

SZAMOSÚJVÁR SZAB. KIR. VÁROS

MONOGRÁFIÁJA

1700—1900.

Á városi teljes levéltár és más kútforrások felhasználásával

IRTA

SZONGOTT KRISTÓF

ÁLLAMGYMNASIUMI TANÁR, AZ „ARMENIA” SZERKESZTŐJE.

Itt a holtak élnek s a némák beszélnek.

(Hic mortui uiuunt et mutui loquuntur).

ELSŐ KÖTET.

ÁLTALÁNOS RÉSZ.

A szerző kiadása.

SZAMOSÚJVÁRT

TODORÁN ENDRE „AURORA” KÖNYVNYOMDÁJA.

1901.

Szamosújvár szabad királyi város
hazafias, áldozatkész Képviseletének

és

Dr. Molnár Antal,

mélyen tisztelt barátomnak, mint a városi képviselet kiváló tagjának s
egyszersmind a magyar képviselőház érdemes jegyzőjének:

tisztelettel ajánlja a

Szerző.

Előszó.

„Az időnek lassú, de szakadatlan munkája — mondja egy író — egyre hinti a feledés porát mindenre, a mi volt és réteget rétegre rakva, egyre vastagodó takaróval borít be mindent, a mi a mulandóság hatalmába esett. Hír, név, tettek, események mindörökre elenyésznének lassankint, ha az emlékezés legfőbb eszköze: a történetírás nyitva nem tartaná éber szemeit s a kutató föl nem bolygatná a multak betemetődött nyomait“ . . . .

1893-ban bontották le a piacon volt, repedező régi városházát. A levéltárt az én udvaromra szállították: 6,000.000 aktát tíz nagy stráf-szekérrel hoztak. . . . És ezt a roppant anyagot tanári és szerkesztői teendőim mellett megtakarított szabad időm alatt nemesak rendeztem, hanem minden aktát, minden lapot pontosan átolvastam. Egyetlen jegyzőkönyv, „fractura“ (líber expeditionum), számadás, „defter“, hivatalos levél, kérvény, vagy más természetű irat — elolvasatlanul nem maradt. . . . És mi adott kitartó erőt, ösztönző buzdítást erre a fárasztó nagy munkára? Talán a kilátásba helyezett anyagi nagy jutalom? Korántsem! Hiszen még bár a kiadás tetemes költségeit sem térítette meg nekem még eddig — senki. A határtalan kegyelet, melylyel a derek ösök emléke iránt viseltetem, a példás szeretet, melylyel ragaszkodom városom iránt, — kölcsönözött elegendő erőt arra, hogy — Isten segítségével — nemes szándékomat megvalósíthattam...

Főlkutattam „a multak betemetődött nyomait“ . . . . és ezekből sajátkezűleg jegyzeteket készítettem: még bár egyetlen egy oklevelet sem másoltattam le mással. Jegyzeteim közül csak a legszembeket, legtanulságosabbakat és legérdekesebbeket dolgoztam fel. Munkámat három kötetben bocsátom közre. Az első kötet második czíme: „Általános rész“; a második kötetnek ezt a második czímet adtam: „Önálló részletek“; míg a harmadik kötet ezt a második czímet viseli: „Magyar-örmény metropolisz“. Miután megtudta tőlem Vajna Károly fegyintézeti volt igazgató (jelenleg Szegeden a kerületi börtön

igazgatója), hogy munkámhoz már hozzá kezdettem, — megkért, hogy egy tárgynak megírását engedjem át neki. Beleegyeztem szívesen. Így írta meg az első kötet B) szakasz, 2. fejezetét („A szamosújvári vár leírása“ 11—39 lap) Vajna Károly — és ugyancsak a B) szakasz 3. fejezet (A szamosújvári kir. országos fegyintézet multja“ 39—62 lap) Hodoreán János fegyházi lelkész. Midőn megnevezett derék munkatársaimnak becses fáradságukért e helyen is szíves köszönetet mondok, egyúttal kijelentem, hogy az említett két fejezet kivételével munkám többi részeit: tehát mind a három kötetet én magam egyedül írtam. És valamint a kiadási költségeket, úgy az összes clichék árát is én magam, a magaméból fedeztem. Csak kilencz fényképfelvételt kaptam ingyen dr. Temesváry János államgymnasiumi tanár, egykori kitünő tanítványomtól, kinek szivességeért ezennel barátságos köszönetet is mondok. . . .

A míg munkám anyagát összegyűjtöttem, a „mult idők foliánsainak beh sok szakadozott, szürkés-sárgára fakult levelet forgattam kezeim közt . . . És ezen levelek elmosodott, néhol hiányos sorainak betűzése közben magam is ódon levegőjében éltem azon mult időknek, melyekről apáink hátra maradt irataikban, mint „régis és szép időről“ emlékeznek meg.“

Ezen időről egy tehetséges író a többek között ezeket mondja:

„Nekem ezen kor gyermekének — a régi krónikák és levéltári okiratok rideg és száraz szavai után itélve — rettenetesnek, borzalmasnak tűnik fel ezen idők drákoi ítélkezése“. Én pedig csak azt mondom, hogy a kor szelleméhez alkalmazkodott ez az ítélkezés, „melylyel a királyi városok pallosjoggal felruházott bírója és tanácsa akarták fentartani a jogrendet, megvédeni a közerkölcsiséget, a házassági hűséget, a családi élet tisztaságát, az öregkor tiszteletét és biztosítani a közelet tisztességét.“

„Nem vonok párhuzamot a mult és jelen között“; hanem városunk kétszáz éves történetét, mutatom be „mozáik-szerűen a maga érdekes szokásaival, erkölcsi felfogásával egykori hiteles feljegyzésekből, úgy a mint az, ezen elsárgult, elfakult foliánsokról tárul lelki világom elé.

Öregek ajkai még ma is gyakran emlegetik:

— Hej, az én időmben nem így történt ez! A gyermeknevelés nem az egyszeregygyel, de nem is az ábc-vel

vette kezdetét, hanem a keresztvetéssel és a tizparancsolattal; ,Tiszteld apádat és anyádat'. A tisztes öreg kort! És hogy e tanításnak meglegyen a kellő foganatja, arról nemcsak a szülői háznál és az iskolában gondoskodtak, hanem kint az életben is. A magistratus hajthatatlan szigorral büntette meg az az ellen vétkezőket. De jaj volt a gonoszéletűeknek is. Kegyetlenül bántak a gyilkosokkal. A hamisan esküvőre, rágalalmazóra, becstelenítőre a tanács a következő büntetést szabta: vagy nyelvéből vágatott le egy darabot, vagy pellengérré tartozott felhágni és onnan visszamondani a becsmérő szavakat“ . . .

Az első kötet első részében időrendben haladok, azután külön cikkelyekben tárgy szerint csoportosítom az anyagot. Az anyag feldolgozásában nem utánzok mást, hanem a követendő irányt önálló felfogásom szabja meg. Munkám anyaga különbözik más hazai monográfiák anyagától; mert 1791-ig különböző a nemzetiség (örmény) is, melyről ezen könyvben szólok. Végre a mondott évben tartott kolozsvári országgyűlés az örményeket a magyar nemzet fiai közé veszi be...

Tudtommal ez az egyetlen monográfia az országban, melynek megírásáért nemcsak honorariumot nem kapott az író, de sőt a kiadási költségeket és az illusztrációk (= cliché-k) árát is egyedül a magából fedezde . . .

Munkámon nagy lelkiismeretességgel dolgoztam; a fő súlyt helyeztem a pontosságra. Azért a szives olvasó sehol sem találkozik munkámban ilyen kifejezésekkel: ,azt gondolom' — ,azt hiszem', — ,talán' — ,valószínű' . . . ; hanem határozottan állítok, és a mit állítottam, azt az idézett eredeti oklevéllel rögtön be is bizonyítom. Munkám forrásmunka; azért a bizonyíték után azonnal meg is nevezem a forrást: oda teszem zárójelbe például ,Városi levéltár' 1820 év 46 szám (=Vár. lev. 1820—46 sz.).

Némely dolog után hetekig, hónapokig kutattam. Nem azt mondtam és nem úgy cselekedtem, mint a városi régi tanács: „Ebben a kérdésben nem tudunk aktát előmutatni, mert nincs; tehát marad a dolog a régi homályos stadiumában!“ — hanem addig kutattam-keresgeltem, míg rá nem akadtam a nélkülözhetlen oklevélre; mert tudtam, hogy gondos apáink azokat csak valahova elrejtették, de nem semmisítették meg . . . Ha tudott volna a város aktát előmutatni,

akkor azok a bolttulajdonosok, kiknek boltjai a főpiacon a nagytemplom során terülnek el, — boltjaikkal ki nem jöttek volna és így el nem foglalják a csarnokok (= „boltok alja“) területét is, mely nem az övék, hanem a városé volt! Én pedig — erre vonatkozólag — nem egy, hanem két aktát is adtam közre, melyek világosan mondják, hogy a csarnokok területe — a városé. Hát aztán mit szóljak a régi tanácsházról, a város területéről („dominiuni per“) és a Ráfáel-féle gymnasiumi alapról? Ha tudott volna a város aktát előmutatni akkor, midőn (a mult század második felében) a régi tanácsház alatt volt boltokat kezdette kisajátítani, — sokkal olcsobban juthatott volna e boltok birtokába! — Ha tudott volna a város aktát előmutatni, az egyesség által befejezett „dominiuni per“ alkalmával, nem kellett volna a zálogösszegezen (100.000 frt) kívül még kétszázezer forintot reá fizetniünk! Ha tudott volna a város aktát előmutatni a Ráfáel-féle gymnasiumi alap (10.000 font sterling = 100.000 frt), mely 1850—1900 végeig, tehát ötven év alatt (5⁰/₀) kamatos-kamatjával együtt, 1,146.740 frtra növekedett volna, — nyomtalanul el nem vezett volna. Ha tudott volna a város . . . De nem folytatom; mert a szives olvasó a felhozott esetekből is láthatja, hogy mily roppant nagy anyagi károktól szabadult volna meg a város, ha becses levéltárunk minden aktája bár a mult század ötvenes éveiben fel lett volna dolgozva! Ezért szántam magam ezen fárasztó munkára, hogy abból, a nagy anyagi veszteség mellett legalább erkölcsi haszna legyen a városnak. Omne tulit punctum, quod miscuit utile dulci . . .

Azért szerezzék meg munkámat nemcsak a szamosújváriak és azok, kiknek ősei Szamosújvárról telepedtek ki, hanem minél többen a hazai örmények közül is, mert áldott emlékü őseik állandó viszonyban állottak a várossal. De kötelessége végre minden jó hazafinak ismerni ezen város történetét, mely elmondja, hogy miként magyarosodott meg e hazafias polgárzat és apáink mily híven teljesítették Isten, haza és király iránt tartozó kötelességeiket!

Szamosújvártt, 1901. május 1.

Szongott Kristóf.

A munka felosztása.

E munkát a következő hat szakaszra osztom: A) A római castrum. B) A vár. C) Gerla falu. D) Az örmények vázlatos története. E) A beköltözés és a két Apaffi. F) Szamosújvár történelme megalakulásától napjainkig.

A) SZAKASZ.

A római castrum.

Mivel biztosan megállapítani nem lehet, hogy ezen a területen, hol most Szamosújvár városa és határa terjeszkedik, az ó-korban a rómaiakon kívül laktak-e más népek is, — az ingatag vélemények felsorolása helyett, egyenesen átmegyek a római castrumra.

A tudósok sokáig abban a véleményben voltak, hogy a „Napoca” név — miről a Peutinger-féle földabrosz tesz említést — Szamosújvárra vonatkozik. De „Mommsen Tivadar, a Kolozsvártt talált és Napoca nevet viselő feliratok alapján a kérdést Kolozsvár javára döntötte el.”

A tudós Ornstein József nyug. őrnagy azt mondja, hogy a mi castrumunk Congri nevet viselt. E névre vonatkozólag az „Archeologiai Értesítő” XVII. köt. 5. füzetében idézett író így szól: „Azon helynek, melyen a rómaiak a hal-dús Mezőséggel először érintkezésbe jöttek, egy általuk nagyon kedvelt angolna-féle hal után történt elnevezése helyirati tekintetben nem kicsinylendő. V. ö. a francia ‚haltanyá‘-t is jelentő ‚congre‘ szót.”

Többen irtak ezen castrumról és ásatásokat is eszköztek ennek területén; de mindnyájokat messze túlszár-

nyalta a mi derék őrnagyunk. Azok összesen nem tudtak annyi eredményt felmutatni, mint milyen fényes siker koszorúzta Ornstein őrnagy költséget nem kimélő megbecsülhetlen fáradságát, ki castrumunkról a többek között ezeket mondja: „A szamosújvári római castrum, mely a nagyberek, a malom-árka és a Kolozsvár felé vezető országút között terül el, az itt talált számos és A II. P (Ala secunda Pannoniorum) bélyeggel ellátott burkolattégla tanuskodása szerint valószínű, hogy lovas-osztály állása volt, melynek kőanyagát a Martinuzzi-féle vár, a város-alapító örmények házaik, főtemplomuk, sőt talán a Karátsonyi-szegényház felépítésénél használták fel. Volt itt fürdő is, mit kétségtelenné tesznek az itt talált melegvezető csövek, faszénmaradványok és a tüzhelypadozat, mely téglá-, kavicsból és mészből álló kökeménységű vakolat. A castrum elpusztult házainak nyomai is láthatók.¹⁾

¹⁾ L. „Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz írásban és képekben“ című munkám 7. lapját.

B) SZAKASZ.

I. Fejezet. A vár története.

A szamosújvári vár 1291-ben Gerlahida nevet visel (Árp. új okmánytár V. 20). A XIII. század második felében építették hídját és emelkedett vámhelylyé. A XVI. század közepéig neve állandóan csak Gerla; 1410-ben szántói Laczk (Laczkó, Laczkfi) Jakab, a volt erdélyi vajda e várban lakott (Erd. Főkorm. L. I. fasc. 22 B).

1456-ban — a Laczkfiak kihaltával — a Bánffiaké lett; de mint per alatt levő birtokot Mátyás király, Erdély alkormányzójának: Vingárdi Geréb Jánosnak adományozza Gerla várát.

1463-ban ismét az előbbi tulajdonosok kezébe kerül (Dh. 26893 és 27908). A Bánffiak Mátyás király ellen pártot ütven, javaikat elveszítették és így Gerla vára is a király adománya folytán a váradi püspökség tulajdonába ment át 1467-ben (Dh. 27917).

1540-ben épül, azért Újvár nevet nyer; az „új“ jelző különböztette meg a régi Gerlahida (= Gerla) várától, melynek helyén épült. És mivel e vár közvetlenül a Szamos mellett terül el: Szamos-Újvár nevet kapott. De az „új“ jelző megkülönböztette egyszersmind a Szamosújvártól éjszakra (a mai Bálványosvár-alja helyén feküdt régibb) Bálványosvár-tól is, miért 1540-ben Bálványos-Újvár-nak is nevezik („Novum castrum Bálványos vocatum.“ Szilágyi Sándor, Erd. Országgyül. Eml. I. 41). 1542-ben Wj-Bálványos (Km. neord. D. 16), 1553-ban: Wjvár (Urb. et Conscript. fasc. 87 no. 29).

1540-ben Martinuzzi György kir. kincstartó birtokában van a vár, kinek nevéről Martinuzzi-várnak is neveztetik.

1542-ben Szamosújvár várnagyai (ebben az évben két várnagya volt a várnak) Fráter György (= Martinuzzi) nevében Viz-Szt-György birtokosaitól egy rétet vesznek és azt a várhoz csatolják. (Km. mor. D. 16).

1543-ban Szamosújvár ura: Fráter György ezt a várt úgy tekinti, mint a váradi püspökség tartozékát. (Fökm. gróf E... 158).

1552-ben I. Ferdinánd király Szamosújvár várát összes jövedelmeivel együtt Báthori András erdélyi vajdának adományozza székhelyül oly feltétel alatt, hogy gondoskodjék a vár védelméről. (Katona, Historia regn. hung. XII. 183).

Báthori András kivonulása után (1553), Szamosújvár kapitánya: Dobó István részére a vár összes tartozékai összeiratnak; ebből az összeírásból kitűnik, hogy a tartozékokra kivetett szt-mártonnapi censusból évente 356 ft folyt be.

1556-ban Dobó István Szamosújvárt, mely eddig Ferdinánd pártján volt, nagy ostrom után feladván, azt, a kolozsvári országgyűlés összes tartozékaival együtt Isabella királynőnek adta hozományul. (Erd. országgyűl. Eml. II. 5. 59.)

1590-ben Báthori Zsigmond a szamosújvári vár tartományában levő összes gyalog- puskások részére, mivel a vár kapitányai által terhes örállásokra, birságok fizetésére szorítottak, a következő határozatokat hozta:

A gyalog- puskások sem a kapitányok, sem a belső-szolnokmegyei hatóság alá nem tartoznak; hanem egyedül a fejedelem és századosai (a századosok a puskások közvetlen főnökei) alá rendeltetnek, kiknek mindenben engedelmeskedni tartoznak, veszély idejében azonban az újvári kapitány felszólítására tartoznak bevonulni a várba... (Km. Lib. Sig. Báthori 89).

1590-ben ilyen gyalog- puskás volt Rettegen 13, Bálványosváralján 12, Ördöngös-Füzesen 11, Magyar-Láposon 10, Ormányban 10, Szamosújvár-Németiben 9, Kérőben 8, Szásznyiresen 5, Domokoson 4, Szépkenyerü-Szt-Márton-

ban 3, Mikolán 2, Kuduban és Pénteken 1—1. Összesen 91 gyalogpuskás.

A Mihály vajda- és Bástaféle zavaros időkben Szamosújvár és uradalma óriási veszteségeket szenvedett.

Ennek a veszteségnek hű képét nyújtja azon összeírás, a melyet 1603-ban (Urb. et conscript. fasc. 65 nr. 87.) Bástá biztosai: Rettinger és Stenzel az egész uradalomról készítettek. Az uradalom hat részre oszlott. A láposi vidékhez 20 falu tartozott. A rettegi vidékben 15 falu volt. A kentelki vidék 6 falut foglalt magában. A bálványosváraljai vidék 16 falut számlált. A mikolai járás 10 faluból állott. Szamosújvár-Németihez 8 falu tartozott. Összesen az egész uradalom 74 falujában a biztosok összeszámláltak 10 nemest, 586 jobbágyot, 33 lovat, 151 ökröt, 90 tehenet, 1191 juhot, 6 disznót, 1783 asztag gabonát és 103 asztag zabot.

Az 1607-ben készült leltár (inventarium) Szamosújvár várát a következőkben írja le: A külső kapún van egy hosszú láncz s két kötél, a melyek az emelcsőt huzzák fel. (Valószínű, hogy a régi Gerlahida várába is hidon mentek be, innen nevének [hida] második része). E kapú felett egy kemenczés ház van; padlásán négy fogason 32 szakállas ágyú.

A külső kapún belől, a kerítés mellett két rendben apró házak vannak, közbe egy nagy konyhával, leginkább darabantok számára.

Ezután jön a belső vár; ebben az alsó rendben van egymástán öt kemenczés ház; ezután a porház jön (itt tartották a puskaport?). Más rendben van a kulcsár háza, a pattantyúsház, egy sütőház. Ezzel átellenben egy bástya.

A felső renden, a belső kapú felett két ház nyílik egymásba, mellettök két szenesház, ezek mellett a „nagy palota”: benne kemencze, egy asztal, egy pohárszék, egy hosszú pad, padszék, ablaka papirossal borítva. E mellett van egy udvarló öreg palota. Ezután még vagy öt kemenczés ház. Bástyái a következők: földbástya; ezenkívül van egy álgúszín, egy fegyverház, egy kis kápolna és egy kis harang. (Gyulafeh. Cens. Extrac. E. E. 12).

1609-ben a fejedelem az országgyűlés beleegyezését Kendi Istvánnak adományozta a szamosújvári uradalmal (Az 1609. évi kolozsvári országgy. 26 art.)

1612-ben Báthori Gábor az e várhoz tartozó összes gyalogpuskásokat (=darabantok) megerősíti azokban a szabadságaikban, miket 1590-ben kaptak.

Az 1622-ben eszközölt összeírás szerint (Gyulafeh. cen. A. 100) a vár tisztikara állott: a kapitány-, udvarbíró-, várnagy-, alvárnagy-, számtartó-, kulcsárból és ügyészből. A szolgarendhez tartozott: 1 szakács, 2 majoros-asszony, 2 tehénpásztor, 2 disznópásztor, 10 béres, 1 ménespásztor, 2 kertész, juhász, sütő, pallér, 2 vinczellér, 1 lovasz, 1 majorbíró, 4 kádár, 1 tizedes, 1 dobos, 1 tömlőcztartó, 1 szén-osztó, vetők; a pattantyússal együtt van a várban 30 darabant.

1654-ben (Km. Lepubus) történt összeírás szerint a várhoz tartozó szabad darabantok nyolcz tizedből állottak, egy-egy tizedes vezérlete alatt, melyekből az első két tized Bálványos-Váralján, a harmadik Ördöngös-Füzesen, a negyedik Szépkenyerű-Szt-Mártonban, az ötödik Szamosújvár-Németiben, a hatodik Ormányban, a hetedik Dengelegen és a nyolczadik Domokosfalván állomásozott; ezeken kívül még volt egy tized zsoldos darabant, a kik havi zsoldban részesültek.

Az 1701. évi összeírás szerint (E. T. L. XII. 1/2 fasc. 1 a) a szamosújvári uradalomhoz tartozott 157 jobbágy, 36 cigány. Az uradalom összes értékét 50.988 frtra becsülték. — Mivel az uradalom alig hozta be a kezelési költségeket, már rég óta gondoskodtak a eladásáról.

Az 1705 nov. 11-én történt szibói nagy csatavesztés után, Rákoczy podgyászát Szurdukról felvevén, Szamosújvárnak indult, hogy az itteni erősséget igénybe vegye... Estére Szamosújvárra ért, de a vár tartható nem lévén, másnap Bethlen várába vonult; néhány napot ott mulatván, mintegy tizenkétezerre menő, többnyire családos-tól bujdosó erdélyitől kísértetve Köváron át ecsedi várába vonult. (Kövári L. Erdély történelme 6 kötet 71 és 72 lap).

1717-ben III. Károly király a szamosújvári uradalmat — a vár kivételével, mely a kincstár birtokában maradt —

a görög szertartású egyesült oláh püspökség alapítására adományozza. (Vár. lev.)

1736-ban a szamosújvári örmények a szamosújvári uradalmat, a vár alatt levő „Kandia“ helylyel, az ott levő darabantokkal, puskásokkal, falvakkal és birtokrészekkel együtt 90 esztendőre (1828-ig) 100.000 forintért zálogba veszik. A vár továbbra is a kincstár birtokában maradt. A görög kath. püspökség pedig áttételett Fogarasra, a honnan később átment Balázsfalvára.

A várművek igazgatója 1734-ben Blössing mérnököt Szamosújvárra küldi, hogy a várt kerítéssel lássa el; az árkot - hol a mostani kert és a belső épületek területnek - az örmények ásták saját költségükön, hogy szükség esetén abba vezethessék be a Szamost. („Nulla tenus dubito, quin illam fossam aquam ex fluvio Szamos in fossam Arcis tempore necessitatis deducentem suis sumptibus effodi curaverint, quae tota illa externa circumvallatio tempore invasionis pro defensione civitatis Armenopolitanae destinata manebit.“ Albae Carolinae 13 junii 1734. P. Weiss Vice-Colonellus et fortificationum in Transilvania Director).

Mire apáink: Habár a városnak roppant kiadásai vannak - a domínium zálogba vétele - mégis hajlandó az árkot kiásatni azon feltétel alatt, ha a munka befejezése után az állam a városnak tett kiadásait visszatéríti. Megígérték. Azért 1736-ban kezdetét vette a munkálat; de 1738-ban egyéb kiadások annyira igénybe vették a város pénz-erejét, hogy az árokra alig jutott. Most a munka befejezését siettető Plezger kapitány, ki a várművek igazgatója volt, Károlyfehérvárrt 1738 jún. 8-án kelt és „communitas“-unkhoz intézett iratában azt mondja, hogy ha a város be nem fejezi az elkezdett munkát, erővel fogják őt arra kényszeríteni. („Pergratum foret Serenissimo Principi de Lobkovich Generali Commandanti, si inclyta communitas Armenopolitana laborem istum jam inceptum ad finem perduceret... Si difficultare ansi forte fuerit, profecto assecurare possum, quod Serenissimus Princeps inclytam Communitatem Armenopolitanam vi coactus fuerit.“) A katonai hatóság által itt használt „pergratum“ szó is, melynek értelme:

„igen kedves dolog, nagy szivesség“ (L. Josephi Márton, Lexicon trilingve latino-hungarico-germanicum, 550 lap) tanúsítja azt, hogy nem városi, hanem országos érdek tette szükségessé az árok kiásatását. És mégis köszönet helyett azért, hogy előlegeztük a kiadás költségeit, — még fenyegetődztek! Apáink ennek daczára, — nem félelemből, hanem hazafiságból befejezték a munkát. Blössing mérnök a városnak adott nyugtában ezt mondja: A viz-árkot az örmény urak ásatták saját költségükön. („Den Canal haben die H. Armenier auf ihre besondere Kosten ausgraben lassen.“) Ez az árok 2908 frtba került. A kiállított hivatalos nyugta így szól: „Specificatio: Was und wieviel die Számosujvárer Armenische Communität intra Spatium trium Annor. als 1736/7 u. 1738 aus eigenen dargestreckten (kölcsonzött, kölcsön-adott) Spesen auf auszer und innerhalb des alhiesig Kajser. Praesidij (vár) ausgegeben: 2908 Sage Zwei Tausend-neun Hundert acht Gulden Hungar. dann neun phenig. Számosujvár 7. Ján. 1739.“

Midőn aztán 1739. márcz. 16-án a város ezen kiadásának visszatérítéseért folyamodott, báró Schmidlin Ferencz, a kamarai legfőbb igazgató Küküllővárról ezt a választ írta: A visszafizetésről említést se tegyenek; hisz azért tették a mondott kiadást, hogy háború esetén legyen hová huzódnok családjaikkal és vagyonukkal együtt. („Praefatum pecuniae summan eo fine, intuitu et conditione ultro in supramemoratum arcis et fortalitii reparationem expendere, ut, pro suis familiis et facultatibus tuendis, tempore hostilis, seu violentae invasionis tutum ibidem receptaculum haberent, nec ullam de bonificatione sumptuum mentionem fecerint. Franciscus B. de Schmidlin.“) Így üttettünk el jogos követelésünktől! Az említett menedékhely („receptaculum“) csak ürügy, ál-okoskodás. Mert mi az árkot nem azért ásattuk, hogy nekünk viszonzásul menedékhelyet — a mit különben soha sem vettünk igénybe — adjanak. A menedékjogot 23 évvel azelőtt már megszereztük volt. Ugyanis főbiránk („judex Jacobus Christophorus [Jakabffy Kristóf] cum suis in oppido Armeno existentibus“) 1716-ban kéri Stainville kormányzót, hogy háború vagy zürzavar esetében engedje meg nekik, hogy gyermekeikkel és vagyo-

nokkal a szamosújvári várba huzódhassanak. Mire a kormányzó Déváról „meghagyja a vár commandásának, hogy szükség esetében adjon menedéket az örményeknek diplomájuk értelmében, hogy oda huzódhassanak feleségeikkel, gyermekeikkel és vagyonukkal.”

1736-ban III. Károly az itteni örményeknek az egész szamosújvári uradalmat, a vár alatt levő Kandia városrészszel és az ott lakó puskásokkal és darabantokkal együtt 90 esztendőre, tehát 1828-ig 100.000 frtéert zálogba adta; mivel ezek megunván a görög egyesült püspök jármát, az uradalomért a becs-árnál sokkal többet ígértek. (Erd. L. R. VIII. 598.)

A főhadparancsnok: Lobkovicz herczeg 1740. febr. 10-én Nagy-Szebenből ezeket írja a tanácsnak: Tudva van, hogy az erdélyi örmények katonai védelem alatt vannak; azért szükséges, hogy az ottan levő vár parancsnokával a nagyobb dolgokban, különösen abban, mi a communitas fenmaradását és az egészségügyet illeti (azokban a napokban éppen ragályos betegség pusztított falaink közt), egyetértésben legyenek és vele levelezést folytassanak. („Prudentes ac circumspecti Domini. Constat Domnibus Vest. nationem Armenam in Transilvaniam existentem sub protectione militari esse...“).

A „Hosszú-fogadó“ régi faépületét lerontják és a vár anyagából kőből építik oly feltétellel azonban, hogy ha az, azon a helyen, hadászati szempontból alkalmatlan lenne, — a katonai hatóság azt minden kártérítés nélkül leronthassa. (Vár. lev. 1776 év. L. a város történetét.)

1785-ben sok katonát szállásolnak el a várba.

A vár eladóiban van. A kolozsvári, dévai és szamosújvári várt el akarják adni; de vevő nem jelentkezett. Azért a kormányzók — egyetértve a katonai parancsnoksággal — megkísérti a haszonbérbeadást. Az árenda feltételei közzé is tétettek. (Vár. lev. 1785—130 sz.)

Báró Seeberg, a vár parancsnoka 1786-ban arra kéri a tanácsot, hogy ne engedje meg, hogy a vár sánczai között marhák, melyek csak kárt csinálnak, — járjanak... „Ugy is nemsokára foglyokat fognak ide hozni.“

1787. jún. 15-én hozták az első fogoly-szállítmányt — a várba.

1787. decz. 9-én tartott városi közgyűlésen az elnök: gróf Teleki Ádám, Belső-Szolnokmegye főispánja ezt indítványozza: Örök emlékeül annak, hogy Ő Felsége városunkat a szabad kir. városok sorába emelte, a várban „posztógyár“ állíttassék. („Favente vere venturo, duos Fullones esse accersendos, qui possibilitatem erectionis hujus fabricae tum ex facilitate procurationis vellerum, tum ex ductione et rofatilitate vellerum per captivos instruendos in numerum servanda, tum denique ex situatione loci et aquarum emetiri possit, quorum tandem consilio fore acquiescendum.“)

1790-ben Pekri László a vár főgondviselője. Ez a várhoz olyan helyeket csatolt, melyek a városé voltak; azért támadt közte és a város között egyenetlenség. (Vár. lev. 1790—157 sz.)

Pekri László helyébe 1797-ben Máriaffi József neveztetett ki a vár „inspectorává.“ Az átadással Gorovej Kristóf bízott meg. (Vár. lev. 1797—14 sz.)

Dolgozóház a várban. „A felséges Udvarnak az levén szentséges akarattya, hogy az szamosújvári várba, a hol számos foglyok tartatnak, valami dolgozóház, melyben az említett foglyok is tehetségek szerint munkára alkalmaztassanak, — építtessék.“ (Vár. lev. 1797—54 sz.)

A várnagyok. Az akták a régi vár (Gerlahida = Gerla) várnagyainak neveiről nem tesznek említést. Az Újvár (= Szamosújvár), melynek felépítése 1540-ben fejeztetett be, (L. a vár falán még most is ott diszelve feliratot: ... „hoc opus coeptum et perfectum anno 1540.“) első várnagya 1541-ben Horváth Ferencz (Szilágyi, Erd. országgyűl. Eml. I. 64—68). 1542-ben Horváth F. és Bánk Pál a várnagyok. (Km. naor. D. 16). 1544-ben Bánk Pál (Makray lt.) 1549 ugyanez (Km. prot. ad 49).

1553-ban Dobó István, az egri hős a várnagy.*)

---

*) Dobó az egri vár hősiei védelmének jutalmául 1553-ban zászlós urrá és erdélyi vajdává nevezett. Horváth Mihály, Magyarország történelme, 263 lap.

1556-ban ugyanez (Erd. országgyül.
Eml. II. 5 - 59.)

1557-ben Ébeni Gábor a prefectus.
(Torma. csal. II.)

1558-ban ugyanaz a kapitány (Km.
Lepubus).

1559-ben ugyanaz a kapitány (Km.
Szoln. Int. B. 11.)

1590-ben Czegei Vass György a kapitány. (Km.)

1590-ben Bánrévi János a várnagy (Km. Szoln. Inf. B. 84.)

1594-ben Ravazdy György a kapitány (Km. Szoln. Inf.
98 B. 16).

1598-ban Hamvai György a prefectus (permelléklet
Torma J. gyült.)

1599-ben Leka aga (gróf Kornis II.)

1600-ban ugyanaz (Magy. történelmi tár XVIII. 30).

1603-ban Bethlen Farkas a kapitány (Makrai csal. II.)

1607-ben Pesti Nagy Albert a kapitány (Km. prot. B. 289.)

1607-ben Bethlen Farkas (Km. prot. E. 1.)

1608-ban Kamuthi Balázs a kapitány (Gyulaf. prot.
Magnific. 255).

1615-ben Gyerőfi János a kapitány (Km. prot. E. 73).

1653-ban Fábrián István a felügyelő. (Felírás a szamos-
újvári várban.

1659-ben Bánffy György a kapitány.

1745-ben Krebiz György a vár parancsnoka. (L. Szongott
„Genealogia“ 142 lap „Pászákász“ alatt.)

1773-ban „a fiscalis kastélynak commandánsa
volt mélt. Elchard Jakab ur.“ (Vár. lev. *)

Dobó István.

2. Fejezet. A szamosújvári vár leírása.

A szamosújvári várról, legalább ezen a néven, csakis a Martinuzzi idejétől kezdve emlékeznek meg a történetírók és úgy irnak róla, mintha egészen a bíbornok alkotása volna.

*) A fegyintézet igazgatóiról „A fegyintézet multja“ című 3. fejezet szól.

Tudomásom szerint egyedül Kövári László sejteti az ellenkezőt, mondván, hogy: „E várát a Zápolya-ház kincstárnoka, Martinuzzi György bíbornok, mint hiszik, egy itt talált régebbi vár fölébe, Bálványosvár romjaiból kezdé építtetni.“ *)

A XVI-ik század közepétől a multba visszavezető nyomokat, a történetírók — úgy látszik — elvesztették. A századok pora belepte, az idők vihara betemette azokat.

De nemcsak a betük őrzik meg az idők nyomdokát. Milyen érthetően, világosan, minden írott betűnél mennyivel ékesebben beszél az emberi kéz formálta kö! És milyen könnyű ezt megérteni. Hiszen nemzetközi nyelven szól hozzánk!

A szamosújvári vár kövei nyilván hirdetik, hogy bizony legalább hat ivadék tapodta itt egymás nyomát, mielőtt a hatalmas bíbornok kíséretével bevonult ide.

Kétségtelen ugyanis, hogy a vár egy része a XIV-ik században vette föl jelenlegi alakját. Az építési stíl tanúsítja ezt. Ezen állításnak hitelességét nem kisebb tekintély, mint Alpár Ignác műépítész igazolja.

Jelesen az úgynevezett Martinuzzi-féle épületnek jelenleg kenyérsütésre használt földszinti boltozatos terme, a mely lovagterem vagy díszterem lehetett, valamint az ugyanezen épületben levő római kath. kápolnának a karzat alatt levő része, a korai gót stíl kétségtelen jellegét viseli kőből faragott csúcsives gerinczein.

Ilyen izlésben csak a XIV. században építkeztek nálunk.

A Martinuzzi építkezése pedig a várban most is meglevő három rendbeli fölírat tanúsítása szerint, az 1540—42-ik években, tehát kétszáz évvel később történt.

Azt, hogy a „Martinuzzi-épület“ többi részét mikor alakították át, nem lehet megállapítani. De tekintve a keleti oldalának külsejét, főleg pinczéjének alakját és pinczeablakainak elhelyezését, valamint a földézet azon részének, mely a kapú fölött terül el, alacsony voltát, határozottan merem állítani, hogy ezen épület eredetileg téglány-alakú volt.

---

*) Erdély építészeti emlékei. Irta Kövári László. II. kiadás. Kolozsvárt 1866. Stein János kiadása. Lásd a 161 lapot.

Ennél fogva a szóban levő épülethez a kapúzatot (Portal), a fölötte levő két szobával együtt, valamint a római kath. kápolna apsisát, vagyis azon ötszögű kiugrást, melyben az oltár áll — később ragasztották hozzá.

A kapúzat a bíbornok idejéből való, a mint a fölötte levő címér és fölírat is bizonyítja; de valószínű, hogy a kápolna is abban az időben nyerte jelenlegi alakját, csak-hogy később további átalakítást „szenvedett.“ Jelenleg ugyanis minden határozott styl nélkül szükölködik. Ablakai renaissance-izlésűek, boltozatán barokk stylű diszitmények láthatók. Utóbbiak 1760-ból valók, az oltár 1780-ban készült.

Nézzünk most körül az u. n. Rákoczy-épületben. A második emeleten levő négy szoba régi alakjában van még jelenleg is.

Ezek közül, a följáratról számitott és fegyencz-iskolának használt három első szoba boltozatának gyámkövei kőből vannak faragva; de a gerinczek és az u. n. „zárókövek,“ melyekben a gerinczek összefutnak, már csak vakolatból készültek.

Ezekről a boltozatokról Alpár Ignác műépítész úgy nyilatkozott, hogy a XVI-ik század elején gót izlésben, de már a renaissance hatása alatt épültek.

A gerinczek és zárókövek ugyanis a tiszta gót styl idejében, szerkezeti összefüggésben állottak a boltozattal, melynek föntartása volt a hivatásuk, s ezért mindig kőből faragták őket. — Míg a renaissance-izlés korában elvesztvén már jelentőségüket, pusztán külső, ornamentális szerep jutott nekik s ezért csak vakolatból készültek.

Ennélfogva az u. n. Martinuzzi-épület nem a bíbornok idejében épült, ő azon csak némi átalakításokat végeztetett: kibővítette azt, míg az u. n. Rákoczy-épület második emeletének építése nagyon közel esik az ő korához.

Közel esik mondom, mert nem hiszem, hogy belessék abba. — A mit ő építtetett — a mint a portáléből láttuk és a már lerombolt keleti oldalon fönnállott két bástyánál látni fogjuk, — azt ő fölírattal, vagy az általa combinált érdekes címérrel jelölte meg. Az ő építkezése külön-

ben is az 1540—42-ik évekre, tehát a XVI-ik század derekára és nem az elejére esik.

Eddig a Rákoczy-épület második emeletének csak három szobájáról beszéltünk, holott négy szoba van ottan. Erről a negyedikről, mely ez emeletnek végső, délre eső szobája, csak annyi megjegyezni valónk van, hogy köríves boltozata a többi szoba boltozatánál később épült, magyaros diszitással (vakolatból alakított tulipánokkal) határozott styl nélkül,

A Rákoczy-épület első emeletének, helyesebben fél-emeletének vagy mezzaninjának boltozata újabkori átalakítás. Az átalakítás aligha történt előbb a mult század végénél. Földszintje azonban, hatalmas köríves boltozatával, lehet olyan régi, mint a Martinuzzi-épület lovagterme.

A „Rákoczy-épület“ elnevezés tehát még kevésbé indokolt, mint a másik épületnek a bíbornok nevééről való elkeresztelése. A Rákóczyak azt készen találták. Egyébiránt ezen elnevezés innen keletkezhetett: egy latin feliratos kő van azon épület délre néző második emeleti ablaka alá a falba beillesztve, melynek magyar fordítása a következő: „Erdély főséges fejedelmének, Rákóczy Györgynek, a mi legkegyelmesebb urunknak uralkodása alatt 1653-ban, maros-szentimrei Fábían István felügyelő idejében.“

E felirat nem fejezi ki azt, hogy mire vonatkozik, új építkezésre, átalakításra vagy talán javításra? Valószínű, hogy más helyen volt befalazva.

A fegyintézeti róm. kath. kápolna oltárképének alsó részén van a vár nyugoti oldalának a képe is 1769-ből. (Festette Peller József, a ki valami vándor-festő lehetett; mert az erdélyi részekben szakértői állítás szerint, — más helyt is látható olyan szent-kép, mely az ő ecsetére vall). Egy tekintet erre a képre és a néző meggyőződik arról, hogy a kép közepén levő négy ablakos épület, a lövő részekkel ellátott falnál újabb alkotás. Mintha valami madár szállott volna a falra, úgy ül az ott rajta.

Ez a négyablakos épület a Rákóczy-épület második emelete, a melyet főnebb tárgyaltuk s a mely a XVI-ik század elején épült. Nyilván való, hogy a fal régibb, mint a rajta levő épület.

A Rákóczy-épületről még csak annyi mondani valónk van -- két magas, renaissance diszítésű, érdekes kéményének megemlítése után -- hogy ezen épület helyén eredetileg egy földszintes ház lehetett. Arra építették aztán reá utólagosan a két emeletet.

Most térjünk vissza a képhez, melynek közepét --- az előtérben --- a Rákóczy-épület foglalja el. A képen bal felől, a szélen látható bástya s az attól jobbra vonuló rövid fal I. vagy II. Rákóczy György alkotása ¹⁾. Ez már nem létezik. A forradalom után --- az ötvenes években bontották le. 1844-ben már mint „romban levő bástya“ úgy szerepel az akkor készült térképen.

Az ettől jobbra eső --- második --- bástyának csak a sarka van meg. A többi részét 1874-ben bontották le, mikor helyére építették a zárka-épületet, mely a Rákóczy-féle épületig terjed. Ez a csak részben meglevő bástya is a XVI-ik század elején nyerhette a képen látható alakját, mikor azt a bástyát alakították át, mely a kép jobb oldalán van.

Erre a szélső bástyára, az emeletes őrház helyére építették rá 1859-ben az igazgatói lakot.

A kép közepén, a háttérben a Martinuzzi-épület látszik, ²⁾ a Rákóczy-épület mögött.

A vár alakulását még jobban kilehet venni a Priorato-féle 1670-ből való térképről. ³⁾ Ez világosan mutatja, hogy a

---

¹⁾ „I. Rákóczy György a szamosújvári... várakat bástyákkal látta el.“ L. Szilágyi Sándor „Rákóczy György“ czimű 1893-ban Ráth Mór kiadásában megjelent művének 411. lapját.

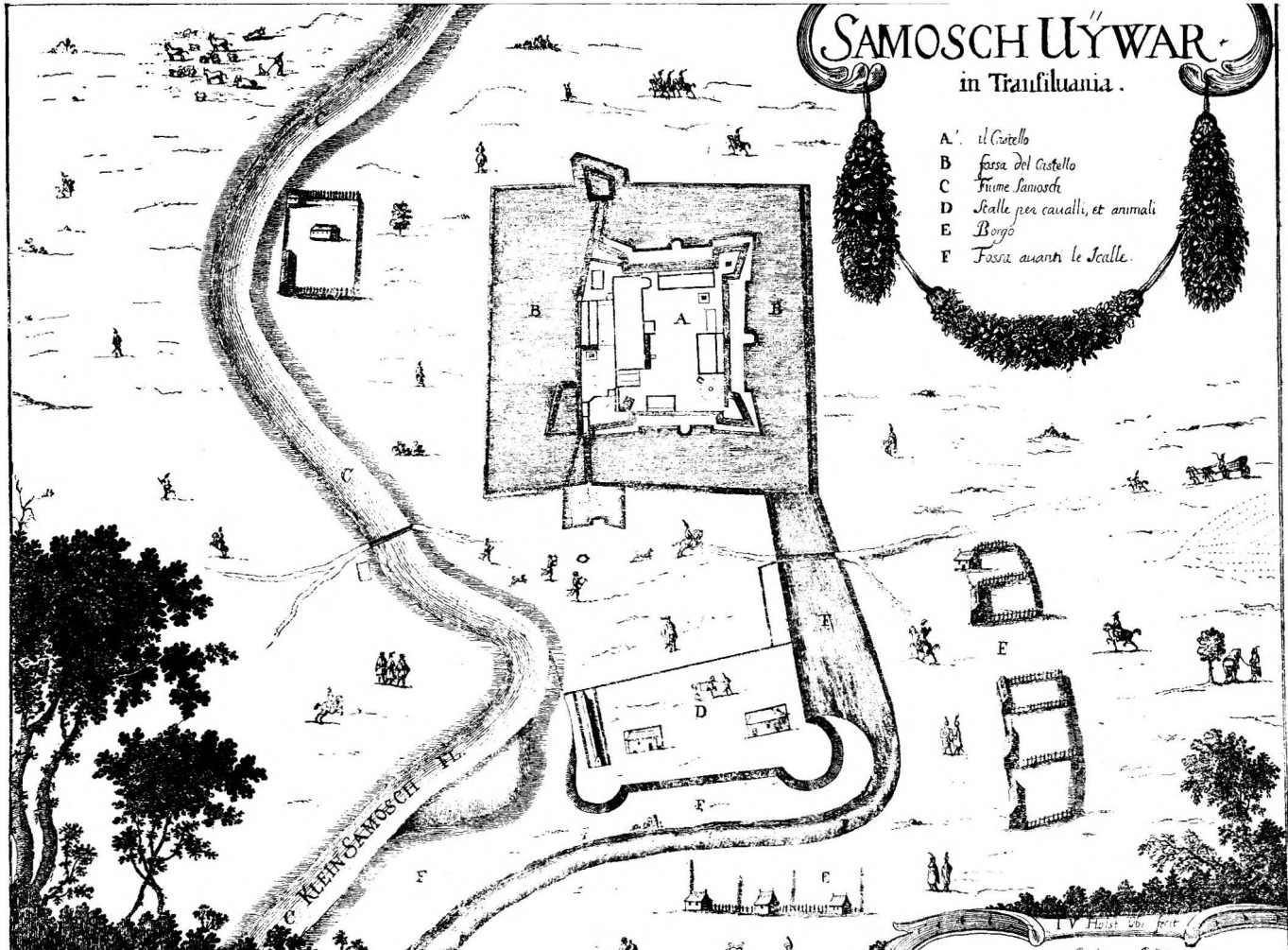
²⁾ „Martinuzzi-várát II. Rákóczy György fejedelem 1652-ben egyik oldalon még 120 öllel kiszélesítette.“ Szongott Kristóf „Sz. újvár, a magyar-örmény metropolisz, irásban és képekben“. Szamosújvárt 1893-ban megjelent művének 15. lapját. Valószínűbb, hogy II. Rákóczy György műve ez a bástya, melynek a későbbi időkben puskaporos-torony volt a neve. És pedig azért valószínűbb, mert ennek a bástyának és azt, a másik bástyával összekötő falnak a hossza a fegyintézet levéltárában lévő 1818-ban és 1844-ben fölvelt térképek szerint 24—27 öl volt.

³⁾ Ezen térkép eredetijét Ornstein József nyug. őrnagy úr ajánlotta a fegyintézetnek. Priorato „Conte Gal Gualdo, Historia di Leopoldo Cesare Vienna 1670“ czimű művéből való. Szép rézmetset, Holst ezredes műve. A rajta olvasható jegyzés szerint, mértéke a rajnai rute (vessző). Egy rajnai vessző = 38 méter.

SAMOSCH UÿWAR

in Traufiluania .

- A. il Castello
- B. fossa del Castello
- C. Fiume Samosch
- D. Scalle per cavalli, et animali
- E. Borgo
- F. Fossa avanti le Scalle.

Priorato-fele tenkep.

vár legrégebbi erődített része a nyugati oldal, mely a nézőtől balkézre esik. És ez természetes. Ezen az oldalon közel vannak a hegyek, ott van az erdő; a hegy alatt vonult az út. A Szamos-hidja a várral szemben volt. Innen lehetett meglepetéstől tartani; ezt a vonalat kellett jól megvédeni. A keleti oldal felől síkság terül el. Onnan kevésbé fenyegette veszély a várat. Annak nagyobb mérvű megerősítésére csak később gondoltak a Martinuzzi idejében.

Vegyük most szemügyre a Priorato-féle alaprajzot.

Először is szembeötlik a rajzon az, hogy a vár körül mindenütt szabad tér volt. (A mostani Kandia nevű városrész nem létezett). Ez a védelem érdekében nem is lehetett másképp, s éppen ezért köfal sem emelkedett az árok külső szélén. A vár déli oldalán ma meglevő épületek u. m. a fegyintézeti lelkészi lak, a mészárszék, őrpáncsnoki lak stb. mind újabbkoriak: a szabadságharcz után épültek; úgy szintén az ezekkel párhuzamos irodák és várdaház — az igazgatósági iroda kivételével, mely 1841-ből való és eredetileg kocsma volt.

A jelenlegi külső kapú és a külső őrtanya között levő téren — mely most a külső udvart képezi — egy földbástya volt, a bejáró híd védelmére.

A földbástyától az árkon keresztül a várba egy gyalogjáró vezetett, mely a tulajdonképeni bejáró híddal szögletet képezett. Ennek — Ornstein József nyug. őrnagy úr szerint — az volt a rendeltetése, hogy ezen, a földbástya védelmére, gyalogság vonulhasson ki és esetleg gyorsan menekülhessen be a nélkül, hogy a fölvonó hídat le kelljen eresztetni.

Ennek a gyalogjárónak nyoma sincs ma.

A vár árkára épített bejáró hídnak egy része fölvonható volt. ¹⁾ Egészen nem lehetett fölvonható, hosszúságánál fogva.

---

¹⁾ Ornstein József nyug. őrnagy értekezése „A szamosmelléki várról.“ Megjelent az „Archaeologiai Értesítő“ 1896 évi június hó 15-iki számában, a 266-ik lapon.

A fölvonó hidat „emelcsőnek“ hívták régen.¹⁾

E hid a vár kapújához vezetett, melynek hossz-tengegye két helyt meg van törve, hogy a kívülről jövő lövegek a kapú — majdnem 4 meter vastagságú — falába ütközzenek és ne hatolhassanak a vár belsejébe.

A kapú fölött van a vár legnagyobb bástyája, a melyre 1859-ben az igazgatói lakot építették. Azelőtt egy-emeletes őrtorony volt ottan. Ennek a bástyának a kapútól bal-kézre eső része később épült, mint a kapútól a Rákoczy-épületig s onnan tovább vonuló és nagyrészben ma is meglevő várfal. A rajzon is jelezve van, mintha a vízbe lenne építve; a mi azt jelenti, hogy ott eredetileg árok volt s csak később építették bele a bástyát. Ennek a későbbi építkezésnek a XVI-ik század elején, Martinuzzi korát megelőzőleg kellett történnie.

Ezen állítást igazolja azon körülmény, miszerint a szóban levő bástya kiugró szöglete nem olyan hegyes, mint a Rákóczy-féleé, meg a keleti oldalon látható más két bástyáé. Azt pedig tudjuk, hogy a XVI-ik század elején alkalmaztak először szögletes bástyákat, az addig szokásban volt kerek-alakúak helyett és hogy a szögletes bástyák fokát később hegyesebbre építették. Ha Martinuzzi építette volna azt, akkor a fokán ott lenne címere, a mint hogy ott volt a keleti oldal mindkét bástyájának a fokán az a két nagy gonddal faragott Martinuzzi-féle címer, melyet szemtanúk állítása szerint, 1873-ban vettek le helyéről és falazták be a Martinuzzi-épület pinczebejárata mellé két felől, a hol most is láthatók. Sőt leginkább ezt a bástyát illette volna meg a címer-dísz, mivel ez volt a legtekintélyesebb, méreteinél és helyzeténél fogva, a mivel együtt járt fontossága is. A miért valamennyi között csak ez volt ellátva ágyúkkal is.²⁾

¹⁾ Igy áll a Kádár József író, deési polg. iskolai tanár jegyzetei szerint, egy 1607-ben fölvett inventarium szövegében, mely a szamosújvári várra vonatkozik. Szól pedig az inventarium ekképen: „A külső kapun van egy hosszú láncz s két kötél, a melyek az emelcsőt huzzák föl. E kapu felett egy kemenczés ház van, a padlásán négy fogason 32 szakállós ágyúval.“ (Az ágyú alatt puszka értendő).

²⁾ Ornstein József nyug. őrnagy hivatkozott értekezése.

Föltéve, hogy következtetésem nem helyes, akkor is csak néhány évdizedet hibáztam; mert a szóban levő bástyát legkésőbb a Martinuzzi-féle építkezések idejében építették.

Erről a főbástyáról még csak annyit jegyzünk meg, hogy építője nevét ismerjük. Északi oldalának sarkán ugyanis egy kőbe vésvé ez olvasható:

JOANES LANDUS FUNDATOR
SERMITALUS. ¹⁾

A kő helyzetéből, alakjából és a rajta levő fölíratnak a kő alapjához, illetőleg a bástyaszöghöz való alkalmazkodásából bizton lehet következtetni arra, hogy az eredetileg már arra a helyre volt szánva.

Tisztában vagyunk tehát avval, hogy a vár keleti oldalán létezett két bástyát s az azokat összekötő — ma már szintén nem létező — várfalat is Martinuzzi kellett hogy építse.

A déli fal valószínűleg az ő műve. A falba beépített romladozó Szapolyai-czímer azt mutatja. (Hármas hegy fölött „növekedő“ bal felé fordult farkas. A címér mezejének jobb oldalán a holddal átellenben egy hat-ágú csillag.) ²⁾ A címert tartó két nyájas arcú repülő angyal és a Martinuzzi-épület kapúzatán levő ugyancsak címertartó másik két angyalka föltétlenül egy azon kéz műve, tehát a két címér is.

Most megfelelhetünk arra a kérdésre, hogy a szamosújvári várban mit épített Martinuzzi?

Felelet: A róla elnevezett épület portáléját a fölötte levő két szobával és átalakította az ezen épülethez tartozó kápolnát. Ő építette a vár keleti oldalán létezett várfalat és a két bástyát, valamint valószínűleg a déli és az északi várfalat is. Ennélfogva méltán nevezhető Martinuzzi a vár újjá-építőjének.

Nem lesz talán érdektelen, ha az építkezéseket fölso-
roljuk keletkezésük sorrendjében.

---

¹⁾ A „sermitalus“ nagy valószínűséggel sermone italus-nak olvasandó.

²⁾ Jobb és bal a nézőtől értendő. A heraldikusok ellenkezőleg veszik.

A XIV-ik században épült a Martinuzzi-épület, ugyanakkor vagy legkésőbb a XV-ik században a vár nyugati fala és a fal két végében levő bástya. A Rákóczy-épület földszintje építésének ideje is ekkorra tehető.

A XVI-ik század elején alakították át a nyugati oldal két végső pontján levő bástyát. Ekkor rakták rá a Rákóczy-épület földszintjére a két emeletet — föltéve, hogy Alpár Ignác jeles műépítészünk nem tévedett, mikor a második emeleten levő szobák boltozatának építési idejét megállapította. Pedig aligha nem tévedett. Gerecze Péter tanár határozattan állítja, hogy annak a három szobának a boltozata a Rákóczyak korára vall. A fogarasi várban is látható hasonló boltozat abból a korból. A Gerecze tanár állítása mellett szól a hagyomány is. Az épület neve ugyanis: Rákóczyház volt régen. Ma, Rákóczy-épületnek mondjuk. És mellette szól az épület déli bütűjén, a felsőemeleti ablak fölött, a falba illesztve levő fölirat, a mely II. Rákóczy György idejéből, 1653-ból való.

A XVI-ik század derekán — Martinuzzi idejében — történtek a főnebb fölsorolt építkezések.

A XVII-ik század derekán, I. vagy II. Rákóczy György idejében épült a nyugati várfal nyujtványa az északi bástyával.

Arról, hogy ezen időtől kezdve a mult század végeig minő építkezés vagy átalakítás történt a várban, mit sem tudunk; mert a Priorato-féle alaprajzon A betűvel jelölt udvaron az északi, keleti és déli fal mellett látható épületeket 1857-ben, mikor a fegyintézet három emeletes fő-épületét építeni kezdték, mind lebontották. Följegyzés vagy rajz pedig abból az időből nem maradt.

Annyi bizonyos, hogy a rajzon meglevő s ennél fogva a XVII. század végén létezett és szóban levő épületek, mellék-épületek voltak. Az északi fal mellett levő épületet, mely akkor emeletes volt, később laktanyának használták. A XIX-ik század elején második emeletet raktak rá. A keleti fal mellett elterülő épületet a mult század végén tüzérlaktanyának hívták. Ez is emeletes volt. A déli fal mellett látható épület szintén emelettel birt, a mult század végén, mikor a várat börtönné alakították át.

A Rákóczy-féle északi bástyát az ötvenes években apránként hordták le. A bástyához kettős fal, melyek egymástól 4 meternyi távolságban terültek, vezetett; a nyugatra néző falt 1874-ben szedték le. A másik fal 1844-ben, mikor a Pataki József megyei mérnök által fölvetett térkép készült, már nem létezett. E térkép másolata megvan a fegyintézet levéltárában.

A keleti oldal két bástyájának kiugró része, fokán a Martinuzzi czímerrel, 1873-ig fönnállott még, jóllehet nem eredeti magasságában. Ekkor levágták omladozó fokát, a czímert pedig kivették helyéről. 1883-ban bontották le egészen, hogy a főépülettel párhuzamos munkatermeknek helyet adjon.

A lerombolt épületekkel együtt megsemmisült az a gyászos emlékű két börtön is, a hol Báthory Boldizsárt és Kovácsóczy Farkast, Báthory Zsigmond fejedelem parancsára 1594. évi szeptember hó 11-én megfojtották.

Lássuk csak mit ír erre vonatkozólag Szádeczki Lajos „Kovácsóczy Farkas” czimű művében:¹⁾

Kovácsóczy „szamosújvári fogságának szomorú napjait legtöbbször olvasással, irással és énekléssel töltötte.” Apródja, Báthory Boldizsárral pedig neje is — vele volt. A Báthory nejét szeptember 11-én reggel küldték el „azon szín alatt, hogy Zsigmondnál törekedjék úráért”... „Midőn a hóhérok Boldizsárral végezve, hozzá belopóztak: Kovácsóczyt ágyában fekvé s mély álomba merülve találták — és úgy fojtották meg.”

Világos, tágas helyiség volt tehát a szerencsétlen két főúr börtöne, nem pedig olyan „földbe mélyedt” sötét tömlőcz, a melyről Kövári László tesz említést²⁾ ezen szavakkal: „Ravazdi (a várparancsnok) Báthory börtönébe lép, melyet a bemenetnél jobbra a földbe mélyedve most is mutatnak.” Ugy látszik, hogy Kövárinak az igazgatói lak alatt levő — főkapún bemelve jobbkézre eső — három tömlőcz valamelyikét mutatták, mint a Báthory börtönét,

¹⁾ Megjelent Budapesten Ráth Mórnál 1891-ben. Lásd a 131—135 lapot.

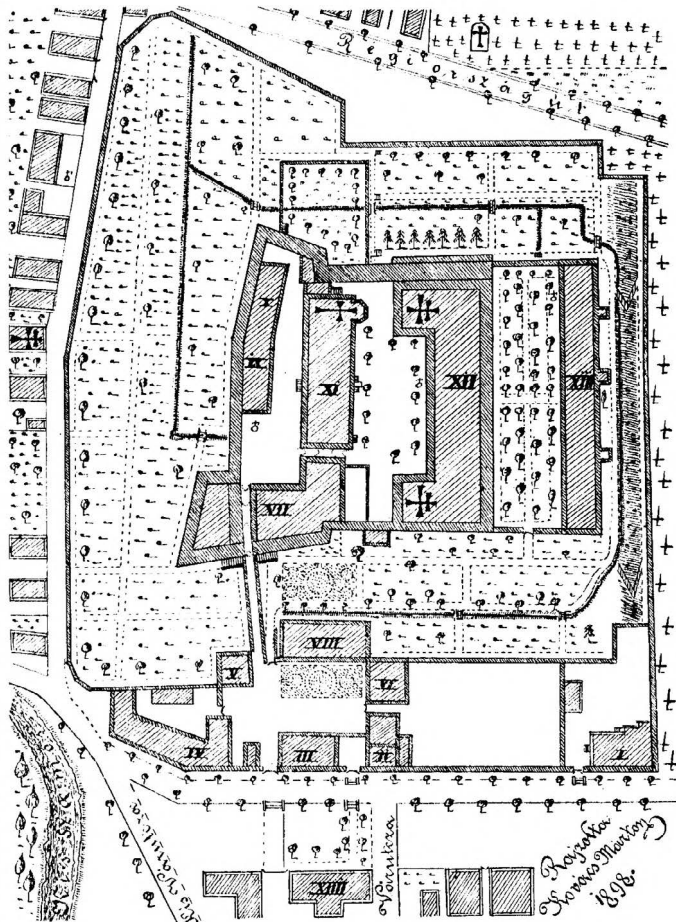
²⁾ L. idézett művének 166. lapját.

a melybe öt lépcső vezet le; ennek szélessége $1\frac{1}{2}$, hossza 3 illetőleg 5 meter. Ide alig hatol be némi világosság a tömött vasrácon keresztül. Itt ugyan nem lehet írni. A kit pedig ide csuktak be, annak bizony nem adtak gyertyát meg írószert! Különben is ezt a három tömlőczőt — az igazgatói lak pinczéjéhez csatolt negyedikkel együtt — a Priorato-féle térkép fölvétele óta, tehát az 1670-ik éven innen, a folyosóból alakították át.

Létezett még egy helyiség, melyről szintén az volt elhíresztelve, hogy a Báthory börtöne lett volna, a Martinuzzi-épület északi végében, a róm. kath. kápolna ajtaja alatt a földben. Ebbe csak a pinczéből lehetett bejutni. A szűk bejárat volt egyetlen nyílása az üregnek. Azon adták be az ételt is a rabnak. Napvilág ide sohasem hatolt be. A boltozatos üreg 2 meter hosszú, ugyanolyan magas és $1\frac{1}{2}$ meter széles volt. Elég tágas koporsónak! Mégis inkább koporsóval cserélte volna el a szegény élőhalott, kit ide zártak be. Hiszen le sem feküdhett benne. Egy kővön kellett ülnie, mert a két lábán levő bilincset összekötő tenyérnyi hosszúságú láncz az üreg fenekén levő kö-laphoz hozzá volt szegezve.

Igy írják le azok, kik gyakran látták ezt a börtönt, mielőtt megsemmisítették volna 1873-ban, midőn egy földalatti csatornát vezettek rajta keresztül. Bejárója azonban most is meg van, a római katolikus kápolna ajtajának küszöbe alatt, a pincze falában. A falban ugyanis arasznyi szélességű kökeretben, egy 168 cm. magas és 68 cm. széles ajtó-üreg látszik, melynek küszöbe a pincze eredeti földszintjétől — sajátos módon — fél méternyi magasságban van. Az ajtóüregben három kölépcső vezet föl a két méternyi vastagságú fal tulsó széleig, hol a földalatti börtön nyílása volt, melynek alsó rézsutos lapja most is látható. A nyílással, mely akkora volt, hogy egy ember beférjen rajta, — szemben volt a kő, hol a földhöz lánczolt rab ült, arcczal a nyílás felé fordulva.

Ebben a börtönben találtak egy lábbilincset, a mely most is megvan s a melyben — a mint mondják — benne volt a lábszáresont is. Lehetséges; mert a bilincset képező vaspántot szeg tartja össze, s a szeg hegye szé-

I	Élkházi lak.	VIII	Ógargatósági és őrzőkamra- noki iroda.
II	Műhelyek.	IX	Rákóczyepünet.
III	Élkházi és élhelmozási iroda, őrzőkamra-noki lak.	X	Mócsi-épünet.
IV	Műhelyek.	XI	Épünet.
V	Rákóczi őrtanya.	XII	Műhelyek.
VI	Élkházi irodák.	XIII	Tisztikák.
VII	Ógargatósági lak.	XIV	Épünet.

Méret: 1 centimeter = 20 meter.

A fegyintézet alaprajza.

lesre van lapítva. A bilincs 6 kilogramm súlyú s rajta csüng az arasznyi hosszú szeg is, melylyel a földhöz szegezték.

Az, hogy ezt Boldizsár úr viselte volna, --- csak mese.

Foglalkozzunk most egy keveset a vár jelenlegi állapotát föltüntető alaprajzzal.

A város felől levő déli oldalon, jobb kézről látjuk a két fegyintézeti lelkész számára 1890-ben átalakított papi lakot; ez volt eredetileg az intézet korcsmája. A korcsmát ugyanis a Rákoczy-épület földszintjéről, hol a belső őrtanya van jelenleg, 1841-ben költöztették át az arra a czélra épített, mostani igazgatósági irodába s innen a korcsmai czélokra 1866-ban átalakított és kibővített jelenlegi papi lakba. Ettől balra vonul el a közfal, melyhez a fegyintézet mézszárszéke ¹⁾, továbbá az örparancsnoki lakásul, üzleti és élelmezési irodául szolgáló épület csatlakozik (1885).

Az üzleti irodát a külső kapú választja el a kapús házikójától (1887), melyből balra a kerekes-, kádár-, kovácsműhely esik (1870).

A bemenettől jobbra a déli oldal épületeivel párhuzamosan fekszik -- a külső hármastudvar által elválasztva az örparancsnoki, igazgatósági és lelkészi iroda ²⁾, balról van a külső őrtanya.

A most említett irodák és az őrtanya között kezdődik a vár tulajdonképeni bejárója, mely az 1840-ben kertet alakított vár-árokba van építve. Kettős köfal közé rakott földtöltés vezet, az egykori fölvonó híd helyén, a vár boltozatos kapújáig. (Ez a bejáró 1769-ben már meg volt jelen alakjában, a mint a Peller-féle képen is látható).

A kapú fölött levő hatalmas bástya méreteiről fogalmat nyerünk, ha elképzeljük, hogy ezen terül el a 34 meter hosszú igazgatói lak függő kertjével és terrasse-aival, melyek egyike udvarul szolgál.

A kapútól balkézre esik a 3.70 meter vastagságú nyugati várfal az 1897-ik év őszén kibontott és megint láthatóvá lett 21 lövő-résével.

---

¹⁾ 1858-ban épült. A jelenben örparancsnoki irodának használt helyiségben volt azelőtt a mézszárszék.

²⁾ A lelkészek irodája 1874-ben épült.

A belépő szemben a Rákóczy-épület bütűjét látja. Ennek földszintjén vannak a belső őrtanya és a fegyelmi zárkák (régiben itt volt a korcsma meg a konyha). Az első emeletén vannak az újonnan beszállított fegyenczek ideiglenes elhelyezésére szolgáló helyiségek, továbbá a lövő résekkel ellátott keskeny folyosó. A második emeletén van a fegyencziskola és a régi levéltár számára újabban berendezett szoba. E négy szoba boltozatát főnebb már méltattuk.

A Rákóczy-épülethez csatlakozik a nyugati várfal mentén az 1874-ben emelt zárka-épület. Ez a régi mosóház helyét foglalja el, mely emeletes volt; ez a Priorato-féle alaprajzon is látható.

A Rákóczy-épülettel párhuzamosan, attól a keskeny udvar által elválasztva, terül el a Martinuzzi-féle épület. Ennek földszintjét nyugatról a fürdőház, a keleti bejárással bíró mosóház, sütőház (egykori lovagterem), gyapjúraktár s a róm. katolikus kápolna sekrestyéje foglalja el. Az épület végén van a kápolna, mely a földszintről az emeletbe nyulik föl. Erről volt már szó; 1760-ban javították ki. A kápolna falfestményei a Krisztus úrunk kinszenvedésének történelét ábrázolják 6 képben; egy rab festette. A karzat fölirata ekkép szól: „L. B. Josinczi József vár inspektor a tulajdon szorgalmatossága által festettette ki ezen ISTEN Imádására rendeltetett Szent Helyet 1822-dik Esztendőben. Festette szerencsétlen Rivetty Péter.

Fennirt jó Elöljárónkal edgyütt Itt Imádjuk mi, a mi TEREMTŐ urunkat ugymint: Benkő Mihály Vár Strázsa-mestere és Deák Antal Vár Iró Deákja.“

A Martinuzzi-épület emeletét egészen a kórház és gyógyszer-tár céljaira használják. A följárás az emeletbe régen -- a híbornok idejében -- a kapú mellett, nyugatról volt; később az ellenkező oldalon, még pedig egy külön lépcsőházból, az épület közepén; utóbb ugyanott, de a mai sütőház pítvarából. 1872-ben a nyugati oldalon alkalmaztak az épületbe lépcsőket s egyidejűleg lebontották a nyugati, csaknem 5 meter vastagságú falat s helyén egy széles folyosót húztak végig. Az emeleti szobákat azonban érintetlenül hagyták. Ennek a lebontott falnak vastag-

sága is a mellett bizonyít, hogy mikor a Martinuzzi-épületet emelték, akkor a Rákóczy-épület — legalább jelen alakjában — nem létezett. Olyan magas és erős épület mögött, a milyen a Rákóczy-épület most, melynek nyugati fala 3 meter vastag, mi szükség lett volna, attól 7.30 meter távolságban, ilyen tömérdek falra?

Ebben a lebontott roppant vastagságú falban földalatti folyosó volt, mely összeköttetésben állott a déli és északi várfalban létezett folyosókkal. Szentanúk állítják, a kik jártak bennök. Azt, hogy a déli várfalban folyosó húzódott végig, szavabevehető egyének erősítik. Az északi várfal, részben ma is meglévő, de befalazott folyosójában magam is voltam; 1898 tavaszán bontattam ki azt, hogy meggyőződjem létezéséről. Ez a magánzárkák északi sarkánál levő bástyából indul ki. Jelenleg csak addig tart, míg a görög keleti templom előtt kivezető csatorna átszeli.

A Martinuzzi-épület alatt egész hosszában pincze vonul végig. Fejedelmi pincze! Boltozata kőből faragott ivekre támaszkodik, melyeket tömör köpillérek tartanak. Ez egykor egyetlen óriási termet képezett, melynek hossza 46, szélessége $10\frac{1}{2}$ méternyi volt. Aligha pinczének használták, inkább raktárak voltak benne.

A Martinuzzi-féle épület északi végében, a kath. kápolna ajtajával szemben, a várfalban, — Muha Szaniszló nyug. fegyőr állítása szerint, egy vasajtó volt, a mely földalatti folyosóba, alagútba vezetett. Ő járt is benne egészen az északi közfalig. Embermagasságú volt. Iránya a bejárártól északkeletnek tartott. Akkor bontották le, mikor a három-emeletes főépület félig föl volt építve; tehát 1858-ban. Lebontották és építették a betegek séta-udvarának keleti fala mellett közvetlen a kertben, az említett fallal párhuzamosan vonuló boltozott csatornát. Ez a csatorna a földalatti folyosót harántosan metszette keresztül. A földalatti folyosó, vagy alagút Szamosújvár-Németibe vezetett.

Kovács Dani főfegyőr is hallott az alagútról. Ugy mondták, hogy az a várból kiérve — elágazott. Egyik ága Németibe, ki a hegyre-, a másik ága a Szamos alatt Széplakra vezetett.

Rácz Gyula birtokos, néhai atyjának, Rácz Péter várnagynak életrajzi adatait tartalmazó, Lukács Károly fegyintézeti róm. kath. lelkészhez intézett, 1896 decz. 13-án kelt igen érdekes levelében azt írja erre vonatkozólag, hogy: „Az apám beszélt egy alagútról is, mit a mappán látott; Németi felé ment, az ispotály alatt kezdődött. Nem érkezett azonban kinyitlatni. Azt hiszem már késő is lenne, mert fenckestől az ispotály épületét is lebontották s mást építettek reá.“¹⁾

A kérdéses alagútról Nagy István szamosújvár-németii birtokos nejétől halottam először említést tenni; ez beszélt, hogy néhai atyjának Jeremiás Imrének a szőlejében lett volna az alagút nyílása. Legalább úgy mesélték.

Ujonti kérdezősködésemmre nevezett úrhölgy és nővére azt mondották, hogy volt Németiben egy ember, ki azt állította, hogy a kérdéses szőlőben --- még a törökvilágban --- kincset rejtettek el.

Ez a katonaviselt ember ásatott is utána, de kincset nem talált. Az elbeszélő asszonyágok emlékeznek még arra, hogy a kiásott gödörben valami boltozott üreg látszott. Nagy faragott köveket vettek is ki onnan. A további ásatást azonban a tulajdonos betiltotta. Azután a gödört betöltötték, most csak helye látszik. Az asszonyágok is hallottak arról, hogy ott lett volna a várból kivezető alagút nyílása.

A helyszínén Hodoreán János fegyintézeti görög kath. lelkész úrral magam is megfordultam. A szőlőhegy a Németi-határon, a Czoptelke felé vezető út mentén van; egy három oldalról bezárt s csakis délfelől nyitott völgy napos oldalának a felső részét foglalja el. A völgyet Bányaságnak nevezik. Az a kis mélyedés, melyről szó van, az igen szép fekvésű szőlő fölött látható. Magasabban esik, mint a Hétkeresztek hegye.²⁾ Levegő-vonalban 5 kilométernyire van Szamosújvártól.

¹⁾ Az ispotály a Priorato-féle térképen az északi várfal mellett látható épület második emeletén volt, azt a helyet most a főépület északi szárnya foglalja el, hol a görög keleti templom van.

²⁾ A vár magassága a tenger színe fölött 252 m., e hely magassága pedig 500 m.; tehát kerekszámban 250 m. a különbség.

Egy Hirján Tódor nevű 70 évet meghaladó öreg ember vezetett minket föl a helyszínére és mutatta meg a kis gödröt, mely jelöli a helyet, a hol az ásatás történt. Egy meternyi mélységű lehet. Átmérője három meter sincs. Egy fiatal juharfa van bele ültetve.

Az öreg emlékezik a kincskeresőkre, de a boltozatra nem. A kérdéses időben 12—14 éves lehetett. Ő is hallott az alagútról, a mely innen tovább vonult — némelyek szerint — Beszterczéig.

Szóval az alagútról sokat hallottunk, de megbízható adatra nem akadtunk. Muha fegyőr állítása aligha nem csalódáson alapszik. A falban vagy a bástyában levő földalatti folyosót téveszti ő össze az alagúttal.

Nem hiszem különben, hogy magas hegyre vittek volna föl alagútat; mert okát nem látom át, hogy miért tették volna? Azt értem, hogy az irányt Németi felé vették; mert a várhoz tartozott 74 község közül a legközelebb és az ellenségtől legkevésbébbé veszélyeztetett oldalon fekszik Németi. Az is lehetséges, hogy az alagút Szamosújvárt Bálványos-Váraljával kötötte össze s Németi irányában volt építve.

Egy más, valószínűbb versio azt tartja, hogy az alagút a szamosújvári és szentbenedeki vár között képezett összeköttetést.

Én részemről megbízható adatok hiányában is jelentőséget tulajdonítok a köztudatban élő emlékezetnek. A vár árkában talán eredménynyel lehetne kutatni; de csakis nyár végén, mikor a föld árja mélyen van.

Térjünk most vissza az épületek leírásához.

A Martinuzziról elnevezett épülettel párhuzamosan emelkedik a három-emeletes főépület.

Ez már eredetileg börtönügyi czélokra volt tervezve. Építése három évig tartott; 1859 végén fejezték be. Két szárnyának földszintjét és első emeletét a görög keleti és görög katolikus templom foglalja el. 36 szoba van benne, melyeknek nagy része terem-számba megy. A földszín déli sarkában a protestáns templom és a harmadik emeleten az északi sarokban az izraeliták sinagógája van elhelyezve. A földszinten levő többi helyiség részben munkaterem,

részben raktár; amazok fölmenet a lépcsőtől balra, ezek jobbra esnek. A második emeleten is négy szoba munkaterem gyanánt használtatik, a többi 21 helyiség mind hálóterem.

A főépület külső három fala a régi várfal alapjára támaszkodik s ennél fogva az árokba van építve, hova lépcső vezet le.

A lépcsőn, a főépületből a fegyenczeknek a várarkában levő sétatáborába lemenve, az 1885-ben épült földszintes munkatermeket látjuk szemben, melyeknek hossza a főépület hosszának felel meg, iránya pedig avval párhuzamos.

Említsük meg végül a várral átellenben, a város felől levő négy lakást magában foglaló tiszt lakot, mely szintén újabbkori alkotás; 1861-ben épült.

Nem tartozik tulajdonképen a vár épületeire vonatkozó leírásunk körébe, mégis megemlékezünk a vár nagyérdemű régiségéről: a róm. kath. kápolna egyik harangjáról, mely a rajta levő évszám tanúskodása szerint a XV-ik század végéről való. Kis méretű, magassága és átmérője nem több mint $\frac{1}{2}$ meter, kerülete 1.80 meter. Régente fa-alkotmányú tornyocskában volt elhelyezve. E kis torony a Martinuzzi-épület északi végében emelkedett ki a földéلبől. 1873 óta ugyanazon épület padlásán, a kápolna fölött csüng.

A háború pusztító eszközei tönkrementek, vagy túléltek magukat. Maradványaikra rátapad ugyan az emlékezet, mint moha a romokra és megszépíti, mint patina az antik bronzot. De csakis az események hozzájuk tapadó emléke kölcsönöz nekik érdeket. Míg a béke alkotásai örökbecsűek.

A békének, a szeretetnek hirdetője, a kis harang, közel egy fél ezred év után is hiven teljesíti föladatát: az előket hívogatja, a holtakat elsiratja.

Főlirata: 1496. O REX GLORIA EVENI CUM PACE.

A várban létező főliratok és faragványok teljes gyűjteményét adjuk az alábbiakban, tekintve, hogy azokat eddig csak részben s olykor hibásan tették közzé.

A vár külső bejáratánál egy pár, kőből faragott dombozmű látható, a kapú oszlopába, két felől, ember-magas-

ságnyira befalazva. Az egymáshoz mindenben hasonló két faragvány czímert tartó két oroszlányt ábrázol. Az oroszlány profilban van kifaragva. (Egyik jobbra, másik balra; egymással szembe vannak fordulva.) Hátsó lábán ül, első lába a czimerre támaszkodik. Farka kigyózá nyulik föl oldala mellett. Szája tátva van. Magassága 67 cm.

Az ovál-alakú 40 cm. magas homorú czímer hármashegy fölött „növekedő“ farkast ábrázol. Fölötte oldalt félhold. A farkas fejét föltartja, nyelvét kiölti. (Szapolyai czímer.)

Kövári László¹⁾ azt írja e két czímerről, hogy a kapú feletti bástya emeletének két ablaka alatt voltak.

Az oroszlán vízszintes hátsó lábáról látszik, hogy valamire (pl. párkányra) támaszkodott. Most lebeg.

Menjünk be a külső kapún; azután az első udvaron és az árkon átvezető bejárón áthaladva álljunk meg az igazgatói lakkal szemben. Az alatta levő bástya oldalán, a kapú tetejével egy vonalban bal kéz felől a következő kőbe vésett föliratot pillantjuk meg:

FRATER GEORGIVS INFANS CROVACIAE EPISCOPVS VARADNSIS
ET TESAVRARIVS ETCONSILIARIVS REGIE MAIESTATIS MDXX.

Ettől tovább balra lenn, a kertté alakított árokban, megint csak a bástya falán, egy emléktáblába vésve ez áll:

Ferdinando I.

D. G. Aust. Imp. Apost. Rege Hung. H. N. V.

M. Principe Transilvaniae

et Siculor. Comite Tec.

Gloriose Regnante

Anno a nativitate Salvatoris

MDCCCXLIV

Fasces Transilvaniae tenent

Gubernator Regius

Josephus Teleki de Széék

Cancellarius aulae

Alexius Nopcsa de Felső-Szilvás

Episcopus Transilv.

Nicolaus Kovács de Csik-Tusnád

---

¹⁾ Erdély építészeti emlékei.

Supr. arm. Praefectus

Paulus L. B. Wernhardt. Gen. C. M. L.

Thesaurar. R. Emeritus	Consiliarii A. Intimi
Adamus Com. Rhédei	Jos. B. Bruckenthal
Franc. B. Kemény S. S. Praes.	Emericus Com. Miko
Lad. C. Lázár Cancel. Pr.	Ludovicus Lészai
Ioan. Wachsman C. N. Sax.	Michael Sala
Jos. Bedeus S. Cossar. Pr.	Wolfgangus Cserei
Lad. Gál Exact. Pr. Praes.	Otto com. Degenfeld
Referendarii aulici	Wolfgangus Földvári
Lazarus L. B. Apor	Ludovicus B. Josika
Ludovicus C. Gyulai	Joan. B. Bornemissza
Ioannes Somlyai	Ludovicus Szabo
Samuel L. B. Josika	Fr. Horváth Caus. R. Dir.
Emer. Szentgyörgyi	Magist. Protonotarii
Ioan. Andr. Conrad	Alexander Donáth
. . . Es Eszterházi	Alexius Gálfalvi
. . . piscopus . . .	iensis

Ugyancsak lenn a kertben, az igazgatói lak alatt levő bástya északi oldalán, $2\frac{1}{2}$ méter magasságban a sarkon egy 21 cm. magas és felül 99, alul 100. cm. széles kő-lapon olvasható :

IOANES LANDVS FVNDATOR
SERMITALVS

Ha a kapúhoz visszatérünk és avval szemben állunk, jobb kéz felől a kapú nyílásának felső részével egy vonalban, a bástya falában, egy — Kövári László kifejezésével élve — „fölmászó helyzetben“ levő oroszlánt látunk kőből kifaragva. Alatta kőbe vésvé fölirat van, melynek szövege a következő :

PAVLVS BANK VNGA
RVS DE COMITATV
BACIENSIS PROCVRAN
TE HOC OPVS CEPTV
ET PERFECTVM 1540.

Ez a föliratos kő a fölötte levő oroszlánnal — azt hisszük — eredetileg nem e helynek volt szánva.

Ettől jobbkézre lenn a kertben a bástya falában me-
gint egy emléktáblát találunk, a melyen ez áll:

Piis Manibus
praefectorum provincialium
arcis novae ad Samusium
Andrae L. B, de Seeberg
Ladislai Pekri de Pekrovina
Josephi Mariaffi de Maxa
Josephi Josinczi L. B. d. N. Várad
lubenter posuit gratus successor
Petrus RácZ de Galgo
MDCCCXLII

His avita vediviva constitutione
anus MDCCCLXVI secutus
Paulus Czobel de Raioghfalva¹⁾

Cuius in locum primus per excelsum regium hungaricum
ministerium justitiae denominatus praefectus Joannes Boér
de nagy Berivoi²⁾ successit ad MDCCCLXVIII

Altera vice secutus est Paulus Czobel anno MDCCCLXXVII
ejusque in locum denominatus est anno MDCCCLXXXVI
Ignatius Perndl gratus praefectus

Ugyancsak lenn az igazgatói kertben a most leirt föl-
irattól jobbkézre tovább, a bástya mellett, a déli várfalban
egy fülkébe a Ferencz császár mellszobra van behelyezve,
melynek talapzatán ez olvasható:

Memoria
Francisci Primi
Imperatoris Aug.
arcem hanc
XV Kalend. Sept.
MDCCCXVII
lustrantis
pereni pietatis
hoc monumento
aetali venturae
dicata
MDCCCXLII

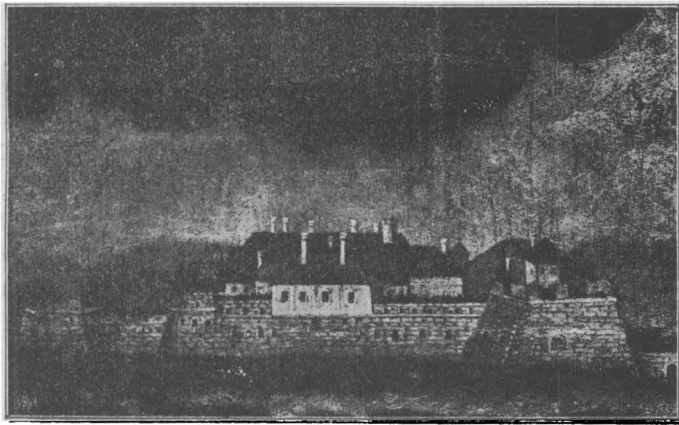
¹⁾ Hibás. Baloghfalva helyett vésték.

²⁾ Ez is hibás. Helyesen: Nagy-Berivó.

Ha ezt a szobrot elhagyjuk és a déli várfal mellett a kertben, a balkézre eső várfalban, a virágház fölött 6 méter magasan látható, fennebb leirt Szapolyai-czímer alatt egészen a munkatermek végeig tovább haladunk, azután ezen épületnek hátat fordítunk: akkor az árok ellenkező oldalán a falhoz épített és északra néző fülkében V. Ferdinánd király mellszobrát pillantjuk meg. A szobor talapzatába vésvé a következő fölirat látható:

Ferdinando V.
Rege apost. regnante
fossam orientalem
australem et borealem
arcis novae Samusianae
palude foetidissima
sordibus et arundine
regionem natura sanam

Rakóczy-épület.

aëre putri memphitico
late inquinantibus
a saeculis scatentem
assiduo trimo labore
per captivos provinciales
ad operas publicas damnatos
insuntis CLXXXM operis
siccando et excolendo

regi optimo patriaeq:
fidum probat obsequium
Petrus Ratz de Galgo
gratia regis praefectus
annis ab arce condita
trecentis.

Térjünk most vissza a kapúhoz, melyen bemelve a Rákóczy-épület bütőjét látjuk magunk előtt. Ezen a második emelet ablaka alatt fölírat látható, mely így hangzik:

REGNANTE·ILLSSO·AC·CELLSSO
TRANNE·PRINPE·GEORGIO·RA
KOCI·D·DNO·NOBIS·CLEMENISSO
ANO·1653·PRO·TEMPORE·PROVIS·STEPH
ANI·FABIAN·DE·MAROS·S·-IMREH

A Rákóczy- és Martinuzzi-épület között levő udvaron, a hol a most közölt fölíratot láttuk, jobbra fordulva a Martinuzzi-épület portáléjával leszünk szemben. Olvassuk hát el, mi van a portálé fölébe írva:

DOMINVS ADIVTOR ET PROTECTOR MEVS·QVEM·
TIMEBO.

A kapú mellett balkézre eső ajtó fölébe, mely egykor lépcsőkön át az emeletbe vezetett, dombormívű faragvány van belehelyezve. Két álló angyalt ábrázol, kik koszorút tartanak, mely püspöki süveg alatt levő czímert vesz körül. A czímer a Martinuzzié. Teljesen megfelel annak a kettőnek, mely a keleti várfal két bástyájának fokán volt s a melyet alább tüzetesen le fogunk írni.¹⁾

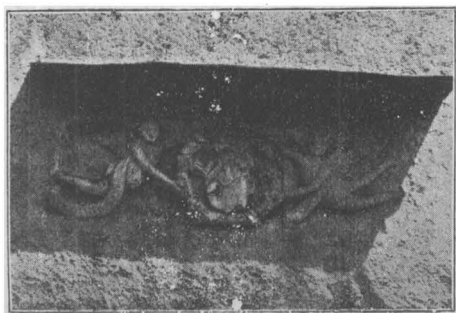
A czímer alatt köbe vésvé ez áll:

QVESIVIT PRESVL VIRTUTE GEORGIVS AMPLA.
HEC ARMA ET TITVLVS NATVS DE STIRPE CROATA.
HIC VNICORNO VT CORVVM PREBERE ALIMENTA
CERNIS·SIC FIDE ET CVRIS VIGILANTIBVS APTVS
ASSIDVE REGI STVDVIT SERVIRE IOANNI·ET
POSVIT IMPENSIS LONGEVE HEC PREMIA FAME.
MDXLII

¹⁾ Erről a czímerről („Archaeologiai Értesítő“ XVI kötetében az 1896. 325—328 lap) Schönherr Gyula tollából igen érdekes illusztrált cikk jelent meg.

Ugyan ebben az udvarban hátul, a Martinuzzi-épület végében levő támfal déli oldalába 3.20 m. magasságban befalazott 50 cm. magas és 95 cm. széles kölapon egy hosszú ruhás angyal dombor-faragású képe látható s ettől balra 15 évszám-töredék olvasható. Töredék az egész kölap. Felénél jóval több hiányzik belőle. Az angyaltól jobbra czímer lehetett s a mellett jobb felől másik angyal. A fölött volt az évszám többi része.

Ez a faragvány máshonnan került ide. Különben a Martinuzzi idejében készült. A kis angyal derült arcán a családi hasonlatosság rögtön felismerhető. Fel-tűnően emlékeztet a portalé czímerén álló és a Szapolyai-czímeren lebe-gő angyalokra.

Szapolyai-czímer.

Csaknem átellenben evvel a faragványnyal a zárka-épületen a követ-kező szövegű fölírat olvasható :

„Az ezen helyen állott régi mosó- és sütőház helyébe alapjából újonnan építettett 1874 évben, nagyberivői Boér János igazgatása, Heigel József kir. mérnök művezetése és kolozsvári ifj. Molnár Ferencz közvetlen vezetése alatt.“

A Martinuzzi-épület kapuján átmenve, a nevezett épület és a háromemeletes főépület között elterülő udvarra jutunk. Itt látható a Martinuzzi nevét viselő épület nyugati oldalának közepén egy 5.80 meternyi hosszú és 4.14 m. szélességű kiugrás (rizalit), a melyen két oldalról az épület földszintjére lépcső vezet.

A kiugrás födetlen, kövel burkolt terrasse-ot képez. Ez alatt van a pincze-bejáró. A pincze-bejárótól jobbra és balra a sarkon van a bástyafokról levett és többször említett két czímer; a bejárás fölött pedig egy fölírat látható. Szövege ez :

REST: HOC POMER: FELIC: REG
SEREN: PRIN: DO: GABRIELE II D

CPT: PRH. DET. SC. CAPIGIO: CIERO
 FI PROVI IO. ZOLIOMI: CASTEL STEP
 VAMOS ET FRAN BORZASI EXISIEN ¹⁾
 ANNM MDCXIX.

Érdemes lesz kissé tüzetesebben foglalkoznunk a ké-
 pünkön látható Martinuzzi-czímerrel, mely — a mint fönebb
 említettük — hasomásával
 együtt, a rizalit két sarkában
 van 1873 óta befalazva.

Martinuzzi-czímer.

A címert közepén egy
 vízszintes vonal választja ket-
 té. A felső mezőben — a né-
 zőtől jobb kézről balra
 egy holló repül, szájában czi-
 pó, melyből egy czikk ki van
 vágva. Alatta az alsó mezőben
 a jobb kéz felől való sarokból
 egyszarvú emelkedik ki, he-
 raldikai műnyelven szolva „nö-
 vekedik.“ Ez szintén balra
 tart. A holló az egyszarvút
 táplálja. ²⁾

E címert a bíbornok állította össze. A holló a Pálos-
 barátok czímere, a kiknek rendjéhez ő is tartozott, az egy-
 szarvú pedig az Utyesenics családé. — Az Utyesenics vagy
 Utyesenovics nevű tekintélyes horvátországi nemes családból
 származott ugyanis a bíbornok. Anyja Martinuzzi leány
 volt. Ennek vette föl nevét. Különben néha a hollót egy
 magára is használta pecsétül. ³⁾

A mária-nosztrai plebánia-templomban, a szentélyből
 a sekrestyébe vezető ajtó fölött ma is látható a Pálosok
 köből faragott czímere. Hármass hegy fölött a néző jobbjá-
 tól balfelé repülő madarat ábrázol. A madár szájában
 kettős czipó. A címer fölött korona.

¹⁾ Existen helyett hibásan írva.

²⁾ A Martinuzzi-épület kapuzatán levő latin szövegű fölírat
 magyarázata szerint.

³⁾ Lásd Siebmacher-Csergheő: „Vappenbuch des Ungarischen
 Adels“ 405 lapján.

A Martinuzzi-épület rizalitja, a mint már említettük — most 4.14 meternyre ugrik ki a falból; régen — a várnak hörtönné átalakítása alkalmából s ennél fogva 1786-ban fölvett térkép szerint — 7.56 meternyi volt annak a kiugrása és emeletes lépcsőházat képezett. A pinczeajtó előtt 3 pilléren nyugvó arkádós boltozat alatt, nyílt pítvar létezett, a hova szekérrel is be lehetett hajtani. Innen van a régi és mostani méret között 3.42 meternyi különbség. A rizalitnak ezt a részét lebontották, az emeletet és födelet pedig leszedték róla. Ez a lebontás és átalakítás 1844 után történt; a Pataki-féle térképen még a régi állapot látható.

A szóban levő lépcsőház régi alakja már a Priorató-térkép fölvétele idejében (1670-ben) megvolt. Annál valószínűbb tehát, hogy az 1619-ben készült fölírat eredeti helyét foglalja el jelenleg is.

A pincze-ajtóval átellenben, az udvar tulsó oldalán van a három emeletes főépület egyetlen bejárata, a melyen keresztül menve a lépcsőhöz érünk; ez a vár-arkában levő sétaudvarba vezet. Itt, ha visszafordulunk, a főépület keleti oldalán ezt a fölíratot látjuk:

Erbaut als Landesstrafhaus
1857 - 1860
unter der Leitung des
Anton Brühl
k. k. Landes Strafhaus Verwalter u.
Friedrich Kauba
k. k. Ingenieur Assistenten.

A várban létező valamennyi fölírat és faragvány leírását bevégeztük. Most már szólnunk kell egy nem létező faragványról, illetőleg szoborról.

Kövári László ugyanis azt írja többször hivatkozott művében, hogy: „A belső udvarra belépve, balra az épület alatt¹⁾ fülkében állt eddig a Martinuzzi-mellszobra. Hosszúkö fej, szegletes ábrázat, magas, redős homlok jellemzik; szeméi nagyok és husszúkók, orra szabályos, szája nagy

¹⁾ Úgy kell lenni, hogy a Martinuzzi-épület alatt a kapúközben.

s hasonló az álla is; a fő jobb felé vigyáz parancsolólag; nyaka meztelen, alább palást fedé. E főt a vár 48 előtti parancsnoka Rácz Péter találta meg, a vár udvarán eszközölt ásatás alkalmával, ő helyezte volt ide. Az 1857—58-iki újításkor helyéről elmozdítottatott.“

Ennek a mellszobornak nem bírok nyomába jönni, jöllehet untalan kérdezősködöm utána. Pedig ha rátalálnék, könnyen meglehet, hogy megint egy illúsióval lennék szegeyebb. A tudás ára rendesen az illúsió!

A csalodástól azért tartok, mert Rácz Gyula birtokos, fegyintézetünk egykori kiváló érdemű igazgatójának: Rácz Péternek fia, ki a vár multjára vonatkozó kérdéseimre nagy előzékenységgel adott fölvilágositást, -- azt írja a szóban levő szoborról, hogy: „Az ispotály sarkán¹⁾ a templom oltára hátulsó fele mellett egy faragott emberi kép volt. Ezt Martinuzzi-képének tartottuk, de aligha az volt; mert rossz homokköbe duryán volt kifaragva.

Egy római katona lehetett, mely a vár fundamentomába s épületeibe a régi római castrumból hozatott oda; — igaz, hogy e római katona képe bajusz- és szakállalan volt s tán ez vezette félre az embereket, de Martinuzzi Gy. magyar Pálos-szerzetes lévén, okvetellen bajuszt, sőt szakálat is viselt.“

Torma Károly is megemlékezik 1860-ban egy szoborról²⁾ ezen szavakkal: „Redős tógájú, szakállas férfiú mellképe; a jelenleg országos fegyintézetnek használt szamosújvári vár Martinuzzi által épített részének falába beillesztve. — A közönség hibásan vélte e féldomborműben Martinuzzi arcképét láthatni, miután kétségtelen római mű.“

Kövári László és Rácz Gyula valószínűleg ugyanazon szakállalan szoborról irnak.

A Torma Károly által említett szobor „szakállas férfiú mellképe.“

¹⁾ A jelenlegi gör. kel. templom helyét foglalta volt el az „ispotály“-nak nevezett épület.

²⁾ „Rómaiak nyoma Erdély északi részében“ ezimű értekezésében, mely az Erdélyi-Muzeum-egylet évkönyveinek II. kötetében jelent meg. (Lásd annak 32-ik lapját.)

Tehát, ha lévedés nem forog fönn, úgy két mellszobor volt a várban. Most egy sincs.

Hogy hova lett? senki sem tudja. Eltűnt nyomtalanul, mint annyi más emlék. Ez az emberi alkotásoknak sorsa!

Szamosújvárt 1898 april. 24-én.

Vajna Károly.

3. Fejezet.

A szamosújvári kir. országos fegyintézet multja.¹⁾

Hazánk országos jellegű letartoztatási intézetei között a szamosújvári a legrégebb. Alapítása II. József császár korára esik vissza. Felállítását nem a külföldi példa, sem valamely politikai eszme idézte elő, hanem egy nem vélt eset. Ugyanis a régi időben a társadalom elesett szerencsétleneit, a kiket bíróilag szabadságvesztésre ítélték, a megyék tartották lefogva saját börtöneikben, melyek rendszerint nagyon gyatrák voltak. 1785-ben történt, hogy a háromszéki börtönből az ott letartoztatott rabok kitörtek s az őket botokkal őriző hajdúkat elkergetve, megszöktek. Közöttük sok veszedelmes jellemű egyén volt, a kik kerékbetörés helyett kegyelemből örökös börtönre voltak ítéelve. Az országban, mely akkor még a Hora-lázadás izgalmai alatt állott, e megszökés híre nagy félelmet keltett. Ekkor, hogy a közbiztonságot és csendet némileg helyreállítsa, az erdélyi Gubernium azon jelentéses indítványát terjesztette Bécsbe, melyszerint a fejedelemségben levő gonosztevők vonassanak össze a megyei börtönökből egy erre kiszemelt katonai várba. II. József elfogadta a tervet és 1785 október 20-án kelt udvari rendeletével a szamosújvári katonai várat jelölte ki egy „tartományi (provinciális) börtön“ felállítására. Nagy nehézségek merültek fel a börtön szervezése körül; mert az erdélyi kormányzék katonai kezelés és igazgatás alá akarta azt vétetni. Az udvari hadi tanács azonban kikötötte, hogy csakis provinciális jelleggel

¹⁾ A fegyházi levéltári adatok alapján.

birjon és a felállított határőrvidékek gonosztevőit ne szállítsák abba. A császár ezen utóbbi értelemben döntött és 1786. márczius 27-én kiadott udvari rendeletével a börtönt véglegesen szervezte. Főbb intézkedései ezen rendeletnek:

1. hogy a börtön előljárósága (tisztí személyzete) 1 várnagy, 1 őrök, 1 őr- vagy strázsamester, 1 takarítószolga és 24 tartományi örből álljon. Ezen utóbbiak a katonai szolgálatból kilépett félrokkant katonákból is vétethetnek fel;

2. hogy az életfogytig tartó börtönbüntetésre elítélt rabok naponta és fejenként 2 krt kenyérre, a többiek pedig azon felül még $1\frac{1}{2}$ krt kapjanak élelemre a provincia-cassájából.

A várban akkor még a kolozsvári Gyulai-féle (51) ezrednek egy helyőrsége állomásozott.

Miután az összes felszereléseivel és leltári vagyonával innen kivonult s csak a Martinuzzi-kápolnának két kis harangját és egy oltár-képét hagyta hátra, 1786. aug. 18-án és 19-én megejtetett a vár átadása a polgári hatóságok számára.

Ekközben kineveztetett az első polgári várnagy. Ennek ellenőrzése és Mraz tartományi mérnök vezetése mellett megkezdődtek és végbe vitettek az átalakítási munkálatok. A katonasági raktárok- (magazin) és istállókból 9 börtönszobát (kaszamatát, Casematte) rendeztek be: hetet a férfi- és kettőt a nő-rabok számára. Felállítottak két szegyenoszlopot (Schand-Säule), egyet a vár kapúja előtt, másikat a város piacán. Az év végére elkészülve, 1787 januárius 1-én megnyitott a tartományi börtön.

A sohajok ezen országának azóta lefolyt életében három korszakot különböztetünk meg.

~~~~~

I. K O R S Z A K.

(1787—1849.)

A tartományi börtönnek, mely később fenytéki-háznak és fenytő-intézetnek is neveztetett, első és egyedüli tisztviselője az inspector vagy commandans volt, a kit közönségesen várnagynak hívtak. Ő nevezte ki a vár többi

szolgálattevő alkalmazottjait, örködött a vár biztonsága felett, gondoskodott a rabok élelmezése, ruházata és lakása felől, a közöttük felmerült panaszokat orvosolta, kezelte a vár pénztárát, a honnan kapták fizetéseiket az összes szolgálattevők 1840-ig, a midőn a városon a királyi pénztári hivatal (regius perceptoratus) felállítatott. — A várnagyot a király nevezte ki és a kir. fő kormányzó iktatta be hivatalába.

Első várnagy (Schloss-Verwalter) Báró Seeberg Gábor András (1786—1789), ki azonban alig 3 évi hivataloskodás után más magasabb rangú hivatalba lépett. Helyébe Pekri László (1789—1797) gubernialis tanácsos és királyfalvi nagybirtokos lépett. Az ő idejében az 1792-évi országgyűlés elismerte és alkotmányosan törvénybe czikkelyezte a börtön felállítását tartományi jelleggel. Sok kellemetlenségei voltak, részint a várban, az úgynevezett Rákóczi-házban székelő harminczad hivatallal (adóhivatal), részint a rabok- és katonákkal. A kir. fő kormányzó vizsgálatot rendelt ellene, de ő „mintsem a hajdúkkal confróntálják“ minden hivatal-viseléstől „szimplicziter“ lemondott.

Utóda Maxai Máriaffi József (1797—1810) Kolozsvár városi főbíró és gyulatelki nagybirtokos. A harminczad hivatallal megindult kellemetlenségek alatta még nagyobb hullámokat vertek és csak akkor csendesedtek le, midőn legfelsőbb parancsra a harminczad hivatal (oficium tricesimale) innen kiköltözött. A Cato-jellemű Máriaffi „sok kedvetlenségeiből rémitő fejfájásokat kapott, melyek miatt majdnem egészen megvakult.“ 1810-ben lemondott hivataláról és Kolozsvárra vonult vissza.

Utóda L. B. nagyváradi Josintzi József (1811—1837). B. Josintzi az erdélyi kir. fő kormányzóknél szolgált mint expediturae adjunctus (kiadó-segéd). Nehéz időket élt át, ilyen volt az 1817-ben országszerte dühöngő nagy éhség, majd azután kitört az ázsiai kolera, melyek ugyancsak próbára tették várnagyi ügyességét. 1817. szept. 15-én I. Ferencz császár és apostoli király látogatta meg a várat. Josintzi alatt nyílt meg a posztó-fabriká. Meghonosította a „templomi muzsikát“ a rabok között és annak föntartására alapító tőkét tett le. Majd 1819. márcz. 18-án a kir. fő-

kormányzók kezébe 1000 Rh. frt alapítványt tett le „in rationem duorum captivorum semet in resipiscentiae et moralitatis principiis distinguendum.”

Hű szolgálatai és képessége tekintetéből 1821-ben „lovagrendet” kapott. Alatta adta ki a kir. főkormányzók 1831. júl. 14-én az első „Instruciót” arra nézve, hogy miként kormányoztassék a fegyház. A rabokkal atyailag bánt. „Becsés előttem - írja lemondási kérelmében - azon visszaemlékezés, hogy reám a szerencsétlenek soha sem haragudtanak, engemet nem átkozának; mert én a hivatalos kötelességet felebaráti szeretetté változtattam és a felebaráti szeretetből kötelességet alkottam.” Majd rabsegélyző alapítványára czélozva mondja: letette ezen alapítványt, hogy „Valamennyi részben érezhessék eltávozásom után is ezen szerencsétlenek, hogy volt valaha nekik egy olyan előljárójuk, a ki róluk el nem felejtkezett és kevés részben is maga után emlékezetét hagyta.” 1836. máj. 16 - 86 sz.

Hivataloskodása utolsó éveiben erős csuzbajba esett. A miért is 1837-ben királyi tanácsosi címmel nyugalomba vonult.

Eltávozásakor a város közönsége „osztály különbség” nélkül a város végeig kísérte ki. Meghalt Budán 1849-ben.

Utódja galgói Rácz Péter (1837 - 1849). Azelőtt Bécsben szolgált, mint udvari cancellista. Az erélyes és széles látkörű Rácz mindjárt hivatalba lépte után csomó újítást vett tervbe. A várat kökerítéssel vonatta körül. A vár árkat kiszárittatta és szép kertté alakította át úgy, hogy városi sétakert hiányában, az úri közönség ide jött üdülni. 1841. évi jún. 18-án 2211. sz. a. a kir. főkormányzók ezt írja Rácznak: „A vár árka úraságod fáradsága és szorgalma által közkölttség nélkül úgy ki lévén szárazszva, hogy ottan a levegőt büdösséggel megvesztegető mocsarak, mint azelőtt, többé nincsenek: e részben kitüntetett igyekezete- és iparáért, és az e tárgybeli hivatalos kötelessége teljesezésében bizonyított szorgalmáért a kir. főkormányzóknek megelégedése uraságodnak tudtára adatik.” A rabok részére a kir. főkormányzók helybenhagyása mellett 1843-ban „Fenyitéki szabályokat” dolgozott ki. Ő

honosította meg legfelsőbb parancsra a rendszeres rab-iparüzleteket. 1842. nov. 15-én a kir. főkormányzékhez tett felterjesztésében jellemzőleg írja: „A gondviselésemre bizott országos börtön organisatiojára nézve nemcsak sok újítást hoztam javaslatba, melyeket a fges kir. főkormányzék és a fges Udvar is helyeselni méltóztatván, már exequáltam is, hanem annak felette még többek is vagynak fogalmamban, melyeknek előadhatására alkalmas időt és körülményeket lesek, — mindaddig, míg ezen országos börtön épen olyan lábra fog állíthatatni, mint a bécsi; mert azt akarom én, hogy a kettő között ne legyen semmi különbség, sőt ohajtanám, hogy a miénk tökéletességére felülmulja amazt, minthogy számtalanszor fájdalmasan kellett eltikkasztanom magamban azon való méltó bosszankodásomat, hogy némely bécsiek „Sibirien“-t és „Siebenbürgen“-t ugyanazon egy tartománynak állították lenni.“

A vár korcsmáját kivitte a várból és a sánczban új helyiséget építtetett annak számára. A korcsma miatt nagy pert viselt a kir. fiscussal, a melyből győztesen került ki. Az 1848–1849 mozgalmas időben nagy okossággal és pártatlan hazafisággal vezette a fenyítő-intézet ügyeit. De ebbeli érdemeit a német kormány avval honorálta, hogy hivatalától 1849. december havában egyszereuen megfosztotta.

Hogy e keret teljes legyen, vegyük szemügyre a börtön-intézet belső életét is.

A börtön-intézet czélja a büntető törvényszék által előírt börtön-büntetések végrehajtása. Az ez időbeli ítéletek nemcsak a szabadságvesztést, hanem annak végrehajtási módját is megszabták. Elvük volt az elrettentés. A tárgyat egy pár szemelvény fogja megvilágítani.

Cseh Efraim gonosztevő ügyében, kit a háromszéki tábla és a kir. főkormányzék ítélete kerékbetörésre kárhoztatott, II. József császárnak 1787 márcz. 22-én 1138 sz. a. hozott legfelsőbb határozata ekképen szól:

„Ezen bűnösnek halálos büntetését ugyan elengedjük, de az azelőtt már kegyelem útján reá mért örökös börtönt oly formán tartjuk súlyositandónak, hogy mindkét szemöldökére tüzes vassal megbélyegezve, Szamosújvárra

szállíttassék és ott élete tartamára föld alatti börtönbe zárva és lánczokkal lekötve, csak kenyeren és vizen éllemeztessek. Azonkívül minden három hónapban egyszer, t. i. országos vagy heti vásárok alkalmával, a nyakában egy táblával, melyre röviden büntetési jegyzetessenek fel, elrettentő példaként mások szemlélésére tétessék ki, és a mellett minden évben 50 bot-ütéssel bünhődjék.”

1803. október 9-én 3443. sz. a. Dán Siján ügyében hozott kir. főkormányszéki határozat ekképen szól: „A mai naptól számlálendő két esztendei rabságra és 200 pálcza-ütések elszenvedésére íteltetett, oly formán, hogy 50 ütéseket a szamosújvári várban leendő általkisértetése előtt a mostani raboskodása helyén (Déván), 150 ütéseket pedig a szamosújvári várban töltött fél esztendei raboskodása után országos vásárok alkalmatosságával angariatim 25-tivel szenvedjen el.”

1808. augusztus 21-én 35. sz. a. kelt várnagyi jelentés írja: „Ezen várban három classisra vagyron osztva az ide íteltetett raboknak büntető-helyeik. Az első classis a legkönnyebb, a második classisban a terhesebb, a harmadik classisban a legterhesebb büntetés alá tételik kiki. E mellett sententiájoknak értelme szerint angariatim fél-esztendőnként, vagy esztendőben egyszer annyi pálczaütéssel, a mennyi sententiájokban van, vagy benn a várban, vagy pedig künn a piaczon vásárok alkalmatosságával verettetnek meg. Némelyeknek még a pálczákon kívül, hetenként bizonyos napokra csupán vizen és kenyeren bőjt is íteltetik, vagy hogy azokon a napokon bőjtöljenek. Végre közönséges munkákra is szoríttatnak, a mint sententiájokban vagyron kitéve. Ezek itten a büntetések modálításai.”

Minden egyes rabot beszállítása után megvasallak, és pedig mindkét alsó lábszárára lánczczal összekötött 2 – 3 font súlyú vasgyűrűt, kezeire vaspereczet vertek fel, mely a lábgyűrűvel volt összekötve. Ha szégyenoszlophoz való kikötésre is volt ítélve, még nyak- és kar-vasat (Hals- und Arm-Eisen) kapott. A vasalásért a várlakatosának 3 krt fizetett a rab. Ha a rab nemes származású volt, a vasalástól rendszerint, a testi fenyejtéktől minden esetben megkímélték, de a kaszamátából nem engedték ki.

Mindegyik rab a sajátjából élelmezhetette magát; e végett bizonyos mennyiségű pénzt tarthatott magánál, a mivel a vár kantinjából, vagy a vár udvarán áruló kofánéktól magának ételt-italt vásárolhatott. Ha szegény volt, a „provinczia” terhére élelmezték, és pedig naponként és fejenként adtak egynek-egynek: $1\frac{1}{2}$ font kenyeret, minden héten $\frac{1}{4}$ font színhúst, a többi napokon egy kupa zsiros ételt hüvelyes veteményből. Péntek nap az összes rabállomány csak korpa-czibere levest kapott. A szegényebb sorsú rabok élelmük javítására alamizsnát gyűjthettek a városon, vagy pedig országos vásárok alkalmával, mikor egy rabot kötöttek ki lánczra az országút mellé egy nagy per-selylyel. 1808-ban a kir. főkormányshék ezen szokást be-líltotta és a könyöradománygyűjtést csak a vár belterü-letére szorította. 1839-ben a kir. főkormányshék elrendelte, hogy „azon rabokat, a kik saját költségükön tartják fenn magukat, a többiekkel egyforma élelemben részesítse.” De a várnagyok sohasem hajtották szigorúan keresztül ezen rendeletet és folytonosan szokásban volt a saját zsebére való étkezés.

A ruházatát is a rab tartozott magának megszerezni. A „provincia” csakis egy inget, egy gatyát és egy pár bocskort adott egy évre a szegényebb sorsúaknak. 1838. ápril. 4-én a várnagy jelenti: „Egyik-másik rab ruhátlan és mezítlábos s a kemény tél miatt nagyon gyenge és elszigorodott.” 1843. január 7-én kelt kir. főkormányshéki leiratban mondatik: „A vár vizsgálata alkalmával a mult évben 120 foglyok a vizsgáló biztosok által csaknem meztelen állapotban találtattak.” A kaszamaták közül 3 nem volt fűtésre berendezett, tehát nem is fűtötték őket. A rabok pedig éjjelre lánczra fűzve egy közös fa-pricscsen aludtak és a provinciától kapott halina-pokróczezal taka-ródtak. A tehetősebb azonban tarthatott magának külön ágyneműt.

Az ítéletek szerint a rabok 50% -a közmunkával szigo-ritott rabságra volt elítélve. 1840-ig az összes munkaképes rabok külső munkára kijárhattak. A munkabér $\frac{1}{3}$ része a rabé, $\frac{2}{3}$ része a kincstáré volt. Közmunkaképen a rabok kövezték ki 1802-ben a város utczáit, 1804-ben a

deési piaczozt, 1805-től kezdve a kolozsvári utczákat. Mezei munkákra kijártak nemcsak a városra, hanem Széplakra, Szamosújvár-Németibe, Dengelegre, Iklódra. 1811-ben megkezdődött a gróf Eszterházi Jánosné szül. Bánffi Ágnes által felállított posztó-fabriká. Ezen fabrika 1823-ban megbukott, helyét a Halina-posztógyártás foglalta el a provincia-cassa terhére; ezt azóta szünet nélkül gyártják. A mester-rabok üzhették mesterségeiket. RácZ Péter idejében az iparüzletek virágzó lendületet nyertek, különösen 1840-től kezdve, a midőn királyi parancsra a rabok nem járhattak ki közmunkára, hanem bent a várban kellett foglalkozniok. 1848. január 1-től 1850 februárius haváig az összes rabipar szünetelt.

A beteg rabokat eleinte a belső-szolnokmegyei chyrurgus, majd a városi orvosok gyógykezelték. 1797-től már állandó chyrurgusa volt a várnak, a ki bent lakott az intézetben. 1817-ben fisicust is neveztek ki. Az egészségügyi viszonyok kezdettől fogva nagyon mostohák voltak a várban. 1787—1788 beszállítottak 151 rabot, ezek közül meghalt 72 rab, tehát a forgalmi szám 47 $\frac{1}{100}$. B. Josintzi 1815-ben az éjszakai cassarmalis-ház felett egy emeletet építettett kórháznak s azt „a sajátjából ágyneműekkel látta el.“ 1831-ben kiütött a „göres mirigynyavalja“ (Cholera) a várban. 1836-ban és 1848 október havában újra dühöngött sok áldozatot szedve. 1848. deczember 28. kelt orvosi jelentés, mely a kir. fökormányshékhez terjesztetett fel, ezeket írja: „A vár foglyai ezen 1848. évben a városi polgároknál többet és gyakrabban betegeskedtek, a meny nyíben a várban állandó s több gerjesztő okok a különféle kórok kifejlődésére sohasem hiányzanak: egy kaszamatában 50-en is elzárva vagynak és így a levegő megromlásából eredendő betegségeknek ki vagynak téve; nem különben az angarialis verések, vashilincsek hordozása felsőbb kegyelmes rendeletek következtében megtartandó böjtök, lelkiismeret furdalása, hazavágy, ruházatokban való fogyatkozási s más egyéb körülmények, hogy annyi meg annyi okokat szolgáltatnak a betegségekre, kiki általláthatja. Epecsorvás, minden harmad-negyed napi lázak, tüdőgyuladások, vérhas, hasmenés, vérköpés, szem-

gyuladások, orbáncz, köszvények, bőrkötegek, rüh, vízkór, sérvések, fitzomodások, görvélyek a vár foglyai közönséges nyavalyáihoz tartoznak és napirenden vagynak.“

A vallás-erkölcsi állapotokat bejáró lelkészek gondozták, és pedig a helybeli francziskanus atyák, a gör. kath. parochus, a szamosújvár-németi ev. ref. lelkész és a széki gör. kel. lelkész. A bejáró lelkészeket „vár káplányjoknak“ hívták. 1821. november 22. a kir. főkörmányszék rendelete a várnagyhoz ekképen szól: „Hogy az ottani különböző vallású foglyok, saját vallásuk és a keresztény erkölcs tan elveiben nagyobb eredménnyel taníttathassanak, jónak látta ezen kir. főkörmányszék az ide fogott, Erköltsi keresztény oktatások, különösen a fenytő házakban raboskodóknak remélhető megjobbításukra’ czimű könyvből két példányt leküldeni, oly meghagyással, hogy az illető lelkészek közvetítése mellett az ottani rabokat vásár- és ünnepnap, valamint böjtnapokon azok szerint tanítani és oktatni törekedjék, szorosán felvigyázva ezen rendelkeznek egész terjedelmében való szoros betartására.“

Összegezve a fentebbieket azt találjuk, hogy az 1848 előtti hörtön-intézmény rendszerében, az erkölcsi javítás eszméje másodrangú szerepet játszott. Megvoltak a lelkészek, kik vallásosságot és erkölcsöt tanítottak, de az evvel karöltve járó tényezőt, az iskolázást, a jóra való szoktatást nem ismerték. S ezen szervezésében a fenytőház nem volt egyéb, mint bűnös emberek büntanyája, nyomorultak nyomorult háza. Mint a szú a fába, úgy ette bele magát a fegyelmetlenség és kihágás a rab-életbe. S e szellemet egyik rab örökölte a másiktól és a még romlatlan kedély is megromlott közöttük. Volt itt bent a várban korcsma, volt rab-asszony; és habár elkülönítve tartattak a férfiak az asszonyoktól, a nagyobbára tétlen és együttes élet sok rosszra ingerelte őket. S a biztonság és nyugalom fentartására pedig csak csekély számú őrség.

De beszéljenek az adatok!

1797. évben egy rabasszony, hogy szegényét eltakarja, a fiát a pervétába ölte. 1822 évi 11930. sz. a kir. főkörmányszéki rendelet így szól: „Miután a rabok le szokták magukat inni, a várnagy jövőre vigyázóbb legyen.“ 1838—371

sz. kir. főkörmányszéki irat: „Gondosan örködjék, nehogy a várban többé hamis pénz készítettessék.“ 1839 február 26-án kelt várnagyi jelentés: „Midőn várnagyi hivatalomhoz kezdtem, álmélkodtam azon, hogy ezen fenytéki házban mennyi excessusok és minemű bűnök divatoztak. Ugyanis: a dologtalanság, engedetlenkedés az altisztekkel, a várnaggyal való vakmerő szembeállítás, a részegeskedés, veszekedés, vérengzés, mindennemű csalárdkodás, az uzsoraság, a paráznaság (sodomia), a lopás, mindennapiak, s ki hinné, hogy az 5. és 7. számú sötét kaszamatákban, melyeknek némely szegleteiben oly sötétség vagy, hogy aki oda nem szokott, még az ujját sem láthatja, a pénzen való csalfa játék (paklizás) foly.“ Majd 1839 október 20.-iki várnagyi jelentés mondja: „A munkára menő rabok a velök menő katonát seducálják, s bemelve a korcsmába együtt isznak, s haza jövén részegen itthon garázdálkodnak; s ha büntettetnek, fenyegetnek, a mint szokásuk mondani: „Majd egyszer lesz itt, a mi nem volt.“

Ha a rab büntetését eltöltötte, compassualis mellett haza bocsátották. 1787—1797 között a vár inspectorai bocsátották haza a rabokat hitletétel és cautio mellett. Mi a kir. főkörmányszék tudomására jutván, megpirongatta őket.

1797 augusztus 3-án 20 rabot besoroztak katonának. 1797. augusztus 26-án 2060. sz. alatt kelt kir. főkörmányszéki rendelet: „Ha a rab sententinjában benne van, hogy a sérelmessel vagy károssal béküljön ki, addig a várból ki ne bocsássa, míg testimoniumot nem hoz, hogy a sérelmessel és a károssal kibékült, vagy megfizetett nekik.“ 1806. november 12. kelt várnagyi jelentés: „Hunyadmegyéből egy Bogyá Juon nevű rab küldetett ide holtig való rabságra. Innen azonban megszökött. Most újra csak Hunyadmegyéből 10 évi börtönre küldötték ide. Kérdi a kir. főkörmányszéktől: melyik sententiához tartsa magát? 1806 október havában egy kaszamatából 20 rab szökött meg. A királyi kegyelemmel szabadult rabok reversalist tartoznak magukról adni; 1815 január 20-án 526. sz. a. kir. főkörmányszéki rendeletnél fogva királyi kegyelemmel szabadult Ráczy Ferencz reversalisa ekképen szól: „Magamról ezen

szoros kötelező levelemet adom, hogy én életem fogytáig senkit, se szóval, se cselekedettel meg nem bántok. Előjáróimat tiszteletben fogom tartani, kárt senkinek sem teszek, mindenféle alacsony társaságot elkerülök, egyszóval mint legjobb erkölcsű hazafi és polgár fogom életemet folytatni és elvégezni. Miről ha megfélejtkeznek, egy keserves rabság legyen az én szenvedésem.“

1835. augusztus 21-én 8720. sz. a. kir. főkormány-széki rendeletnél fogva a szabaduló rabok az úgynevezett „Billiárd“-alaphól segélyt és a „Lotteria“-jövedelméből stationként 6 kr. utazási és élelmezési pénzt kaptak.

II. K O R S Z A K.

(1850 – 1868).

A szabadságharcz lezajlása után beállott visszahatás korszaka hazánk közjogi szervezkedését felbontotta. Új irányban, új intézkedéseket honosított meg. Ezek közül a fegyházat érintő intézkedése, hogy azt ideigl. országos fegyháznak (K. k. Provisorisches-Landes-Strafhaus) nyilvánította. A régi vármegyei rendszerben a vár és a mellette levő Kandia Belső-Szolnok-megyéhez tartozott, adót és közmunkát oda fizetett, míglen a város Doboka-megye területébe volt bekebelezve. E különválás sok kellemetlenséget okozott a vár és városi előljáróság között. Most e választalat lerombolták és a vár alkalmazottjait is polgári ügyeikben a városi joghatóság alá rendelték. Rác Péttert, a strázsamestert és 25 hajdút hivatalukból felmentették, illetőleg elbocsátották. A közszolgálatba a német nyelvet vezették be. Az akkori fegyintézeti igazgatói állás (Strafhaus-Verwalter) mellé egy ellenőri állást szerveztek. E korszakból az első ideiglenes Verwalter Ferrari Ernst (1850—1854) Max. Ferdinand ezredbeli nyugalmazott hadnagy, ki a forradalom alatt mint politikai fogoly vezekelt a várban. Kellemetlenségei voltak a tisztviselőivel és a tekintélyére mit sem hajtó rabokkal. Azért 1854-ben, a provisoriumság megszüntetése után, midőn a helytartóság a fegyházat véglegesen szervezte, egyszerűen kihagyták hivatalából, és helyébe

Brühl Antalt (1854—1860) nevezték ki. Brühl galicziai illetőségű volt, atyja mint fegyházi orvos szolgált Lembergben. Brühl azelőtt Beszterczén szolgált mint Finanzwach-Ober-Comissär és onnan jött ide. Okos, körültekintő és kitünő szervező tehetség volt. Az ő vezetése alatt épült az új három emeletes nagyház, mely a vár keleti falának hosszában emelkedik fel. 1859-ben egy igen érdekes utasítást adott ki, melynek czíme: „Instruction für den Wachtmeister.“ Az ő kezdeményezésére 1860. máj. 26-án a helytartótanács az igazgatói és ellenőri állás mellé még 3 tiszti őrnöki állást is szervezett és a fegyőrség létszámát 111-re emelte. Magát Brühl Statthalterei-Rath-thá s az erdélyi országos börtönök igazgatójává 1200 frt évi fizetéssel nevezte ki.

A belpolitikai constellációk azonban megtörték az absolutismus jegét. Az 1860. október 20-án kibocsátott császári diploma, majd az 1861. február 21-én kelt császári patens ismét felnyitotta az alkotmányos élet sorompóit. Visszaállítottak a megyék és székek. Szamosújvár Dobokamegye székhelyévé lett, megyei törvényszékkel ellátva. Brühl előre érezte, hogy az új szervezkedések alatt állása inog. Még 1860-ban az októberi diploma kibocsátása után nyugdíjaztatását kérte, mit nem kapván meg 1861. július havában resignált és Bécsbe, majd Lembergbe vonult, a hol mint fegyházi igazgató halt meg.

1861. áugusztus 1-én a kir. főkormányshék Rác Pétert visszahelyezte állomásába. De Rác Péter nem tudta magát beletalálni előbbeni hivatalába, melynek most minden hivatali ága külön választva és szabályozva volt. Ő maga írja 1861. szept 27-én kelt felterjesztésében a kir. főkormányshéknek: „Annai fázisokon ment keresztül a feynyitó-intézet, hogy nem tudok tisztába jönni.“ Rövid idő múlva egy sajnálatos historia vetett véget másodizbeni várnagyoskodásának. 1862. június 7-én reggel a rabok szokás szerint kimentek a csebrekkel vizért a Szamosra. A mint oda értek, már előre össze levén beszélve, beleugrottak a vízbe és szökni akartak. Az őrség kettőt lelőtt közülök, 4-et megsebesített. E miatt a kir. főkormányshék hivatalától felfüggesztette, majd hivatali hatalommal való

visszaélés miatt bünyfenyitő kereset alá vonta, a mit a helybeli megyei törvényszék tárgyalt. A törvényszék őt ugyan felmentette, de a kir. főkormányshék nyugdíjba helyezte. Meghalt Kolozsvárott 1867. január 1-én. Utóda lett

Molnár Ferencz (1861—1865), ki azelőtt cs. kir. kerületi törvényszéki iroda-igazgató volt ideiglenes minőségben. Alatta a fegyelmetlenségek egész sora honosult meg a fegyházban. 1865-ben a kir. főkormányshék elbocsátotta állomásából, s helyébe

Czobel Pált (1866—1867) nevezte ki. Nemes családnak sarja, Aranyos-shék felesküdt táblalabirája volt, a szabadságharcz alatt mint huszárhadnagy szolgált. Majd Josefstadtban politikai fogoly. Kitünő képzettségű és nemes jellemű egyén. De alig 2 évi várnagyoskodása után a m. kir. miniszterium a váczai kir. orsz. fegyházhoz nevezte ki igazgatónak.

A provisorium alatt működött német kormány „Büntető-törvény“-t adott ki a büntettek-, vétségekről és kihágásokról, a mely császári nyílt parancs alapján 1852. szept. 1-én lépett hatályba. Ennek II. fejezete szól a büntettek megbüntetéséről. Főbb rendelkezései ezek: A börtönbüntetéseknel megkülönböztet két fokozatot: börtönt (Kerker) és súlyos börtönt (schwerer Kerker; 14. §). A súlyos börtönre ítélt rab lábtilincsben tartandó, s különös és fontos esetek kivételével mással nem beszélhet, mint a közvetlen őrizetére bizott személyekkel (16 §). A börtönbüntetéssel mindég a munkára szorítás van összekötve (18. §). A börtönbüntetés súlyosbitható: 1. böjt által, 2. kemény fekhely által, 3. magánelzárás által, 4. sötét kamarában való magán elzárás által, 5. pálcza- vagy vessző-veréssel való fenytés által. (19. §). A böjtöltetés hetenként háromszornál többször nem és csak közbeszakított napokon történhetett. A magán elzárás egy hónapnál hosszabb időközre nem terjedhet; az elzárt rabot a felügyelő-shemélyzet naponta legalább kétszer meglátogatni s neki illő foglalkozást tartozik adni. A sötét elzárás egy folytában 3 napnál hosszabb időre nem terjedhet és egy éven át legfeljebb 30 napot tehet ki. A vessző-fenyítés 18 éven alóli ifjaknál, a botbüntetés azon felüli férfiaknál vehető igénybe.

Ezen fenytés azonban az orvos megelőző nyilatkozata alapján, — hogy az a fegyencz egészségi állapotára nem ártalmas — és büntetési ideje alatt legfeljebb egyszer, de soha sem nyilvánosan hajtható végre. A szamosújvári csász. kir. országos fegyház (K. k. Landes-Strafhaus) súlyos börtön-kategoriába esett és a fentebbi elvek alapján kormányoztatott.

A fegyházra ítelt rabokat 1852-től kezdve zsandárok szállították be. Beszállítás után a fegyenczek az orvossal megvizsgáltattak, azután megfürösztették, haját tövig lenyirták, rabruhába öltöztették, a lábára verték a lábblincset és azután a többi rabok közé osztották be. Kiszabadulásakor nem bocsátották haza, hanem azon „Bezirk”-hez „schubol”-tatták, a melynek területéhez tartozott és onnan bocsátották szabadon.

A provisorialis német kormány nagy gondot fordított a rabok egészségi állapotára, mivel az egészség — a mint egyik leiratában mondja — töke, mely okosan felhasználva az álladalomnak hasznót is hajthat. Azért szakított a régi rendszerrel; egy új és észszerűbb ételmezési rendszert hozott be. Már 1850-ben egy „Speise-Normativ”-ot adatott ki szoros betartás végett. Ennek alapján a rabok meleg reggelit és kétféle ételből álló délebédet kaptak. Majd 1854. augusztus 2-án száraz vacsorát is rendelt nekik. A rabtartás naponként és fejenként 10 krban számított. Az árendás-ételmezőktől, miután sok rendtelenséget és önhatalmaskodásokat (Missgriffe und Eigenmächtigkeiten) követtek el, az ételmezést elvétette és még 1849. december 22-én a házi kezelést hozatta be, mit a kir. főkormányshék 1861-ben ismét beszüntetett.

A mint az összes rabállományt egyformán ételmezte, úgy egyformán ruházta is. Mindegyik rab kapott egy téli és egy nyári rend ruhát, melynek minden egyes darabja kétféle színű, de ugyanazon anyagból volt összealkotva. A kabát balfele szürke, jobbfele fehér halina-posztóból; a nadrág jobb szára szürke, bal szára fehér halina-posztóból volt összealkotva.

A szabadságharcz alatt a várban szünetelt minden foglalkozás. 1850. február havában indult meg újra a ha-

lina-posztó-gyártás és a fehér takácság. Lassan megindultak a többi mesterségek is: a kovácság, bodnárság, kerekesség, asztaloság, szabóság, czipészség, kosárkötés. A városra is járhattak ki privát munkára. A városi sétakertet is egy szászrégeni Hönig Sámuel nevezetű rabnak alaprajza szerint 1864-ben ők alapolták ki. A helytartó tanácsnak 1855. január 17-én kelt rendelete értelmében a tiszta keresmény $\frac{1}{4}$ része a rabot, $\frac{3}{4}$ része a kincstárt illette. 1862–1865 kísérletet tettek a selyemtermelés meghonosításával, de csekély eredménnyel.

Nevezetes momentum a fegyház életében az új épület felállítása. Már 1850. június 9-én Ferrari igazgató proponálta, hogy az összes helyiségek, a mik a várban vannak, alakíttassanak át börtönhelyiségekké; mert az eddigi helyiségek zsufolva vannak. A katonákat pedig — kik addig családjaikkal együtt bent laktak a várban — tegyék ki a várból; mivel az együttes lakás erkölcstelenségekre ad alkalmat. 1853. augusztus 31-én a katonakerületi főhadparancsnokság azt írja, hogy Fuger törvényszéki alelnök megvizsgálván a várat, azt találta, hogy a bástya-kaszamáták nagyon sötétek és nedvesek s némely kaszamáta olyan sötét, hogy alig látni bennök. Már pedig ez büntetéssúlyosítás; s bírósági ítélet nélkül sötét fogságba (elzárásba Dunkel-Arrest) senki sem vethető. 1856. július 22. járt itt Weis von Starkenfeld miniszteri tanácsos és börtön-felügyelő, hogy a magával hozott építkezési tervek alapján helyi szemlét tartson. S még azon év őszén 1856. szept. 18-án kelt helytartósági rendeletnél fogva megkezdették az épületrontásokat. Megelőzőleg azonban a nő-rabokat átszállították Martinsdorfba, Segesvár mellé, a férfi rabok közül 150-et Munkácsra és Illovára s csak 250 munkabíró rabot tartottak meg itten. Az építkezési terveket „Ministerial-Ingenieur“ Lud. Zetl készítette, melyek a király Ő Felsége helybenhagyása után 1857. január 23-án érkeztek ide, és ezen év márczius 15-én megkezdették az építkezéseket. A „Statthaltereii“ megkeresése folytán a városi közönség a vár előtti szabad tért (glacis, olv. glászi) ingyen engedte át a fegyháznak. 1860-ban az épületek készen voltak és pedig a 3 emeletes főépület és a déli bástya fölé

épült igazgatói lak; a várat pedig köröskörül új magasabb oszlopok közé helyezett léczezett kerítéssel vették körül. Az összes építkezések 369.940 frtba kerültek.

A egészségi állapotokat nagyon kedvezőtlené tette az 1851—1855 itt uralkodó scorbut (súly, vérveszély). Élelemjavítással és a szobáknak eczettel való füstölése által iparkodtak a bajon segíteni, majd a scorbutos betegeket a kérii kén-fürdőben fürösztették.

1855. július havában kiütött a kolera is. Az erről felterjesztett igazgatói jelentésben az mondatik, hogy: az orvostól félnek a rabok, mivel nagyon durva irányukban és inkább eltitkolják betegségüket, mintsem nekik nyilvánítsák.“ 1855-ben 384 forgalmi szám mellett meghalt 68, vagyis 18°/₁₀₀-ka. 1861-ben újra fellépett a scorbut járványos (epidemikus) módon, mely majdnem 20 éven át folytonosan kisebb-nagyobb mérvben uralgó nyavalyája lett a fegyháznak.

A vallás-erkölcsi gondozást ezen korszakban is bejáró lelkészek teljesítették. 1860-tól az izraelita előimádkozó is felvétellett azok sorába és az izraeliták részére egy imaházat szereltek fel. A cs. kir. belügyminiszterium 1860-ban a börtönök mikénti igazgatására szabályzatot adott ki. (Lásd: Birodalmi Törvény-Lapok. Hivatalos közlöny, 1860. 173. sz). Ennek 11. §-a, mely a lelkészekre vonatkozik, meghagyja, hogy a lelkészek a szabaduló fegyenczeknek szabadulásuk előtt vallás-erkölcsi oktatást adjanak.

Ezen korszakban a fegyházi nevelés vezérelve volt a a hallgatva foglalkoztatás. Ezen elvet, -- a mi a foglalkoztatást illeti, végre tudták hajtanti; de ami a hallgatást illeti, ezt már nem tudták életbe léptetni. Haladás azonban az előbbeni korszakkal szemben, hogy a rabasszonyokat elvitték innen, a korcsmát kitiltották a fegyintézetből és a felügyelet szorosabb lett; de a kihágások, tekintve, hogy a létszám is az előbbeni korszakkal szemben 700-ra emelkedett, szaporodtak.

Ezen korszakot egy örvendetes esemény zárja be: Ő Felsége I. Ferencz József magyar királylyá történt megkoronáztatása, melynek fénye e szomorú házra is rávetette vigasztaló öröm-sugarait. 1867. júl. 9. az erdélyi kir. fő-kormányshék leiratában ezeket mondja: A király Ő Fel-

sége f. é. július hó 1-én kelt legfelsőbb határozványával, Magyarország királyává lett megkoronáztatása alkalmából nyolczvan fegyencznek hátralevő büntetési idejét véglegesen elengedte.

III. K O R S Z A K.

(1868—1898).

Az 1867-ki királyi koronázás visszaállítván az 1848-ki alkotmány jogfolytonosságát, ennek alapján Erdély visszerült az anyaországhoz. A kir. orsz. fegyház, mint állami intézet a pesti m. kir. igazságügyi miniszterium joghatósága alá rendeltetett. A nagyméltóságú m. kir. miniszterium bölcs vezetése alatt, a fegyintézet modern büntető intézetté fejlődött ki, melyben a jogi szempontok mellett humanusabb bánásmód, folytonos foglalkoztatás és oktatás a rend és fegyelem szigorú betartása által munkálja az elesettek felemelését és jobb irányú élet megállapodását. 1867. november 11-én egy miniszteri vizsgáló bizottság működött itten, melynek hivatása volt, hogy a magas miniszteriumot informálja a fegyintézet állapotáról. Ennek jelentése szerint: „A fegyintézet helyiségeinek külső megtekintése meglegedést kelt a szemlélőben; mert nagyban és egészben mindenütt esin és tisztasággal találkozik, berendezésében azonban sok hiány tapasztalható. Rendes lelkészei nincsenek, az iskolai oktatás ismeretlen dolog, könyvtára sincsen, a házi fegyelmezésre négy magánzárkával rendelkezik csak.“

1868. máj. 1-én vette át az intézetet a m. kir. igazságügyi miniszterium közvetlen főhatósága alá. Első tette volt, hogy beszüntette a lábvas-viselést, betiltotta az ítélet szerinti botoltatásokat és megtiltotta, hogy az ő közvetlen engedelmé nélkül idegenek a fegyházat látogathassák. Majd az összes tiszti állomásokat véglegesen szervezte, a fizetéseket felemelte és a meglevő tiszti állomások mellé újonnan szervezett négy lelkészi (róm. kath., gör. kath., ev.

ref. és gör. keleti) s két tanítói állomást. Fegyintézeti igazgatónak kinevezte

Nagy-Berivoi Boér Jánost (1868—1876), ki 1848—1849-ben honvéd tiszt volt, Doboka-megye tiszteletbeli főjegyzőjét. Az ő igazgatósága alatt alakítottatott át a Martinuzzi-féle palota felső emelete kórháznak és épült a 21 szobával bíró magánzárkás épület. Buzgó hivataloskodásától megválni lévén kénytelen.

Országos fegyintézet a déli oldalról nézve.

Czóbel Pál (1876—1886) foglalta el helyét, most másodízben. Az ő igazgatása alatt honosult meg véglegesen a házi kezelés az élelmezésben és munkáltatásban és ezzel vége szakadt azon hosszas zaklatásoknak, a melyeknek a fegyház nyugalma ki volt szolgáltatva a bérlők kap-

zsisága és pártoskodása folytán. — Előre haladt kora miatt nyugdíjba lépven helyébe

Perndl Ignác Imre (1886—1895) lépett. Perndl 1848-1849-ben mint közhonvéd szolgált. A bécs-újhelyi cs. kir. katonai képzőintézetben nyert kiképeztetése után mint tanár szolgált a helybeli hadapród iskolánál. 1858-ban lépett fegyintézeti szolgálatba ezen fegyházhoz, mint őrpapancsnoki teendőkkal megbízott közfegyőr. De már 1860-ban tiszti rangba lépett és miután Nagy-Enyeden, Váczon, Munkácson a tiszti rangfokozatokat végig szolgálta, 1886-ban visszakerült ide, mint fegyintézeti igazgató. Sok és széleskörű szolgálati tapasztalatokkal bírván, alatta a fegyház békés szelleme és belső fegyelme megerősödött. Mint humánus és katona-pontosságú tisztviselő jó emléket hagyott hátra maga után a fegyintézetben. 45 évi közszolgálat után 1895-ben nyugalomba lépven, a királyi kegy Ferencz-József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. Utóda

Vajna Károly (1895—1898) lett. Jeles jogi képzettséggel bíró egyén, a ki kiváló szakavatottsággal és lankadatlan buzgósággal kezelte a fegyházi nehéz és sokoldalú igazgatási teendőket. Első tisztviselője volt a fegyintézetnek nemcsak hivatali állásánál, hanem ügybuzgóságánál fogva is. Mindjárt hivatalba lépte után a fegyházban levő egyházi helyiségek kicsinosítását vitte keresztül és azokat újlag felszereltette. Majd a fegyintézeti iskolára terjesztette ki figyelmét. A fegyőrség számára könyvtárt létesített, a fegyencz-könyvtárt szaporította. Megkedveltette a fegyenczekkel a munkát; az asztalos és kosárfonás iparágakat oly magas fokra fejlesztette, a milyenek még nem voltak ebben az intézetben. Kegyelettel viseltetett az intézet multja iránt és annak emlékeit lelkiismeretességgel őrizte. S elődjei példájához híven nemes becsvágygyal törekedett megtartani a fegyintézetet azon magas erkölcsi színvonalon (niveau olv. nivó), melyet a többi hasonrangú országos intézetek sorában elfoglal. S a midőn az intézet körében ezen irányban lankadatlanul buzgolkodott, a társadalmi kötelességek buzgó teljesítése által a város közönsége körében osztálykülömbőség nélkül elismert tiszteletet biztosított magának. 1898. október havában a magas miniszterium a szegedi kerületi börtönhöz helyezte át igazgatónak s helyébe

Uhlyarik Albin, helybeli fegyintézeti ellenőrt nevezte ki ide igazgatónak, ki állomását csak a napokban foglalta el. A jelenlegi igazgató jeles szak-képzettségű jogvégezett egyén, a kinek a börtön-ügy terén már hosszas szolgálati tapasztalatai vannak. Bátran remélhető tehát, hogy az ő tapintatos vezetése alatt is a fegyintézet nemcsak meg fogja tartani jó hírnevét, hanem azt gyarapítani fogja, a mihez, őszinte szívből, szerencsét kívánunk neki.

A fegyintézet mostani szervezésében irányadók a magas miniszterium által 1869-ben kiadott: „Szolgálati utasítások a m. kir. orsz. fegyintézetek, úgyszintén az azoknál alkalmazott hivatalnokok és örök számára“ és az 1880-ban kiadott: „Utasítás a fegyházi büntetések végrehajtása tárgyában.“ Ezen utóbbi az 1878. évi magyar büntető-törvénykönyv alapján készült. A magyar büntető-törvénykönyv a fegyintézetek nevelési rendszerében a progresszív, vagyis ir-rendszert honosította meg, mely abban áll, hogy a fegyencz büntetése megkezdésekor társaitól elkülönítve egy évig éjjel-nappal, azontúl pedig csak éjjel magán elzárásban tartandó, munkára szorítandó és azok, a kik szorgalmuk s jó magaviseletük által a javulásra alapos reményt nyújtottak, saját kérelmükre és a felügyelő bizottság ajánlatára az igazságügyminiszter büntetésük $\frac{1}{4}$ részére feltételes szabadságra bocsáthatja. A hasznosnak és czélirányosnak bizonyult feltételes szabadságotól intézménye, a királyi legmagasabb megkegyelmezéseket kivételes-ritkáká tette.

Jelenleg a fegyintézetben a következő iparágak vannak üzembe véve: esztergályosság, fa-faragászat, cipő-, asztalos-, kerekesmesterség, bodnárság, lakatosság, kovácsság, szabóság, kosárkötés és gyékényfonás, kefekötés, halina-posztó-gyártás és vászon-szövés. A 30 éven alul levő fegyenczek iskolába járnak, az azon éven felüliek mint önkénytesek járhatnak. Vasár- és ünnepnap testületileg templomoznak. A nyilvános oktatásokon kívül még magán (individualis) oktatásban is részesülnek. Naponta 3-szor mérsékelt és részben száraz étellemezésben részesülnek. A betegeket kórházban kezelik. Az egészségi viszonyok, da-

czára a jó ivóvíz hiányának, annyira javultak, hogy a halálzási esetek száma, mely ezelőtt 30—40 évvel még 10—15⁰/₀ tett ki, az utóbbi években 3⁰/₀-ra apadt le. A jelen évben (1898), 796 forgalmi szám mellett meghalt 15 vagyis 2⁰/₀.

1897-ben a fegyenczforgalmi létszám 767 volt. Élelmezésük fejenként és naponta 17 krba került. Az iparüzletek tiszta jövedelme 20.313 frtot tett ki, a miből minden egyes fegyencz után naponként esik az állam javára 17¹/₂ kr., a fegyencz javára 4⁹⁶/₁₀₀ kr. A fegyház összes fentartási költségei 109.320 frtra rugtak, mely összegből egy fegyencz napi tartása 54¹/₂ kr.

1897. folyamán szabadult a fegyházból 170 fegyencz, a kik közül feltételes szabadságra bocsáttatott: 88, a kishartai közvetítő-intézetbe átszállított 21 fegyencz. Véglegesen, vagyis büntetése kitöltése után szabadult 69. Ezek közül javultnak volt tekinthető 122, némi javulást fanusított 22 fegyencz, javulása nem volt feltételezhető 26-nak. Mint az országos fegyházakból bekerült visszaeső 80 fegyencz, vagyis a forgalmi létszám 10⁰/₀-a volt letartoztatva itten.

A tisztikar jelenleg áll: 1 igazgató, 1 ellenőr, 3 tiszti irnok, 1 orvos, 2 tanító, 4 lelkész és 1 tiszti rangba sorozott örparancsnok vezetése alatt 87 fegyörből.

1787—1897-ig bezárólag, tehát 110 év alatt 15.565 fegyencz volt letartoztatva ebben az országos fegyintézetben, a miből középszámítással egy évre 141 beszállítás esik. A fegyház hivatalosan megállapított mostani befogadási képessége 630 fegyencz. Az idők folyamán legkisebb volt a létszám 1789-ben, a midőn 82 fegyencz, és legmagasabb 1860-ban, a midőn 967 fegyencz volt letartoztatva.

A fegyintézet építkezésében még sok hiányosság van, mivel nagyon bajos a történelmi nevezetességű épületek conservatiója mellett, az intézet szigorú igényeit is szem előtt tartani és kielégíteni; de reméljük, hogy a jövő e hiányokon is segíteni fog. S miután a szabadságvesztésre ítélt szerencsétlen embertársaink, — a kikben utálva, ostorozva a bünt, nem vetjük meg az emberi személyt, hanem annak bünhődése folyamán hasznos polgárrá való

kiképzését ohajtjuk, — nem azért vannak fegyházra ítelve, hogy itt testi és lelki életüket aláássák vagy megöljék: reméljük, hogy a magas miniszterium kegyessége ezen intézetet is fogyatékos építkezési szervezetéből modern intézetté változtatja át, a mire multjánál fogva igényt is tarthat és hivatása hű s hazafias teljesítése által a ráfordított áldozatokat meg is fogja hálálni.

A szamosújvári kir. orsz. fegyintézet tiszti személyzetének névsora alapításától kezdve 1897-ig bezárólag.

1. Igazgatók. (Várnagyok).

L. B. Seeberg András 1786—1789, Pekrovinai Pekri László 1789—1796, Maxai Mariaffi József 1797—1810, Nagyváradi L. B. Josintzi József 1810—1837, Galgói Rác Péter 1837—1849, Ferrari Ernst ideiglenesen 1850—1854, Brühl Antal 1854—1860, Galgói Rác Péter másodszor 1861—1862, Molnár Ferencz helyettes 1862—1865, Balogfalvi Czóbel Pál 1865—1867, Boér János 1868—1876, Czóbel Pál másodszor 1877—1886, Perndl Ignác 1886—1895, Vajna Károly 1895—1898, Uhlyarik Albin 1898—.

2. Ellenőrök.

Smidt Michael 1850—1853, Berko Anton 1853—1854, Bogner József 1854—1863 †, *) Binder Soma 1863—1866, Nuricsán József 1866—1882, Sallak István 1882—1889, Vajna Károly 1889—1895, Uhlyarik Albin 1895—1898.

3. Tiszti őrök (íródeákok).

Deák Antal 1812—1814 †, Lászlófi Antal 1845—1848, Bárány Lukács 1849, Wohlauf Franz 1850—1851, Nuricsán József 1852—1868, Perndl Ignác 1860—1866, Sallak István, mint díjnok s őrök 1860—1882, Györfi Gábor 1871—1873, Szigetny Mahály 1873, Csiki László 1873, Demsik Gyula 1873—1874, Varga József 1874—1882, Pauer Gyula 1875—1881, Körösfői József 1878—1886, Makroczi Ambrus 1881—1882, Thebner Samú 1882—1884, Lázár Albert 1882—1884, Egyed Ferencz 1884—1886 †, Domániczky Kálmán 1884—1886, Amberger László 1886—, Péterfy Gyula 1887—1895, Ferencz György 1888—1889, Hrabovszky Rezső 1889—1896, Marosán J. Gusztáv 1896—, Zakariás Gyula 1896—.

*) A †. megjelöltek, tényleges szolgálatuk alatt haltak el itten.

4. Órparancsnokok (strázsamester).

Verbovzski Samuel 1786—1787, Obrift Richárd 1789, Szabó Mihály 1790—1805, Prekup János helyettes 1796—1797, Mehling József 1806—1807, Miskolczi József 1807, Zsoldos István 1808, Nisselski József 1809—1810, Benkő Mihály 1810—1830, Albert Mihály 1830—1838, Egri János 1838—1849, Kellemen Gregor 1850—1855, Izsák Johán 1856—1858, Perndl Ignác helyettes 1859—1860, Györfi Gábor 1860—1871, Albert Ferencz 1872—1877, Egri Gyula 1878—1880, Terhes János 1881—1897, Bereczk Mihály 1897—.

5. Orvosok (chirurgus, phisicus.)

Roth Pál deési chirurgus, bejáró 1787, Laiter József a várbán lakott 1797—1811 †, Gloria Nikodemus 1812—1819, Fülöp Mihály 1820—1825 †, Nagy Aloysius 1825—1833, Ferenczy János 1834 †, Lava János 1835—1847, Péterfi Károly 1848—1849, Malnásy Miklós 1849—1868 †, Dr. Gajzágó Lukács, physicus 1829—1867, Dr. Zakariás József 1867—.

6. Lelkészek (várkáplánok).

I. rom. kath. P. Koncz Chrysogonus 1826, P. Göde Ignác 1838, P. Orbán Antonius, P. Bögözi László, P. Kulcsár Benedek 1843, P. Györfi Albert 1846, P. Márton József 1847—1860, P. Márton Lajos 1861, P. Márton Pacificus 1861, P. Bartak Narcis 1861—1865, P. Lajos Mojzes 1866, P. Nagy Dániel 1867, P. Szopos Imre 1867, P. Kozma Döme 1868, Kardos Ignác 1869—1974, Rieger Gottfried 1874—1876, Papp János 1877—1886 †, Lukács Károly 1886—.

II. gör. kath. Kosoknyán Tódor 1824-ig, Pap Szimeon 1824, Rác Basilius 1825, Anka Sándor 1825—1836, (Moldován János és Onucsan Simon helyettesítették Ankát, míg beteg volt), Árpádi Sándor 1841—1844, Boksa Simeon 1845—1863, Anton András 1863—1868, Papiu P. János 1869—1891, Hodorean János 1891—.

III. ev. ref. Pánczél 1810-ig, Pávai Mátyás Mihály 1811—1837, Pávai Mátyás Pál 1838—1848, Pávai Mátyás Sámuel 1849—1850, Csürös József 1850—1856, Bátor János 1856—1861, Bartalics Miklós 1861—.

IV. gör. kel. Bálán Basilius széki 1831—1848, Mezei János devecseri 1848—1860, Farkas János széki 1860—1868, Geázsa Titusz 1869—1898.

V. ág. hitvallású. Theil András szépnyiri 1822, Hincz György kolozsvári 1850—1853, Kloss József kolozsvári 1853—1860, Mádai János kolozsvári 1861—1882, Greifenstein kolozsvári 1882—1886, Gratz Mór kolozsvári 1886 - .

VII. unitárius: Györke István kidei 1830, Molnár Ferencz kidei 1849—1854, Domokos Áron kidei 1854—1857, Czegezi József kidei 1857—1872, Fölöp Mózes kidei 1872—,

VII. izraelita: Freundl Fischer 1860—1876, Hirsch József 1876—.

7. Tanítók:

Légárd József 1869, Dumbráva László 1869—, Máthé György 1873—1896, Matyola Tódor 1896—.

Hodoreán János
fegyházi lelkész.

Vajna Károly.

Vajna Károly fegyintézeti igazgató.

A szamosújvári vár, mely a multban erdélyi vajdák, fejedelmek és kormányzók székhelyeül szolgált, 1786-ban fegyintézetté alakult át. Ennek a fegyintézetnek Vajna Károly a tizenkettődik igazgatója volt. És mivel elődei közül egyik sem élt a várossal oly jó viszonyban és a polgársággal oly megbecsülhetlen egyetértésben, kötelességemnek tartom róla most, midőn ez a derék, felejtethetlen férfiú körünkől eltávozott, egy pár rövid sorban megemlékezni.

Vajna Károly 1851-ben született Nagy-Enyeden, hol atyja a Bethlen-főiskolának tanvezető tanára volt. Szülővárosában végezte iskoláit, a jogot pedig a nagyszzebeni kir. jogakadémián hallgatta. 1874-ben lépett állami szolgálatba: a már feloszlatott nagyenyedi első folyamodású kir. törvényszéknél mint jog-gyakornok nyert alkalmazást; de a következő évben Alsófehérmegye aljegyzői tollat ad kezébe; innen három év mulva a városhoz ment: tanácsosnak választották meg. Ebben a minőségben öt évig szolgált Nagy-Enyed városát. Innen ismét a megyéhez hívták, hol az árvaszék ülnöki teendőit végezte. 1887. elején lépett a börtönügyi pályára: midőn a szegedi kerületi börtönhöz ellenőrré nevezték ki. Szegedről ugyanolyan minőségben 1889 őszén áthelyeztetett a szamosújvári fegyintézethez, melynek 1895. júl. 8-ika óta volt igazgatója. Városunkból 1898. nov. 16-án léptettetett elő: ismét Szegedre ment igazgatónak.

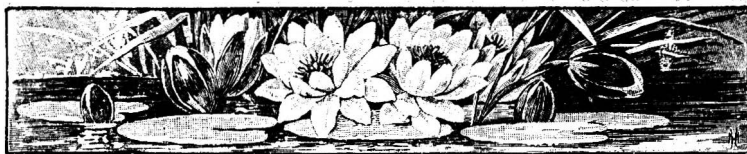
Vajnáról, mint fegyintézeti igazgatóról szépen szól föstisztelendő Hodoreán János volt tisztársa; én őt mint társadalmi embert méltatom. Széles látókörrrel bíró mívelt, jó modorú férfiú, ki nélkülözhetlen tagja volt a mívelt köröknek; de azért nem vetette meg az egyszerű embert sem. Kötelességét példás pontossággal teljesítette. Érdeklődött minden iránt, a mi szép, jó, nemes. Egy perczig sem vesztegelt tétlenül: a munka, mely nemesít, volt élet-eleme. Ma Fadruszt viszi az örmény kath. plebániái templomba, hogy megmutassa neki az ott összehalmozott műkincseket;

más nap már Réthy Laura hangversenyét készíti elő. Ma fényes ebédet ad Hegyesi Mari tiszteletére és holnap a gymnasium segély-egyesületi gyűlésén szólal fel. Egyik héten az öskori telepen régiségeket ásat, másik héten az alagút eltűnt nyomait keresi. Ezt az időszakot idegen nyelvek tanulására fordítja, másokban magyar motívumokat fest. Most irodalommal foglalkozik; de megszakítja és a műkedvelők próbaelőadására megy. Ma a méhész-egylet ügyében fáradozik, holnap már aláírást gyűjt a koresolyázók téli csarnokára. De ki képes a különböző téreket, melyeken oly sokat tett, bárcsak fel is sorolni? Azért még csak azt mondom, hogy társadalmunk Vajna Károly eltávozásával kipótolhatlanul sokat veszített.

Sz. K.

C) SZAKASZ.

Gerla ¹⁾ falu.

Ezen falu neve 1410-ben már előfordul (E. F. L. I. fasc. 22. B). Báthory Gábor e falut, mely Kozák György hadnagysága alatt állott, Nagy, Literáti, Kis, Fekete másként Bencze, Szabó másként Borbély, Szigeti, Alvinczi, Oláh, Horváth, Székely, Gáspár, Csizmadia, Almási, Simon, Kard, Szücs, Dali és Kozák nevű darabant családoknak (25 fő) adományozza, hogy ezért háború idején fejenként felülni tartozzanak. (Erd. Főkormsz. 1702 prod.).

Barcsai Ákos 1659-ben Gerla területét e helység lakóinak, kik Szamosújvár várának szolgálatot tesznek, — adományozza, házaikat és telkeiket pedig minden közteher alól fölmentí. Azonban 1) az ottani rétek és földek felét a fiskus fentartja a maga számára. 2) Szt-Mihálytól karácsonyig a fiskus ott bort szabadon mérhet. 3) Háború esetén sem személyesen felkelni, sem zsoldot adni nem tartoznak; de ha az ellenség a hazába tör, akkor tartoznak védelmezni a szamosújvári várt. 4) A várkapitánytól függetlenek, hadnagyukat maguk választják, ügyüket saját székükön maguk intézik el; de a vesztes félnek jogában áll ügyét a kapitányhoz fellebezni. 5) Egy évben háromszor: Szt-

---

¹⁾ Gyelva. Egy 1739-ben kelt latin iratból: „Fiscus Regius Communitatem Armenopolitanam ob denegationem Arendae, loco prius Gyelva nunc Armenopolis vocitato...“ (Vár. lev.) — Gerla szláv szó, jelentése: átjáró, gázló, sekély; vadum. Mivel e falu az északi gázló közelében épült, a gázló szláv nevéből Gerla nevet nyert.

György, Szt-Mihály és Szt-Miklós-napján vásárt tarthatnak. 6) Senki szolgálatra másnak magát úgy le nem kötheti, hogy szükség esetén Szamosújvár (vár) védelmére, válogatott fegyverekkel lovon vagy gyalog alkalmas ne legyen. 7) Ha az erdélyi fejedelem a várban időzik, Gerla lakosai tartoznak őt megvédeni. 8) Mivel a szántóföldek tulajdonjoga a fiscusé, tehát azoknak terméséből tartoznak a fiscusnak tizenötödöt adni. 9) Fuvarozni, postát vinni nem tartoznak, harminczadtól és vám-adástól mentesek (27. L. R. 217).

1667-ben a marosvásárhelyi országgyűlés elrendelte, hogy a szamosújvári uradalomban szétszórta lakó puskások ide telepedjenek, hogy a vár védelmét könnyebben eszközölhessék. Ez a rendelet azonban nem hajtatott végre. (Erd. Országgyűl. Eml. XIV. 227 l.).

1669-ben a török táborozik „e castris sub Candia positis.“ (Erd. Főkorm. lv.). 1699-ben a fiscusé Gerla és puskások lakják. Ezekenkivül egytelkesek: a Fejérdi, Domokos, Gyarmathi, Benkő, Szucsáki, Hetesi, Szatmári, Lakatos, Czigányi, Lengyel családok és Dioosi János özvegye. (Erd. Főkormsz.).

1702-ben Gerla birtokosa özv. Dioosi Jánosné. Egytelkes nemesek: a Szucsáki, Hetesi, Fejérdi és Domokos családok.

A Rákóczy-felkelésben Gerla elpusztult; lakosai — elbocsátott német és magyar katonák — a felkelés után a vár czölöpzei (Palisade) közé fiscusi telkekre huzodtak: ebből lett a Kandia. (Et. L. III. 162 E.).

A kis Gerla falu, mely 25 házat számlált, azon a téren feküdt, hol mostan Szamosújvárt az „Új-utca“ területén; tehát a temető és a Bocsánczi András-féle ház között elhúzódó téren.

Gerla mellett 1700-ban az örmények várost („Örményváros“ Armenopolis) építenek; azért a következő fejezetben az örmények történetéről szöveg.

De mielőtt átmennék a következő szakaszra, — közlök Ötvös Károlynak „A községek keletkezése Magyarországon“ című dolgozatából egy részletet. Alább úgyis „Örmény-

város“ keletkezéséről lesz szó; lássuk tehát milyen volt ekkortájt a magyar község: „Hazánkban van körülbelől 20.000 község. Huszezer községnek 20.000 története van. Ezek közül a jelentékeny városok majdnem mindenikének története már meg van írva. Meg van írva néhány százé, hiányzik a többi százé és ezeré.

Község nem egyféle van hazánkban: királyi városok, ipar-üző városok (mint a bányavárosok), szabadalmozott városok.

Falvaink, községeink többfélék: jobbágyközség, nemes község, vegyes és szabadalmazott község.

Hogy község legyen, kellett egy bíró, néhány esküdt és egy jegyző. A bírót kijelölte a földes-úr. De a földes-úr helyett ott volt a tiszttartó: az ispán. Az ispánok kijelölték szabad választáson, ki legyen a bíró. Ez a választás abból állott, hogy az ispán azt mondta, ez lesz a bíró — punktum. A bíróval parancsolt első sorban az ispán, azután az urasági hajdú, parancsolt vele a vármegye esküdtje, de főképp a szolgabíró; parancsolt vele a kvártélycsináló káplár, még pedig igen gorombán. Parancsolt vele azon az úton járó minden tisztviselője ennek az országnak, a kinek a számára az előfogatot a bírónak kellett előteremtenie. És ha goromba volt a falun keresztül utazó tisztviselő — pedig rendszerint goromba volt, — akkor gyorsan kellett előteremteni; mert különben a deres meg a mogyorófpálcza gyorsabban került elő.

Régi kormányzata a községnek csak kevés dolgára terjedt ki. Hajdanában nem volt közegészségügy, de azért a halandóság nem volt nagyobb mint most. Nem volt köztisztasági ügy. Nem volt — a nagy szállító utakat kivéve — közmunkaügy. Nem volt világítás, nem volt tűzbiztosítás, nem volt tűzrendőrség, nem volt toloncz-ügy, nem volt dögtér, nem volt marhaegészségügy, nem volt községi orvos, nem volt körorvos, állatorvos, nem voltak azok a százféle megbizottak, tisztviselők, kezelők, mértékhitelesítők, ellenőrök, pénzügyesek, csendőrök stb. Nem volt vizsga, ellenőrzés, censura. Nem volt tizenháromféle pénzügyi kezelés, — hanem csak adó és porció volt. Egyiket hívták hadi adó-

nak, a másikat házi adónak. Fizette a paraszt. Nemes ember nem fizetett semmit.

A régi paraszt-községek lakói: első sorban a belső emberek; ide tartoztak: a pap, a tanító, a jegyző, a mézszáros és a község kovácsa. Ehhez vették — ha okosabb volt — a bírót is. Mikor birtokot rendeztek, első volt: a templom, a paplak, az iskola, a helység kovácsa, a mézszárszék. Ezek után következtek a telkes gazdák, aztán a házas zsellérek. Zsellér is volt: úrbéres zsellér és urasági zsellér. Házatlan zsellérek. A házas zsellér 18 és a házatlan 19 napot szolgált. Ezekből állott az ország alkotmányos népe ssége a jobbágyközségekben. Ezeken kívül voltak még nem alkotmányos népségek is, a kik az uraságok pártfogása alatt állottak. Mert, ha az urasági név tekintélye nem védelmezte volna meg őket, akármelyik kurta nemes nagyon könnyen elbánhatott volna velük. Ilyenek voltak a zsidók, cigányok; meg ilyenek voltak néhol az örmények, görögök, czinczárok. Ezeknek Magyarországon létezniök nem volt szabad. Az ország nem engedte, de a földes-úr megengedte. Ezek nyithattak üzletet, árulhattak sáfránt.“ („Pesti Napló“ 1898. febr. 6. 97. sz.).

D) SZAKASZ.

Az örmények vázlatos története.

Quae natio Armenâ antiquior? Aut quae regio celebrior? Vidit Armenia mundi nascentis cunas et famosis illis quatuor fluminibus irrigua, se olim in sinu suo Paradiso terrestri locum dedisse gloriatur. Vidit renascentis post diluuium mundi primordia, et fatigatae annuo labore arcae Noemicae montes suos obtulit, in quibus felix hospita quiesceret. Vidit laetiora reparati per Christum orbis incunabula, et prima reges suos subdidit Crucis iugo, cum reliquis fere terrarum orbis aut nesciret Crucem, aut horreret. Quae deinde regio bellicis expeditionibus clarior? Quoties illa Graecorum, Persarum, Alanorum, Sarcenorum, ipsorumque etiam Romanorum impetus fregit, fudit exercitus? Quod si vera illa, ac praecipua laus est, quae a moribus et religione ducitur, ubinam gentium, pro christiana fidei defensione fortius dimicatum est? Ubi terra martyrum sanguine feracior? (Dictionarium novum latino-armenium. Romae)

Jacobus Vilotte.

Soc. Jesu.

1. Fejezet. A Hájk-uralkodóház.

Egy felől Pontus és Colchis, más felől Mesopotamia által határolt fősík-, Örményországnak ős-atyja — a nemzeti hagyományok szerint — a Ninrod-ölő Hájk¹⁾. (2350 Kr. előtt). Ennek hatodik utóda Áram²⁾ (1300 Kr. e.)

¹⁾ Hájk nevéből neveztetett el az örmény, nemzeti nyelven: „Hájk“-nak és az ősi haza „Hájásdán“-nak.

²⁾ Áram, nemzeti jelentékeny fejedelmek egyike volt, kinek nevéből — vitészsége miatt — neveztek el nemzetünket a görögök „armenos“, a latinok „armenus“ (örmény) és az országot „Armenia“-nével.

nemcsak az idegen berohanásoktól védte meg az országot, hanem azt országfoglalásaival Kis-Ázsiáig terjeszte ki.

„Szép“ Árá idejében Örményország assyriai tartományyá lett. (1200 Kr. e.). De Bárujr az országot a ninusi igától megszabadítván (890), ő önmagát nevezte ki

Hájj, az első uralkodóház alapítója.

királynak. I. Tigrán (580—535) az ország határait nagyon kiterjeszté; azonkívül a belső előhaladásról is gondoskodván, városokat alapított és nagyszerű épületeket építtetett.

Habár a Herkules-erejű Váhákên, Dáriusnak minden rárohanását megsemmisítette és Örményország éjszaki

részének függetlenségét megőrizte; mégis Nagy-Sándor Örményországot 330-ban macedoniai tartományná tette... és így véget vetett a csaknem 18 századig tartott Hájkuralkodóháznak.

Az örmények kezdetben Zoroaster vallását követték, melyet később az assyrok és görögök bálványimádásával vegyesítettek. Bálvány-templomban bővelkedő városok voltak: Ármávir, Thil, Ásdísád, Pákáván. („Ásd“ örményül bálványoknak bemutatandó áldozatot és „pákin“ bálványoltárt jelent.)

2. Fejezet. Az Árságuni-(Arsacida) uralkodóház.

Nagy-Sándor halála után a zavargás által szétszagga-tott Örményországot VI. Árság vagyis I. Mihértád (a párthus Mitridát, 150 Kr. e.) bírta, ki az ő fenhatósága alatt Vághárság nevű öcscsét tette Örményország királyává.

Ezen időtől kezdődik az örmény Árságuni-uralkodóház (146-tól Kr. e. — 428-ig Kr. után).

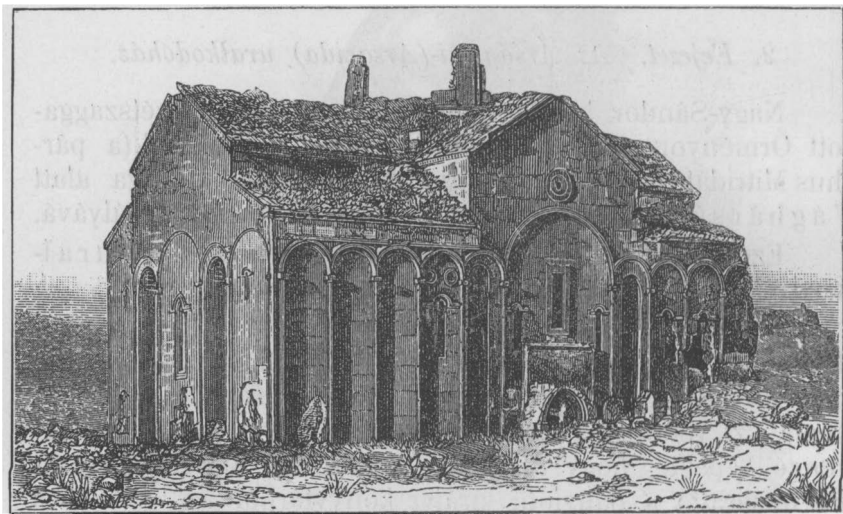
Vághárság (Válárszák) 22 évi (146—124) uralkodása alatt egy részről a külső ellenségektől fegyverrel védte meg az országot, más részről intézkedései által belsőleg hozta azt rendbe. Tetteinek koronáját azon üdvös cselekvénye képezte, hogy az assyr származású Már Ábás által megiratta a babiloni királyi könyvtárból az örmények történelmét.

A királyok hatalma kezdettől fogva, a szátrápák túlságos kiváltságai által, igen korlátolt volt. Ezek fizettek ugyan a királynak mérsékelt adót és el is ismerték annak fenségét, de külön hadsereggel és hivatal-személyzettel bírtak. Vághárság ezt a dolgot bölcseséggel intézte el, midőn a szátrápákat palotájába gyűjté és azok között különböző hivatalokat osztogatott.

I. Árdásesz (111—86) folytatta Örményország független fejedelmeinek legyőztetését; meghódította Kis-Ázsiát és önmagát a párthusoktól egészen függetlenné tette. Fia a „királyok királya“ Nagy-Tigrán (86—53.) felvevén a seleucus koronát (Assyria, Babylonia, Palaestina és a t.) Ázsiának legnagyobb koronás királya lett. Legyőzte Pár-

thiát, meghódította Ciliciát, Cappadociát és Galatia egy részét. De legyőzetett Lucullustól Tigránágérd (Tigranocerta) mellett (69) és a Pompeiussal kötött béke-egység szerint lemondott Örményországon kívül birt tartományairól (64). Fia Árdáváz t, Antoniustól elfogatott, Cleopátrától megöletett... és Örményország római tartományyá lett.

Ezután Örményország játékszerűl szolgált a rómaiak és párthusok kezében, kik azt majdnem két századon át saját kebelökből választott fejedelmek által kormányozták.

Áni rómjai: A székesegyház.

Ebben az időközben — midőn az eredeti Örményországban trónörökösödési villongások dúltak (33 Kr. e. — 55 Kr. u.) — ment néhány országnagy Mesopotamiába és ott az örmények folyamközi (mesopotamiai) fejedelemségét alapítá. Az egymás után itt következő királyok valának: Ábkár (Ábágár¹⁾, Ánánun, Szánátrug és Eruánt.

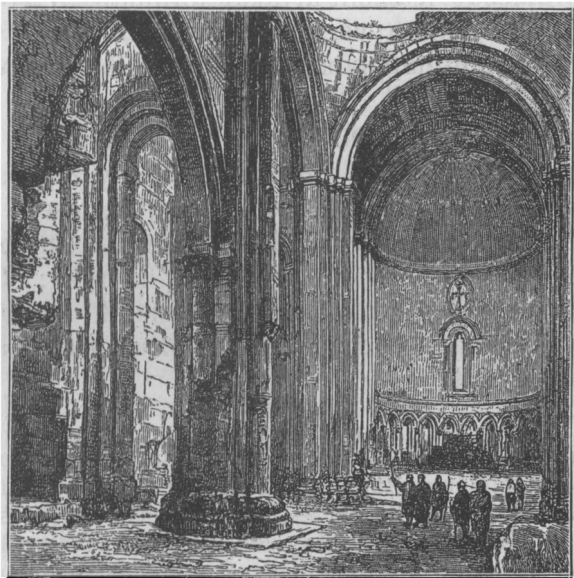
I. Choszrov (217 — 239) kiüzé ugyan a perzsákat Örményországból, de egy merényletnek áldozatul esvén, az ország a perzsák tartománya lett (239. Kr. e).

¹⁾ Abagarus Armeniae rex, omnium orbis principum primus Cristi fidem amplectitur, anno 40. Villotte.

Fia, a Rómából hazatért Dértád (Tiridát, 284—337. Kr. u.) több győzelmes csata után az országot lecsendesítette és rendbe hozta. Drága életének méreg vetett véget, melyet — mint gyanítják — szátrápai nyujtottak neki. Dértád alatt térítette Világosító-Szent-Gergely¹⁾ áldásos apostolkodása az örményeket Krisztus hitére.

Choszrov, Dértád nevű fiának idejében a perzsák újra be-mentek Örményországba, kik Dirán-t (345—355) legyőzték és szemeitől megfosztották.

Áni római: A székesegyház belseje

Később Vághesz (Valens) segítségével kiűztek a perzsák; de ennek az lett a következménye, hogy Örményország a görögök és perzsák között felosztott (384.)

Vérámsábu h csendes uralkodása alatt (391—414) Örményország az éledés jeleit adta — és az örmény iro-

---

¹⁾ Sanctus Gregorius Illuminator, converso ad Cristum Tiridate, cum illo Romam venit et a S. Sylvestro Papa creatur primus Armenorum Patriarcha, anno 311. Villotte.

dalom Meszrob és Izsák¹⁾ jótékony közrehatása által virágzásának legmagasabb fokát érte el. De a béke nem sokáig tartott. Az örmények megunván V. Árdásesz-t, V é r á m t ó l egy perzsa helytartót kértek. A kérés tárgya megegyezett V é r á m akaratával, azért ez nekiök V i e h m i h é r s á b u h-t adá... és ezzel végét érte az Árságuni-uralkodóház 428-ban Kr. u.

Azon kor, melyben az örmények politikai életének kioltására törekedtek, volt az örmény irodalom fénykora. Meszrob feltalálván az örmény betűket,²⁾ tanodákat nyitott és elkezdé a szent-atyákat fordítani. A görög tudományosság elsajátítása végett tanítványai közül néhányat elküldött Konstantinápolyba, másokat Athenbe, vagy Alexandriába.

Ezen időközben (406—451) irattak a valódi aranyk'or remek nyelvével: a Szentírás; Aranyszájúnak „Máté üdvirata“ és Pál néhány levelének egyeztetése; Goghpi (Golpi) Jézni (Goghpi helységben született, innen Goghpi) a „Rontó eretnokségek“-nek nevezett könyve; Goriunak, Meszrob élete; Cyril „A keresztelendő személyek tanítása“ (Gocshumén éndzajuthián); Özséb Krónikája, Ágáthángelosz és a t.

---

¹⁾ Mint teheti le egy nagylelkű főpap nemzete tudományos hírének és tekintetének talpköveit, ez Szent-Izsák patriarkha fényes példájából — úgy vélem — eléggé kitetszik. Hányszor fájlatam, hogy nekünk még a pogány időkben vagy legalább a kereszténység felvételekor ilyen magyar Izsákunk nem találkozott! Találkozik-e ezután? Az a jövődőség titkai közé tartozik. (Tud. gyűjt. 1835. VII. kötet.) *Horváth István.*

²⁾ Die Erfindung des armenischen Alphabets war und ist heutigen Tages noch von grosser politischer und religiöser Bedeutung für die ganze haikanische Nation. Dass sich die Armenier unter allen Stürmen, denen seit dem fünften Jahrhundert Vorder-Asien und vornehmlich Armenien ausgesetzt waren, als ein selbständiges christliches Volk erhalten haben, ist vorzüglich diesem der eigenthümlichen Sprache des Volkes angepassten Alphabete, wodurch eine einheimische Literatur und eine selbständige geistige Bildung der Nation möglich gemacht wurde, zuzuschreiben. (Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur, Leipzig, 1836.

Carl Friedrich Neumann.

Nem olyan szépek, azért az örmény irodalom ezüst korához tartoznak: Chorenai Mózes, Örmények történelme; Elisaeus, ámáduniai püspök „Vártán harcza“ című műve, Phárbi Lázár történelme és a t. ¹⁾

A helytartók korában az uratlan Örményország a nyomorúság színhelye lett. — A perzsák a királyság megszüntetésén kívül az örmények vallását is meg akarták semmisíteni és a nemzetet egészen magukba olvasztani. Házgerd, Vêram utóda, néhány szerencsés ütközet után a kereszténység ellen is háborút hirdetett. Azért, bizonyos ürügy alatt eltávolítá az örmény hadsereget Örményországból — és azokat a „hunnok“ ellen küldé...; de a harcfiakat, kik ezen sikertelen ütközetből visszatértek, nem küldötte vissza országukba. Erre két örmény hadvezér (Kênuni Ádom és Rêsduni Mánádsihr), kik Örményországba akartak visszatérni, megütközött annak sergével.

Az üldözés most még fokozódott. Örményország új helytartója Sábuh, az egyházakra adót vetett, a szerzeteseket szétkergeté és az adót megkétszerezteté. Az egyházi elöljárók és világi főnökök feleletrevonás vétett Perzsiába: a királyi udvarba hivattak... és ott börtönbe vették. Ezek közül vissza, hazájukba több főmágus kíséretében csak azok mehettek, kik vallásukat (külsőleg) megtagadták. A nép most fegyvert ragadott és a mágusokat kiüzé; az országnagyok pedig megbánván a hittagadást, egyesültek egymással... és elhatározták, hogy a perzsák ellen mennek. Ezen elhatározáshoz járult a nemzet is, mely a görög segély reménységéről is lemondva, hadsereget gyűjtött és Mámigonián Vártán vezérlete alatt az ághuánok (álán-ok) tartományába nyomult, hol a Kur folyam mellett a perzsák Szébuchd hadvezérét legyőzték.

---

¹⁾ Melyik európai nemzet mutathat ilyes valamit nemzeti nyelvén s ily régi századokból? És mi nem akarunk ezután is társalkodni a régi háik (örmény) történet-írókkal a magyar historia kifejtése végett? Ki leszen az a gondolkodó új hazájáról a közöttünk lakó örmények közül, ki könnyebb használhatás végett lefordítja számunkra az örmény írókból a magyar népeket tárgyozó történeti helyeket? *Horváth István.*

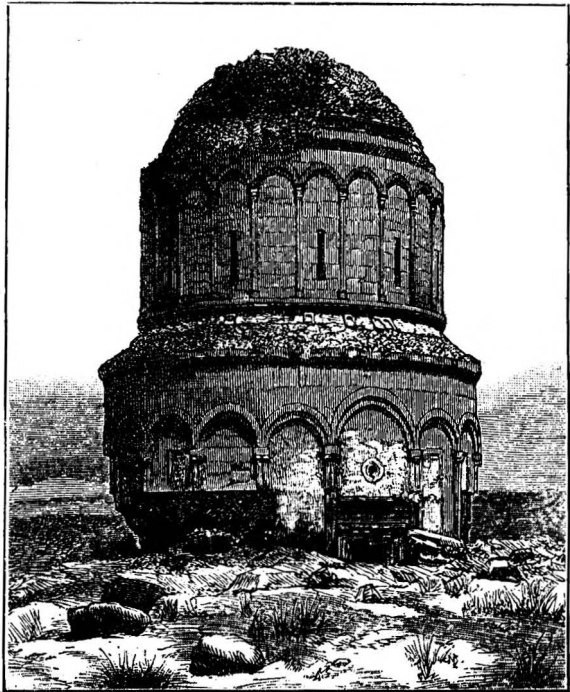
A következő évben Mihérnérszeh, Phajdágárán-ba állította fel táborát. Vártán 66000-nyi serege, a Niszálavurdi Musgán vezérlete alatt volt négyszerre nagyobb perzsa sereggel Árdázu mezején csatázott. Az örmények, habár vitézül harcoltak, a fölötte nagy erőnek nem állhattak ellen... és a dicső hadvezér halála után ide-tova széledtek el (451-ben.) Ez a Vártán-féle háború. A Vártánon kívül vértanúságot szenvedett fejedelmi főnökök valának: Chorchoruni Choren, Báluni Árság, Kénuni Dádsád, Timágszián Hémájág,

Khácspéruni Nérszeh, Kénuni Váhán, Éndzajéczhi Árszen, Széruán-czdián Kárékin, — kiket az örmény egyház szentek gyanánt tisztel.

Rövid idő múlva, a Perzsiába hívott országnagyok és egyházi főnökök bebörtönöztettek. Leó-nak szent papjai Nivsábuhiban (454) vértanú halált haltak. Erre az országnagyok alig csak Béroz (II. Házgiérd utóda) idejében (461) jöhettek vissza Örményországba.

3. Fejezet. Az örmények a helytartók és arabok alatt.

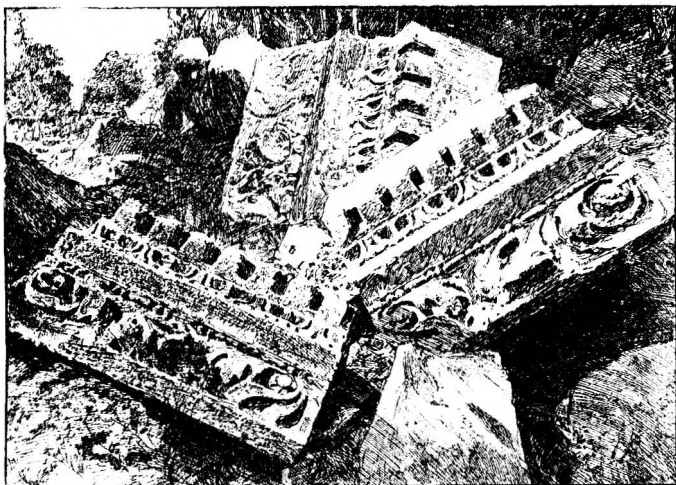
Vártán vértanúsága után az örmény országnagyok Mámigonián Váhán-t, Vártán unokaöccsét választot-

Ani római: A Megváltó kápolnája.

ták hadvezérnek... és elhalálozták, hogy a perzsák ellen mennek s a bálványimádást megsemmisítik (481). V á h á n, miután Ágori mellett Ádervésnászb helytartót megverte, Ádérnérszeh fejedelem felett is nagy győzelmet vívott.

De rövid idő múlva a georgiaiak királyának csalárd-sága következtében, Váhán a Kur folyam mellett legyőze-tett (itt esett el fivére Vászág és Száhág — Izsák — ve-zér is); miért is kénytelen volt a dájok (tartomány Örmény-országban) erősített helyére huzodni és szétszort seregét

Áni rómjai: Oszlopmaradványok.

ott összegyűjteni. Erre S á b u h (helytartó 482—483) Vá-hánra rohant és ezt Eriza falú mellett harcra készítet-
te. De a parasztok segítségével Váhán győzött; Sédiáh falú mellett is ő verte szét a perzsák hadseregét. Ezen győze-
mek következménye az lett, hogy Nichor, a békepontok megbeszélése végett Örményországba küldetett. A béke megállapítása után V á h á n lett Örményország helytartója (485—510).

A béke főbb feltételei valának: 1. Teljes vallás-sza-badság. 2. Gonosz és az országra ártalmas személyeket helytartóságra nem juttatni. 3. Minden vádaskodásnak hi-

telt nem adni, hanem előbb vizsgálatot tartani és csak azután ítéletet hozni. A helytartóságban a következők voltak Váhán utódai: fivére, Várt; Burgá (perzsa); Kénuni Mészsezs és Ténsábuh. Ennek fejedelemsége idejében rendezte II. Mózes katolikosz¹⁾, mely „nagynak“ nevezetik, a naptárt és állapította meg az örmény új időszámítást, mely Kr. u. 551-ben kezdődik.

Az ország előhaladásáról gondoskodó Pákráduni Szémpád idejében (592) az örmények csendes napokat élveztek; de mindjárt utóda Száháruni Dávid helytartósága alatt (600—623) az ország, II. Choszrov seregei miatt ismét rendetlen állapotba jutott. Csak Muségh, Váhán Káhl és fia-, Szémpádnak vitézsége vethetett határt a perzsák pusztításainak; mire az ország rövid ideig csendességben maradt.

De az élvezett csendességet kikergetik az országba rohanó arabok, kik rabolva-pusztítva Tuin-ig nyomultak előre. Habár ezek eltávozása után Várázdiroc Pákráduni, fia Szémpád és a szátrápák igyekeztek az országnak jólétet szerezni... az arabok mégis újra bejöttek Örményországba. Ez alkalommal az örmények hódolatot ígérve, az arabok pusztításaitól megszabadultak; de most már a görögök, kik a történet dolog miatt haragudtak meg, támadták meg az országot. Így az ország néhány évig versenytárgy lett az arabok és a görögök kezében; míg végre a fensőséget felette az arabok vették át. (690).

Örményország állapota ezen időközben (640—855) nagyon szomorú képet tüntet szemeink elébe. Ezen század, mely az országot elpusztította, a várak nagy részét lerombolta, a lakosok közül sokat kivégzett, az országnagyokat kirabolta, a művészetet és tudományt megrontotta — és a sokáig tartott csapások Örményországot felette nagy

---

¹⁾ Das Oberhaupt der ganzen armenischen Christenheit ist der, von einer aus 4 Erzbischöfen und 8 Bischöfen bestehende Synode umgebene Katholikos von Ecsmiádzin. Der Katholikos wird gewöhnlich aus den Erzbischöfen oder den Vártábedsz (d. i. Doctoren der Theologie) gewählt. („Tausend und Ein Tag in Orient.“)

gyöngeségbe és bátortalanságba ejtették. Ezen vigasztalhatlan sorstól való megszabadulás reménye is meghiusultnak látszik, midőn feltűnt egy Pákráduni, ki az országnak új életet adott és alapítója lett Örményország harmadik uralkodóházának.

4. Fejezet. A Pákráduni-uralkodóház.

I. Ásod, a Pákráduni-uralkodóház (859—1079) alapítója kezdettől fogva „fejedelmek fejedelmének“ nevezetett; de midőn fivére Ábász 80000 perzsa felett győzelmet aratott, a kalifák-főnökének beleegyezésével is, ő önmagát kiáltotta ki királynak (885). Ásod a nemzet és ország szükségelt előhaladásáról gondoskodván, városokat építtetett, tanodákat nyitvatott és a szomszéd fejedelmekkel frigyet kötött; a mutatkozó zendülést és pártoskodást pedig erő-hatalommal nyomta el. Konstantinápolyból visszatérté alatt, meghalt 889-ben.

Udódának, Szémpádnak uralkodása (892—914) zavarral kezdődött és nyomorúságosan végződött. Ábász, a király ellen pártot ütött, de sikertelenül. Habár ezután Szémpád kiterjeszté az ország határait és az ellene felkelt Ásod felett fensőséget gyakorolt; de néhány nem győzelmes csata és a Huszuf-tól királynak kinevezett Árdzruni Kákig merénylete után az ország a zavarok színhelye lett. Szémpád Huszuf főnöktől szorongattatván egy várba huzódott... és önkéntes megadása után, a tett ígéret ellenére, elfogatott, lánczra veretett és végre megfojtatott. Szémpád kiállhatatlan szenvedéseket tűrt egy évig a börtönben. A bakok irtalmatlanul verték botokkal, testrészeit fadarabok közé szoritották és még a szükséges ételt és italt is megtagadták tőle. Végre sokáig tartott szenvedés után, keszkenőt dugtak szájába, fejét nehéz terhek alá tették és néhányan reá ültek.

Szémpád fia, II. Ásod Jérgáth (915—925) miután az arabokon bosszút állott és magát királynak kinevezteté, a bizanci császárral (VI. Constantin) békét kötött. Habár sok merénylet történt és néhány országnagy fel is lázadt ellene (Száhág [Izsák], Kénuni Vászág és Czhélig Ámrám), -- de

Ásod ezeket mind elnyomá részint fejedelmi hatalmával, részint szépszerével, 15 évi uralkodása után 928-ban halt meg.

Ábász (929—951) Ásod fivére, nagyszerű építkezésekkel ékítette az országot, egyházakat állíttatott és tanodákat nyíttatott; legyőzte az áphgázokat és főnökükkel békeszerződésre lépett.

A „könyörületes“ III. Ásod (952—977), ki áhítatosságáról és könyörületességéről nevezetes, egy hatalmas hadsereggel meggyőzte az arabokat (Hámdun) és hogy Örményország a jövőben az ellenség berohanásai ellen védve legyen, várakat és erődítéseket építtetett.

Valamint III. Ásod Kárs-ot, úgy II. Szempád (977—990) Áni-t tette székvárosává. Ő az, ki e várost szépíttette, épületekkel ékíttette és köfalakkal megerősíttette. Áni, Szempád idejében oly nagy és fölséges volt, hogy méltóan sorakozik azon kor első városai közé; még maig is fennálló romjai, régi nagyságát és dicsőségét hirdetik. Habár a régi történetírók azon állítása, mely e városnak 1001 templomot és egy milliónál több lakost tulajdonít, kissé túlzottnak látszik, de annyit világosan mutat, hogy az nagyon terjedelmes, népes és szép volt.

Szempád János uralkodását (1020—1040) az erős Ásoddal és az Örményországot felforgató tatárokkal folytatott harcban tölté. Halála után az ország kis nyugalma is eltűnt. A görögök császára még Szempád idejében kérte volt Áni városát. VI. Michaël ismételte ugyanezt a követelést és midőn tagadó választ kapott, seregével Örményországba hatolt és Áni előtt jelent meg; a megszállás nem vezetett ugyan sikerhez, de az ország nagyon elpusztított. II. Kákig király (1040—1045) felkenetése- és a belső zavargások lecsendesítése után haderejét az országot pusztító tatárok és az Áni várát újra ostromló görögök ellen fordítá. IX. Constantin Monomachos, Kákigtól két ízben történt legyőzete után, elhatározá árulás által véget vetni a „Pákráduni“- uralomnak. Célja elérése végett Kákig halálos ellenségeivel fogott kezét (Vészdi Szárkisz és Péter Katholikos). Az ifjú király elárulva Konstantinápolyba vitetett, kinek egy szigetre történt számkivetése után (1045),

a császár Áni kulcsait elfogadá, melyek ötlet Örményország urává tették. (1064). Erre a görögök Kákigot Kizisztra várában megfojtották és testét a falakra akasztották. Így végződött 1079-ben a 160 évig tartott Pákráduni-dynastia.

Áni romjai: Szent-Gergely sírköpolnája.

Bár még egyszer kísérletet tettek a görögök a tatárokat Örményország határaitól elűzni, — de a várt siker újra elmaradt. Ezen időtől kezdve Örményország lett minden nemzet háborúskodásának szín- és szabad tere. A lakosság egy része az elpusztult országot elhagyva, ide-oda széledt

Ezután elszéledtek az országot védő és az ellenség berohanásaitól azt oltalmazó országgyökök; . . . de előjöttek mindenfelől a kegyetlen, dühös ellenségek. Miután a görögök az ország megőrzésére csekély és gyöngye sereget hagytak, — az arabok az alkalmat kedvezőnek tartották és Dugril vezérlete alatt a védtelen tartományt elkezdették rabolva pusztítani. Elérkezett ugyan Komnenos görög hadvezér 60.000-nyi segélyseregével, de semmit sem tehetett. Dugril, 6 évig tartott folytonos pusztításai és Mánázzgérd sikertelen ostromlása után, dühét az ország másik felére fordította. Dugril utóda Álf-Árszlán, ki fivéréhez hasonlólag dühös, vad volt, Ánit bevette, kifosztotta és felégettette. — Ha-

el; egy nagyobb rész azonban a Taurus hegyei közé, különösen Cilicia védett tájaira húzódott.

Az örmény irodalom állapota a VI. században mind minőség, mind mennyiség tekintetében nagyon különbözik azon állapottól, melyben az, az V. században létezett. De nem is lehet ez másképpen! Miután megszűnt Örményországban a királyság, vele együtt el kellett enyésznie a békeségnek és tudománynak is úgy, hogy mindenütt zavar és butaság uralkodott. Ez által nagy és kipótolhatlan kárt szenvedett az újjászületett örmény irodalom; ez az oka, hogy a VI. és következő két századból nem vagyunk képesek jelentékeny irott emlékeket felmutatni (Réz-kor); de merőben ezeket sem nélkülözzük. Az egyházi iratok közül birjuk Oczhnei János bölcés Beszédeit és Énekeit. A történelmi szakban jelentősek Mámigoni János püspöknek „Dáron“- , Szebeosznak „Hercules“- és Gághángáduai Mózesnek „Ághuánok története“ s Sirágai Ánaniának csillagászata. A IX. században az irodalom, a Pákráduni-házból származott királyok segédkezése mellett kissé éledni kezdett. Katholikosz János († 925) írt világtörténelmet; Árdzruni Tamás az Árdzrunok- és Jérecz Leo, Mähomed és utódainak történetét írta meg. A X. század jeles férfja Nárégi-Szent-Gergely, ki ha nyelvezet tekintetéből nem is, de észtehetségre méltán nevezhető az örmények Dántéjának. Vallási siralmaiban magasztos ihlettel írta meg azt, a mit a költői szellem alkothat az Isten tulajdonságairól. Ászoghig István az örmények történelmét írta meg kezdettől fogva 1000-ig.

A XI-ik és a következő században Keleten, különösen a zárdákban nyugati tudományt találunk. A zárdák tanítványai közül való Báhláuni Gergely, kit a görögök mély tudományosságáért „magistros“ melléknévvel tiszteltek meg és a ki Monomachos Constantin idejében Mesopotamia kormányzója volt. Írt fia számára leveleket, nyelvtant és az ó-, meg új-szövetségből egyes szakaszokat versben. Fiának, Végájászter Gergelynek vannak Beszédei és Egyeztetései és a t. Lástriverti Áristák, mint szemtanú, részletesen írta meg Örményország történelmét 989—1071-ig, különösen Áninak siralmas sorsát. Gláji (Ghe-

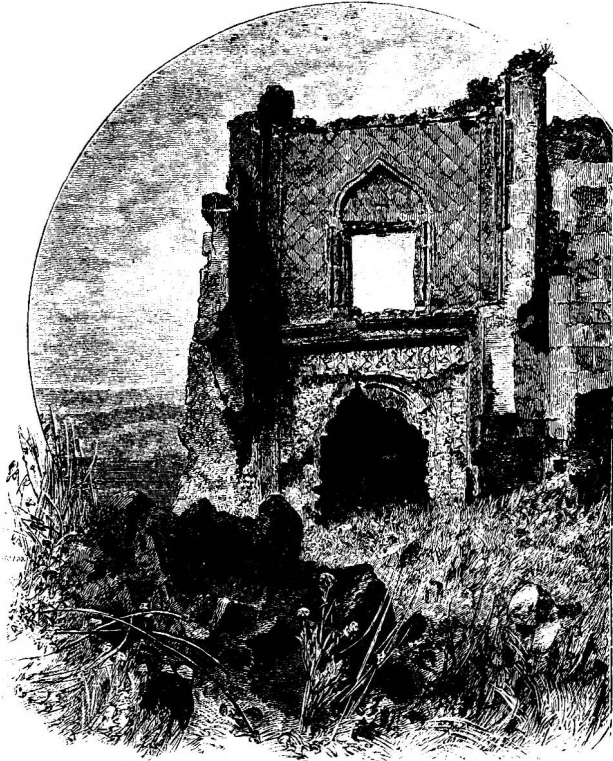
lai) Szent-Nerszesz (1102—1172) a XII. század irodalmának elsőrendű csillaga, mint istenész (theologus), történetíró és költő egyszersmind, méltán viseli a „tisztelt“ melléknevet. „Édessa siralmaiban“ könnyeket hullat ezen város szorongatásai felett; „Jézus, az Isten fia“; az ó- és újszövetség története versben, — szintén versben írta meg az örmények történelmét is. A prózaiak közül csak a következőket említjük: A Katholikosz megválasztása alkalmával mondott remek beszédét, pásztorlevelét és „Hittel gyónom“ kezdetű gyönyörű imáját. Édessai Máté megírta a Pákráduni-királyok történetét 952—1132-ig. Ánisi Samú, világtörténelmet és kortant írt kezdve a teremtéstől 1179-ig. Mechithár orvosnak van „Vigasztalás a lázban“ című irata arab, perzsa és görög forrásból gyűjtve (1184-ben.) Az egyházi irodalom terén nagy munkásságot fejtett ki a fejedelmi ágból származott „csinos nyelv- és jó szivéről“ nevezetes Lámproni Nerszesz, a társusi érsek; ennek legjelentékenyebb műve azon remek beszéd, melyet 1179-ben a hëromglái (Romklá helység Örményországban) zsinaton tartott; különböző beszédein és költői munkáin kívül van „Mise-egyeztetése“ is. A XII. század irodalmát bezárja Khos Mechithár, az örmény Aesopus, az ő 190 meséivel, meg polgári és egyházi törvénykönyvével. A XIII. század végén Vërpélián István a szjuni érsek, a szjuni tartomány történetét írta meg — az ő koráig.

5. *Fejezet. A Rupenisták (Rubéneánkh).*

(1080—1393.)

Az örmények ezen negyedik uralkodó-házának működése már nem Örményország, hanem ennek nyugati oldalán fekvő kicsiny és hegyes Cilicia. — Ruben, Kákig-nak rokona, ki látta ezt a köfalon függni, elhatározta, hogy a nemzetet a görögök rabló uralma alól felszabadítja. Miután az örmények állapotát jól fontolóra vette, szándéka véghezvitelére igen alkalmas helynek találta a Taurus hegyeit, hol neki a hely fekvése fölöttébb nagy előnyöket ígért. És valóban el is üzde a görögöket ezen hegyekről... és ottan egy új királyságnak (Rupénok uralkodó-háza, 1080—1393) vetelte meg alapját.

I. Konsztántin (1095 —1100) az ország határait kiterjeszté, a „kereszteseket” hadsereggel és élelmi szerekkel segítette, — kik a szives jótéteményt, neki ajándékozott grófi czímmel és örgyófi méltósággal (marquis) viszonzták. — I. Thorosz-nak (Tódor, 1100- 1123) legfőbb gondja az volt, hogy a nemzetet megalégedetté tegye és az ország határait kiterjessze.... És valóban ő lett egész Cilicia

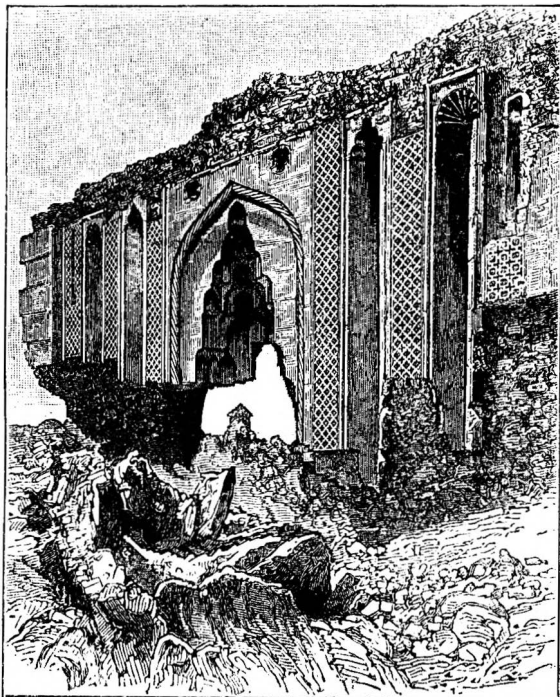

Áni romjai: A királyi palota kapuja.

egyed-úra. Uralkodása alatt berontottak ugyan a perzsák néhány ízben Ciliciába, de győzelmet nem arathattak. (Vászil a tolvaj és Leó). — Leó (1123 — 1141) legyőzte a görögöket, segített Rogeriusnak, Antiochia fejedelmének, de elfogatott Bálduintól; midőn kiszabadult, Antiochia fejedelmének tartományát elfoglalta. Komnenosz Perpheruzsen

János Ciliciába nyomult és néhány város és vár elfoglalása után, elfogta a királyt is Ruben és Thorosz fiaival, és Konstantinápolyba vitte, hol Leó meghalt 1141-ben.

A börtönből kiszabadult II. Thorosz, Ciliciába jöven, atyja trónjára lépett (1144–1168) és a görög seregeket Cilicia városaiból kiűzte. Komnenosz Emanuel, Andronigosz hadvezérét küldötte Thorosz ellen; de mivel az le-

Áni romjai: A királyi palota főkapuja.

győzetett, a császár, Antiochia fejedelmének közbenjárása mellett Thoroszszal békét kötött. Thorosz a szorult helyzetbe jutott „jeruzsálemi király“-nak (III. Bálduin) Nureddinnel szemben, segítségére volt. Ebben az időközben, a görögök megszegvén a frigyét, újra behatottak Örményországba; de Mámészdiáh mellett ismét megverettek. Midőn erre Thorosz uralmát a tengerig terjesztette ki, az aggodó császár felin-

gerelte ellene Kélész Ászlánt, az ikoniumi¹⁾ szultánt, ki benyomult ugyan Ciliciába, de legyőzve, kénytelen volt Thoroszszal békét kötni. — Thorosz halála után, kiskorú gyermekeinek gyámja: Bált Tamás lépett a trónra (1168). De Méléh, Thorosz fivére, Nureddintől segílyt nyerve, Bált Ciliciából kiűzé (1169.) Méléh elvette a „templomosok”²⁾ azon foglalásokat, melyekkel azok Ciliciában birtak; a turkománokkal frigyre lépett; a szomszéd keresztény fejedelmek, kikkel ő zsarnokilag bánt, ellene fellázadtak; de megszabadult Nureddin segítségével. A görögök ellen néhány évig folytatott győzelmes ütközet után, Méléh megöletett Szisz-ben az ellene felizgatott sereg által (1174).

Méléh halála után unokatestvére II. Rubén lett a trón-utód (1174—1185). Ennek kormányzása csendes, az ország a külső megtámadásoktól ment és a nép boldog volt. Habár csalárdul elfogott Bémuntástól, Antiochia fejedelmétől, de kiszabadulása után figyelmét kiválólag népének boldogítása- és nyugalomára fordította. Rubén a trónról lemondván, a kormányt fivérének adta át, ő maga pedig egy zárdába huzodott.

II. Leo (Levon, 1186—1219), ki vitézségre nézve elődeit mind felülmúlta, bölcseségével hazájának fényt szerzett. Az ikoniumi szultán benyomult ugyan Ciliciába, de Leotól nemcsak legyőzött, hanem még életét is elvesztette. Leo elfoglalta Isauriát és a nagy készüllettel Ciliciába berontott damascusi szultánt innen kikergette. Így uralmának kiterjesztése és biztosítása után, gondját az ország rendezésére és népének nyugalomára fordította. A míg az örökös fejedelem gondoskodása alatt az ország békés esendességet élvezett, a szomszéd assyriai és palaestinai keresztények állapota folyvást rosszabodott. Szalaheddin Jeruzsálem

---

¹⁾ Ikonium, az ó-korban Kisázsia, Lykaonia tartományának fővárosa volt; a „keresztesek” idejében egy szeldsuk szultánnak volt székhelye; a „keresztesek” Iconiumot 1190-ben foglalták el; most Konieh a neve.

²⁾ „Templomosok” (templariusok) azon szervezett vitézrend tagjai, mely rend a XI. században alapított, hogy a jeruzsálemi templomot a mohamedánoktól megszabadítsák; e rend a XIV. század elején töröltetett el.

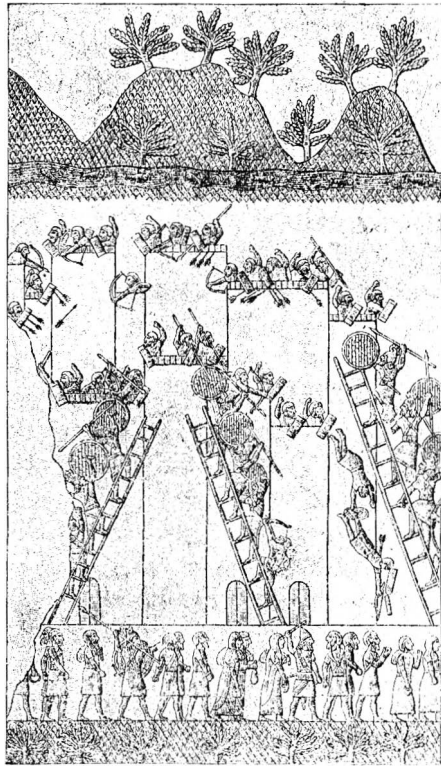
elfoglalása után, Assyria és Palaestina egy részét is birtokába kerítette. Leó volt az, ki Clemens pápa és I. Frigyes császár által felszólítva, a „kereszteseknek” segílyt nyújtott, kiktől viszont azt az ígéretet kapta, hogy királynak fog megkoronáztatni... és az ígéret nem maradt csak „szép szónak”; mert III. Coelestin pápa a császár beleegyezésével, Leónak csakugyan küldött a mainzi érsek által koronát, melylyel Leó Tarsusban 1198-ban meg is koronáztatott. Erre székét Szisz-be vette át, a honnan Coelestin utóda-, III. Innocent pápához hódolati levelet is irt. A tizenkét évig (1199—1211) tartott antiochiai kérdés is Leó javára dőlt el — és e város visszaadatott törvényes urának, Rubennek. Habár legyőzé Leó a halepi szultánt (1212), de hasonló győzelmet nem vihatott ki az ikoniumi szultán felett is, kitől ő maga lett kénytelen békét vásárolni. Leó ¹⁾ 1219-ben halt meg, utódául egyetlen leányát (Zabel=Izabella) hagyta.

Zabel kezéből ki akará ugyan Ruben, Antiochia fejedelme az uralmat ragadni (1220), de czélját el nem érte. Zabel, Antiochia fejedelméhez, IV. Bemuntos fiához Fülöphez ment nőül. Midőn Fülöp a börtönben meghalt (1225), Zabel I. Héthum-mal lépett házassági frigyre, ki a trónra lépve (1226—1270) helyes intézkedéseivel II. Leónak méltó utóda lett. A tatárok régi Örményországban történt berohanásuk és az ikoniumi szultán legyőzetése után Cilicia felé közeledtek. Héthum Mánkoh khánhoz menve, vele a szeretet és barátság kötelékével egyesült.

¹⁾ „II. András (jeruzsálemi) magyar királylyal, mikor ez, a szent-földről visszafelé utazott Sírjában, Antiochia nevű városában, Leo, az örmények királya, hogy erősebb lehessen a „magyarok társasága” által a törökök ellen, ilyen egyességre lépett: hogy az ő leányát vegye feleségül a magyar király András nevű fia és Leó, maga koronáját és az egész Örményországot erre a maga vejére fogja hagyni. Hogy pedig a dolog annál bizonyosabb legyen országának Nagyjait Leó megeskette, hogy magokat és az országot, mind ennek az ifjú Andrásnak, mind pedig annak maradékinak örökösen által adják. Ezen egyezés iránt, mind András király, mind Leó levelet küldöttek a római Pápához, hogy azt hagyja helybe; melyet könnyen meg is nyertek 1219-ben. De ezen alkudozások után meghalt Leó, még mielőtt az ifjú András ő hozzá elmehetett volna; melyből a lett, hogy az örmény királyságtól örökre elma-

Kétségtelen, hogy Héthumhoz az ikoniumi szultánt a barátság kapcsa fűzte, a mit bizonyossá tesz Héthum pénzének egyik — a királyt lóvon ülve ábrázoló — oldalán levő következő felírás: „Héthum az örmények királya“ (Héthum thákavor Hájocz.) A pénz másik oldalának ez a felírása: (Arabul) „Asz szultán ul azim Gájász eddunia veddin Khejchüszrevben Khejkobár. (Magyarul: Nagy úr, a világ és vallás oltalmazója Khejchuszrev, Khejkobádáh fia); ezen lap körzetében ez áll: ʔurebá bi Szisz szene erbám ve szettimaje; (magyarul: „Veretett Szisz-ben, hat-száznegyvenedik esztendőben“).

Erre Héthum, a Cili-ciára rohant Ázeddin szultánt győzte le — és a tatárokkal egyesülve, abban járt, hogy Jeruzsálemet a saraczenek kezéből kiszabadítsa. De midőn Mánkoh meghalt, a tatárok vonakodtak segílyt nyújtani; a saraczenek pedig Antiochia elfoglalása után bementek Ciliciába is és Szisz fővárost felégették. Héthum. búbanat miatt, a kormányzástól félrevonult és miután az uralkodást Egyptomból

Az assyrok ostromolnak egy örmény várost.

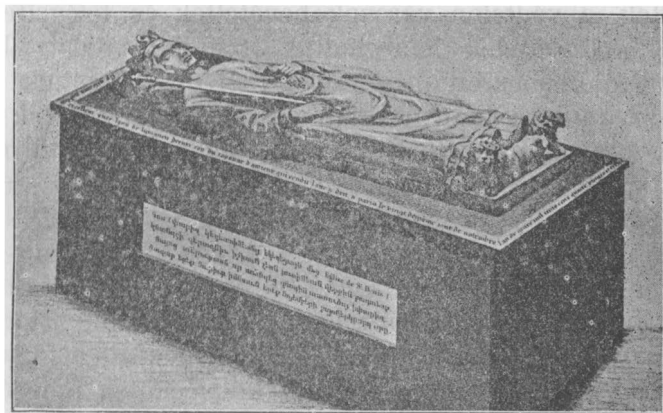
viisszatért fiának (Leó) adta át, zárdába huzódott (1270.) — III. Leó, ki jótékonyága- és buzgalmaival tűnik ki,

radt. Ugyanis mihelyt Leó halálát meghalotta János, a Jeruzsálemi király: a több Keresztshadakat Egyptomba hagyta, maga pedig seregével visszarepült Örményországba, annak ezen a juson való elfoglalására; hogy az ő felesége a meghalt Leó leánya volt. Ta-

tanodákat nyitva és könyveket lemásolva, a tudomány terjesztését előmozdította. Az ellene történt összeesküvésnek nagylelkűleg megbocsátott. Habár a Ciliciába benyomult arabokkal szövetkezett saraczenek- és turkománoktól Sziszt megmentette, de Tarsust már nem volt képes megmenteni, mely kirabolatott és felégettetett. Leó, a néhány ízben Ciliciára rohant egyiptomi és ikoniumi szultán legyőzete után, meghalt 1284-ben; utódául Héthum fiát nevezte ki.

A Leó után következett néhány király idejében (1289 — 1307) az ország a belső zavarok és a trónörökösödési villogások miatt igen nagy rendetlenségben volt. Ő sin (1308 -1320) épen akkor foglalta el a királyi széket, mi-

VI. Leo király. (L. a 91 és 92 lapot.)

dön az egyesült ellenségek hatalommal igyekeztek uralmát megsemmisíteni. De ő éberségével országát egy részről a külső ellenségek incselkedései ellen védte meg, más rész-

lán csak azért, hogy az időt huzzák-vonják, abba kötöttek az örmény Förendek, hogy Jánosnak mind addig által nem adhatják, míg feleségét, Leó leányát vele nem látandják. Visszament hát János király feleségeért Zsidóországba, a ki akkor Ptolomais (Akkó vagy Akre) városában mulatott; de felesége örvével Örményországot csakugyan nem foglalhatta; mert azzal czivodásda esett, hogy azt halálra verte; és így mind felesége, mind Örményország nélkül ellett. Kaposabb árva volt mind Örményországa, mind Leó leánya,

ről az elődei idejében keletkezett zavaroknak is véget vett. — A tiz éves V. Leó idejében (1320–1342) a nyomorteljes harcok lángja, mely Ciliciának alakját megváltoztatta és a pusztulásnak kezdetét jelezte, — újra felgyulladt. Názár Melikh szultán, látván az Örményország belsőjében dúló egyenetlenséget és a fejedelmek meg a király között uralkodó ellenségeskedést, — az alkalmat kedvezőnek találta az ország elfoglalására.

A dolog megkönnyebbitése céljából legelsőbbben a tatárok- és turkománokkal lépett szövetségre. Az első támadó volt Timurthás, a tatárok vezére, ki 30.000 lóvassal Ciliciába nyomult és 25 napig rabolva folytonosan pusztított. A kézre került emberek: férfiak és nők kegyetlenül megölettek, a védtelen városok bevételtek és felégettettek, a rétek, szántóföldek letaroltattak, minden állat zsákmányul szolgált és ezen meg ezen foglyokká tételtek... A tatárok elvonulása után Áramán az ő turkománjaival rombolta el és semmisített meg azt, a mi megelőzőitől megmaradt. Ezen csapás elvonulása után az egyiptomi szultán serege ejtett Cilicia testén halálos sebet.

Leó XXII. János pápától kért segílyt. A Szent-Atya az összes keresztényekhez egy „breve“-t (bulla pontificis) küldött, melyben Örményország nyomorát élénk színekkel festve, azokat felszólítja, hogy a saraczenek ellen fogjanak fegyvert; Leónak pedig a háború költségeinek fedezésére 30.000 darab aranyat küldött. (Lásd Kátérdsán, Örmények történelme, V. könyv, 15. fejezet). A pápának segílytőreküvése nem volt egészen eredménytelen; mert nemsokára

---

kit az ifjú Andrásnak eljegyzettek vala; mintsem azok jó idejében alkalmas Tútorra ne találtak volna. Elvette hát feleségül az ifjú András jegyesét, Filep az Antiókia fejedelem fia és azzal együtt Örményországot is elnyerte. Kétség kívül nem könnyen szenvedte ezt az öregebb András (magyar) király, de csakugyan tűrni kellett: mert itthon is elég baja volt a második fiával Kálmánnal, a kinek kezénél nehezen tartoztathatta Galitz és Lodomer országokat; sőt Kálmánt oly ígélet mellett szabadíthatta ki a fogságból, hogy az ifjú Andrással az orosz herczeg Micisló leányát elvételti. De az ifjú András ezen második házasságából semmi sem lett.“ Budai Ferencz, Magyarország polgári historiájának Lexicon, I. Darab, 32–34 lapig.

azután a szultán Leóval kibékült; de az óhajtott béke csak rövid tartamú volt. Názár Melikh, Leót arra kényszerítette, hogy az egyiptomi szultánnal feltétel nélkül kössön frigyet. - Az ezután következett 80 évi időhöz világosan mutatja, hogy Örményország fejedelemsége gyors léptekkel sietett az enyészet felé.

Leó halálával kihalván a királyi család, királynak III. Konstantin, Zábel fia választott meg 1345-ben; de rendetlen viselete miatt a hadseregtől megöletett. Hasonló vége lett fivére (Kuidon) kormányzásának is (1344). Habár Kuidon (Guidó) utóda, IV. Konstantin (1345-1362) nehéz időben lépett a trónra, mégis országát, a belső csendesség megőrzésén kívül, a külső ellenségek megtámadása ellen is csak kis időre megvédte. A rég idő óta Ciliciában szóban volt egyházi kérdéseket, melyek a belső nyugalom megzavarásának főokai valának, megszüntette. Az egyiptomi szultán kettőzött dühvel újra elkezdte támadásait; de azokat IV. Konstantin erőhatalommal megsemmisítette és kezeiből Alexandra erődöt is kivette. Konstantinnal (1362) Cilicia nyugalma is eltűnt. Az egység belső kapcsa meglazulván, a nemzetet elérte a rég óta reá várakozó halálos csapás.

Midőn IV. Konstantin halála után a viszálykodó fejedelmek törekvése nem volt képes Örményországnak uralkodót adni, V. Orbán pápa felhívására Luszinián VI. Leó választatott meg királynak (1365-1393). De Cilicia hatalma ekkor már meg volt törve... Az egyiptomiak betörték Ciliciába, Leót legyőzték és lealacsonyító béke elfogadására kényszerítették. Midőn ezek néhány év múlva, a pusztítást megújítva ismét győzedelmeskedtek, a megsebesült király egy erősített helyre húzódott.

A vérengző ellenségek az előttük nyitva állott országban irgalmatlan, mészárlást vittek véghez. A falvak és városok felégettettek és feldulattak; a lakósok kegyetlenül megölettek, a földművelők megnyuzattak; az egyháziak és szerzetesek tüzes vassal megvakitattak. Az Úr ígését hirdető és az isteni szolgálatot teljesítő papok nyelve és ujjai ki- és levágattak.

Erre a Gábán várába menekült Leó önkéntes megadásra határozta el magát... Elfogatott, fogolylyá tétetett

(1375) és csak két év mulva kasztíliai János király közbenjárására szabadult ki a börtönből (1382). A szerencsétlen király Jeruzsálemben, Rómában és Spanyolországban járta után, Franciaországba ment. Innen úgy, mint Angliából még egy utolsó kísérletet tett országának segélyt nyújtani, de miután nemes törekvése megghiúsult, befejezte élte bús napjait Párisban 1393, nov. 22-én.

A Coelestinusok templomában temettetett el, a hol sírja fennállott a francia forradalomig (1791).

*

A Pákráduni- királyság megszűnte után a régi Örményország nyugati részét a görögök, a keletit a perzsák és az északi a georgiaiak foglalták el. Ezen utóbbiak az ország nagy részét elég ideig (1160—1220) bírták, mint sajátjukat függetlenül. A XIII. század kezdetén több ízben el lett az ország pusztítva a tatároktól. Áni, Erzerum és több más város, már néhányszor leromboltatott. Áni¹⁾ elpusztulása után a lakosság egy része, mint Gyarmat, Krimben, Lengyelországban és Moldovában telepedett meg²⁾. A XIV. század közepén a tatárok uralma elbomolván, az ország mintegy 60 esztendeig nyugalmat élvezett. De nem sokára a vérontás újra borzasztó zivatart

Áschen, Tiridát király neje.

¹⁾ Ezen hazarészben lakó örmények Áni városából, mely utoljára 1230-ban dulatott fel, veszik eredetöket.

²⁾ Es stand geschrieben im Buche des Schicksals, dass in Armenien das Christenthum die Nation ihrem politischen Untergange.

idézett elő, mely Örményországot a fájdalom tengerévé változtatta át. Timur-Leng (Támerlán = a sánta Timur) pusztító foglalásaival Örményország belsejeig jutott el.

A barbárok kitakarodása után a mindegyre erősödő ozmán-törökök egymásután (1473—1585) kerítették hatalmukba Örményország nagy részét. Habár rövid idő múlva (1603) a perzsák Sáh-Ábász vezérlete alatt Ararát tartományt elfoglalták és néhány erős várat is bevettek, mégis kénytelenek lettek az ozmánoknak helyet engedni. Sáh-Ábász a lakosság nagy részét magával vivé, kik útközben elég sanyarúságot, különösen pedig a Jéraszch (Araxes) folyón sietve történt átkelés ideje alatt sok szükséget szenvedtek. A Perzsiába elérkezett kevés számú életben maradt örménynek, kik Új-Csughá vidékére telepítettek le, Sáh-Ábász sok kiváltságot adott. Midőn erre az ozmán uralom ellen fellázadt kormányzók Örményország népét nagyon sanyargatták a menekülők egy második gyarmata indult (1606-ban) Lengyelország-, Moldova- és Ásztrákán felé. Néhány évvel később, a most (1613) nem viszállkodó ozmánok és perzsák osztották fel egymás között Örményországot, kik közül az előbbiek a nyugati nagyobb részt, az utóbbiak pedig a keleti kisebb részt foglalták el. De a két nemzet közt újra háború tört ki — és a győztes ozmánok lettek egész Örményország úraivá (1727). A perzsák azonban addig nem nyugodtak, míg a dolgot oda nem fejlesztették, hogy Örményország újra felosztott e két nemzet között (1746). Erre az ország mintegy 80 esztendeig (1746—1826) semmi nevezetes alakváltozáson nem ment át. 1826-ban a perzsák az oroszok földjére törtek. Miklós

---

entgegenführen sollte. Vor dem samften Hauch der Lehre Jesu schien das kriegerische Feuer des alten Volks des Háik zu erlöschen und einem grossen Theil seiner Söhne blieb nur die Wahl, dem neuen Glauben ober ihrer alten Heimat untreu zu werden; sie konnten dem Einen nicht anhangen, ohne das Andere zu meiden. Wie die Kinder Israels vom Schicksale verfolgt und zerstreit wurden unter alle Völker der Erde, wie sie einheimisch wurden auf fremden Boden und Fremdlinge in ihrer eigenen Heimat, weil sie Jesum verleugneten, so traf die Armenier gleiche Fluch, weil sie Jesum bekenneten und ihm angingen. „Tausend u. Ein Tag in Orient.“ Friedrich Bodenstedt.

czár a perzsák ellen Pászkievics vezérlete alatt küldött hadsereget. Ez Ecsmiádzin (örményül annyi mint az Egyszülött [Jézus] leszállása) elfoglalása után (1827) Eriván elébe jutott és Perzsiába is benyomulva, a perzsákat egyesítésre kényszeríté (1828 február 28), mely egység erejénél fogva a Jérészeh és Kur folyók között fekvő (örmény) tartomány az oroszok birtokába ment át. Nehány hónappal azután (jún. 14.) az oroszok az ozmánok ellen is hadat üzentek. Pászkievics Kársot és Ákálezikot hatalmába keríté és kevéssel Bájázid elfoglalása után (1829 kezdetén), miután két csatában az ozmánokat legyőzte, Erzerum elébe került, mely város néhány nap mulva önként meg is hódolt. Erre a drinapolyi (Adrianopolis) békekötés (szept. 14) értelmében éjszak-keleti Örményország egy része Oroszországhoz ment által.

Az 1877—1878-iki orosz-török háború akkor végződött be, midőn az oroszok Örményország nagyobb részének elfoglalása után Kársba bevonultak (1878. mart. 16-án) és a sán-stephánói béke-egység, meg a berlini kongresszus határozványai (júl. 13.) értelmében, éjszaki Örményország keleti része: Kárs, Árdánhán, Bátum környezetükkel együtt (vagy is egy felől Dsoroch és Bennek folyamok keleti- és más felől nyugati Jérészeh délre néző tartományai) az oroszoknak adattak.

*

Örményország a XIV. és XV. században a folytonos harc- és pusztításnak volt színtere; egymást váltották fel a barbárok. A mit meghagytak Dsengiskhán tatárjai, azt megfogyasztották Timur-Leng csapatai. Hány történelmi irat és emlék veszett el, miután a zárdák és könyvtárok a lángok martalékaiává lettek! A szüntelen zavarok miatt Keleten is hanyatlottak a tudományok; de új életet öltöttek azok nyugaton a könyvnyomtatás feltalálása után. A változás, melyet ezen feltalálás a tudós világra tett, Ázsiára nézve sem maradt befolyás nélkül. A keleti népek között az örmények voltak az elsők, kik ezen új találmány előnyeit felismervén, azt hazájukban is meghonosították. Thokáti Ábkár 1563-ban Európába utazott, hogy megismerkedjék a könyvnyomtatás mes-

terségével — és örmény betűket is öntessen. Az ő jó szerencséje és több áldozatkész lélek segédkezése hozta létre az első örmény nyomdát 1565-ben Velenczében. Ábkár nyomatta a zsoldárokat. A velencezi nyomdát követte néhány év múlva a római. A XVII. században Európa és Ázsia majdnem minden jelentékeny városában találunk örmény nyomdát. Így Lemberghen (1616), Miláno- (1624), Párizs- (1630), Csughá- (Perzsiában 1640), Livorno- (1640), Amsterdamban (1660), Marseilleben (1673), Konstantinápolyban (1677), Lipcsében (1680), Paduában (1690). Ezen nyomdák közül az első helyet az amsterdami foglalja el. Igaz, hogy a XVI és XVII. században nyomtatás alól kikerült örmény művek, sem tudományosság, sem nyelvezet tekintetéből belső nagy beccsel nem bírnak, mivel romlott nyelven irattak (Cserép-kor); de már a következő század — hogy helyrehozza a közel mult mulasztását — előnkbe teszi a nemzeti nyelv és irodalom újjátásának eszközeit.

Az örmény nyelv felvirágoztatását nagyon elősegítették a XVII. és XVIII. században különböző helyeken tett más meg más alapítványok. A XVIII. század kezdetén (1705) alapult a Libanon hegyén két virágzó kollegium. De tagadhatlan igazságnak marad az, hogy a XVIII. század legelső férfija Szebástai Mechitár volt (született 1676, meghalt 1749), ki alapját vetette meg a saját nevére nevezett két (velencezi és bécsi) congregationnak; megújította az örmény irodalmat és nyelvet és ezt alanti állásából kiemelve csinósította, megtisztította. Mechithárnak megengedte a Gondviselés, — mely szerencséjében különben csak kevés halandó szokott részesülni — hogy még élteben megláthassa szakadatlan munkásságának gyümölcsét. Szellemi munkálkodásának nyomtatásban megjelent eredményeiből csak a következőket említjük; Képes-Szentírás; Máté egyeztetése; Az örmény nyelv szótára. Két tanódája közül az elsőnek nem csekély tiszteletet szereznek a többek között: Az örmények történelme (1784—86, Cshámcsihán) kezdettől a XVIII. század közepeig; Örményország archeológiája (Armenia régiségei, 1835, Indsidsián); a két kötetes nagy szótár (1836—1837. Ávkerián); Örmény nyelvtan (1852), A vitéz Hájk (hösköltevény, 1858, Pákráduni). De azon megbecsül-

hetetlen kulcsnak, — melylyel az aranykor remek nyelvemlékeinek tárházába nyithatni — feltalálása által hírnevét, a jelentékenység tekintetéből nem sokkal hátrább álló második tanoda örökitette meg. Ezé most és ezé lesz ezután is az elért eredmény, hogy hosszas vizsgálódás és ítézet után kimutathatta tetteleg az örmény irodalom ujjaszületését fordításai — Bossuet, Curtius, Avangini, Racine, Nepos) és munkásságával (Ékesszólástan, Világtörténelem, Tanitástan, Mennyiségtan stb.). Az említett tanoda még ennyivel sem elégedett meg. Megújította tehát az önkény, személyes ízlés és sajátnemű felfogás alkotta fölösleges szavakban túlbővelkedő köznyelvet, szabályhoz alkalmazta, a gyomtól megtisztította és az ó-nyelvhez közelítette.

(Govrik Gergely mechithárista atya után — eredeti örményből Sz. K.)

Choszrovituchd, Tiridát király nővere.

E) SZAKASZ.

A beköltözés és a két Apaffi.

Jelige: „Szeretem az örmény nemzetet, mert szívvel, lélekkel magyar; rajong e földért és szereti e hazát; minden nemzetiségek közt az egyedüli, mely él velünk s halna értünk; szorgalmas, takarékos, vállalkozó, vendégszerető nép, — pártfogója irodalmunknak, művészetünknek, bátor katoná; szabadságharczunk történetében ott állanak Kiss Ernő, Czetz János, Gorove Antal, Hankovich György és még hányan; — az 1848—1849-iki erdélyi hadjáratban minden nemzetiségből került ellenünk kém, örmény egy sem. Birunk közülök államférfiakat, magas hivatalnokokat, jeles írókat, nyelvünk az ők nyelve, szokásaik a mi szokásaink, — nem tekintenek Erzerum felé, s a földön kívül nincsen számukra hely! . . . Soha sem fogom feledni azt a fogadtatást, melyben 1848 elején Szamosújvárt részesültünk.“

Gróf Teleki Sándor.

Az ó-világ majdnem minden részében találkozunk Háik utódaival! . . . És ha forgatjuk ezen szép multtal bíró, régi nemzet nem megvetendő történelmének lapjait, azon meggyőződésre jutunk, hogy a vallásos Tiri-dátes fiai kezébe nem a világpolgár ajkairól gyakran elreppenő elv: „Ubi bene, ibi patria“ adott vándorbotot, — hanem azon páratlan üldözés, melyet a keresztény vallás miatt a vad törököktől, nyers erkölcsű arabok-, kegyetlen perzsák- és istentelen tatároktól szenvedett az első kereszt-

tény nemzet: az örmény, mely — miután a keserűség pohara csordultig megtelt — habár fájó szívvel, inkább megvált az „Árá“¹⁾ vérével öntözött híres hazai földtől, mint azon legszebb országtól, melyet a szelid Jézus drága vérével szerzett minden nemzet számára . . .

A kiköltözött hazátlanok sok helyütt szives fogadtásban részesültek; ellenben a Moldova-Oláhországban letelepedett és kiállhatatlan szenvedésekkel sújtott őseink szomorú ajkai gyakran hangoztatták a költő ezen panaszos szavait: „Idegen föld, idegen szív.“ Eleink az új hazában a remélt békés, csendes napok helyett új üldözéssel találkoztak; mert valamint a fejedelem, úgy a nép előtt is nyelvök, szertartásuk, szokásaik és más intézményeik miatt nemcsak a folytonos üldözés tárgyai voltak, hanem azok még büntetéssel és kínzással is törekedtek őket szokásaiktól megfosztani és reájok görög szertartást erőszakolni.

De apáink ezen alkalommal is szivesebben váltak meg javaiktól, mint szertartásuktól; azért 1672-ben I. Apaffi Mihály fejedelem alatt, kinek jóakarátát már ismerték és a ki őket nem egy ízben hitta be országába, — bejöttek Erdélybe²⁾. A böles fejedelem, ki korán átlátta azt, hogy a „szorgalmas“ örményekben országának, a török pusztítás következtében úgylis nagyon meggyérült lakossága nemcsak hasznos, de sőt szükséges elemet nyert, eleink beköltözése után nemsokára (1680. okt. 26.) a következő pártfogoló iratot adta ki: „Michael Apaffi Dei Gratia Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus etc, Becsületos hiveinknek azért való instantiájokat kegyelmesen tekintvén Thorda Vármegyében Petele nevű Falunkban szállást tartó kereskedő Örményeknek részéről kegyelmesen annuáltunk arra, hogy Birodalmunkban mindenütt, minden

---

¹⁾ Mons Ararad derivatur ex „Ájr“, quod armenice significat virum et „árád“ quod significat maculam, hoc est: Viri sanguine maculatus mons, eade causa, quod rex Armenorum Árá in radicibus hujus montis victus, occisus sit per hostes. (Aspice Joachimum Schröder: Thesaurus linguae armenicae, pag. 55.)

²⁾ L. „Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz irásban és képekben“ című munkám 1. fejezetét, mely „A beköltözés történetéhez“ címet visel. (2—7 lap).

városokban, falúkban és akármely helyeken is minden sokadalmakban és vásárokon szabados kereskedésök lehesen, magok mesterségeikkel készített bőrnemű és egyébféle árú marhájokkal minden megbántodások nélkül kereskedhessenek, úgy mind azon által, hogy annuatim száz kordoványokat tartozzanak Számunkra készíteni Görgényi Udvarbiránk adván Szkompiát („Szkumpia“ növényi festék; Olaszországból hozatták a timárok, de a Balaton mejékén-is [mellékén is] bőven találhatik. Technologia, Gergelyffi András, Pozsonyban, 1809. Sz. K.) hozzája, az mint hogy annualunk is praesentium per vigorem. Minek okaért felül megirt minden Rendbéli Hiveinknek kegyesen és igen serio parancsoljuk a felyebb megirt Örményekhez ennyiben való Kegyelmisségünket így értvén engedjenek mindenütt birodalmunkban és minden helyeken szabados kereskedést nekik és abban őket személyekben és javakban megháborítani vagy károsítani semmi színek alatt ne merészeljék... Datum in civitate nostra Alba-Julia die vigesima sexta mensis Octobris, Anno Millesimo Sexcentesimo Octogesimo quarto.

M. Apaffi m. p.“

I. Apaffi Mihály.

II. Apaffi Mihály sem felejtkezett meg országának békeséges új lakóiról, kik atyja idejében, leginkább a pangásban volt kereskedelem előmozdítása tekintetéből, nyertek Erdélyben „lakosságot“ (szabadalom, jogozat, melynél fogva valaki bizonyos helyen lakhatik). És ő is megajándékozta őket különböző szabadalmakkal; ugyan is 1699-ben adott kiváltságlevelében a többek között ezeket mondja: „Armeni proprio ubique a se electo parerent Judici, cavitque ne Armeni sive ab ipso Principe, sive ab ejusdem Officialibus quacunque demum ex causa vel praetextu servituti subjicerentur, sed plena iisdem esset per totum regnum mercimoniorum libertas“ . . .

* * *

Mielőtt átmennék a következő szakaszra, mely munkámnak tulajdonképen főtárgyát képezi, megjegyzem, hogy e vidék Faunájáról, Florájáról és ásvány-földtani viszonyairól nem szükséges szólanom, mivel e terület ásvány-földtani viszonyai azonosak a megye ásvány-földtani viszonyaival. Vidékünk Faunájának különböző féleségeit szakavatott tollal már megírta dr. Mártonfi Lajos, — teljes Floráját pedig 1899 elején adták közre egy 31 oldalra terjedő csinos füzetben Kovrig Simon városi alorvos és Ornstein József nyugalmazott cs. és kir. őrnagy. A két legalkalmasabb egyén által kiadott füzet, melynek czime a következő: „Index Florae Szamosujváriensis“ — 80 nemről (család familia) és 572 fajról (plantarum nomina et synonyma) szól.

II. Apaffi Mihály.

F) SZAKASZ.

Szamosújvár város történelme megalakulásától napjainkig.

„Mutuus civium amor est pulcherrimum civitatis fundamentum.“ (A városnak legbiztosabb alapja a polgárok kölcsönös szeretete. Egy városi pecsét körirata.)

I. Czikkely.

I. Lipót kora.

(1691—1705.)

1. Fejezet. A város alapítása.

I. Lipót.

Az Erdélyben szétszórta élő örmények egy helyen akarnak letelepedni; azért kéri a királyt, hogy adja nekik haszonbérbe a „szamosújvári“ — és ha ez lehetetlen — a „görgény-szt-imrei“ uradalmat. Erre I. Lipót a következő rendeletet küldötte Apor István grófhhoz, Erdély kincstárnokához:

Benigne resolvimus ad demissam Armenae per Regnum hoc Nostrum Transylvaniae, dispersae Nationis Instantiam, pro certo determinatoque subsecuturæ subsistentiæ, vel Habitationis inibi loco, ex Bonis Nostris ibidem Fiscalibus, à modernis Arendatoriis Anno proximo sequenti, vicissim ad Fiscii manus resolvendis, signanter Dominium seu Territorium Samos-Ujvár seu Georgen-Szent-Imre, cum omnibus suis appertinentiis, pro certo quodam Arendæ quot annis abinde pendendæ quanto, Confirmatis quoque

Gubernii Nostri Regni Transylvanici Praerogativis Nationi huic, antedecenter in eo, quatenus videlicet eadem, mediante libera ac artificiosa sua Oeconomia vivere, seseque conservare possit, indulgentis elocandum esse. Quapropter Fidelitati tuae per Praesentes Clementer committimus et Demandamus, ut cum dicta Natione Armena, ratione praetactorum unius aut alterius Territorium cum suis attinentiis Pensionisque annualis desuper in futurum exactae praesandae (?), de condigno convenire, prout et id ipsum etiam ad ratificandum, quam humillime Nobis perscribere, ac eo tum illud Territorium Praerepetitae Nationi Armenae, debito tempore et ordine realiter assignare velit, in Eoque satisfiet clementissime Voluntati Nostrae. Vienna Die Vigesima mensis augusti Anno 1696. Leopoldus. Kivül a cím: Domino Comiti Stephano Apor Transylvaniae Thesaurario.

Ezen rendelet világos szavai szerint tehát már 1696-ban veszik haszonbérbe az örmények a szamosújvári uradalmat, kik közül többen itt „biztos és meghatározott lakozást“ (certa determinataque subsistentia, vel Habitatio) találnak és megerősített kiváltságaik értelmében szabadon gyakorolják „mesterséges gazdálkodásukat.“

A király 1700-ban az örményeket — addig is, míg részükre külön szabadságlevelet adhatna — avval a diplomával ajándékozza meg, mit a Vinczre telepített bulgároknek adott. Ezen diplomában, mely 1700. május 15. kelettel van ellátva, ezeket olvassuk... „De ha saját pénzeikkel városhelyet és réteket akarnának vásárolni: ezt joggal (engedelemmel, szabadon) megtehetik.“ (Si autem agros et prata propriis pecuniis comparare voluerint, id ipsis licite erit. 3 pont). — „A katonatartásra és az előfogatok adására nem köteleztetnek“ (5. pont). — „Árúikkal, eladó portékáikkal nemcsak Erdélyben, hanem más örökös tartományainkban is szabadon folytathatnak kereskedést.“ (Licebit iisdem libere cum omnibus mercimoniis non tantum per Transilvaniam, sed et alias nostras haereditarias provincias exercere. 6 pont). — Mivel az akkor fennállott

törvények értelmében — a nem-nemesek¹⁾ (nicht adelig, unadelig) földbirtokot, szántóföldet örök áron nem vehettek (ezen intézkedés hatályát a mindent egyenlősítő 1848-iki törvények szüntették meg!) a 3. pontban előforduló „ager“ szót „városhely“-lyel fordítom. (L. Márton József, Lexicon, 151. lap: ager: város határa, birtoka; a város környéke vagy vidéke; faluhely).

Alig kapták kezeikhez az örmények ezt a Lipótféle szabadságlevelet, közülök azok, kik — mint haszonbérlek — már a szamosújvári uradalomban laktak és még néhány külső („külső“ alatt azokat értem, kik nem a szamosújvári uradalmat tartották haszonbérben) 25.000 forinton megveszik a kincstártól a „szamosújvári dominium“ azon üres kis részét, mely a Martinuzzi-vártól délre terült el... és rögtön hozzákezdték a város alapításához. Gondos apáink tehát Szamosújvár város alapját 1700-ban rakták le.

Világlátott őseink szép, kellemes fekvésű, minden oldalról hegyektől védett, magas völgyet — mely a Szamos jobbpartján nyúlik el — választottak új városuk számára; de borsos árt is adtak érte. És csodálatos, hogy míg az a sokféle nemzetiség, melyek koronként telepedtek le ebbe az országba: németek, szászok, besenyők, kúnok, svábok, szerbek... mindnyájan *ingyen*²⁾ kaptak földet, az örmények kénytelenek voltak jó drágán megvenni azokat a talpalatnyi helyeket, melyeken városukat építették.

2. Fejezet. Kiketette meg a városnak alapját?

Hírneves püspökünk: Verzereskul, nemcsak akkor volt jelen, „mikor kimérték Gérla³⁾ város telkeit“ (*уточню ашкрату парцелу а виміруу ділячку*: jérphor ez Gérláin khághkhin dégh-ránkhé czevilin. L. „Örmény prot.“ I. köt. 11. lap.), ha-

¹⁾ A beköltözött örmények elődei az ősi hazában mind a legelőkelőbb családok sarjadékai voltak (Thákvor, Sáhín, Kok...): uradalmakkal, nagy méltóságokkal bírtak. Közülök többen a külföldön is újabb nemességeket nyertek; de ezen nemességek e hazában érvényteleneknek tekintettek.

²⁾ „A bécsi kormány — a török kiűzetése után — a lakatlan vidékekre, nagyszámú német és szerb gyarmatost telepített, kiknek

nem előrelátó gondos szeme örömtelten nézte azt a meghatározó jelenetet is, midőn a szorgos munkások a város alapját rakták le. „Tartsátok meg Istennek törvényeit, — így szólott kedvelt hiveihez — adjátok meg a királynak, a mi a királyé és szeressétek egymást; mert a polgárok kölcsönös szeretetére fogja képezni e városnak legbiztosabb alapját.“ Ha a szeretet az alap, akkor a város áll, míg a hon fennáll.“

Egyszerre épült minden utcája; a „Felső-Vizútcza“ a Deák Simonféle sikátorig terjedt. A „Belső-Mezőútcza“ sem volt olyan hosszú, mint most. Alig épült fel a város, már is megválasztotta bíróját, tanácsát és communitását. Papja volt elég. A papokat és kántorokat magukkal hozták. Külföldön városokban lakott ez a művelt, gazdag nép-elem; azért ujonnan épült városukat úgy rendezték be, hogy minden szükséglet ki legyen elégítve. Templomot építettek, iskolát állítottak. A templom kis-szerű volt, az utczasorokat sem díszítették fényes paloták, pedig volt mivel építeni; mert valamint templomukat, úgy lakásaikat is egyelőre ideigleneseknek tekintették. Ugyanis ekkor még nem voltak bizonyosak abban, hogy itt maradnak-e állandóan, vagy kénytelenek lesznek visszaköltözni. Boltokat és mészárszéket nyitottak; malma volt az uradalomnak. Katholikus mesteremberek telepedtek le közbéjük. Nem éltek készből, hanem azonnal munkához láttak. A kereskedők bejárták az egész országot; némelyek még a külföldi piacokat is meglátogatták. (Német- és Olaszország; Török-, Lengyel-, Moldova-Oláhország).

A város be volt kerítve; három kapún át lehetett a városba jutni. „Adtam a strázsáknak (őröknek) — mondja az 1719-ről vezetett jegyzőkönyv — kik a kapúknál vannak“ (déli és strázsnerun, or portanun mod in...). Ismét tovább: „Fogadott a város a három kapúhoz három strá-

---

öt évi adómentességet, marhát, vetőmagot és ingyen telket ígért.“ Mangold Lajos, A magyarok története, 108. lap.

²⁾ Az elpusztult falú nevére az új várost is („Örményváros“ = Armenopolis) még sok ideig Gerlá-nak nevezték. Az örmény és román még mai napság is Szamosújvár városát Gerlá-nak mondja. (L. e. munka 65—66 lapját).

zsát, egynek-egynek adjunk 60 magyar frtot, hogy éjjel-nappal strázsák legyenek, (strázsáljanak, örködjének, vigyázzanak) a kapuknál.“ (Várczhéczh khághákhé írjék ésstrázs írék portáin mod; megin dánkh váteczun mádsri or kiséré u czhorégé ésstrázs éllán portánum mod. „Örmény prot.“ I. köt. 1719. év).

3. *Fejezet. A terület (territorium), melyen a város épült.*

A szamosújvári uradalomból kiszakított terület telkekre osztott; minden család a saját telkén házat épített, mely ház után — mivel a megvett terület vétel-ára nem volt kifizetve — díjt (taxát) fizetett a kincstárnak. Azonban Mária Terézia idejében a város kifizette a vétel-árt (25.000 frt); de egyúttal a polgárság között kiosztott egész- (10⁰=20 méter széles) és féltelkek (5⁰=10 méter széles) árát is meghatározta. Azon családok, melyek háztelkeik árát kifizették, taksát többé nem fizettek; ellenben azon családok, melyek háztelkeik árával adósok maradtak, a városnak évenként taksát fizettek. A város ezen taksák felszedésével minden utczában egy-egy egyént (taxae collector) bízott meg, kik az évi taksát összegyűjtötték. De mivel néhányan nem siettek telkeik vétel-árának kifizetésével, a taksa-gyűjtők intézménye fennállott 1848-ig. Ekkor a város ezen hátralékosoknak elengedte tartozásaikat és a számadás bevételi részéből a „taksákból begyülemző összeget“ egyszerűen törölte. — Annak bebizonyítására, hogy a város csakugyan kifizette a telkek árát, álljon itt egy felterjesztés, mit a város 1818 márcz. 7-én intézett a főkormányzékhez:

„E folyamatban levő 1818 esztendő ján. 19-én 990 szám alatt kelt kegyelmes rendelésére a felséges kir. Főkormányzó Tanácsnak¹⁾, a melyben megparancsolni méltóztatott, hogy az idevaló házaknak taxáját valamint e folyó, úgy a következő esztendőkre is minden lakosokra igazságosan felróvatni el ne mulasztjuk, — alázatosan jelentjük: hogy minden bizonynyal a tartománybeli mélt. Főszámvévő Hivatal, midőn ezen tárgyban magas jelentését meg-

¹⁾ Abban az időben a „Gubernium“ magyar neve Főkormányzó Tanács, később Főkormányzék.

tette, a néhai boldog emlékezetű császárné és felséges fejedelem-asszonyunk Mária Theresiától 1758 esztendő ápr. 17-én nyert privilegialis levelünk 6-dik pontja tenorát (melyet alázatosan ide rekesztünk) nem tudta, melyből tehát a fels. kir. Főigazgató Tanács magát által-látván és tökéletesen meg lévén győződve abban, hogy ezen városi közönség 25000 — huszonötezer — Rh. frtok kifizetése mellett, az eddig fizetett fundusok taksáját redimálta és megváltotta s annál fogva annak további praestatiojától örökké mentté tétetett legyen. Ehhez képest jelentjük a fels. kir. Guberniumnak alázatosan, hogy mi az említett kir. adomány-levélhez tartván magunkat, a „tributaria tabellá”-ban a civilis fundusok taksáját sem a folyó, sem a következő esztendőkre nem inferáltathatjuk. Qui reliquo aeterna veneratione manemus.“ (Vár. lev. 1818. év „Liber expeditionum” 380 sz.)

II. Cikkely.

II. Rákóczi Ferencz.

(1703—1711.)

II Rákóczi Ferencz.

Az örmények a Rákóczi-fele felkelésben részt nem vettek; de nem azért, mivel láttak ők a külföldön elég felkelést és kimondhatatlan sokat pusztított közöttük az ott dühöngött forradalom, hanem mert „katonai védelem alatt voltak.” Erdély főhadparancsnoka: Lobkovicz herceg még 1740. febr. 10-én is Nagy-Szebenből ezeket írja tanácsunknak: „Constat Dominationibus Vestrís nationem Armenam in Transilvania existentem sub protectione militari esse“ . . . És mégis egyes örmények a felkelés tartama alatt jelentékeny anyagi károkat szenvednek. Ime egy eset: Sil Mánug és Thákvor szamosújvári társas kereskedők nyereségre dohányt is vesznek. Thákvor felrak a dohányból egy szekérre és Nagy-Bányára megy. „Ne menj oda, mert kárt vallasz“ mondá társa; mégis elment. Nagy-Bányán

megtudja, hogy ott vannak a kuruczok¹⁾; azért a dohányt a (minoritarendű) „páterek“ pinczéjébe teszi le: „Mert akkor a kuruczok ideje volt és a kuruczok mindent feldúltak“ (ájñ zszámánág kuruczñun ádén eghile u kuruczñér izsov vár u vér árilin). Hiába figyelmeztették Thákvort a szerzetesatyák, mondván: „Jer és vidd el, mert a kuruczok elviszik dohányodat.“ Még az idevaló Gajzágó Mánugnak, ki akkortájt szintén Nagy-Bányán volt, szavára sem hallgatott, ki így szólott Tkákvorhoz: „Vedd el és ne hagyj ott veszni“ (ár u mi thoghu or gorszévi). Ott hagyta — elvitték. Ezért társa Sil Mánug a szamosújvári törvényszék előtt panaszt is emelt ellene. (L. „Örmény prot.“ I. köt. 149 lap).

Ebből az időből való a következő örmény közmondás is: „Rákóczi Erdélyt veszttette el“ (Rákóczin éz Árdeálé gorszuczñile). Ezen közmondásnak, mely még mai nap is él a nép ajkán, jelentése következő: „Csekélység a te károd ahhoz képest, mit Rákóczi szenvedett.“

III. Czikkely.

I. József kora.

(1705—1711).

I. József.

Különös jelenség az, hogy a fejedelmek mindnyájan nemcsak nagyrabecsülik az örményeket, hanem szabadságlevelek és kiváltságok adományozása által arra is törekednek, hogy állandóan itt maradjanak; az ország pedig nem bánná, ha visszamenének. A fejedelmek így szólítanak: „A mi kedvelt örményeink“; a lakosság pedig „hideg szemmel“ nézi a mostoha „jövevények“-et.¹⁾ Egyes nemzetiségek irigylük boldogulásunkat, élelmességünket, eszélyességünket, életrevalóságunkat és a helyett, hogy versenyeznének velünk — holott

¹⁾ A „német“ ellen felkelő, támadó magyar vitéz; khurudz a török nyelvben annyi mint felkelő, insurgents. Labancz == császárpárti, a kuruczok ellensége.

¹⁾ „Cshin náji mér vêrá dákh ácskov“: nem néznek mi reánk meleg szemmel.

e nemes versenyből az országra hárult volna haszon, — indokolatlanul üldözöbe vettek. Pedig nem kértünk „kenyeret“ senkitől, és nem vettük ki a „kenyeret“ senkinek sem a kezéből. . . .

Minden fejedelem tett többet vagy kevesebbet e város érdekében. És ha ezen hat évre terjedő korszak eseményeiből itt mit se jegyzek fel, ebből a körülményből nem az következik, mintha I. József előtt nem lettek volna „kedvesek“ a szamosújvári örmények. E fejedelem tettei közül avval, a mit érettünk cselekedett, a szives olvasó ezen szakasz (VI) után ott fog találkozni, hol minden önálló anyagot külön fejezetben tárgyalok . . .

IV. Czikkely.

III. Károly kora.

(1711—1743).

1. Fejezet. Diploma-tervezet és privilegium.

III. Károly.

Az udvari hadi tanács 1712. ápril 16-án átír Erdély katonai kormányzójához Stainwilléhez, hogy a Szamosújvártt letelepedett köztudomás szerint katolikus örmények számára. („Gleichfalls sollen auch die notorie catholisch Armenier und zwar zu Samosujvár untergebracht“) készítsen egy diploma-tervezetet (das Proiect eines Diplomatis) a bulgároknak adott diploma mintájára és terjeszsze azt fel legfelsőbb

kézjeggyel való ellátás végett (höchster Signatur.)

Egy évvel később ugyancsak a hadi tanács az udvari kamarához ezeket írja: „Inclytæ Camerae Caesareo Aulicæ ad ipsius insinuandum de 10-ma elapsi modo mensis Maji prætensam a Domino Episcopo Armeno super nova Colonia pro fundanda natione Armena in Transilvania extruenda (Szamosújvár város alapja ekkor már le volt rakva és ha mégis a hadi tanács „fundanda“ és „extruenda nova Colonia“-ról szól, ezen szavak alatt derék püspökünk azon nagyszerű tervét kell érteni, mely az 1700-ban épült kis Szamosújvár város határai közé akarta telepíteni az összes hazai örménységet; de mivel az erzsébetvárosi örmények

mindent elkövettek, hogy a király ne járuljon hozzá beleegyezésével a nagyratörő szándék kiviteléhez — a szép jövővel kecsegtető korszakos terv dugába dőlt), benigni Diplomatis Caesareo Regii expeditionem continens hisce in genuinis paribus peramice communicari quod hac de materia Generalis armorum Caesarearum in dicto Transilvaniae Principatu Commendans Dominus Generalis Equitatus Comes de Steinwille (a kormányzó a Stein-t nem ei-vel, hanem ai-vel irta) recenter huc transcripsit interim tamen nihilominus Consilium hoc Aulae Bellicum ad conferendum eatenus quo tempore Domino Praesidi Inclytae Camera Caesareo Aulicae libuerit semper quoque paratum esse. Quod ceteroquin Eidem insimul ad quavis alia grati officii studia promptum manet Viennae 3 junii 1713. Ex consilio Bellico.“

A kormányzó Stainwille Déván 1715. aug. 2-án kelt és városunkhoz küldött iratában (a megszólítás: „Edele und wohlachtbare senders geehrte und liebe Herren“) azt mondja, hogy küldjön a város Bécsbe szorgalmazót (Expresser), ki sürgesse meg a diploma kiállítását („Ihre Sach sollicitirn.“)

A „communitas Armenorum Szamosújváriensis“ kéri 1720-ban Haan János Ignácot — ki kormányzszéki tanácsos és a királyi birtokok főigazgatója volt, — hogy sürgesse meg a „diploma“ és „privilegium“ leküldését és eszközöljön a város számára engedélyt arra, hogy t e m p l o m o t épithessünk.

Kornis Zsigmond kormányzó 1720. jún. 3-án ezeket irta: „Mivel a szamosújvári örmények az eő Felsége kegyelmességéből az fen megirt városban megtelepedvén, az Biróság esküdtekkal edgyütt közöttük felállittatott; azért a kinek mi praetensiója vagyon valamelyik ellen közülök, elsöbben a megirt birájokat esküdtjeivel edgyütt találja meg.“

B. Kászoni Bornemissza János Bécsből 1720. nov. 13-án ezeket irta főbiránknak: „Vettem Kegyelmetek nekem irt levelét; igen jól és helyesen cselekszi Kegyelmetek, hogy privilegium kiserzéséről gondoskodik, mivel minden communitás incolumitássának az a lelke és megmaradásának fundamentuma; melyet kész lettem volna eddig

is expediálni, a mint néhai mélt. püspök Oxendius urammal ezen felséges udvarban conveniáltunk volt nagyobbára, ha az ő Kegyelme halála után Déváról feljött Bolgár franciskánus ellene nem mondott volna azoknak is, az mik feljebb említett püspök urammal elvégezve voltak: nem kétlem pedig ő Kegyelme leküldötte volt kegyelme-teknek az privilegium conceptusát, ha azért kegyelme-teknek kedve van a szerint hozzá, engem tudósítson vagy levele által, vagy pedig jövőn gyakran kegyelme-tek közül ide fel emberek, bizza azokra, én jó szívvvel kívánok kegyelme-teknek szolgálni, az mikben conscientiam és tisztí köteleességem sérelme nélkül lehet. Ajánlom ezzel Istennek oltalmába kegyelme-tek.

2. Fejezet. *A beszterczi örmények Szamosújvárra menekülnek.*

A szamosújvári Szt-Ferencz-rendi zárdának „Historia domus“-a azt mondja, hogy a beköltözött örmények közül „a nemesség azon része, mely elsőbbségben különbözött a többiektől s mely nem vált el a püspöktől, — a klerussal, tisztviselőkkel és a világiakkal együtt Beszterczén telepedett le, hol pénzen vettek maguknak szállásokat“¹⁾. Lehet gondolni, hogy milyen nagy árt követeltek a szászok az örményektől az átengedett szállásokért! (...„hospitia ipsis praetio conducta concedebantur“). Az örmények itt külön városrészben laktak; külön birájok és tanácsuk volt: szóval külön hatóságot képeztek. Itt lakott püspökjük: Zilifdár oghlu Minász is; ennek halála után utóda Verzereskul is itt tartzkodott bizonyos ideig.

Alig szilárdultak meg: a kereskedők árucikkeikkel bejárták az országot, sőt kimennek külföldre is. Vagyonuk gyarapodik. De reájuk törnek a tatárok, kik a radnai szoroson jöttek be. Ingó vagyonuk nagy részét elrabolják, püspöküket (Verzereskul) pedig magukkal fogságba viszik²⁾. — Ekkor egy-két örmény a hazáért vérét is ontja. A mar-

¹⁾ L. Szongott, Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz. 19. lap.

²⁾ Cserei Mihály is tesz történelmi művében erről a szomorú esetről említést.

taloczek eltakarodása után ismét munkához láttak. Püspökük kiszabadult. Isten áldása volt munkájokon. A sikert siker követte: vagyonuk megtizsereződött. Jólétben éltek, fényes házat tartottak, czifra ruhát viseltek. Azonban a szászok irigy szemmel nézték növekedő jólétüket, folyton gyarapodó vagyonukat; aztán attól is tartottak, hogy idővel még jobban megvagyonosódván, a hatalom, az uralom kezökbe kerülhet. Azért elhatározták, hogy kiűzik őket — Beszterczéről. De gonosz elhatározásukat mindjárt nem hajthatták végre: a csalfa látszatért ürügyre is volt szükség. Addig pedig az embertelen, igazságtalan, kegyetlen, barbár tervet nagy titokban tartották. A reájuk nézve kedvező, de egyszersmind pokoli tervüket is elpalástoló alkalom nem-sokára kínálkozott is: az örmények között, kik a „Fa-útczá“-ban (Holzgasse) laktak, „betegségben“ egymásután négyen meghaltak. Ennyi elég volt! Mert sátán sugalta határozatukat, melylyel oly mélyen titkolódtak, azonnal kihirdették: „Örmény e város falai között huszonnégy óránál tovább nem lakhatók!“ És vajjon miért szabtak a kiköltözésre ilyen rövid határidőt? Mert jól tudták azt, hogy ennyi idő alatt házaikat (egy utczá) el nem adhatják, követeléseiket be nem hajthatják, kiköleszönzött pénzeiket be nem gyűjthetik; butoraikat, házieszközeiket, a gabonát... el nem szállíthatják. Tehát nem állítólagos „ragályos (?) betegség“ miatt üzentek ki az örmények, hanem azért, mivel zsebeik, melyek duzzadtak a vagyontól, — nagyon is egészségesek voltak. A kenyéririgység el nem vehette tőlük az ingó vagyont — mit magukkal hoztak, — hát elvette eladatlan házaikat, és kezét tett mind arra, mi azokban maradt.

Midőn a felsőbb hatóság Besztercze városát ezen embertelen tetteért kérdőre vonta, a város egy bizonyítványt mutatott elő, mit a Mettersdorffban állomásozott német katonaság állított ki a város számára. Ezen Mettersdorffban 1712. decz. 4-én kelt és egy őrnagy s négy kapitány által aláírt bizonyítvány, melynek másolata kezeim közt van, a szászok malmára hajtja a vizet, midőn állítja, hogy az örmények között „betegség uralkodott“ — és ezért üzentek ki. De kérdem, vidéki emberek tudhatták-e azt, mi a

városban történt akkor, midőn még a városok közt sem volt postaközlekedés? És laikusok (járatlan, avatlan) mondhatnak elfogadható véleményt egészségügyi kérdésben? És ha történetesen nem volt — pedig nem hiszem, hogy ne lett volna — orvos a városban, miért nem állítottak maguk számára városi, de nem érdekelt polgárok pl. magyarok által bizonyítványt. Ott lakott közöttük a derék Herszényi: ez a becsületes magyar nemes; miért nem kérték fel ezt, hogy hitelesség kedvéért írja alá a bizonyítványt? Ha betegség uralkodott volna az örmények között, szekereket nem adtak volna a költöző örményeknek; mert a szekerek visszavihetik a „ragályt.“ De mivel drágás-drága pénzért adtak szekereket: következik, hogy „betegség“ nem uralkodott az örmények között. Legtöbbet kapott a főbíró a maga szekereért: jól csengett az arany! A szekerek közül senki sem betegedett meg; és az ide menekült száz örmény család be nem hurczolta a betegséget Szamosújvár falai közé. A szászoknak csak az örmények vagyonára fájt a foguk... és mihelyt megkapták az elmulasztó írt (ház, butor, gabona...), elmúlt a fogfájás. Ezért nem fordultak igazi orvoshoz; mert lelkiismeretes orvos — letett esküjéhez képest — ilyen vényt nem rendelhetett...

A szóhagyomány így adja elő ezen elköltözés szomorú esetét: Irigyelték a szászok az örmények növekedő vagyonát; azért elhatározták, hogy megtámadván őket, vagy leölik, vagy kikergetik. De eltiltották — szigorú büntetés terhe alatt — a határozat nyilvánosítását. Azonban, a mit többen tudnak, már nem titok. Így történt a jelen esetben is! Volt egy szász ifjúnak örmény leány szeretője. Az meglátogatja kedvesét és így szól hozzá: „Sajnálom ez életedet. Holnap estve a szászok megtámadják az örményeket; azért, ha lehet menekülj egyedül; de ha nem, szüleiddel. Különben erről ne szóljatok senkinek, mert...“ A leány megmondotta a szülőknek és ezek elmondották a többi örményeknek, kik azonnal megtették az előkészületeket a — harczra. A többek között elővették az erős, hosszú sátorfa-rudakat. A támadó szászok meg is jelentek; az örmények készen várták. Erre kezdetét vette az erős

útczai harcz. A lakásokba be nem törhettek, mert minden bejárat el volt torlaszolva. Bent csak az öregek és gyermekek maradtak, a többi kinn állott őrt. Most a vitézek legvitézbbikének ezen vezényszavára: „Gédreczkehk, zárgeczkehk déghák!” (Vágjatok, üssetek fiúk!) erős rohamot intéznek a szászok ellen: ütésre ütés következik. Az örmény asszonyok, leányok kötényeikből köveket szórtak az ellenségre: úgy hullott a kő, mint a zápor. Rövid idő mulva nemcsak elfutottak a szászok, de sőt közülök nehánynak holtteste fedte az ott hagyott csatatért... Erre azonnal azt határozták az örmények, hogy Szamosújvárra jönek. Az elhatározást rögtön tett is követte. Befogattak és tüstént útra keltek. Csak életöket mentették meg; ingó vagyonukból pedig annyit hoztak el, mennyi zsebeikben és szekereikben elfért; a többi: ház, butor... minden ott maradt.

Alig érkeztek Szamosújvárra, közülök egy küldöttség felment Bécsbe a királyhoz. A küldöttség nemcsak hiven elmondott mindent, de sőt az útczai harcz következményeiért is kegyelmet kért az igazságos uralkodótól. Mire a jó király: „Ti csak védekeztetek és ha a támadó életével lakol, ez nem emberölés. Ezt tanítja a vallástan is. Azért az őszintén elmondott esetért semmi bántodásotok sem lesz. Menjetek új otthonotokba, ott csendesebb napokat fogtok élni. Szolgáljátok a trónt ezután is hiven!”*)

Az örmény küldöttek Bécsben meglátogatták ott tartozkodó főpásztorukat: Verzereskul Oxendiust, kinek elpanaszolták a szerencsétlen eset részleteit is. Erre a püspök Besztercze város főbirájához a következő levelet intézte:

Nagytekintetű és tekintetes úr!

Hallottam Izraelnek Egyiptomból való kimenetelét és hallom az örmény népet Beszterczéről: mind a két nép nyomorúságos-terhes helyről távozott, azért örvendezve fogom énekelni a kimenetelre vonatkozó zsoltárt. De szomorú a dologban először az, hogy rövid idő jelöltetett ki ezen

*) Ezt az elbeszélést (hagyomány) G á b r u s Z a c h a r tanártól hallottam. Gábrus, ki a múlt század végén (1795. aug 18-án) született, nagy-apját még ismerte; nagy-apja pedig egyike volt a beszterczei menekülteknek... és így valószínű, hogy elbeszélő nagyatyjától hallhatta az itt elmondott hagyományt.

népnek (a kimenetelre) t. i. huszonnégy óra, mely alatt a legszigorúbb büntetés mellett kénytelen volt kimenni és azért nagyrészen saját lakásaikban kellett hagyniok butorai-
kat; de kölcsönadott pénzeiket sem szedhették be sem polgártársaiktól (Besztercze többi lakosaitól), sem a város jobbágyaitól; másodsor, hogy a pestis ürügye, mely (az örménységet) eltávozásra kényszeríté, a fentartásnak és családjaik eltartásának nehéz helyzetét idézte elő. Vajjon ezt a tettet jónak vagy gonosznak mondom? Fentartom ítéletemet, úgy is Isten a legigazságosabb bíró, de egyszers-
mind a legszigorúbb oltalmazó, Ki megfizet mindenkinek tettei szerint: és büntet a nemzedékekig. Ő az, Ki az embereket tetteik szerint ítéli el: megjutalmazta a jót és megbünteti a gonoszt; következőleg: ki a milyen mértékkel mért embertársának, olyannal fognak neki is mérni; (fel-
fogásunk közt) legfőlebb annyi különbség, hogy visszaméretik nemcsak a teljes, hanem a hiányos mérték is.

Arról semmiképpen sem gondoskodhattam, hogy t. i. többé egyetlen örmény láb se tapossa annak a városnak határát; mert minden bizonynyal a jónak¹⁾ csak ezután mutatkozó szeretetéből — ha Isten megengedi — létesül a gyűlölet által az, a mi után a szeretet csak vágyakodott, de a mit eddig nem valósíthatott meg. Ezt a sebet begyógyítja az Isten, csak népem legyen épségben, és — a mint nekem írják — ép is. Mégis reméllem, hogy az Istenség cselekedte ezt így azért, hogy ez a nép megszabaduljon a talán bekövetkezendő igazi pestistől.

Egyúttal az örményeknek saját lakásaikban hagyott holmijait és kölcsönadott pénzeiket gondviselésére bizom.

A tapasztalt és tekintetes uraknak

Bécs 1712 október 22.

Krisztusban elkötelezett szolgálja
Az örmények püspöke.

---

¹⁾ A „jó“ alatt Szamosújvár városát és a „szeretet“ alatt magát a püspököt kell érteni. Az egész mondat tehát, melynek értelme el van burkolva, ezt jelenti: „Ha a gyűlölet ki nem kergeti, még most se jöttek volna a besztercezi örmények Szamos-“

U. i. Csodálatos, hogy ha az örmények pestisesek voltak, akkor hogyan lehettek a pestisesek szekeresei és a pestisesek lakásai biztosíték-záloga nélkül?

(A hátlapon:) Nagytekinetű és tekintetes Klain János urnak, Besztercze királyi város főbirájának. Beszterczén.

Azok kedvéért kik élvezettel olvassák a szép latin irályt, itt közlöm szó szerint tudós püspökünk levelének latin szöveget is:

Perillustris et Amplissime Domine!

Audivi Exitum¹⁾ Israel de Egipto, audio et Armeni populi Bistrifio: utriusque populi de loco duro²⁾; ideo gaudens cantabo psalmum in exitu; tristis tamen 1-^o quia breve spatium assignatum sit ipsi 24 nempe horarum, quo sub extremis³⁾ poenis coactus debuerit exire maiori ex parte in suis hospitibus relinquens utensilia⁴⁾ domestica, nec debita seu a civibus, seu a subditis Civitatis exigere potuit. 2-^o quod pestilentiae praetextu sit coactus abire unde difficultas subsistendi et familias suas sustentandi emersit: quod factum pie-ne an impie dixerim? suspendo Iudicium: Deus est Iustissimus iudex simul et seuerissimus vindex,⁵⁾ qui distribuit unicuique iuxta opera sua: et punit usque ad generationes, uti et praemiatur facta hominum: uel

újjárra, hol sokkal jobb dolguk lesz, és hova én rég hívom őket. — Boldog emlékü püspökünk, kinek nagyratörő terveik voltak, a már megalakult kis Szamosújjvárból nagy várost akart csinálni: ide akarta telepíteni a hazai összes örményeket.

¹⁾ Ezen oklevél is tanuskodik arról, hogy milyen szépen írt és beszélt Verzereskul — latinul. Az exitus a 'kimenetel'-en kívül végveszélyt is jelent, tehát az exitus szót használja; mert evvel ki akarja fejezni azt, hogy onnan jöttek ki, hol veszedelem környezte őket.

²⁾ Durus, a, um jelentései: 1. kellemetlen; 2. irgalmatlan, kegyetlen, durva; 3. nyomorúságos, terhes, bajos, nehéz.

³⁾ Az extremus első jelentése: utolsó. Ebből látszik, hogy — habár külön hatóságot képeztek Beszterczén az örmények — máskor is alkalmaztak az örmények ellen a szászok jogtalanul büntetést. A püspök pedig ott lakott (Beszterczén) közöttük; tehát jól ismerte a viszonyokat.

⁴⁾ Utensilia, ium 1. házi eszközök, butor; 2. szerszám; 3. élelem, tehát g a b o n a is. Utensilia, quibus aut alitur hominum genus, aut etiam excolitur. Cicero.

⁵⁾ A vindex szót nem boszuló-val, hanem oltalmazóval fordítom.

maxime in eo, in quo quis peccat, uel bene operatur in eo et punit et praemiatur: restiturus eadem mensura, qua quis suo proximo mensus est: hac tamen differentia quod remetiatur mensura conferta et agitata.

Hoc nulli modo procurabam ne scilicet pes Armenus ullus premat limen istius Civitatis et ex Amore boni nempe emergentis Deo autem permittente factum est per odium, quod Amor desiderabat et non poterat; hoc vulnus vendicabit Deus, dummodo populus meus sanus sit et est (ut mihi scribitur). Spero tamen id Divinitus factum, ut is populus per Dei providentiam sub ficto pestilentiae eoque inani¹⁾ solum nomine a ventura forsitan reali praeseruetur pestilentia.

Recommendo interim res Armenorum derelictas in suis hospitibus eorumque debita et maneo

Peritiss. et Ampliss.

Dominationibus Obligatissimus in Christo Seruus

Viennae 1712

Episcopus Armenorum.

22 Sbris

P. S. qua via vectores pestilentorum sine cautela sunt nec pestilentorum hospitia, si Armeni pestilenti fuere, mirum!

A hátlapon:

Perillustri et Amplissimo Domino Domino Joanni
Klain Regiae Civitatis Bistricz Iudici Primario

Bistriciy.²⁾

Megkapta a főbiró a püspök ezen levelét, el is olvasta, de semmit sem tett az örmények érdekében. Gondolta: jó, hogy megszabadultunk töletek...

---

¹⁾ Inanis, e 3. helytelen; 4. felfuvalkodott (felfujt, nagyított); 5. alacsony, gaz, semmirevaló, semmirekellő. (L. Márton József, Lexicon trilingve, pars prima, pagina 1416).

²⁾ Ezt a fontos oklevelet a besztercei levéltárból kaptam. Eránosz Ferencz volt kedves tanítványom (jelenleg megyei főszámvévő Beszterczén) közvetítésével dr. Berger gymu. tanár szivessége küldötte, ki most rendezti Beszterceze városának levéltárát.

3. Fejezet. A felsőbbség által eszközölt összeírás.

1716-ban összeíratott „111 örmény telek (ezeken kívül kettő most épül és egy lakatlan) 130 férfi lakóssal; azonban az említett számba (111) bele vannak értve az özvegyek is, mint családfők. Volt ekkor itt egy plebános két káplánnal és két kántorral; egy bíró, 3 csizmadia, 22 tímár, 2 szücs, 5 takács, 1 mészáros, 1 korcsmáros, 1 halász, 5 napszámos, 3 szolga, 1 barompásztor, 11 elszegényedett kereskedő, 51 jómódú kereskedő, kik a következő családoknak voltak a fejei: Placsintár, Gorove, Szücs, (Thukeshi) Jakab, Tódor, Gergely, Nikolaj (Nikulá = Miklós), András, Simon (Simai), János (Hánko, Hánkolics), Dániel, Pap, Lukács, Miklós, Bogdán (Ászvádur), Maradik, Márton, Korbuly, Kirkos, Kiriszte (Keresztes), Drágomán, Cseresel, Izsák és Mikola; valamint 8 foglalkozást nem üző özvegy és 11 koldus.“ (Et. L. II. 1/2 45 P.)

Ezen hivatalos összeíráshoz, melynek forrása idézve van, helyreigazító megjegyzéseket kell fűznöm. Előbb a nevekről szólok. A „Thukeshi“ nevű család akkor még nem nevezte magát „Szücs“-nek; sem a Der-Kirkor-ján (= Alexa) család nem élt akkor még a magyar Pap névvel; a Derder család sem használta még akkor a Pap nevet. Habár a Mikola egyjelentésű a Nikolá névvel, mégis a Nikulá család ezen ága soha sem használta a Mikola nevet, hanem később családnevét Miklós, Miklósi-ra magyarosította. — Ezt az összeírást nem örmény csinálta, hanem az adókincstár egy kiküldött becsületes hivatalnoka, ki így szólott apáinkhoz: „Eddig a Companiára vettetett ki az adóösszeg, mit Önök méltányosan osztottak ki magok között; ezután a családokra rójuk ki az adót. Azért azt tanácslom Önöknek, hogy ne valljanak a valóságnak megfelelően, hanem mondjanak kevesebbet. Ha követésre találunk szavaim, Önök lelkiismereteket nem sértik meg; mert abból, mit a menekülés roncsaiból megmenthettek, költöttek eleget telekre, házépítésre. De még butorra, felszerelésre és sok mindenre van szükségük. Azonban tanács-adásommal a kincstárt sem károsítom meg, sőt az ország érdekében cselekszem. Nehány forinttal kevesebb lesz egypár évig, míg önök meg-

szilárdulnak és munkához látnak — az ország jövedelme; de idővel busásan visszatérül az. Elpusztult országunknak értelmes, művelt, vagyonos emberekre van szüksége: ilyeneket nyert Erdély Önökben. Ha most mi Önöket elviselhetlen nagy adóval terheljük, nemcsak az adóalapot fogyasztjuk, hanem (nem-akarva) előidézhetjük azt a káros esélyt is, hogy Önök közül többen kénytelenek lesznek más országba költözni. Míg ellenben, ha egy néhány családot az adófizetés alól felmentünk, nemcsak lehetővé teszszük ezekre nézve a megélhetést, hanem megkedveltetjük velök az új hazát...“ Igy neveztetett a gazdag „elszegényedett“ kereskedőnek, a marhakereskedő „barompásztor“-nak. A Vákár (Vacar) család feje nem volt vacar („barompásztor“), hanem marhakereskedő. Az, ki az eredeti latinból fordította ezt az idézetet, nem vette észre, hogy itt Vacar nagy v-vel (V) írva családnév, hanem vacar-nak nézte és „barompásztor“ szóval fordította. Minden „timár“ egy-egy szattyángyárt (pándun) állítatott fel, melyekben idegen munkások által készítették el a híres kordoványt és szattyánt. Ennyi iparos sem volt a letelepült örmények közt; talantumos apáink értettek a mesterségek üzéséhez is, de jobbára kereskedők voltak. „Szolga, napszámos, koldus“ nem volt az ősök közt. A szegények, kiknek nem volt veszteni valójuk, a külföldön tovább túrték a nyomasztó helyzet terhét; ellenben a gazdagok közül sokan inkább ott hagyták házaikat, földbirtokaikat, hogy sem megfosztassanak szertartásuktól, nemzetiségüktől, nyelvüktől... és e szabad hazába jöttek. A „szolga, napszámos, koldus“ kenyeret keres és nem lelkesedik az eszményért és nem vágyakodik a szabadság után; ellenben szertartás, nemzetiség, nyelv csak a tanult és vagyonos embernek, ki szellemileg és anyagilag is független — ad vándorbotot kezébe, hogy szabadságot keressen... .

4. Fejezet. A város által készített első összeírás.

Ezen teljesen megbízható összeírás szerint ezek a családfők laktak Szamosújvárt 1721-ben: Bogdán Gergely, házas (habet domum), kosárkötő; András Kristóf házas, timár (szurubdsi = cerdo); András János házas, timár;

Bogdán Kirilla házas, kereskedő; Ászvádur-nak, a mészárosnak özvegye („Theodafi Mészáros vidua“) házas; László Márton házas, kereskedő; László Kristóf házas, szegény; Lukács Miklós házas, kereskedő; Vártán László házas, kereskedő; Zerik (= Bátrin, Dzerig) Gergely házas, kereskedő; Jakab András házas, kereskedő; Hánko (= Hánkovies) Jakab házas, kereskedő; Márko (= Márkovics) Kristóf házas, kereskedő; László Mihály házas, timár; Pap Dávid házas, kereskedő; Ándrus Kristóf házas, kereskedő; Ándrus Márton házas, kereskedő; Ámbrus Mihály házas, kereskedő; Izsák, a timár („Izsák Timár cerdo“) házas; János (Ohán) Miklós házas, timár; Miron Antal házas, timár; Lukács, a mészáros („Lucas Mészáros lanio“) házas; Jakab Kristóf házas, kereskedő; Polák Kristóf házas, takács; Gorduly János özvegye, házas; László János özvegye, házas; Péter (= Murádin), a csizmadia („Petrus Csizmadia“) házas; Izsák Jakab házas; Árva Péter házas, kereskedő; Miron Kirkosa (= Gergely) házas, kereskedő; Dávid Mihály özvegye, házas; Bogdán Jakab házas, kereskedő; Dregán („Drágus Timár;“ őse timár volt) házas, kereskedő; Simon István özvegye, házas; Mákszim („Mákszin“ = Ángszend, Auxentius, Oxendius) Gergely házas, timár; Kristóf Márton házas, timár; Korbuly Deodatus (Bogdán) házas, kereskedő; Lázár Márton özvegye, házas; Márton, a timár (Martínus Szurubdsi) házas; Katona Jakab házas, kereskedő; István Péter házas, timár; Lukács Márton özvegye, házas; Izsák Lukács házas, kereskedő; Pap Kristóf házas, kereskedő; Bogdán Miklós házas, kereskedő; Szefer András házas, kereskedő; Bogdán Miklós („alter Nicolaus Bogdány“) házas, kereskedő; Kristóf Tódor házas, kereskedő; Lukács János házas, kereskedő; Dzerig Jakab („Senex Jakab“) házas; Salamon Kristóf házas, kereskedő (helyesen: Simon [Simay] Salamon fia Kristóf); Gorove János házas, kereskedő; Izsák Márton házas, kereskedő; Placsintár Theodat (Ászvádur = Bogdán) házas, kereskedő; Pap Miklós házas, kereskedő; Dániel Tódor házas, kereskedő; András Márton házas, kereskedő; János Miklós („Nicolaus János;“ János = Hánko, Hánkovies) házas, kereskedő; Kristóf Lukács házas, timár; János László özvegye; János László házas, kereskedő; András

Tódor házas, kereskedő; Péter Jakab házas, timár; Izsák Jakab özvegye, házas; Zerig János házas, szücs; János Kristóf házas, szegény; Goskár András házas; Márton András („alter Andreas Márton“) házas, kereskedő; Brenzul (= Brendzár) Kristóf házas, kosárkötő; Simeon Tódor („Theodorus Simeon = Simai Tódor) házas, kereskedő; Jeremiás Kristóf házas, kereskedő; Bogdán Márton özvegye, házas, kereskedő; Jeremiás Jakab házas, kereskedő; Bogdán Gergely házas, kereskedő; Bogdán Simon házas, kereskedő; Gergely Tódor házas, szücs; Pap Izsák házas; Kirkos Kristóf házas; Kirkos Tódor házas, kereskedő; Tódor Gergely házas, kereskedő; Krátson (Karátson: a gróf Karátsonyi család őse) Kristóf házas, kereskedő; Gorove Márton házas, kereskedő; Izsák Tódor házas, kereskedő; Salamon Tódor („Theodorus Salamon judex cum fratre:“ Simai Salamon fia Tódor a bíró, fivérével) házas; Miklós Tódor („alter Theod. Miklós“) házas, kereskedő; Jakab Kristóf házas, kereskedő; Zerik Jakab özvegye házas; Lukács István házas, timár; István szücsnek özvegye („consors Stephani Szöcs“) házas; Drágomán Lukács házas, kereskedő; Márko Márton házas; Izsák Ábrahám házas, kereskedő; Gergely Lukács házas, kereskedő; Márton Gergely házas, timár; Bogdán Jeremiás özvegye (consors Jeremiae Bogdány“) házas; Kirilla János házas, kereskedő; Krátson János („Drágics Krátson;“ Drágics¹⁾ Mègèrdics, Ker. János, Joannes Bapt.) házas, timár; Izsák Kristóf házas, kereskedő; Gergely János házas, timár; Zachariás János házas, timár; Jakab István házas, kereskedő; Bogdán Tódor házas, kereskedő; János Miklós házas; János András; Lukács János házas, kereskedő; Pap Miklós házas, kereskedő; Bároncs Miklós, a másik; Dávid Miklós házas, kereskedő; Miklós (= Nigol) Antal házas; Márko Márton házas; Bogdán Miklós szücs; Bogdán Simon; Izsák Márton házas; Izsák Jakab, Drágics a csizmadia; János Miklós házas, kereskedő; Márko János házas, kereskedő; Szongoth Tódor házas, kereskedő; Pungutz Kristóf özvegye;

---

¹⁾ Habár Besztercze város átíratában, mit Szamosújvár főbírájához 1724. szept. 24-én intézett, ez olvasható: „Ein Armenier Drigics alias Grigorás“ — mégis a Drágics (Drigics) nem Gergelyt (Grigorás), hanem János-t (Mègèrdics) jelent.

Örmény (Háj) Kristóf; Bábik Gergely özvegye, házas; György, ki nemzetiségre nézve oláh, barompásztor („Georgius oláh pastor pecorum“); Izsák András házas, városzolga („servus oppidi“); Liski Márton; Gergely Lukács csizmadia; Bulbuk Márton házas; Izsák Tódor házas, kereskedő; András Kristóf özvegye; Drágics Tódor házas, kereskedő; Kristóf István özvegye; Jakab János özvegye; Lukács Péter házas, csizmadia; Kirilla Drágics házas, timár; Kristóf Miklós özvegye; Florián Kristóf házas, kereskedő; Drágics Márton házas, kereskedő; Gorove Gergely házas, kereskedő. Ezek új házakat építettek: Lukács Tódor házas, kereskedő; Márton László házas, kereskedő; János Kristóf házas, kereskedő; Gergely István házas, kereskedő; Hosszú Gergely (Ergán) házas, kereskedő; Gergely Lukács házas, kereskedő; András János házas, kereskedő; Romáskán Tódor; Tódor a mézárós („Theodorus Mészáros lanio“); Izsák Kristóf, timár; János Tódor timár; Karátson Kristóf timár; Keresztes Miklós város-szolga. A papok: Theodorovits Mihály plebános (R[everend.] D[ominus] Pater Michael Theodorovits), Jacobovits Narcissus (praesbiter), Háríb Emanuel, Verzeresk Tódor, Nicolajovits Jakab. Izsák János kántor, Lukács László kántor. Összesen: 156 család.

Ezt az összeírást balról aláírta Gergely Tádé pénztáros (Thadeus Gerger perceptor) és jobbról Salamon Tódor (= Simai Salamon = Simai Tódornak fia Salamon) szamosújvári bíró (*Աւեր Գառնը պիտու կերպոյի*); Pap-Gergely Alexa szamosújvári esküdt (*Ալքսայ Տը-Գիրգորի Լըֆրնցաւ կերի*); Meghdesz-Chêngánosz Tódor (= Meghdesz-Hosszú Tódor = Dániel Tódor) szamosújvári esküdt (*Ձրս մ Էդուտի ինկուստի*).

A közlött összeírásból is látszik, hogy legtöbb családnak nem volt vezetékneve, hanem a családfők apáik keresztnéveit használták vezetéknev helyett. Így: László Márton = Lászlónak a fia (Lászlófi) Márton, vagy Márton a Lászlóé. Az a hét család, mely az összeírásban Pap név alatt fordul elő, akkor Der, Derder, Dondon, Perint, Der-Kirkorián, Der-Hágop, Der-Ohánnesz stb. neveket viseltek.¹⁾ A letelepült

¹⁾ L. Szongott. A magyar örmény családok genealogiája, 49—50 lap.

családoknak majdnem fele (72) kereskedéshez látott. Ezek a külföldön nem voltak mindnyájan kereskedők: gazdag földbirtokosok, értelmes hivatalnokok . . . voltak; de mivel a városi hivatalnál csak egynehány nyerhetett alkalmazást, földet pedig a magyar törvény értelmében nem vehettek, mert külföldön élvezett „nemesi“ jogaik itt érvényteleneknek tekintettek, — kénytelenek voltak valamihez fogni. A kereskedést úgy is szereti az örmény: öröklí a „kereskedelmi szellemet,“ azért kereskedökké lettek. De nem szereti az ipart. Tudták, hogy őseik Örményországban: Ániban, milyen magas hivatalokat viseltek, mily dúsgazdagok voltak, milyen pazar fényben éltek; azért büszkék voltak eredetükre — és irtóztak az ipartól. Az a 10 család is, mely mint iparos van az összeírásban feltüntetve, vagy a menekülés alkalmával nem tudta megmenteni ingó vagyonát, vagy a három évig tartott bujdosás alatt lett vagyontalanná, vagy a Beszterczére tört tatárok rabolták el ezeknek is vagyonát. Az iparüzés kisebb tőkét igényel: tehát kénytelen-kelletlen az a kényes kéz, mely az előtt drágaköveket forgatott, pénzt váltott, selymet mért, vagy perzsiái szőnyeget árult, most szerszámot fogott. A mészárosság jól jövedelmezett. A tímárok nem tekintették magukat iparosoknak. Ezek kereskedők voltak, a szattyánt, kordovánt, mit az idegen nemzetiségű zsellérek az örmények tímárházaiban készítettek, ők adták el a vásárokon. A két szegény családot minden szükségessel a többiek látták el . . .

5. *Fejezet. Főbiránk írata Erdély katonai kormányzójához.*

Derék főbiránk: Jakabfi Kristóf, ki latin nyelvű iratában a *judex primarius* helyett, a *judex regius* (= királyi bíró, mivel biráinkat a magyar királyok nevezték ki. Még mai napság is az állami középiskolák igazgatói élnek evvel a címmel: „kir[ályi] igazgató“) rövidített alakját használja és csak „regius“-nak nevezi magát, — elpanaszolja a kormányzónak, hogy „a jószágfelügyelő elvitte ugyan — a kormányzó parancsa következtében — a nekünk ajándékozott rétről, a nagyságos várnagy ur lovait és a katonalovakat; de azért nem legelhetnek a mi lovaink, mert azt

az oláhok és Szamosújvár más lakói felszántják. Másodszor (becses tudomására hozzuk azt, hogy) nemcsak a kirendelt mező-őr, hanem a jószágfelügyelő szolgálói is behajtják (rétünkről) lovainkat, teheneinket, borjainkat a kincstári majorba, honnan nagy díj mellett kell kiváltanunk. Sok bajunk van ezekkel. Csak annyi földünk van, mennyin házaink állanak; azért alázattal kérjük Nagyságodat, hogy engedjen a rétből akkora részecskét, mennyi szükséges lovaink éji legeltetésére. . . . A szamosújvári malom rosszul őröl; azért kénytelenek vagyunk buzánkat és egyéb terményeinket a szilvási malomba vinni; kérjük ezért Nagyságodat, hogy a jószágfelügyelők útján parancsolja meg a malommesternek, hogy szolgáltasson nekünk használható lisztet, különben pusztán marad a malom.“ Az érdekes latin irat szó szerint így hangzik:

Illustrissime Dne Dne nobis gratiosissime!

Litteras nobis nuper transmissas gratiosissimas, magna cum gratiarum actione accepimus, pro qua gratiosa benevolentia gratias agimus, atque nocte dieque inservire Illustrissimo Dno nostro gratiosissimo intendemus. Verum est, juxta mandatum Vestrae Illustritatis Dnus Provisor¹⁾ equos Illustrissimi Dni Commendantis²⁾ et equos militar. eduxit ex prato nobis donato, et nobis pro equis nostris concessit, sed usum melior. nobis iter. acceperunt, in quo campum arant Valachi et allij in Szamosujvar inhabitantes³⁾ ita, ut exiguum locum habemus pro equis nostris; pro secundo non tantum constitutus custos campi, sed etiam Dni

---

¹⁾ Az a terület, melyen a város épült, a „szamosújvári uradalom“-ból szakítottatott ki; az uradalom többi részében a kincstár jószágfelügyelője (tisztartó = provisor) volt az úr.

²⁾ Várnagy. A magyar nyelvben is sokáig használatos volt ez a kifejezés: „a vár commándánsa.“

³⁾ Az itt említett lakosok „Kandia“ város-részben és a „Major-sor“-on laktak; ezek a részek a várral együtt képezték akkor Szamosújvárt (a várt). A város, melyben akkor csak örmény lakott, „Örményváros“ (Armenopolis) nevet viselt; de a vár nevééről néha Szamosújvárnak is neveztetett. Így használja a jelen okiratban is a főbíró a „Szamosujvár“ nevezetet.

Provisoris servi fiscales nobis equos, boves, vitulos intro pellunt in villam fiscalem, ubi magno praecio debemus redimere ab illis et habemus multas molestias cum illis, nihil vero habemus aliud, quam ubi Domui nostri stant, ideo humilliter rogamus Illustritatem Vestram, concedat nobis aliquam particulam campi, quo possimus etiam pro equis nostris parvum graminis adferre tempore necessitatis nocturno, — quod vero concernit molendin. Szomos-Ujvariensem male ex parte nobis molant, totum triticum, et alia naturalia in usum bonum habere non possumus, et sic coacti sumus in molendinum Szylvasiensem triticum et alia naturalia transportare . . . oramus igitur Vestram Illustritatem demandet Dnis Provisoribus, ut Dnus Molae magister melius intendat cum suis servis inservire et nobis farinam utilem administrare, alioquin molendinum in desertum evadet. Deo commendamus Illustritatem Vestram et permanebimus

Illustritatis Vestrae

Servi obligatissimi

Jacobus Regius Companiae Armenor.

caeterique fratres.

Szomosujvár

die 28 Junij 1714

(L. Vár. lev., „Örmény prot.“ I. kötet 4 lap).

6. *Fejezet. Az ellenség pusztító keze.*

Őseink Krimből főleg azért jöttek ki, hogy kikerüljék a tatárok berontását. . . És ime a tatárnak hosszú keze fellelt minket még e hazában is:

1721. júl. 14-én felmegy Chuthinczhi Jakab a szamosújvári tanácsházhoz és panaszt emel kereskedőtársa: Szefer ellen, hogy ez nem akar számolni azon gerendák árával, melyek Radnán voltak. Mire Szefer: „A tatárok idejében a fenyőgerendák — elégték.“ (Thátrin zsámánágèn drániczánérèn erilin. (L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 158 lap).

7. *Fejezet. Szamosújvár kiváltságot nyer.*

Szamosújvár 1726. okt. 27-én szabad kir. kiváltságot kapott, mondja Kövári. (L. Erdély történelme, VI. köt. 100 lap).

A levél, melylyel egyik jóakarónk ezen igen örvendetes hírt a város tudomására hozta, így hangzik: „Ajánlom kegyelmeiteknek szolgálatomat. Isten minden jokkal megáldgja kegyelmeiteket kívánom.

Már annyi üdö és difficultásak után végben menvén Isten kegyelmességéből Felsőges urunk benignitásából a kegyelmeitek stabilitása, a kegyelmes Diplomát tiszteletes tudós Pater M i n a s (Theodorovics Mihály esperes-plebános) Uram eö kegyelme viszi magával, ki is szívesen, h a t h a t ó s a n és s z o r g a l m a t o s a n fáradozott és munkálkodott kegyelmeitek mellett, mint érdemes személy. Hogy hamarság végben nem ment, azt csudálni nem kell, mivel ilyen ujj és nem kicsiny dolog és annyi difficultások alá levö üdö haladék nélkül nem lehetett; de már nagy és böcsüs állapotot obtineált kegyelmeitek eö Felsőge gratiájából, melyért is örökké való fidelitással és devotioval tartozik kegyelmeitek, ugy maradéki is tartoznak eö Felsőgéhez. Hogy pedig én is tisztém szerint szolgálhattam kegyelmeiteknek, — szerencémnek tartom; továbbra is, ha mikben szolgálhatok, el nem mulasztom. Ajánlom ezel Istennek oltalmában kegyelmeiteket és maradok Kegyelmeitek Viennae 10-a 9bris 1726 szolgálni kész jóakarója B. kászoni Bornemisza János.“ Külsö czím: „Böcsülletes örményvárosi Biro Uramnak Örmény-Város.“

8. Fejezet. Elsö nagy égés.¹⁾

Alig épült fel a város, már is annak ház-sorai között nagy tüzvész pusztított 1728. júl. 20-án. Abból a czélből, hogy hivatalosan is megállapítsák azt, hogy hány ház égett el, összeírást eszközöltek. A kinek neve mellé mit se tettem, kikerülte a szerencsétlenséget; ellenben a lángok martaléka lett annak háza, kinek neve mellé irtam az „elégett“ szót. „Conscriptio Nationis Armenae in fundo fiscali Szamosújvár habitantium: Bogdán Gergely elégett; Mihály, a timár

---

¹⁾ Azért használom az „elsö“ jelzöt, mert még pusztított a e város falai között nagy tüzvész. A „második nagy égés“ 1854-ben volt. (L. Szongott, „Szamosújvár a magyar-örmény metropolisz“ 127 lap. 33. Tüzvész).

elégett; Kopár Kristóf tímár, elégett; Romáskán Gergely, elégett; Cserceser János; Snkovics (Szenkovics) András, elégett (égés után beállott katonának); Bogdány Kirilla (Cziril), Harmat Kristóf, Bogdány Márton, Márko Márton kereskedő, elégett; Miklós Antal, elégett; Dávid Miklós özvegye; Bároncs Miklós, Pap Miklós kereskedő; László Máté kereskedő; Násztur özvegye, László Miklós kereskedő, László Márton, Zerich Gergely kereskedő, Jakab András özvegye, Hankovics Jakab kereskedő, Márko Márton kereskedő, László Mihály, Pap Dávid kereskedő, Pap László kereskedő; Drágumán Miklós kereskedő, Baczas (Beczás) Miklós kereskedő, Ámbrus Mihály kereskedő, Dániel Tódor bíró; Izsák, a tímár; Miklós János, Miron Antal, mészáros; Mészáros Lukács (= Lukács, a mészáros), Kristóf Jakab, Lukács János kereskedő, Mihály János, Kirkos (Kirkosá) Tódor kereskedő, Szefer András kereskedő; Bogdány özvegye, Tímár Flora (= Flora, a tímár), Pap Kristóf, Baczás Izsák kereskedő, Polyák Kristóf takács, Korbui János özvegye, Lázár János, Goskár Péter, Jakab Izsák, Árva Péter kereskedő, Miron Kirkos (Gergely) kereskedő, Dávid Mihály, Bogdány Jakab; Drágics, a tímár; Simon István özvegye, Mákszín (Maxim) Gergely tímár, Kristóf Márton özvegye, Korbui Bogdán kereskedő; Lázár Miklós fia, kereskedő; Tímár Márton (= Márton, a tímár), Tímár János (János, a tímár); Péter István, tímár; Lukács Márton özvegye; Szöcs András (András, a szöcs); Lukács Izsák tímár, Haraga János, Zerich János mészáros, Katona Péter, Hácsko városi vendéglős, András Márton; a városi fogadó; Brenzul János csizmadia; Tódor Simon, Jeremiás Kristóf, Jeremiás Jakab özvegye, Bogdány Márton özvegye, Bogdány Gergely, Bogdány Simon kereskedő, Gergely Tódor mészáros, Tódor Miklós, Pap Izsák kereskedő, Kirkos Kristóf, Tódor Gergely kereskedő, Bogdány Kirkos (Gergely) kereskedő, Krácson (Karácson) Kristóf kereskedő, Gorove Márton kereskedő, J a k a b p a p (D e r - H á g o p = R . P a t e r J a c o b u s), Tódor András, Szaruka (Szarukán) János kereskedő, Brassai (Brásovezhi) Miklós, Tódor pap (T h e o d o r o v i c s = D e r - T o d e r, R . P a t e r T h o d o r), Kovács Jakab kereskedő, Ászlán Flora kereskedő, Gorove Márton, András

Márton, Mondru (Mëndrul) Tódor, Placsintár Lukács kereskedő, Mánya (= Emanuel, Mánug, Voith) Izsák kereskedő, Gorove János kereskedő, Salamon Kristóf kereskedő, Bogdány Izsák, Salamon Tódor (Simai Tódor fia Salamon) kereskedő, Tódor Miklós kereskedő, Jakab Kristóf kereskedő egyházi főgondnok („curator Ecclesiae), Zerich Jakab özvegye; piaczi vendéglő, tanácsház („domus senatoria“), László Gergely, Izsák János hitvese, Lukács István tímár, Szöcs Márton kereskedő, Drágumán Lukács kereskedő, Berku (Berká) István elégett, Thoma (Thumán, Tamás, Tamási) Miklós elégett, Gergely Lukács elégett, Ábrahám Izsák elégett, Kis-Gergely Márton elégett, Bogdány Jeremiás elégett, Kirilla János elégett, Krácson (Karácson) Drágics elégett, Kristóf Izsák elégett, Mészáros (Chászápeshi) elégett, Lázár Márton elégett, Gergely János elégett, Izsák János elégett, Zachar (Zachariás) János elégett, Bogdány Kristóf elégett, Gábrich (Gábrus, Kápriel) Tódor elégett, Andornich (Andrus) János elégett, Lukács János elégett, Mesku (Mesko), János Miklós, László Márton, Bogdány Márton, Krácson (Karácson) Jakab, Izsák Lukács hitvese, Mihály pap (R. Pater Michael), Flora János csizmadia, Kosután Dávid tímár. Tímár Gergely (Gergely, a tímár), Flóra Bogdán kereskedő, Nuridsán Kristóf, a városi fogadó, Orosz (Rusz) András hitvese, Jolbe Bogdány (=Bogdán Albert) tímár, Moldován Lukács, „Sat. bene consors“ (=Párlusz hitvese), Bogdány Simon mészáros, Izsák Márton, Jakab Izsák, Csizmás Drágics csizmadia (=Drágics, a csizmadia), János Miklós, János Márton, Gorove Gergely kereskedő, Narcissus pap (R. Pater Narcissus), Gobrigh-Drágics Márton (Gábrus János fia Márton) kereskedő, Márton Izsák csizmadia, Márko János kereskedő, Vártány Tódor kereskedő, Szt-Gothárdi Tódor hitvese („Theodori Szt-Gothárdi consors.“ Szt-Gothárd falú a Mezőségen, közel Szamosújvárhoz; innen jött e család Szamosújvárra); Pungá (Pungucz) Kristóf, Ármány (свой Háj = Örmény) Kristóf, Flore (Flora) csizmadia, Kristóf Miklós, Kirilla Drágics tímár, Lukács Péter csizmadia, Jakab János, Csizmadia Kristóf Turesa Simon, Bogdány Drágics, Kristóf András, Kápáll (=Dsermág, Fehér) tímár, Kristá (Keresztes) Lázár, Liski

leánya, Csokány Gergely, Bogdány Márton, Izsák Kristóf, Rác Kristóf, Krácson (Karácson) Gergely timár, Örmény Booz (Bêzá), Korcsmáros Mánya (Mánya, a korcsmáros), Bleská Péter, Bolbuk (Bulbuk) Mákszin kereskedő, Nyivolics (Nevelics) Izsák kereskedő, Novák Kristóf, Timár Miklós (Miklós, a timár), Mészáros Mákszin (Mákszin, a mészáros), Örmény Perszai (Persián) Márkul (Persián = Márkul, Márkovics), Örmény Lázár, Páskuly Miklós, Oláh Varga Vászil (László, az oláh nemzetiségű, varga); Sárga Miklós, Antal László, a város háza („domus oppidi“), Öreg (Dzerig = Bättrin) Gergely. 1728. decz. 2.“

Nem segített senki; de a gondviselő Isten megsegített: a magunk erején építettük fel újra a kárt!

V. Czikkely.

Mária Terézia kora.

(1740—1780.)

1. Fejezet. Szabadalomdíj.

Mária Terézia.

Nekünk minden pénzbe került; a kiváltságlevélért is, mit felséges Asszonyunk idejében kaptunk, sok aranyt adtunk: „Értettem aulicus consiliarius Csató Sigmund ur informatiojából s kegyelmeteknek is jó emlékezetében lészen, midőn Privilegiumokat expetrálták, annak Tak-sáját említett consiliarius ur, mint mediator által deponálták és találatván feles hibás aranyok, melyet supleált, ment 41 Rh. forintokra.“ Cibinii 3 febr. 1744. Joannes Haller.

2. Fejezet. Szamosújvár és Erzsébetváros kiváltságlevelei.

A két testvérváros kiváltságlevelei 1760-ban tartott országgyűlésen olvastattak fel; azonban a „Karak és Rendek“ azokat nem vették tudomásul, hanem azoknak ellentmondottak. Erre mindkét város panaszával a felséges trónhoz fordult. Városunk folyamodására ezt a kegyes iratot kapta: „Illustres Rev. Ad. demissas Magistrat. Armenorum

in illo Principatu Nostro Szamosujváriensium et Elisabethopolitanorum Nobis suo modo relatas preces Benigne resolvimus ut in Contradictionis contra Privilegia ipsorum, a fidelibus ejusdem Principatus Statibus et Ordinibus, uti perhibetur, in proxime celebrata Diaeta factae casu, suos illi ad Thorum Nostrum emittere valeant Deputatos. Quam clementissimam Resolutionem Nostram supplicantibus istis more solito intimabitis. Quibus in reliquo... Datum in civitate Nostra Vienna Austriae die 25 mensis Februarii Ao Domini 1760. Regnorum vero nostr. 20.

Maria Theresia.

Gabriel Comes de Bethlen.

Kegyess Uralkodónk ezen leiratát a főkormányzék a következő sorok kíséretében küldötte le: Circumspecti nobis grati Salutem et grat. Caes. Reg. Incrementum. Nem régen elfolyt Februariusnak 25-dik napján költ és itten accludáltatott copialiter királyi Rescriptum szerint Felsőszonyunk megengedni kegyelmesen méltóztatott, hogy Kegyelmetek maga Gremiumából két Deputátust a királyi Thronus eleibe felküldhessen és a közelebbi mult Diaeta alkalmatosságával a Tekéntetes nemes statusok által interponáltatott Contradictio materiájában alázatos kéréseket sollicitálhassák. E Gubernio Principatus Transylvaniae Regio. Cibinii die 10 apr. 1760.“

3. Fejezet. Az uradalom egy része zálogban.

Thodorás Dániel (Dániel Tódor) 1744. decz. 10. Miklós Christóf¹⁾ bíró idejében 12000 m. frtért zálogba vette Németit, Péterházát és Torda-Vilmát 30 esztendőre. A városnak sok kiadása volt; azért volt szüksége ezen zálogösszegre. „Mi alább megirtak együtt gyűlvén Bíró és Senatorok és megtekintvén, hogy napról napra nem hogy városunk adosságát megfizethetnők, sőt még újabb adosságokba

---

¹⁾ Ennek a főbírónak neve: Karátsonyi Miklós, ki Karátsonyi Kristófnak volt a fia; röviden tehát: Miklós a Kristófé. (L. lejjebb „Városunk főbírái, polgármesterei“ czimű czikkelyt).

esünk; mivel a Dominiumnak jövedelme igen kevés, ha arendába adjuk a dominiumot, abból semmi sem válik, e végett unanimitati voto tevének zálogba Thodorás Dániel uramnak.“ (Vár. lev.). A Dániel család ezen idő óta használja a „Szamosújvár-németi-i“ előnevet.

4. *Fejezet. Donationalis nemesek.*

Mária Terezia azokat, kik a Bánátban vettek koronajavakat, adományi nemességgel (litterae donationales) tünteti ki. Én a főkormányzéknek vonatkozó értesítését azért közlöm, mivel örmények is vettek a kincstártól a Bánátban koronajavakat: „Sua Mtas in favorem emptorum, qui in Banatu Temesiensi Regno Hungariae reincorporato Bona et Jura Possessionaria sibi comparare vellent, sequentia benigne stabilire dignata est: Ut super bonis in eodem Banatu abalienandis Litterae Donationales pari prorsus ratione, ac in Regno Ungariae Lege ac usu receptum est, expediantur. Emptor proinde ejusmodi Boni ipso facto in Nobilem Regni Ungariae indubitatum recipietur, omnibusque praerogativis et Privilegiis Nobilitatibus gaudebit. E regio Gubernio Cibinii die 4 aug. 1780. B. J. Bruckenthal. Carolus C. Teleki.“ (4196. kormányzék száma).

Itt még csak azt jegyzem meg, hogy a hazai örménység egyik legnagyobb jöltevője: Mária Terezia 1780. nov. 29-én halt el.

5. *Fejezet. Armalis nemesek.*

Mária Terezia idejében az armalis nemesség díja 2020 frt volt, míg I. Ferencz 1000 frtért is osztogatott armalislevelet: „Méltoztatott ő Felsőge ezen esztendőben Boldogasszonyhava 22-ről költ és ezen Főigazgató-Tanácshoz utasított udvari decretumában kegyelmesen megállítani, hogy a nemesítő Armalis leveleknek Taxája az eddig fizetni szokott 1500 frtről 1000 Rh. frtra leszállittassék. Mely kegyelmes rendelése felséges Urunknak kegyelmeteknek ki-

hirdetés végett megiratik. E Regio Gubernio. Claudiopoli die 19 febr. 1795.“ (Vár. lev. 1795—40 sz.).

6. *Fejezet. Kik bocsáttattak a „hazafiúi hit“-nek letételére?*

Habár az „indigena“ szó a latin inde genitus (itt született) szavakból képződött, mégis nem mindenki — ki e hazában született — tekintetett a régi magyar törvény értelmében indigenának. Csak a nemes és mágnás volt indigena; ¹⁾ a többi csak földi. Hazafiúságot pénzen is lehetett szerezni; legtöbbször azonban azt a csatatéren tanúsított vitézségük jutalmául nyerték. Az indigenatus-ról ²⁾ szóló királyi diplomának „kamaralis taksája“ — mint fentebb láttuk — 1500 frtról 1000 frtra szállított alá. „Mivel a hazafiúi hitnek letételére ³⁾ csak azok bocsáttathatnak, kik arról diplomájukat az Országgyűlésének bemutatják; azért azok, kik a múlt években hazafiúságot nyervén a törvénykönyvbe már beirattak, de hazafiúságokról szóló diplomájukat még ki nem vették, — vegyék ki.“ (Vár. lev. 1795—102. sz.).

7. *Fejezet. A külföldi nemesség érvénytelen.*

Habár apáink a külföldön majdnem mindnyájan nemességet ⁴⁾ élveztek, a magyar törvény ezeket a beköltözés után nem iktatta be a hazai nemesek sorába. Itt külön kellett nemességet szereznünk.

---

¹⁾ Indigena: hazafi, hazafiasított, lethazafi, mit Heimatrecht, oder Recht des Eingeborenen begabt.

²⁾ Indigenatus, hazafiság, hazafiúság, részesedés a hazai jogokban, die Verleihung des Heimatsrechts.

³⁾ A koronázás után a hazafiak: a nemesek és mágnások tettek ilyen hazafiúi hitet (homagium) a főkormányzók által kinevezett bizottságok előtt, melylyel fogadták, hogy ők ők lesznek az új uralkodóhoz.

⁴⁾ „Nobili quidam Armeno Josepho Assiun ex Aleppo civitate Asiae oriundo subsidium dandum esse concluditur“ (öt aranyot kapott. Vár. lev. 1775 évi jegyzőkönyv.).

8. *Fejezet. Nemesek Szamosújvárt.*

„Lajstroma a szabad kir. Szamosújvár városában lakó (1805) nemeseknek: Özv. Placsintár Emanuelné, Simay Lukács centumvir, özv. Karátson Karátsonné, ifj. Karátsony Emanuel senator, 5. Karátsony Miklós, Karátsony Karátsony, id. Karátsony Emanuel, Gorove László a testvéreivel, Dániel Imre, 10. Dániel István senator, Novák Longinus, Dániel Tódor, Placsintár Dávid centumvir, Novák Emanuel, 15. Novák Péter a testvéreivel, Karátsony Kristóf, Karátsony Dániel, Kovrik Miklós centumvir, Lászlóffi Antal senator, 20. Bocsánczi Kajetán, Lászlóffi László a testvéreivel, Hánkovits Jakab, Placsintár János centumvir, Placsintár Joachim c. v., 25. Bocsántzi Elek, Simay Bogdán c. v., és Reg. perc., Jakabffi Jakab, Szarokány Kristóf, Szarokány Kajetán a testvéreivel, 30. ifj. Szarokány János, Szarokány Dávid senator, id. Jakabffi Antal c. v., Simai Lukács, Simay Gergely senator, 35. Bogdánffy Bogdán c. v. Bogdánffy Gergely senator, Bogdánffy Kajetán, Karátsony Joachim c. v., ifj. Jakabffy Antal testvéreivel, 40. Novák Gergely a testvéreivel, özv. Novák Auxentiúsné a fiaival, özv. Verzár Joachimné a fiaival, Placsintár Lukács, Mártonffi Miklós, 45. Csomák Gergely c. v., Verzár János, Karátson Theresia, Jakabffi Tódor senator, Kovrik Márton archivarius, 50. Kovrik Simon a testvéreivel, Kovrik Gergely, özv. Bocsántzi Jánosné a fiaival, id. Bocsántzi Joachim c. v., Bocsántzi Kristóf, 55. ifj. Bocsántzi Joachim, Bocsántzi Salamon, Rátz Joachim senator, Jakabffi Emanuel, Kovrik Tódor főbíró, 60. Balta Gergely c. v. a fiaival; özv. Rátz Jánosné, Balta Márton senator a fiaival, id. Verzár Márton c. v. a testvéreivel, Mártonffi Kajetán c. v., Verzár Sándor senator, 65. Simai Antal, Novák Márton senator a fiaival, Novák Tódor c. v., Simay Kristóf, 70. Bocsántzi János, Bocsántzi Bogdán, Novák Kristóf, Simai Márton a testvéreivel, Simay Bogdán, 75. Simay Domokos, ifj. Simay Bogdán a testvéreivel, özv. Simay Lukácsné, Jakabffi Miklós, Jakabffi Kristóf, Szarokány Lukács, id. Szarokány János, 82. Placsintár Antal.

Szamosújvár városához tartozó „Kandia“ helységben lakó nemesek: Mán László, Papp Vászilika, Kedrisán Alexa,

Román Simon, Basa Zsigmond, Székely János, Kozma Mihály. Összesen 7.

Szamosújvár város majorjaiban lakó nemesek nevei: Szil István, Butuzán Máftéj, Koltza Tódor, Kerekes Mihály. (Vár. lev. 1805—1477 sz.).

9. Fejezet. A szamosújvári nemes családok.

„1817. máj. 22-én 4346 szám alatt, valamint 1818. márcz. 26-án 3171 szám alatt megparancsolta a főkörmányszék, hogy az idevaló polgárok armalis leveleinek copiáit küldjék fel. Ezen kegyelmes rendelet értelmében jelentjük, hogy ezen városban 17 familia levén megnemesítve, azok közül exhibáltak armalis leveleket a következők: 1. Lászlóffi, 2. Szarokány, 3. Balta, 4. Govrik, 5. Simai, 6. Csomák, 7. Bogdánffi, 8. Bocsánczi familiák; azoknak pedig, kik kiköltöztek innen, neveik ily rendben következnek: 9. a Dániel család armalisa van Dániel Istvánnál Kuduban, vagy Erzsébetvároson Dánieléknál, 10. a Novák családé a nagyváradí káptalannál, 11. a Placsintáré Placsintár Györgynél Gyulán, 12. a Jakabffiaké Nagy-Váradon, 13. a Karátsonyiaké a Bánátban Karátsonyi Lázárnál, 14. a Gorovééké Pesten Gorové Lászlónál, 15. a Verzároké Verzár Mártonnál Magyarországon, 16. a Mártonffiaké Nagy-Váradon Mártonfi Kajtánnál, 17. a Rácz familia fiágon deficiált.“ (Vár. lev. „Liber Expeditionum“ 1818—884. sz.).

10. Fejezet. A magyar tudományos akadémia legelső alapítója.

„A magyar tudós társaság eszméje több századon át élt a magyar tudós körökben.“ (Pallas-Lexicon I. kötet 233. lap). Bod Péter 1760-ban újra megpendítette az üdvös eszmét; de pénz-alap hiányában az félretételt... Áusztriában 1769-ben alakult az első akadémia: Prágában ezen évben kezdett hozzá működéséhez a „Cseh tudós társaság.“

Míg annyi derék hazafi századokon át az akadémiának csak eszméjével foglalkozik, egy hazafias néptöredék: az örmény, melynek ősei Keleten a magyarok szomszédai voltak, (az örmény írókon kívül a magyar Thury is mondja [„Századok“], hogy a régi magyarok Armenia Udi nevű tartományában laktak) a „tett mezejére lép.“

1769-ben a szamosújvári örmények (ekkor csupán csak örmények laktak városunkban) minden felszólítás nélkül, csupán hazafiságból a létesítendő magyar tudományos akadémia („Magyar nyelv művelő társaság“) alapjára 3440 frtot ígérnek és ezen összegnek azon évi 5⁰/₀-os kamatját, a 172 frt és 80 krt azonnal ki is fizetik. (L. a városi levéltárban az 1769-ről örmény nyelven vezetett „defter“-t [a bevételről és kiadásról szóló számadási iratok]). A következő 1770 évben a mondott 3440 frtot a kincstár kezébe lefizetik a szamosújváriak. De aztán a pontosan vezetett és elég hiven megőrzött városi iratok közt erre a — közművelődés és példátlan hazafiság szempontjából — fölötte érdekes és fontos adatra vonatkozólag — több feljegyzés nincs...

Mihelyt átvette 1770-ben a kincstár Szamosújvár megbizottjaitól a 3440 frtnyi alapítványt, bizonyára azt elhelyezte az akadémia létesítéseig — gyümölcsözőleg vagy kiadta kamatra. Ez a pénz 1825-ig (tudvalevőleg az 1825. évi országgyűlésen hozta szóba az akadémia eszméjét felsőbüki Nagy Pál és ekkor ajánlotta fel Széchenyi István gróf az akadémia alapítására birtokainak egy évi jövedelmét) tehát 56 év alatt 5⁰/₀ mellett kamatos kamattal együtt felnőtt volna 52,863 frt 64 krra — és a mult 1898. év végeig, vagyis 129 év alatt szintén csak 5⁰/₀ mellett a kamatok kamatjával együtt 1,861.991 frt 84 krra felnevedett volna... 1890. decz. 31-én tett az akadémia vagyona 2,300.000 frtot, most tenne a mi pénzünkkel együtt 4,161.991 frtnál is többet!

Azt, hogy hány évig kamatoztatta a kincstár Szamosújvár alapítványát, nem tudjuk; arról sincs tudomásunk, hogy mi sors-csapás érte pénzünket, vagy kinek kezén kallódott el az? Lehet, hogy I. Ferencz idejében az ország — szorúlt helyzetében — azt a francia háború rop-

pantnagy költségeinek fedezésére fordította. Mindezekre a kérdésekre azonban egyedül csak a kezelő kincstár aktái adhatnak határozott, kielégítő feleletet.

Mi ennél az eseménynél két körülményt sajnálunk. Sajnáljuk először azt, hogy pénzünk, mit szívesen megvontunk magunktól (mert minden gazdagságunk mellett sok mindenre volt nekünk is, mint új városnak, szükségünk; de mivel meggyőződésünk azt mondotta, hogy: „A haza mindenek felett“ és a római polgárral mi is azt tartottuk, hogy: „Salus reipublicae suprema lex esto“ — az ország legégetőbb szükségletének: az akadémiának első alapkövét tettük le), miért nem fordított — rendeltetéséhez képest — a kijelölt célra? De másodszor sajnáljuk azt is, hogy bár egyetlen egy hazai hisztorikus sem tartotta méltónak azt, hogy ezt a páratlan esetet: Szamosújvár város ezen példányszerű tettét történelmének lapjain megörökítette volna!

Azonban azt, mit mások elmulasztottak, ezen munka írójának elodázhatlan kötelessége örök emlékezetül feljegyezte. Ezen feljegyzésből fogja megtudni az utókor azt, hogy Szamosújvár városa megelőzte Séchenyi István grófot 56 évvel; ¹⁾ de megelőzte — hogy ne szóljak e haza többi nemzetségeiről — a honalapító magyarságot is.

Ime tehát, míg mások a magyar nyelv megrontására törekednek és azt száműzik a templomból, az iskolából, a törvényszékek termeiből: az örmény a szép magyar nyelv művelésére — alapítványt tesz. (Az akadémia első rendszabásainak 1. §-a is így rendelkezik: „A M. T. társaság a nemzeti nyelv kiművelésén igyekszik egyedül“).

¹⁾ A nemes gróf ajánlatának mennyisége sem sokkal mulja felül Szamosújvár alapítványát. Ugyanis Széchenyi gróf birtokainak évi jövedelmét közönségesen 60.000 frtra teszik; a mi pénzünk pedig 5 % mellett kamatos kamattal együtt 1825-ig 52.863 frtra növekedett volna (a krajezárok elhagyásával), de 6 % mellett (pedig akkortájt már adtak 6 %-ot is, — városunk is kapott költsönadott pénzei után 6 %-ot) — több mint 60.000 frtra növekedett volna. Itt a devalvatiót azért nem vehetjük tekintetbe, mert midőn apáink a nemes alapítványt jószántan tették, nem tudhatták, hogy idővel be fog ütni ez a pénzügyi nagy csapás!

És ezen alapítványunk: „Monumentum aere perennius.“

VI. Czikkely.

II. József kora.

(1780—1790.)

1. Fejezet. II. József Szamosújvárt.

II. József.

II. József 1772-ben járt városunkban. Magyar-Láposról jött és innen Kolozsvárra ment. Ötvennégy kocsi volt számára kirendelve. Oly helyeken, hol éjjelre is megszállt, az étkek „listája“ ez: 70 font marhahús, 1 egész bárány, 1 borjú, 24 csirke, 3 récze, 2 töltött kappan, 2 pulyka, 4 font színvaj, 6 font irosvaj, 40 tojás, 2 véka (erdélyi) liszt, 2 font czukor, 8 citrom, 4 font szalonna, 4 font vese, különféle zöldség (zeller, petrezselyem, murok...), 100 fő káposzta, 2 font savanyú káposzta; bor, kenyér; konyhaedény; tálak, kés, villa, kanál; üvegnesmüek; 40 köteg szalma.

2. Fejezet. II. József, mint társ kormányzó.

1766-ban II. József kormányzó-társa volt felséges anyjának, Mária Tereziának: „Ego N. N. juro per Deum vivum et aeternum, quod Sacratissimo Principi Domino Domino Josepho secundo Romanorum Imperatori, tanquam corregenti... (Corregnare: együtt uralkodni. Egy eskü-mintából. Vár. lev. 1766—50 sz.).

3. Fejezet. Jcg-gyakorlat a Szászföldön.

A főkormányzók 1781. áug. 9-én kelt rendeletével megengedi, hogy az erdélyi nagyfejedelemség azon polgárai, kik a magyar, székely vagy más nemzetekhez (tehát az örmény is) tartoznak, bármely szász városban házat és telket vehessenek és birhassanak. („...pro futuro penitus abrogandum et tam Hungariae et Siciliae nationibus, quam aliis M. hujus Principatus Civibus liberam facultatem

Domos Fundosque in omnibus civitatibus Saxoniceis acquirendi ac possidendi concedendamque decrevit Sua Majestas.“ Vár. lev. 1781—129 sz.).

4. Fejezet. *Koronajavak eladása.*

II. József folytatja a koronára szállott birtokok eladását. A ki ezen időben a „temesi bánát“-ban földbirtokot vett, donationalis nemességét kapott díjtalanul. A Vár. lev. 1781- -147 számú iratában ez olvasható: „Regia Diplomata Donationum in hoc tractu Temesiensi Bona sibi comparantibus juxta Legum Regni Hungariae tenorem et quidem absque Taxa expedientur; proinde quivis, qui in conjuncto nunc cum Hungariae Regno Banatu Bonum aliquod adipiscetur, Donatione obtenta Indigenatus et Hungariae Nobilitatis itemque Iurium, immunitatum ac praerogativarum cum iisdem connexarum, ea tamen cum conditione, ut praefatum Nobilitatis vel Indigenatus Taxam pro iis persolvat, particeps fiat.“ — Perjámos ára 310496 frt; Elemért az örmény Kiss család vette meg 159562 frton, ellenben Beodrát a gróf Karátsonyiak öse vette meg 85948 frton. Lombor 62504 frton kelt el; Ittebe-ért adott az örmény Gorove 434529 frtot. Bécsben 1781. aug. 1-én árverezték, de egy néhány birtokot eladtak Temesvárott is. (Vár. lev. 1781—88 sz.).

5. Fejezet. *Örményhez fordult az, kinék valami jelentékeny dologra volt szüksége.*

A sok eset közül itt csak egyet mondok el: Fabris „commandirozó generalis“ szamosújvári örmény által rendel magának farkasbőr-bundát. Az örmények hoztak is egyet Galicziából, mit Jakabffy Kristóf főbíró innen Issekutz Antal nagyszebeni örmény kereskedőhöz küldött, hogy ez személyesen adja át azt a tábornoknak, ki a bundáért 20 aranyot adott — 1784-ben. (Vár. lev. 1804—1015 sz.). Ebből az esetből több következtetést vonhatunk: 1) Némely ipar-ág ekkor tájt még alsó fokon állott országunkban. 2) Még a szücs-árú kereskedést is örmények közvetítették. 3) A megbízó — mivel teljesen bizott az ör-

mény becsületességében — nem szabta meg a megveendő tárgynak árát, hanem a vevőnek szabad kezét adott...

6. Fejezet. Az uralkodó rendelete Erdélyt tizenegy megyéire osztsza.

Mindkét örmény város keletkezésük óta önálló volt: Szamosújvár nem tartozott sem Belső-Szolnokhoz, sem Dobokamegyéhez, úgy szintén Erzsébetváros sem volt Küllömmegyébe kebeleztve. II. József rendelete, mely Erdélyt tizenegy megyére (a tervezetben előbb tíz volt) osztotta, 1784. aug. 10-én hajtatott végre. (L. a főkormányzéknek 7558 sz. alatt kelt iratát!). Ezen rendelet véget vetett volna a két testvérváros önállóságának is, ha néma megnyugvással nézik az örmények azt, hogy miként semmisíti meg drága pénzen szerzett kiváltságaikat egy önkényes rendelet. De nem várták a csapást télenül. Szamosújvár a következő „protestatiót“ adta be:

(„Ad excelsam commissionem regiam [Losonczy br. Bánffy Farkas, gr. Kemény Farkas, Türi László titkár és Salmen Márton] et inelytam generalem universitatis Cottus Szolnok Int. cum comitatus Doboka sup. processu uniti — protestatoria insinuatio — Communitatis privilegiati oppidi Armenopolis.“)

Nos Nicolaus Dániel judex primarius tertio mecum juralis Senatoribus et ordinario notario item Emanuel Novák et Christophorus Jun. Karátsony oratores oppidi privilegiati Armenopolis in nostris propriis et ab officiis reliquorum universorum concivium et inhabitatorum oppidi Armenopolis nominibus et in Personis in praesentia et in facie Excelsae commissionis Regiae et Generalis Congregationis inelyti Cottus Szolnok Inter. cum Cottus Doboka superiori processu uniti comparuimus ad dictum gratiosi Decreti Excelsi Gubernii Regii die 10. aug. a. e. 1784. Nro 7558 ad nos quoque exarati . . . puncto 21-o, quo oppida generaliter in publicis suis negotiis seu Politicis, sive Oeconomicis Jurisdictioni Comitatus subesse, et restricte ad Iudicialia tantum propriae Jurisdictionis fore, ac in illis etiam appellationes ad inelytas concernentium circulatorum Tabulas continuas facere debere innuuntur, assertum iri praevideatur oppidum quoque nostrum praefatum Szamosújvár Jurisdictioni isthujus Cottus in Politicis et Oeconomicis administrationibus omnino subjeci, cum autem confidamus, probe satis notum esse Excelsae Commissioni Regiae et inelytae universitati Communitatem nostram privilegiam omnino fuisse tum in eo, quod locas, ad quem condescendimus in gremio isthujus Cottus

dicatur Oppidum municipale Armenopolis; cum vero quod communitas nostra in civilibus ab excelso Gubernio Regio, in Oeconomicis autem ab excelso Thesaurariatu Regio dependeat, cum denique respectu causarum sic dictarum, quod illae ad Magistratum oppidi nostri, qua primam instantiam debitò modò discutiendae per querulantes deferantur, dein vero, rei merito ita expostulante ad antefatum R. Thesaurarium, si de Oeconomica, si vero de civili agatur, ad inelytam Tabulam Reg. Judiciariam, vel excelsum Gubernium pariter Regium pro differentia earundem causarum maturioris revisionis ergo appellentur: a quartior. Militarum, condensationum, Praejuncturarum et aliorum his similium onerum subportatione Communitas nostra exempta permaneat, prout haec omnia fusius adhuc repandere poterit Privilegium Augustissimae quondam Imperatricis Magnae Mariae Theresiae Communitati nostrae die 17-a mensis aprilis anno 1758. reflexe ad aliud a die 17-a octobris anni 1726 praevigens Dior. quondam Imperatoris Caroli VI-i similis contextus Privilegium clementer indultum ac in generalibus isthujus Principatus Transilvaniae comitiis suo modo publicatum et ab omni contradictione depuratum, de praesenti quoque pro informatione, si necesse foret exhibendum. Faventer protecta hoc Privilegio Communitas nostra negotiationi et commercio in suis Individuis intenta, Principi et Patriae utilis est habita, ideoque arbitraremur Communitatem nostram suo privilegio nunquam abusam, nec ante perlecto Benigno Rescripto mediante ab usu ac Beneficiis indultis et immunitatibus ejusdem Privilegii praeccludi et Jurisdictioni Comitatus per puncta antelata praecinsinati Privilegii exclusae in Politicis et Oeconomicis atque Causarum appellationibus subjici. Si tamen excelsa Commissio Regia, atque inelyta Universitas praeter opinionem nostram. et tenorem Privilegiorum nostrum oppidum Armenopolis Comitatus Jurisdictioni modalitate puncto 21-mo antefati Rescripti Regii expressa subjectum nominanter declararet, quoniam ex eo certo praesagiat privilegia sua alioquin ex dispositione Legum et altissimarum Affidationum et ut confidimus Inelytae quoque universitatis sensu, opinione et judicio valitura, non leviter saucianda, quin et jam citra ullum nostrum demeritum evanitura, insuper et simul vereatur praestationes, quoque praeter considerationem etiam antelati Privilegii Statui Communitatis desolationem in supportabiles una cum Jurisdictione Comitatus, quales sunt Hospitum Condensationes Praejuncturarum et naturalium ac id genus similium antefato Privilegio exclusorum per Comitatus Plebeos et rurales administrari et exhiberi Solitorum, possibiliumque nostrae tamen Communitatis Individuis nullis plae extravillanis ruralibusque appertinentiis provis; Sed negotiationi et questurae extra lares et Principatum etiam plerumque insudantibus et dissentis insupportabilium exhibitiones irreptum ituras vel saltem exigi tentandas. Proinde Jurisdictionis Comitatus reverentia suo

loco relicta, Communitas Armenopolitana penes Altissimam affidationem Imperatoriam erga etiam Motabilis aeris persolutionem ad locum, qui nunc Armenopolis dicitur condescensa, ne per suam taciturnitatem privilegio suo abuti censeatur, penes hanc demississimam declarationem omni cum reverentia demississime insinuat velle. Ad Augustissimam Majestatem pro sui in Privilegiis suis pro Condescensione ad praedictum locum indultis adeoque Legem facientibus manutatione suppliciter recurrere. Confisa Clementissimum Principem precibus insinuantis Communitatis in Legibus altissimis affidationibus, Rationibusque status ejusdem fundandis et fusius explanandis ac quantocius de genu porrigendis permovendum; ad manutationem et confirmationem exhibendorum juste simul ac utiliter impertitorum Communitatis Armenopolis. Tandiu vero, quoad Benignam desuper Resolutionem impetrare supplicans communitas valeret, humillime instat ex R. Commissio. et universitati dignabuntur Jurisdictionem ad nostram communitatem non extendere, vel saltem praestationes privilegialiter exclusas non exigendas ordinare gratiosam resolutionem exorantes profundo in venerationis cultu emorimur.

Nicolaus Dániel
judex primarius.

Emanuel Berkai
not. Armenopolitanus.

Ezen tiltakozó iratban városunk arra kérte a végrehajtó bizottságot, hogy e rendelet hatályát ne terjeszsze ki városunkra addig, míg küldöttségünk vissza nem jön az uralkodótól. És az igazságos uralkodó, ki szándékainak megvalósításától senki kedvéért sem állott el, - küldöttségünk méltányos okait kegyes figyelmére méltatván, a két örmény várost, melyek mindegyike addig „privilegiatum oppidum“ (kiváltságokkal ellátott mezőváros) volt, a szabad kir. városok sorába iktatta és így nem kerültek azok — megyei hatóság alá!

7. Fejezet. A katonák elszállásolása.

Hosszabb tartozkodás végett annyi katona jött 1785. év elején Szamosújvárra, hogy azokat mind a várban elszállásolni nem lehetett. Azért a város küldöttei: Jakabffy Kristóf főbíró és Gorove Kristóf kérik a kormányzékét, hogy vegye a város lakosságának: a kereskedőknek, kiket kereskedésük folytatása távol tart házaiktól, - - helyzetét figyelembe és a katonák közül azokat, kik a várban el

nem férnének, helyezze át a mi falunkba: Szamosújvár-Némethibe. (Vár. lev. 1785 –33. sz.).

És a derék küldötték eljárását siker koszorúzta: a katonák csakugyan Némethibe vitettek. („Sua Mtas Sacratissima benigne jubere dignata est, ut oppida in pacifico praehabitorum privilegiorum usu relinquuntur, oppidum autem illud [Szamosújvár] ab onere quartiriali disertis verbis exemptum habeatur.“ E Regio M. Princ. Trans. Gubernio. Cibirii die 12 apr. 1785.)

8. *Fejezet. Szamosújvár a szabad királyi városok sorába emelkedik.*

„Méltóztatott Eő Felsége maga sub 8 praesentis költ udvari Decret. meghatározni, hogy minekutána ez eddig mezővárosi szabadsággal (oppidum) birt Szamosújvár sub 9-a Sbris 1786 költ Privilegiuma által szabad és (Regius) várossá emeltetett és az által minden más (szabad) K. városához hasonló nemesi praerogatívát nyert volna magának. . . Az említett Privilegium publicatioja sub 21 junii 1787 esett meg.“ (Vár. lev. 1787—374 sz.).

9. *Fejezet. Polgári házasságféle.*

II. József idejében a pap kötötte össze a templomban a házasulandó személyeket, de a menyekzöt megelőző háromszori hirdetést a városi polgári hatóság végezte; ez a hatóság adott felmentést is a másod- és harmad ízben történő hirdetések alól. Ine két eset:

„A. R. D. Abrahamus Méhesi Parochus Valachorum Graeci-ritus Uitorum in loco Kandia¹⁾ dicto residentium pro parte Muntyán Juon in Kandia residentis et Theodora in capillis constituta ex Szamosújvár-Némethi copulari intendentis propter brevitatem Bacchiferiarum quod 2-dam et 3-am promulgationem sponsalitorum dispensationem supplicat. — Ex praeallegata ratione, quatenus personae matrimonio jungi volentes Jurisdictioni nostrae subsunt, quoad 2-dam et tertiam promulgationem insinuata dis-

¹⁾ Városunknak egyik része neveztetik Kandia-nak.

pensatio conceditur.“ (Vár. lev. 1788. febr. 24-én tartott ülésről vezetett jegyzőkönyv 69. sz.).

Dregán Danig örmény is kért a várostól dispensatiót.

10. Fejezet. A törvénykezés nyelve.

Az egész országban a németet teszi az uralkodó a törvénykezés nyelvévé. (Vár. lev. 1788—76. sz.).

11. Fejezet. Ima a beteg uralkodóért.

„Mivel néhány nap óta az uralkodó betegeskedik, egészségének visszaadása végett 3 napon át imádkozást rendel“ a főkormánysház. (Vár. lev. 1790—54. sz.).

12. Fejezet. II. József halála.

1790 febr. 22-én távozott el az élők sorából ez a lángeszű uralkodó. A gyászolás módját a városi levéltárban 1790—61 sz. alatt levő akta sorolja elő. Báró Kemény Samú, Belső-Szolnokmegye főispánja II. József lelki üdveért ápr. 13-án, 14- és 15-én tartandó szent-miséket rendel. (Vár. lev. 1790—63. sz. Az a nyilatkozat, mely II. József politikai intézményeinek eltörléséről szól, a városi levéltárban 1790—72. sz. alatt látható!).

VII. Czikkely.

II. Lipót kora.

(1790—1792).

1. Fejezet. II. Lipót megkoronáztatása.

II. Lipót.

„Felséges Római Császár második Leopoldus, mint Magyarország királya az elmúlt nov. 15-én illő pompával szerencsésen megkoronáztatván: parancsoltatik Kegyelmeteknek ezennel, hogy ezen örvendetes hírt minnyájoknak tudtára adgyák, ezen szerencsés történetért pedig az Ur Istennek hálát adgyanak. E Regio M. Princ. Trans.Guber. Claudiopoli die 6 xbris 1790.“ (Vár. lev. 1790—194 sz.).

2. Fejezet. „*Honorarium*“ a megkoronázott királynak és királynének.

„Mint hogy az országgyűlésére egybegyűlt Tekéntetes Nemes Rendek több közjora czélozo törekvései között azt is végezték, hogy tartozó Hivségeknek és buzgo szereteteknek jeleül, melyet dicsőségesen uralkodo felséges örökös Fejedelmünkhöz lángolnak, példája szerint a régibb időknek, követvén Eleinknek hasonló dicséretes tselekedeteket — bizonyos summa honorarium Ö Felségének bemutatassék.“ Koronázási ajándékban a királynak adtak 40.000 és a királynének 20.000 frtot. Ezt az összeget a „provincialis exactoratus“ tizenhatsz helység közt úgy osztotta fel, hogy abból Szamosújvárra 3434 frt 38 kr. és Erzsébetvárosra 3411 frt 45 kr. esett.

3. Fejezet. *Szamosújvár legelső követei.*

Városunk 86 évig (1700—1786) kiváltságolt város („oppidum privilegium“) volt. Az oppidumok pedig — a hazai törvények értelmében — követeket nem küldhettek az országgyűlésre. Csak 1786. decz. 27-én emelkedett Szamosújvár a szabad királyi városok („*Libera Regiaque Civitas*“) sorába. Az a becses kiváltságlevél (privilegium), melyet II. József kegyességétől nyertünk, városunknak is megadta a követküldési jogot. — II. József országgyűlést nem tartott; két követünk tehát 1790. decz. 12-én jelenik meg első ízben a kolozsvári országgyűlésen. B. Rall lovassági tábornok volt a gyűlés elnöke. (Vár. lev. 1791—119 sz.).

A főkormányzásoknak 1791—158 sz. alatt kelt („*Claudiopoli die 13. 7-ber*“) leiratának következő soraiból is: „Tudtára esett kétségkívül Kegyelmeteknek, magok Biztos Követek által az ország rendének abban is lett meghatározása“ — látszik hogy 1790 decz. havában Kolozsvárt megtartott országgyűlésen jelen voltak követünk.

4. Fejezet. *Kisebbitő cím.*

Mivel a „hitlés bevételére“ a főkormányzók által Szamosújvárra küldött bizottság városunkat „oppidum pri-

villegiatum“-nak nevezte a kiállított bizonyítványban, a város a következő felterjesztést intézte a kormányshöz:

„Felséges kir. Gubernium! Az uralkodó Felséghez tartozó hívség hűtlésének a mi városunktól is, mint Ó Felsége több valóságos hivei között a hívségben nem utolsóktól tartozott hűtlés bevételére tekintetes nemes Belső-Szolnokvármegye mélt. gróf főispánját (Kornis Zsigmond) és azon nemes vármegyéből a tekintetes nemes haza közelebről tartatott közönséges Gyűlésére rendelt Deputatus urakat méltóztatván a fels. kir. Gubernium ki nevezni, — azon mélt. és tekint. Urak, minekutánna mi közinkbe jöttek az uralkodó Felséghez velünk született hívséget, valamint hogy mindenkor e világi főbb gondjaink közt nagyobboknak tartottuk, úgy az arról való hűtlés letételében is nagy örömmel megbizonyítottuk; mely hűtlésnek kész engedelemmel és örömmel lett letételéről midőn bizonyág-levélet kívántanak volna készíteni a nevezett Biztos urak — vettük észre, hogy városunkat oppidum privilegiatum nevezettel akarták illetni. Minthogy pedig boldog emlékezetű felséges II. József Császár és Erdély valóságos, minden ellenmondás nélkül való törvényes Fejedelme városunkat a privilegiatum oppidum nevezet alól kivenni és királyi város nevezettel ajándékozni méltóztatott 1786. esztendő xber 27-dik napján költ és a felséges kir. Gubernium által 1787. esztendőben 1484 sz. alatt kihirdetett királyi pecsétes és annak módja szerint költ kegyelmes Levele által. Azon királyi város nevezetet meghagyta a mostan dicsőségesen uralkodó Fejedelem is ez esztendő júniusnak 18. napján 4124 sz. alatt költ és a haza akkor állot közönséges Gyülekezetéhez (országgyűlés) intézett azon rendelésében, melyben azt rendelni méltóztatott, hogy minden privilegiumaink azon részeiken kívül, melyekben az Haza közönséges Törvényeivel ellenkezének, — közönséges articulások által bátorságosokká tétessenek és a megadott királyi városi nevezettel az úgynevezett Taxalis Helyek közé számittassunk: Ezen okokra nézve nem lehetett megnyugvásunkat adni, hogy a mi városunk privilegiatum oppidumnak neveztessek oly emlékezetes és hosszú időre maradandó Levélben, magok a Biztos urak

ellenben szabad királyi nevezetet a mi városunknak adni nem kívántanak fennálló privilegiumunk tartása ellen. Kénytelenítettünk ezért fels. kir. Guberniumhoz folyamodni, méltóztasson a szabad kir. nevezetet nekünk megadni azon készitendő Homagiale Instrumentumban. Különös kérdésnek tartjuk mi ugyanis azt, hogy a kir. városi nevezet illik-e a mi Helységünknek és azokkal a privilegiumokkal, melyekkel a haza többi királyi városai élnek, — élhetünk-e mi is, vagy nem, míg közönséges articulus által megadatnék az nekünk. Ez utolsó kérdésbeli dolgokhoz, hogy a Hazának megnyugvása és azokról való közönséges articulusa kívántatik, önként megesmérjük; s ugyanazért folyamodtunk és kértük az Haza közönséges gyűlésebeli Méltóságos és tekint. Rendek az iránti jó hajlandóságát. Az első kérdéstről pedig úgy vélekedünk, hogy királyi város nevezetet a törvényes Fejedelem önnön magától állandóul adhatott nekünk és azt senki el nem tagadhattya tőlünk. Annyival inkább reméllyük, hogy a felséges kir. Gubernium azt mi nekünk megadni méltóztatik, mivel hogy arról való privilegiumunk maga közben jövetele által hirdettetett ki. Ilyetén alázatos kérelmünk mellett örökös tisztelettel vagyunk, a fels. kir. Guberniumnak alázatos szolgái: Szomosújvár város magistratusa és választott közönsége.“

Erre a főkormányzék ezt írta:

„Resolutio: Mai napon megparancsoltatott Belső-Szolnokvármegye Feő-Ispányjának Gróff Kornis Sigmund eo Kegyelmének, hogy az könyörgőknek kérések szerint azoknak várossát az Hittléstről készitendő Instrumentumban szabad kir. városnak tétessék fel és annak nevezessék. E Regio M. Princ. Trans. Gubernio. Claudiopoli die 14 8-bris 1791. Extrad. per Ioannem Sándor secret. Guber.“

II. Lipót halála. Ez a jó fejedelem 1792. márcz. 1-én halt meg. Utána fia: I. Ferencz következett.

VIII. Czikkely.

I. Ferencz kora.

(1792—1735).

1. Fejezet. A közterhek megváltása.

I. Ferencz.

„Prudentes et Circumspecti nobis Benevoli! Salutem et Gratiae Caesareo Regiae incrementum! Kegyelmeteknek és a communitásnak eő Felségéhez az iránt benyujtott könyörgésekre, hogy az ország rendei által királyi megerősítés végett felküldett azon közönségnek a szabad királyi városok számában való bevételtetéséről és Lakosainak a nemes Országának több polgáraihoz hasonló polgári Jussal leendő megajándékoztatásokról szóló Articulus tsak annyiban, a mennyiben azok az előbbeni dicsőséges emlékezetű felséges Uralkodóktól nyert Privilegiumaival és szabadságival nem ellenkeznek, erősitenék meg, — e felett azon közönség a mostani szabadságiban, Privilegiumaiban, nevezetesen a katona quartély-adásnak terhére és forspontra nézve azon főokokból hagyattatnék meg, hogy együtt lakosai semmi mezei gazdasággal nem bírnak, melyből az olyatén forspontokra kívántató Jármos marhákat tarthatnak, azon lovaikra pedig, melyeket tartanak, a kereskedés előmozdítására naponként szükségesek vagyon, mely kereskedésnek okáért az esztendőnek nagyobb részét házaikán kívül kén-telenítettnek eltölteni, méltoztatott eő Felsége ezen folyó esztendőben májusnak 26-án költ rescriptumának rendei-ben kegyelmesen a többi dolgok között aztot is parancsolni, hogy mivel egyfelől azon közönségnek bővebb szabadságok, mint a melyekkel más szabad királyi városok élnek ebben a Fejedelemségben, nem engedtetnek, más felől pedig az előszámlált kérések tekintetét érdemelnek, nehogy vagy a Compilatabeli Törvénynek 3 része, 8 Titulusa, 8 Articulussa ellen a közönséges teher-

viselés aloll más közönségeknek kárával s megterheltetésével felszabadíttassanak, vagy pedig katona quartélyoknak viselésével és forspont-adásra való szoríttatásokkal a kereskedésnek gyakorlásától a commerciumnak hátramaradásával elvonattassanak, ezen főigazgató Tanács (Gubernium) arról, hogy azon város az más közönségeknek hasonló és azokon fekvő terheket a közjónak gyarapodásával egyenes feltételek alatt mi módon válthatná meg és azoknak in natura léendő viselése alól más közönségeknek kárán kívül mi módon mentethetnék meg? mentül hamarabb egy planumot készítsen és eő Felsőségének küldgye fel, az alatt azon közönséget további rendelésig eő Felsőségének, a mostani állapottyában a közönséges terhekre nézve hagyván, szükséges volt ezen dolog aránt a provincialis Fő-Commissariust meghalgtatni; mely tisztség minémü vélekedését adta légyen, ide zárt tudositásának mássából bővebben megláthattyák, melly Kegyelmetekkel olly parancsolat mellett közöltetik, hogy ha az említett provincialis fő-commissariatust által feladott módgyára nézve a Kegyelmetek által léendő megváltásáról a közönséges terheknek valami ellenvetései: Reflexioi volnának, azokat a következő nov. hónapnak végeig ezen Főigazgató-Tanács eleiben terjeszteni el ne mulaszák, hogy Kegyelmeteknek is szándékukat értvén ezen kegyelmes Guberniumnak tartása szerént a kívánt planum felküldethessék. E Regio M. Princ. Trans. Gubernio, Claudiopoli die 12, Sbris 1793.“

Gr. Bánffy.

Wolfgangus Cserei.

2. Fejezet. A hazaszeretet világos jelei.

„Ő Felsőségének udvari Decretuma, melyben a mostani igen kemény és hosszas háború által kiüresedett cassának kipótolására alattvalóit önként való segedelem-adásra kegyelmesen hívja, olly véggel közöltetik Kegyelmetekkel, hogy az ebben kinyilatkoztatott akarattját ő Felsőségének mindeneknek, kiváltképpen pedig a város tehetősebb birtokossainak értésére adgyák és őket ezen felséges akarattnak örömmel leendő teljesítésére felserkendvén a legjobb

moddal arra birni igyekezzenek, hogy a megüresedett cassának kipótlására, a kért segedelmet kiki vagyoniához képest önként ajánlja és ezen részben Hazájához és kegyelmes Fejedelméhez vonszó szeretetének világos jeleit mutassa. E Regio Gubernio. Claudiopoli die 8 januarii 1796. G. C. Bánffy.“ (Vár. lev. 1796—25. sz.).

3. Fejezet. I. Ferencz „osztrák császári“ czímet vesz fel.

Szent-Lászlót megválasztották német császárnak; de ő ezt a méltóságot nem fogadta el, mert „csak magyar király akart lenni.“ A magyar királyok közül Zsigmond az első, ki a német-császári koronát is viseli és az utolsó I. Ferencz, ki a „német császári“ czímről lemond és „osztrák császári“ czímet vesz fel. — Városunkban az új tanácsház ajtajából 1804. szept. 20-án olvassák fel a királyi leiratot, mely az alattvalókkal tudatja, hogy a király „osztrák császári“ czímet vett fel. A tanács az esküdt közönség (communitas), a harminczados, a czéhek, a polgárság mind — a piaczon voltak. Az ifjúság, mely lóháton jelent meg, lövöldözött és az ágyúk durrogtak. „Éljen“ kiáltások közt olvastatott fel az uralkodó hármas czíme. Azután a nagy néptömeg bement a parochialis nagytemplomba és „Te Deum“-ot hallgatott. Szentmise után a lövöldözés és a muzsikaszó folytonosan tartott estve 6 óráig. (Vár. lev. 1804—1368 sz.).

4. Fejezet. A várbeli rabok kihallgatása.

Épült a Szongott Joachim háza (a „Kovrig-utcza“ == Alsóposta-utcza egyik sarok-épülete; most a Páll-testvérek tulajdonát képezi). A kőműveseknek segítget néhány várbeli rab. Egyszer munka közben egyik rab tüzet kér a pipájába egy munkástól, de nem kapott. Mire a rab:

— Jaj ha most is katona volnék, adnék én neked tüzet a — puskámból. De semmi! Majd három nap mulva újra kezembe veszem a puskát... A miért ez az örmény köre követ rakat, ha eljön a franczia, tűzbe borítja az egész várost.

Egy másik rab:

— Nem hallottad, hogy a franczia irt az olák papoknak?

— Mit irt?

— Azt irta, hogy imádkozzanak ő érette a templomokban; mert nemsokára ide jön és igazságot szolgáltat, hogy mi is egyenlők legyünk a magyarokkal... És akkor nem fogja a magyar nyuzni az oláhokat úgy, mint nyuzza az örmény a berbécst.

Kihallgatták a rabokat a városi főbiró, Lászlóffi Antal jelenlétében; azután a vallomást a következő határozattal küldötték fel Kolozsvárra: „Mind a szelid vallomás, mind pedig az ahhoz ragasztott bizonyáglevél az ezen város részéről Kolozsvárra, az országgyűlésre megjelent Deputatus uraknak küldessék által a végre, hogy az odavaló várbeli rabok miatt a minden órán rettentő félelemnek eltávolztatására és a közbátorságnak megszerzése iránt fogamatos rendelés tétessék és eszközöltessék ki.“ (Vár. lev. 1809—754 sz.).

5. Fejezet. *Hűségünk elismerése.*

„Az idevaló Publicum a Tanácssal egyetemben elejétől fogva a Fejedelemhez és a Hazához hűségét teljes lehetőségéből megmutatta mindenkor; bebizonyított hűségünket az 1791. esztendőbeli 62-dik diaetalis articulus is elismerte.“ (Vár. lev. 1809—1143. sz.).

6. Fejezet. *A devaluatio.*

Kövári László „Erdély történelmé“-nek hatodik kötetében, a 175-ik lapon, az 1811. évben kimondott általános devaluatio felől a következőket olvasom:

„...Épen a közigazgatási és törvénykezési reformok munkájával volt elfoglalva az országgyűlés (Kolozsvárt), midőn az emlékezetes 1811. márczius 15-ke megérkezett. Minden megyei és városi törvényhatóság egy bezárt rendeletet kapott volt, még pedig azon meghagyással, hogy azt minden hatóság az említett nap reggeli 9 óráján bontsa fel. Az ország, miként az egész birodalom, feszült

figyelemmel várta a felbontás perczeit. A tömeg valamely nagy vigasztalást várt. Csak Kolozsvárt, a hongyülés helyén foglalta el a remény helyét méltó aggodalom, elterjedvén a hír, hogy a katonaság között töltések osztáltak ki, s a piacon az őrség megkettőztetett. Bekövetkezővén az idő, egy 1811 febr. 20-án kelt, a devaluatiót magában foglaló patens olvastatott fel, mely szerint a forgalomban levő összes pénz $\frac{1}{5}$ -öd értéke egyszerre elveszett: a 30 krajczáros rézpénz 6 krajczárra, 100 forint 20 frtra olvadt. — Az általános jajveszéklés birodalom-szerte kiütött...“

Százezreket veszített városunk lakossága ezen, az ország történetében oly fontos pénzügyi esemény beálltával... És a mi károsodásunk sokkal érzékenyebb is volt; mivel akkortájt az örménység vagyonát nem ingóság, mert földbirtokot nem volt szabad vennünk, hanem majdnem kizárólag a pénz képezte.

Eszmetársulás útján itt fölemlítem azt is, hogy a későbbi „financziális operáció,“ vagyis az 1848-49-iki korszak lezajlásával bekövetkezett elégetése a Kossuth-féle bankjegyeknek szintén oly közéleti esemény, melynek helyi történeti adatait a maga helyén fel fogom jegyezni.

7. Fejezet. A szász nemzeti egyetem törvénytelen eljárása.

A „szász nemzet universitása“ elhatározza, hogy a „Fogarasz-földön levő fiscalis dominium jóságait árendába“ adja; ki is hirdeti az árverés feltételeit, de az áraverők (árafelverő, licitator) közül az örményeket kizárja („*exclusis tamen Armenis et Judaeis*“). A szamosujvári „*communitas*“ ezen törvénytelen eljárás ellen panaszával a főkormány-székhez fordul. A szép történelmi bevezetéssel ellátott, jól indokolt gyönyörű magyar felterjesztés, melynek minden egyes sora elismert igazságokat foglal magában, — im a következő:

„A hazai Historiákból méltóztatik a fels. kir. Gubernium emlékezni, hogy néhai boldog emlékezetű fejedelem I. Apaffi Mihály az elmúlt 17. század vége felé a mi elein-

ket a szomszéd tartományokból nagyobb számmal ezen nemes hazába bejönni kegyelmesen megengedte és befogadta.

Ezen bölcs fejedelemnek halála után csak kevés idő múlva ugyanazon eleinknek nemcsak lakó városi helyeket választani ezen nemes hazában levő fiscalításokban szabadságot engedte amaz elfelejtetlen nagy fejedelmünk I. Leopold, hanem a felett még szabad kereskedés gyakorlását is megengedvén, irántunk különös emlékezettel lenni méltóztatott.

Ez vala ugyan örökös emlékezetre méltó dicsőséges VI. Károly és Mária Theresia nagy fejedelmeinknek is szent szándékjok, a midőn kereskedő városunkat: Szamosujvárt két rendbeli privilegialis levelekkel megajándékozni méltóztattak, a melyeknek egyike 1728., másika pedig 1765. országgyűléseiben minden ellenvetés nélkül publikáltatott és helyben hagyatott.

Ezt cselekedte néhai boldog emlékezetű II. József császár is, midőn városunkat a királyi városok száma közé 1787-ben bevenni és arról privilegialis levelet is kegyesen adni méltóztatott.

Mindezeknek következeiseiben 1790. és 1791. esztendőben ezen nemes hazában tartott országgyűléseiben, városunk communitása alázatos benyújtott kérelmes levele mellett — az abban bőven előadott indító okoknál fogva — a polgári jussal való megajándékoztatását, közönségesen pedig vagyis nomine colectivo hazafiává való tétettetését kérte, a méltóságos és tek. nemes rendeknek pedig eő Felségéhez tett alázatos ajánlására eő Felsége, mostani dicsőségesen uralkodó fejedelmünk I. Ferencz 1792. esztendőben, nov. 28-án szentséges keze irásával több articulusokkal együtt a két örmény communitásokra nézve, a 61-ik articulust is kegyesen megerősíteni méltóztatott.

Ezen articulushoz fogva tehát ezen városi communitásunk is és benne értetődve mindnyájan, polgári és hazafiúi jussal, praerogativával, az ezen nemes hazában levő három nemzettel együtt, a melyek egyikéhez, ugmint: a nemes magyar nemzethez a mélt. és tek. Rendek által articulariter egybekapcsoltatott is.

Mégis mindezeknek ellenére nagy érzékenységgel kénytelenek valánk tapasztalni, hogy a f. 1819 febr. 18-án N.-Szeben városában a Fogaras-földön levő fiscalis dominiumbeli jóságoknak arendába adatni meghatározott licitatio concursusától parenthesis alatt (exclusis tamen Armenis et judaeis) az örmények — az egész országban ki is publicáltatott nagy praejudiciumunkra — kirekesztve vannak.

Ezen törvények szentsége ellenére lett megsértettetésünket annyiban elmulni és hagyni nem szenvedhetvén, emlékeztetni bátorkodunk alázatosan a fels. kir. Guberniumot, hogy ezen nemes hazában szerte-széljel, sok mélt. grófi, bárói és nemesi familiáknak, sőt communitásoknak is jóságait az örmények, — a kik a fennebb citált articulusnál fogva egyenlő polgári jussal és hazafiúsággal a nemes magyar nemzettel egybekapcsoltnak élnek — árendában tartják. Eő Felsége maga az örményeket, nemes Magyarországon levő cameralis és fiscalis pusztáknak kiarendálására, minden kirekesztés nélkül meghívja, megszervezi, sőt azoknak nagyobb részét ma is az örmények birják. Eő Felsége maga, sok örmény familiának nemes Magyarországon és a Bánátnban jóságokat örökösen venni megengedte és megengedi ma is.

A mi városunk communitása is 1787-től fogva mostanig, midőn jóságai exarendálását publicaltatni kérte, a concursusból soha senkit sem zárt ki (az egy zsidókat kivéve; ezeknek is egy időtől fogva városunk communitása megengedi, hogy licitatio alkalmával concurráljanak. ha városi birtokos polgárt állitanak kezesnek; ma is városunk belső realitásai közül a malmokat zsidók birják).

Azért által nem láthatjuk, hogy a fennebb említett 61. articulusnál fogva, miként lehetett az örményeket, kik a nemes magyar nemzettel egy testben kapcsolva vannak, az említett fiscalis jóságok arendálásától kirekesztteni. Aztán tudva vagyon, hogy a fiscalis jóságok allod. casúaira — a felsőbb rendelkezések szerint — az illető jurisdictionok tartoznak nagy ügyelettal lenni arra, hogy az arenda summáknak nevededése tekintetéből azon fiscalis jóságok

licitatiohoz a hazában polgári jussal bíró személyek minél nagyobb számmal concurráljanak. Ezekhez járul az is, hogy a mostani megpallérozott állallatású világban közönségesen minden nemzeteknek tökéletesebb boldogításokra nézve a commerciumnak és industriának mentől nagyobb előmenetellel leendő gyarapíttatását a mostan uralkodó fejedelmek legkedvesebb foglalatosságoknak tartják, meglevén a nemzetek arról önként győződve, hogy az a legboldogabb ország, melyben a commercium a közönséges oszágási intézetek által virágzóvá tétetvén, legnagyobb divatjában vagyon. Ezen szent állításnak igazsága felől, már ma nincsen egy nemzet is, mely kételkedne, sőt az egész világ tapasztalata azt helyben hagyja és erősíti. Már pedig az örményeket a fiscalis jóságok licitatiojától elzárni annyi mint a commerciumnak és industriának az országban gyarapítása principiumai ellenére cselekedni.

Azért alázatosan kérjük a fels. Guberniumot, ezen az örmények praejudiciumára lett parenthesisben levő clausulát (exclusis tamen Armenis) kitöröltetni és az örmények kirekesztése nélkül a tisztelt nemes szász nemzet universitása által a mondott edictumot circulariter újra publicaltatni. Szamosújvári tanács és communitas.“ (Vár. lev. 1819—943 sz.).

8. Fejezet. A király fogadtatása.

„Az ő Felsége eljövetele idejére főquartély inspectorának kineveztetett senator Duha Tódor. A forspont lovaknak a szükséghez képest a maga idejében leendő kiállítására primarius commissariusnak kineveztetett senator Keresztes István, kinek hatalom adatott arra, hogy minden utczában egy-egy alcommissariust kineveztesse a quadraginta viratusból és felvehessen egy vagy két hajdút is.“ (Vár. lev. 1817—1049. sz.).

Készül a város a fejedelem méltó elfogadására. A piacon, a templom körül, az utcákban töltik a gödröket; a kiknek szekereik, vagy ökreik vannak, szekérral tesznek szolgálatot, a többiek hetenként 2 frotot fizetnek. A város által adandó lovakat, melyeket a király sze-

kerei elejébe fogják befogni, nehogy zavar támadjon — **próbára** Deésre küldik. Az elfogadás előkészületeire vonatkozólag a főkormányshéz ezeket írja:

„Eö császári királyi Felsége a maga hív alattvalóinak boldogítására intézett egyéb törekedései között, azzal kívánván szerencsételni e N. Fejedelemséget, hogy annak némely és nevezetesebb részeit császárné e Felségével és birodalmának némely nagyjaival együtt személyesen feljárja; minthogy ezen utazásnak a célja egyenesen az, hogy ezen N. Fejedelemség már rég óta szenvedö és az inséggel küzködö lakosait felsegitse, hozzánk királyi Gubernatorhoz intézett tulajdon kézírásában a lakosoknak terheltetésével egyben köttetett mindenféle pompás tisztesség tételeket, illuminatiokat és népes kíséreteket kegyelmesen megtiltani méltoztatott.

Melyhez képest, minthogy az előre kicsinált utazásbeli planum szerint eö császári királyi Felségek azon városokon is keresztül utazni és némely helyeken mulatni is szándékoznak, tehát meghagyatik ezennel kegyelmeteknek, hogy eö Felségeiket illendő alázatos tisztelettel elfogadni, és mindazokról, a mik az eö Felségek és kísé-
röik számokra, mind utazásoknak folytatására, mind pedig tartásokra nézve szükségesek lesznek, jó előre gondoskodni, de azonban pompás és költséges tisztességtételeket eltávoztatni igyekezzenek. E Regio M. P. Trans. Gub. Claudiopoli 7 jul. 1817.“ (Vár. lev. 1817—1223. sz.).

Gróf Haller István főispán Deésről ezeket írja: „...Mint-hogy hálása mint ö Felségének, mint hozzátartozóinak Szamosújvárt lészen, a tek. Magisztratus jó idején fordítsa gondoskodását arra is, hogy éjszakára 30 háts czugoknak istállók rendeltessenek és amellet elegendö szénabeli provisio is legyen.“ (Vár. lev. 1817—134. sz.).

Br. Hauer, Galiczia kormányzója városunkon át előre megy Kolozsvárra, hogy a király útját előkészítse. — Csürös József és Antalnak, kik „az eö Felsége tiszteletére adandó illuminatiot rendezik (a szükséges gyertyát a város közönsége adja) 200 frtot adott a város. E tárgyban Voith Gergely neveztetett ki commissariusnak.“ (Vár. lev. 1817—1352. sz.).

Készíttelett a közönség egy kérvényt arról, hogy a „szamosújvári fiscale dominium az inscriptionalis idő eltelése után hagyassék még a város birtokában, — és elhatározta, hogy azt eő Felségének — mihelyt megérkezik, beadja.“ (Vár. lev. 1817—1355. sz.).

Átir a tanács Kolozsvárra és kéri a főbirót, hogy küldjön onnan egy mesterembert, „ki eő Felsége számára zsemlét tudna sütni.“

Br. Josika János „fő provincialis commissarius,“ ki a király elejébe volt küldve, Beszterczéről 1817 aug. 11-én ezeket írja tanácsunknak:

Tek. Tanács! Csérnovitzot megjárván, mindeneknek az ő Felségeik útjok aránt végére jární igyekeztem; ugyanazért elsőbbször is küldöm a ns Tanácsnak három dbban azon consignatiokat, melyekben felvagyon jegyezve, hogy Ő Felségeknek egy napi mulatásokra minő élelembeli provisiok kívántatnak; ezeket tehát a tek. Tanács okvetlenül mind megszereztesse és egy helyt úgy készen tartassa; hogy mikor az előre menő udvari tiszt ezeket kívánni fogja, tüstént és egyszerre által lehessen adni; e mellett még azt kívántam itt megjegyezni, hogy vadat és halat — ha szerezhetnek — és készen leszen, az udvari tiszt annak jelentsék be. Ő Felségek zsemlét esznek, ezért Kolozsvárra kell irni zsemlésütő után, ezen idezárt leveletem beküldvén a kolozsvári főbirónak. Csakugyan jó czipo is legyen.

2. A szállások ugyan Szamosújvártt megvagynak, de parancsolatot kapván iránta, hogy micsoda szállásoknak kell Ő Felségeikhez közelebb lenni, arról is az utasítást küldöm és annak minden pontban szoros megtartását és követését ajánlom.

Ő Felségeik ezen hónap 17 (tizenhetedik) napján praesentis estvére Szamosújvárra mennek és 18-án még ottan fognak ebédelni úgy aztán délután bemenni Kolozsvárra.

Mínthogy egy fél nap leszen ott a mulatás, szükség leszen legalább két-három rendbeli csinos lóvak és szekeréről providealni, ha a várba, vagy máshova szekerén kívánnak menni.

Felséges Urunk minden nézni valókat megszokott tekinteni, hihetőleg azért a várt, városházát, városi fogházat, ispotályt, templomot meg fogja nézni, — erre a tek. Tanácsot figyelmessé akartam tenni, a várbeli commandans urnak is tudtára kell ezt adni.

Mínthogy Ő Felségeknek némely bogoczás szekerei és konyha szekerei előre is mennek, úgy lehet, hogy holnapután is az egyik oda érkezik, azok tovább küldésekre két czug ló legalább készen legyen.

Végre minthogy, mikor magok Ő Felségek beérkeznek is, mivel magok felette sebesen utaznak, némely szekerek 2-3 órát is hátramaradnak, erre a szállás commissariust figyelmessé kell tenni, hogy a város végén mindig ügyes emberek legyenek készen, a kik a szállásokat tudják és a megérkezőket oda vezessék.

Az idő már rövid lévén mindeneket a tek. Tanácsnak ajánlok, hogy városuk becsülete fentartására is fogatkozás ne legyen, és minden jó renddel menjen. A lengyelországi Gubernátor úr ö Excellentiája útját siettetvén, 13-án jokor reggel Szamosújvárt megyen keresztül, azért 4 rendbeli lovak számára készen legyenek. Jégről bőven provideáljon a tek. Tanács.“ (Vár. lev. 1817—1390. sz.).

Br. Hauer megérkezését tudadja a főispán Deésről és Gáborfi Pál Beszterczéről. — A városi tanács császár-madarat, fogolyt és halakat „mélt. obrister : atetzkitől Naszodról expressus által“ rendelt.

Az ő Felsége számára leendő „halasztatást“ Novák Márton „senator vállalta magára. Az ő Felsége konyhája számára szükséges requisitumok aug. 12-én már beszerztettek.“

„A tanács a választott közönséggel arra törekedvén és minden gondoskodását, teljes igyekezetét arra fordítván, hogy ő Felségeiknek ideérkezésekkel a legnagyobb tiszteletnek megtételében legkisebb fogyatkozás se legyen:“ Jakabfi Kristófot, a majorsori birót embereivel együtt megbízzák, hogy vigyázzon a tűzre; a Kinmajer-féle lovas regement obesteréhez expressust küldenek egy levéllel, melyben kéri, hogy „a regement-musikás bandáját fáradságoknak illő jutalma megadása mellett a jövő szombaton est-

vére küldje ide, maga is személyesen megjelenni méltotassék.“ A levél így szól:

Mélt. Obester ur! Tiszti tudósításokból értésünkre esett, hogy Urunk Fejedelmünk nagyméltóságú kisérétevel együtt aug. 17-én vasárnap ide Szamosújvárra meg fog érkezni. Feltett célünk, hogy ő Felségéhez viseltető szíves indulatunkat a bandái muzsikának productiojával is bebizonyítsuk (különben értésünkre esett az is, hogy a király ő Felsége a musikai hangot nagyon kedveli), azért instálunk a mélt. Obester urnak illő tisztelettel, hogy a ns. regement egész bandájának a városnak költségén leendő idejövetele iránt méltotassék oly foganatos rendelést tenni, hogy a banda szombaton délután ide érkezhessék meg. Kötelezzük magunkat arra, hogy a legtiszteségesebb intention kívül, a méltoságod által meghatározandó fáradságoknak jutalmát is megadjuk.“ (Vár. lev. 1817—1401 sz.).

Obester Lúszintzki Szász-Régenből írja, hogy a banda Szebemből csak 20-án indulhat, azért Kolozsvárról rendelte a város „illő fizetés mellett a legjobb chorust.“

Br. Josika írja, hogy a „saxoniai követ, miniszter Bombelles is jön, tehát ennek szállásáról is legyen gondoskodva; ő Felsége 17-én (szombat) délután 4—5 óra közt megérkezik.“

„Mi szab. kir. szamosújvári Tanács és választott közönség, a Király eő Felségének e városban lett megérkezésekkel bizonyos ajándéknak bemutatásával gratificálni kívánván, a végett tizst. Kovrik Simon urtól egy a uszcugot¹⁾ a császárné Ő Felsége számára megvettünk 5000 frton.“ (Vár. lev. 1817—1408. sz.).

„Annak örökös emlékezetére, hogy a dicsőségesen uralkodó I. Ferencz császár és császárné eő Felségeik ezen szab. kir. Szamosújvár másként Örményvárosban e folyó 1817. esztendő aug. 17-én ezen város közönségének nagy örömeire lett megérkezésekkel az úgynevezett Vizütczában senator Markovits Bogdán és Placsintár Dávid házánál quartélyt teljes megelégedéssel elfogadni méltotattak, a választott közönséggel lett egyetértésből és közakarathból elhatároztatott, hogy a Vizütcza ezután Királyútczá-

¹⁾ A német Eszeug elrontott alakja, magyarul: evőeszköz, étyszer (kés, villa, kanál).

nak és az új híd királyhídnak neveztessek.“ (Vár. lev. 1817—1471. sz.).

„Ő Felsegeiknek itten lett elfogadások, megszállások, mulatások és ezen királyi város iránt viseltetett kegyes leereszkedésekről készített conceptus a bécsi Magyar Kurirhoz küldetett kinyomatás végett.“ (Vár. lev. 1817—1506. sz.).

Két kérvényt nyújtott be a tanács itt helyt a királynak; egyik a dominiumra vonatkozott. Ebben azt kérték a szamosújváriak, hogy az inscriptionalis idő elteltével maradjon kezökben a dominium; a másik következő:

Sacratissima Caeseo-Regia et apostolica Majestas! 1817. aug. 17. Ea Majestatis Vestrae Sacratissimae Clementia, qua ad felicitatem populorum Suorum procurandam Privilegia a legitimis Regibus collata labefactata etiam restaurare, tanto magis ipso etiam continuo usu roborata, quotidiana teste experientia confirmare benigne dignetur, animata communitas Liberae Regiaeque Civitatis Szamosújvár alias Armenopolis medio supplicis sui Libelli, anno praeterito 1811. per Deputatum suum senatorem D. Adeodatum Markovits Viennam ablegatum e motivis attunc adductis, sustinuerat supplex orare

1-o. Ut in locum centum millium Rfnorum Bancalium antea inclytis Statibus et Ordinibus magni Principatus Transylvaniae oblatorum summam Triginta Millium Rfnorum, titulo Reluitions duorum onerum, ut pote in quartirizationis militaris et sistendarum praejuncturarum per nos eo, quo Inclytis Statibus et Ordinibus visum fuerit in Schacdis cambialibus semel pro semper administrandam a parte Civitatis nostrae pro sufficiente clementer agnoscere et determinare, ac una nos in Statu nostro privilegiali a Divo Carolo Sexto impetrato, per Mariam Theresiam et Josephum Secundum confirmato ipsoque longaevo usu roborato alterato, hac in parte articulo Diaetali per I. Status et Ordines anno 1791 submisso benigne conservare.

2-o. Ut in renumerationem recognitae nostrae diuturnae fidelitatis et singularis in promovendo cum emolumento Status Publici commercio, testatae industriae praefatorum Inclytorum Statuum et Ordinum Tranniae articulum in ea parte, qua nos Jure Indigenatus ac Praerogativa Liberae Regiaeque Civitatis donandos esse duxerunt stabilire ac interea quoque Commerciale nostram Civitatem sensu Rescripti Regii anno 1792 die 26 maji editi, in statu quo conservandam benigne determinare dignaretur.

Prout ad primum demissae nostrae petitionis membrum, dignata fuit Majestas Vra Sacratissima anno praeterito 1813, die 22 8bris sub Nro 2820 clementer resolvere in verbis: Ut ad elargiendam in substrato definitivam Resolutionem Regiam praevidere de

summa titulo reuisionis per supplicansem Communitatem pendenda cum eadem tractetur, cuius intuitu proinde supplicans Communitas semet ad Regium Gubernium convertendam habebit.

Sacratissima Caesareo-Regia Majestas !

1. Quandoquidem hujus benigne determinati Tractatus exitus nobis huedum usque incertus est, casum proinde in illum, ubi pendenda per hujatem Commercialium Communitatem summa reuisionis viribus ejusdem haud competenter defigeretur, praevie Stissimam Vtram Majestatem supplices oramus, ut ex benigna consideratione meritorum in praememorato Libello fuse declaratorum et legitimatorum etiam dignetur circa determinationem Excelsi Regii Gubernii in hocde momento edendam benigne determinare, ut eadem, pro suprema decisione Regia Maiestati Vtrae Stissimae submittatur. Quod dum a Clementia Maiestatis Vtrae Smae de genu exoraremus ea quoque ex ratione ad Thronum ejusdem Mtis Vtrae Smae confugere sustinemus.

2. Quod quamvis Deputatio Viennensis, in objecto praememoratorum duorum, inquantirizationis scilicet militaris et testandarum praerjuncturarum, nec non negotio Domus Praetorialis in rationem J. Comitatus Doboka per Inelytos Status et Ordines Transilvaniae, contra sensum Benigni Decreti Regio Aulici anno 1809 die 29 martii nro 931 editi in gremio nostrae Civitatis commercialis erigi determinatae, per nos ordinata, eo pacto fuerit concessa, ut expensas ejusdem Deputationis privati cives supportent; qui tamen dicta Deputatio in utroque momento pro exoperando Publici bono consequenter antevertendis ejusdem insupportabilibus praerjudiciis fuisset consensu totius communitatis ordinata; supplicamus Maiestati Vtrae Smae impensissime, dignetur Privatos hujates cives, quorum nonnulli jam fatis cesserunt, alii vero propter summam rerum omnium carit'am a longo tempore vigentem facultatibus suis lapsi essent, a persolutione expensarum titulo praescripto e cassa allodiali civibus propria in Rfnis 5000 factarum, clementer immunes reddere, ut hac ratione in meliorem pristinamque vivendi sortem eveci ad subministrandorum submistrationem capaces evadere possint ac valeant. Porro

3. Si quidem ad humillimas hujus commercialis civitatis memoriales anno praeterito 1814 Majestati Vestrae Sacratissimae eacum demississima supplicatione medio Deputati dictae Communitatis promotas, ut isthaec Civitas a Comitatu Szolnok Interiori ne avellatur, consequenter Inelyto comitatu Doboka ne ingremietur et Domus etiam ejusdem Praetorialis in ipsius gremio erigi determinetur. Nihil hucusque resolutum habeatur, hoc etiam in passu ad Majestatis Vestrae Smae Clementiam supplices confugimus, orantes Eandem demisse: ut memoratis hujus Communitatis praecibus, e rationum momentis in iisdem adductis, benigne deferre, consequenter hanc Civitatem in illo, quo fuit, hactenus comitatu relinquendam, non secus Domum etiam Praetorialem Comitatus Doboka non in

nae Civitate commerciali, verum in ejusdem gremio aedificandam determinare dignetur. Tandem

4. Humillime Maiestati Vtrae Smae pro ferenda medela notum facere sustinemus, quod posteaquam a centum Mille Rfnis titulo subsidii Bellici singuli hujus Principatus mercatoribus impositis, e gratiosa Excelsi Regii Gubernii ordinatione anno 1812 sub nro 9330 emanato intellexissemus ad hanc commercialem civitatem 20444 Rfnos 42 xros adrepartitos exstitisse, acquitatis rationi congruum fore existimavimus, eandem summam inter singulos cives mercatores et opifices jure et beneficio civico gaudentes, a proportionem contributionis subrepartiri; quod ubi Excelso Regio Gubernio e supplici Libello per opifices promotum innotum fuisset, dignatum est idem Escelsum Regium Gubernium medio gratiosi sui Decreti dd. 9. xbris 1812 emanati eosdem supplicantes ab onere solutionis cujusvis summae subsidialis immunes declarare. Quum proinde ratae subsidionalis mentionatorum opificum universim in 4000 Rfnis defixae administratio una cum Quotta mercatoribus imposita Excelsi Regii Gubernii Ordinationibus identidem adursa exstitisset, eas magistratus et electa Communitas hujus Civitatis fecit dispositiones, ut praeata 4000 Rfnorum summa e cassa allodiali exsolvatur, tanto magis, ut tota impositionis viginti mille quadringentorum quadraginta quatuor Rfnor. quadraginta duorum xrorum summa ad cassam Provintialem eo citius administrari queat; prout effective administrata etiam habetur, ut docent Quietantiae super inde elargitae. Quum proinde praepositae 4000 Rfnorum summae ad mercatores suas ratas exsolventes caeteroquin etiam per varias administrationes ac alias rerum vicissitudines in facultatibus suis debilitatos noviter fienda repartitio absque notabili eorumdem aggravio fieri nequiret. Hoc etiam in momento

Supplicamus Majestati Vtrae Smae quam demississime, ut dictos Gremiales mercatores, ab onere persolutionis praerepetitorum 4000 Rfnorum cassae allodiali civibus propriae fiendae benigne immunes reddere dignetur; ut taliter ad nova quoque subsidia suo tempore conferenda semet aptos esse agnoscere possint ac valeant.

Humiles perpetuo fideles subditi ac servi

(Benő Imre főjegyző fogalmazványa. Vár. lev. 1817—1409. sz.)
Magistratus ac electa communitas Liberae Regiaeque Civitatis Commercialis Szamosujvár alias Armenopolis in Transilvania.

A kérvény hátlapján a következő sorok:

Ad Sacratissimam Majestatem supplex libellus Magistratus et electae Communitatis Civitatis Szamosujváriensis
a) in defigenda summa reulitionali onerum inquantizationis militaris et praejuncturarum rationem haberi,

b) a persolutione Expensarum ad Deputationem Vienneensem factarum cassae allodiali praestanda, gremii sui cives immunes declarari,

c) Civitatem Szamosújvár a Cottu Szolnok haud avelendam determinari,

d) Cives Gremii sui mercatores a persolutione 4000 f. titulo subsidii bellici pro anno 1812 adrepartiri e cassa allodiali solutorum absolvendos decerni orantis.

Erre Bécsből a következő választ kaptuk:

²⁰⁹¹
I. Preces supplicantium sub hodierno ea cum ordinatione R. Gubernii transmissas esse: ut tam quod 1-um et 3-um earundem puncta, medio Decretorum aulicorum dno 22. oct. 1813 No. 2820 et 29. mart. 1809 No. 931 demandatam, quam quoad reliqua petiti momenta genuinam adjecta opinione sua, intra octo hebdomadarum spatium submittat Informationem.

Quod ipsum supplicantibus pro interimali notitia hisce intimari.

Ex concluso consilii Cancellariae Reg. Trans. aul. Vienneae die 5 septembris 1817 celebratae.

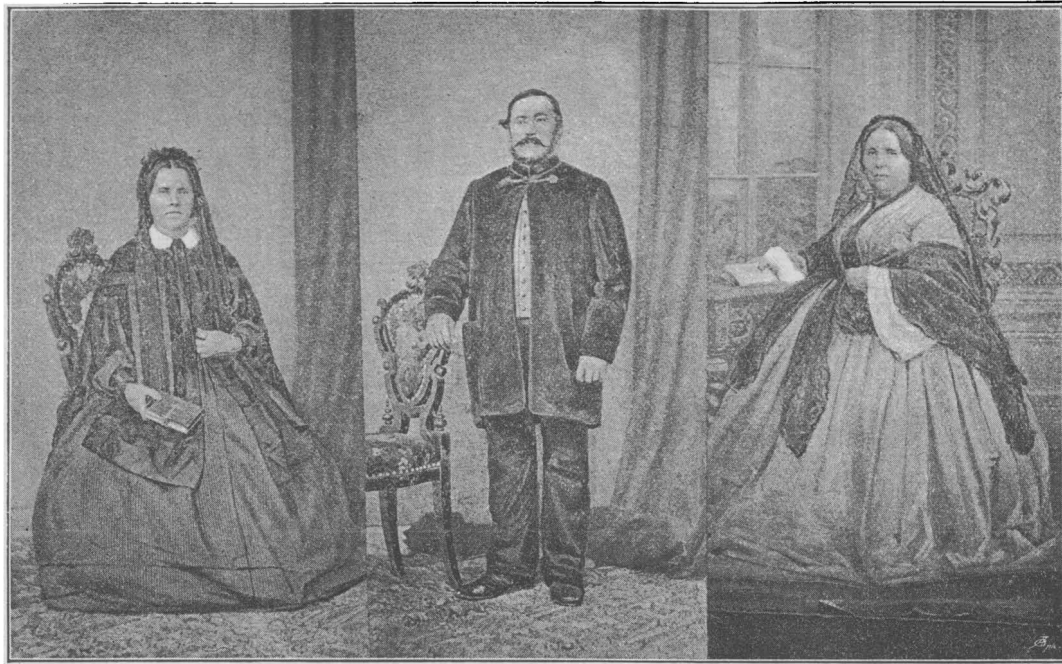
Josephus Dosa, secretarius aulicus.

(Vár. lev. 1817. 2091. sz.).

A királyi pár két napot töltött körünkben; megszerették városunkat, fogadtatásunkkal pedig nagyon meg voltak elégedve. Megnéztek sok mindent. Bemutatták a királynak a Deák-hármasokat is. A jó király a gyermekeket meg is ajándékozta. A gyermekek felnöttek: a férfi megnősült és a két leány férjhez ment. Elérték — a mi nagy ritkaság még egy országban is — még unokái örömet is. Egyik asszony Pappné Deák Helena 87, a másik Dsehezné Deák Anna 88 évet élt, a férfi Deák Simon még most is életben van; 1891-ben dr. Herrmann Antal neves ethnographus, ki itt Szamosújvárt beszélt a férfiúval, ezt a nagyon ritka esetet megírta dr. Wirchownek.¹⁾

¹⁾ L. Szongott, Szamosújvár, a magyar örmény metropolisz, 85—86. lap.

Dedk hármasok.

IX. Czikkely.

V. Ferdinánd kora.

(1835—1848)

1. Fejezet. *A hivatalos magyar nyelv.*

V. Ferdinánd.

Alig alkotott a magyar országgyűlés fontosabb törvényczikket annál, mely a magyar nyelvet hivatalos nyelvévé teszi. A főkormányzékai rendelet, mely azt mondja, hogy tanácsunk ezután „mind a kezelést, mind pedig a levelezést magyar nyelven folytassa“ — a következő:

„A magyar nyelvről a közlelbi országgyűlésen hozott s legfelsőbbben megerősített törvényczikk értelmében a kir. Kormányzék levelezéseit f. évi Kárátson hó 2-án el fogja kezdeni s az 1848. év Boldogasszony hava 1. napján kezdődőleg mind kebelében, mind pedig alsóbb hivatali osztályai kebelében a kezelést is a levelezéseket az érintett törvényczikk utasításaihoz képest magyar nyelven fogja folytatni.

Mi is a nemes Tanácsnak oly rendeléssel adatik tudtára, hogy az irt 1848. évi Boldogasszonyhó 1. napján kezdve — ha előbb nem, — kebelében is mind a kezelést, mind pedig a levelezést magyar nyelven folytatni s erre nézve előre szükségesképpen intézkedni is tartsa kedves és multhatatlan kötelességének. Comes Iosephus Teleki, Stephanus Fülel“ (14120—1877. kormányzékai szám. Vár. lev. 1847—1537. sz.).

A főkormányzék tudta, sőt a rendelet második bekezdésében használt „folytatni“ szóval el is ismeri, hogy mi már a rendelet kelte előtt jóval használtuk a magyar nyelvet; épp azért a „kezdve“ és „ha előbb nem“ szavakat a hozzánk intézett rendelethöl bátran kihagyhatta volna annál is inkább, mivel a tanácsunk és esküdt közönségünk a levelezésekben és legtöbb felterjesztésben III. Károly óta a magyar nyelvvel él, 1800 óta pedig városunknál a kezelés nyelve is magyar.

. . . És én ezt az örvendetes körülményt nem dicseképpen hoztam fel; mert, ha dicsekedni akarnánk, akkor méltán dicsekedhetnénk ¹⁾ avval az elévülhetlen, példátlan érdemmel: hogy a szamosújvári örmények tették „a magyar nyelv művelő társaság“-ra (Magyar Tudományos Akadémia) a legelső alapítványt. Felhoztam, hogy láthassa a szives olvasó az ellentétet, mely a mi hazafias eljárásunk és a főkormányozók ezen rendeletének kortévesztő aláírása között létezik. A rendelet ugyanis a magyar nyelv kötelező használatáról szól és az aláírás mégis latin („Comes Josephus“ és „Stephanus.“) Ellenben mi megtanultunk magyarul beszélni és írni; de nem parancsszóra, vagy kénytelenségből, hanem csupán hazafiságból . . . és használjuk a szép, zengzetes magyar nyelvet szóban és írásban, mert ezt parancsolja „kedves és mulhatlan kötelességünk.“ Bár követnék a hazafias örménység példáját hazánk többi nemzetiségei is!

A belügyminiszter 1848. jún. 14-én ezeket írta a városnak:

A mi után századokon keresztül epedénk, beteljesedett. Magyarország az egyesülés nagy szavát kimondván, kezét nyújtá; ti Erdélyiek mint testvéreink elfogadtátok azt, és koronás királyunk magas hozzájárulásával megálldotta és végrehajtotta a szent frigyét.

A két haza tehát teljesen egygyé lön fejedelmében, törvényhozásában, kormányában, s bár mi névvel nevezék magokat határai közt a különbféle nyelvű és vallású népek, mindnyájan testvérek vagyunk, s jog és szabadság tekintetében nincs és nem lesz s nem lehet közöttünk különbség.

Ez egyesülésben szivünk legmelegebb vágyai teljesedtek. Ez egyesülés az elválásnak hazafiui bánatát szüntette meg keblünkben. Ez egyesülés által le van rakva

---

¹⁾ Ha a dicsekedés szónak alapja a „dics“ és a dics nem egyéb, mint a „disz“ szónak most önállóan nem használt másik alakja, — akkor nem illetlen dolog a jó tettel eldicsekedni; mert ebben az esetben dicsekedni annyi mint: előhozakodni oly tettről, mely nekünk diszünkre szolgál.

azon talap, melyen a közös ország népei jóllétének és dicsőségének óriás szobra fog fölemelkedni.

Történetünk új kiindulási ponton áll. A megszakadás korában sinylödtünk, az egyesülés után erőnk, hirünk, nevünk virágozni fog.

De kell hogy a melly ország törvényhozására és a végrehajtó hatalomra nézve egygyé lett, lélekben és szíven, irányban és akaratban is egy legyen.

Épen a szabadság hajnalába esik viszzonegyesülésünk. Boldog jele az időnek. Szent elveinek utmutatása mellett haladjunk előre. Testvéreknek kell lennünk nem csak név szerint, de a jogokban is, s hatalmunk úgy mint jogszerű érdekeink ben és kün tiszteletben fognak tartatni.

Üdvözlünk titeket testvéreink, testvéreink minden nyelv és vallás különbség nélkül! üdvözlünk úgy a nemzet mint a magunk nevében!

Az unio napja reátok és reánk nézve is a boldogság, a dicsőség és a szerencse napja.

A két haza egy lett, határai közt nincs többé különbség.

A két nemzet egy lett, egymásnak minden jogaival és szabadságaival bir.

A nyelv és vallás sem ad sem vesz el jogot. A törvény előtti egyenlőség elvére lesz alkotmányunk fektetve.

Igazság és méltány lesz jelszavunk.

Illy nézetekkel veszszük ált Ő Fölsége nevében Erdély kormányát. A hatalmat hozá ti adátok, a bizodalmat mi kérjük tőletek.

Szerencsésb időben az unio nem történhetett. Épen most van az egyesülésre a legnagyobb szükség. Tudjátok: a haza veszélyben van. Éljük a szabadság és veszély napjait egyetemben. A királyi szék állandósága és a haza épsége roskadoz. Tehát e kettőnek megmentése körül találkozunk elsőben is. Most mindenek előtt vivnunk és áldoznunk kell, hogy utóbb a szabadság jótéteményeit biztonságban élvezhessük.

Éljen az egyesült haza! Védelem a királyi székek!
Testvéri egyenlőség az ország minden népei között!

Budapest, Junius 14. 1848.

Az összes miniszterek nevében belügyminiszter: Szemere Bertalan“. (Vár. lev. 1848—807. sz.).

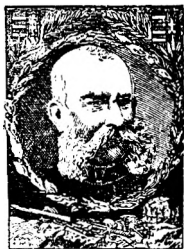

X. Cikkely.

I. Ferencz József kora.

(1818 óta)

1. Fejezet. A király Szamosújvárt.

I. Ferencz József.

Ő Felsége I. Ferencz József 1852 aug. 2-án délelőtt érkezett körünkbe. A széplaki hegyen, a „Vizuteza“ alsó és felső végén igen szép és költséges dískapuk voltak felállítva. A főpiacz páratlan pompában ékeskedett, hol Magyarország, Ausztria, a koronatarományok és a magyar vármegyék czimereivel ellátott gulák és díszoszlopok egész erdeje volt látható. Mindezeket a díszitményeket a sok ismerettel bírt, találékony eszű Gábrus Zachar tanár terve és felügyelete mellett készítették; ezen tárgyak közül a mondott „ezermester“ saját kezével is sokat csinált. Ő Felsége a piaczon szállt ki kocsijából. Tenger nép. Szemlét tartott az ott felállított „kis-katonák“ felett, azután megnézte a várt, a kerületi irodát és a katonai intézetet; de a hirtelen megeredt és záporként hulló eső miatt el nem mehetett az örm. kath. plebániái templomba, hol Korbuly János administrator a szent keresztel kezében, továbbá a papság, 100 fehérbe öltözött leány, a szépnem díszkoszorúkkal és a néptömeg várta, — hanem a harangok zúgása és a mozsár-ágyúk durranásai között Kolozsvár felé hajtatott.¹⁾

¹⁾ L. Szongott, Szamosújvár a magyar-örmény metropolisz irásban és képekben, 85—86. l.

2. Fejezet. Görög. kath. püspökség.

Szamosújvár város közönségének 1855. szept. 29-én tartott ülése fogadta be a visszaállított görög kath. püspökséget. Azért használom a „visszaállított“ szót, mert itt — az örmény püspökségen kívül — még létezett a multban két püspökség. Az első — mely görög nem-egyesült volt — „vádi,“ a másik „gerlai“ görög kath. püspökség név alatt fordult elő; ellenben ez a harmadik „szamosújvári görög. kath. püspökség“ nevet visel.¹⁾ De mivel alább e tárgyról külön czikkelyben önállóan szólok, itt bezárom ezt a fejezetet.

3. Fejezet. Örmény kath. gymnasium.

A városunkban létezett, de az absolut korszakban beszüntetett „grammaticalis iskolá“-t 1861-ben visszaállítja a városi közgyűlés. A négy osztályú algymnasiumot, az akkor még hatályban volt „Organisations Entwurf“ határozatai szerint rendezik be. Ezt az örmény kath. magyar tan nyelvű középiskolát 33 évi fennállás után 1894. október havában a magyar közoktatásügyi miniszter a várossal kötött szerződés értelmében állami kezelés alá vette. Az állami főgymnasium felállításához a város 300.000 frttal járult. A főgymnasium új épülete mintaszerű, beosztása és berendezése pedig ritkítja párját. Erről a tárgyról alább bővebben szólok. (L. az „Állami főgymnasiumunk“ című czikkelyt).

4. Fejezet. Becses okirat.

Szamosújvár város közgyűlése 1861. jún. 27-én kelt határozata folytán „bizalmi szavazatot“ küldött Deák Ferencznek. Erre nemsokára a „haza bölcse“ Pestről következőleg válaszolt:

Tekintetes városi Közönség! Azon bizalomnak, melyvel engemet a tekintetes város kegyessége megtisztelt, csak akkor volnék képes megfelelni, ha szándékom szí-

---

¹⁾ L. Szongott, Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz 129—130. l.

lárdságának, erőm, tehetségem megfelelne. De a helyzet rendkívüli nehézségei között érzem gyöngeségemet, s csak e bizalom fog erősíteni, hogy ne csüggedjek.

Fogadja a tekintetes közönség irántam kijelentett kegyes bizalmáért mély tisztelettel párosult köszönetemet, melylyel vagyok .

A tekintetes Közönségnek, Pest, júl. 16. 1861. alá-
zatos szolgája Deák Ferencz.

5. Fejezet. Az ékes-szóló püspök.

Erdély politikai képviselője 1861-ben — a király rendeletére — Gyulafehérvárra „konferenciá“-ra“ gyűlt össze. Ott volt az ország színe-java: báró Kemény Ferencz, gr. Mikó Imre; Suluciu, a balázsfalvi érsek; Saguna, a nagy-szebeni metropolita . . . Az örményeket képviselte Jakabb Bogdán, városunk tekintélyes, eszes polgármestere, ki magával vitte főjegyzőnket: Voith Mártont is. A „konferencia“ üléseit a várban, a püspök nagy termében tartotta. A „konferencia“ előestéjén a püspököt fáklyás-zenével tisztelték meg; a nép szónoka Veszeli Károly gymnasiumi igazgató volt, ki ruházatával is értésünkre akarta adni, hogy dereng a „jobb kor“ hajnala: magyarkát és kalpagot viselt. A püspök: a „házi gazda“ a „konferencia“ folyama alatt hazafias beszédekben többször adta ragyogó ékes-szólásának fényes jeleit. E munka írója, mint gyulafehérvári gymnasiumi tanuló, egy mellékajton át majdnem végig hallgatta a „konferencia“ tanácskozásait . . . Harmadnap azon perczekben, midőn a „konferencia“ már-már bezárt, felállott Fináli Henrik, ki gr. Mikó Imrének volt titkára és szép beszéddel köszönte meg a „konferencia“ nevében az előzékeny házi gazdának a szíves vendéglátást. Erre felemelkedett Hajnald és egy gyönyörű beszédben arra kérte az oszladozó konferenciát, hogy azokért az étkekért, melyek asztalra kerültek, ne neki, hanem az „édes“ hazának mondjon köszönetet. Mintha most is füleimben csengeneének remek beszédének ezen végszavai: „A buza, miből kenyérünket sütötték és a „rózsamálí“-bor, mit elfogyasztottunk, a haza földjében teremtek; azért éljen a haza“.

Konferencia után városunk a püspököt hazafias magatartásáért egy szép iratban üdvözölte. Iratunk a püspököt a tepliczi fürdön találta. honnan Hajnald üdvözletünkre a következő érdekes sorokkal válaszolt:

Tekintetes nemes városi Tanács és képviselő-testület!

Örvendve értettem meg nemes Szamosújvár városa és képviselő-testületének mult hó 27-én 26. sz. alatt kelt becses soráiból, hogy midőn kedves hazám iránt tartozó egyik főbb kötelességemet róttam le a hongyülésnek szine előtt, akkor a különösen tisztelt város általam mindenkor nagy becsben tartott és hozzám vallásos kötelekekkel is szorosabban kapcsolt lakosainak honpolgári bizalmával és jelentékeny elismerésével találkoztam, minek engem szerfelett megtisztelő kifejezését képezi a becses nyilatkozat. Melyért szivélyes hálát mondva kérem az Istent, hogy az igazságnak és jognak, a fejedelem, a haza és nemzet javára általános elismerést szerezni, az ellenes indulatokat lecsillapítani, a közbékét megtartani és a nép boldogságát a honpolgári erények alapján eszközölni, nekem pedig a nemes város tisztelve kedvelt lakóinak becses bizalmát és vallásos ragaszkodását biztosítván, mindnyájunkat égi és földi áldásai teljével elárasztván, főpásztori működésemet kedves szamosújvári hiveim körében gazdag szellemi gyümölcsökkel irgalmasan megjutalmazni méltóztassék. Ki is egyébként főpásztori szeretetem s hazafiúi kitünő nagyra-becsülésem kifejezésével maradok a tekintetes nemes városi tanácsnak és képviselő-testületnek Csehországi Tepliczben. 1861 Szent-Jakabhó 15. lekötelezettje Hajnald Lajos, erdélyi püspök. (Vár. lev. 1861—53 jegyzőkönyvi sz.).

6. Fejezet. Az örmény egyház függetlensége.

A magyar országgyűlés 1868-ban alkotja azt a nevezetes törvénycikket, mely az örmény egyház önállóságát biztosítja. Gajzágó Salamon, Szamosújvár város kiváló országgyűlési képviselője elnökölt az nap a Házban és Simay Gergely városunk másik érdemes képviselője tette meg az igazságos indítványt. Az 1868-ik évi 43-ik törvénycikk vonatkozó része (16. §.) így hangzik:

Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek és egyházi hatóságok vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztosítják, nemcsak sértetlenül fentartatnak, hanem egyszersmind a görög és örmény katolikus és a keleti görög szertartású egyházakra is kiterjesztetnek.

7. Fejezet. Az „uradalom“ megvétele.

Apáink még III. Károly idejében 100.000 frtért 90 esztendei időtartamra zálogba vették a „szamosújvári dominium“-ot. Ezen idő alatt a város az uradalomban itt-ott saját pénzén új épületeket emelt és újon vásárolt földeket csatolt az uradalom részeihez. De a zálogidő elteltekor az állam ezeknek a jobbítmányoknak (melioratio-k) értékét nem akarta a mi javunkra felszámítani. Ebből aztán per következett, mely elhúzódott több mint 50 esztendeig. Ezen hátrányos, de egyszersmind költséges pernek a város úgy vetett véget, hogy a zálogösszegre még pótolta más 100.000 frtot . . . és így az uradalom örökre a város birtokában maradt. E tárgyról is alább „A szamosújvári uradalom“ cím alatt önálló cikkelyben szölok.

8. Fejezet. Katonai laktanya.

II. József városunkat a szabad kir. városok sorába emelte. De ezzel a kiváltsággal terhek is jártak: tartoztunk volna előfogatokat (Vorspann) és a katonáknak szállást adni. Azonban ezen közterheknek — városunk sajátságos helyzeténél fogva — természetben eleget nem tehattünk. Próbáltuk pénzzel megváltani. A kormányzék készített is tervet a megváltás módozatáról; de siker még sem mutatkozott. Azonban megváltozván a viszonyok 1848 óta adunk előfogatokat és befogadjuk a katonákat nemcsak, de sőt az állandóan ide telepített huszárok számára néhány évvel ezelőtt igen csinos laktanyát építettünk. (L. alább „Katonáskodás és hadügy“ című cikkünket.)

MÁSODIK RÉSZ.

Városunk történetének önálló részletei.

I. Czikkely.

A város szervezése.

1. Fejezet. Valóságos polgár.

Habár a város szervezéséről három fejezetben már szólottam (L. a 101—106 lapon „A város alapítása“ — „Ki vetette meg a városnak alapját?“ és „A terület, melyen a város épült“ czimű fejezeteket), mégis a munka beosztása úgy kívánja, hogy itt önálló czikkben egészítsem ki ezt a fontos tárgyat. Először is elmondom, hogy kit tekintettek apáink valóságos polgárnak?

Az volt valóságos polgár, ki e városon házas telekkel birt; ellenben azt, kinek üres telke vagy csak majorja, vagy üres telke és majorja volt, az ősök nem tekintették *valóságos polgárnak. Ime a bizonylat: „Mivel Sz. I. valóságos civilis fundust nem bir, hanem csak egy majort, azért valóságos polgárnak nem ismertetett el.“* (Vár. lev. 1808. évi jegyzőkönyv).

A valóságos polgárt őseink a régi latin világban „domiciliatus¹⁾ civis“-nek, vagy „gremialis²⁾ civis“-nek nevezték.

¹⁾ Domicilium, ii, lakóhely. Sibi constituere domicilium (Corn. Nepos): letelepedni, házas-tűzes gazdává lenni. (Márton József, Lexicon, 914. lap) „Domiciliatus civis: házas-tűzes gazda, házas-telekkel biró polgár.

²⁾ Gremium, ii, kebel, központ. Ezen vidéken lakó örmények központja Szamosújvár városa volt; tehát „gremialis civis“: a központban lakó polgár.

2. Fejezet. Polgárjog.

A város, mint „communitas“, sok szép kiváltságot nyert az uralkodóktól, melyeknek a lakos, mint egyed, szintén részese volt. Ez az egyik oka annak, hogy ha egyik-másik ki is költözött e városból, házáat el nem adta. Ha házbérbe ki nem adhatta: inkább zárva tartotta és még sem adta el; mert „élni akart polgári jussával.“ Az eltávozottak közül azok, kik szorult anyagi körülményeik miatt kénytelenek voltak házastelkeiket eladni, úgy tartották fenn az összeköttetést a várossal, hogy az idevaló adozók lajstromába iratkoztak be: „Perint Péter, habár ninesen itten háza; de mert fenn akarja tartani polgári jussát; kéri a várost, hogy iktassa be nevét az 1801-ik évi tábellákba, mert itt akar contribuálni.“ (Vár. lev. 1800–807. sz.).

3. Fejezet. Polgári taksá.

Habár a „polgári taksát“ a város Mária Terezia idejében kifizette (L. 105. lap. 3. Fejezet. „A terület, melyen a város épült“); mégis nem egy ízben kérték tőlünk az ezen taksákból begyűlt összeget. Azért a város 1820 márczius 25-én e tárgyban felirt a királyhoz. A felirat vonatkozó része így hangzik:

„Census domorum civilium (qui de praesenti in unice rubrica tabellae tributariae taxa domorum in civitatibus nominatur) in consequentiam praescripti Regii ddo 18. apr. anni 1758 editi ad cassam cameralem in viginti quinque mille Rfnis effective persolutus esset . . .“

Véglegesen 1834-ben intéztetett el ez az ügy. Ugyanis levéltárnokunk a mondott évben a következő alapos dolgozatot, melyhez a vonatkozó oklevelek is mellékelve voltak, nyújtotta be a tanácshoz:

„Az itten megtelepedett nemzetnek a hely, melyen fekszik városunk a maga kiterjedésében, tartozván a szamosújvári dominiumhoz, abból fels. VI. Károly császár 1726-ban privilegiumának első pontja tartalma szerint kivette és a nemzetnek általengedte; de a fels. privilegium

6. pontjából azt is lehet meglátni, hogy a) az előtt már jóval minden esztendőben, minden paterfamiliás telkeik után köteles volt per 10 frtot a *cameralis cassába* fizetni; a honnan következett b) valamint az 1717-iki *catastrumba* és a többekben is egészen 1758-ig *titulo taxae civicae* minden gazdákra rovatatok tétettek, azoknak befizetéseket a méltóságos *cameratica directio sub nomenclatione taxa civica* sürgette; innen kiindulva c) dicsőségesen uralkodott fels. Mária Theresia ő Felségének 1758 ápr. 17-én kelt fels. privilegiuma 1. pontjában, valamint a 6. pontban tisztán iratlik, úgy a VI. Károly privilegiumában is *census*, mely *civicus census*, vagy *civica taxanak* örökösen lett redemptiójában 25.000 Rh. forintok fizettettek a *cameralis cassába*.

Ezen előrebocsátott indító okokból a mi elöljáróink is elsöbben azért, hogy a fels. kamarával (a mint gyanítani lehet) az örmény nemzetnek ezen mostani helyre lett letelepedésével, a 17. század elején tett alkalma szerint, mely alkalom az 1726. és 1758-ban kelt két rendbeli fels. királyi adományos levelekből is tudatik, nevezetesen azoknak 6. pontjából, hogy minden házat, tüzetartó gazdának: paterfamiliásnak per 10 frtot kelletvén fizetni, a városi elöljáróság *catastrumba*, defterbe vevén a paterfamiliásokat, azoktól felszedette és a *cameralis cassába* esztendőről esztendőre befizette 1758-ig, a mikor a nemes város — *semel pro semper* — örökös kiváltsági jus mellett 25000 frtot fizetett. Ekkor kezdődött már azon kiváltsági titulus u. m. *titulo redemptionis taxae domorum* a nemes város allod. *cassája* számára és részére felszedetni; most is még divatban van, hogy mivel minden házhely: *fundus* 100 magyar frtban vétetvén fel, minden paterfamiliástól (azon 100—100 frtot a polgárok nagyobb része már befizette) azokra, kik a *fundus* 100 frtját be nem fizették, a rendes interes (6 magyar frt) rovatott és rovatik ki ma is.

Ez a valóságos oka tehát annak, hogy miért praetendáltatik olyan polgároktól, kik a *fundus* 100 frtját még be nem fizették, ezen *summa* után a 6 magyar frt. Govrik Márton levéltárnok. (Vár. lev. 1838—468. sz.).

4. *Fejezet. Városi pénztár.*

Duzzadt tárczákkal ide jön százhatvan örmény család — lakozni; összesznek egy jelentékeny mennyiséget és megvetik alapját a „város cassájá“-nak. Ebből fedezte az új város összes szükségletét. És ez a pénztár takarékos, okos gazdálkodás, példás hív kezelés mellett annyira gyarapodott, hogy nemcsak elbirta az időnként reá nehezedett roppant kiadásokat: a kiváltságlevelek megszerzése, a plébániai nagytemplom, a hadi segély, főgymnásium, huszárlaktanya, . . . hanem még befektetésre (előbb csak zálogba vettük, később örök áron megvettük a „szamosújvári uradalmat“) is jutott. Ezeken kívül nem volt országos, vagy közcél (akadémia, nemzeti színház, pesti vízkárosultak, alapítványok, szobrok, tanulók, szegények, templomok . . .) melyeknek előmozdításához nem krajczárokkal, hanem számottevő összegekkel hozzá ne járult volna. „Forduljatok a gazdag Szamosújvárhoz — így szólottak legtöbben — és bizonyára nem fogtok onnan üres kézzel távozni.“ S igazuk volt. Adtunk minden közcélra, vigasztalanul nem bocsátottunk el — senkit. Hát nekünk kik adtak, ha néha napján megszórultunk? Meg lehetne számlálni egy kezünk ujjain. És ez a pénztár — hála Istennek — ma is tevőleges állásban van: a polgárság tehát nem küzd a pótható alig legyőzhető nehézségeivel. S mind ezt a kölcsönös szeretet eredményezte! Igen; mert: „A város legbiztosabb alapja a polgárok kölcsönös szeretete.“ Ez az önzetlen szeretet szíves-örömezt adott kölcsönt kamat nélkül ennek a pénztárnak, ha egyszer-másszor szorult helyzetbe jutott: „Vannak közöttünk olyanok — mondja a városi levéltár, — kik a közönség kassáját a megkívántatott esetekben kölcsönzésekkel segélyezték; vannak, kik a nemesek insurrectioja alkalmával személyesen irsburgaltanak és olyan költségeket tettek a magukéból, melyek nekik vissza nem adattak.“ (Vár. lev. 1817—2135. sz.).

5. *Fejezet. Segítő-pénztár.*

Városunk fejlődése még egy más pénztár létesítését is szükségessé tette. Ugyanis a városi pénztárból csak azon

kiadásokat fedezhettük, melyeknek utalványozásához a főkormányzók beleegyezésével hozzájárult. Ámde kormányzók és város nem mindig egyazon útat járták; azért akárhányszor a város érdeke arra kényszerített, hogy a kormányzók eljárása ellen magához az uralkodóhoz folyamodjunk. És mivel ezen küldöttségek, melyek felfolyamodásunkat a fejedelem trónjához vitték, kiadásait nem lehetett a városi pénztár rovására tenni, polgártársaink határtalan áldozatkészsége előteremtett egy más forrást, mely „segítő-pénztár“ név alatt ismeretes. Ebből a bugyogó forrásból fedeztük azoknak költségeit is, kik Kolozsvárra, Nagyszebenbe, Bécsbe . . . és máshova mentek a város megbízásával, hogy ott sürgös, de késedező ügyeink ellátását szorgalmazzák. „Volt a városnak — mondja egyik városi aktánk — külön subsidionalis cassája, mit a polgárság a magáéból tett össze. Ebből fizették a közönségnek annualis szószolóját az udvari agent is.“ (A jelen század elején Br. Müller Ferdinánd volt bécsi agensünk, kinek évi fizetése 350 frt volt; ez különös szolgálataiert kapott még évenként 150 frtot. Vár. lev. 1810—12 sz.) Beh kár, hogy e forrás e század elején bedugult: az óta többé nem buzog! . . .

*6. Fejezet. Az utcák elnevezése, gyarapodása;
útczakapitányok, városrészek.*

Városunk alakulásának első évtizedeiben csak három utcából állott: az első „Viz-útca“ nevet nyert; a másodikat „Közép-utcza“-nak nevezték és az utolsó — a sorrend szerint — felvette a „Harmadik-útca“ nevezetet. . . . És mivel a Szamos a város közelében délről éjszak felé folyik, minden utcának déli része a piaczig „felső“-nek és a másik része „alsó“-nak neveztetik. A „Viz-utcza“-t a mult század második felében a híres Dániel Tódor „consiliarius“ nevéről „Toderás-utcza“-nak is nevezték; a jelen század első tizedében „Nagy-útca“ név alatt is fordult elő: „In platea Vizutza alias Nagyutza“ (L. Vár. lev. 1805—151. sz.). Mivel I. Ferencz király ezen az utcán jött be és ezen is távozott el, néhány évig ezt az

útczát „Király-útczá“-nak is nevezték. A „Harmadik-útcza“ 1791 óta (mivel ebben az útczában volt első postames-terünknek Balta Emanuelnek háza: a mostani Tódorfi Kristófféle ház) „Posta-útczá“-nak, majd később Kovrig Tódor főbíró nevére „Kovrig-útczá“-nak neveztetett. Napjainkban ismét „Posta-útcza“ nevet visel.

A múlt század negyedik tizedében épült a „Belső-Mező-útcza“ a Sáhin Márton-féle háztól kezdve Ábrahám Zachar házáig. Ezen útcza alsó része, mely a sikátortól az útcza végéig terjed, 1760—1770-ig épült. Egy-egy telek ára 300, 400, 500 frt. Azután épült a „Külső-Mező-útcza.“ 1805-ben a „Tizenhárom-város“ már megvolt.

A „Kakaszváros“-ban kezdetben cigányok laktak, a kiket II. József idejében áthelyeztek a „Czigánysor“-ba. A „Majorsor“ egy része és a „Kandia“ az örmények letelepedésekor már fennállott. A többi később épült. Az „Újútcza“ házsorait az ötvenes években (1850—...) egészítették ki.

„Utczakapitányok neveztek ki: a négy útczába négy. Ezek naponként minden útczából egy fegyveres polgárt rendeltek ki, ki estve 9 órakor a városháza elejébe ment, hol találkozott a közönség által kirendelt hűtös személylyel; ezek reggeli 2 óráig jártak útczáról útczára és vigyáztak a városra.“ (Vár. lev. 1809—685. sz.).

„Minden útczának külön comisarius adatik, hogy ez a kéményekre ügyeljen.“ (Vár. lev. 1821—383. sz.).

7. *Fejezet. A főpiacz és útczák kikövezése.*

A piacz mind négy oldalára járdát 1801-ben raktak. Az egész piaczot 1807. tavaszán kövezték ki. Kovrig Tódor volt ekkor a főbíránk. Meling József kövezte ki várbeli rabok segédkezése mellett; Meling havi fizetése volt előbb 10, később 14 frt. Ezen kívül még kapott a várostól egy öl fát is. (Vár. lev. 1807—987. sz.). 1823-ban felszedték a piacz kövezését és új kövezetet raktak. A kikövezés 9500 frtba került. A piacson a tanácsházzal szemben (keletre) voltak a mészárszékek; a tanácsház és mészárszékek közt széles átjáró. A mészárszékek keleti oldalán, mely a mostani tanácsház felé nézett, volt a tüzfecskendők színje. (Vár. lev. 1823—909. sz.).

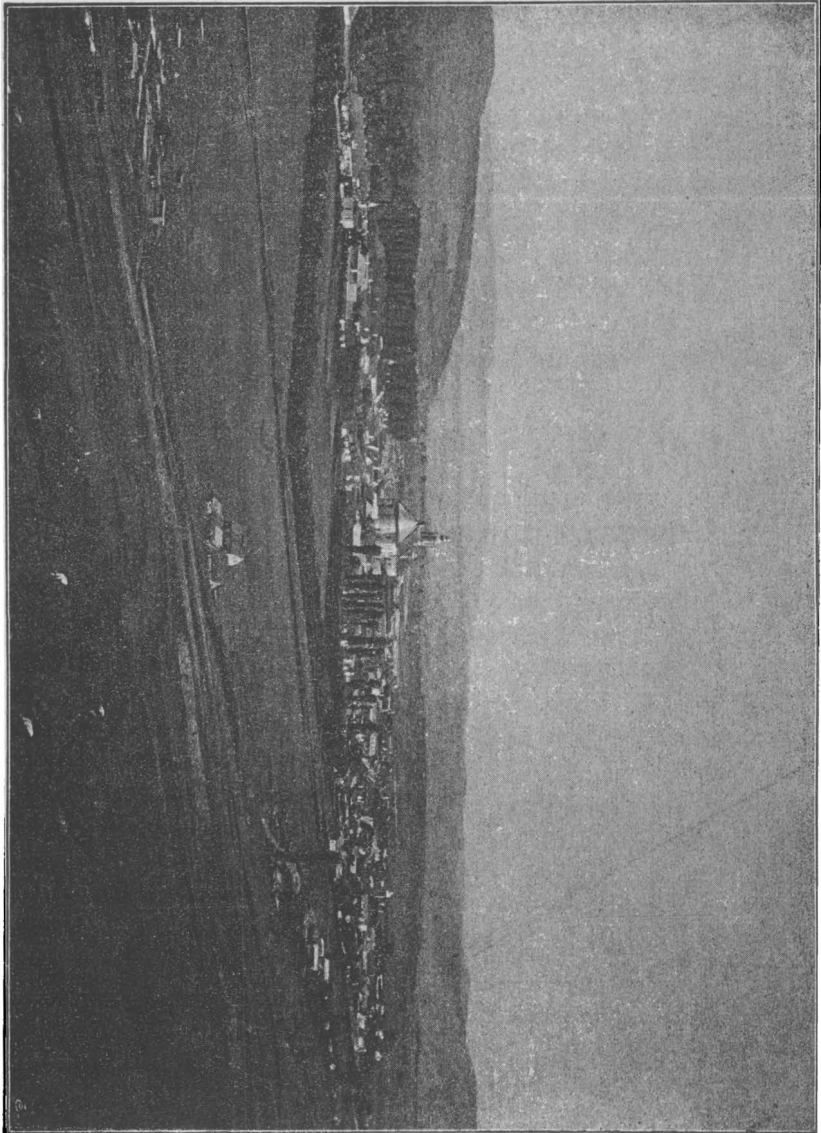
Miután csak a piac van kikövezve, a főkormányshék meghagyja a városnak, hogy az utcák is, melyek „az eső vizek folyamatjuk nem léte miatt igen sárosak“ — sorban köveztessenek ki. „Porond a Szamosban úgy is van bőven, kö pedig a hegyoldalokban.“ (Vár. lev. 1821—1005 sz.). A város készítettet is tervet az utcák kikövezéséről, az „Orbánféle“-telek és a „Fácsebinye“ előtt levő tér szabályozásáról (ezek a tervek Vár. lev. 1834—706 sz. alatt ma is láthatók); de a kikövezés elmaradt. A hatvanas években kezdettek hozzá a „Vizútcza“ kikövezéséhez és néhány év alatt a belváros utcái sorban mind kikövezettek. A kikövezés több mint 100.000 frtjába került a városnak. A piacon és némely utcákban kényelmes, tartós granit (dacit-) járdák húzodnak végig . . .

8. Fejezet. A Szamos árka és a felső-malom.

A Szamos azon ágának, mely a gát felől folyt, — útja a mult században nem itt a „Vizútcza“ mögött húzódott lefelé . . . Gyakran láttuk szabálytalan kanyarodásai okozta kiöntéseinek káros következményeit; azért a város megbizza Fischer Mátyás „építő-director“-t, hogy a szabályozásról készítsen tervezetet. A mérnök indokolásában a többek között ezeket is mondja: „A Szamos a gátat mindig rontja; aztán nemcsak azon a téren, hol most a Szamos folyik, nem lehet járni (a felső-malom és a kérői fürdő közt elvonuló útról van szó) és e miatt az utak és útasok romlásával a hegyekre kelletik fölmenni, de azonkívül is a Szamosnak tekervényei között levő helyek mocsaras és tós helyekké válnak.“ (Vár. lev. 1807—1079 sz.). A város a czélszerű tervet elfogadja és kezd a kivitelről gondoskodni. A főkormányshék nemcsak hozzájárult beleegyezésével a jó tervhez, sőt rendeletével még siettette a munka befejezését. Ugyanis azt írja 1811 szept. 23-án tanácsunknak, hogy „a Szamos árkát („canalis“) ugyanazon év október végeig multhatatlanul ásassa ki.“ (Vár. lev. 1811—1496 sz.). A szükséges árok, mely egyik áldása a „Vizútczá“-nak, a határidőre ki is volt ásva. „A Szamos vizének regulatioja, több görbeségének keresztül vágása és

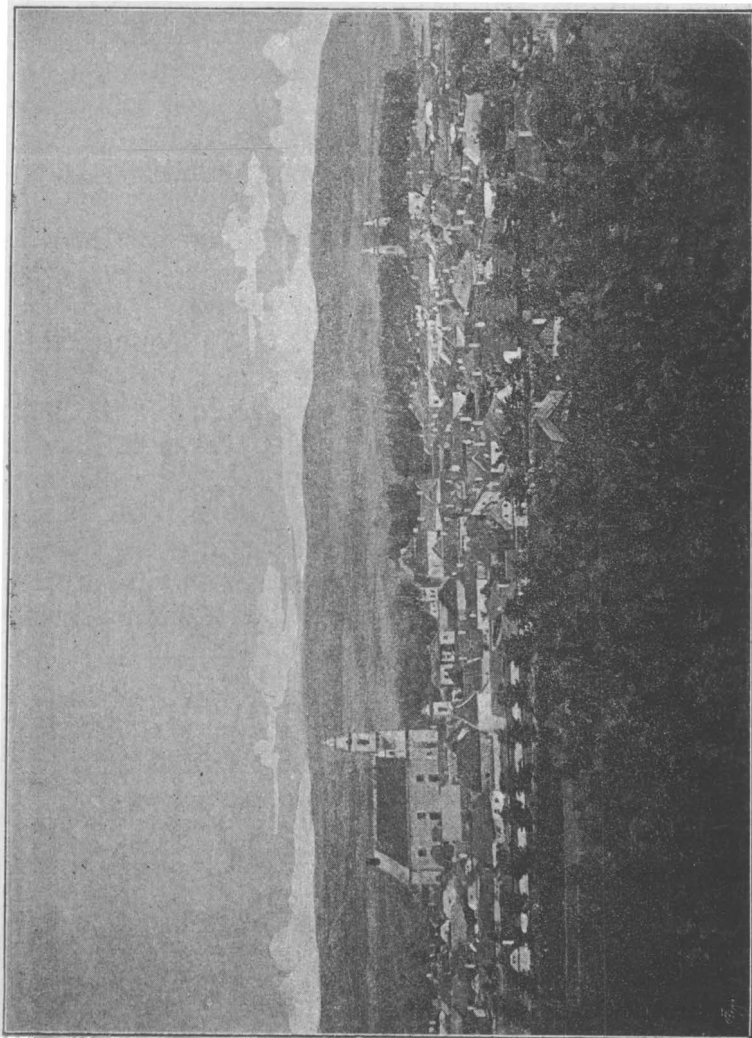
több — a régi vízfolyásnak meggátlására szükséges — gátocskák felállítása kerül 20.000 frtba.“ (Vár. lev. 1808—

Szamosújvár a déli oldalról nézve.

1104 sz.). A város az elkészült árok oldalait part-erősítő fűzzel és nyárfával ültette be és reá — a város felső vé-

gén egy négykövű, jó berendezéssel ellátott lisztelő malmot épített. Az alsó malom (ha nem is mostani alakjában) meg volt még akkor, midőn apáink ide telepedtek; a felső malom pedig 1812-ben épült.

Szamosújvár a keleti oldalról nézve.

9. Fejezet. Szükséges intézkedések.

„A város 1789-ben felhagy a régi költséges keresztelési, menyekzői és temetkezési szokásokkal,

tűzfecskendőt (vizipuska) szerez, hozzákezd a piacz kikövezéséhez és a Szamostól távolabb fekvő utczáokban kutakat ásat“ . . . (Vár. lev. 1789—192 sz.).

Az esküdt közönség három tűzfecskendőt, 40 darab bőrvedret és 10 lajtorját szerzett be. (Vár. lev. 1804—1334 sz.). A Kolozsvárt vett tűzfecskendőért adott a város 500 frtot; a másik kettőt Beszterczen vette 500 frtért. A bőrvedreket Kolozsvárt és Debreczenben csináltattuk; ezek 328 frtba kerültek. (Vár. lev. 1805—937 sz.).

A templomokról és iskolákról hátrább külön-külön cikkben szólok.

A gyógyszerár 1786-ban nyílik meg. (Erről L. többet alább „Közintézetek és alapítványok“ czimű cikk alatt).

A postát 1791-ben állítják fel. Első postamesterünk Balta Emanuel. Ezen időtájban még igen kevés helyütt van posta az országban. Ezek is igen gyéren közlekednek; a nép nem viseltetik nagy bizalommal ezen intézmény iránt. Városunkból, míg postánk nem volt, az értékes leveleket az a „senator“ vitte rendeltetése helyére, a kire került a sor. Ezen kívül volt a városnak még egy felfogadott biztos embere, ki lóháton, vagy szekérrel vitte a város és egyesek leveleit. Egyesek gyorslábú küldönczetek is használtak posta gyanánt. A postáról hátrább lesz még szó, „Tanácsi határozatok“ czimű cikkben.

A mult század végén feloszlott vallási társulatok, melyekről alább szintén tesztek említést, gyakorolták az irgalmasság testi cselekedeteit is.

Heti- és országos vásárainkról és egyéb kiváltságainkról szintén alább emlékszem meg. (L. „Kiváltságaink“ czimű cikket).

A Szt-Ferenczrendi atyák 1742-ben jönnek be a városba. Müködésüket külön cikkben fogom tárgyalni.

Népkertünk (sétatér) terve 1864-ben készült el. Az alkalmas tért azonnal felosztották, beültették, az utakat feltöltötték, beporondozták . . . és izlés meg pénz néhány év alatt olyan szép sétatért teremtett elő, mely — mondhatni — az ország egyik legszebb népkertje. A külsőknek is nagyon tetszik. Volt olyan is, ki így szólott:

„Schönbrunn — kicsinyben.“ (L. Szongott. „A magyar-örmény metropolisz.“ 238. lap).

10 Fejezet. Tűz-esetek.

Munkánkat megáldotta az Isten — böven; de kijutott nekünk a csapásból is. Nem szándékszom e helyütt felsorolni mindazokat a szerencsétlen károsodásokat, melyekkel sújtott az Úr büntető keze, azért csak négy nagy tűz- esetet beszélek el.

Az elsőről e munka 125 lapján van említés téve. (L. 8. Fejezet. „Első nagy égés.“).

A negyediket elég körülményesen irtam le (ennek magam is szemtanúja voltam) egy másik munkámban (L. „Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz irásban és képekben“ című műnek 127. lapján a „Tűzvész“ fejezetet).

A harmadik rettentő eset 1807. szept. 14-én történt a „Kovrig“- és „Belső-Mezőútczá“-ban. Néhány percz alatt lángokban állott a „Belső-Mezőútcza“ alsó részének mind a két sora; de égtek az alsó „Kovrigútcza“ nyugati oldalának hátsó épületei is. Használták a nem régen vett tűzfecskendőket, munkás kéz is volt elég és — még sem tudták megakályozni, hogy tovább ne harapodzék. Nem, mert: „Furchtbar ist des Feuers Macht, wenn sie des Fessels sich entrafft.“ De énekhang üti meg az oltásban már kifáradt szomorú oltók füleit: vallásos esperes-plebánosunk, Korbuly Kelemen proccessziót vezetett a helyszíniére (a hagyomány azt tartja, hogy az Oltári-szentséget is kezében tartotta). Letérdelt és buzgón imádkozott: kérte az Istent, hogy segítsen, hiszen emberi kéz úgy sem segíthet. Alig hangzottak el a meghallgatott ima utolsó szavai . . . a tűz tovább terjedésében azonnal megállott. A bámuló sokaság egy kis része azt képzelte, hogy akadályozó tűzfalak teremték elő; ellenben azok, kik zugolodás nélkül fogadják a csapást is, annak a leghatalmasabbnak segítő kezét látták a csodás esetben, ki parancsolt a hülámokuk és lecsendesedtek, és parancsolt a lángoknak és tovább nem terjedtek. Erre az oltók előbb egy rövid hála- imát rebegtek el, azután kettőztetett erővel dolgoztak és

— Isten segítségével — rövid idő alatt elfojtották a tüzet — egészen. Husz ház leégett földig. Az elégettek számára e városon azonnal gyűjtés rendeztetett: begyűlt 12.096 frt. A tüzkárt szenvedtek közt volt anyúl nagyapám is (Donovák, Gabrielis Donovanák: Donovanák Gábor fia Donovanák = Donovanák Donovanák. (Vár. lev. 1808—772 sz.). A város a károsultaknak ingyen adott épületfát a füzesi erdőből. A míg az elégett házak felépültek, a hajléktalanoknak szívesen adtak szállást épületeik hátsó részeiben más könnyű-
rűletes lelkek, kik kikerülték a veszedelmet. (Vár. lev. 1807—1262 sz.).

A szenvedett káron kívül nagy tüzvész rémületét állotta ki e város negyedszer 1822. jún. 14-én. Tizennyolcz ház égett el a „Malomútczá“-ban. A város az országban gyűjtést akart rendezni ezen szerencsétlenek számára, kért is gyűjtésre engedélyt a főkormányszéktől; mire a főkormányshék ezeket írta nekünk: „Mivel a fennálló normalis rendelés szerint csak akkor, midőn valamely város, falu vagy helység egészen vagy legalább annak nagyobb része ég el, engedtetetik meg az egész országban való alamizsnakéregetés, — tehát kegyelmeteknek a magok városában esendő országos és heti vásárok alkalmatosságával azon égettek számára gyűjtsenek alamizsnát; azonkívül kérjék meg Belső-Szolnok- és Dobokamegye főispánjait (minthogy városuk azon vármegyék környékében fekszik), hogy ezen vármegyékben is engedjék meg az alamizsna-gyűjtést. Kérjék meg e felett Ezsébetváros magisztratusát is.“ (Vár. lev. 1823—1518 sz.). Nem kértünk meg senkit; hanem a polgárság maga körében gyűjtött; ezen kívül vett építő-anyagot is és ezt is az elégettek között osztotta ki.

11. Fejezet. Az országút behozatala.

A város a Szamos jobbpartján épült, a Kolozsvárról Deésre vezető országút pedig a folyó balpartján huzódott. És így előrelátó okos apáink hidon jöttek be új városukba; de az országútát a régi helyén ott künn hagyták és nem vezették be. Lehet, hogy talán(?) több, rövidlátó, tapasztalatlan külső (és tehát nem e városon lakó) honpolgár előtt

érthetetlen volt az elzárkozó örménység ezen eljárása. Azonban az embert tetteiben az okosság kell hogy vezérelje; épp ezért nem tartozik számba venni az emberek alaptalan véleményét vagy helytelen ítéletmondását. Eszélyes apáink is megmérlegelték a közlekedés nyújtotta elérhető kis anyagi hasznot, a — felfogásuk szerint — majdnem biztosan bekövetkezendő, de legyőzhetlen hátrányokkal, érzékeny kárral és szilárd elhatározásukban nem tántorodtak meg és az országútát továbbra is künn hagyták. Künn hagyták, mert városunk lakossága kizárólag örmény kereskedőkből állott. Ezek közül a sátoros kereskedők — mondhatni — soha sem voltak otthon: éjjel-nappal a vásárokat járták; a marhakereskedők pedig csak november, december és január havát töltötték itthon az édes-kellemes házi tüzhely mellett; az év háromnegyed részét pedig átszigorogták a rablók és betyároktól elég gyakran meglátogatott bérelt magyarországi pusztáikon. Itthon tehát csak az öregek, betegek, nők és gyermekek maradtak. No most ez a gyöngé népség hogyan védelmezhetne volna magát, ha az országút a városon keresztül vezetett és csak néhány csavargó (pedig ilyen fajta ember akkor bőven termelt az országban!) által megtámadtatott volna? És ez a szomorú eshetőség bekövetkezhetett volna akárhányszor annál is inkább, mert országunkban akkortájt a személy- és vagyonbiztonság sem állott a legerősebb lábon. Azért ügyet sem vetve az egy-két tájékozhatlan, az akkori viszonyokkal teljesen ismeretlen, rágalmazó száj koholmányára, mely elég szemtelen volt úgy nyilatkozni, hogy: „Az örmények világszép nejeiket féltették... , azért nem vitték be az országútát,“ — csak azt mondom, hogy honn hagyott kedves övéik védtelen életét, aztán meg fáradtsággal, becsületlen munkával szerzett vagyonukat féltették és nem a „szép nőket.“ Igaz szépek voltak anyáink, de egyszersmind erkölcsösek is voltak. Kivétel nélkül mindnyájan vallásos nevelésben részesültek; de a hit tanai mellett megtanulták ismerni az erény jutalmazó útját is. És mivel az erény a leghatalmasabb véd-eszköze a jó erkölcsnek, — példás erkölcsű anyáinkat nem kellett félteni — senkitől sem . . . .

De idővel (138 év alatt) a viszonyok változtak és némely állapot is javult: a kereskedők egy része állandóan itthon tartzkodott; vagy ha egyik másik el is küldötte fiát vásárra, ő itthon árult a boltból. A csavargók, tolvajok, rablók száma is apadt, mert azok ellen is elég védelmet nyújtott az éppen Szamosújvárt megnyitott fegyintézet; a rendőrség személyzetét megszorították; a személyes vagyónbiztonságra is az állam kezdett nagyobb gondot fordítani. Tekintve az itten felhozott okokat, városunk esküdt közönsége 1838. május 8-án tartott ülésében elhatározta, hogy a királyhoz felterjesztést intéz, melyben 1) azt kérte, hogy a város szük határa terjesztessék ki, 2) az országút hozassék be a városba; 3) a „kaszárnya építésére adassék elegendő dilatio.“ A katonai laktanya építésére megadatott az időhaladék; de a város határa egy talp alattnyi földdel sem szélesbült és az országutat sem hozták be akkor, hanem behozattuk mi azt a nyolczvanas években — a magunk pénzerején!

12. Fejezet. *Fenhatóság, mely alatt városunk állott.*

Szamosújvár, mely előbb kiváltságos mezőváros volt (oppidum privilegium), 1786 óta pedig szabad királyi város (libera regiaque civitas), — a megye joghatósága alá nem tartozott. 1817-ben ezt írta városunk a megyének: „E város, mint királyi város, nem áll a nemes megye jurisdictioja alatt.“ (Vár. lev. 1817—1041 sz.).

A város felterjesztéseit, jelentéseit... egyenesen a főkormányzékhez intézte; a rendeleteket is közvetlenül a főkormányzékthől kapta. Fontosabb dolgokban a kir. udvarhoz fordultunk; az általunk választott főbírákat is a király erősítette meg...

13. Fejezet. „Fiscalis“ kereset.

A szamosújvári polgárt más helyütt „fiscalis“ kereset alá venni nem lehetett. Erre vonatkozólag ime mit ír a város 1818. márcz. 14-én a főkormányzéknek: „Helybeli contribuens polgár Czetz Kristófnak ns B.-Szolnok vmgye

tkt. generalis széke előtt indult és ellátatott fiskalis keresetben hozott ítélete által lett megterheltetése dolgában mi nekünk benyújtott panaszos feladását oly alázatos kéréssel közöljük a fels. kir. Főigazgató Tanácscsal, hogy — mivel a fels. Fejedelmünktől adatott privilegialis leveleink értelme szerint megnevezett Czech Kristóf-nak, mint itten contribuens polgárnak (Deésen lakott) a tisztelt ns vármegyének generalis széke competens foruma nem lehetett, tehát a hozott ítéletet cassálni és ha csakúgyan a feladott panaszos feladásában feljegyzett okokból a fiskalis kereset alól fel nem oldoztatnék, annak folytatását ezen jurisdictionatus Magistratus, mint competens forumra kegyesen bizni méltóztassék; mivel itten is az igazság minden részrehajlás nélkül, szintén úgy mint másutt, ki fog szolgáltatni, hogy így törvényes Fejedelmünktől nyert Privilegiumaink maguk épségében változhatlanul megmaradván, az azokban megirt praerogatívákkal valamint eddig, úgy ezután is inperturbate élhessünk. In reliquo...“ (Vár. lev. „Liber Expeditionum“ 1818—417 sz.).

14. Fejezet. A város eljárása.

Ha a városnak keresete volt olyan örmény ellen, ki itt fizetett adót, de nem lakott a városon, — ezt az eljárást követte. Megbizott egy ottan, vagy azon a vidéken lakó örményt, hogy alperessel szemben az ottani tisztség előtt a várost képviselje. Ime egy példa. 1818. máj. 19-én ezeket írta a város Közép-Szolnokmegye tisztségének:... „Kérjük a tek. Tisztséget, hogy a zilahi Ábrahám Gábornál feltalálható levelek mellett az említett portékák árát érdekével együtt többször említett Donovanak Bogdán javaiból az árvák számára exequáltatni és erga quietantiam Ábrahám Gábornak általadni és bennünket ezen tárgynak kimeneteléről hovahamarább tudósítani méltóztassék.“ (Vár. lev. „Liber Expeditionum.“ 1818 év).

15. Fejezet. Közönség, mely az ország érdekében jelentékeny szolgálatoakat tesz.

Rudnay Sándor, erdélyi püspök korában nagyon megszerette városunkat, kinék hathatós pártfogását, sikeres

közbenjárását nem egy ízben vette igénybe polgárzatunk. 1826-ban is így ír a város az előléptetett Rudnaynak, az esztergomi érseknek:

Reméljük, hogy herczegséged szivén viseli sorsát „egy keresztény katolikusokból álló egész felekezetnek (közön-ségnek, communitasnak), egy a maga szorgalmatos kereskedése, — s valahányszor a haza közszüksége kívánta, készséges adakozása által az ország javára szolgált városi publicumnak.“ (Vár. lev. 1826—2361 sz.).

16. Fejezet. A város fennállásának biztosítéka.

A város 1827-ben ezeket írta a főkormányzásoknak:

„Minek utána dicső emlékezetű I. Leopold 1691. esztendőben ezen akkoriban még pura fiscalis földön való megtelepedésünket és a kereskedésnek szabados folytatását megengedni méltóztatott, — az utána következett felséges Uralkodók további állandó megmaradásunkat és a jövedökre tartos létünket avval gyökerezítették meg, hogy mi nekünk privilegialiter némely szabadságokat is engedtek, nevezetesen VI. Károly 1726. okt. 17-én adott mi nekünk először egy törvényesen készült privilegialis levelet, melyet az utána következett boldog emlékezetű fejedelmek, névszerint Mária Theresia, II. József, II. Leopold részszerint megerősítettek, részszerint megbövitettek. Ezen privilegium bátorságosította városunknak eddigi fennállását, és szolgált ekkoráig rugóul arra, hogy a fels. uralkodó ausztriai Háznak és a nemés magyar hazának törekedtünk kereskedéssel hasznára lenni, a magokat gyakor ízben előadott viszontagságos időkben vagyonunkat és értékünket a közjóra oda adni és feláldozni nem sajnálottuk és nagy hűséggel lenni törekedtünk.“ (Vár. lev. 1827—2834 sz.).

Ezen nevezetes okirat a többek közt arról is tesz megdönthetlén tanuságot, hogy őseink közül többen már „1691-ben telepedtek ezen a földön,“ hol kilencz év mulva (1700-ban) városunk épült. Az 1691-ben telepedett örmények ideiglenesen kibérelt házakban laktak. (L. a 101 lapon „A város alapítása“ czimű czikket).

17. *Fejezet. A város hasznos és bölcs kormányzásának meglepő eredményei.*

Egy a főkormányzókhoz intézett tanácsi felterjesztésből közöljük a következő igaz, önérzetes, de nem nagyolt (nagyolló) szavakat: „Ezen város abból, a mivel bír, semmit sem kapott ingyen; melyre nézve mind idegenektől, mind e városban lakó privatusoktól nagy capitalistakeltevén kölcsönözni... Mégis e publicum kormányzói bírták a terheket és kormányozták oly bölcsen és haszonnal, hogy nemcsak a nagy capitálisok intereseit, hanem a capitálisokat is kifizették. A városnak üléseit nagy capitálissal kelle redimálni¹⁾; redimálta a dominiumot is és maga hatalma alá vette, a nemeseket belőle nagyobbára kifizette; úgy hogy mindezeket meggondolva 200.000 frtnál többet fizetett a publicum. Azonkívül még azokat az építkezéseket is, melyeket a városban és a dominiumban szükségképpen meg kellett tenni, — megtette. Akármely privát, bölcs ember és külső uraság ezekre nem ment volna²⁾. Több ellenkezőt lehet tapasztalni. Mert hol voltak gazdagabb városok, mint a szász publicum városai? Ki nem tudja pedig, hogy a szebeni publicum cridát insinuált³⁾. De — hogy engedelemmel szóljunk — vannak-e a két hazában külső uraságok, a kiknek több falui⁴⁾ vannak a kezében, mint ezen publicumnak?! Melyik az, mely ily kevés idő alatt kétszáz és több ezer Rh. forintot kifizetett volna, mint a mi publicumunk?” (Vár. lev. 1800—1015 sz.).

II. Czikkely.

Szamosújvár határai.

Utoljára 1845. aug. 8-án jelöltettek meg hitelesen a város határai. A jelölő bizottságba a város három tagot

¹⁾ A kiváltságlevelek megszerzése roppant kiadással jártak.

²⁾ Ezt nem tudta volna megtenni.

³⁾ Csődöt jelentett.

⁴⁾ Abban az évben (1800), midőn ezen felterjesztés történt 17 falú tartozott a szamosújvári uradalomhoz.

(Bogdánffi Gábor tanácsos, Korbuly Bogdán tanácsos és Szongott Kristóf iktató) és a főkormánysezék pedig kettőt (Ákosfalvi Szilágyi Ferencz és Csernátoni Vajda Sámuel kir. táblai irnokok) küldött.

Ez a bizottság hat tanút vesz maga mellé és kimegy a határba. Itt a következő kérdéseket intézte külön-külön minden egyes tanúhoz:

1. „Esmeri-e tanú szab. kir. Szamosújvár városának határait? Ha igen

2. Mutassa ki azt a tanú Mikola és Hesdát nemes Doboka-vármegyei falvak, mint szintén Kérő és Széplak nemes Belső-Szolnok-megyei falvak között azon métákban, melyekben azokat a nemes város eleitől fogva birta?

3. Ezen tanú által kimutatott és kijelelt métákat valamelyik ezen falvak közül háborította-e, vagy azok most is azon állapotban vannak, melyekben a nemes város azokat eleitől fogva birta? Ha háborította, ki és mennyi részben? Nevezze meg a tanú azt és említse meg az időt is, melyben a háborítás történt“.

„Sequuntur jam nomina Testium eorumque fassiones:
Primus testis Lucas Molnár, annorum 67. rom. catholicus, vigiliarum magister (strázsamester), legitime citatus, juratus et examinatus. Fatetur ad utrum.

1. Szamosújvár szab. kir. város határait esmerem.

2. Ezen szab. kir. Szamosújvár városnak határa — a nemes Dobokavármegyébe kebelezett Szék városa felé menő út keleti oldalán levő domb — inkább dél felé hajló — élén találkozik össze az ugyancsak nemes Dobokavármegyébe kebelezett Mikola és Hesdát falvak határaival. Ezen dombon hajdan egy akasztófa volt, egyik ágának darabja — a földből alig kiemelkedőleg — még ma is látható. Ehhez alig két lépésnyi távolságban van egy határhalom is, melyeket az uraknak most íme meg is mutatok. Ezen akasztófa hajdan a három határ közt volt az én értemre is. Innen megyen a határszél a Szamosújvár városa felett keletre elnyuló ezen hegyláncz — mint mondám — dél vagy Mikola felé hajló élén mindenütt egészen az úgynevezett „Bolong Péter-csucsá‘-ig, hol már a vonal lehajlik s ezen domb Mikola felőli oldalán a tetőtől mintegy 25 ölnyi távolságban

lefelé vonul a határszéle. Ezen „Bolond Péter-dombja“ tövében kelet felől megint kikerekedik a hegy élre és így az éppen a szélben levő kilencz vagy tiz gödrök mellett (melyeket — mint mondatik — régebb kincs keresés végett ásták) megyen tovább a hegy élén mindenütt a határszél egészen a Koroboly-ig, hol sáncz által is el van választva a két határ egymástól, a mint azt én a tekintetes uraknak meg is mutattam. Ezen sáncz napkeleti végétől megyen ezen kérdés alatti határ egyenes lineában az úgynevezett Dániel-kútjáig, mely kútat azért neveznek így, mivel aztat régebben — de az én értemre — Dániel készítette éppen a határ-szélbe. Ezen kúttól fogva, melyet a tekintetes uraknak meg is mutattam, megint egyenes vonalban a mikolai patakon keresztül azon helyig, hol a mikolaiak az ecclesia számára téglát vetettek és égettek ezelőtt 20—22 esztendőkkel, melynek ime még most is jól látszik a helye és a mely akkor éppen a határszélbe volt állítva. Ezen helytől egyenes vonalban megyen a határlinea a Dániel-kútjától vagy a sáncz végétől a téglakemenczén keresztül nézve a mikolai út és azon túl levő sánczra, hol már megszűnik a szamosújvári határ a mikolaival szomszédos lenni.

A Hesdát felőli határszél pedig nyulik ugyanaz említettem domb tetőn levő akasztófa helyétől és a határhalmotól kezdve le a Szamos vize felé egy a Hesdát falusi fiscalis jószághoz tartozó és jelenleg Szamosújvár városa által birató fogadónak a város felé eső szegleténél éppen a fal mellett el a Hesdátra vivő út jobb oldalán levő holt Szamos éjszaknyugati széleig, a mint mindezt a tekintetes urak láthatják. Itt már szegletet formálván feltér mindenütt a holt Szamos éjszaknyugati partján nyugatnak azon fás helyig, hol most — a mint láthatják a tekintetes urak — szénaboglyák vannak, mely tős és a körülötte levő s a holt Szamos éjszaknyugati partján elterjedő helyet is a mészárosok legelőül használnak. Ezen tóshelytől megyen egyenes vonalban a Szamos túlsó éjszaknyugati partján levő határköig, melyet ime megmutatok a tekintetes uraknak. Innen egyenesen, az ime most is látható be nem végzett régi országút keleti oldalán levő sánczra

rugólag a hesdái és kéri határokat egymástól elválasztó és a szamosújvári határba bekanyarodó árokig; itt szegletet formálván néhány ölnyire mind az árok mellett keletre tér, mígnem a kéri határba ütközik.

Ezen határvonalt azért esmérem és tudom ennyire meghatározni, mert harminczkét esztendőől fogva levén ezen Szamosújvár városa szolgálatában, kötelességemben állott azokat tudni és esmérni.

3. Ezen határ nincs meg mindenütt az általom kijelölt régi állásában, a mint a tekintetes uraknak is megmutatom. — Ugyanis az úgynevezett széki út keleti oldalán álló azon domb alján (hol a mikolai, hesdái és szamosújvári határ összerug, az ezen domb tetején álló határhalom és az akasztófa helyénél) a második dombra menőleg foglaltak a mikolaiak hosszára egész a harmadik dombra nyulólag mintegy két-három esztendeje, a többi pedig régebben, de csakugyan az én értemre, lassanként foglaltatott el a mikolaiak által. A harmadik domb tetejétől (hol ezen foglalás végződik, ott hol a határszél egy kis szögletet formálva töltés alakban kezd tovább nyulni) egészen a nyegyedik vagy 'Bolond Péter-dombja' aljáig, hol esmértetésül egy általom most a tekintetes urak előtt csinált gödör vagyon, nincsen semmi foglalás; ezen gödröcskétől fogva, mintegy száz ölnyi hosszúságban, a negyedik vagy 'Bolond-Péter-csúcs' irányában, a Mikola felőli oldalon, mintegy 25 ölnyire a tetőtől lefelé egy általom megint most csinált gödörig nyulik el egy hat-hét — és a hol legkeskenyebb mintegy két ölnyi szélességben, a mikolaiak által tett második foglalás. Az idén még fentebb is kaszáltak a mikolaiak a domb teteje felé, de — a mint látszik — az ott csinált szénát lehordták a magok határokra, hogy a város azt be ne hordhassa. Én emlékszem arra, hogy régebben, midőn itt a csorda legelt, nem látszott be a városba egy marha is; holott most a mikolaiak buzakeresztjei, sőt még a törökbuzavetések belátszanak, annyira feljöttek a tetőre. A negyedik vagy 'Bolond-Péter-dombja'-tól, a már említettem gödröcskétől fogva egész az ötödik éppen a város felett levő domb nyugati oldalán ezen általom most csinált gödörtől kezdve mintegy három-négy és

néhol öt öl szélességben és mintegy százegy öl hosszúságban ezen más, ugyan most csináltam gödörig nyulik, az ugyancsak a mikolaiak által tett harmadik foglalás a város határából, mely két-három, sőt a mint látszik a mostani új feltöltésből, néhol csak egy éves. Ettől fogva egészen a Koroboly nevű hegyig, hol egy darabig a szamosújvári határt a mikolai határtól ezen nyugatról keletre nyuló sáncz választja el, — nincs semmi elfoglalás. Ezen sáncz keleti végétől fogva (de a melyet nem értem, mert régibb, megzavartatott és csak hallomásból tudom) egészen az úgynevezett Dániel-kútjáig, mintegy tiz-husz, s hol legnagyobb hatvan öl szélességben a Koroboly nevű erdő északi oldalában vagyon a negyedik, ugyancsak a mikolaiak által tett foglalás.

A Dániel-kútja előtt mintegy öt-hat öl kiterjedésben nincs semmi foglalás; de mindjárt az itt látható tós-helyen túl a mikolai oláh ecclesiának a pap által használtatni szokott földje mellett — hosszában a mikolai patakig — mintegy négy ölnyi szélességben foglalt el ugyancsak a mikolai oláh ecclesia a városi határból egy darabot. Az említett mikolai patak partján, hol régen a mikolai útba ütközve, a mikolai határral szomszédos lenni megszűnik, néhol mint egy-kettő, s hol legnagyobb mintegy tiz ölnyi szélességben nyulik el a mikolaiak által tett hatodik foglalás — a mint ezt a tekintetes uraknak külön-külön meg is mutattam.

Hogy névszerint kik tették ezen foglalásokat, nem tudom (az egy oláh ecclesiát kivéve) megnevezni, úgy az időt is, hogy mikor foglalták, nem tudom bizonyosan; mert lassanként beljebb szántogatás által foglaltak a mikolaiak a város határából.

A Hesdát felől általom a második kérdőpontra tett feleletben megjelölt határszél is nincs meg mindenütt, a mint meg is mutatom azon általom kijelelt metákban. Ugyanis a széki út keleti oldalán álló dombtetőtől, melyen régen az akasztófa állott és megette levő halomtól lefelé egy a Szamosújvárról Hesdáttra vivő út déli oldalán álló fogadóig — mely ime ez — és a melyet a második kérdésre tett vallomásomban is említettem, nagy kiterjedésű helyet fog-

laltak apródonként a szamosújvári határból a hesdátiaiak. Ezen foglalt hely éppen a fogadónál mintegy husz, tovább délre az alantabb fekvő tóshelyen mintegy ötven, éppen a hegy aljában mintegy hetven és végre a tetőn, hol már a mikolai határral össze ütközik, mintegy hatvan ölnyi szélességű. Ezen fogadó mellett a Hesdátra vivő út melynek jobb oldalán elnyuló holt Szamos nyugatészaki partjától fogva, hol a határ egy szögöt formál, egész a Szamos éjszaknyugati partjáig semmi foglalás nem történt. A Szamos éjszaknyugati, vagy Kérő felőli partján álló s már a tekintetes uraknak megmutattam, a határkötőtől fogva azon árokig, mely a kérői határt a hesdái határtól elválasztva a szamosújvári határba kissé bekanyarodik s a Szamosba ütközik, vagyon egy darab a hesdátiaiak által tett foglalás, melynek szélessége a Szamos mellett egy, az árok felőli végén pedig mintegy tiz öl. Ezen két darab a tekintetes uraknak meg is mutatott foglalást tették — tudtomra — a Hesdát falúsiak a szamosújvári határból; de hogy ezen foglalások ki által tétettek, névszerint megnevezni nem tudom; mert csak lassanként beljebb meg beljebb szántás által tétettek ezen foglalások, de csakúgyan az én értemre.“

A második tanú Román Ávrintya, 41 éves görög egyesült vallású, nemes személy; idevaló lakos, ki a városnak 12 évig volt csordapásztora.

A harmadik tanú Kupsa Lukács, 36 éves gör. kath. vallású; mint idevaló lakos részben ismeri a város határát. Szolga a városnál.

A negyedik tanú Novák Gergely városgazda, örmény kath., 73 éves.

Az ötödik Jagamast András 65 éves örmény kath. vallású polgár, ki 24 évig volt a város hesdái részjóságának haszonbérője.

A hatodik tanú Kovács Melchon örmény kath., 53 éves polgár, ki 16 évig volt a városi mészárszék haszonbérője.

Mivel mind az öt tanú egyezőleg vallott az első tanúval, vallomásaikat — nehogy ismétlésbe bocsátkozzam — mellőzöm.

Habár a második kérdőpont a Széplak felé néző „metá“-ról (nyugati határ) is tesz említést, mégis egyik tanú sem szólott városunknak sem nyugati, sem éjszaki — Szamosújvár-Németivel szomszédos — határáról. Nem szólott, mert városunk nyugatról és éjszokról természetes határokkal bir (: nyugati határa az országút és éjszokról [Németi felől] sáncz) és ezen határok nem voltak kérdésesek. (L. Vár. lev. V. Ferdinánd királyhoz 1845. okt. 7-én küldött latin felterjesztésnek, — melyben a tanúvallomások magyarul vannak fogalmazva, 7—15 lapjait).

III. Czikkely.

A város neve, czimere, jövedelme és leirása.

1. A város neve és czimere.

A bécsi udvar 1696. aug. 20-án gróf Apor István, erdélyi kincstárnokhoz intézett levelében ezt a nevet használja: „Samos-Ujvár.“

Stainwille, Erdély katonai főkormányzója, Déván 1715. ápr. 16-án kelt iratában ez az alak fordul elő: „Szamos-Wijvar.“

Főbiránk: Jakabfi Kristóf 1716-ban a katonai kormányzóhoz küldött kérvényében így nevezi városunkat: „Oppidum Armenum.“

Antalffi János erdélyi róm. kath. püspöknek a városhoz intézett iratában ez olvasható: „Eörmény Város.“

„Actum Szamosujvári in oppido Armenorum“ 1720. máj. 22. (L. „Örmény prot. I. köt. 105 lap).

Kornis István („supremus commissarius“) 1724-ben kelt levelében ezt a czímet írja: „Strenuis Judici Primario et ceteris juratis Companiae Armenorum Szamosujvariensium mihi benevolis.“

Báró kászoni Bornemisza János Bécsből küldött és 1726 nov. 10. kelettel ellátott levelében ez van: „Örmény Város.“

1727-ben kelt levélből: „Szamosujvár.“

1730. Incze Sámuel leveléből olvassuk: „Szamosujvár alias Örményváros.“

1731-ben a kormányzék evvel a czimezéssel él: „Compania Armenorum Szamosujvariensium.“

1733-ban a város által kiadott iratokon: „Liberum oppidum Armenopolitanum“ és „Libera civitas Armenopolis.“

1735-ben Placsintár Lukács („senator et juratus notarius“) ezt írja: Signatum „Szamosujvárino = Armenopoli.“

A kormányzék iratában, mely Nagy-Szeben, 1743. márcz. 4. kelettel van ellátva, ezt a czimezést használja: „Judici, Juratis ac Notario Lib. et Regii oppidi Armenopolitani.“ Itt fordul elő első ízben a „szabad kir.“ jelző; addig „priv. civitas,“ vagy „priv.oppidum,“ vagy „Compania Armenorum.“

1758-ban a főkormányzék leiratában ez a czimezés fordul elő: „Circumspectis Judici caeterisque membris comm. ac notario Companiae Armenorum Szamosujváriensium et Elisabethopolitanorum.“

„Theodorus Csomák civis Armeno-Szamosujváriensis. 1764.“

„Szamosujvár-Örményváros“, így is „Szamosujvári Örményváros 1764.“

1769. A csikszépvízi biró (Ágop Êsztechnoi = Zachariás Jakab) így ír:

„A gerlai örmények compániájának birája“ (*Պիբոժ կերպարյա Հայոց Գործարարչիւն*: birov gérláju Hájocz Kumpániájin. Vár. lev.)

1774-ig így: „Compania Armenorum Armenopolitanorum vagy Szamosujváriensium“, azután . . . „Iudici et notario oppidi Szamosujvár vel Armenopolis.“

1783. Ios. Ehleg de Eggenfeld locumtenens. 1783. máj. 3 Bágyonból (Szolnok-Doboka) irt latin levelében ezt mondja: „Inclita Armenorum compania.“

1787 óta a város ezt a kifejezést használja: „E sessione Magistratus lib. reg. civitatis Armenopolis.“

„Civitas nostra jus Liberae Regiaeque Civitatis non prius, nisi anno 1786 subsequente tandem 1787 medio Excellentissimi D. S. R. I. Comitis Adami quondam Teleki Regii eorum commissarii statuum impetraverat, Sigillum autem usque huc cum inscriptione Privilegiati Oppidi

provisum, non prius, nisi 1788 ad inscriptionem Liberae Regiaeque Civitatis transformari, hocque taliter formato exposit tandem uti caeperat . . . Nos ante annum 1788 cum inscriptione Liberae Regiaeque Civitatis sigillo nunquam uti fuerimus.“ (Vár. lev. 1806—1175. sz.).

Városunk czímere: kétfejű sas, a két fej közül a közös nyakrészből kiemelkedő kereszttel. E czímer szép történelmi multtal bír. A kétfejű sas örmény sas és így

A város czimere

eredetét nem köszöni a régi német birodalmi czimernek; mert a czimer-tanban sokkal előbb fordul elő, mint azt a német császárok használták volna. A német császárok czimere egyfejű sas volt. Csak Sigmond kezdte a kétfejű sast birodalmi czimerül használni; de előtte már számos nemes család, több város és zárda czimerében megvolt. A kétfejű sas eredete messze kinyúlik a mondák világába. A kétfejű sas a hitregetan mesés állata; ez az alvilági sas: Jatayu, mely a multba és jövőbe néz. Városunk czimeréről más helyütt kimerítően szóltam. (L. Szongott, Szamosújvár a magyar-örmény metropolisz, 25. lap).

2. Fejezet. Az ország kormányzójának egyik irata.

Habár volt az országnak polgári kormányzója (gubernator), mégis a város polgári ügyeiben is a katonai kormányzó intézkedett; mert városunk majdnem négy évtizedig „katonai védelem alatt állott.“

A katonai kormányzó: St. Stainwille-hez fordult 1719-ben is városunk kérelmével, ki Károlyfehérvárott (Carlsburg) 1719. márcz. 30-án kelt iratában, mint a helybeli vár kapitányához („A Monsieur Monsieur de Kölwel, Capitain au Rgmt de Lüvingstain a Samosujvár“) intézett, kérelmünkre kívánt kedvező választ adott.

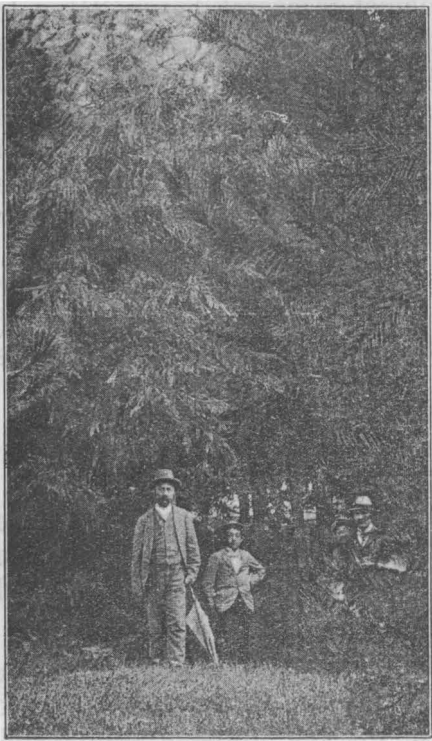
A német nyelvű fontos okirat, melynek hátára az örmény jegyző ezeket írta: „A tábornok küldte iratnak

másolata a boltok és a város körülsánczolása tárgyában.“ (generálin chêrgádz thêchthin párján e bolterun szebên u khâghkhin polor sâncz ânêlu) magyar kivonata ez:

1. Városunkat „Samosujvar“-nak nevezi („Aus der Beilaag wird derselbe ersehen: was an Mich die Armenier zu Samosuyvar vorgetragen haben“).

2. Városunk ebben az évben 500 Rh. forint adót fizetett („die auf die Armenier repartirte fünst Hundert Gulden Rhein.“).

3. A negyedik pontban ezt mondja: Aggálytalanul meg kell engedni, hogy ezen kereskedő emberek házaiknál

Sétalévi fejeves.

boltokat (= bolthajtásos termeket) építhessenek; mert csak így biztosíthatják ingóságaikat tűz ellen („Ist unbedenklich zu zulassen, dasz selbige Handelsleuthe umb Ihre effecten [ingó vagy on, jóság, házi butorok] vor Feuer sicher zu halten, in Ihrem Häusern Gewölber erbaun“). (Ime miként korlátozzák az építkezési kedvet! Volt miből és tizenkilenc évig [1700 – 1719] még is nem építhettünk úgy, mint a szükség követelte, vagy a kényelem kívánta!).

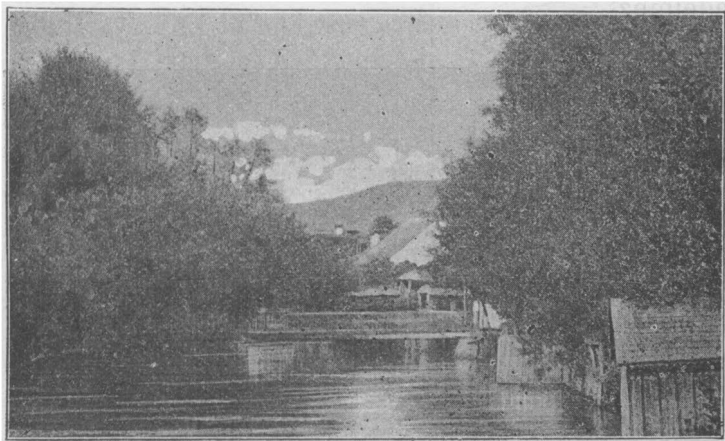
4. Bezárhatják a várost minden haladék nélkül sánczczal és kapú-

3. Fejezet. A város jövedelme.

Egy, a múlt század első feléből való latin oklevél, — melyről a kelet hiányzik, — a város jövedelmét így részletezi:

1. Az útvám (telonium) 108 Rh. frt és 20 krért van haszonbérbe kiadva; de mivel a hidak fentartása évenként 200, 300, sőt 400 frtba is kerül, ez útvám nem elég a hidak javítására.

2. Csak egy lisztelő malmunk van, mely évenként 100—200 frtot és ha a gabona drága, több jövedelmet is hoz; azonban jövedelme a kiadásokat („reparatio“) nem fedezi, mivel a malom igen veszedelmes helyen fekszik („valde in periculoso loco sita sit“).

Sétatéri vashid.

3. A serfözöházat, mit a „dominium“-mal együtt vettünk (braxatorium una cum dominio emptum) évenként 100 frtért adjuk bérbe.

4. Haszonbérbe kiadó szántőföldünk nincs. A kaszálók vagyis inkább rétek, melyeket a város használ, 200 frt érő szénát adnak.

5. Favágóhelye (lignatio: fahordóhely, a honnét hordják a fát: Ort wo Holz gefällt wird) a városnak nincs; a tűzi fát készpénzen veszszük, - - még pedig itt drágább a fa, mint bárhol Erdélyben (et quidem carissimo pretio hic, si alibi in Transylvania).

6. Mivel erdeink nincsenek (később vették meg az erdőket), makkunk sincs.

7. A vásárvámot, mely évenként 120—125 frtot tesz, rég óta a város tanácsnokainak adjuk, kiknek egyéb fizetésök nincs.

8. A város korcsomái, úgy a dominiummal vett két korcsoma is, évi 2066 frt és 40 krért vannak bérbe kiadva; de mivel ezen épületek rossz karban vannak, a javítások sokat emésztenek úgy, hogy a haszonbérből évenként alig marad 1400 frt.

9. Egyedárúság nincs a városon, azért e czím mit se jövedelmez.

Sétatéri körönd.

10. Nehány a dominiummal együtt vett ház évenként mintegy 30 frt bért hoz.

11. A mészárszéket (macellum) 500 frtért adtuk ki.

* * *

Ezekből látjuk, hogy a város, alakulásának első éveiben, mily csekély jövedelemmel birt; de kiadása sem volt sok.

Azonban, hogy a szives olvasó összehasonlítást teheszen a város akkori és mostani jövedelme között, ide irom az 1899. évi költségelőirányzat egyeztetését. Bevétel: 80823 frt 81 kr., kiadás : 80805 frt 70 kr.; maradék 18 frt 11 kr.

4. *Fejezet. A város legrégibb leírása.*

Az a latin leírás, mit alább magyar fordításban közlök, az előző (3) fejezetben közzétett oklevél két belső lapját foglalja el; ezen sincs kelet. Ez a városnak legrégibb leírása. Az érdekes leírás magyarul így szól:

„Ez a város a hasonnevű vár mellett, Belső-Szolnok-megyében, sík helyen fekszik; mellette folyik a kis Szamos, mely kiöntéseivel a réteken sok kárt szokott okozni. Szántóföldjei nincsenek. Területe (territorium), mit az uradalommal együtt vett, oly kicsiny, hogy legelésre sem elég. Évenként 1450 Rh. frt adót („taxa cameralis“) fizet. Kéves szőlőkertje van; a lakosság ezeket nem haszon kedvéért, hanem inkább kedvtelésből műveli. Ezekben — különösen a kedvezőtlen fekvés miatt — évenként alig terem 3 — 4 veder bor, mely tizenegy frtnál többet nem ér. A lakosság nagy része kereskedést (quaestum) és adásvevést (mercaturam) folytat részint Erdélyben, részint Magyarországon, Németországban, vagy más külső helyeken („aliis locis extraneis“ = külföld), a gazdagabbak márhával kereskednek. Magyarországon és a Bánátban is kénytelenek adót fizetni. Ezen kereskedőkön kívül mások timárok (cerdones), kik kecske- és juhbőröket készíttetnek (veres, sárga és fekete kordovány = „pelles rubro, flavo, nigroque colore tinctas“). Vannak közöttünk még szabók, szöcsök, eszmadriák, hentesek, kik különböző nemzetekhez tartoznak és mások házaiban laknak.

Ennek a városnak (oppidum = mezőváros) van birája, tizenkét tanácsnoka, örmény és magyar jegyzője, kik a felséges uralkodóktól nyert kiváltságlevelék értelmében az adó- és taksafizetés alól mentesek.“

V. Cikkely.

Városunk főbirái, polgármesterei.

1. *Fejezet. A kompánia birája.*

Beköltözés alkalmával az összes örménységet így nevezik: „Örmény Compania.“ Később, midőn már városokat alapítottak, mindazok az örmények, kik egyazon

városban laktak, szintén „Companiát“ alkottak. Az egésznek nevezete átment a részekre: az „örmény compania“ négy kisebb kompániára szakadt, mely részek (városok, helységek) évtizedekig ilyen nevezetek alatt is fordulnak elő: „Szamosújvári örmény compania, ebesfalvi (erzsébetvárosi) örmény compania, gyergyói örmény compania és szépvizi örmény compania.“

A csikszépvizi örmény bíró és főgondnok: Zakariás Jakab (*Աղօր Բարեկենցիկի կենդանացուն եւ պիտով պիտեղանու Տարոյց*: Ágop És-technohi jégégéhéczhpán jév birov szipvizu Hájoczh) 1769. máj. 25. kelt örmény levelében biránkat a „gerlai (szamosújvári) örmény compania birájának“ nevezi: *մեծարեղի աղա եւ աղաչա պիտով կենցալու Տարոյց Գումբանիայի* (médzáréli ághá jév ághá-eshá birov gérláju Hájoczh kumpániáji. Vár. lev. 1769. máj. 25. kelt csikszépvizi levél).

Végre egy-egy örmény társulat tagjai is „kompániá“-t képeztek. A városi jegyzőkönyvbe 1751. júl. 23-án ezt írták: „Eljött a kereskedők tekintetes kompániája“ (*Էկաւ պ. գումբանիան պարզելիմունոր*: egáv bádvéli cumpánián bázérgén-nuné. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ II. köt. 409. lap).

Őseinknek, midőn bejöttek, csak egy birájuk volt: a „compania birája.“ Azonban ennek a joga és működése azonnal megszűnt, mihelyt felépült a négy örmény helység; mert ezek maguknak külön birákat választottak. És mivel ezen helységek akkor „companiá“-knak is nevezettek, az új birák is használták ezt a címet: „a compánia birája.“ Négy örmény ember élt ezzel a címmel: a szamosújvári, az ebesfalvi, a gyergyói és szépvizi bíró. Ime a példa: „Feljött 1715. áug. 13-án Lengyel Gergely bíró, ki akkor (midőn az eset történt, mely mellett tanuskodik), a kompániának birája volt, hogy a tanács előtt tanúságot tegyen. . . . (*Էկաւ պիտով եսարիւ Գիրգոր, վորնոր այն ժամանակ պիտով եղել էր գումբանիայի*: egáv birov Chárib Kirkor, vornor ájn zsámánág birov eghél er kumpániáji. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 24. lap).

Később biráink kihagyják czimükből a „compania“ szót, és e helyett a helység nevét, melynek birájává választattak, használják; így: a szamosújvári örmények birája, az ebesfalvi örmények birája és így tovább. . .

2. Fejezet. *Törvényesnek el nem ismert bírák.*

Mihelyt felépült az új város (Szamosújvár), lakói: az örmények a II. Apafi Mihály által 1699-ben adott kiváltságlevél ezen szavai értelmében: „Armeni proprio ubique a se electo parerent Iudici . . .“ megválasztják bírójukat. Ilyen önválasztotta bírák kormányozzák az új várost 1700—1715-ig. De mivel helytelenül azt állították néme-lyek, hogy „diplománk“ még nincs¹⁾, a kormányzók tanácsunkat és bíránkat nem tekintik törvényesnek („legitimus“-nak), azért apáink Erdély akkori hatalmas katonai kormányzójához: Stainwilléhez fordulnak és kérik, hogy hagyja meg őket azon örkormányzat élvezetében, mit az Apafi- és Lipót-féle kiváltságlevél adott nekik: Erre Stainwille a következő rendeletet adja ki: „Posteaquam Armenorum Catholicorum penes arcem Szamosujváriensem Colonia possessionata competenter ac demisse me requisiverit demonstrando, quod inter primas rerum gerendarum regulas deficiente quidem legitimo magistratu constitutio unius inter ipsos Iudicis, qui lites et dissensiones eorum imposterum oriendas, ne Natio hac in primordio sua cultionis confundaretur, dirimere sciat, summe necessaria esset, quorum honestâ petitioni tam vigore cum Fisco Regio inili Contractus, et sacri Caesareo Regij Diplomatis more resolvendi, quam ex amore Iustitiae, hisce annuere et facultatem inter se eligendi Iudicem tribuere volui. Electo autem Iudici omnem quam decet reverentiam, honorem et auctoritatem ut exhibeant et similem, qui negotijs inter illos occurrentibus, usque dum sacrum Caesareo Regium Diploma iisdem Clementissime imperitur, praeesse valét, instituant impono, ita actum Szász-sebes 14-a febr. 1715. Staiwille.

¹⁾ Az Apafi-féle kiváltságlevelen kívül kezünkben volt még az I Lipót-féle diploma is, mely „Vincz 1700 máj. 15.“ kelettel van ellátva. Az jogot adott nekünk arra, hogy tanácsot alkossunk és bíránkat megválaszszuk. Ine e szerint volt diplománk és tehát a kormányzók követelt el törvénysértést, midőn törvényesen megválasztott tanácsunkat és bíránkat nem akarta törvényesnek elismerni. Ezt a diplomát most is őrizzük a városi levéltárban.

3. *Fejezet. A főbirói választást a király hagyta helyben.*

A főbirót egy évre választottuk, ki a következő év első napjaiban mondott le hivataláról; de a városi közgyűlés rendszeren a második évre is megválasztotta. És így legtöbb főbiránk legalább két évig viselte a főbirói tisztelet. A választási jegyzőkönyvet — megerősítés végett — a fejedelemhez küldöttük fel. A megerősítésért még taksát is fizettünk. Állításomat nem hagyom bizonyítatlanul, azért közzéteszek négy oklevelet:

A felséges kir. Főigazgató-Tanácsnak (főkormányzók, gubernium) 1807 okt. hónap 22. 7729 szám alatt kelt rendelete azt parancsolja, hogy az 1791-ben kelt 61. Diætales articulus értelméhez képest a főbirói hivatalra véghez viendő *candidatio* a fels. Udvarhoz megerősítésül leendő felküldés végett mindenkor *repræsentáltassék*.“ (Vár. lev. 1820—609 sz.).

„Méltóztatott eő Felsege maga f. eszt. júl. 7. 2542. udvari szám alatt kelt kegyes *decretuma* által Karátsonyi Kristófot azon város bíróságában, melyet most is a Guberniumnak megelégedésével visel és a melyért 300 Rh. frt esztendei *sallarium* illeti, továbbra is kegyelmösen *confirmálni*. *Ex Regio M. Princ. Trans. Gubernio. Claudiopoli die 7. julii 1820.* (Vár. lev. 1820—167 sz.).

„*Benignum Decretum aulicum* dto 20 maji a. c. *exaratum, tenore* *eujus Sua Maiestas Ssima ad officium Primarii Iudicis Szamosujváriensis votorum pluralitate candidatum Antonium Lászlóffi clementer resolvere dignata est, eo cum mandato Dnis in apographo hisce communicatur, ut Eundem Antonium Lászlóffi dicto suo officio admoveere partium suarum esse ducant. E Regio M. Prin. Trans. Gubernio. Claudiopoli die 30 junii 1808 G. C. Bánffy.*“ (4421 főkormányzékai szám. Vár. lev. 1808—939 sz.).

„*Senator Lászlóffi Antal* urnak birói hivatalra lett megválasztásáért és a fels. Udvar által abban lett *confirmatiójának* taxája 16 frt, 33 krban figállatván, ezen summának az állodiális cassából való fizetését a *centumviratus* meghatározza.“ (Vár. lev. 1808—820 sz.).

A választási jegyzőkönyv a következő tartalmú jelentés kíséretében küldetett fel a főkormányzékhez: A helybeli főbírói hivatalnak egy folyamatban való viselésére felsőbb rendelkezések szerint kiszabott normális két esztendő eltelvén . . . privilegiumunk tartalma és a törvényesített régi szokás szerint az esperes és district notarius urakkal, nem különben a választott közönséggel egyesítve tartott gyűlésünkben restauratiót tartván, az ezen választás alkalmával voxoknak többségét nyert hármasszámúba be ment tagjaink jegyzékét elkészítvén . . . a guberniumhoz küldjük.“ (Vár. lev. 1828—52 sz.).

4. Fejezet. Főbíráink¹⁾ és polgármestereink.

1700—1714. Ez a tizenégy év alatt hét főbíró vezette a város ügyeit; de a hét közül csak egynek neve maradt feljegyezve, ez Cháríb Kirkor (Lengyel Gergely. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. kötet 24 lap). Mind a hét I. Lipót diplomája alapján választatott meg; tehát „törvényes“ főbírák. Czimök: „A szamosujvári (gerlai) örmény kompánia bírása.“

1714—1716. Idősebb Jakabffy Kristóf (L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 1 lap).

1716—1718. Ifjabb Jakabffy Kristóf (*тоузблч улопзултуу*: Chácshig Ágopsáján, vagy *улопзулч*: Ágopsái. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. XIII. lap). Az „Örmény prot.“ I. köt. XXXII (32) lapján (1716 aug. 10) így is: „Birovuthián chodsá Chácshigin“ (gazdag Kristóf bírósága idejében); a XL (40) lapon pedig (1717 márcz. 15): „Pán bírov Chácshigé“ (Kristóf bíró úr). 1716

---

¹⁾ A mult század elején a tanács (senatus) egy főbíró és tizenkét tanácsnokból (senator) állott; de mivel a tanácsnokok közül néhányan csakis bírói teendőket végeztek (mert ezek alkották a városi törvényszéket), ezen tanácsnokok is bírák voltak. Az első bíró (judex primarius) tehát, ki egyszersmind a városnak is feje volt, megkülönböztetőleg a szék-ülő bíraktól, főbírónak neveztetett. 1849. jún. 15.ig főbírák, azon innen polgármesterek állanak városunk élén. — Ezek szerint a falú, hol bíráskodó tanácsnokok nem voltak, előljárója: „bíró,“ a szabad kir. városnak feje: „főbíró“ volt.

febr. 3-án ír Kristóf Lukács (Luszig Kriszdoszduri) nevű örmény Szucsovából (Szucsov-en) Jakabffy-nak levelet, melyben főbiránk nevét „Bedi“-nek (*արարա պիով ԳԼ. ԵԻ*: ághácshá birov Bedi) mondja. Bedi: a Jakabffy család mellékneve volt.

1718—1720. Duha (Buhá) Salamon (*պիով Սալմոն Գուհայի*: birov Szoghomon Buhá-i¹⁾). I. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. XXVI. lap). Ezt „S. Archiepiscopus apost. missionarius“ Bécsből Szamosújvárra küldött levelében (1719 decz. 5.) Salamon de Theodor-nak nevezi; miből következik, hogy Duha Salamonnak apja Duha Tódor volt. Ezt bizonyítja az „Örmény prot.“ 1719-ről vezetett ezen sora is: „Birovuthiun bádveli Szoghomon Toderi“ (Todor fiának, tekintetes Salamonnak bírósága).

1720. Der-Kirkorján Alexá (*Տր-Գրգորյան Ալ. Գառ*: Pap-Gergely Álexa [Elek]). Így is fordul elő: *ՏԼ. Գրգոր* (Der-Kirkori). Ennek a családnak neve Kirkor (Gergely); a Der (úr, pap) csak jelző; azt mutatja, hogy ennek a főbirónak őse pap volt. A főbíró családjának egviki ága a Kirkorján elhagyásával később a jelzöt (Der) magyarra fordította és Pap-nak nevezte magát. (dr. Pap Géza országgyűlési képviselő is ezen családból veszi eredetét); a másik, a keresztnévről most is Álexa nevet visel. Főbirónak választották 1719. decz. 16-án. Ekkor választottak még tíz

---

¹⁾ Ennek a családnak vezetéckneve: Ávák (= Novák). Der-Ávákián (Don-ávák, Donovák). Ez a név alatt is jött be Moldva-Oláhsországból. A Buhá (román szó: bagoly), gúnyneve a családnak. Az idézett lapon kívül még a mondott prot. XLII (42) lapján is *արարա* (buhá, így kis *b*-vel). És mivel az örmény kis *b* (*պ*) nagyon hasonlít az örmény kis *d*-hez (*ժ*), a buhá (Buhá) helyett irtak duhá-t (Duhá). Az örményben nincs *a*, tehát Duhá; örményül most is így mondjuk: Duhá. Maga a főbíró az „Örmény prot.“ I. köt. XXVI. (26) lapjára ezt írta: *արի եւ սղճա արարայի*: ári jész szoghomon buhájin (a vezetéck- és keresztnév is így kis *b*-vel és kis *sz*-szel): felvettem én buha salamon; de már az LV. lapon *Գրգորյան արարայի*: gividsárink duháin: fizetünk duháinak. A Novák család egyik tagját még az ötvenes években is Bagoly-nak („Bagoly ur“) nevezték.

tanácsost, egy jegyzőt, két szutas-t (communitási tag), két szárésztá-t (szárosztá lengyel szó: elnök, társulati elnök) és két vátáh-t (alelnök. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 127 lap).

1721. Simai Salamon. Nem egyszer maga a főbiró így nevezi magát: Salamon Tódor (= Salamon Theodor[i] = Tódornak fia Salamon. *Սողոմոն Գրուկ, Բ*: Szoghomon Tódor = Simai Salamon, vagyis *Սողոմոն Գրուկ, ԲԻ Շիմադուհուի*: Szoghomon Toderi Simáján: Simai Tódornak fia Salamon). Ez építtette a nevéből elnevezett „Salamon-templom“-ot.

1722. Dániel Tódor (= Toderás. *Եւ սիբով Գրուկ, ԲՅԷ խոսուիւ սւղ իօր սիբովիւ Նիկոլի*: Jész biróv Toderás gudám szeb nor birovin Nigolin: Én Toderás biró számba adom az új birónak Miklósnak. . . L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 200 lap). Ez a Miklós a következő biró.

1723. Mëndrul Miklós (= Czifra. *Նիկոլ Մընրուի*: Nigol Mëndruli = Mëndrul fia Miklós. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 199 lap). 1722 decz. 14-én (péntek) választották meg.

1724. Placsintár Lukács. 1723 decz. 16-án választották meg. (L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 227 lap).

1725. Simai Salamon (= Salamon Tódor, *Սողոմոն Գրուկ, Բ*: Szoghomon Toderi: Tódornak fia Salamon). 1724 decz. 11-én válaszszaak meg. A választásnál jelen vannak: a papok, a főgondnok, a fő- és alszónok (orator), a kereskedő- és timártársulat elnöke (szárésztá). „Mi Gerlában (Szamos-úvjárt) lakó örmények mindnyájan — mondja a jegyzőkönyv — úgy találtuk (azt határoztuk), hogy biróválasztás (birócsere) alkalmával többé zavart nem csinálunk, a várost fel nem forgatjuk“ (: Minkh Gérla géczhogh Hájéré ámenekheánk. kédánk, or álsád birovp-phoghutheán zsámánág khághákhé tulburát eshellá). Egyszerre két birót választottak: Simai Salamont (Szoghomon Toderi = [Simai] Tódornak fiát Salamont) és Chêngánosz Tódort (Chêngánosznak [= Longinus] fiát Tódort = Dániel Tódort. L. feljebb 1722 év alatt). A kettő között a sors döntött: a Simai Salamon nevét huzták ki. Ez a választógyűlés elhatározta azt is, hogy az első évet ingyen szolgálja a biró, a második évben 100 frt fizetést kapjon; de ha valaki még a harmadik évre is megválasztatnék, fizetése 200 frt legyen.

Eddig (1700—1725) a hivatal egész tartama alatt (tehát az első és második évben is) ingyen viselték a birói tisztet. L. Vár. lev. „Örm. prot.“ I. köt. 253. lap).

1726. Dániel Tódor (*Գրուէրուէր Խնգանոսի*: Toderás Chêngánosz-i: Chêngánosz [= Longinus] fia Tódor). 1725. decz. 17-én választották meg. (L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 305. lap).

1727. Simai Salamon = Salamon Tódor. „Salamon Thódor Örmény-Városnak Főbirája tanácsával edgyütt“. Megválasztották 1726. decz. 13-án. (L. „Örmény prot.“ I. köt. 331 lap).

1728. Dániel Tódor. Megválasztották 1727. decz. 18-án. (L. „Örmény prot.“ I. köt. 390 lap).

1729—1731. Simai Salamon. = Salamon Tódor (= Simai Tódornak fia Salamon). Lőcsei József deési hadnagy (Deés város feje hadnagynak nevezetett) 1729. szept. 11-én kelt levelében is: Salamon Tódor. Ez a név alatt („Judex Armenorum Szamosujváriensium“) Pataky István kolozsvári főbiró levelében is (1730. máj. 30). 1729 évre megválasztott 1728. decz. 16-án és 1730.-ra 1729. decz. 17-én. (L. „Örm. prot.“ I. köt. 564 lap).

1731—1733. Duha Salamon (*Սոհա տէր Խաչատրոսի*: Szoghomon Duháji Chácshádéri; Duha Kristóf fia Salamon). Megválasztották 1731-re 1730. decz. 18-án (L. „Örm. prot.“ II. köt. 1 lap) és 1732-re 1731. decz. 29-én (L. „Örm. prot.“ II. köt. 38 lap).

1733—1735. Simai Gergely. („Gregorius Thodor Simai judex primarius Armenopolitanus“: Simai Tódornak fia Gergely). Örményül így: *Գրեգոր Շիմայի*: Krikor Simáji, vagy *Գրեգոր Գրուէրուէր Շիմայի*: Krikor Toderjenczh Simáji: Simai Todornak fia Gergely. 1733. évre megválasztott 1733. ján. 2-án (L. „Örm. prot.“ II. köt. 68 lap) és 1734. évre 1733. decz. 30-án. (L. „Örm. prot.“ II. köt. 103 lap).

1735. Placsintár Lukács. Megválasztott 1734. decz. 29-én. (L. „Örm. prot.“ II. köt. 139 lap).

1736–1738. Simai Gergely. (*Гергелъ укрънъ Гомлнхъ чхднхлнцъ*: Kírkor bírov Toderi Simájánczh: Simai Tódor fia Gergely bíró). Megválasztatott 1736. évre 1735. decz. 28-án. (L. „Örm. prot.“ II. köt. 155 lap) és 1737. évre 1736. decz. 29.-én. („Örm. prot.“ II. köt. 175 lap).

1738. Dániel Tódor (latinul „Theodorus Dániel judex primarius“ és örményül: „*հիւկաւանոս Տ. Գումլբուխ որդիւ*“: Chêngánosz voghormádz hoki Toderásin vértin: néhai Toderásnak fia Chêngonász [= Longinus]). Ennek a főbírónak tehát helyes neve: Toderás (Tódor) Longinus = Tódor Longinus. De mivel ez nem tudta, hogy az örmény Chêngánosz a latin Longinus névnek ártírt alakja, Chêngánosz keresztnevét latinul Dániel-nek írta (Longinus helyett; pedig Dániel nem egyjelentésű a Longinus-szal; ugyanis a zsidó Dániel szónak jelentése: az Isten ítélete; ellenben a Longinus név a latin longus [hosszú] szóból származik). Az örmény és latin nyelv a keresztnevet a vezetéknev elejébe teszi. Főbíránk megtartotta e szabályt, midőn örményül írta nevét („Chêngánosz Toderás“); de hibát követett, midőn azt latinul írta (Theodorus Dániel judex primarius“ e helyett: „Daniel Theodorus“). Később magyarul is a latinos alakot használta (Todor Dániel = Tódor Longinus helyett állandóan Dániel Tódort írt). Ezen idő óta (1738) a Tódor nevű családból Dániel név alatt új család szakadt ki. — Pataky István kolozsvári főbíró is helytelenül fordította latinra főbíránk keresztnevét (Chêngánosz), midőn „Antonius Toderás“-nak mondja. De e fölött nem csodálkozom, mivel Pataky legalább nem örmény. Megválasztatott 1737. decz. 17-én. (Örm. prot. II. köt. 197 l.).

1739. Placsintár Bogdán („Deodatus Placsintár judex“). Megválasztatott 1739. ján. 1-én. (Örm. prot. II. köt. 229 l.).

1740. Simai Tódor. („Gregorius Theodor judex primarius“: Simai Tódor a Gergelyé, vagy Simai Gergelynek fia Tódor). Örményül: *Գումլբուշը Գերգելիւ*: Tódor a Gergelyé (Tódor, ki Gergelytől született). Megválasztatott 1740. ján. 1-én. (Örm. prot. II. 151 l.).

1741—1743. Dániel Tódor („Illustrissimus [mert „consiliarius“ volt] dominus Th. Daniel“). Örményül *խնդանոս Թորոսյան*: Chêngánosz Thoroszján; *խնդանոս Թորոսի Գանգիլի*: Chêngánosz vèrti Thoroszi Tánieli: Dániel Todor fia Longinus. A főbíró saját aláírása ez: „*խնդանոս Թոր*“: Chêngánosz Th(o)r(osz)i = Todor Longinus. Örményül mindig helyesen írja nevét. Megválasztatott 1741. évre ján. 1-én. (Örm. prot. II. köt., 264 l.) és 1742. évre szintén ján. 1-én. (Örm. prot. II. köt. 283 l.) Megválasztását a főkörmányszéka következő szavakkal hagyja helyben: „De capacitate et caeteris neoelecti bonis qualitibus non modo haudquaquam dubius, verum etiam ipse persvasus, hanc electi Judicis Dni Theodori Dániel electionem, ut pote legaliter et solemniter factam tenore presentium, ratam, gratam habens, omnino approbo atque confirmo. Cibinii 26 xbris F. B. de Schmidling.“

1743—1745. Karátsonyi Miklós (*Նիկոլ Գրիգորիան*: Nigol Krecsunján). Így is: „*Նիկոլոս Խաչիկիս Կրիստոֆորի*“): Nikulá Chácsigin jégéghéczhpéná. (Karátsonyi) Kristóf főgondnok fia Miklós). Mivel apját Kristófnak hívták, maga a főbíró is latinul „Nicolaus Cristophori Karátsonyi“ helyett nem egyszer használta ezt „Nicolaus Christoph(ori).“ Ez az oka, hogy némelyek — de helytelenül — hol „Kristóf Miklós“-nak (e helyett Karátsonyi Kristófnak fia Miklós), hol — mint Zalányi Péter szolgabíró, Szilváson 1744. szept. 17-én kelt levelében — „Miklós Kristóf“-nak nevezik. Megválasztatott 1743. évre 1742. decz 27-én (Örmény prot. II. köt. 264 lap), 1744. évre pedig 1743. decz. 7-én. (Örm. prot. II. köt. 373 l.).

1745—1747. Simai Lukács. Megválasztatott 1745. évre, 1744. decz. 26-án. (Örm. prot. II. köt. 322. l.) és 1746. évre 1745. decz. 28-án. (Örm. prot. II. köt. 342. l.).

1747. Pap Emanuel (*Մանուկ Տեր-Գրիգորիան* Mánug Der-Kirkorján). Naláczi Dániel, Légenből irt levelében (1747. máj. 10) helytelenül így nevezi „Martinus Papp.“ Megválasztatott 1746. decz. 29-én. (Örm. prot. II. köt. 355. l.).

1748—1751. Dániel Tódor. Fizetése 100 arany (= 500 frt), egy hordó bor; ezeken kívül „taksa és adómentes.“ Megválasztatott 1748. évre 1747. decz. 23-án. (Örm. prot. II. köt. 364. l.), 1749. évre 1748. decz. 28-án (Örm. prot. II. köt. 374. l.) és harmad izben 1750. évre 1749. decz. 28-án. (Örm. prot. II. köt. 380. l.).

1751—1753. Placsintár Dávid (*Πασινης Πιτ.Επισημορ*). Megválasztatott 1751. évre 1750 decz. 30-án (Örm. prot. II. köt. 399. l.) és 1752. évre 1751. decz. 28-án. (Örm. prot. II. köt. 412. l.).

1753—1755. Dániel Tódor. Megválasztatott 1752. decz. 29-én (Örm. prot. II. köt. 424. l.). Erről a főbiróról később a főkormányszék ezeket írja a tanácsnak: „Kegyess tekintetben vévén Felsőleges Aszszonyunk nemes Belső-Szolnok és Doboka vármegyéknek Assesora és Szamos Ujvári Communitas volt Birája Dániel Tódor ő Kegyelme hiveséges szolgálattját, melyeket minden előforduló alkalmatosságokban, a dolgoknak mivoltokhoz képest, de nevezetesen mostani terhes hadakozás alatt a Tyrok és Nemes Kalnakiána legiohoz kívántato lovak kiállításában s mutuum és gratuitum donum adásában, a Szamosujvári Communitásnál dicséretesen nemcsak mutatott, hanem végben is vitt, méltoztatott eő Felsőlege azokbol nyert érdemeire nézve Honorarius Consiliariusnak különösen Anyai kegyelméből kegyesen resolválni; Mely Kegyelmes Resolutioja olly véggel communicaltatik Kegyelmetekkel, minde-nekk maga Circulásában értésére tévén, mind írásban, mind pediglen szóval illendő titulussát kiki megadhassa. E Regio Principatus Trans. Gubernio. Cibinij die 10 Maji anno 1762.

Comes Lázár.

Bruckenthal.

1755—1758. Novák Kristóf. (*Πασινης Νοταριος* = Cháeshig Novák-h-i). Megválasztatott 1755. ján. 4-én (Örm. prot. II. köt. 448 és 452. l.) és 1757. ján. 3-án (Örm. prot. II. köt. 468. l.).

1758. Hankovics Jakab. Megválasztatott 1758. ján. 8-án. (Örm. prot. II. köt. 490. l.).

1759. Verzár Vártán (*Πασινης Βαρωνου*). A „Vártán“ örmény keresztnevet, melynek jelentése: Rosans, rózsa,

rozsaszinű, — némelyek helytelenül Martinus-Mártonnal fordítják. Így nevezi egy kapniki levél főbírákat „Martinus Verzeresco“-nak, Szalánki Gábor alispán pedig (Deés 1759.) „Verzár Márton“-nak.

1760—1762. Simai Tódor (*Գումեր ո. Յ. Գիրգորի Շիմայիան* = Toder voghormádz hoki Kirkori Simáján: Néhai Simai Gergely fia Tódor. Örm. prot. II. köt. 533. l.). 1761. évre megválasztatott 1760. decz. 29-én.

1762. Simai Lukács. (*Լուսիկ Շիմայիան* = Luszig Simáján). Fizetése 317 frt (mert a malombiróságot is ő vállalta fel; de tett a város melléje egy al-malombirót, kinek maga a város adott fizetést: 100 frt pénzt és 24 véka buzát). Megválasztatott 1762. ján. 2-án (Örm. prot. III. köt. 1. l.).¹⁾

1763—1766. Karátsonyi Bogdán (= Adeodat). A Karátsonyi család mellékneve „Hébás,“²⁾ azért ez a főbíró örményül „Ászvádur Hébéseskujáncz“-nak is neveztetett Bánffi János (Nagy-Iklód 1763.) helytelenül így nevezi: Valentinus Karátson; Csontos Timotheus pedig, ki Közép-Szolnok „jurassor“-a volt (Zilah, 1764) szintén helytelenül Benedictus Karátsonnak mondja. Gróf Vass György (Czege) ezt a nevet használja: „Habasesty.“ Örményül: *Ասվաւուր Կաշիկի Գրէշնիւան* = Ászvádur Chácshigi Krecsunján: Karátsonyi Kristófnak fia Bogdán (= Adodat). Megválasztatott 1764. évre 1763 decz. 31-én (Örm. prot. III. köt. 36. l.) és 1765. évre ján. 2-án. (Örm. prot. III. köt. 50. l.). Fizetése 200 frt, továbbá 40 veder bor és egy kalangya széna. (Örm. prot. III. köt. 17. l.)

1766—1768. Lászlóffi Bogdán (*Ասվաւուր Մանուկի Նաստուրեւնի* = Ászvádur Mánugi Nászturénch³⁾): Násztur [= Lászlóffi] Emánuel fia Bogdán [Adeodat]). A magyarok

¹⁾ Mivel a szamosújvári örmény családok közül 19 család nyert magyar nemességet (kettő 1760 előtt és a többi 1760 után); 1762 óta nemcsak a főbírák, hanem a tanácsnokok is a nemes családok közül választottak.

²⁾ L. Szongott Kristóf, A magyarhoni örmény családok genealogiája, 82. lapon Hébás.

³⁾ L. Szongott Kristóf, A magyarhoni örmény családok genealogiája: Lászlóffi, Násztur 112 és 133. lap.

megcserélték vezetéknévét keresztnévvel és így nevezték: „főbiró Bogdány László úr.“ Ez is előfordul: „Ladislaus Bogdán“ vagy „Adeodatus Bogdány.“ Christianus Servatius brassói „centumvir“ így mondja: „László Bogdán.“ Andreas Tarfler brassói biró pedig így: „Bogdan Nestoresc jugo primier de la ville libra et Royal a Szamosujvár.“ Megválasztatott 1766. ján 3-án. (Örm. prot. III. köt. 118. l.).

1768—1770. Jakabffy Kristóf (*Երազիկ ո. Յ. Նիկողայի Երազուֆիկուս*: Chácshig Nikulá-i Jákobfiján: Jakabffy Miklós fia Kristóf). Örményül így is: Chácshig Ágopsái. Még találtam ilyen helytelen elnevezéseket is: Nicolaus Pap, Niculest Christof, Nicola Christianus. Fizetése 200 frt. Megválasztatott 1768. ján. 2-án (Örm. prot. III. köt. 135. l.) és 1768. dec. 30-án (Örm. prot. III. köt. 159. l.).

1770. Verzár János (*Օհաննես Վերձարյան*: Ohánessz Vêrdzárján). Megválasztatott 1770. ján. 4-én (Örm. prot. III. köt. 181. l.).

1771—1773. Simai Tódor (Toder Krikori Simáján: Simai Gergely fia Tódor = Simai Tódor, a Gergelyé). Megválasztatott 1771. ján. 3-án (Örm. prot. III. köt. 193. l.) és 1772. ján. 4-én (Örm. prot. III. 209. l.).

1773—1775. Karátsonyi Bogdán. (L. feljebb 1763—1766 alatt). Megválasztatott 1773. ján. 4-én (Örm. prot. III. köt. 238. l.) és 1774. ján. 2-án (Örm. prot. III. köt. 257. l.).

1775—1778. Dániel Bogdán (*Ազգաւոր Դանիւսի Տանիւլիւս*: Ászvádur Chêngánoszi Dánielján: Dániel Longinus fia Bogdán [=Adeodat, Deodat]. Örm. prot. III. köt. 294 és 314. lap).

1778—1780. Novák Vártán. Maga a főbiró is elég helytelenül a Vártán helyett Márตินus-t és Márton-t („Novák Márton“) használ. Megválasztatott 1778. ján. 7-én (Örm. prot. III. köt. 331. l.).

1780—1782. Ifj. Jakabffy Kristóf (*Երազիկ ժեռիկի Երազուֆիկուս*: Chácshig Dzerigi Jákobfiján: Jakabffy Simon fia Kristóf). Fizetése 350 frt. (1780-tól kezdve elmarad a természetbeni fizetés: bor, széna; megváltják 50 frt többlettel). A város alapítása óta a főbiró adót nem fizet és

malomvámot sem ad. Megválasztatott 1780. ján. 7-én (Örm. prot. III. köt. 365. l.) és 1781. ján. 10-én (Örm. prot. III. köt. 377. l.).

1782—1784. Simai Tódor (Toder Krikori Simáján: Simai Gergely fia Tódor = Simai Tódor a Gergelyé). Megválasztatott 1782. ján. 8-án és 1783. ján. 9-én. (Örm. prot. III. köt. 395. és 406. l.).

1784. Dániel Miklós (*Նիկոլայ Ամիրանի Գորովի Գորովի*: Nikulá Ámirá-i Dánielján = Dániel Ámirának¹⁾ fia Miklós. Örm. prot. III. köt. 426. l.).

1785—1791. Id.²⁾ Jakabffy Kristóf (Chácsig Nikulái Jakabffiján: Jakabffy Miklós fia Kristóf). Örményül még így is hívták „Chácsig Nikuláján“: (Jakabffy) Miklós-nak fia Kristóf. Matkovics Pál bécsi ügynökünk (agens) „birodalmi bíró“-nak nevezi. Megválasztatása napján így üdvözölte a közgyűlés új főbiráját: „Adjon Isten erőt, egészséget Önnek, hogy hasznára lehessen városunknak. . .“ (Örm. prot. III. köt. 445. és 457. lap).

1791—1794. Balta Márton. (Örm. prot. III. köt. 490. l.). Főbiránk közül ez az első, kit a város megválaszt országgyűlési követnek.

1794—1797. Rátz Ioachim (*Ռատչիկ Իոախիմ*: Ovágim Pátján). Balogh György Deés főbirájának 1796. szept. 11-én kelt levelében is: „Rátz Ioachim judex primarius“ Vonatkozó jegyzőkönyvünk ezeket mondja ezen derék főbiróról: „Munere ad omnium utriusque videlicet status Sacri et saecularis complacentiam laudabili cum zelo et summa cum integritate gesto.“ (Örm. prot. III. köt. 505. l.).

1797—1800. Gorove Kristóf (*Գորովի Արթուրի Գորովի*: Chácsig Ábkári Goroveján: Gorove Ábágár fia Kristóf). 1797. ján. 3-án felvett jegyzőkönyv ezeket mondja Gorove István miniszter nagyapjáról: „Electus est ad iudicis primarii munus Christophorus Gorove (1797), deposito vol.

¹⁾ Ez Erzsébetvárosról szakadt ide. A testvérvárosban „Ámirá“-t helytelenül Inrével helyettesítették. L. Szongott Kristóf, A magyarhoni örmény családok genealogiája, 16. lap.

²⁾ Ez és ifj. Jakabffy Kristóf unokatestvérek; ifj. Jakabffy Kristóf, ki 1780—1782. volt főbiránk, Jakabffy Simonnak fia; id. Jakabffy Kristófnak apját pedig Miklósnak hívták.

juramenti sacramento inter faustas felicis regiminis com-
 precationes subsecutoque triumphantis gaudii, ac exul-
 tantis laetitiae manifesta signa, more solito introductus
 habetur. Et post juxta receptam antea laudabilem hujus
 Civitatis consvetudinem, itum est ad Templum Parochiale,
 ubi audito missae sacrificio“ . . . A lelépett főbirót a ta-
 nács és communitas templom után saját házához kísérte
 „ubi iterum reverenter salutatus est pro exantlatis sub
 judicatu suo indefessis laboribus, fatigiis, testataque in
 promovendo publici emolumento fidelitate, ac industria,
 novae actae sunt gratiae.“ E főbiró az első, ki tűzoltó-
 szerekről gondoskodik; elegendő kutakat ásat; vigyáz arra,
 hogy az új épületek egyenes sorban épüljenek. Alatta
 tisztviselő csak a biró engedélyével távozhatott el a város-
 ról, ki gondoskodott arról, hogy az alatt a munkában
 hátramaradás ne történjen. (Vár. lev. 1799 528. és 578.
 sz.). Ez alatt rendezte Schmiedts János gubern. cancel.
 levéltárunka t elejétől 1799-ig. Dolgozott ez ezen „unal-
 mas és örökös munkában“ 267 napot és vett ki 230
 frtot. E nagy munka befejezése után a tanácshoz Sza-
 mosújvárt 1799. jún. 28-án benyújtott jelen tésében ezeket
 mondja: „Csekély szolgálatomnak további megesmerését
 és hozzám való gratiáját a tekintetes nemes Tanácsra
 alázatossággal bízom.“ (Vár. lev. 1799 715. sz.).

1800—1802. Lászlóffy Emánuel. Megválaszta-
 tott 1801. évre 1801. ján. 2-án. Azon szép beszédből,
 mit lemondása alkalmával Lászlóffy Emánuel magyarul
 tartott, ide iktatok egy-két sort: „A főbirói hivatal külö-
 nösen abba feneklik meg, hogy az azt viselő, mint elől-
 ülő tudja magát mértékelni, jó például legyen, a tagokat
 magok fölyényes szabadságokban ne akadályozza; mint
 biró úgy ítéljen és az administratio minden ágában olyan
 lépést tegyen, hogy annak idejében Isten eő Felseége előtt
 is számolhasson. Egyenes szívűség mellett a jó igyekezet
 a terhes dolgokban egyedül is elég . . . (Vár. lev. 1802—1,
 2, 3, 4. sz.).

1802—1805. Simai Gergely. Magyar iratából,
 melylyel hivataláról lemond, álljon itt a következő részlet:
 „Tekintetes nemes Tanács és nemes választott közönség!

Igen örvendek azon, hogy a mindenek előtt tudva levő nehéz és terhes környülállások között is főbirói hivatalomban a harmadik esztendő is betöltöttem; mely hivatalnak folytatása akár könnyű, akár nehéz, mégis a kölcsönös kötelesség azt kívánja, hogy ha könnyű vagy hasznos: más is érezze, ha terhes: hordozza. Még csak arra kérem a tekintetes Tanácsot és választott közönséget, hogy hivatalom ideje alatt emberi gyarlóságból ne talán tán megtörténhetett hibáimért megengedvén, helyemre a szokott mód szerint más birót választani ne terhelhessék. Hivatalbeli köteles szolgálók Simai Gergely. (Vár. lev. 1805.).

1805—1809. Kovrig Tódor. Ennek nevéről neveztek el a harmadik utcát „Kovrig-utczá“-nak. Egyik beszédéből ide kijegyzek néhány érdekes sort: „Istennek kegyelméből elérvén azon napot, melyben szokás szerint az idevaló publicum restauratiót tartani szokott: azért az orator és notarius uraknak és a nemes választott közönségnek boldog és szerencsés új-esztendő kívánva, a nemes publicumtól elbucúzunk és magunk helyébe más individuumot candidáltatni kérek. Egyszersmind engedelmet kérek, ha a hivatalommal a kötelességeknek úgy nem tehettem eleget, hogy mindenki velem meg lett volna elégedve; különben is nincs olyan halandó hivatalnok, ki mindenkinek contentusa szerint cselekedhetne... Azért általadjuk az orator uraknak és a választott közönségnek a jegyzökönyveket, a communitas sessionalis hazának és az almariomnak kulcsait.“ (Vár. lev. 1807. évi első jegyzökönyv).

1809. Lászlóffy Antal. Ez 1808. aug. havában választatott meg és így egy évig és öt hónapig állott a város élén.

1810—1812. Bogdánffy Gergely.

1812—1815. Kovrig Tódor. 1812. ján. 2-án választatott meg. (Vár. lev. 1812—145. sz.). 1814 ján. 4-én lemondott, de „voto unanimi et suffragiis communis“ ismét megválasztatott. Azonban ugyanezen év szept. első felében újra lemondott — és helyébe Duha Tódor választatott. Ugyanis a szept 15-ről vezetett jegyzökönyvben ezt olvasom: „Sub spect. Dom. Theodori Duha judici primarii.“ (Vár. lev. 1814—1430, 1433. sz.).

1815. Duha Tódor. Erről a választásról a jegyzőkönyv a következőket mondja: „Duha Tódor kapott a főbirói állásra 14 szavazatot. Tud magyarul, deákul, örményül, németül, oláhul. 1791-ben lett centumpater, komunitási notarius 1797—1800, alszónok 1800—1802; 1803-ban senator, most is az. Értelemre, tehetségre és hajlandóságra nézve alkalmas.“ (Vár. lev. 1814—481 sz.).

1816. Márkovics Adeodat (Bogdán) 11 szavazattal 1816. ján. 2-án főbiróvá választott. A minősítési táblázat róla ezeket mondja: „Beszél örményül, magyarul, oláhul, deákul, németül. Lett centumpater 1801-ben, 1806-ban alldialis perceptor, 1807-ben viceorator, 1808—1809 főorator, 1810-ben senator; 15 évig szolgált. Értelmére, tehetségére és hajlandóságára nézve alkalmas. Örmény katolikus.“

1817—1819. Kovrig Tódor.

1819—1825. Karátsonyi Kristóf, kiről a minősítési táblázat így szól: „Tud örményül, magyarul, deákul, németül és oláhul. Quadraginta vir lett 1809-ben, senator 1810-ben; ezen hivatalt most is folytatja. Értelmére, tehetségére és hajlandóságára nézve alkalmas a főbiróságra.“ A főkormányshék harmadszor történt megválasztása alkalmával ezeket írja: „Christophorum Karátsonyi fungentem Judicem Primarium civitatis Szamosújvár, habita capacitatis interpositaeque per Gubernium Regium commendationis ratione, in moderno suo munere, cui annum 300 Rfl. salarium adhaeret, denuo confirmatum esse.“ (Vár. lev. 1822—1495 sz.). 1824. máj. 26-án lemondott; helyébe Govrik Tódor választott meg. (Eddig nevében elől k-t és hátul g-t használt!).

1825—1834. Govrik Tódor. 1833. év második felében Novák Márton a főbiró.

1834—1849 (junius 15-ig) Novák Márton. Erről a derék főbiróról 1835. ján. 8-án készült minősítési táblázatban a következő sorokat találtam: „Azon személynek, ki a főbirói hivatalra való választás alkalmával unanimitas omnium voto communibus totius Magistratus et electae communitatis suffragiis megválasztott Szamosújvár szab. kir. városában. A főbirói hivatalnak egy folyamatban levő

viselésére a felsőbb rendelkezések szerint kiszabott normalis két esztendő eltelt; ¹⁾ fizetése 400 frt. Neve: Novák Márton Örményül, magyarul, deákul, németül és oláhul jól tud és beszél. 1809. lett 42 vir (esküdt polgár), 1816-ban senator, 1833-ban főbiró; most (1835) ismét főbiró; nemzete: örmény.“ (Vár. lev. 1835—444. sz.). A főbirók közül Novák Márton az első, ki 400 frt fizetést kap; eddig a főbirói fizetés 300 frt volt. Novák Márton számára a tanács által kiállított bizonyítvány: „Mi szab. kir. Szamosújvár városának Tanácsa s választott közönsége ezennel tudtára adjuk mindenkinek, a kit e dolog most vagy jövőendőben illethet, hogy minekutána folyó 1837 febr. 4-én ülésünk szokott helyén u. m. Tanácsházunkban fels. Fejedelmünknek hív szolgálátjára s a közjó előmozdítására összegyültünk volna, Novák Márton főbiró atyánkfia illendően folyamodott hozzánk, hogy négy esztendei birósága alatt minő rend és csendesség uralkodott városunkban, valamint arról is, hogy a P. Franciscanusok temploma az ő felügyelése alatt épült fel; — mire nézve ezen igazságos kérésnek engedvén ezennel megismerjük, hogy nevezett főbiró Novák Márton dicséretesen viselt 4 esztendei főbiráskodása alatt mind a közjó előmozdítása és a közigazság, mint pedig az ajtaján szüntelen kopogató magánosok külön ügyei, bajos dolgai a közönség tökéletes megelégedésével folytak s az igazság kiszolgáltatása a legszebb törvényes rendtartással eszközöltetett ugyannyira, hogy a most lefolyt tisztújítás alkalmával a közbizalomnak feles számú votumok általi kijelentését érdemeinek egyik méltó jutalmául említeni el nem mulaszthatjuk.“ (Vár. lev. 1837—131. sz.). Novák Márton főbirói hivataláról 1849 jún. 15-én mondott le. Kineveztetett ugyan 1849 júl. 10-én tanácsosnak, de ezt az állást el nem fogadta. (Vár. lev. 1850—39. sz.).

1849—1861. **Jakabb Bogdán**. Eddig a város fejét főbirónak nevezték. Jakabb Bogdán az első polgármester. 1849 jún. 15. óta polgármestere is és főbirója²⁾

¹⁾ 1833. második felét és 1834. évet két évnök veszi.

²⁾ 1850 január havában Placsintár Karácson főbiró elnöklete alatt tartják a tanácsüléseket, de már febr. 4-én Jakabb Bogdán elnököl.

is van a városnak: a polgármester a városnak a feje, a főbiró ¹⁾ a városi törvényszéknek az elnöke. Jakabb Bogdán 1861. elején kormányiszéki tanácsos (consiliarius) lesz, azért lemond a polgármesterségről.

1861. Simay Gergely 1861. máj. 29-én választatott meg. Kormányiszéki tanácsos Jakabb Bogdán, mint kormánybiztos és választási elnök, az alkotmányosan megalakult közgyűlést egy beszéddel nyitja meg: figyelmeztetvén az új tisztikart és (városi) képviselőket azon fontos és igen szép hivatásra, mely tekintve az alkotmányos élet által elejükbe szabott hazafias kötelességeket, — reájok vár; ajánlja különösen az igazságosságot és részrehajlatlanságot, felkéri legyenek őrei az alkotmánynak . . . azután a megválasztott polgármestert és főbirót beiktatja. A választott tisztikar és képviselők nevében szót emel Simay polgármester: „Köszönetét fejezi ki kormánybiztos és választási elnök úrnak, ki az alkotmányos élet legszebb jogának: a választásnak tért nyitván, a választást úgy az egyesek, mint a közérdek tekintetbe vételével oly tapintatosan végig vezetni szives volt. Sajnálataát fejezi ki, hogy kormányiszéki tanácsos urat, mint városunk egykori közvetlen fejét körében tovább is nem tisztelheti, de vigasztalást keres abban, hogy az uralkodó Felség legmagasb bizalma folytán, mint kormányiszéki tanácsos is, becses figyelmét, gondját és szeretetét városunktól és egyes polgáraitól ezutánra se fogja megvonni.“ E beszéd, mint a közgyűlés érzelmeinek hü tolmácsolása, zajosan megéltjeznetett. (Vár. lev. 1861 máj. 29-én tartott választásról vezetett jegyzőkönyv). Simay Gergely 1862. ján. 28-án lemondott állásáról. A lemondásra vonatkozólag egy városi becses aktában ezeket olvasom: „Simay Gergely polgármester, tisztársai és a communitas 1862. ján. 28-án lemondanak. Képviselői közreműködését — mondja Simay — minden a város önkormányzati jogköréhez tartozó ügyekre nézve ezennel mindaddig megszünteti, míg az alkotmányos élet visszaálltával a hazai

---

¹⁾ 1872-ben megszüntetik a megyei és városi törvényszékeket és felállítják az első folyamodású kir. törvényszékeket; ekkor szűnt meg városunknál is a főbirói állás.

törvények maguk érvényükbe vissza nem léptettetnek.“
(Vár. lev. ⁸⁴/₁₆—1862. jegyzőkönyvi szám).

1862—1867. Lászlóffy Antal.

1867—1872. Simay Gergely 1867. júl. 20-án választott meg, pontosan betöltött tekintélyes állásáról 1872. elején mond le, hogy elfoglalhassa a Szamosújvárt felállított királyi törvényszék elnöki fényes állását.

1872 óta. Placsintár Dávidot a városi képviselőtestület 1872. jún. 11-én Filep Samú főispán elnöklete alatt tartott tisztújító gyűlése választotta meg. Erre a választásra vonatkozólag 1872—986. sz. alatt vezetett jegyzőkönyvből a következő részletet iktatom ide: „A főispán bezáró beszédére a csak most felesketett polgármester: Placsintár Dávid a maga és a vele együtt beállított összes tisztikar nevében köszönetét fejezvé ki elnök-főispán ö méltóságának, a szervezés keresztülvitelében tanúsított higgadt és tapintatos eljárásáért, — és a nélkül, hogy nagyhangzású ígéretekkel kívánná választóit ámitani, egyedül a jóakaratot és tiszta szándékot hangoztatva, melylyel új és nehéz pályájára lép, ünnepélyes fogadást tesz, hogy letett esküjéhez és multjához hiven, mint hazánk nagy fia, Deák Ferencz elveinek szerény, de feltétlen apostola, igénytelen tehetségét minden körülmények között arra használandja fel, hogy a törvény és a városi közönség által megállapított és felsőbb helyen jóváhagyott szabályrendeletekben kijelölt korlátok között s azoknak teljes érvényt szerezve, a király, haza és egyesek java és boldogulása előmozdittassék. Részéről az irányában — érdemlensége daczára — nyilvánult bizalmat meleg szavakkal köszönnév meg, kijelenti, hogy ő párt- és személyre való tekintet nélkül mindenkinek osztatlan szeretettel nyújt békejobbot, kérve az összes tiszti kart, melynek csupán együttes közreműködésétől tartja nehéz feladatát megoldhatónak, valamint választóit, hogy nagybecsü bizalmukkal csak is addig legyenek szivesek őt megajándékozni, míg arra méltónak találандják. Éljen a király, éljen a haza, éljen hazánk nagy fia Deák Ferencz, éljen Szamosújvár város közönsége.“ ¹⁾

*

·) L. „Armenia“ tizenegyedik évfolyam (1897. év) 259. l.

Ezen pontos kimutatás szerint kétszáz esztendő alatt (1700—1900) volt városunknak 70 feje, kik közül a hat elsőnek neve ismeretlen, a 64 pedig meg van nevezve. Ez a 70 fő 49 különböző ember,¹⁾ miután egyazon személy különböző időben többször is viselt főbírói hivatalt. A 49 főbíró (polgármester) betűrendben a következő (a nevek mellé kiteszem azt, hogy hányszor és hány évig volt főbíró vagy polgármester):

Balta Márton egyszer, három évig.

Bogdánffi Gergely egyszer, két évig.

Cháriþ Gergely egyszer, két évig.

Dániel Bogdán egyszer, három évig.

Dániel Miklós egyszer, egy évig.

Dániel Tódor hétszer, összesen tizenegy évig.

Der-Kirkorján Álexa egyszer, egy évig.

Duha Salamon kétszer, összesen négy évig.

Duha Tódor egyszer, egy évig.

Gorove Kristóf egyszer, három évig.

Hankovics Jakab egyszer, egy évig.

Jakabb Bogdán egyszer, tizenkét évig.

Jakabffi Kristóf egyszer, két évig (1768—1770).

I. Id. Jakabffi Kristóf egyszer, két évig (1714—1716).

II. Jakabffi Kristóf egyszer, hat évig (1783—1791).

I. Ifj. Jakabffi Kristóf egyszer, két évig (1716—1718).

II. Ifj. Jakabffi Kristóf egyszer, két évig (1780—1782).

Karátsonyi Bogdán kétszer, összesen öt évig.

Karátsonyi Kristóf egyszer, öt évig.

Karátsonyi Miklós kétszer, összesen négy évig.

Kovrig Tódor négyszer, összesen tizennyolcz évig.

I. Lászlóffi Antal egyszer, egy évig (1809).

II. Lászlóffi Antal egyszer, öt évig (1862—1867).

Lászlóffi Bogdán egyszer, két évig.

Lászlóffi Emánuel egyszer, két évig.

Markovics Adeodat egyszer, egy évig.

¹⁾ A negyvenkilenc polgárnagy (*բարձրապետ*: khághákhábéd) közül csak az öt utolsónak arczképét kaphattam meg. A Novák Márton, Jakabb Bogdán, Sinay Gergely és Lászlóffi Antal arczképét hátrább — hol a város országgyűlési képviselőiről lesz szó — adom közre; azért ezt a fejezetet csak egyedül Placsintár Dávid városunk jelenlegi buzgó polgármesterének arczképe disziti.

Méndrul Miklós egyszer, egy évig.

I, II, III, IV, V, VI. Névtelen két-két évig összesen tizenkét évig.

Novák Kristóf egyszer, három évig.

Novák Márton egyszer, tizenhat évig.

Novák Vártán egyszer, két évig.

Pap Emánuel egyszer, egy évig.

Placsintár Bogdán egyszer, egy évig.

I. Placsintár Dávid egyszer, két évig (1751—1753).

II. Placsintár Dávid egyszer, huszonhét évig (1872—).

Placsintár Lukács kétszer, egy-egy évig, összesen két évig.

Rátság Joáchim egyszer, három évig.

I. Simai Gergely kétszer, négy évig (1733—1735 és 1736—1738).

II. Simai Gergely egyszer, három évig (1802—1805).

III. Simay Gergely kétszer, összesen hat évig (1861. és 1867—1872).

Simai Lukács kétszer, összesen három évig.

Simai Salamon négyszer, összesen öt évig.

I. Simai Tódor háromszor, összesen 5 évig.

II. Simai Tódor egyszer, két évig (1782—1784).

Verzár János egyszer, egy évig.

(II.) Placsintár Dávid polgármester.

E szerint főbiráink 27 különböző családból eredtek: Bogdánffi 1, Balta 1, Chárib 1, Dániel 3, Der-Kirkorján 1, Duha 2, Gorove 1, Hankovics 1, Jakabb 1, Jakabffy 4, Karátsonyi 3, Kovrig 1, Lászlóffi 4, Markovics 1, Méndrul 1, névtelen 6, Novák 3, Pap 1, Placsintár 4, Rátság 1, Simai 7, Verzár 1. Összesen 49. És ez a negyvenkilenc főbiró vagy polgármester egytől-egyig mind örm. katolikus.

Városunk főbirái mindenha kiváló, tekintélyes, eszes, jellemes férfiak voltak. Maga a kamarai igazgatóság 1738. decz. 8-án a tisztújításra vonatkozó iratában ezeket mondja: Privilegiumuk értelmében szótöbbséggel olyan főbirót választanak, ki a közönség közjavára törekedvén, ne csak elnökösködjek, hanem őszintén használni is akarjon és tudjon. („Tenore privilegiorum suor~~um~~ juxta pluralitate votorum judicem specialiter sibi talem eligant, qui publico intentus hono communitati non praeesse tantum, sed etiam prodesse sincere velit ac valeat“).

V. Czikkely.

A városház (tanácsház).

A város, alapításától napjainkig már a harmadik helyen tartja üléseit. Az első tanácsház a piacz éjszaki oldalának keletre néző szögletén volt: ott, hol most a „Korona-vendéglő“ áll.¹⁾ Ez az épület 101 esztendeig (1700—1801) meg is felelt céljának.

1801-ben a korcsomát a piacz közepéről átviszik a tanácsház helyére; tanácsházat pedig a piaczon a volt korcsoma és a mellette fekvő boltok fölött épített a város.

És itt elmondom az alkalmat is, mely a város-atyákat arra bírta, hogy a piaczon építsenek új tanácsházat.

Még 1741-ben kért Száréosztá Emánuel a várostól a piaczon „három bolthelynek való fundust oly conditionnal, hogy a boltokat és ezek alatt a pinczéket ő és társai a maguk pénzén csináltassák. A boltokon és pinczéken kívül ott egyebet nem lesz szabad csináltatni. Azonban a boltok felett tartozni fog a város házakat csináltatni; e házak a városé lesznek. A bolt helyekért adának a városnak 3000 frtot.“ (Vár. lev. 1801—336. sz.).

A piaczon „a három boltot a kérelmezők és a korcsomát a város 1741-ben fel is építették úgy, hogy azokra idővel emeletet lehessen tenni.“ (Vár. lev. 1801—557. sz.).

De a város 60 esztendeig nem is gondolt arra, hogy az emeletet felépítse. Végre 1801-ben id. Kovrig Tódor,

¹⁾ „Domus praetorialis in vicinitate Plateae mediae et Domus Placsintariana.“ (Vár. lev. 1799—449. sz.).

Czetz Emanuel fia István (Észtephán Mánugi Czetz), Csáusz Bogdán, Moldován Péter, Szappanyos Tódor fia Miklós (Nigol Thoroszi Szábondsi) és Korbuly Emánuel kéri „a tekintetes nemes tanácsot és tek. nemes communitást, hogy mivel (mint tudva vagyon) tavaj a boltaink fedelei a nagy hó mián leomlatanak yala s mostanig azok mind igazítatlanok levén, tehát a tek. város vagy engedné meg nekünk individualiter a fedeleinket megcsináltatni, vagy pedig a nemes várossal együtt közkölséggel egy fedelet emeltetni; mely alázatos instántiánkra még eddig semmi választ nem kaptunk, a tavasz pedig (midőn a munkához fogni a legalkalmasabb ideje lenne) serény lépésekkel közelget (márcz. 5-én adták be a kérvényt). Instáljuk annak okáért a nemes várost, méltóztasson alázatos kéréseinkre választ adni. Vagy pedig, a mint értésünkre esett, hogy a nemes város szándékoznék azon boltokra még egy rendbeli épületet tétetni és azt egy fedél alá vétetni; mi azon nem ellenzünk, sőt ajánljuk magunkat arra, hogy azon fedélre teendő költségekben a proportione (aránylagosan) concurálunk, csakhogy a fedél egyszer a kívánt állapotra állapittassék és épületeinkben ne kényteleníttessünk kárt szenvedni.“ (Vár. lev. 1801—158. sz.).

Vegyes gyűlés tárgyalta ezt a kérvényt; a hivatalnokokon kívül még 13 képviseleti tag (centumvir) volt jelen. Jakabffi János és Dániel István az építés ellen „separatum votum“-ot adott, mely a többek között ezeket mondja:

„Minthogy az tétetik ezen metamorphosisnak főökül, hogy a nemes városnak hasznosabb ezen változtatás, mivel a mostani korcsmaházak¹⁾ boltoknak eladathatnak és ezeknek árához tétetvén az is, mit a szomszéd boltosok a fedélért conferálnak: avval a felső épület megkészülheth; továbbá a mostani városházának, mint korcsomának árendája jóval felmenne. . . Egy olyan épület magára állván, szélnek, mindennek kitéve, oly széles fedéllel, minden veszedelem nélkül, hogy állandóul felállhat, arról sem veszi responsibilitást magára.“ (Vár. lev. 1801—158. szám).

¹⁾ Csak egy koresma volt a piacon: a többes-alak a szobákra vonatkozik.

A többség, mely nem vette tekintetbe az említett „separatum votum“-ot, e tárgyban a következőket írta a főkormányshékhöz: „A tanásháznak a piacon levő korcsomaházzal való felcserélését, mind felette szükségesnek, mind pedig a közönséges számára hasznosnak és jövedelmezőnek tartjuk; azért a közjóra célzó elintézésünket Excellentiátok helybenhagyni, megerősíteni és a mostani korcsomaház és árúsboltok felett való építést megengedni méltóztatssanak. Az a cél, hogy a mostani korcsomaházból két árúsbolt építtessék. Midőn a napokban ezen cél kihirdettetett és ezen építendő két boltok licitációra kitétettek (habár a tehetősebb kereskedők nem voltak itthon) mégis 4020 frtot ígérték a két boltért; a korcsomával egy contiguitásban levő boltok tulajdonosai a közös fedél költségeihez 706 frtot conferálnak. Rumpelnek pallér számítása szerint kerül az emelet az átalakítással együtt 4182 frtba. A két boltért kapunk 4020 frtot: tehát $4020 + 706 = 4726$. És így az emelet nekünk mibe sem kerül.“¹⁾

A főkormányshék az építkezésre megadta az engedélyt; azonnal hozzá is kezdettek a munkához. Bodoki Mihály, a vármegye mérnökének felügyelete alatt épült; a földszinten a régiéken kívül még épített a város két boltot.²⁾

1) Részletes költségvetés:	Mész, téglá, porond, vas	1746 frt.
	Fedélzethez való anyag	876 „
	Kőfaragó munka	931 „
	Asztalos munka	331 „
	Lakatos munka	168 „
	Üveges munka	126 „

Összesen : 4178 frt.

140.000 téglá, à 1000 téglá 3 frt = 420; 70 szekér mész, à szekér 4 frt = 280 frt; 1000 szekér porond, à szekér 9 kr. = 90 frt; 30 mázsa vas, à mázsa a lakatos munkával együtt 17 frt; 1 drb lécz 4 kr.; 400 deszka, à száz drb 20 frt = 80 frt; 70.000 zsendely, à 1000 drb 2 frt = 140 frt. (Vár. lev. 1801—441. sz.).

²⁾ A tanásház alatt épült két új bolt egyikeért adott Merza Márton (Márdirosz Mészai) 3000 frtot és a másiktól Korbuly Márton (Márdirosz Korbuli) 2350 frtot; a többi öt bolt-tulajdonos, kik egyenként 141 frt és 12 krral járultak az emelet fedele költségeinek fedezéséhez, ezek: Kovrig Tódor (Thorosz Kovrigján), Korbuly Emánuel (Mánug Korbulyján), Csáusz Novák (= Donovanák) fia Dániel (Donucz Nováki Csáusz), Czetz István (Észthephán Czetzján), Korbuly Bogdán (Ászvádur Korbuli. Vár. lev. 1802—1355. sz.).

Az egész építkezés 6382 frtba került; de az egyik bolt elkelt 3000 és a másik 2350 frton. Így a városi pénztár csak 326 frttal járult hozzá az új épülethez: vagy is az emelet (= az új tanácsház) 326 frtba került a városnak. (Vár. lev. 1801—633. sz.). A fedélzet tetejére egy gömböt tétetett a város, mit Lászlóffi Emánuel özvegyétől vett meg nyolcz aranyon 1804-ben. (Vár. lev. 1804—1366. sz.). 1805 ján. 2-án Simai Gergely főbíró elnöklete alatt tartatott meg az első ülés „az új praetoralis házban.“

Rövid idő múlva a „tanácsház alatt volt boltok tulajdonosai a mérnök és városi comissio által felszólítottak, hogy boltjaikat vas-kapcsokkal lássák el, mert repedeznek“: nem tették. (Vár. lev. 1807—277 sz.).

Azután a bolt-tulajdonosok panaszoltak a kormányzóknál, hogy „a falak összeomlással fenyegetnek, s életök, jóságok veszedelemben forog.“ Belső-Szolnokmegye, mérnöke, kit a főkormányzó küldött ki, azt mondja, hogy „a boltok bolthajtásai repedeznek, repedt a levéltár bolthajtása is, a külső fal pedig tíz schuh magasságban $\frac{1}{2}$ czolt hajlott el a függélyestől. Hibások a bolttulajdonosok, hibás a kömives és hibás a communitas.“ (Vár. lev. 1807—750 sz.).

De néhány év múlva már hasadozni kezdett az emelet is. Javitgattak rajta: mit sem használt. Az ötvenes években nagyobb mérvű igazításokat akart a város tenni; de nem tudták azt, hogy milyen viszony létezik a bolttulajdonosok és a város között. Nem tudták meghatározni a hozzájárulási arányt. Azt mondták: nincs akta. Pedig volt akta. (Itt közöltem is a vonatkozó részleteket szó szerint!). Csak a kényelmes tisztviselők előtt nem volt ismeretes azok tartalma. Feledékenység leple takarta az 50 évvel azelőtt oly beszédes aktákat! Vastag por lepte el: nem forgatta azokat senki. Vastagadott a por az aktákon és nőttek a repedések a falakon. Már életveszélyes kezdett az épület lenni. Most egymásután megveszi a város a boltokat és 1893-ban e munka irójának indítványára elhatározza a közgyűlés, hogy a tanácsot kiköltözteti a mostani épületbe, a hasadozó épületet pedig lerontatta. Ebben 88 évig lakott a tanács. Mihelyt a város vagyoni ereje megengedi, modern tanácsházat fogunk építeni; addig kénytelenek vagyunk e szűkös épülettel megelégedni.

IV. Czikkely.

A tanács (senatus).

1. Fejezet. Az első tanács.

A városnak abban az évben, mikor megalakult (1700), már volt tanácsa: II. Apaffi Mihály 1699-ben kiadott kivált-ságlevelének ezen szavai értelmében: „Armeni proprio ubique a se electo parent Judici“ (Az örmények mindenütt [Besztercze, Petele, Felfalú, Görgény-Szt-Imre . . .] az általuk megválasztott bírónak engedelmeskedjenek) meg is választotta a város főbiráját és tanácsát; de mivel a legelső (tizenkét évre terjedő) jegyzőkönyvek elvesztek,¹⁾ a tanács majdnem tizennégy évi működéséről mit sem szólhatok. Az első jegyzőkönyv 1714. május 9-czel kezdődik (*noqa* = 1163; 1163 + 551 = 1714).

Ezen jegyzőkönyv, melynek sarkán ez olvasható: „Örmény protocollum 1714—1729“ — harmadik lapjának elejére valaki (az irás Kovrig Márton levéltárnoké, ki a 19. század első felében hivataloskodott városunknál) majdnem száz évvel később magyarul ezt írta: „Anno 1714 Decembr. 14-én állítatik Tanács, választatik Biró és tizenkét Senator.“ Az itt használt „állítatik“ kifejezés akárhány tájékozatlan olvasót tévedésre vezethet. Maga Gábrus is — ezen megjegyzés alapján — azt hitte, hogy városunk 1714-ben épült és így első „tanács“-unkat is ezen évben választották. Az általom már előbb közölt megezáfolhatlan adatok kétségtelenné teszik azt, hogy városunk alapját 1700-ban rakták le. Ezt mondja Lukácsi is. Különben névtelen is megjegyzésével, ki csak azt mondja: „Állítatik Tanács“ és nem ezt: állítatik az első tanács — csak ezt akarta mondani: „A város tisztújító székert tart.“ Ugyanis a következő évi tisztikart a folyó év végén választották. Jelen esetben már a tizenötödik tisztikart választása megalakulása óta a város. Azt, hogy névtelennek megjegyzése, — mely a hosszú örmény jegyzőkönyv rövid magyar tartalmával ismerteti meg azt az olvasót, ki az örmény nyelvben járatlan volna, — csak tiszt-újításra és nem az

¹⁾ Egy ismeretlen gondos.kéz az 1712—1713-ik évről vezetett jegyzőkönyvek közül 84 általom számozott lapot megmentett; e lapok képezik az első bekötött „Örmény protocollum“ elejét.

első tisztikar megválasztására vonatkozik, maga ezen „protocollum“ első és második lapja is tanúsítja. Ugyanis az első lap 5-dik sorában ez olvasható örményül: *մինք արքով Աղօբշալիս իմ ծէրերօվըս* (minkh birovs Ágopsá im dzererovész = Én Jakab bíró senatoraimmal [= öregeimmal]) 1714. máj. 9.“ — A második lapon, mely szintén 1714. máj. 9-én íratott, ezek a kifejezések fordulnak elő, az első bekezdés 9- és 10-ik sorában: „Minkh birovs dzererové (Mi bíró a senatorokkal). A második bekezdés 3-ik sorában: *արքովնոց* (birovéncz: a bírónál) és az utolsó sorban: „*ժողով զարքով ծէրերօվըս*“ (Chêntre ézbírové dzererové: kérje meg a bírót a senatorokkal együtt). Ezekből látszik, hogy 1714-ben is volt bíránk, voltak senatoraink; tehát volt tanácsunk is. 1714-ben idősebb Jakab (Jakabfy) Kristóf volt a főbíró; 1715-re fiát, ifjabb Jakabfy Kristótot választották meg főbírónak.

2. Fejezet. Tiszt-újítás és tanácsi határozatok.

Az 1714-ről szóló két lapnyi jegyzőkönyv tesz ugyan szót a tanácsnokokról (senator = öreg), de névleg csak a bírót nevezi meg (idősebb Jakabfy Kristóf); ellenben az „Örmény protocollum I. kötet 1714—1729“ 4-ik lapja az 1715. évre megválasztott főbíró és tizenkét tanácsos neveit is megörökítette.

Álljon itt a becses örmény jegyzőkönyv hű magyar fordítása:

1714. decz. 14. a magyar karácson után való kedden¹⁾ . . . Elhatároztuk mi Gherla²⁾ városi örmények (*Կերլայի օրմենիքի խորհուրդ*: Gérláin khághkhêczhikhê, hájérè) és más nemzetiségű (*գու շհեղ*: faj) lakói vagyis az utasok,³⁾

¹⁾ Az örmények akkor a polgári évet a Gergely-féle naptár (calendarium Gregorianum) szerint számították; de az ünnepeket még a Júliusi- vagy ó-naptár (calendarium Julianum) szerint ülték meg; ezért használja a jegyző ezt a kifejezést: „Magyar Karácson“ (mádsrin kreacsunê).

²⁾ Az örmények és románok még mai napság is Szamosújvár városát, a szamosújvári vár mellett volt régi falú nevéről Gerlának nevezik.

³⁾ A jegyzőkönyv a „Kandiá“-ban tartozkodó gyalogpuskásokat érti az „utasok“ alatt, kik a szamosújvári uradalom egyik

hogy összegyűlünk, és választottunk¹⁾ szabadon, de nagy kéréssel²⁾ bírót, ki feje legyen a városnak és tizenkét tanácsost. Ezek nevei alább közölve is vannak. Ezek legyenek a mi ítélő-biráink és gondoskodjanak a városról. Mi pedig ezen város lakói: nagyok és kicsinyek, öregek és ifjak kötelezzük magunkat ezen irat által, mit a bírónak: Jakabfy Kristóf fiának (ifjabb Jakabfy Kristófnak) és a 12 tanácsnoknak adunk át, arra, hogy azt, a mit ők tiszta lélekkel, legjobb meggyőződésük szerint az ítélethozatalban, vagy más rendelkezés közben tesznek, vagy a mi parancs a tanácsból jön ki, mi, kik ezen királyi városban³⁾ (*այս Խոնթիքհարին քահահէ: քահահէ: քահահէ* [ájsz khonthikhárin khághákhé: a királynak ezen városában, ezen királyi városban]) lakunk: férfiak és nők jónak tartjuk, a bírónak és a 12 tanácsnoknak engedelmeskedünk. Az, ki nem engedne, vagy nem engedelmeskednék nekik, vétségéhez képest nagy birsággal büntetessék. A birság fele a városé és fele a tanácsnokoké.

A megválasztott tisztikar a következő:

Bíró: ifjabb Jakabfy Kristóf; tanácsnokok: az öreg (volt) bíró Jakabfy Kristóf, a most megválasztott bírónak atyja; Pap Simon (*ժեղովի Տէր-Գրիգորիան*: Dzerig Der- Kirkor-

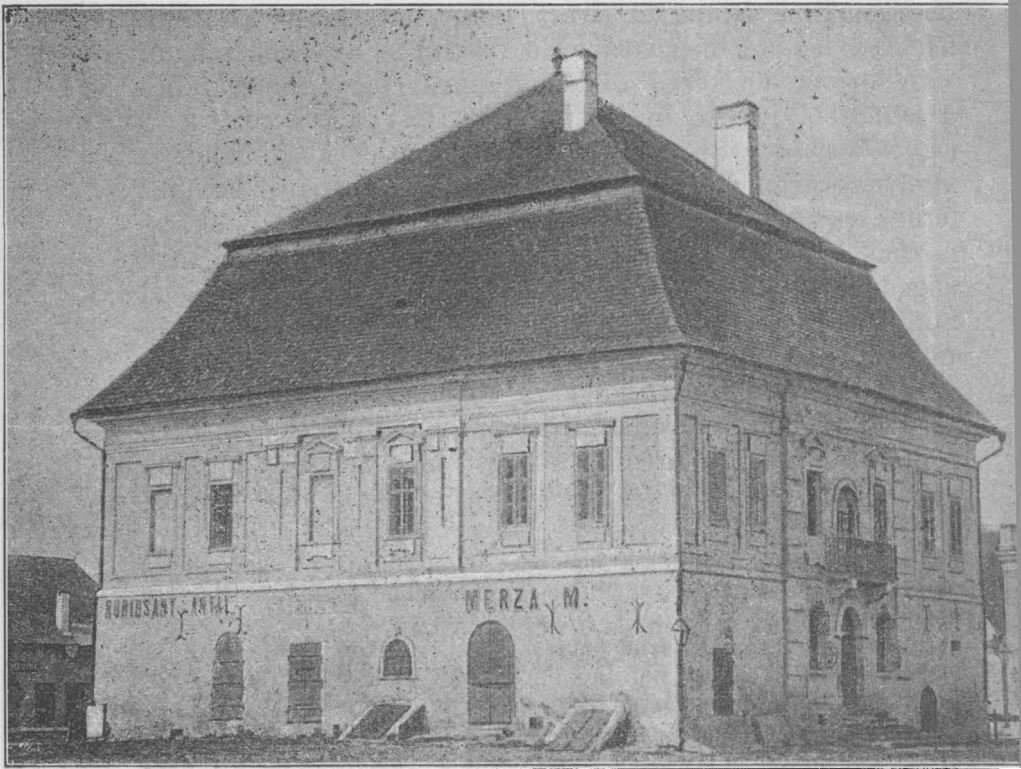
helységéből elköltözhettek a másikra; tehát utasok = Kandia, és más nemzetiségű lakók = Majorsor. Különben sem Kandia, sem a Majorsor nem szavazott a választásnál; csak az örmények választottak. A jegyző idézett szavai alatt azt kell érteni, hogy a megválasztott tisztikar hatóságot gyakorolt az egész város felett; tehát a Kandia felett, hol a puskások — és a Majorsor felett is, hol más nemzetiségűek laktak.

¹⁾ A jegyző az *ընտրուցիտք*: (ëndreczhink: választottunk) szó mellett még az *ընտրուցիտք*: (ëndréczhink: választattunk) szót is használja. Evvel elburkoltan azt akarja mondani, hogy a jegyzőkönyvet a 12 senator egyike vezette.

²⁾ Ez a megválasztott tisztikar mindenik tagja iskolázott, mivel kereskedő volt, kik nem annyira a vásárokat járták, mint a külfölddel folytattak kereskedést és most a hivatal kedvéért évenként legalább néhány hónapot e város falai között kellett volna tölteniök; de a közérdek győzedelmeskedett a magán érdek felett és — elfoglalták hivatalaikat.

³⁾ E várost eddig „Gerlai örmény kompániá“-nak nevezték; pecsétjén pedig ez a körírás volt: „Sigillum Armenorum Transil-

ján), — ki az egyháznál főgondnoki állást is visel; Blid István, Márko Murádin, Tódor Miklós, Száko Emanuel, Pap Álexa (=Elek; Álexá Der-Kirkorján); János Lukács, Simai Salamon (a jegyzőkönyvben: Szoghomon Toderi: Tódornak a fia Salamon; de ennek a Tódornak a vezetékneve Simai; tehát Simai Tódornak a fia Salamon, vagy-

A régi tanácsház.

is Simai Salamon. Ez az, ki később [1723] Szamos-újvárt a nevére elnevezett Salamon-templomot építtette); Szefer Donig, ifj. Pap Simon és Toderás Longinus (ez a Dániel család öse).

vaniae." A „Transilvaniae” kifejezést vagy azért használták, mert magukat az összes erdélyi örmények képviselőinek tekintették, vagy mivel e város lakói az alapítás alkalmával majdnem egész Erdélyből

1. Ezt a bírót: ifj. Jakabfy Kristófot és a 12 tanácsnokot mi nagyok és kicsinyek választottuk, hogy nekik és parancsaiknak engedelmeskedjünk. Ha a bíró város-szolgát küld valamelyik esküdt után - - és az el nem jönne, tartozik 3 magyar frt büntetést fizetni; de akkor is fizet 3 magyar frt¹⁾ büntetést, ha feljön ugyan a tanácsházhoz, és a bíró tudta nélkül távozna el onnan.

2. Az, kihez város-szolgát küld a bíró — és fel nem megy, vagy kihez pecsétet²⁾ küld és nem fogadja azt el, egy-egy magyar frt büntetést fizet.

3. Ha a tanács ítélet-, vagy más határozat-hozatal végett összeül és egyik vagy másik tanácsnok úgy nyilatkozna, hogy ez vagy az az ítélet vagy határozat neki nem tetszik, 12 magyar frt büntetést fizet.

4. Mikor a bíró és a tanácsnokok a tanácsháznál már összegyültek, egyik a másiknak fülébe ne sugdosson;³⁾ mert a sugdosó 1 magyar frt büntetést fizet.

5. A bíró és tanácsnokok itlan mondjanak ítéletet; azért itélethozatal alkalmával ital ne találtassék. Hétfő és péntek a törvény-napok. Törvényt nem szabad ittason állani; a ki ittason állana törvény elébe, egy magyar frt büntetést fizet.

gyültek ide. Most fordul elő első ízben ez a czím: „Királyi város.“ E körülmény is zavarólag hathat a tájékozatlanokra; pedig ennyit tudhatnának, hogy a „Gerlai örmény kompániának“ városa 1714 év végén „királyi város“ ezímet kapott (Oppidum privilegium).

¹⁾ A magyar frt 40 kről állott; míg a Rfl (rhénes frt) 60 krt foglalt magában.

²⁾ Akkor a törvény elé úgy állították az embert, hogy a város pecsétnyomójával egy darab papírra pecsétet nyomtak és azt küldötték el a megidézett egyénekhez. Ilyen volt az idézés szövege:

Anno 1761 die 14 Mensis 9bris.

Sigillum Citatorium, Certificatorium, Convocatorium, Attestatorium, Inquisitorium, Admonitorium, in & prohibitorium pro parte & in persona *Nobilis Joannis Gorove*

Sub poena florenorum 12.

Extraditum per Primarium Privilegiatae Civitatis Armeno-Szamos-Ujváriensis Judicem.

Adeodatus Lászlffy.

³⁾ Tanács-ülés alatt beszélgetni még halkan sem volt szabad.

6. Az, ki a törvény előtt kiabálna, embertársát szidná, vagy illetlen szót intézne hozzája, 3 magyar frt büntetést fizet. Ha valaki, be nem várva a törvéynapot, embertársát önkényüleg elzárná, 6 magyar frt büntetést fizet. Az, ki saját kezével venne magának elégtételt, vagy embertársát felpofozná, 12 magyar frt büntetést fizet.

7. A ki megszólná a tanácsunkat, vagy a város előjáróit, — a ki a várost szidná, első ízben 12, második ízben 8 és harmadik ízben 6 magyar frt büntetést fizet.

8. Ha a bíró pecsétet vagy rendeletet küld valakihez, hogy az, idegent vagy útast be ne fogadjon és az a pecsétet el nem fogadná, — 3 magyar frt büntetést fizet.

9. Ha a bíró pecsétet küld valakihez, hogy a házában levő idegent tartoztassa le, és le nem tartoztatja, hanem futni engedi; vagy ha az idegen észrevétlenül elfutott és ő ezt a körülményt a bírónak és a szomszédoknak be nem jelenti, 6 magyar frt büntetést fizet.

10. A városi polgárok tartoznak minden két hétben a kéményeket kitararítani; mert a biztosok házról házra járnak és azt, ki e parancs ellen vétene, valamint azt is, kinek házában a tűzhely közelében szalmát¹⁾ találnának, 3 magyar frt bírsággal büntetik.

11. Estve, vagy éjjel az udvarra vagy istállóba csak lámpással szabad menni; a ki csupasz gyertyával járna, 50 pénz büntetést fizet.

12. Minden társulat tartson készen két lajtorját és két vas-horgot, hogy — mitől Isten őrizzen — ha tűz támadna, azok kéznél legyenek. Az a társulat, mely ezeket meg nem szerezné, vagy a mely ezeket szükség esetén használatba nem venné, 3 magyar frt büntetést fizet.

13. A polgárság sorban áll éjjelenként ört; azért az, kire kerül a sor, tartozik estve kiálláskor és reggel távozáskor a bírónál jelentkezni. Az engedetlen, ki vonakodnék ört állani, 3 magyar frt büntetést fizet.

---

¹⁾ A gyufát csak 1850 után találták fel; addig tüzet így élesztettek: szalmából csövát csináltak és bele élő szemet tettek; aztán addig forgatták a csövát a levegőben, míg lángra kapott. Ezért tartottak benn a házban szalmát.

14. Az a tisztviselő, vagy képviseleti tag (*amur* : ághá), ki vásár- és ünnepnap nem megy templomba, vagy elkésik a templomból, úgy hogy első evangéliom-olvasáskor még nincs ott ([*hannaphahy uat, upih sh hannah oadp uuphul, lpt* : jughápériczh ávedrêni eshi hászni zsámê bákhnelu ¹⁾]) egy kupa bort ad (a templomnak); szintén egy kupa bort ad (a templomnak) az is, ki a szent-miséén nem volt jelen.

15. Ha a harangot félre verik, vagy az útczán láрма vagy „tolvaj“-kiáltás hallszik, tartozik mindenki kifutni... hogy a hibást elfoghassák. A ki ezen parancs ellen vét, 3—3 magyar forint büntetést fizet. — Annak, a ki szitkozodik, káromkodik, vagy nyelve vágassék ki, vagy az nagy büntetést fizessen: 40 magyar forintot.

16. Mindegyik, ki e városban lakik, ezen város bírójánál keressen igazságot. Az engedetlen, ki más bírósághoz fordulna, vagy a ki saját kezével venne magának elégtételt, — 12 magyar frt büntetést fizessen.

17. E város határán belül többé szántani-vetni nem szabad. Az, ki e határozat ellen vétene, 12 magyar frt büntetést fizet. ²⁾

18. Az, ki nincs megelégedve a bíró és tanácsnokok ítéletével, — ha 3 frtot letesz, — ügyét fellebbezheti; ellenben az, ki a bíró tudta és a „tanácsí díj“ lefizetése nélkül viszi ügyét a felsőbb hatóság elé, — tartozik 12 magyar frt büntetést fizetni. — A ki alattomban — a bíró és tanácsnokok tudta nélkül panaszolná be a várost, a bírót vagy valamelyik tanácsnokot a felsőbbségnek, 24 magyar frttal büntetessék. Ennek fele a városé és fele a tanácsnokoké.

19. Mindenki tartozik a város által reá bizott küldetésben eljárni. Ha a bíró és tanácsnokok valakit kirendel-

---

¹⁾ Bákhnél örmény igének jelentése: csókolni. Az örmény idézet magyar fordítása tehát ez: „Első (az „olajthozók“) evangélium-olvasáskor nincs jelen, hogy az evangéliomos könyvet csókolhassa.“ Ugyanis a mult században a tisztikar (magistrat, elől ment a főbíró) és „communitas“ az első evangélium-olvasása után közvetlenül ülőhelyéből felment az oltárhoz és ott sorban megcsókolták az üdv-iratot.

²⁾ Azért tiltotta el a szántást-vetést a város, mert szük határunk alig volt elég a legeltetésre.

nek arra, hogy pénzt vagy levelet vigyen valahová, azonnal üljön lóvára és keljen útra¹⁾. Az engedetlen 6—6 magyar frttal büntetessék; de ha a kiküldött engedetlen tanácsbeli, kétszeres büntetést tartozik fizetni. A küldetés sorban történik. Ha valakinek sora már lejárt, nem tartozik menni, míg a sor újra reá nem kerül. Ha az úton valami baj történne (pl. lóva megdöglene), a kár a városé.

20. Ha a városba itélőbíró (*qumunup* : ládávor) vagy más ember jön és az a bírótól szállást kérne, akkor azon polgár, kihez a bíró és tanácsnokok azt szállásra rendelik, adjon kényszer nélkül (*örëndov*) szállást. Az engedetlen, ki az ilyen szálláskeresőt be nem fogadná, három magyar frttal büntetessék.

21. Közmegegyezéssel abban állapotunk meg, hogy a bíró, a tizenkét tanácsnok és azok, kik most ugyan nem tanácsnokok, de viseltek tanácsosi tisztet, éjjelenként ört nem állanak; de — Isten őrizzen (*Qumunud ; qumuj* : Ászduádz cshidáh), ha félelmes idő (*örinn duudáduul* : áhod zsámánág) állana be, akkor bíró, tanácsnokok, tizedesek a polgárokkal (városi lakokkal = *puur puzuzgafudur* : khághkhéczhoczmové) együtt, szóval mindenki ott fog ört állani, hova a bíró és tanácsnokok őt rendelni fogják. Az engedetlen büntetessék meg.

22. Tudja meg mindenki, hogy a templomban a bíró megy elől, akár evangéliomot kell esókolni²⁾ (*muu, uppáin uppáibet* : ávedrán bákhnél), akár keresztet venni³⁾ (*muu, usáibet* : ehács árnel); utána menjenek a tanácsnokok abban a sorban, mint irva van. Ezt a sor-rendet tartsák meg a tisztviselők nemcsak a tanácsülésekben, hanem más alkalommal is,

---

1) 1730-ban (tehát 16 évvel később) felfogad a város egy Lukács nevű örményt, hogy ez lóháton tegyen szolgálatot a városnak. (Örmény prot. II. köt. 2. l.).

2) A XVIII. század elején még az előljáróság is esókolta az evangéliumos könyvet (első evangéliumkor); most csak a miséző pap esókol evangéliumot segédletes mise alkalmával, a subdiaconus viszi fel az evangéliumos könyvet a misézőhöz.

3) Gyázmise után most is szokás „koporsót szentelni;“ ekkor nemcsak a rokonok, hanem mások is szoktak keresztet esókolni (= „keresztet venni“).

például midőn a bíró és tanácsnokok együtt vannak a lakomákon, vendégségekben, vagy a bucsú-járás köz-étkezésénél (*naham quat' d'annun*: uhd gám mádagh).¹⁾ A ki nem engedelmeskedik, büntetessék meg.

23. Ha két vagy több városi polgár együtt indult el vásárra vagy más helyre, vagy ha valaki az úton találkozik polgártársával, -- egymást többé el ne hagyják. Ha egyik az úton előbb lenne, várja meg a másikat; azért, hogy ha valami elomlana, igazíthassák meg. Ha valaki előre menne, 3-3 magyar forinttal büntetetik. De már benn a falóban egyik a másikat elhagyhatja.

24. Ha vásár alkalmával valaki előre menne, hogy sátor-helyet foglaljon és ott a vásárbírónak, vagy a bírónak titkon ajándékot adna, az ilyen 6 magyar frttal büntetessék. Ha a vásárra városunkból tanácsnok vagy esküdt is menne, akkor a kereskedők ehhez menjenek: ez fogja adójuk mennyisége szerint a sátorhelyek sorát meghatározni. Az engedetlen 6 magyar frt büntetést tartozik fizetni.

25. Ha polgártársaink városokon vagy más helyeken egymás közt veszekednének (*ghet' wiblu*: gériv ánin), az ilyeneket itt a mi Géra városunkban panaszolják be a bírónak és tanácsnokoknak. Az, ki idegen, vagy más bíróhoz fordulna, 6 magyar frt büntetést tartozik fizetni. Az ilyen büntetés-pénz a bíró és a tanácsnokok közt osztassék fel; de ha a büntetés mennyisége meghaladná a 40 pénzt, akkor a fele a városé és fele a tanácsnokoké.

26. Ha városi polgár, vagy idegen kereskedő, vagy bárki kocszmában elittasodván nagyon kiabálna, vagy illet-

¹⁾ A jegyző ezt a gondolatot hibásan fogalmazta örményül: nem uhd gám mádagh-ot, minek jelentése: búcsú vagy (ingyen) étkezés. hanem „ughd dégh dëváz mádagh“-ot (búcsú-helyen adott étkezés) kellett volna írnia. — A mult század első felében még szokásban volt a „mádagh.“ A vallásos örmény fogadást tett, hogy búcsúra megy és ott a szegényeket megvendégeli. Itt levágotott nehány marhát, borjút vagy juhót. . . Az elkészült ételek a szegények számára terített közös asztalra tettek. Ez a búcsúhelyen adott közös asztal neve örményül: mádagh. A mádagh hazánkban most nincs szokásban, de a szucsávai (Bukovina) örmények („Háczgádár“) most is gyakorolják.

len szókat beszélne (*uqlh;h uqlhuu*: ávéli bágász), vagy szitkozódnék, — úgy az ilyen 12 magyar frttal büntetessék. A ki csak kiabál, de nem szitkozodik, vagy a ki a vásárban iszik, 6 magyar frt büntetést tartozik fizetni. A ki vásárba megy és vásárnapján árúczikkeivel ki nem rakodik, 2 magyar frt büntetést tartozik fizetni.

27. A ki e városban akar letelepedni, tartozik szándékát a birónak bejelenteni. Azt, ki bejelentés nélkül lakik közöttünk — vagy ki kell üzni e városból, vagy meg kell büntetni. Az új betelepülő, vagy házat vegyen, vagy új házat építsen; ellenkező esetben — még ha jelentkezett is a birónál — üzessék ki a városból. Valamint az eladó, úgy a vevő is egy-egy magyar frtot fizet a tanácsnak. Az, ki új házat akar építeni, fizessen 3 magyar frtot a tanácsnak és kérjen házhelyet.

28. Ebben a városban (Gérla) bort, mézet, pálinkát és sört senki sem árulhat, a ki mégis titkou, vagy nyiltan (*qumuuu;h huul uqlu;h*: kághdug gám aláni) árulna, 12 magyar frttal fog megbüntettetni és az italt a hordóval együtt a város elkobozza.

29. Tudja meg minden gérlai kereskedő, hogy mától (*nóha* = 1000 + 100 + 60 + 6 = 1166, örmény idő számítás; azért 1166-hoz kell még adni 551-et, lesz tehát 1717, május) fogva egy évig nem szabad Zsibóra vásárba menni. Az, ki határozatunkat figyelmen kívül hagyván mégis elmenne akár portékával, vagy marhát venni, vagy egyéb okból, hat sárga arany büntetést fizet.

30. A ki e városban új földön (új telken) épületet, házat vagy kerítést akar emelni, tartozik szándékát a birónak vagy a tanácsnak bejelenteni. A ki ez ellen cselekszik, büntetessék meg 12 magyar frttal, és a mit csináltatott, az rontassék le.

31. Heti vagy országos vásár alkalmával másnak alkújába ne elegyedjék senki; a második vevő csak akkor szólhat az árúczikkhez, ha az első alkuvó már eltávozott. A ki ez ellen vét, tartozik 24 magyar forint büntetést fizetni.

32. Ha a biró valakihez pecsétet küld, és az a pecsétet megsemmisítvén, a biró parancsának nem engedel-

meskedik — tartozik 12 magyar frt büntetést fizetni. (A 33, 34 és 35 pont alatt vásárra vonatkozó jelentéktelen dolgok vannak).

36. A bíró, bíróválasztás előtt egy héttel adja tudjára e körülményt a városnak, hogy az nap (választás napján) mindenki otthon lehessen. A bíróságot az, kit megválasztanak, tartozik egy évig viselni; de senkit sem lehet erőltetni, hogy egy évnél tovább is viselje a bírói tisztet. A ki a bíróságot még egy évig sem akarná viselni, 20 magyar frttal büntetessék.

37. (1721. jún. 20, péntek). A város, a bíró és tanácsnokok azt határozták, hogy mostantól fogva a halottért, ha gazdag, fizessenek a templomnak 6 és ha szegényebb 3 magyar frtot. Az egészen szegény a temetőn kívül ingyen temetessék el. A hét éven alúl levő gyermekért mit sem kell a templomnak fizetni; ellenben azon gyermekért, ki a 7 évet meghaladta, annyi díjt kell fizetni, mennyi feljebb van írva. A halottért a díjt előre kell fizetni az egyházi főgondnoknak, hogy az ifjak megáshassák a sírt.

38. Senki másnak kocsisát addig be nem fogadhatja, míg meg nem kérdezi gazdájától, hogy nem tartja-e meg jövőre is? Ha a gazda a jövőben kocsisát megtartani nem akarja, vagy tényleg már el is bocsátotta, akkor azt bárki befogadhatja; de mástól azt el nem esalhatja. A ki ez ellen vét, tartozik 24 magyar frt büntetést fizetni.

39. A kocsisnak 40 magyar frtnál több évi bért adnⁱ nem szabad; a ki ennél többet adna, fizessen 40 magyar frt büntetést.

40. Halotti harangozásért az elsőrendű 3, a másodrendű 2 és a harmadrendű 1 máriást fizessen az egyházi főgondnoknak. A szegény mit sem fizet. Ezek a határozatok maradjanak meg ezután — állandóan. (Vár. lev. „Örmény prot.“ első köt. III—XII. lap).

41. Az új lakos tartozik a bírónál jelentkezni. A ki olyan embert fogad be szállásra, ki nincs bejelentve, 24 magyar frt büntetést fizet. (Vár. lev. Örm. prot. II. köt. 58. l. 1730. júl. 25.).

42. Az alább irt pontokat tartozik mindenki, 24 magyar frt büntetés terhe alatt, — megtartani:

43. Senki se merjen dohányozni sem az utcán, sem az udvaron, sem nappal, sem éjjel. Ez a tilalom kiterjed a Kandiára és Majorsorra is.

44. Estvéli Ave-Maria után senki se merjen szánkázni (kedvtelésből *սայրաներ քաղեր*: szájránér khálelu) sem benn a városban, sem a városon kívül. Senki se lármázzon, ne kiabáljon.

45. Ave-Maria után lámpás nélkül nem szabad járni.

46. Kinek marhája (tehén, borjú, ökör stb.) van otthon, azt tartsa kötve otthon és ki ne bocsássa; mert a künn talált marhát lelövik.

47. A marhaganét, szemetet csak a malom vagy a vár hidja mellé szabad lerakni. (Vár. lev. 1740. évi jegyzőkönyv).

48. A tanács és város azt parancsolja, hogy ezután idegennek a tanács és város tudta nélkül három napnál tovább szállást adni nem szabad.

49. Munkátlan emberek (*անապատ*: báráb), kik e városban taláztatnak, álljanak szolgálatba. A ki nem állana szolgálatba, kiüzetik a városból. — Azon alsóbb rendű polgárok (álvári czerki khárkhéczhiké), kiknek két vagy három figyermekök van, csak az egyiket alkalmazzák a kereskedésben, a többit adják mesterségre vagy szolgálatba. Azt a fiút, kit sem mesterségre, sem szolgálatba nem adtak, beadja a város katonának.

50. Azokat, kik korcsmákba, a várba, vagy más helyekre járnak koczkát, vagy kártyát játszani, rajtakapás esetén első izben 12, második izben 24 és harmad izben 36 lapátütéssel büntetjük. Az, ki harmadszor is volt büntetve, a városból kiüzetik.

51. Az előljároság évenként egyszer, vagy kétszer vizsgálatot tart arról, hogy miféle emberek laknak a városban, a Kandiában vagy a Majorsoron és a fölösleges (*ազտաբան*: ávelokhé) vagy haszontalan (*անուշիկ արտադրող*: phusztá márt) emberek ki fognak üzetni, gazdája pedig meg fog büntettetni.

52. Ezután az utczákon vagy a város körül disznók nem járhatnak; béres ökreket sem lehet a város határán tartani, ezek csak a város nyomás-helyein járhatnak; meddő marhát és kecskéket sem szabad tartani. (Vár. lev. 1765. ján. 24. felvett jegyzőkönyv).

3. *Fejezet. A tanács (magistratus) felosztása.*

Kezdet óta tanácsunk két részre oszlott: egyik végezte a közigazgatás teendőit, míg a másik törvénykezési eljárást folytatott. Maga a királyi tábla is 1788—543 sz. alatt kelt rendeletével tanácsunkat két részre osztsza: „egyik a közigazgatás (politikai rész) és a másik a törvénykezés (juridicalis rész).“ (Vár. lev. 1788—100 sz.).

1718. decz. 12-én így alakul a tanács: (Duha) Salamon úr a bíró (*пача · воуподобу уфрност*: pán Szoghomon bírov); tanácsnokok: Murádin, Tódor Miklós (Nigol Toderi), Pap Alexa (Álexá Der-Kirkori), Száko Emanuel (Mánug Száko), Mëndrul (a mészárszék felügyelője is), Placsintár Lukács (Luszig Plecsintár, vásárbíró is), Chêngánosz (Longinus) Toderás (Toderás Chêngánoszi, a bor és pincze felügyelője), Pap Miklós (Nikol Mëndrul Der-Kirkori), Gergely Tódor (Toderás Kirkori), Jakabffy János (Hánko Ágopsái, a pálinka felügyelője), László Mihály (Minász Vászili, a strázsák felügyelője), Salamon jegyző. (Vár. lev. Örmény prot. I. köt. 68 l.).

Ezen tanács tagjait azért említtem meg névszerint is, mert ebből világosan látszik az, hogy miért volt szükségünk tizenkét tanácsnokra. A hat tanácsnok, kiknek neve mellé mi sincs jegyezve — törvénybíró (assessor); ellenben a másik hat közül egyik vásárbíró is, a második a mészárszékek, a harmadik a bornak, a negyedik a pálinkának, az ötödik a strázsák felügyelője, végre a hatodik a jegyzői teendőket is végzi. 1726-tól kezdve majdnem egy századon át a „jegyző“-nk (a tanács jegyzője; mert a community-nak külön örmény jegyzője van) kiváltságlevelünk rendelkezéséhez képest — magyar, azért csak 11 tanácsnokot választottunk. (Vár. lev.).

4. *Fejezet.* „*Ferialis és törvényes sessiok.*“

„Planum arról, hogy mikép folytattassanak a sessiok ferialis és törvényes szakaszokban, minden héten hány sessio és azokban mikor és micsoda objektumok vétesenek elő:

Tanácsi ügyrend:

I. Ferialis sessiok.

II. Törvényes sessiok.

Ferialis sessionak hivatik az a része az esztendőnek, mely a törvényes szakasztól külön van vétetve. E szerint meghatározottat

1) hogy ferialis szakaszban minden héten 3 nap tartassék magistratualis sessio, u. m. kedden, csütörtökön és szombaton és ezek ordinaria sessioknak tartassanak, mindazonáltal, ha olyan objectum adná elő magát, hogy haladékat nem szenvedhetne, akkor hétfői, szerdai és pénteki, sőt in casibus indispensabilibus vasárnap is egy óráig tarthatnak, de csak úgy, hogy csupán azon egy objectum, a miről sessio gyűjtetett, pertractáltassék; az ilyen sessiok extraordinaria sessioknak neveztetnek.

2) Keddi napokon, mivel akkor praesentáltatnak a vasárnapi postával a Gubernialis ordinatiok, officiosa correspondentiák, post perlectionem et approbationem protocolli antecedentis sessionis, azonnal (a nélkül, hogy cursus assummendorum objectorum, valami privát dologgal megakadályoztassék), az ordinatiok, correspondentiák olvastassanak fel; ha az ordinatiok, vagy officiosa correspondentiák relatiokat, informatiokat vagy repraesentatiokat tétetni, küldetni parancsolnának, kéretik, — állittassék meg a küldendők conclusuma, hogy mi az, mit a sessionis actuarius ad separatam chartam... Azután vegye elő a tanács a politikai és oeconomiai instantiákat, melyek antecedenter a főbíró és egyik notarius által secernáltassanak a juridicum objectumoktól és az olyan instantiák, melyek a Dominium faluiban kiküldött commissariusok relatioi, colonusok panasza, a külsőknek politicumot sapiáló kérések, helybeli polgároktól házak, fundusok eladásáról, cseréről, introductioról, taxák elengedéséről, a szomszédok között

fundusaik metáiról egyenetlenségekről, közterhek felállításáról, belső bátorságnak és csendességnek securizátiojáról, piaczon árullatni szokott minden victualékról, ide értetvén az éretlen gyümölcsöknek kihányattatását is.“ (Vár. lev. 1817—1069 sz.).

5. Fejezet. A tanács tekintélye.

Tanácsunknak, mely értelmes, eszes, tapasztalt, önálló, vagyonos férfiakból állott, — nagy tekintélye volt nemcsak a városi polgárság és az örménység, hanem e vidék és a magyarság előtt is. Akárhány vidéki magyar ügyesbajos dolgát nem saját halósága, hanem a szamosújvári tanács, mint választott bíróság előtt intézte el. Így jelent meg a „becsületes örmény város tanácsa, a nemzetes bíró és esküttek előtt“ nemes Fehérvári Mihály, ki Dobokavármegyében — Dobokán lakott, „hütös feleségével Zabolai Anikoval“ és kijelentette, hogy ők együtt akarnak élni: „holtik (g) és holtaitan együt türnek, szenvednek.“ De ha „közülünk valamelyik esküjét meg nem tartaná, tartozik — ezen házassági szerződés értelmében — a másiknak negyven forintot ezüstben fizetni.“ „Tövének — mondja az örmény jegyző, ki ezt a szerződést magyarul fogalmazta — mi előttünk ilyen fogadást, melyet mi is hütünk szerint felirtuk. Anno 1720 die 14 Junij. Scriptum per me Gregorium Örményi in Civitate Somos Ujvár.“

VII. Czikkely.

Tisztviselőség.

1. Fejezet. Tanácsnokok, tisztújítószék, választás ideje.

A tisztikar („status personalis“) az első években (1700—1724) egy főbíró- és tizenkét tanácsnokból állott; de 1725 óta a tanácsnokok száma sok ideig tizenegyre szállott. Azonban 1724. decz. 12-én még szerveznek két új hivatalt: választottak két vásárbírót és egy borbírót. A vásárbírók nem kaptak fizetést, hanem a vásárvámból két pénz ment a város pénztárába és egy maradt

nekik; a borbirónak 100 német frt fizetést adtak. (Örm. prot. I. köt. 260 l.).

Tisztviselőt választottak előbb december¹⁾ végén, később január első napjaiban; de a XIX. század elején a választást ismét december végére tették: „A választások eszentul decemberben tartassanak meg, mert ekkor mind a hivatalnokok, mind a centumvirális tagok itthon vannak.“ (Vár. lev. 1807—1477 sz.).

„Főbiró úr az oratorokat behíván a tanácsba, jelentette, hogy az ó-esztendő eltelvén maga helyett mást candidáljon a nemes communitás. Erre concludáltatott:

Isten eő szent Fölsége rendeléséből szerencsésen elérünk azon napot, melyben főbiránkat tekintetes Kovrig Theodor urat szokásba vett norma és praxis szerint második esztendőre is confirmáljuk. Kérjük azért tisztelettel a tek. főbiró urat, hogy azon viselt főbirói hivatalt második esztendőre is folytatni méltóztatassék.“ Csak az üres állásokra választottak a második évben új embereket, a többit „confirmálták.“ (Vár. lev. 1806. évi jegyzőkönyv).

„A törvény és a városi constitutio úgy rendelí, hogy az orator²⁾ két évi hivataloskodás után mondjon le hivataláról.“ (Vár. lev. 1834. évi jk.).

2. Fejezet. Tisztikar, magyar jegyző, jegyzőkönyvek, szolgáltszemélyzet, fizetés.

1720. végeig ingyen szolgáltak a tisztviselők csak — hazafiságból. 1721-ben a főbirónak 100 frt fizetést szavaznak meg.

¹⁾ 1728-ban decz. 15-én volt a tisztújítás. A jegyző felsorolja, hogy kik választattak meg; végre a jegyzőkönyvet ezen szavakkal zárja be: „Adjon a könyörületes Isten Kegyeteknek kegyelmet és erőt, szeretetet és egyetértést, hogy képesek legyenek a mi Világositónk vallását hívő nemzetünk diszére és ezen örmény város előnyére és hasznára — szolgálni.“ (Voghormádz Ászvádz bárkéve jurjáncz hêrámánoczhê snorhkh jév gárophuthiun, szer jév miápánuthiun, or gárénán, i bádiv luszávoreshátáván ázkin méroh jév i hokud jév sáhábéduthiun hájoczh ájsz khághkkin méroh: *ի պատիւ լուստորջարտան ազգին մերոյ եւ ի յօրստ եւ շնորհակալութիւն յայոց այս քաղքին մերոյ*).

²⁾ L. a következő cikkely első bekezdését.

1720. évben a főbiró fizetése 100 frt, ezenkívül 10 veder bor, 4 szekér széna és mentes az adótól. A borbiró fizetése is 100 frt, a malombirónak 50 frtot adnak. A többi tisztviselő még mind ingyen szolgál. (Örm. prot. I. köt. 564 l.).

1729. évben a főbiró fizetése 240 frt, a magyar jegyző¹⁾ 105 frt fizetést kapott. (Örm. prot. I. 564. l.).

1731. évben a főbiró fizetése 100 frt és 100 frtot kapnak az összes tanácsnokok, hogy azt a munka arányában osszák fel maguk közt. (Örm. prot. II. köt. 6. l.).

1732. évben Altorjai a magyar jegyző; évi fizetése „65 frt, 32 mérsze (véka) buza, 9 szekér fa, 4 kupa zsir, 1 mázsa só, 6 konc papir, 3 lat spanyolviasz, 1 font gales (a tintakészítéshez): tartozik hiven szolgálni.“ (Örm. prot. II. köt. 38. l.).

1735. évben Ilyefalvi György a magyar „notarius,“ Ez írásos szerződésében, mit önmaga állított ki, ezeket mondja: „Obligálom magamat notariusi hivatalomban való szolgálatra. Esztendeig fizetés mellett kész pénz 140, trit. met. 60 (60 véka buza), currus ligni 16 (16 szekér fa) és 3 átalag ser, én is tartozom fideliter az megirt T. Tanácsot és Várost szolgálni“. 1763. márcz. 28-án halt meg Szebenben; a város dolgában járt ott. (Örm. prot. II. köt. 156. l.).

¹⁾ Kezdet óta a tanácsnokok egyike vezette a jegyzőkönyveket — örményül; de mivel III. Károly kiváltságlevele azt rendeli, hogy a tanács jegyzője magyar legyen, 1729 óta jegyzőink mind magyarok. Az utolsó magyar jegyző a jelen század huszas éveiben adta át a tollat az örmény Jakabffy János főjegyzőnek. A magyar jegyzők — az országban divott szokás szerint — latinul fogalmaztak, ellenben Jakabffy már magyarul szerkesztette a jegyzőkönyveket. Ez mintája a jegyzőknek; elődeivel nem is lehet összehasonlítani. Olyan szépen, szabatosan és magyarosan irt, hogy gyönyörködtek irályában. Levéltárunk egyik aktája ezeket mondja: „Jakabffy János főjegyző hivatalába lett beigtatásától fogva mostanig egész hívséggel, szorgalmatossággal, Tanácsunk megelegetésével viselte ezen hivatalt és oly igyekezettel, hogy nemcsak az ezen hivatallal járó munkáit vitte, sőt az azelőtt elmaradott notariusi munkákban is tapasztalt és bebizonyult segedelem volt.“ (Vár. lev. 1826—391 sz.).

1742. évben a főbíró (Dániel Tódor) fizetése 300 német frt, 40 veder bor, egy kalangya széna, adót és taksát nem fizet, malomvámot sem ad. (Örm. prot. II. köt. 283 l.).

1740-ben két adószedőnk van; ezek fizetés nélkül teljesítenek szolgálatot. (Örm. prot. II. köt. 252 l.).

1755-ben válaszszuk az első strázsamestert (Dregán János). Kötelessége szállást csinálni és „lovat kirendelni“ (khághkhéczhi chérgelu khághkhi pánov — gárkhov). A strázsák vigyáznak arra, hogy a városon verekedés, lopás, paráznság . . . ne történjen. Ha a strázsa a látotakat föl nem jelenti, első ízben veszíti fizetését, második ízben negyven lapátot kap és harmadik ízben kiűzetik a városból. Egy város-szolgának fizetése évenként 40 frt és egy pár csizma. (Örm. prot. II. köt. 454 l.).

1766. évben következő fizetést kapott a tisztikar és a szolgaszemélyzet: főbíró 150 Rh. frt, egy tanácsos 33¹⁾ frt (11 tanácsos összesen 363 frtot) kapott, királyi pénztáros (regius perceptor) 60 frt, jegyző (notarius, „cum sit extraneus“) 100 frt, vásárbíró (judex fori) 25 frt, sebész (chirurgus) 20 frt, három éjjeli őr (nocturnus vigil, strázsa à 15 frt) 45 frt, három város-szolga (famulus, à 30 frt) 90 frt, a pénztáros kapott még „ad computos generales“ 24 frtot, börtönfelügyelő (carcerarius, strázsamester) 16 frt 40 kr., hóhér (carnifex) 24 frt. Ezt a kiadást (917 frt 40 kr.) a városi pénztár (= majorsági pénztár, cassa allocalis) fizette.

¹⁾ Itt talán azt kérdezi a szives olvasó: „Hogy tudtak ennyiből megélni? Felelet helyett egy adomát mondom el. II. József megszólít egy magyar tisztviselőt: — Was bist du? — Stuhlsuernoth. A válaszból észreveszi az uralkodó, hogy megszólított nem tud németül, azért latinul kérdezi: — Quid tu es? — Assessor sum Sacratissima Majestas. — Quantum tibi salarium? — Nonaginta floreni. — Ergo tu debes furari? A könyv, hol ezt az adomát olvastam, a székülrő bíró felelete helyett a következő német idézetet közli: „Ämter, wobei jene darben, die sie verwalten, sind Diebsanstalten“. Mivel tisztviselőink szükségét nem láttak, tanácsunk (magistratus) sem volt „Diebsanstalt“. Példás becsületességű tisztviselőink közül soha egyetlen egy sem nyult idegen vagyponhoz; megélték abban az oleső világban a magukéból. Ezek a senatorok gazdag kereskedők voltak, kik a rangért szolgáltak. Hivatalt vállaltak, hogy

1787. decz. 11-én gróf Teleki Ádám Belső-Szolnok-megye főispánja, mint biztos, báró Kemény Sámuel, Alsó László alispán és Balogh György törvényszéki elnök (ord. judlium supr. = ord. judex nobilium supr.) társaságában megjelent tanácstermünkben és miután a város jövedelméről és kiadásáról készített kimutatást felolvastatta, a fizetésekét következőképpen állapították meg: Id. Jakabffy Kristóf főbíró 400 frt, Dániel Miklós kapitány 250 frt, ifj. Jakabffy Kristóf tanácsos 200, Karátsonyi Bogdán tanácsos 200 frt, Balta Márton tanácsos 200 frt, Rätz Joachim tanácsos 200 frt, ifj. Novák Jakab tanácsos 200 frt, Gorove Kristóf¹⁾ tanácsos 200 frt, Berkai Emánuel jegyző 400 frt, Kovrig Tódor aljegyző 200 frt, Kovrig Márton irnok (íródeák, cancellista) 100 frt, Placsintár Emanuel accessista 60 frt, Balta Gergely majorsági pénztáros²⁾ 200 frt, Novák Tódor számvevő (rationum exactor) 50 frt, Novák Bogdán árvafelügyelő (curator orphanorum) 60 frt, Karátsony Gratian főszónok 80 frt, Klein Theophil János főorvos (physicus) 150 frt, Soprony Pál sebész (chirurgus) 20 frt, bába (kit a város nevez ki) 50 frt, hat éjjeli őr (à 60 frt) 420 frt, négy város-szolga („hajdones“ à 66·40) 266 frt 40 kr., kéményseprő 30 frt, órás 16 frt 40 kr.

1793. évben: főbíró 300 frt, tizenkét tanácsos à 100 frt, jegyző 300 frt, ügyvéd 300 frt, levéltárnok (Santos Mihály, magyar) 100 frt, főorvos 300 frt, majorsági pénztáros 200 frt, sebész 200 frt, városgazda (oeconomus civitatis) 150 frt, egy bába 50 frt, strázsamester (janitor) 80 frt, négy hajdú (város-szolga) à 66·40, nyolcz éjjeli őr à 50 frt, kéményseprő 30 frt, hóhér 10 frt.

---

szolgálatot tehessenek szeretett szülő-városuknak, melynek kiadásait is akárhányszor a magukéból fedezték!

¹⁾ A hat tanácsos közül a tanács — a maga felelőssége mellett — egyet „regius perceptor“-nak (királyi adótárnok) választ 50 frt fizetéssel.

²⁾ A pénztáros — törvény szerint — évenként négyszer tartozott bemenni Kolozsvárra, hogy számot adjon bevételeiről és kiadásairól. A latin computus szónak jelentése számadás. „Ad computos generales“ tehát a közönséges számadás költségeit (útiköltség) jelenti. (L. a 11. lap utolsó bekezdésének 8. sorát).

1799. évben egy város-szolga (hajdú) évi fizetése 80 frt, ezenkívül egy kabát, egy mellény, két nadrág, négy pár csizma, egy kalap, 6 véka buza, egy köpeny. Ebben az évben hat hajdúja és nyolcz éjjeli öre volt városunknak. Egy éjjeli ör fizetése 60 frt, 4 pár csizma és nyolcz véka buza. (Vár. lev. 1799—8 sz.).

1802-ben a főbiró fizetése 300 frt, egy-egy tanácsnoké 100 frt, a jegyző kapott 400 frtot és 60 frt szálláspénzt; a levéltárnok fizetése 200 frt és szálláspénze 50 frt; az irnok fizetése 125 frt; pénztárnok fizetése 200 frt; iskolafelügyelő 50 frt; ügyvéd 300 frt; városgazda (oeconomus) 150 frt; főorvos (physicus) 400 frt; sebész (chirurg) 300 frt., Gloria nyug. chyrurg. 100 frt, bába 120 frt. Gajzágó Kristóf paptanár 166·40, Gálfi latin isk. tanítónak 150 frt 30 kr., Sil Mánug és Páskul örmény tanítóknak 266·40 adott a város, Peteláczhi Katalin apáczának és 6 társának 300 frt. Összes kiadás 7452·30 + 345 = 7797·30. (Vár. lev. 1802—308 sz.).

A plebános fizetése 450 frt, a 6 kápláné 600 frt. A főbiró 300 frt, 12 tanácsnok 1200 frt, levéltárnok (archivarius) 300 frt, főjegyző 400, aljegyző 200 és 50 frt házbér, pénztárnok (aliod. perceptor) 200, iktató (protocolista) 125 és házbér 25 frt, ügyvéd 300 és 50 frt házbér, vicifiscalis 200 frt; a communitas jegyzője 150 és 25 frt házbér, árvák felügyelője 100 frt, számvevő (rectific. comm.) 50; városgazda 200 és 40 házbér, főorvos 600, alorvos 300; más orvos 400; első deák professor 250, második prof. 250, Benai Simon 200 + 20 hb, a két örmény tanító 266·40, a leánytanítók 300 frt; első bába 75, második 50, harmadik 50 frt, strázsamester 200 frt, a 4 város-szolga 320, 11 éjjeli strázsa 660. (Vár. lev. 1815—1752 sz.).

1824-ben: A clerusnak 900 frt; a kandiai gör. kath. plebánosnak 60 frt, az ord. notariusnak 300 frt, archivariusnak 200, vicenotarius 150, protocolista 100, scriba 100, communitatis notarius 100, ordin. fiscalis 200, vicefiscalis 120, fiscalis in comitatu Doboka 20, agens aulicus 150, ord. orator 80, vice-orator 40, aliod. perceptor 200, orphanorum inspector 100, regius perceptor 100, rectificator 40, collector pecuniae contributionalis 100, oeco-

nomus 125, physicus ordinarius 350, chyrurgus 200, medicus 200, obstetrix 1-a 40, 2-a 30, tertia 30 frt. Syn-taxeos et grammatices professor 130; principiorum prof. 130; secundae norm. classis prof. 120, 1-mae normalium classis prof. 110, binis professoribus armenarum scholarum 220, monialibus 250. (Vár. lev. 1824—280 sz.).

1835-ben Novák Márton főbiró 400 frt fizetést kap.

1861. május 29-én alkotmányos tisztújítás. Simay Gergely: a polgármester, kinek fizetése 700 frt, főbiró 600 frt, tanácsos 500 frt, főkapitány 500, alkapitány 300 frt, főjegyző 600, aljegyző 400, pénztáros 400, ellenőr 300, árvai felügyelő 300, levéltárnok 300, főügyész 400, iktató 300, városgazda 300, főorvos 500, másodorvos 350 frt, sebész 350 frt. (Vár. lev. jegyzőkönyv. ¹⁾)

A városi előljáróság, a segéd- és kezelő személyzet javadalmazása 1899-ben:

A polgármester fizetése	1200 frt,	szállás-illetménye	400 frt
Közigazg. tanácsnok fiz.	1000	„	250 „
Gazdasági „ „	1000	„	250 „
Főjegyző „	1000	„	250 „
Aljegyző (árvaszéki jegyző is)	600	„	200 „
Ügyész „	600	„	200 „
Pénztárnok „	800	„	240 „
Számvevő (adókezelő is)	800	„	240 „
Ellenőr (közgyám is)	700	„	240 „
Levéltárnok (iktató is)	600	„	200 „
Rendőr-főkapitány „	1000	„	250 „
Községi biró „	120	„	„
Alkapitány „	600	„	200 „
Rendőrbiztos „	500	„	150 „
Községi bírósági végrehajtó	60	„	„
Gazd. felügy. (városgazda)	500	„	150 „
Főorvos „	700	„	240 „
Másod-orvos „	600	„	200 „

¹⁾ 1800-ig a skatulyákban csak az akták vannak; 1800-tól 1827 végeig ott vannak a jegyzőkönyvek is, melyek magyarul vannak vezetve. 1828-ban Jakabffy János főjegyző úgy vezeti a jegyzőkönyveket — melyek ott vannak az aktákkal együtt — mint most szokás: balról a tárgy és az ív jobboldalán a határozat.

Seb-orvos	„	500	„	„	150	„
Állatorvos	„	500	„	és lakás természetben		
Főbába	„	120	„	„	40	„
Albába	„	80	„	„	30	„
Három irnok, egyenként		450	„	„	120	„
Kórházi gondnok	„	240	„			

(Városi szabályrendelet 1 §. Szám $\frac{66-1896}{1827.}$)

3. *Fejezet.* Adószedő, pénztáros, városgazda, levéltárnok, ügyész, iktató és aljegyző.

Az adószedői hivatalt 1740-ben szervezi a város. Placsintár Gergely (Kirkosáh Plecsintár) az első adó- és taksaszedő¹⁾ (dálíkh u táksá-khághogh). Fizetése 100 frt. Tartozik elvinni ő maga a begyűlt pénzt — a város költségén Szebenbe. (Örm. prot. II. köt. 254 l.).

Ötvenhét évig a főbíró teljesítette a pénztárnoki teendőket is: ez vette be a város jövedelmét és vezetett „deffer“-t a kiadásokról. Kisebb összegeket más tisztviselők is kezeltek. 1758. ján. 19-én válaszszaak meg Karátsonyi Bogdánt, „ki notarius volt, generalis perceptor“-nak. Ezentúl ez „vette be a város jövedelmét és ez adott ki a bíró assignatiójára.“ (Örm. prot. II. köt. 491 l.).

1742-ben válaszszaak az első városgazdát: ez Márkuleá Minász (Márkovics Mihály); fizetése 200 frt, adót és taksát nem fizet. Ez rendeli ki a „forspont-lovakat is. (Örm. prot. I. köt. 285 l.). 1800-ban Molnár Lukács a városgazda; évi fizetése 150 frt, két boglya-széna, 12 szekér-fa. Ha kimegy a jóságokra és azon nap vissza is jön, — nem kap napi díjt; de ha nem jöhet vissza, naponként 30 kr. díjt kap. (Vár. lev. 1800—184 sz.).

1799-ben Kovrig Márton a levéltárnok; fizetése 250 frt. Előde (Santos Mihály), ki első levéltárnokunk volt) csak 100 frt fizetést kapott 1793-ban. (Vár. lev. 1799—25 sz.)

¹⁾ Ennek neve latinul egyszerűen csak „perceptor.“ De később felállítják a városi pénztárnokságot: a pénztárnok előbb „generalis perceptor“, majd „allocalis perceptor.“ Ezekről különbözik a királyi adószedő, ki „regius perceptor“ név alatt volt ismeretes.

1799-ben választják az első alügyészt (vicefiscalis) és iktatót (protocolista). Az alügyész fizetése 100 frt és szabad szállás, az iktató ellenben csak 100 frtot kapott. (Vár. lev. 1799–21 és 50 sz.).

Az aljegyzői állást 1811-ben rendszeresítik. (Vár. lev. 1817—1519 sz.).

4. Fejezet. Leltár, városi fogház. A tisztikar hatósága.

A tanácskozó teremben: „egy crucifix, a mostani uralodók képei. Páriz-Pápai . . . A cancellárián: a falon aggatva egy exemplar a kenyérsütők mértéke iránt, más a dominium és városbeli arendatorok angarialiter leendő beadministrálásáról való jedzés; más a menstrualis, angarialis, semestralis, annualis relatiok iránt; más a postalis taxákról“ . . . (Vár. lev. 1799–1452 sz.).

A városi tisztikar hatósága alá tartozott 1. a Kandia, 2. a „Majorok-köze“ és 3. a csigánysor is. Mikor a communitás két évenként a városi tisztviselőket megválasztotta, ugyanakkor választották meg a Kandia bíróját, kisbíróját és jegyzőjét; a „Major-köz“ bíróját, kisbíróját és jegyzőjét és végre a cigány „compániá“-nak vajdáját és kisvajdáját. (Vár. lev. 1800–20 sz.).

A városi fogház két tengelyvel ellátott, mozgatható könnyű épület volt; azon útczában helyezték el, hol a főbíró lakott. Az átutazó és rendetlenkedő egyéneket, vagy a helybeli szolgaszemélyzet vétkes, de csak rövid időre elítélt tagjait zárták ide. Hajdúk (város-szolgák) örködték felettök. Később a főbíró szolgálatára rendelt hajdúk állandó tartozkodási helye. Az utolsó fogház az ötvenes években az alsó-femető mögé került. Faköpenyeg gyanánt használták. — Szilágyi Mihály Belső-Szolnokvármegye „assessor“-ának, városunk főbírájához 1782-ben intézett levelében ezt olvasom: „Van a szamosujvári privilegiált örmény városban, a mostani ordinarius érdemes bíró ur Tktetes nemzetes Simai Tódor ur háza előtt, a középutczában levő fogházban, vagyis a nemes város kaliczkájában egy ember“ . . . .

5. Fejezet. Kivonat a város jelenleg is érvényes szabályrendeletéből.

2. §. A képviselő-testületi tagok száma, a város jelenlegi népességéhez képest, 27 választott és 27 legtöbb adót fizető tagra emeltetik fel.

8. §. A városi előljáróság, a segéd- és kezelő-, valamint a szolgál- és szegődményes személyzet létszáma.

9. §. A tisztviselők közül az előljáróság tagjai: a polgármester, rendőrkapitány, közigazgatási tanácsnok, (ki egyszersmind árvaszéki ülnök is), a gazdasági tanácsnok, (ki szintén árvaszéki ülnök), főjegyző, aljegyző (ki árvaszéki jegyző is), ügyész, pénztárnok, számvevő (egyszersmind adókezelő), ellenőr (egyszersmind közgyám), levéltárnok (egyszersmind iktató), főorvos. Ezekon kívül a többiek, n. m.: alkapitány, rendőrbiztos (egyszersmind községbirósági végrehajtó), másodorvos, seb-orvos, gazdasági felügyelő (városgazda) főbába, albába a segéd-személyzetet képezik.

10. §. A mérnök és erdősz a szegődményesek sorába vétettek fel.

11. §. A kórházgondnok nem tartozik a segéd- és kezelő-személyzet sorába.

12. §. A szegődményes és szolgál-személyzet létszáma a szegődményes mérnök és erdősz felvétele által kiegészítetik.

21. §. A szolgál-személyzet tagjait és a szegődményeseket, — a mérnök és erdősz kivételével, mert ezek a képviselő-testület által vétetnek fel — a polgármester fogadja fel és bocsátja el.

22. §. Az előljáróság összes tagjai — a rendőrkapitány kivételével — valamint a segéd- és kezelő-személyzet tagjai is, a képviselő-testület által — a törvényben előirt módon — választatnak. (1887. nov. 30-án jóváhagyott városi szabályrendeletből).

2. §. A hivatalos órák, minden tisztviselőre a köznapok délelőtti 9 órájától 12 óráig és délután 3 órájától 5 óráig terjednek; a pénztárnok, ellenőr, számvevő és iktatóra nézve a vasárnapok délelőtti 9 órájától 11 óráig

is. Sürgős esetekben joga van a polgármesternek a tisztviselőket hivatalos teendők végzésére ezen órákon kívül is felhasználni és utasítani. (1891. nov. 20-án jóváhagyott városi szabályrendeletből).

6. Fejezet. *Napidíjak.*

Napidíjakra nézve a városok Erdélyben öt osztályba voltak sorozva.

I. osztály: Kolozsvár; a főbíró kapott naponként egy frtot; senator, perceptor és notarius 50 krt.

II. osztály: Maros-Vásárhely, Nagy-Enyed, Torda, Deés; a főbíró kapott 50 krt és a többi 36 krt.

III. osztály: Szamosújvár, Erzsébetváros; a főbíró kapott 50 krt, a többi 30 krt.

IV. osztály: Gyulafehérvár, Vizakna, Abrudbánya, Kézdivásárhely, Szászrégen, Zilah; a főbíró kapott 30 krt, a többi 24 krt.

V. osztály: Udvarhely, Csik-Szereda, Bereczk, Ilyefalva, Sepsi-Szt-György, Déva, Hunyad, Hátszeg, Kolozs, Szék, Deés-Akna; főbíró 24 krt, a többi 17 krt. (Kormányszéki rendelet. Vár. lev. 1801—623 sz.).

VIII Cikkely.

A választott közönség (esküdt közönség, *communitas*).

1. Fejezet. *Vegyes gyűlés.*

A „*communitas*“ régen száz tagból állott; tagjai „*centum pater*“ „*centum vir*“ nevet viseltek (szutá-i ághácsná, vagy szutás, a román *sutè*: száz szóból alakítva: a száz tagból alakult hivatalos testületnek egyedje). Később a *communitást* 42 tagból alkották, kik habár „*quadragintaduovir*“-ek, mégis — a legújabb időkig — a régi neveze- teket („*centumpater*“, „*centumvir*“) használják. A *communitas* feje: a fő-orator (főszónok) vagy helyettese: a vice-orator (alszónok). A *communitási* ülésekben az orator el- nökölt; a *communitásnak* volt külön jegyzője, ki a jegyző- könyveket majdnem 1848-ig örményül vezette. Míg a tanács

a közigazgatás, rendőrség, törvénykezés . . . ügyeit intézte el, a communitas csak gazdasági dolgokkal foglalkozott. A vegyes gyűlést („mixta sessio“) a tanács és a communitas alkotta. A vegyes gyűlést is a főbíró vezette és jegyzett a tanács jegyzője. Különösen választások alkalmával ült össze a vegyes gyűlés; de más fontos dolgok elintézésénél is a vegyes gyűlés határozata volt az irányadó. Választóülést december végén tartottak, később ján. 2-án választottak tisztviselőket (kivéven, ha az a nap vasárnapra esett). A plebános és az „örmény clerus jegyzője“ tagja volt a vegyes gyűlésnek 1838-ig; ekkor a tanács úgy értelmezte kiváltságlevelünket, hogy „a helybeli örmény papság képviselői állásuknál fogva nem tagjai a vegyes gyűlésnek; de választás útján beléphet abba bármely pap.“ A communitas 42 tagból áll. A senatorok titkos szavazással választanak; a szótöbbség dönt. Egyenlő szavazat esetén új választás. A szavazatokat a plebános (ki a kerületi jegyzővel jelen van) veszi számba és olvassa fel. A tanács és communitas tagjai eddig mindig katolikusok voltak. A senatori statiókra szándékozók nem tartoznak mulhatlanul minden alsóbb hivatalokat elviselni; de rendesen olyan, ki esküdt polgár, fő- vagy vice-orator, allod. preceptor vagy orphanorum inspector (szegényházi felügyelő) volt.“ (Vár. lev. 1832—48 sz.).

A rokonság- vagy sógorságra vonatkozólag a főkörmányszék ezeket mondja: . . . „Azzal a hozzáadással parancsolni méltóztatván Ő Felsége, hogy mind a Tanácsnak, mind a communitasnak azon tagjait, a kik valakihez 2. atyafiságos vagy 1-ső sógorsági nexusban vannak és a kiket közülök ezen akadály alól dispenczálatni mind szükségesnek, mind méltóknak tartanak, minden okoknak, melyek ide tartozhatnak feljelentése mellett ezen kir. Guberniumhoz jelentsék meg. Ezen rendelet alapszik 1807. ápr. 20. 2783 kormányzékí, 669 magist. sz. a. kelt rendeleten: . . . a mult hónap 13-án ide küldött kegyelmes rendelés mellett megengedettett, hogy ennek utána ezen kir. Gubernium azon akadályokban is dispensálhasson, mely szerint két vérség által egybekapcsolott tagok csak viselhessenek városi szolgálatot, hogy az egyik közülök a

Tanácsban, a másik a választott közönségben szolgáljon, a mi kegyelmeteknek oly rendeléssel adatik tudtokra, hogy az előforduló ilyen történeteket a szükséges dispensatio megnyerése végett a Guberniumnak bejelenteni kötelességeknek ismerjék.“ (Vár. lev. 1830—954 sz.).

2. *Fejezet. Az esküdt közönség (communitas) határozataiból.*

1. Más nemzethez tartozó törvénybíró ezután többé ne jöjjön tanácsunkba, hogy a mi örmény nemzetiségünk felett mondjon ítéletet, hanem csak akkor, ha azt az egész tanács hívja.

2. A főbírónak — bárki is legyen — ezután évi fizetése: 200 frt, 40 veder bor és egy kalangya széna.¹⁾

3. A főbíró, valamely tanácsbeli vagy városi polgár tudta nélkül — ajándékot senkinek sem adhat. Ha mégis adna, azt tartozik a magáéból a városnak visszatéríteni.

4. A taksák, az adó, a haszonbérek és más városi jövedelmek begyűjtésére rendeltessék ki egy arravaló polgár. (Ez a határozat állítja fel a pénztárnoki állást. Ezen napig [1755. ján. 4] a főbíró gyűjtötte be a város pénzeit és ő is vezetett naplót a kiadásokról).

5. Valamint a városra, úgy „Kandiá“-ra (város-rész) az adót és taksát maga a város vesse ki.

6. Adassék ki bérbe a vas, löpor és só (monopolium).

7. Fűrészteszenek ki a város határai, hogy pontosan tudjuk meg: meddig terjednek határaink (L. a II. czikelyt: 187 l.).

¹⁾ 1720-ig a tisztviselők hazafiságból ingyen szolgáltak; 1721 elején Dániel Tódor úgy nyilatkozott, hogy „lesz bíró, ha 100 frt fizetést adnak.“ Megszavazta a város a száz frtot, de nem Dánielt, hanem Simai Salamont választotta meg főbírónak. Ezután a gazdag főbírák teljesen meg voltak elégedve a rendszeresített 100 frttal, ellenben Dániel Tódor — ki szintén nagyon gazdag ember volt — mindig licizált; a választás elfogadását feltételhez kötötte: „Ha adtok ennyit . . .“ Megtörtént, hogy a 100 frtot, 100 aranyra (= 500 frt) kívánta felemeltetni. Magadták. Ennek a pazarlásnak akarta útját vágni ez a határozat. Cézelt értek; de Dániel többé főbíró-ságot — habár meg volt választva — el nem vállalt. A határozat ezen szavai tehát: „Bárki is legyen“ itt annyit jelentenek: „még ha Dániel Tódor is . . .“

8. Rendszeresítsünk strázsamesteri állást, hogy legyen ki felügyeljen a strázzákra. (Vár. lev. Örm. prot. II. köt. 450 l.).

3. *Fejezet. Érdekes indítványok és kérelem-tárgyak.*

Az új főbíró: I. Placsintár Dávid 1751. jún. 1-én elmondott székfoglaló beszédének főbb pontjai ezek:

1. Mindenekelőtt arra kérem a tanácsnok úrat, a komunitást és a várost, hogy támogassanak engemet nehéz állásomban; cselekedjünk egyértelműleg, mozdítsuk elő a város hasznát, mert a város édes mindnyájunké („ze khágháké ámenunsz e“).

2. Kérem a tanácsnok úrat, hogy — szokás szerint — hetenként legalább kétszer jöjjenek fel a tanácsba, álljanak mellém és abban, miben járatlan lennék, adjanak utasítást, hogy a város fogyatkozást ne szenvedjen („or bágaszuthiun eshellá hkhághkhin„). Az az úr, kit majd mellém rendelnek, hogy városi ügyben Szebenbe vagy máshová menjünk, jöjjön el velem — szívesen. És ha történetesen akkor, midőn mennem kellene, ne lennék itthon, menjen helyettem a város dolgában az a tanácsnok vagy komunitási tag, ki itthon lesz.

3. A bíróságot csak olyan feltétel alatt fogadhatom el, ha dolgaim elintézése végett, három hónapig a várostól távol maradhatok.

4. Ha számadásomat elkészitem, a város adjon felmentvényt.

5. Bírói fizetésem csak annyi legyen, mennyit elődeim kaptak.

6. Állítsunk városgazdai állást, hogy legyen ki igazítsa el az előfogati, elszállásolási és városi egyéb ügyeket.

7. Tegyük minden utcában egy-egy utcza kapitányt (a mostani tizedesek).

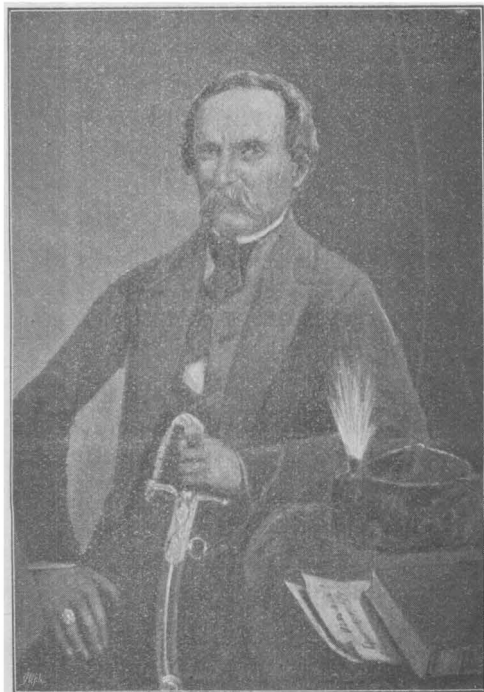
8. Száz magyar frtos ügyben lehet, de minden csekély dologért nem kell ügyvédet hozatni (a városba). A ki ez ellen cselekedne, fizessen 40 magyar frt büntetést.

9. Kényszerítse a bíró az itt helyben lakó más nemzetiségű mesterembereket arra, hogy a mi fiaink közül is

vegyenek fel inasokat és ezeket díj nélkül tanítsák meg a mesterségekre. A mely mesterember ezen méltányos vára-
kozásnak eleget nem tenne, menjen ki a városból. (Vár.
lev. Örm. prot. II. köt. 403 l.).

A főbiró kérelmének minden ága készséggel teljesit-
tetett; helyes, a város javát czélzó indítványai pedig egy-
től-egyig elfogadtattak.

4. Fejezet. Simay János, a minta főszónok.

Simay János.

A sok kiváló főszónok
legkiválóbbját mutatom
itt be a szives olvasónak.

Simay János 19 éves
korában nősült meg: a
jólelkű Bogdánffy Veron-
nikát vette feleségül. Mar-
hakereskedést folytatott,
marháit felhajtatta egész
Bécsig. A haza, a város,
az egyház, az örménység
érdekeit mindenkor szí-
vén hordta. 1848-ban
egyike volt azon sze-
mélyes kezeseknek, kik
a széplaki hegy felől kö-
zeledő Urbán táborába
mentek, hogy a várost
fenyegető közveszélyt el-
hárítsák. Élte végén —
a hatvanas években, —
újra főszónokká választat-
ván (alszónok volt Pla-
csintár Dávid, a jelen-

legi polgármester), — néhány éven át, egész hivatalosko-
dási ideje alatt ingyen szolgált, egy pár száz forintban
rendszeresített évi fizetéséről, a városi közpénztár javára
lemondott; a mi az újabb korban csakugyan ritka eset —
s a nobile officiumnak valóban nobilis felfogásáról
tanúskodik; habár a Kossuth-féle bankjegyek bevonása és

elégetése alkalmával mintegy huszezer váltó-forintnyi károsodást szenvedett. Polgártársai körében mindenkor nagy tekintélynek és népszerűségnek örvendett. Nemcsak szóval, de tettel és áldozattal is mindenkor kész volt előmozdítani a közjó érdekeit!

A város a következő szép bizonyítványt állított ki számára:

„Nemes Simay János főszónok illően folyamodott hozzánk a végett, hogy hivataloskodásáról és arról, hogy mennyiben kívánta városunk és pénztárunk javát előmozdítani, hiteles bizonyítványt adjunk. Mivel minden igazságos kérést teljesíteni, a méltányosság hozza magával: ezennel bizonytságot teszünk arról, hogy nevezett szónok atyánkfia 15 évi hivataloskodása és 8 évi főszónoksága ideje alatt tisztét mindig közmegelegedéssel viselte, városunk boldogításában minden alkalommal lelkesen munkálkodott s semmit sem mulasztott el soha, mi — minden tekintetben — városunk jó karban tartására és pénztárunk gyarapítására tőle úgy is mint lelkesebb polgártól, úgy is mint hivataloskodótól, különösen mint főszónoktól megkívántott. Sőt pénztárunk gyarapítására intézett törekvését azzal is bebizonyította, hogy egy jó darab földet, melyet elődei hivataluk után használtak, a közönségnek és így pénztárunknak visszaadta, mihelyt főszónokká lett. (Vár. lev. 1840—1148. sz.).

Halála napján a krónikás ezeket jegyezte fel róla: „Egy város-atyja halt meg; olyan, ki e város fiait gondoskodva szerette és ügyeit fáradtsággal és önfeláldozással intézni segítette. Gyakran fölkereste az elnyomott igazság és a szenvedő nyomor.“ Méltán használhatta a krónikás az „önfeláldozás“ szót; mert pl. 1848-ban is önkénytelenül csatlakozott azon önzetlen, városszerető négy polgárhoz, kiket tuszokul küldött a város Urbánhoz: ha csak a legkisebb rendetlenség fordult volna elő, Urbán első sorban a tuszokat lövette volna agyon!

„Gazdagnak, előkelőnek lenni nagy szerencse, ha tehetség és jóság párosulnak a származással. Új, szerzett érdemek szaporítják az ősök öröklött érdemeit.“ Előkelő volt Simay János, de származásával tehetséget és jóságot

párosított. A család öröklött érdemeit, új, szerzett érdemekkel szaporította. Azért emléke most áldott!

5. Fejezet. Két „hűtös polgár.“

Az esküdt közönség (communitás) derék tagjai közül is bemutatok kettőt.

Placsintár Dávid¹⁾ a tanácshoz benyújtott iratában azt mondja, hogy: „Eszteideinek nagy száma miatt — vénségtől is körülvéve, — gyengének, sőt tehetetlennek vallja magát arra, hogy továbbra is szolgálatjára lehessen a nemes városnak: s mint megöregedett nyugalomba vágyik. De mivel a Mindenható oly magzatokkal áldotta meg, kik inkább és többet szolgálhatnak és pótolhatják helyét: azért lemond a hűtös polgárságról. Szolgált a nemes várost 30 eszteideig, a kir. perceptori hivatalt 5 eszteideig egész készséggel vitte, volt allod. perceptor is. Örömmel mondhatja, hogy hasznos tagja volt a nemes városnak. Köszöni ezen tanácsnak és választott közönségének azt a szeretetet és bizalmat, melyet iránta 30 eszteideig mutatott. Engedelmet kér mindnyájoktól, ha — mint gyarló ember — valaha valakit megbántott. Elvál ugyan a Tanácstól és választott közönségtől, de szívvvel, egy tag akar lenni. Végre arra kéri a tanácsot és választott közönséget, hogy ha nem is érdemeinél fogva, de legalább a felsőbbség kegyelmes rendelkezésinél fogva illő reflexióval legyenek iránta. 30 eszteideig hív érzésű polgára voltam e városnak, ezután is — míg a Mindenható életemnek kedvezni fog — utolsó csepp véremig, az akarok lenni. Ajánlom fiaimat szeretetökbe és jó szivességökbe.“ (Vár. levéltár 1828—70, sz.).

Korbuly Márton, Korbuly Bogdán atyja 1795-ben „communitási tag, 1800-ban városi perceptor, mely hivatalt egy eszteideig dicséretesen folytatta, 1806—1807 viceorator. Továbbá a francia háború alkalmatosságával sok versen, valamint az egész országra, úgy városunkra is subsidium adások vettettek ki és azokban, mint tehetős gazda, az első classisban concurrált. Csakugyan a francia

¹⁾ Mostani polgármesterünk egyik rokona volt.

háborúk alatt városunk polgárai önkénytes adakozásra szólíttatván, Korbuly Márton 500 frtot ajánlott. És mint jó keresztény a parochiale templomban a nagyoltáron levő Rosariumi boldogságos Szűz-Mária kerületében, jó széles kiterjedésű 1025 latot nyomó ezüst rámat, körülötte két anygallal, továbbá casulát dalmaticakkal, pluvialéval fekete bársonyból, közepe fehér ezüst anyagból, aranyos paszománttal, nem különben tumbára való fekete bársonyból, körülötte széles arany paszománttal és arany bojtokkal ellátott takarót adott.“ (Vár. lev. 1829—1127. sz.).

6. Fejezet. *Esküminták.* ¹⁾

A tisztviselő, midőn hivatalát elfoglalta, esküt tett le. A hányféle a hivatal, annyi az eskümintá. Csak két eskümintát közlök. Előbb adom a főbíró részére rendelt eskümintát, azután azt az esküt, mit a városgazda tett.

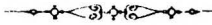
1. Én N. N. bíró esküszöm az élő Istenre és az ő szent igazságára — úgy segéljen nekem az Isten: az Atya, Fiú és Szt-Lélek, a Szt-Háromság, a boldogságos Szűz, az Oltáriszentség, minden szentek, a szent-kereszt, — hogy én hiven fogom szolgálni a várost, kárt nem csinálok, hanem hasznot; hív ítéletet mondok mindenkinek. Nem nézek sem rokont, sem testvért, sem sógort, sem barátot, sem gazdagot sem szegényt, sem özvegyet, sem idegent, hanem mindenkivel úgy bánok el, mint az igazság hozza magával. Fáradságot nem fogok kimélni és igyekezni fogok, hogy restségem miatt kár ne érje a várost. A tanácsi határozatokat, míg azok ki nem hirdettek, nyilvánosságra nem hozom. Az osztákház iránt hív és készséges leszek; a főkormányshék rendeleteinek engedelmeskedni fogok. Kétszinű nem leszek; ha haragudtam is valakire, boszút azért rajta nem fogok állani. A tanács tudta nélkül ideoda leveleket nem írok. Isten engem úgy segéljen és adjon nekem lelki üdvösséget!

2. Az egy igaz Isten; az Atya, Fiú és Szent-Lélek, a teljes Szent-Háromság egy bizony örök Isten úgy segélyen nekem, úgy adjon nekem e világon boldogulást, a

¹⁾ A mult században voltak ezek az esküminták használatosak.

más világon pedig lelkemnek boldogságot, ha a kezem alá engedett város oeconomiáját igazán, hiven és minden hátramaradás nélkül nem folytatom. Senkinek nem fogok kedvezni, a restancziáriusoktól pénzt nem veszek fel, a magam részére külön semmiféle oeconomiát nem folytatok; a dominiumban levő emberekkel nem szolgáltatom magamat, a zselléreket a tek. inspector úr tudta nélkül egyik helyről a másikra nem küldöm. Úgy adjon boldogulást a Mindenható minden ügyemben! Isten engem úgy segítjen!

IX. Czikkely.

Verzereskul püspök.

1. Fejezet. Gyermek- és tanulókora.

Clarorum virorum facta moresque
posteris tradere antiquitus usitatum.

Salustius.

„Már rég idő óta követik az emberek azt a rendes eljárást, mely az utókor számára megírja a híres-nevezetes férfiak tetteit, életmódját, jellemét, jó erkölceit“ — mondja a latin remekíró.

Verzereskul¹⁾ a legnagyobb hazai örmény, egyszersmind az ország egyik legjelesebb férfia; ezért jó igyekezetem — a kezemhez jutott hiteles levéltári adatok felhasználása mellett — kimerítő élet- és jellemrajzot akar adni legnagyobb emberünkről, kinek érczsobra nemsokára városunk főterét fogja díszíteni. Különben „et voluisse sat est.“

¹⁾ Maga a püspök végrendelete alá így írta nevét Verzereskul. Egyetlen fennmaradt képe alatt, mely a város birtokában van, ez az alak fordul elő: Verzellescus. Humánián Vártán lebergi örm. kath. érsek (1681—1715), ki őt püspökké szentelte, egyik levelében Verzerescum nevet használ (L. Christophorus Lukácsi, Historia Armenorum Transsilvaniae, 71 lap). Illés András „Ortus et progressus variarum in Dacia gentium ac religionum“ című munkájának 64. lapján ez fordul elő: Oxendius Verzirescus. — Fasching Ferencz „Nova Dacia“-jának 25 és 29 lapjára ezt írta; Virzireski. A „Transilvania“ írója: Benkő József, munkája II. kötetének 560—561 lapjain ezt olvassuk: Verzireski. Még más alakokkal is találkozunk; azonban mindenik közt leghelyesebb az a két alak, melyeket ő maga használt (Verzereskul vagy Verzár.) Örményül így írta nevét *Oxul, uoophnu u, pdupting* (Oxendius Vêrzáréuk). Verzariu román szó, jelentése: labodával és káposzta-

Verzereskul Oxendius a volt Moldva-Oláhország (a mostani Romania) Botusán¹⁾ nevü helyiségében született. Atyját Lukácsnak²⁾ hívták. 1670. évben³⁾ ment Rómába — tanulni. Tizennégy évet töltött az „Örökváros“-ban. 1684-ben a Szent-Szék Verzereskul Oxendius: az örmény szer-tartású róm. kath. papot Erdélybe küldi, hogy itt nem-egyesült nemzetfeleit a róm. kath. egyház kebelébe térítse. Mielőtt apostoli áldásos működéséről szólnék, idézek itt három hazai író:

Illés András „Ortus et progressus variarum in Dacia gentium ac religionum“ (Claudiopoli 1764) czimü munkájának 64. lapján ezeket mondja: „Donec anno 1684 Oxendius Verzirescus post navatam in urbano collegio sacris profanisque scientiis decem et quatuor annis operam, ac ejuratos in Palatio sacri officii armenorum errores sacerdotio insignis reverteretur.“

Fassching Ferencz munkájában, mely „Nova Dacia“ czimét visel (Claudiopoli 1743. a 25 és 29 lapon) ezeket olvassuk: „Quartus jam supra octuagesimum saeculi prioris volvebatur annus, ex quo Oxendius Virzireski gente armenus, Romae annis 14 in collegio urbano de Propaganda moribus et litteris excultus, ejuratis prius in Palatio sacri officii fidei erroribus, redux in Transsylvania

levéllel (a románban = varza) töltött placsinta. (L. Szongott K. „A magyarhoni örmény családok genealogiája, 181 l.). A „Verzár“ név csak mellékeve volt a családnak, melynek vezetékneve Stefánián (Stefánovits = Istvánfi). Verzár Lukács esperes-plebánosunk, ki a püspök unokaöcsese volt, 1742-ben mind két nevet használja: Ávákhjérecz kérhárkéli Der-Chugász Szdéphánián Vêrdzêreskul: Esperes-plebános Verzereskul-Stefánián Lukács (Szamosújvári házassultak anyakönyve II. köt. 1. lap. 1742).

¹⁾ Theodorovics Simon gyergyó-szt-miklósi plebános, a gyergyó-szt-miklósi örmény kath. parochia történelmének II. fejezetében Bocsáncki (= Botusáncki, Botusán-i) Verzár Oxendiusnak nevezi (*Օքսէնդիոս վերզարեկոյ Բոզսանցի*: Okszendiosz Vêrdzârencz Boesáncki. L. a gyergyó-szt-miklósi örm. kath. egyház történetét. Örmény kézirat). Állításomat igazolja Hunánián Vártán lembergi örmény kath. érsek is: „Doctor Oxendius B o c s a n e n s i s Verzeresko dictus.“ (L. Lukácsi Kristóf, Historia Armenorum Transsilvaniae, 71 lap)

²⁾ L. Benkő József, Transilvania, II köt. 562 lap.

³⁾ Őseink 1669-ben menekültek ki Moldva-Oláhországból és csak 1672-ben jöttek be; addig az erdélyi havasok közt tartózkodtak.

cum potestate apostolici missionarii reducendorum ex integro ad Romana sensa Armenorum spem fecit.“

Benkő József „Transsilvaniá“-ja II. köt. 560—561 lapjain ezen sorokat tartotta fenn számunkra: „Donec a. 1684 Oxendius Verzireski, armeno moldaviensi diaeceno natus, et antecederent dogmatibus graecis imbutus, post navatam Romae (quo statim a. 1670 concesserat) in Urbano Collegio sacris profanisque scientiis per 14 annos operam, ac ejuratum ritum graecum,¹⁾ cum potestate apostolici missionarii in Transsilvaniam sacerdos reverteretur.“²⁾

2. Fejezet. Megtéríti a hazai örményeket.

Az örmény volt a világon az első nemzet, mely a kereszténységet felvette. Krisztus mennybemenetele után Tádé és Barnabás apostolok hirdették Örményországban az üdvözítő tant. De később visszaestek a pogányságba. Azonban a IV. században Világosító-Szt-Gergely (Sanctus Gregorius Illuminator: Szurp-Krikor Luszávoricus) ismét megtérítette az egész nemzetet.

A hazai örmények ősei, kik a királyszékes Áni-ból vették eredetöket, az elmenekülés után szakadtak el a róm. kath. egyháztól. Mikor bejöttek, az örmény szertartást követték, de nem-egyesültek voltak: itt Verzereskul Oxendius térítette meg nemzetfeleit.

---

¹⁾ Őseink a beköltözés után is még néhány évig nem-egyesültek voltak. Verzereskul is mint nem-egyesült ment Rómába; de később esküvéssel mondott le (=ejurare) azon tévelyekről, melyek a nem-egyesültek vallásában foglaltattak és megtartván örmény szertartását (ritus armenus) róm. katholikussá lett. Az előtt örmény szertartású nem-egyesült volt és most örmény szertartásának megtartása mellett egyesült Rómával. E szerint nem a görög szertartásról (ritus graecus), mit nem is követett, mondott le, hanem azon tévelyekről, melyekben leledztek akkor azon más nemzetiségű hivek, kik a görög (tehát a tévelyekről nem mentes) szertartást követték. Ilyenek voltak akkortájt Erdélyben az oláhok, kiknek egy része a XVIII. század elején tért át a róm. kath. egyházba.

²⁾ Mind a három idézet hibásan mondja, hogy „visszatért (Erdélybe; „reverteretur“, „redux“). Nem Erdélyből ment Rómába, hanem vagy egyenesen Botusánból, vagy közvetve az „Erdélyi Kárpátok“ valamely menhelyt adó zugából; tehát (nem „redux“, hanem) csak Erdélybe jött.

A megtérést a következő szép szavakkal írja le Bárány Lukács:

1684-ben érkezett meg Rómából a nagy tudományú férfiú hitküldéri minőségben azon határozott szándékkal, hogy Moldova-Romániából kiköltözött nemzetfeleit, kik az erdélyi részekben telepedtek meg, a kath. vallás hitelveivel megismertesse s őket megtérítvén a kath. egyház tagjaivá avassa fel. Működésének Minász Zilifdár oghlu ¹⁾ örmény schismaticus püspök szegült ellene, kinek vezetése alatt jöttek volt be eleink és a neki alárendelt papság — e hazába.

Oxendius a tiszta meggyőződés hangján, új hitelveket hirdetett, melyek a régiekkel ellenkeztek; új szokásokat, új intézményeket kívánt behozni, melyek övéi előtt ismeretlenek voltak. De ezek mereven ragaszkodtak régi szokásaikhoz és nem akarták azokat az újjakkal, melyeket — mint mondták — Oxendius Rómából hozott, felcserélni.

Minden egyes nemzet társadalmi és vallási viszonyainak átalakulási stadiumában megtaláljuk ezen, az ősi intézményekhez való ragaszkodást; azt is látjuk, hogy azok, kik az új intézmények terjesztésében fáradoznak, működésének jutalma többnyire a küzdelem, szenvedés és gyanúsítás. Így történt ez Oxendiussal is, kit övéi vallásháborítónak neveztek el és azt mondták róla, hogy az ország nyugalmit zavarja. Bevádolták az ország hatósági közegeinek és kérelmezték áldásos működésének betiltását. Ő azonban, mint valóságos apostol, nem kimélt fáradságot, nem rejtett vissza a veszélyektől, melyek útját állották. Beszterczen, mint egy második István vértanút, megkövezték és kevés híja volt, hogy hitkövetsége életébe nem került. De a fenyegető veszélyek nem lankasztották el, hanem még harcokesebbé tették. Az ellene emelt vádakát méltósággal és erélyvel utasította vissza. Négy éven át fáradhatatlanul megszakítás nélkül hirdette övéi közt a kath. vallás hitelveit: oda ment, hová a kath. vallás legkonokabb ellenségei telepedtek le. Végre működésének teljes elismerésül szolgált azon tény, hogy éppen azok, kik ezer meg

---

¹⁾ Zilidár = Sziláhdár perzsa szó, jelentése: katona; oghlu török szó: fiú; Minász Zilifdár oghlu = Katonának fia Minász, Katonafi Minász (Mihály).

ezer akadályt gördítettek útja elébe és leginkább hivatva érezték magukat Oxendius ítélőbiráiuul feltolni: Minász schismaticus püspök, ki a papsággal és a világi hatóság nagyobb részével Beszterczén telepedett volt meg s ki már 1649-ben az akkor Moldova-Oláhországban levő örmények püspöke volt — papsága egy részével békejobbot nyújtott és kifejezték előtte áttérési szándékukat. Minásznak e megtérése 1686-ban történt, mikor is Lembergbe ment és az ünnepélyes hitvallást Pallavicini bíbornok, XI. Incze pápa követe előtt letette.¹⁾

Püspökük példáját követték csakhamar a hívek is és a megtérés általános lett.²⁾ Minász azonban nem sokáig élte túl megtérését, mert még az ünnepélyes hitvallás letételének évében meghalt.

Hunánián Vártán lebergi örmény kath. érsek, — „ki bizonyos mérvben egyházi főhatóságot tulajdonított magának — mondja Bárány Lukács³⁾ — az Erdélyben letelepedett örmények felett azon jognál fogva, melyvel Melchisedek örmény partiarkha, az ő érseki elődét: Thorosovics Miklóst (lebergi érsek 1626—1681) felruházta,“ — a főpásztoruktól megfosztott hívek lelki szükségén úgy segített, hogy 1687. febr. 13-án Lembergben kelt kinevezési oklevéllel Verzereskul Oxendius hítküldért általános helyettesisé és

---

¹⁾ Hic ille est (Oxendius) Armenorum Apostolus, de quo non immerito dubitaveris: majoresne in popularium suorum conversione labores exantlarit, an calamitates sustinuerit? Enimvero ut Armenos ad imperium Romanae Ecclesiae revocaret Oxendius, nullus labor tam arduus, quem non appeteret, nullum tam anceps exstitit periculum, quod perhorresceret. . . . Quadriennio pene integro strenuus in vinea Domini operarius solos messuit patientiae fructus, quorum uberem satis campum Minas Episcopus cum clero aperuit. Ut enim nihil de latis in eum censuris, nihil de calumnia dicam, qua Regni passim et Religionis perturbator circumferebatur: Bistricii dum ageret, parum aberat, quin immani lapidum vi a suis obrutus alter pro Christo Stephanus occumberet. Verum laetiora brevi tristibus his successere et divina miserante clementia spinae istae rosas germinarunt, dum apostolicis Oxendii laboribus pravum dedoctus schisma ex infensissimo Romanae Ecclesiae hoste gnavus propugnator evasit Minas. („Ortus et progressus. . .“ 65 lap).

²⁾ „Armenia“ II. évfolyam (1888. év) 67—69 lap.

³⁾ L. „Armenia“ 1888 évfolyam, 69 lap.

administratorrá tette addig, míg az apostoli szentszék által az elhalt helyébe más püspök neveztetnék ki; egyszersmind meghagyta neki, hogy az elhalt püspök mindennemű vagyonát gyűjtse össze és tartsa magánál további rendeletheig.¹⁾

A derék Verzereskult, ki most nagyobb „joghatalommal“ birt, áldásos működésében — úgyszólván — mi sem akadályozta: a térítés nagy munkáját rövid idő múlva teljesen befejezte. Ekkor a hazai örménység gyülekezete Mendrul Ilyés (Elias) főpapot nyolczad magával Lembergbe küldötte, hol Pallavicini-nek utóda Cantelmus bíbornok beleegyezésével, Hunánián Vártán lembergi örmény érsek előtt az erdélyi részekben letelepedett összes örmények nevében a szentséges atyának örök hűséget esküdtek . . . és azt kérték, hogy XI. Incze pápa Verzereskul Oxendiust tegye püspökjükké.²⁾

Róma azt a nagy szolgálatot, mit az apostoli lelkületű Verzereskul tett a róm. kath. egyháznak azzal, hogy több mint háromezer örmény családot (majdnem 30.000 lelket) térített meg, — püspökséggel jutalmazta meg: a legérdemesebbet, Verzereskul Oxendiust tette az erdélyi örmények püspökévé.

---

¹⁾ Vartanus Hunánián . . . cupientes populo ritus nostri, status et sexus utriusque terrae Moldaviae et Valachiae, ad praesens stante hostilitate turcica, in Transilvania degenti, uti et tamquam jurisdictioni et Regimini nostro . . . subjecto, post obitum Domini Minas Vártábéd ejusdem loci Episcopi, recenter vita functi, providere; te in vicarium et administratorem generalem loci ejusdem (donec alius a S. Sede apostolica Episcopus constituatur) nostra Archiepiscopali et ordinaria autoritate, creandum, instituendum et ordinandum esse duximus . . . Dantes et concedentes tibi plenariam facultatem . . . nec non defuncti Domini Minas Vártábéd substantiam, apud quascunque personas existentem recuperandi, repetendi. (Benkő, Transsilvania, II. köt. 563 lap).

²⁾ Eliam sacerdotem armenum cum octo aliis Leopolim ad nuntium apostolicum ablegarunt, ubi annuente Cardinale Cantelmo, Pallavicini successore coram Archiepiscopo Leopolitano Vártáno Hunániáno totius armenae nationis Daciam incolentis nomine . . . perennem Romano Pontifici subjectionem jurejurando promiserunt. Litteras etiam ad Innocentium XI . . . exararunt, quibus ut armenis novello Ecclesiae germine, fidelium Pater bene precaretur, et Oxendium, de se quam optime meritum, episcopali honore insigniret, imis precibus exorarunt. (Illés András „Ortus et progressus . . .“ 66 l.).

1691. júl. 30-án szentelte fel Verzereskult Hunánián Vártán lemergi örmény kath. érsek — püspökké,¹⁾ ki székhelyét Beszterczére tette, mivel itt lakott első püspökünk: Zilifdár oghlu Minász is. Czime: aladai felszentelt örmény kath. püspök (Episcopus Aladensis. Alada helység Spanyolországban; innen nyerte nagynevű püspökünk czimét!).

3. Fejezet. Szamosújvár városát alapítja.

A beszterczei szászok irigy szemmel nézték a városukban letelepedett örményeknek gyarapodó vagyonát: azért minden kínálkozó alkalommal kellemetlenséget, rövidséget okoztak a „jövevények“-nek. Ismerte a belátó püspök, ki ott lakott hön szeretett hivei között, az elviselhetetlen helyzetet... és éppen azon fentartó eszmével foglalkozott, mely az országban szétszórta lakó örménységet egy-két helyre akarta letelepíteni, — midőn hírét veszi, hogy a tatárok a radnai szoroshoz közelednek. Félre teszi tehát a nagyszerű eszmét: fegyvert ragad, sereget gyűjt és a barbárok elébe megy. Megakadályozza a pusztító martalócok betörését; de egy őrizetlen perczben a vitéz püspökvezér a török kezébe került. Lépes György erdélyi róm. kath. püspök 256 évvel azelőtt a törökkel vívott egyenlőtlen harcban Gyulafehérvár közelében elesett, a bátor Verzereskul ellenben nyomorult fogságba kerül. Három kínos, nélkülözésteljes esztendő él át Konstantinápolyban. Végre a karlóczai (Karlóvicz, 1699. ján. 26.) békekötés adta vissza szabadságát.

Egyenesen Bécsbe ment a királyhoz; engedélyt kért arra, hogy az „örmény nemzet“ számára várost alapítson. Feltételeit írásba foglalva át is adta az udvari kancellárnak. Az eredeti magyar irat, mit a tekintélyes püspök maga kezével irt, szó szerint a következő:

¹⁾ Οσφρηνος φαρμακωνος γκωνσουλγουλ τσικουλοου η φαρμακωνος Αρπεταχου-φραουλιου, 1691, ουλιου 30: Okszendiosz (Oxendius) vártábéd czéznát-réczháv jébiszgobosz i Vártánen Árkh-jébiszgoboszen, 1691, uliszi 30 (Oxendius doctort püspökké szentelte [Hunánián] Vártán érsek, 1691 július 30-án. Stefánovics egykorú író kézirati évkönyvéből, mit a bécsi mechitháristák könyvtára őriz).

„Punktumok vagy conditiók, mellyek alatt az Örmény Nemzet felindittatott Erdélyországában megerősíttetni.

1. Jól-lehet a Dicsőséges Érdemes Első Leopóld Császár 1696 Esztendőben ¹⁾ kis Asszony havának 20-ik napján ²⁾ lakó helyet akarván fündálni az Örmény Nemzetnek, egyet az igaz fiscalis Uri Jószágból, tudniillik Görgény Szent Imrét, vagy Szamos ujj Várat esztendők alatt való árendán kegyesen elrendelte: De mivel hogy akkor az üdönek villongása miat meg nem erősíthette ő Felségének olly kegyes akaratya és az üdök megváltoztak és a Nemzetség a familiákban megsokasodot; Azért ollyan familiának alkalmasobb helyhezteséséért alázatosan könyörög a Nemzetség, hogy mind Szamos Uijváron, mind pedig Görgény Szent Imrén magát építhesse: melyben mint a megnevezet király várossába, melyet maga fundamentomából építend. A másodikban pedig mint mezővárosban a Városnak alája veti magát a világi hatalomban.

2. Mivel pedig a feljebb említett Dicsőséges Érdemes Felség esztendők alatt való árendának fizetése az ő kegyes akarattját olly lakosokk megjelentette volna, mint altan a Nemzetnek alkalmasobb maradásáért: A Nemzet pedig annyi üdönek elfolyásában, csak nem elviselhetetlen bosszuságot érzet annak a tartománynak tiszteitől: Innen hogy a felyebb meg említett Urakk egyik vagy másik biradalmáért törvény szerint ne kényszerítenének alattok lenni, annak az tartománynak Igazgatoinak, csak a földet kíványa, erőtlen lévén mind a két helyen várat és mezővárost építeni magát meg tartoztattván minden földi mivelestől: Ugy pedig, hogy mind a városban, mind a mezővárosban a házakon kívül ben mind a két helyen építhessenek, kívül pedig jegeztessék mind a két hely mellett fundus, a hól majorokat, kertecskéket építhessen magának a Nemzetség: És mind a két helyen légyen legeltető és favágo helye közönséges az ott lakosokkal minden ellen-

---

¹⁾ 1684-ben jött Verzereskul első izben Erdélybe... és ime nehány év alatt mennyire elsajátította a magyar nyelvet: olyan szépen ír, mint a született magyar.

²⁾ I. Lipót intézkedése, mit (A) alatt mellékelt érdemes püspökünk iratához, nem került a kezembe.

mondás nélkül; Ezeket a város kedviért kiváltképpen el-
médben tartsad; ¹⁾ mimodon azokat, mint az említet Ghyerla
falu helyn, melly régenten Szamos Uijvár mellet vólt,
most pedig az ellenségeknek kiütések miat éppen eltöröl-
tetett: Az magok barmokat legeltethessék az egész ott
levo bírodalommal, mely régentén a meg mondatott Ghyerla
faluhoz tartozot: Csak a szánto földeket vévén-ki, mellyek
a Fiscus kezében vadnak, a mint vadnak, ugy meg ma-
radgyanak ennek utánna is. És légyen szabad nékiek a
meg nevezet helylen a város szükségére malmot építeni.

3. Mivel pedig mind a város, mind a mezőváros uj-
jolog fundamentomából építeni kellések: a közönséges és
örökös városi erdőkből, a honnan a fiscusnak építeni sza-
bad fát vágni, ugyan az szabad légyen nekik az magok
házoknak építésére.

4. Senkinek más akár melly nemzetségből, még a
bévet religiokból is szabad ne légyen ben a két helylen
tulajdon házának lenni, sem az üsmeretlen, vagy kobarlo
és gyanuságban lévő örményeknek: hanem ha első eredeti
szerint valo tudománynyal a város előtt vagy a mezőváros
előtt a maga jó jámborságát meg próbálya, és ha a város-
tol vagy mezővárostól befogattattnak. Mivel pedig a közön-
séges jónak meg tartására minden helylen megszokott né-
mellykor történni, hogy egy vagy más valamely külön
valo nyughatatlanság alá vettetsék, azért amaz ennek
mindenkor elibe tétessék. Innen a Nemzetség a közön-
séges joért ő Felségének és az ő Tartományának hasznáért,
és az ő hasonló Nemzete böcsületinek ígéretiért igen szük-
ségesnek itéli: hogy a Császári parancsolat minden Örmény
familia, kiváltképpen kik régentén Moldovában lak-
tanak, most pedig elosztattva Erdélyben élnek mint jöve-
vények, kellessen kinekkinek az ő tetszése szerint vagy
királyvárossába, ²⁾ vagy a Görgényi mezővárosba öszve
gyűlni: Sohult pedig másut ne, ha szintén valakinek tör-
ténik is valami nemű alkalmatlansága.

Oka, mert oda sok Örmények Tatárországból, Török-
szágból, Persisországól és a Törököknek más sok közel-

¹⁾ A kancellárhoz szól.

²⁾ A királyváros alatt Szamosujvárt érti.

valo részeiből kereskedésnek okáért egybe gyűlnek igen nagy gyanóságban lévén, hogy ne a következő háboruságnak idején a kereskedésnek színe alatt kémek legyenek: és ne (a mint már afféléktől próbáltatott) a hamis pénzt eladgyák és más igaz utból kitéréseket cselekedgyenek és egyszersmind mondassanak abból a familiából lenni, melyek a megemlített helyben lakoúl jöttek vala: melly igen nehezen esnék a Nemzetségnek. Ha pedig az Örményi familiák egybe gyűlnek a megnevezet helyen, könnyen azok az veszedelmesek megtaláltnak. Mert senki azok közül a familiák közül, kik otan egybe gyűltek, másuvá nem megyen egyik vagy másik helyből a maga bizonsága tétele nélkül: melyet senki aféle veszedelmes jövevény közül nem kap, és ha valakinek a Nemzetség bátorságnak bizonságot adand, meg is felel azért, ha pedig pompáson protestál, a mások cselekedet vétke, neki a Nemzetségnek ne tulajdonittassék. Melly egészen az erős és szorgalmatos vigyázásra hagyatik. Azért jobb lészen a közönséges jóért, hogy együtt lakjanak, mint mi familiánk, vagy pedig együtt veszedelmesen a Tartományban ide s tova kborolyanak.“

A király nemcsak megkülönböztető szivességgel fogadta a vitéz püspököt, ki Radna vidékén oly jelentékeny szolgálatot tett az országnak és a ki a hazáért három hosszú, nyomorúságos esztendő teltött a durva török piszkos börtönében, — hanem kérését is feltétlenül teljesítette: megengedte, hogy a szamosújvári vár közelében „királyi város“-t és Görgény-Szt-Imrén „mezőváros“-t építhessenek — az örmények.

Szépen összecsomagolta azokat a fölötte értékes püspöki ruhadarabokat, melyekkel Eleonora királyné ajándékozta meg, azután Erdélybe jött s rögtön hozzákezdett Szamosújvár város alapításához 1700-ban. Maga a püspök volt az első, ki ezen a területen házat épített.¹⁾

Mivel e munka első részében külön fejezetben szóltam (L. 103 lap. 2. Fejezet. Ki vetette meg a városnak

---

¹⁾ Püspökünk háza, mely később templommá szenteltetett fel, a piaczi nagy-templom udvarán, Novák Károly boltja mögött közvetlenül feküdt. L. e munka 113 lapján Verzereskulnak Besztercze város főbirájához intézett levelét.

alapját?), városunk alapításának körülményeiről, itt — magam igazolása végett — még csak két író t idézek.

Illés András, püspökünknek tiszt- és kortársa „Ortus et progressus . . .“ czimű művének 67. lapján ezeket mondja: „Sed en! praesul vigilantissimus vincus pro Deo, pro Caesare, pro Religione in Turciam abducitur: ubi triennium integrum iis conflictatus miseris, quas barbari christianis inferre solent, libertate denu donatus est. Laudavit Oxendii virtutem Imperator Leopoldus ac in Praesulem Deo, Caesari, Religioni fidelem, augustos contestaturus favores jus extruendae Armenopoleos in Transylvania petenti concessit. Probavit quoque digna tanto Caesare conjux Eleonora, et episcopalibus ornatum indumentis Vienna dimisit. Exstant ea hodiedum Armenopoli, et luculentum Augustissimi in Oxendium, armenamque gentem favoris exhibent monumentum.“

Lukácsi Kristóf pedig munkájában („Historia Armenorum Transilvaniae“ 72 lap) így szól: „Praesul, a Turcis Transilvaniam concursantibus captus vincusque in Turciam abducitur, unde post toleratas integro triennio captivitatis aerumnas, liberatus in praemium contestatae in Deum et Caesarem illibatae fidelitatis, a Leopoldo Magno jus condendae urbis Armenopolitanae obtinuit. Cujus aedificandae locum Oxendius ad Szamosújvárinum delegit, primusque ipse domum erexit, quae deinde in aedem consecrata, quoadusque moderna eodem in loco assurgeret Sactissimae Trinitatis Basilica, pio fidelium cetui, sacra ritu armeno obeunti inserviit.“

4. Fejezet. Verzereskul, az örmény szertartású püspök kormányozza az erdélyi róm. kath. egyházmegyét is.

Erdélyben a hatalom a protestánsok kezébe kerül; azért Illés András erdélyi róm. kath. püspök, ki székét 1696. ján. 16.-án foglalta el, a következő év aug. elején kénytelen volt az országból kimenni. Ugyanis a tordaí országgyűlés határozata folytán a főkormányshék 1697. júl. 30.-án ezt írta a róm. kath. püspöknek: „Kegyelmedet ex officio nostro et commissione dominorum Statuum et

Ordinum — szeretettel követvén kérjük ez Hazánkból kimenni ne nehezteljen.“ (L. Schematizmus venerabilis cleri dioecesis Transilvaniensis 1844, Claudiopoli pag. XXIX).

Maga a számkivetésbe ment püspök kérte fel Verzereskult, hogy távollétében kormányozza az ő egyházmegyéjét is: „Nec ritu solum armenico, verum etiam latino ab exule Transylvanorum episcopo rogatus, antistitis religiosissimi munia plurimo cum animarum emolumento exercebat.“ (Illés András „Ortus et progressus.“ 67. lap). Kiűzik az országból Illés Andrást, — Verzereskult ellenben, példás életeért, apostoli lelkületeért, nagy tudományáért, jellemzilárdságáért nemcsak eltűrik — pedig ő is kath. püspök volt, — hanem a szeretet és tisztelet kiváló jeleivel halmozzák el.

Püspöki ténykedésének néhány emlékét Bárány Lukács után a következőkben sorolom fel: „A szamosújvári örm. kath. egyháznak van egy mozdítható oltárköve (altare portatile), mely általa consecráltatott. Hátirata ez: Altare hoc consecratum est a Rev. P. Oxendio V. Eppo Al. et Vic. Aplico, cui inclusae sunt reliquiae SS. M. M. . . . et . . . 1695, 2. 7bris. Ő szentelte pappá Czifra-Luszig Jakabot, ki 10 évig volt Gyergó-Szt-Miklós örmény kath. plebánosa.¹⁾ Ő nevezte 1708. júl. 20.-án erzsébetvárosi plebánossá Édélbej Jánost.“)

De nemcsak az örményeknél, hanem a róm. kath. hiveknél is végzett püspöki functiokat²⁾: Oxendius consec-

---

¹⁾ Boesáncki Verzár Auxentius által szenteltetett fel Czifra-Luszig Jakab úr, ki itt maradt, mint lelkész 10 éven át; meghalt itt Gyergyó-Szt-Miklóson, a pestis idejében 1719. szept. 6-án. (L. a gyergyó-szt-miklósi örmény kath. parochia történetét).

²⁾ Jonas hic Sebastenus instituta anno 1721. die 10 junii Elisabethopoli visitatione, statuit inter alia, ut loci parochus Joannes Edilbej a pieae memoriae Armenorum Episcopo Oxendio anno 1708. die 20 julii in parochum nominatus, duas tertias proventuum dictae Ecclesiae partes percipiat. (Lukács, Historia Armenorum, 79. lap).

³⁾ Pie defunctus Episcopus Armenorum Oxendius hic in Transilvania fuit missionarius apostolicus non solum armeno-

rálta a Ferenczrendi szerzetesek mikházi templomát,¹⁾ szentelt a Székelyföldön harangokat²⁾; de másutt is vitt véghez főpásztori ténykedéseket.³⁾ 1701. márcz. 26-án egy hosszú, szépen indokolt latin iratban érvénytelennek mond egy házasságot, mely róm. kath. házaspár között kötletett. Az iraton levő kelet és aláírás ez: „Bistriczij, 26 Martij, Millesimo septingentesimo primo, propria manu subscriptione et sigillo munitum

(L. S.)

Oxendius Virzirescus
Eppus Aladiensis et ad Armenos
Romano-Catholicos p. Transyl.
Vicarius Apostolicus.“

5. *Fejezet. Tekintélye, befolyása.*

Alig volt akkortájt Erdélyben valakinek olyan nagy tekintélye, befolyása, mint Verzereskulnak: Kapi Gábor Jézus-társaságbeli atya, ki az erdélyi missziók főnöke volt, Kolozsvárt 1701. márcz. 14-én kelt és Kollonics bíbornok, esztergomi érsekhez (1695—1707) intézett felterjesztésében mondja, hogy a reá bizott oláh-unio ügyében tárgyalt az Erdélyben letelepedett egyesült örmények püspökével, ki az oláh nyelvben teljes jártassággal bírván,

rum, sed et catholicorum Romanorum. (Theodorovics Simon gyergyó-szent-miklósi örmény kath. plebánosnak 1735. okt. 23.-án kelt és B. Zorger György róm. kath. püspökhez (1729—1740) intézett felterjesztéséből).

¹⁾ Oxendius... plura oratoria erexit. Ecclesias catholico ritu consecravít, inter quas precipua numeratur nostra Ecclesia Mikháziensis. (Historia Domus seu Conventus Szamosujváriensis).

²⁾ Anno 1710, die 19 octobris Kisasszony megyebeli 3 harangot szentelt méltóságos örmény püspök Oxendius uram ő nagysága. Az nagyobb harangot szentelte Kisasszony tiszteletére, a középsőt Szent Jakab tiszteletére, az harmadikot a legkisebbet, a mely most a templom híján van — Sanctusra való — Szt-József tiszteletére, mely is noha most az templom híján van, mindazáltal az mádэфalvi pusztá kápolnájé, melyet néhai Szentes András felesége vett volt. (Csikrákosi parochialis jegyzőkönyv).

³⁾ L. „Armenia“ 1888. év 103—104 lap.

azt állítja, hogy az Athanasius püspök által kiadott könyvben több tévelyt talált, mind a hit, mind az unio ellen.¹⁾

6. Fejezet. Fontos küldetése.

Mielőtt fölötte jelentékeny küldetéséről szólanék, lássuk mit mond e kor eseményeire nézve egy szakértő magyar történelemíró:

„1703. szept. 26-án már azt írhatta II. Rákóczi Ferencz XIV. Lajosnak, hogy hatalmába ejtette az országot egész a Dunáig. S mire „kinyílt a kikelet“ kezében volt a Dunántúl nagy része is úgy, hogy a császáriak a Drávántúlra, Erdélyre és a várak egy részére szorítottak. Ekkor tette közzé „Recrudescunt vulnera inclytæ gentis Hungaræ, (fölrepedeznek a nemes magyar nemzet sebei) kezdetű világhírű kiáltványát, hogy igazolja ország-világ előtt támadását. — Az udvar a Recrudescunt kibocsátásával egyidejűleg kényszerítve látta magát arra, hogy Rákóczival, mint hadviselő féllel alkudozásokba ereszkedjék. Ez irányban ad meghatalmazást 1704. ján. 2-án a hazafias érzelmeinél, automon törekvéseinél fogva az ellentáborban is nagyra becsült Széchenyi Pál kalocsai érseknek, ki Gyöngyösön értekezett a fejedelemmel. Az alkudozások nem vezettek eredményre.“ (Ballagi Aladár, Pallas-Lexicon, 14. kötet, 378—379 lap).

Egy más író a kalocsai érsekről ezeket mondja: „Széchenyi Pál nem kevésbbé tünt ki hazafisága, mint vallásos buzgalma által. Birván a fejedelem és nemzet bizalmát, természetes közbenjáró gyanánt kiálkozott ama válságos időkben, midőn II. Rákóczi Ferencz felkelése az országot újra a polgárháború színhelyévé tette.

---

¹⁾ Sum hic locutus et ipse cum Domino Reverendissimo armenorum unitorum in Dacia episcopo multo satis de toto hoc negotio valachico; qui linguæ valachicæ peritus bene, ait repertos a se errores plures et contra fidem et unionem in libro alphabetico, quem D. Episcopus Athanasius edi curavit. (Nilles, Symbolæ, volumen I. pagina 163 Relatio ac votum Gabrielis Kapi S. I. Superioris missionum dacicarum).

Lipót király 1704. elején kérte fel őt, tenne kísérletet a felkelők kibékitésére. Az érsek késznek nyilatkozott eljárni e fontos megbízásban... Azonban lelkes igyekezetei nem vezettek eredményre.“ (Dézsi Lajos, Pallas-Lexicon, 15. kötet 488 lap).

Erdély Széchenyi Pálja — Verzereskul Oxendius. Erdély ugyan a „császáriak kezében“ volt, azonban a Székelyföld a Rákóczi pártjára állott. De mert „a beháború emésztette ország hangulata mindinkább hajlott a megalkuvás felé“ (Ballagi Aladár) és „a királyi tekintély, mely ellen fölkeltek, maguknak a felkelőknek táborában sem halványult el végkép“ (Ballagi Aladár, Pallas-Lexicon, 15. kötet, 581 lap), — Lipót király Verzereskul, ki „birta nemcsak a fejedelem, de a nemzet bizalmát is“ — küldötte a felkelt Székelyföld kibékitésére. Rákóczi serege Ballagi Aladár szerint „félmeztelen“ volt (Pallas-Lexicon, 14. kötet 378—379 lap), Erdélyben pedig a királyi katonaság, mikor kapott, mikor nem kapott zsoldot; mert a nyomorúságos lakosságtól költsön vett pénzből nem igen tellett. „Adót pedig nehéz volt kivetni; nem lehetvén követelni, hogy a nép szolgáljon is, fizessen is.“ (Ballagi Aladár, Pallas-Lexicon, 14. köt. 378—379 lap); azért az ország érdekében járt el (Széchenyi szemei előtt Magyarország és Verzereskul előtt Erdély érdeke lebegett; akkor nem volt Erdély Magyarországgal egyesítve!) a két hazafias főpap, midőn ilyen nehéz körülmények között életük kockáztatásával elfogadták a merényes küldetést...

Cserei Mihály, Verzereskul küldetését így adja elő: „General Rabutin ¹⁾ megértvén a székelyek rebellioját, az örmény püspököt Mikes Mihálylyal, ki háromszéki főkapitány, de akkor Szebenben vala, kiküldi, hogy menjenek ki a székelységekre és csendesítsék meg a rebelliot. Egy néhány német kíséré vala őket. Mikor közel Brassóhoz érkeztenek vala, a háromszéki kuruczoq Herman nevü szász faluban lévén, hirekkel esék Mikes jövetele, sok százan eleiben menének; a németek békében elszaladának

---

¹⁾ Ez volt Erdélyben akkor a katonai főkormányzó (gubernator).

Brassóban, — Mikes Mihály beteges lévén, elfogatók az örmény püspökkel együtt . . . Erdélyből kiviszik Rákóczihoz, ott csakhamar kuruczczá lön . . . Az örmény püspököt is eléggé kényszerítgeté Rákóczi, hogy az ő hűségére álljon, de rá nem veheté; sokáig raboskodtatá, utoljára elbocsátá, Bécsben felmene, onnan Erdélybe vissza.“ (Miklósvárszéki nagyajtai Cserei Mihály, Historiája 326—327 l.).

Az adott szó szentsége nem engedte meg, hogy Verzereskul kuruczczá legyen; de más részről hálátlanságot sem akart elkövetni avval az uralkodóval szemben, ki nem egy ízben éreztette jóindulatát a magukra hagyott és mindenkitől üldözött örményekkel . . . Azért alig adta elő a regulus-i jellem helyes okait, melyek miatt nem szegődhetik párthivei közé, Rákóczi nemcsak nem neheztelt többé reá, de sőt — nagy tudományáért, széles ismeretköreért, pártatlanságáért, buzgó apostolkodásáért — nagyrabecsülésének kiváló jeleivel halmozta el: papi teendőit akadálytalanul teljesíthette és Kassán szabadon járhatott-kelhetett . . .

7. Fejezet. Az örmények is kölcsönöznek a megszorult országnak — pénzt.

Az ország pénztára ismét kiürült; de mert a katonának zsoldot¹⁾ kellett adni, a főkormányzék az örményektől is vett kölcsönképen ötezer Rh. forintot. Erre Verzereskul, kinek kezéhez küldötték a felszólítást, így szólott hiveihez: „Hazánk szükségben van. És mivel a jó gyermek első sorban nem a maga, hanem anyja szükségét elégíti ki, segítetek ti is szükségében anyátokon: a hazán.“ Egy-pár nap alatt előteremtették a kért mennyiséget.

A kölcsön vett összegről a főkormányzék a következő kötelező iratot állította ki:

Kötelezvény 5 ezer frtról:

Mi erdélyi királyi főkormányzék ezennel elismerjük, hogy mivel a Magyarországon támadt felkelés zaja és a zavargások miatt Erdély is felháborodott, a nép nagy része

---

¹⁾ A zsold idegen szó; a német Sold és Soldat is a latin solvo (fizetek) szóból erednek.

pedig elfutott¹⁾) és így a mostani időben a néptől adót gyűjteni nem lehet, de a császár és király Ő Felségének legkegyelmesebb Urunknak katonasága sem nélkülözheti a zsoldot; azért valamint az Ő Felsége iránt tartozó szolgálát, úgy a nép java is elengedhetlenül követelték, hogy vagy (adó-) előlegről gondoskodjunk, vagy kölcsönt vegyünk fel. A két mód közül (a másodikat választottuk és) — kölcsön vettünk az Örmények Compániájától, tehát az egész- (örménység-) től 5000 azaz ötezer Rh. forintot. Bizottságunk pedig igéri, hogy ugyanezen hitelezőink ezt az összeget visszakapják, miről pecsét alatt a főkormányzók szokott aláírásaival ezennel biztostosíthatjuk is őket.

Kelt Gyulafehérvárott, az erdélyi királyi főkormányzók 1703. szept. 6.-án (tartott üléséből):

Bánffi György gróf,	Bethlen Miklós gróf,
Apor István gróf, (P. h.)	Haller István gróf,
Kerestesi Sámuel,	Hortereki Szász János.

A kötelezvény eredeti latin szövege szó szerint így hangzik:

Nos Regium Transilv. Gubernium recognoscimus per praesentes, quod, quoniam Rebellionis²⁾) in Hungar. ortae strepitu, et confusionibus, turbata etiam Transilvania, et magna pars plebis in fuga. acta est: et sic modernum tempus collectionem Contributionum a plebe non admittit: Interim Militia Suae Caes. Regiaeque Mttis D. Dni Nostri Clemmi suis stipendiis carere non potest: ideo tam servitio Suae Mttis, quam salute populi indispensabiliter sic postulante, meditati sumus de aliqua anticipatione et muturtione facienda. Duos inter mutuo accepimus a Compagnia Armenor. in universu. fl. R. 5000: id est Quinque millia: de qua Summa per Comissariatu. Nostrum eosdem Creditores plene contentandos promittimus et securamus per praesentes, sub sigillo, et subscriptionibus Gubernij solitis.

¹⁾ Az örmények közül is sokan vissza mentek Moldva-Oláhországba és ott is maradtak állandóan.

²⁾ Ez a Rákóczi Ferencz fölkelése (1703—1711).

Datum Albae Iuliae, ex regio Trans. Gubernio, die 6 7bris 1703.

C. G. Banffi,
C. Stephanus Apor,
Samuel Kerestesi,

C. Nic. Bethlen,
C. Stephanus Haller,
I. Sachs, ab Horterek.

Mikor — évek mulva — az örménység pénzét vissza-
kérte, a kormányszéktől azt a semmitmondó választ nyerte,
hogy csak „akkor kapjuk vissza pénzünket, mikor rajtunk lesz a sor.“ („Resolutio, nomine Suae Majestatis, ex Cancellaria Aulico Transylvaniaica, haec data est ratione solvendi huius debiti: Per Nationem Armenam anticipator. fl. Rh. 5 million., rebus externis — velut in supplici libello continentur — stantibus, contentionem et satisfactionem impendenda. esse: et quidem inter alios Anticipantes eo loco et ordine¹⁾, quo anticipationem hance praestiterunt“).

Még nem kaptuk meg pénzünket; azért derék püspökünk a következő levelet intézte az ország kormányzójához:

„Excellentissime Dne! Cum nuper porrecto Suae Mtti August. Supplici libello, de impetranda solutione summae 5 millio. fl. Rh. per nationem Armenam Regio Transylvaniaicae Gubernio anticipative mutuo praestita (uti in dorso hujus) Revolutio desuper tam inefficax ab Inclyta Aulico Transylvaniaica Cancellaria extradata sit nomine Suae Mttis (uti in huius eodem dorso), ut vel nunquam, vel saltem post plurimos annos, vix rehabenda sit illa summa: semper enim Natio Armena relegabitur ad collationem futuram ratione loci, et ordinis alior. anticipantiu., quod nunquam: Interim Natio quolibet anno solvit, et in posterumolvere tenebitur interesse annuatim fl. R. 5000. Obligatoria vero Regii Transylv. Gubernij sonat, ut Natio contendetur ex prima Regni contributionum summa: utpote quae nec palmum terrae in illo Regno possidet: Regni

---

¹⁾ Az „inter alios Anticipantes“ azt mutatja, hogy az ország másoktól is vett fel pénzt kölcsön. És az „eo loco et ordine“ szavak tehát azt jelentik, hogy azok, kik előbb kölcsönöztek, hamarabb kapják meg pénzüket.

vero filii, cum anticiparint et ipsi; pro suis subditis, terris districtibusque anticiparunt; ideoque si exspectare debebunt, commodo suo, ac suorum expertabunt: Idcirco

Humillime insto, quatenus Excella Va. innata sibi prudenti dexteritate, et auctoritate ita disponere dignetur: ut, si sola sine interesse requisito per supplicem Libellum, capitalis summa exsolvi debeat, exsolvatur quotitius juxta obligatorium: vel maxime cum haec summa pro erigendis scholis in nova civitate Carolina¹⁾ sit a Natione applicata. Deus erit remunerator.

Vtrae Excell. humill. et oblig. in Xto servus
Eppus Armenor.
p. Transylv.

8. Fejezet. Hívei érdekében tett ernyedetlen fáradozása.

1700. aug. 1-én alapítja Szamosújvárt a timár- vagy Istenünk szent anyja mennybemeneteléről elnevezett társulatot.²⁾ Erről az életrevaló társulatról, mely még ma is fennáll, részletesen szólottam más helyütt.³⁾ Ezen társulat Szamosújvárott tizenkét és még Magyarországon is néhány gyártelepet nyitott: ezekben készült a híres kordovány. A mi példánkat követték a többi örmény helységek is. És így

¹⁾ Mivel az új város mellett elterülő vár „Szamosújvár“ nevet viselt, a püspök az önalapította várost „Új-Károlyváros“-nak nevezte: ebben akart a kölcson adott ötezer frttal iskolát állítani.

²⁾ Ezen társulat alapszabályzatának első lapján ez olvasható: *Մաշկազորո՞ծի կըբայրակցութեան . . . սահմանաց եւ կանոնաց մատենագրութիւն զորս կարգաց մեծապայծառ եւ ամենապատիւ տէր Օգոէնտիոս վրձարկնց վարդապետ, եպիսկոպոս Ալատինոյ եւ սո մերապինս, որք են ի սփորս Դրսմսի վանիոյ, սրբազան փափին վեգիլ եւ փոխմտորդ: Յամի ներմարմուն թեան փրկչին 1700. Օգոստոսի 1.* (Másgákordzi jégphájrégezhutheán száhmánáczh jév gánonánéczh mádenákêruthiun, zorsz gárkéáczh médzábájdzár jév ámenábádiv der Okszendiosz Vêrdzárjénczh vártábéd, ebiszgobosz Áládinoch jév ár mérázinsz, vorkh jén i szphursz Tránsilvánioch szêrpázán pháphin vekil jév phochánort: A timártársulat működési körének és alapszabályainak könyve, melyet nagyságos és főtisztelendő dr. Verzár Oxendius áládai püspök és a mieinkeknek, kik Erdélyben telepedtek meg, apostoli vicariusa — szerkesztett).

³⁾ L. Szongott, Szamosújvár a magyar-örmény metropolisz, 33—43 lap.

gondos püspökünk szükséges intézkedése, mely a hazai ipar fejlesztésére szolgált, közvetlenül az örménységnek, közvetve pedig az országnak hajtott — hasznot.

Eleonora királyné, ki felesége volt I. Lipótnak, egy kéziratot küld Verzereskul püspök érdekében valakihez; de sem ennek a neve, sem az irat tárgyalása és befejezése el nem olvasható. A bevezetés és alul az évszám (1712) a következő:

„Eleonora, Magdalena, Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix, Regina Hungariae Vidua ac serenissimi ac potentissimi principis Caroli tertij Mater... Exponitur Illustritati Nostrae in Persona Reverendissimi Oxendii Virzirisci Armenorum in Transilvania Episcopi, qualiter Idem medio vestri ratione et praetextu certorum quorundam negotiorum suorum coram declarandor. in Praesentia Egregionum Nobilium... hominum, videlicet Nostrorum Regior. pro Incin. suorum... Anno Domini Millesimo Septingentesimo doudecimo.“

A püspök 1713-ban Bécsben azon fáradozik, hogy a városunk számára ígért diploma minél hamarább kiállíttassék. De habár „*gratissima persona*“ volt az udvar előtt ez a legbefolyásosabb örmény, mégis a fölötte költséges dolog sok elháríthatlan akadálylyal találkozott. Itthon azt gondolta, hogy hamar eligazít mindent. Nem úgy történt, a hónapokból évek lettek. És a székvárosban való hosszas tartzkodás sok pénzébe került. Azért addig, míg a város által költségeinek fedezésére megszavazott 5000 frtot megkapná, ott Bécsben egy Minász nevű szamosújvári örménytől, ki eladó marhát hajtatott fel, kölcsönt vett fel. Az örmény nyelven kiállított kötelezvény magyar fordítása a következő:

„Én alulirt Oxendius dr. ezen kéziratommal elismerem, hogy Minásztól — ennek ökrei árából — hétszáz német forint készpénzt vettem költsön, mit a felmerült költségek és az új városunk számára kiállítandó iratokkal járó ajándékozás szükségeltek. Mihelyt Minász Erdélybe érkezik, ezen kötelezvényem erejénél fogva vegye ki költsön adott hétszáz forintját azon ötezer forintból,

mit a város gyűjtött. Ha ezer forintnál több nem gyűlt volna eddig, ebből is vegye ki a magáét. És ha a mondott ötezerből még semmi sem gyűlt volna, ezen iratommal felhatalmazom, hogy a kölcsön adott összeg erejéig bárkitől pénzt vehessen fel kamatra. És én kötelezem magamat arra, hogy a tőkét kamatjával együtt visszafizetem. De ha az isteni Gondviselés kiszólitana ezen életből, görögényszentimrei jóságomat kötöm le zálogul úgy, hogy örököseim halálom után míg ki nem fizetik ezen adóságot, melyet a nép érdekében csináltam (vor elin szebèn árylim; az el = nép alatt az örménységet érti!) jóságaimra kezet ne tehessenek. A dolog valódiságáért saját kezüleg irtam alá ezt a kötelezvényt és pecsétemmel erősítettem meg. Bécsben 1713. ápril 25. Én Oxendius aladai püspök, a hittudomány doktora.“

9. Fejezet. *Verzereskul érdemei.*

Erdélyben Verzereskul Oxendius a legnagyobb ember. Abban az időben a katholicizmus és a trón érdekében a hit-élet, a politika, a diplomácia terén, az ország anyagi és szellemi javának előmozdítása-, hiveinek jóléteért, senki sem tényezett annyi és oly sikeres munkát, mint Verzereskul. Voltak egyesek az országban, kik egyik vagy másik téren kitűntek: Verzereskul azonban minden téren a legkitűnőbb.

a) Szt-István óta számtalan kiváló egyházi személyt mutat fel a magyar egyház, de azok közül egy sem tett a róm. kath. egyháznak olyan örökbecsű szolgálatot, mint Verzereskul: ez egy népet („Natio Armena,“ „Gens Armena,“ „Populus Armenus“) térített meg. Pedig nem könnyen ment az emberfölötti munka. És ő a nélkül, hogy számba vette volna a majdnem legyőzhetetlen akadályokat, vagy csak ügyet vetett volna a kinteljes napokra, — eltűrte a szenvedéseket. Egy ízben meg is kövezték, úgy mint régen Isten kiváló vértanúját, és még sem állott meg a félúton: lankadatlanul hirdette a meggyőződés hangján az igaz egyház tanait... míg végre — legnagyobb örömeire — a püspök (Zilifdár oghlu Minász), a papság, a tisztviselőség, az

egész nép — megtért. E nép az, melyet azóta Erdély róm. kath. püspökei nem egyszer „a katholicizmus virágja“-nak („flos catholicitatis“) nevezték el. (L. Batthányi püspöknek II. József királyhoz intézett felterjesztését).

b) Neszét veszi a török közeledésének. Leteszi tehát az üdviratot, melynek tanait éveken át oly meglepő eredménnyel hirdette, eltávozik besztercei lakásáról és fegyveres embereivel útját állja a pusztító ellenségnek. Be nem ronthatott ugyan a török, de a vezért elfogta és magával hurcolta. Három kínos évet tölt Verzereskul a fogságban; de a tudat, hogy hazájáért szenved, megédesíti keserű napjait, elviselhetővé teszi szenvedéseit. „Dulce et decorum est pro patria“ — tormenta tolerare.

c) Láta, hogy élelmes, keresni-szerezni tudó, ügyes hiveit, kik elszórtan éltek ezen országban, ha nem bántalmazzák, hát csak eltűrik azon falvakban és városokban — pedig borsos házbéreket fizettek — melyekben letelepedtek. Azért engedélyt kér az uralkodótól, hogy a szamosújvári uradalom egyik darabka területén (egy kilométer hosszú és legfőlebb ötszáz méter széles, ezért hallatlan árt: 25000 frtot adott az örménység) királyi várost és Görgény-Szt-Imrén mezővárost építhessen. E két helyre telepítette le hiveinek nagy részét. Ő volt az első, ki mindkét helyen házat építtetett. A szamosújvári kápolna, mely a hazában az első örmény templom volt, szintén Verzereskul pénzén készült el.

d) Erdély akkortájt két számottevő pártra szakadt: a nagyobb párt, melynek élén gr. Bánffy György gubernator, a legjobb hazafi állott, békés pártnak neveztetett; a kisebb párt („háborús“ párt, felkelők, Rákóczi sták), mely ezt az elvet követte: „Si vis pacem, para bellum,“ a Székelyföldön kovácsolt fegyvert. A nagyobb párt ennek az elvnek hódolt: „Si vis pacem, para pacem.“ És így mind a két párt békét akart; de a békéhez különböző úton igyekeztek eljutni. A békés párt látta, hogy az ország olyan szegény, hogy még a katonaság zsoldját sem képes kifizetni; pénz nélkül pedig háborúhoz kezdeni annyi, mint a lakosság életét és vagyonát kockára tenni, azért nemcsak nem

nyult fegyverhez, de sőt a felkelőket is szerette volna lecsendesíteni. És erre alkalmasabb férfit mint Verzereskul nem talált. Fel is kérte a nehéz szerepre Erdély legtekinélyesebb emberét: az országszerte nagy tiszteletben álló örmény szertartású kath. főpapot. És mivel a kath. egyház is azt az elvet követi, mit a békés párt hirdetett (szentséges atyánk XIII. Leo pápa 1894 jún. 24-én kiadott körlevelében is erre az elvre: „Si vis pacem, para pacem“ oktatja a világ fejedelmeit és népeit), a pártokon kívül álló főpap, ki hazáját jobban szerette saját életénél is, elvállalta a veszedelmes küldetést. Elment. De habár ékes-szóló beszédben magasztalta — papi hivatásához hiven — a béke áldásait, a romboló háború hátrányaival szemben, mégis nemcsak nem rakták le a felkelők a fegyvert; de sőt elvitték Rákóczyhoz. A felkelők tisztességtudó vezére, ki maga is jó katolikus volt, nagy tisztelettel fogadta a haza körül már annyi érdemet szerzett főpapot; kísérletet is tett arra, hogy az ingatlan meggyőződésű szilárd jellemet párthivei közé sorozza; de midőn látta, hogy minden igyekezete sikertelen, — az annyi tisztelettől környezett főpapot bántatlanul haza bocsátotta.

e) Abban a veszedelmes időben, midőn az erdélyi róm. kath. püspök a számkivetés keserű kenyerét ette, Verzereskul egyszerre két egyházmegyét kormányzott — Istennek tetsző módon; és eszélyes kormányzatával teljesen meg voltak elégedve: az uralkodó, az ország, a hívek is. Nemcsak az örmények szerették a rajongásig, hanem a róm. kath. hívek is tisztelettel fordultak hozzája ügyes-bajos dolgaikban.

f) Templomokat, kápolnákat építtetett, iskolákat nyitattott, hogy terjessze a hitet, tudományt, műveltséget; gyártelepeket (*muhamit* = pándun) létesített, hogy fejlessze az ipart és előmozdítsa az anyagi vagyonosodást.

g) Sokszor kelt hosszú, fáradságos útra. Több ízben járt Bécsben az uralkodónál: hivei, vagy önalapította városai számára kért szabadalmat, kiváltságot. Mások érsek-ség, vagy bibornokság után jártak volna; ő ellenben a maga érdekében egy lépést sem tett, mert teljesen meg volt elégedve egyszerű püspöki címével. . .

10. Fejezet. Miből fedezte Verzereskul kiadásait?

Háztartásának költségeit, valamint azon kiadásait, melyek akkor merültek fel, midőn püspöki teendőinek lelkiismeretes-pontos teljesítése végett Erdélyben elszórtan élt hiveit, vagy az erdélyi róm. kath. egyházmegye különböző parochiáit meglátogatta (*canonica visitatio*) — mindig sajátjából fedezte. — Azt a roppant nagy kiadást is, mit a hazáért két ízben szenvedett és összesen 6 évig tartott fogság (három évet a török és háromat titkárával együtt a Rákóczi fogságában töltött) emésztett fel, szintén az ő zsebéből fizette.

Ellenben, midőn az örménység érdeke küldötte a gondos főpásztort Bécsbe az uralkodóhoz, Gyulafehérvárra a főkormányzókhoz (a gubernium magyar neve a XVIII. század első tizedeiben főigazgató-tanács), vagy máshova, mindig az örmény hivek tették össze a költségre való pénzt. Legtöbbet adott minden alkalommal Szamosújvár; de a közös költségek fedezéséhez néha-néha hozzájárultak Erdély többi örményei is. Ime a bizonyítékok:

„1712-ben Ángszend vártábédünknek (= dr. Oxendius Verzereskul), mikor Bécsbe ment június havában, kétszáz német forint költségre való készpénzt adtunk: thëvin *nálqu* (1000 + 100 + 60 + 1 = 1161 és 551 tesz 1712) jéphor kénáczh mér Ángszend vártábédè Bescè huniszi ámszun, ná dévinkh irén chárdsi nághd észtág ergu hárur (*ν. σ.*) nemezcshi. (Örm. prot. I. köt. LV. [55] lap).

Ugyancsak ezen jegyzőkönyv 54, 55 és 56. lapjain van szó azon kiadásokról, miket a doctor („vártábéd“) különböző alkalommal tett és azon úti költségekről, melyeket a város nem egyszer adott Verzereskulnak.

„Adtak az erdélyi örmények a doctor (= Verzereskul) számára gyűjtött pénzből (*տոճիկն Արտեալի Հայերը վարդապետին համար քարած ըողովէն*: dévilin Árdeáli Hájéré vártábédin hámár khághádz észtégen) a nagy commissariusnak 150 frtot, Hann consiliariusnak 200 frtot . . . A főgondnok adott 61 frtot, (Budákovics) Lázár pap 80 magyar frtot, az erzsébetvárosi főgondnok 90 frtot, a gvergyó-szt-miklósi főgondnok 70 magyar forintot és a görgényi örmények 60 magyar frtot adtak.“ (Örmény prot. I. köt. LIV. lap).

11. Fejezet. Püspökünk javadalmazása.¹⁾

Habár volt Verzereskulnak bő magán vagyona,²⁾ mégis szeretett hivei minden kedvező alkalmat (újév, névnap, karácsony, húsvét . . .) felhasználtak arra, hogy gazdag ajándékaikkal bár némiképp viszonzozzák érdekükben tett megbecsülhetlen fáradozását. Keleten az örmények még most is adnak ajándékot a papnak. Nem pénzvágynál vagy kapzsiságból fogadta el tehát az ajándékot, hanem a közöttük akkor még divott jó szokásnak volt kénytelen hódolni. El kellett venni (mert különben megsértette volna a szives ajándékozót); de azt rögtön vagy jótékony célra fordította, vagy a szükölködők közt osztotta ki. . .

Fényes házat tartott. Gazdag jövedelmének fölöslegéből gyakran fölkereste a nélkülöző szükségét. Mindenki előtt ismeretes volt kedvező vagyoni helyzete; mégis maga az ország is megjutalmazta anyagilag is, a haza körül szerzett páratlan érdemeit: évenként kétezer Rh. forint javadalmat kapott az ország pénztárából.

De hadd szóljon helyettem a beszédes akta. 1782. okt. 26-án a város a maga ügynökének („agens“) Bécsbe a többek között ezeket írta: „Placet advolvere hic sub littera A) documentum quoddam, ex quo luculenter constat, quam multa Oxendius Verzerescus ob Fidelitatem in Divum Imperatorem Leopoldum perpessus sit; unde coram Imperatore tanto dignus favore extitit, ut non solum in Transilvania Episcopatum gereret, sed annuatim bis mille Rhenensibus beneficiaretur, et ab Imperatrice Eleonora Episcopalibus insignibus ornaretur, quae omnia hic in Parochiali Ecclesia conservantur et spirant certissimum documentum, tam favoris a summo Imperatore in hunc Episcopum, ac consequenter hanc etiam nationem, quam fideli-

---

¹⁾ Javadalmazás: die Dotirung, dotatio; javadalom: beneficium.

²⁾ Szamosújvárt két háza volt; egyiket kápolnává alakíttatta át, a másikat lakhelyül használta. Görgény-Szt-Imrén szép lakása, terjedelmes josszága, lisztelő malma, szántóföldjei, erdeje, marhái . . . voltak.

tatis ab hoc Episcopo in summum Imperatorem exhibitae. . .“ (Vár. lev.).

12. Fejezet. Verzereskul halála.

Utoljára 1712-ben ment fel Bécsbe. El volt határozva, hogy addig le nem jön, míg a városunknak ígért diplomát önmaga le nem hozza. Az erdélyi udvari kancellária meg is bizta őt a diploma-tervezet elkészítésével, mit rövid idő alatt meg is csinált; volt a királynál is kihallgatáson; mindenütt csak biztatták, de a diplomát még sem állíttották ki. Az idő haladt és a bajok otthon sokasodtak. Végre 1714. ján. 2-án a következő örmény levelet intézték hozzája hivei:

„Doctor Oxendius lelkiatyánknak. Ohajtjuk és látni akarjuk; várjuk hazajövetelét, hogy viszontláthassa az Erdélyben: Szamosújvárt, Görgényben, Ebesfalván és Gyergyóban lakó és bajokkal küzdő népét. . . Mi mindnyájan úgy tudjuk, hogy Szentatyaságod mindnyájunkért fárad, járt a császárnál, mindennemű ügyeink elintézése végett; lehet, hogy adó- és egyéb ügyünk mind már el is van intézve. De most az ország főemberei minket elválasztanak a szamosújváriaktól és pedig a görgényieket, ebesfalviakat és gyergyóiakat . . . és ránk adót vetnek. Azért kérjük Szentatyaságodat, hogy — ha lehet — minél előbb térjen vissza, hogy lássuk: mihez kell magunkat tartani.“¹⁾

Hiába várták hivei a hön szeretett főpásztort; többé nem jött vissza: Bécsben 1715. márcz. 10-én megmérgezte az a család, mely ilyen nemtelen úton akart a görgényi nagy uradalom birtokába jutni, azon drága uradalom birtokába, mely az örmény püspökségnek volt ígérve. A köztudomású szomorító esetet a következő írók is igazolják:

Püspök- és kortársa: Illés András ezeket mondja: „Dum popularibus, quos ante suavissimo Christi jugo subjecerat, libertatem procurat, conatui suo non sine veneni porrecti suspicione immoritur.“²⁾

¹⁾ L. „Armenia“ második évfolyam (1888) 138 lap.

²⁾ „Ortus et progressus . . .“ 69 lap.

Roska-Stephánovics István stanislavi nagyprépost, kit Verzereskul utódául ajánlott hiveinek, évkönyvébe — mely most a bécsi mechitharisták birtokában van — ezeket irta örményül: „Verzereskul Oxendius aladai püspök, az erdélyi örmények egyházi főnöke 1715. márcz. 10-én halt el; nem mérgezési gyanú nélkül Bécsben, a hol mintegy három évig tartozkodott a végett, hogy a most Örményvárosnak nevezett ujonnan épült Szamosújvár városa szabadságát megerősítő szabadalmat eszközöljen ki.“

Stainwille, Erdély akkori katonai kormányzója is Déván 1715. aug. 2-án kelt és városunkhoz küldött iratában mondja, hogy nagynevű püspökünk Bécsben halt el: „Ihr zu Wien erstorbener Herr Bischof.“

Lukácsi Kristóf még azt is mondja, hogy Verzereskul földi maradványai Bécsben a misericordianusok lipotvárosi templomában vannak eltemetve: „Oxendius . . . non sine veneni porrecti suspicione immoritur aetatis plus minus sexagesimo . . . Sepultus est Viennae in suburbio Leopoldino, in templo FF. S. Joannis de Deo a Misericordia nuncupatorum.“¹⁾

13. Fejezet. Mit jegyzett még fel az „Örmény protocollum“ Verzereskulról?

Városunk első örményül vezetett, bekötött jegyzőkönyve, melynek sarkára ez van írva: „Örmény protocollum,“ még a következőket mondja Verzereskulról:

„Az (örmény) püspök végrendeletét²⁾ Fehérvárról várják.“ (Örm. prot. I. köt. 1716. máj. 21. 28. lap).

„Felhívtuk (a tanácshoz) Gorove Jánost, hogy lelkiismeretes tanúságot tegyen arról, a mit tud. Mire mondá: „Tudom, hogy a doctor³⁾ járt (Lászlóffy) Izsák dolgában és sokat fáradozott abban is, hogy ez armalist kapjon. Hallotta azt is, hogy a doctor dicsekedett volna azzal, hogy Izsák az ő szive; miért is négy ökröt ajándékozott

¹⁾ „Historia Armenorum Transylvaniae“ 72 lap.

²⁾ A végrendeletet alább adom közre.

³⁾ A jegyzőkönyv püspökünket több helyütt csak „doctor“-nak (vártábéd) nevezi.

neki és még sok egyebet.“ (Czeneczhiukh öz Ovánneszé Gorovejiné, or véguthiun dá irén hokovè, insch or kide ná. Ná ászáczh, the kidim or vártábédè gi kháler Széhágin szebè u sád áschádile armalis ál hánelu. Lészile or bárdzenczhádz, élár vártábédè, the Széhágen irén szirdèn e, u irén cshorsz jézè báschésile u ál sád ozgá páner ál).

„Felhivtuk (a tanácshoz Theodorovics) Minász papot, ki lelkiismeretesen azt vallotta, hogy ő Bécsben a néhai doctortól hallotta azt: hogy a boldogult egyéb dolgokért is sokat fáradott és Izsák érdekében is sokat járt.“

„Megjelent Násztur (= Lászlóffy) Izsák kapitány fia törvényszékünk előtt és itt a néhai doctor fivérétől Istvántól követelt 110 aranyat, négy ökröt, egy szekeret, nyolcz mázsa vasat, egy üstet; mert — úgymond — ő adta a 110 aranyat a néhainak.“ A tanács elutasította követelével, mivel a mindenre kiterjeszkedő végrendelet ezekről nem tesz említést. (Örm. prot. I. köt. 1725. márczius 18. 272. lap).

„Felmegy 1718. jún. 6-án Thumán Mitko (Tamási Mihály) a tanácshoz és panaszt emel a vártábéd (= doctor) fivére: István ellen és mondja, hogy a néhai doctor végrendeletileg hagyott neki 100 (α) magyar forintot, úgy azonban, hogy majd, ha jóságai eladatnak, kapja ki ő ezt a részt. A tanács azt határozta, hogy a jóságok eladási árából ki fogja kapni követelését. (Örmény prot. I. köt. 58. lap).

„Megjelent 1719. jún. 30-án törvényszékünk előtt (Verzár) István a doktor fivére unokaöcscseivel: Tóddorral és Lukácsal“. . . (Örmény prot. I. köt. 101 lap).

14. Fejezet. Verzereskul hagyatéka.

Temetés után — felsőbb meghagyásból — két leltár készült a felejthetlen püspök hagyatékáról; egyik leltárba jegyezték szamosújvári vagyonát, a másik leltárt görgény-szt-imrei vagyonáról vették fel.

A szamosújvári latin nyelvű leltár így szól :

„Cum congregati fuisset nos Iudex Szamosujváriensis cum 12 Senibus Iuratis in domum Patris Lazari (Budakovics), ut computum faceremus de rebus remansis

Verzereskul Oxendius.

in^o manibus nostris Rmi Patr. Axenti Verzár, post mortem illius ut sciatur:

1-mo duo pocula argentea deaurata,

2. duo mantilia (törülkőző kendő, abrosz) suta cum fillo aureo,
3. decem ulnas (röf) ex tela subtilissima Turcica, vulgo Burundsuk,
4. unum frustum (darab) de materia Turcica Zoffelicta coloris caerulei, in quo erant 25 ulnae (röf),
5. sex ulnae materiae appellatae Kamoka, sutae cum floribus rubris,
6. tres ulnae ex serica vulgo Tafota,
7. sex paria chirotecarum (keztyü) pro vernali tempore,
8. una vestis sacerdotalis obscura caerulea ex materia Zoff,
9. una vestis episcopalis ex serico nigro, Tabliu dicta,
10. duo foderalia cultrorum,
11. una lagena flava ex succino bono (borostyánkőből),
12. decem paria pellium ex gutture vulpium,
13. duo angula ex argento, prateralia frustra argentea,
14. decem lotones aromatis safran optimi,
15. centum clavi pro plantis rotar. et aliud ferrum pretii 40 fl.,
16. lapides Rubin dictos variae quantitatis,
17. una pixis ex chalybe,
18. alia pixis ex osse elephantis,
19. unus annulus ex auro cum lapide albo,
20. unus annulus ex auro cum lapide caeruleo sex-angulari,
21. item annulus cum lapide rubro,
22. item annulus ex argenteo cum lapide flavo,
23. item una crux succineae (agátkőből vagy borostyánkőből való),
24. unum horologium ex cupro ad parietem magnum,
25. una catena aurea valoris 25 aureorum,
26. decem ulnae de adamaska caerulea cum floribus,
27. duo annuli aurei, unus cum lapide,

28. una cum catena argentea deaurata. Has res dedit P. Lázár (Budakovics) protopopae,¹⁾

29. unum horologium argenteum,

30. unus annulus cum lapide nigro-caeruleo,

31. una crux argentea,

32. unam crucem argenteam dedit P. Athanasio.

Vestes Ecclesiasticae suae ipsi datae fuerunt ab imperio Germano:

1. Tres vestes Episcopales cum tribus stolis,

2. Unam Tapetem, que sternitur ante altare sub pedibus sacerdotis,

3. una mitra episcopalis,

4. duo paria Chriotecarum pro ceremonia Episcopali,

5. duo Missalia latina,

6. Nodi e filo aureo facti ad stolas.

Usque huc hae res datae sunt ab imperio.

7. duae albae Episcopales ex seria albo cum argento,

8. sex cingula pro celebranda missa,

9. casula una ex veluta (?) nigra cum sua stola,

10. una casula rubra,

11. una casula violacea,

12. una casula e Dolmalia,

13. unum par Tilialiorum pro Ecclesia,

14. unum fiolum ex serico pro altari,

15. unum pluviale ex serico,

16. Tapes ex veluta suta cum auro pro altare,

17. unum par calceor. dum ceremoniam feceret,

18. unum baculum Episcopalem, unam et mediam occam argenti continens,

19. una calix aurata cum patena pro missa,

20. unum par candelabrum pro altare,

21. unus orbis ex argento,

22. Venerabile magnum ex argento deauratum,

23. pixis una ex argento, in qua ferebatur Sacramentum pro infirmis.

---

¹⁾ Ez a leltár oláhból van latinra fordítva: azért fordul itt elő a „protopopa“ (főesperes) szó.

A szamosújvári tanács ezt a leltárt felküldötte a kormányhoz, ki a következő felelettel válaszolt: „Az örmény compániának hozzám intézett iratából látom, hogy mi az elhalt püspök úr hagyatéka. És habár figyelembe veszem azt, hogy más tulajdonsággal bir az egyházi személy hagyatéka a világiénál, mégis nem vagyok ellenére annak, hogy ez a hagyatéka és pedig az ingóság rendesen és hiven leltároztassék, és biztos, záros helyre téve lehetőleg gondoztassék, nekem pedig azokról kimutatás küldessék. Az egészre jó felügyelet fordítottassék, hogy abból még a legcsekélyebb is el ne használtassék (verwenden), hogy a belső örökösök, kik a végrendeletben megnevezve vannak, kárt ne szenvedjenek; másrésről az elhalt püspök szándéka végrehajtottassék.“ A megszólítás: „Freundlich geehrte und liebe Herren.“ A külső cím: „Jenen edeleresten der löbl. Armenischer Companie Richteren und Geschworenen meines freundlich geehrten u. lieben Herrn Szamos-Wijvár. Az aláírás: Freundwilliger Déva 1715. ápr. 16 Steinville.“

A kiküldött hivatalos bizottság a püspök görgényszentimrei hagyatékáról pedig a következő leltárt készítette:

„Nos infra scripti. 1716 die 30 Martii. Midön volnánk nemes Torda vármegyében Görgény-Szt-Imrében Néhai Eörmény Püspök eö Nga nemes házánál, jelen levén mi előttünk mostani szamosújvári Eörmény kompániák Fő Birája Jakab Keresztes (a Kristóf [Christophorus] vezetéknevet fordították magyarul Keresztes-re, tehát Keresztes = Kristóf. Jakab Keresztes = Jakab [Jakabffy] Kristóf) hütös esküdtével Todor Salamonnak (ez a Salamon Simai Tódornak volt fia, neve Simai Salamon. Ez építette Szamosújvárt a keresztnevéről elnevezett Salamon-templomot) a végre, hogy méltóságos Hán eö nsága commissioja mellett néhai üdvözült Eörmény Püspök uram eö nsága ezen Görgény Sz. Imrehi nemes házait és házához tartozó kölső és belső mobile és immobile bonumokat venék kezekhez irás szerint mi általunk ezen nemes funduson mostan lakó Verzár Stephan és Verzár Vaszilné asszonytul:

1. Vagyon egy nemes házhely rajta levő két házzal; ezek egyikében lakik Verzár Stephán, az másikban Verzár

Vászilné asszony; egy korcsma ház kamorájával együtt, egy templom, két kis estálló; 6 ökör, borjuzo tino, egy szürke lovacska, egy béres eke, két éles vas, 1 hosszú vas, 1 béres-szekér, 1 szán, 1 béres-láncz, 30 nagy szem-bul (?), két sum (?) egy nagyab más kisebb, két entő fejsze, két síkvétjn (?), 11 hunjadi vas, 1 két kéz fűrész, 1 vas nyárs, 1 Palnig (?), 2 kasza egyik nyelestül, egy rossz kised üst, 2 kis serpenyő, ezen ház veteményes kertje gyümölcsösével együtt. Vagyon 5 disznó, két kosár méh, kamara, hetven veder bor.

2. Vagyon egy három kövü malom minden apertinentiával együtt piros deszkával fedve, 3 kövágó csákány, két véka, 1 félvéka; ez mellett a malom mellett egy timárház: egy kád benne; ez mellett van egy égetbor főzőház, benne egy égetbor főző fazék; ez mellett egy serfőzőház: benne levő serfőző üsttel: 30 vedressel; 4 nagy kád, 1 kalod (?) aszaló, 1 orsos sajtó, egy ványoló, 3 zsellérház, (seller), egy fedetlen csür, egy kert, 1 jégverem, a malmot hajtó Görgényi vizén 1 hid.

3. Vagyon az Görgényi szőlőhegyen 2 drb szőlő.

4. A felsőfordulóban szántó föld 4 db, a három elsőben 40—40 véka eösi vetés, a negyedikben tavaszi, szé-nahely egy szekérre való.

5. Az alsó fordulóban öt db szántó föld, 3 db kaszáló.

Az nemes kuriánál két szuszékban találtatott 40 véka kukoricza. A malomban találtatott 9 véka malomvám buza, 6 véka törökbuza, osztatlan elegyes buza törökbuza-ával 6 véka. A háznál találtatott 30 véka zab.

Ezen inventáriumot, mely előttünk iratott, kezünk irásával és szokott pecsétünkkel megerősítettük.

Datum dje et Anno ut supra

Almási Sigmond
nemes személy
de Görgény Sz. Imre
Comit. Tord.
(P. H.)

Keresztszegi István
nemes Torda Vármegyében
Görgény Sz. Imrében lakó
nemes személy.
(P. H.)

Ugyanez a bizottság még a következő magyar nyilatkozatot állította ki:

A. 1716. die 30 Martij. Midön volnánk nemes Torda vármegye Görgény St. Imrében. Az eő Felsége udvarházánál mostani eő Felsége Dunia Dániel udvarbirája szál-lásán, midön lött volna parancsolatunk méltóságos úr Hán uram eő Nságától, hogy gyülnénk el ide Görgény Sz. Im-rére idvezült Eörmény Püspök eő Nsága atyafiaik egyez-tetésekre, egy azon jussaik kezünkhöz való vételére, mint hogy az testamentomi dispositiok lejtettek ugy, hogy ke-zünkhöz vennük azon jussait, az mit hogy kezünkhöz is vettük minden ahozvaló mobile és immobile bonumaival és hozzátartozó külső-belső appertinentiaival, az mit hogy kézbe adjuk. Verzeresk Stephan urat és Verzeresk Vaszil-né asszonyomat atyafiságosan meg is egyeztettük, hogy ha valamelyik fél egyik az másikat disztelen szókkal illetné, vagy Vaszilné asszony Stephan urat vagy cselédeit, mind-két fél külön-külön convincálodjék 60 fl. Ha valamelyik fél bontana, akármellyik közüllök levő Eörmény birája az irt pénzt rajtuk felvehesse, vétethesse.

Mely dolog mi előttünk és mi általunk kézbe adással úgy menvén véghez, irtuk meg mi igazságosan fide nostra mediante kezünk írásával és pecsétünkkel megerősítvén.

Eu Dzsézf, hánndru dvarházában ahápar hál' haaqruin t' aju haaqin:

(Jész Êzstephánész vártábédi áchpár im chábuln e ájsz gábinê: Én István, a doctor fivére, beleegyezésem-mel történt ez a kötés [egyezség]).

Eu Ds'olrotgr dvarházában hánndru, hál' haaqruin t' aju haaqin:

(Jész Dolkuczshê vártábédin hárszê, im chábuln e ájsz gábin: Én Dorottya, a doctor ángya, beleegyezésem-mel történt ez a kötés).

Eu haaqin ahárod gábin,
ahaj aju gábin:

(Jész Chácshig birov Gérlái,
végáh ájsz pánis

Én Kristóf, Szamosújvár birája
ezen ügyben tanú).

ahaj eu gábin hánndru:

Végáh jész Gërágosz Thorosz.
Tanú én Thorosz (= Dániel) Cziril. Tanú én János [Ebesfalva] birája).

Eu Dsoghomon Toderi ahaj
ahaj haaqin:

(Jész Szoghomon Toderi végáh
ájsz gábisz.

Én Simai Salamon [Simai Tódor fia
Salamon] ezen kötésnél tanú).

ahaj eu ahárod D'ahánndru:

(Végáh jész birov Ovánnesz.

Coram nobis: Daniel Duma Provis. Dominii.

Almási Sigmond nemes személy de Görgény Sz. Imre.
Keresztszégi István nemes személy de Görgény Sz. Imre.

15. *Fejezet. A végrendeletet a külföldön maradt rokonok perrel támadják meg.*

Verzereskul végrendeletét a néhai püspök atyul bátyjának unokái, kik Botusánban (Moldva-Oláhország) laktak, perrel támadták meg.

De mielőtt ezen hosszúra nyult per fontosabb iratdarabjait közölném, itt adom a végrendeletet:

„Copia Testamenti tit. Episcopi Auxentii ex anno 1715 die 3-a Martii ex idiomate Moldavico traductum in latinum.

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.

Ego Auxentius Verzár Episcopus Alad. propter Plebem nostram post Confessionem et Communionem in ultima hora vitae meae scripsi hoc testamentum propria voluntate. . . ante mortem meam, donec adhuc non esset confusus intellectus, sicut est Specificatio infra.

Bona mea mobilia, quae spectant ad vitam sustentandam, et quae pertinent ad animam, denominare non possum, non habentes Ecclesiam quid referrem pro Ecclesia nostra, quid vero pro sustentanda vita mea necdum determinavi, sed omnia sunt commixta.

Qua propter rogo vos Sacerdotes, Saeculares, sub mea manu existentes per Deum vivum, ut accepta plenaria facultate mea, et imperio ubicumque locorum existentia mea bona colligatis, cistas (almariom), vestes et reliqua, usque ad minimum, etiam cistam illam, quae est apud Gubernatorem Sigismundum Kornis, nam scribit mihi adhuc esse apud se, quae Cista est magna alba et obsignata ligataque apud ipsum tit. Gubernatorem; habeo in ligatura 9 ulnas (vulgo Ref) kamakal materiam pulcherrimam cum floribus, hanc donare promisi filiae fratris mei, deberit illae dare. Cistam unam habeo apud fratrem Steinwell¹⁾; unum Dolium habeo apud Palatsintár Szomosujvári (vulgó Gerle), in quo sunt Instrumenta ferrea varia, â famulis ducis s e c. (secundi) Michaelis Apafi, misi unam Cistam fortificatam ferro ubique apud Kopsz János Ebesfolviensis Iudicem armenorum, cista alia est apud Iudicem

¹⁾ Erdély katonai kormányzója.

armenorum Szomosujvár missa nomine Popa Nyikolaj¹⁾ etiam in ista sunt domesticae ferreae; haec omnia vos Sacerdotes officialesque saeculares colligatis, et quae res sunt pertinentes pro Ecclesia, remaneant pro Ecclesia, quae vero facta sunt in vita mea, distribuuntur in 4 partes aequales, unam partem Stephano, aliam filiis et orphanis Basili²⁾, tertiam orphanis Cristi (Kristóf), quartam autem orphanis Theodori; et eritis debitores dare rationem coram Deo, si inter hos orphanos 4 fratrum justitiam non feceritis; tum ex aere, fundis, jumentis, tum ex rebus domesticis, qua propter vacandae sunt omnes 4 partes et in conspectu illorum orphanorum divisio facienda et secundum justitiam et post mortem meam.

Si fuerit Pater Stephanus³⁾ in locum meum, detis ipsi 12 patenas ex stanno, et 12 orbes et 2 mappas, item 12 servitas. Si vero non successerit ille, ponantur hae res ad praedictas quator partes dividendas. Sunt adhuc duae cruces, quas portavi vel gestavi ego, unica illorum detur Patri Stephano; item sunt 2 annuli, unus cum lapide violaceo ametist nominato, et alter major cum lapide albo pretioso; una catena aurea, quam sorori meae detur et etiam ex rebus domesticis ferietis aliquid.

Patri Lazaro⁴⁾ in nomine Domini meum Horologium do, et unum annulum cum lapide ceruleo quadrangularem et unam crucem ad libitum; molendinam, domos, bona mobilia, immobilia habita in Görgény, quae empta sunt cum 5000 florenis non darem, si quando secutus fuisset successor aliquis meus; quam ob rem rogo vos omnes, ut adhibentes diligentiam, quanto melius potueritis vendatis, propter utilitatem orphanorum, et ex illa pecunia

¹⁾ Der-Nigolián = Pap-Miklós. — E munka 203 lapján (4. Fejezet, első bekezdés) azt mondtam, hogy azon hét főbíró közül, kik 1700—1714-ig kormányozták e várost, csak egynek neve (Chárib Kirkor) maradt feljegyezve. . . és ime itt a második is!

²⁾ Ennek neve László volt; azért hibásan fordították Ladislaus helyett Basilius-szal, mi Balázst jelent.

³⁾ Dr. Roska-Stefánovics István.

⁴⁾ Budákovics.

cuilibet sacerdoti¹⁾ 100 flnos detis, sororis meae mameae (Annae?) pariter 100 flnos, relinqua pecunia dividatur in 4 partes et cuilibet parti veniat ad manus. Sic obligo Dominationes Vestras.

*

Specificatio de expensis factis et necdum solutis.

Ego ex mea pecunia expendi 1647 fl. Rh. et ex illa pecunia 647 fl. sint donati Civitati postquam condonaverim hanc summam Civitati plusquam 200 fl. Rh. expendi pro domibus 1000 autem fl. Rh. Solvant cives hominibus meis, id est orphanis, nec desidero ullum proventum supra pecuniam meam. Accepi 200 fl. Rh. quam citissime debent solvere Dno Salamoni; item accepi a Dno Gorovijo 300 fl. Rh., item ab eodem 30 aureos, a Ioanne Popovics 150 fl. Rh.; haec (?) quam citissime armeni Transilvanienses solvant, cum propter ipsos sit facta expensa. Si aliter non exsolverint, tunc ex proventibus trium annorum debent exsolvere. Dominus Deus diriget hoc negotium et det qualibet suam protestatem, nec sit cum aliqua risa, cum proventus iste exsolvendus sufficienter prolongatus fuerit. In fine per me ipsum, cum charitate remaneatis, remaneatque benedictio vobiscum, cum qua etiam nunc vos ex toto corde benedico, ut gaudium Vestrum maneat in securitate vestra; haec omnia mente integra et cum cogitatione divina scripsi, sed tamen ego scribere non valens, curavi mea instructione describi per meum fratrem Theodorum Buzesek²⁾, propria manu tamen subscripsi et sigillo usuali corroboravi. Viennae. (Vár. lev. 7. skatulyából 1757.—1758. év).

*

Miután a külföldi rokon: Verzár Tódór követelésének semmi sikere nem volt, ez panaszával Moldva fejedelméhez: Ghika Károlyhoz fordult, ki panaszló érdekében

¹⁾ Minden hazai örmény papnak...

²⁾ Buzeskul Tódor nevű örmény pap-titkára írta ezt a végrendeletet a püspök mondogálása (diktálása) után.

Erdély katonai kormányzójához: gr. Wallishez a következő sorokat intézte:

„Lator mearum praesentium Thodor Verzár natione armenus, hujus Moldaviae Principatus Incola supplici libello mihi exponens portionem haereditatis suae juxta Testamentum Patruí sui Axentij Armenorum Episcopi Anno 1715 Viennae defuncti, in Transylvania detentam factis per tot annos in vanum quam plurimis expensis non potuisse adipisci, mihi supplicavit, ut ipsi ad jus suum consequendum litteras commendatorias concedere velim. Ideo cum hisce meis ad Excellentiam Vestram sonantibus copias Testamenti ac Inventarii continentibus commutor, quibus Excellentia Vestra assistentiam et favorem requiro, hanc causam Excelso Gubernio ad revidendum recommendandi, ut pauperculus valida Ejusdem interpositione Ius suum possit assequi. Quibus perfecto vicinali cultu plenissimoque voto maneo

Excellentiae Vestrae

obligatissimus servus

Jassiis 20. Iulij 1758

Carolus Ghika.

Panaszos Verzár Tódor evvel az irattal eljött Erdélybe a katonai kormányzóhoz, ki ezen ügyre vonatkozólag a következőket írta a főkormányzéknek:

Theodorus Verzár natione Armenus Principatus Moldaviae incola penes literas Principis Recommendatorias in copiis una cum adjectis instrumentis reverenter annexas, demisse causam suam in puncto Testamenti contra et adversus quosdam armenos Szamosújvárienses jam diu motam Inclyto Regio Gubernio recommendam exorans...

Cibinij 15. 7bris 1758

F. W. Comes Wallis.

Alig kapta a főkormányzék a katonai kormányzó iratát, azonnal ezeket írta városunk főbirájának:

„Moldovában commoráló Verzár Tódor nevű örmény az Moldovai Vajdának recommendationalis levele mellett Méltóságos Commendans Generalis ur eő Excellentiájához kijöven és innét is Insinuatum mellett sok esztendőktől fogva függöben levő praetensiojának assumptioja és decisioja hathatósan recommendaltatván... per praesentes autoritate parancsoljuk, hogy a két felet annak

rendi szerint szorgalmasan meghallgatván és a dolognak valóságát jól megvizsgálván, ha lehetséges lészen a Parsokat békességre vagy is complanatióra disponállya, ha pedig ez nem succedálna, a dolgot judicialiter revidiállya és decidállya. . . E Regio Princ. Trans. Gubernij Cibinij die 18. 7bris 1758.

A per sokáig elhuzodott. Alperesek közül Verzár János szamosújvári tanácsnok és Verzár Auxentius helybeli örmény szertartású segédlelkész 1778-ban az osztozkodás miatt a tanácsteremben összevesztek — pedig testvérek voltak — és a perre vonatkozó összes iratokat télen az égő kemenczébe dobták. A besietett tisztviselők alig voltak képesek néhány félig elégett irat-darabot megmenteni. Beh sok fontos, a néhai püspökre vonatkozó becses adat vált a lángok martalékává!

15. Fejezet. Verzereskul emléke.

A város 1719. jún. 30-án, ezt írta örményül a jegyzőkönyvébe: „Tudtul adjuk, hogy a doctor (= Verzereskul püspök) után maradt tárgyak közül ezek vannak (kezeink közt): egy kereszt hat vörös és egy kék kövel; egy kereszt tizenegy zöld kövel és egy drágagyönggyel; egy gyűrű fehér kövel; egy ezüst gyűrű sárga kövel; egy nagy darab fehér kő; két darab arany (nem pénz); tizenöt torkos (így magyar betűkkel), egy aczékatulya. Ezek a törvényszék ládjában maradnak, hogy (ezek árából) egy emléket csináljanak a doctor lelkeért.“ (Որնոր էի մասյ դատարանին արձատկը, որ մէկ հիշատակ մը անին վարդապետին նորոյն արձար: Vornor gi mēnāh tādēsztēnin szēndugē, or meg hisādāg mē ānin vār-tābēdin hokun hāmār. Örmény prot. I. köt. 101 lap).

Ezek az emléktárgyak érintetlenül ott pihentek a ládjában Ferencz király koráig; ekkor kivették azokat, pénzre tették és az értéket „hadisegély“-képpen a megszorult országnak adták. A jegyzőkönyvet pedig félre tették. . . és így a nem jelentéktelen ügy egészen feledékenységre ment.

Végre néhány évvel ezelőtt Ptacsintár Dávid polgármester, Bárány Lukács örmény kath. plebános, Szongott

Kristóf tanár-szerkesztő és dr. Esztegár László aláírásával egy felszólítás jelent meg az „Armeniá“-ban. A nagy közönséghez intézett ezen felszólítás (melynek aláírói még nem bírtak tudomással az itt idézett jegyzőkönyv tartalmáról; e munka írójának kezébe is csak az idén került az említett jegyzőkönyv) már azt mondja, hogy a Verzereskul-szobor felállításával már tovább nem késedelmeskedhetünk.

És a lelkes felszólítás kedvező viszhangra talált. Maga a város (pedig nem tudta, hogy midőn 180 évvel ezelőtt elfogadta az emléktárgyakat megőrzés végett, hallgatagon már kötelezte is magát arra, hogy a halhatatlan püspök nagy nevét emlékkal örökíti meg) ötezer (5000) frtot szavazott meg a kegyeletes célra.

Ehhez járul a nagyközönség bőkezű adakozásából begyűlt azon szép összeg, mely lehetővé teszi azt, hogy a szoborbizottság nemsokára már szerződésre léphet — a Verzereskul-szobor előállítására nézve — valamelyik neves magyar művészszel.

*

A nagy Verzereskul élet- és jellemrajzát a Széchenyi-billikom felírásával fejezem be: „Nem halt meg, a ki honfitársainak emlékezetében él!“

X. Cikkely.

A hazai örmény püspökség.

1. Fejezet. A két első örmény püspök.

A beköltözött hazai örményekkel örmény püspök jött be. Állításomat igazolja a gyergyószentmiklósi örmény kath. parochia története, melyben (II. Fejezet) ezeket olvassuk: „Midőn Moldovaországból kijött az örmények sokasága, akkor jött velük Zilifdár oghlunak¹⁾ nevezett méltóságos Minász püspökük és több más pap is.“

---

¹⁾ Katonafi Minász = Katona Mihály. A Zilifdár családnak még két ága van életben: a Katona és Osztián család. Ez utóbbi ágból származott Szamosújvár város páratlan szép tollú főjegyzője: Osztián Kristóf.

(Ալաւ մինչ եկն քաղմութիւնն Հայոց երկրէն Պոլսոմանաց, եկն ընդ նոսա գերաւալայտս եպիսկոպոսն իւրեանց Մինաս վարդապետն Ջրիֆտար օղլու Լոշեցեալն եւ այլք քաղմբ քահանայք: Ábá mincsh jégèn pázmuthiuon Hájocz h jérgren Bugdánáczh [bulgárok], jégèn ént noszá kérébájdzár jébisz gobosz juránczh Minász vártábédèn Zilifdár oghlu gocshéczheájen jev ájlkh pázumkh kháhánájkh).

Minász (Mennas), ki Moldovában is püspöke volt az örményeknek, tizennégy évig (1672—1686) kormányozta a nem-egyesült hazai örmény egyházat. 1686-ban tért vissza a róm. kath. egyház kebelébe; ugyanezen évben Lembergben hitvallást tett; azután haza jött, de rövid idő múlva jó lelkét visszaadta Teremtőjének. Erre az eseményre vonatkozólag Roska-Stefánovics évkönyve ezeket mondja: „Minász Moldova (volt örmény) püspöke, Lembergől a magyar hegyeken (erdélyi Kárpátok) tért vissza; baja, melyben sokáig szenvedett, véget vetett életének (1686); az oláhok sírkertjében temették el (Borgon vagy O-Radnán?). Ez vezeklő, szent életet folytatott, sokat böjtölt és imádkozott; mindennap elmondotta a breviariumot. Éjjelenként felkelt és szobájában sétálva imádkozott. Ezt több ízben magam szemével láttam.“

Hunánián Vártán lembergi örmény kath. érsek „a főpásztoruktól megfosztott (erdélyi örmény kath.) hivek lelki szükségén úgy segített,“ hogy Verzereskul Oxendius hitküldért általános helyettessé és administratorrá tette 1687. febr. 13-án, VIII. Sándor pápa pedig 1690. okt. 3-án aladai¹⁾ püspökké és apostoli vicariussá nevezte ki.

Verzereskul püspök huszonöt évig (1690—1715) állott az erdélyi örmény kath. egyház élén: 1715. márcz. 10-én megmérgezték Bécsben. Alig értesültek mélyen elszomorodott hivei nagynevű főpásztoruk szomorú haláláról, már is követeket küldöttek Nagy-Szebenbe gr. Kornis Zsigmond Erdély polgári és gr. Steinwille István az ország katonai kormányzójához, és engedélyt kértek arra, hogy

·) A helység neve, honnan híres püspökünk czimet nyert: Alada (Spanyolország), azért Verzereskul helyes czíme: „aladai“ és nem aladi vagy aladini püspük.

nemzeti gyűlésük („conventus nationalis“) új püspököt választhasson. Megkapták az engedélyt.

A haldokló Verzereskul végrendeletében dr. Roska-Stephanovics István stanislai prépostot ajánlotta utódául. („Coram Deo recomendo, ut omnes simul congregati, rogetis sacram Congregationem et literas scribatis, ut vobis Vicarium et Episcopum consecret D. Stephanum Stefanovics, hunc noscitis et progeniem et ejus humanitatem scitis, ille quoque inter vos existens, scit nostrae nationis veram naturam, ita, ut si probabimini Domino Stephano non invenietis alium, qui fiat Pastor bonus et compatiens ovibus, et curam habens Ecclesiae Ornamentorum.“ Lukácsi, Historia Armenorum, 72—73 lap).

A szamosújvári, erzsébetvárosi, gyergyó-szent-miklósi, szépvízi, görgényi és a többi örmények 1715. máj. 20-án Görgény-Szt-Imrén gyűltek össze, hogy püspököt válasszassanak. De nem tudtak megegyezni. Végre abban állapodtak meg, hogy az egész dolgot a Szentszék ítéletére és bölcseségére bizzák és azt fogadják el püspökül, kit Róma fog nekik adni („In eo tandem omnes convenerunt, rem totam comittendam esse iudicio et sapientiae sedis Apostolicae, et quemcunque Roma ipsis dedisset Episcopum, hunc cum filiali erga sanctam sedem devotione et obedientia acceptare.“ Lukácsi, Historia Armenorum 73. lap).

2. Fejezet. Apostoli helynökök.

Az erdélyi örmények püspökük halála után is a „Propaganda“ gondozása és közvetlen felügyelete alatt állottak és maradtak¹⁾. Azonban Róma egyelőre nem adott püspököt nekünk, hanem az erdélyi örmények főesperesévé és apostoli helynökké („Archidiaconus Armenorum Transilvaniae et Apostolicus Vicarius“) Budakovics Lázár szamosújvári plebánost nevezte ki;

---

¹⁾ Armeni quemadmodum temporibus Oxendii Armenorum Episcopi, ita post ejus quoque ex hac vita excessum, sub immediata steterunt permanseruntque sacrae Romanae de Propaganda Fide congregationis cura et inspectione. Lukácsi, Historia Armenorum, 74—75 lap).

és habár *vicarius*unk papszentelési joggal (*cum jure ordinandi*) is fel volt ruházva, mégis a III. Károly által visszaállított erdélyi róm. kath. püspökség első főpásztora: Mártonfi György, ki 1716-ban foglalta el gyulafehérvári püspöki székét, — hivatlanul és minden megbízás nélkül mindegyre beleelegyedett az örmények egyházi ügyeibe; mert úgy gondolkodott, (habár helytelenül), hogy ha Oxendius — az örmény püspök — kormányozhatta az erdélyi róm. kath. egyházmegyét (melynek püspökét a protestánsok száműzték), miért ne intézhetné el ő is a püspöktelen örmény parochiák ügyeit addig, míg Róma az örményeknek is saját püspököt adand? ¹⁾ De midőn a viszonyosság elvére támaszkodott, elfelejtette azt, hogy a két eljárás közt lényeges különbség létezik²⁾; mert Verzereskult a száműzött Illés András, Mártonfi eldőde kérte fel — valószínűleg Róma meghagyásából, vagy legalább a Szentszék tudtával, — hogy kormányozza az ő egyházmegyéjét is. Mártonfi pedig senkitől sem kapott megbízást arra, hogy az örmény parochiák ügyeit is ő intézze el; aztán Verzerescul beszélt a róm. kath. hívek nyelvén is: jól tudott latinul, magyarul, németül és alaposan ismerte a latin ritust, (mert Rómában tanult) — ellenben Mártonfi sem örményül' nem tudott, sem az örmény ritust nem értette.

Azalatt egyre mentek Gyulafehérvárról a felterjesztések Rómába, melyek mind azt hangoztatták, hogy Budákovics nem elég erélyes *vicarius* és megengedi, hogy az örmények közül némelyek a „régí ritust“ — mely nem volt ment a tévelyektől — használhassák; azért a Szentszék Budákovics helyébe Theodorovics Mihályt, ki a

¹⁾ *Episcopus Georgius Mártonfi ad sui pertinere partes credit, Armenorum Pastore orbatorum, donec proprium accepissent, pastoralem curam gerere. Vicem se in hoc reddere arbitratus, piae memoriae Oxendio Armenorum Episcopo, qui in Latinorum Praesulem absentia, utilia Latini ritus fidelibus praestitisset servitia. Igitur res Armenorum a morte Praesulis paulum dilapsas ordinare, causas eorum ad se pertrahere, investigationes instituere, relationes de illis ad sedem Apostolicam facere...* Lukácsi, *Historia Armenorum*, 74 lap.

²⁾ „Si duo faciunt idem, non est idem.“

Propagandának (Róma) volt növendéke, nevezi ki az erdélyi örmények főesperesévé és apostoli helynöké, egyszersmind az apostoli főjegyzői („Protototarius Apostolicus“) czímmel is felruházza.

3. Fejezet. III. Károly kiszakít a szamosújvári uradalom zálogösszegeből tizenkétezer forintot az örmény püspöki asztal számára.

A király „donationalis“ iratában ezeket mondja: „Nos vero, ut Armenae in Transylvania Nationi Sanctae Romano-Catholicae Ecclesiae ibidem unitae, ex suo pariter unito Clero Episcopus admittatur, ejusdem denominatione et praesentatione Majestati Nostrae semper reservatâ, clementer resolverimus, ac pro intertentione, seu mensa Episcopali annuatim sexcentos florenos Rhenenses pendendos pro reali seu Hypothecario fundo autem in capitali duodecim mille florenos Rhenenses ex supra fata Centum Millium florenorum Rhenensium, pro Dominio Szamosújvár, ultimatim deponenda summa, prae manibus ipsius communitatis quousq. fiscalia Bona, aut alius fundus ejusdem valoris accurreret, relinquendos constituerimus, vigore benigne resolutionis nostrae, per cameram Nostram Aulicam de dato in hacce civitate Nostra Vienna Austriae die octava mensis Maij, anni jam praeteriti Millesimi Septingentesimi trigesimi septimi ad Regiam Cancellariam nostram aequè Aulicam Transylvanicam intimatae, clementer danda, donanda, conferenda et inscribenda duximus.“

Maga a város 1775-ben ide vonatkozólag ezt írta Erdély róm. kath. püspökének: „Anno 1737 tunc pie memoriae Augustissimus Imperator Carolus VI. Dominium Fiscale Szamosújváriense Communitati nostrae Armenopolitanae in 100.000 Rh. fl. jure inscriptitio. clementer cessisset, eadem occasione ex supradictis centum mille Rh. florenis 12 m. pro fundo Episcopi Armeni a se denominandi clementer resolvisset, summamque $\frac{m}{12}$ communitati nostrae erga interusurium 5 pro cento reliquisset. . .“

4. *Fejezet. Mária Tereziának kászoni báró Bornemissza
Ignác József kincstárnokhoz intézett levele.*

„Maria Theresia von Gottes Gnaden Römische Kaiserin in Germanien, auch zu Hungarn und Böheimb Königin, Erzherzogin zu Österreich.

Wohlgeborener Lieber Getreuer! Wir haben auf dasz P. Michaelis Theodorowich Proto Notarii Apostolici, Archidiaconi, und emerirten Armenischen Pfarrers zu Szamosujvár in Siebenbürgen, demüthigstes Bitten, wie auch der Armenischen Cummunität zu vorgedachten Szamosujvár in Copia beiliegenden Instrumenti selbsteigenes allerunterthänigstes Anlangen, dann hirüber von unserer in Transylvanicis angeordneten Hof-Commission gehorsamst abgestatteten Vortrag, aus besonderen Beweg-Ursachen gnädigst entschlossen, dasz von denen jenigen Zwölf Tausend Gulden, welche Wailand Unser Hochgehrtester Herr Vatter Hochseligen Andenkens der bemelten Armenischen Szamosujvárer Communität als Kauffern der alldasigen Fiscalisch Herrschaft, von dem bedungenen Kauffschilling in Handen, und auf widerholten Dominium Szamosujvár als ein Capitale zur Fundirung des cath. Armenischen Bisthums in Siebenbürgen, anliegend erlassen. Die darvon a 5 per Cento abfallende Interessen, in so lang bis etwo die Bestellung eines Catholischen Armenischen Bischoffens in Siebenbürgen vor sich gehet, und zwar dem obernannten P. Michaeli Theodorowich Iährlich fünfhundert Gulden, auf Abschlag seiner an die Szamosujvárer Armenische Comunität, wegen solicitirt und Auswirkung obigen Herrschafts-Kaufes, wie auch Errichtung des Armenisch. Bisthums habenden Praesention abgereicht und die übrige jährliche Ein Hundert Gulden zu Unterhaltung der Armenischen Catholischen Pfarr-Kirchen zu Szamosujvár verwendet, wenn aber mitler Zeit ein Catholischer Armenischer Bischof in Siebenbürgen bestellt wurde, und ersagten P. Michaeli Theodorowich in seiner Forderung noch etwas rückständig verblieben wäre, solcher Überrest demselben so dann von der Armenischen Szamosujvárer Comunität nachgetragen und gut gemacht werden solle. Dir hiermit gnädigst anem-

fehlende, dasz du hirnach das weitere an die Armenische Comunität zu Szamosujvár verfügen, auch darob seyn sollst, damit diese unser allergnädigste Resolution obstehender massen allergehorsamst befolget, und vollzohener werde. Dann hirin beschiehet unser gnädigster Willen und Mainung-Geben in Unserer Stadt Wiens den Dritten Decembris im Siebenzehnen Hundert Sechs und Vierzigsten, Unserer Reiche im Siebenden Jahre.

Maria Theresia   Ad mandatum Sac^{ae} Caes^{ae}
Ferd. K. Gr. v. Collourath   Regiaeque Majestatis proprium
Matth. Martin Müller.

Collationirt, und ist gegenwärtige Abschrift seinem Originali ganz gleichlautend befunden. Wienn den 5-ten Decembris.

A-o 1746.
(L. S.)

Iohann Stephan Schels mp.
Kais. Königl. Hof-Camer
Registrator und Taxator.

Külső csím: Dem Wohlgeborenen, unseren Lieben getreuen Ignaz Ioseph Bornemissa Freyherre von Kaszon, unseren Thesaurario im Fürstenthumb Siebenbürgen, Hermenstadt, ex offo.

5. *Fejezet. Az örmény püspöki asztalra tett 12000 forint kamatai.*

A fökormánysezék, Szeben 1747. febr. 21-én kelt leiratával meghagyja a városnak, hogy az örmény püspöki asztalra tett 12000 frt kamataiból évenként adjon Theodorovics Mihály helynökö-föesperesnek és nyugalmazott szamosújvári plebánosnak az örmény nemzetnek tett szolgálatai jutalmazásául 500 frtot, — a megmaradt 100 frtot pedig használja fel a szamosújvári örmény kath. plebániái templom felépítésénél. A rendelet vonatkozó része szó szerint így szól: „Praelibato Rdo Patri Michaeli in ipsius sustentationem et quidem peculialiter in compensationem expensarum suarum, quas pro itenerationibus et sollicitationibus Suis Viennensibus, in negotiis ipsius communitatis factis et peractis, ab eadem communitate sibi bonificandas praetendit eousque videlicet, donec Episcopus Armenus creabitur et denominabitur.“

Gróf Kollonicz László erdélyi róm. kath. püspök pedig Alvincz 1779. jún. 19-én kelt és a városhoz intézett iratában ezeket mondja: „... velit resolvendo suo Parocho Successoribusque Ejusdem quotannis ex interusurio summae per Felicis recordationis Aug. Imperatorem Carolum sextum in rationem Episcopi nationalis clementer resolutae 150 Rh. fl. persolvere et postquam aedificium Templi ad finem perductum fuerit, etiam domum Parochialem aedificare velleque“ . . .

A főkormányzék ugyanezen kamatok tárgyában ezeket írja a városnak:

„Ezen Nagyfejedelemségben az örmény püspök tartására méltóztatott volt még 1737-ben VI. Károly császár 12.000 Rforintokat kegyelmesen assignálni, a mely summa maig is az Örményvárosi (= szamosújvári) közönségnél vagyon interesre kiadva. Történt azonban, hogy az oda-való közönség 1776-ban megnyerte azt, hogy azon summa a maga épségében hagyattatván, annak esztendei interese a templom építésére és a Clérus tartására fordittassék, melybe a Clerus is megegyezett és a maga részét az irt capitalis intereséből addig, míg az építés bevégeződne, az irt végre általengedte. A templom építése 1803-ban tökéletesen bevégeztetvén, az említett Clerus az irt capitalis intereséből az ötlet illető fele részt több versben Kegyelme-tek-től kiadatni kérte ugyan, de Kegyelmetek aztat mind e mai napig a Clerustól megtagadták. Püspök ur ő Excellentiája tehát a kérdésben forgó capitalis interessét a Clerusnak kiadatni rendelni kérvén... (Vár. lev. 1819—2061 sz.).

Erre a város ezt írta a főkormányzéknek:

„Megesmerjük annak valóságát, hogy boldog emlékezetű VI. Károly császár a régen elmúlt 1737. esztendőben az akkori örmény püspöknek intertentiójára 12000 Rfrtot assignált legyen és hogy ezen summa az idevaló városi közönségnek interesre ki legyen adatva. Az is úgy vagyon, hogy az említett közönség a mult 1776 esztendőben megnyerte néhai elfelejthetlen emlékü fels. császárnétól Mária Theresiától, hogy az említett capitalis maga épségében hagyattatván, annak esztendei interese a templom építésére fordittassék, de hogy azon interesnek fele része

a templom munkájának bevégezése után a Clerus intertentiojára adassék; olyan transactionról a tanács semmit sem tud nem existálván olyan pactum vagy transactio azon okból, mintha a templom munkája bevégeztetett volna, az interesből intententionis fundust nem kívánhat a clerus annyival inkább, mivel maga előtt is jól tudva vagyon, hogy az épület — noha a templom 1804-ben consecráltatott — tökéletesen nincsen bevégezve; ugyanis a tornyok a delineatiok szerint még nem készek, a nagy oltár sem kész, a templom frontispiciuma is igazítást vár, orgonánk sincs“ . . . 1820. márcz. 23. (Vár, lev. 1820—542 sz.).

6. *Fejezet. Mária Terézia kinevezi Theodorovics Mihályt örmény kath. püspökké.*

Az előző fejezetben közölt főkormányszéki leirat utolsó jelentős szavai („donec Episcopus Armenus creabitur et denominabitur:“ a míg az örmény püspök meg fog választatni és ki fog neveztetni) biztató reményt nyújtottak arra, hogy a hazai örménység legfőbb óhajtása nemsokára teljesedésbe megy. . . és engedélyt kapunk arra, hogy örmény püspököt választhassunk.

És a várva-várt nagy idő megjött. Főlséges királynőnk: Mária Terézia 1758-ban az érdemes Theodorovics Mihályt, ki kegyében állott a nagy királynőnek, kinevezi az erdélyi örmények püspökévé. Azonban Dániel Tódor királyi tanácsos irigységből alaptalan vádakát emelt ellene. Az ügy megvizsgálása végett el is küldetett két kanonok Gyulafehérvárról Szamosújvárra. A vizsgálatot a Salamon-templomban akarták megtartani. De az örmény asszonyok, kik abban a hitben éltek, hogy a kiküldött két egyházi személy a latin ritust akarja az örményekre erőszakolni — „Nu trébujè la noi saecula saeculorum (nem kell nekünk a latin ritus) kiáltással útjokat állották. Nem mehettek be; azért elintézetlenül hagyván az ügyet, visszatértek.

Dr. Theodorovics Mihály, habár ártatlansága később kiderült, püspökké nem consecráltatott, hanem haláláig csak „vicarius apostolicus“ volt.

Ha Dániel nincs, a szamosújvári örmény püspökség még most is fennállana! Dániel azért viseltetett ellenségeskedéssel Theodorovics iránt, mert saját fivérét, ki latin szertartású pap volt, — akarta az örmény püspöki székbe ültetni. Célját nem érte el, de azt mégis kivitte, hogy Theodorovics fel nem szenteltetett püspökké.¹⁾

7. Fejezet. Az örmény püspökség visszaállítására irányuló törekvések.

Alig helyezték nyugalomra a nagyérdemű Theodorovics földi maradványait, már is felirt Szamosújvár Rómába . . . és kért az erdélyi örmények számára püspököt.

De lássuk, mit mond erre vonatkozólag a szamosújvári örmény jegyzőkönyv:

„Anno 1765. die 8 februarii. Összegyült a tekintetes tanács és a város egész tekintetes képviselete; mert a főkormányzék bizottságot küldött ide az örmény püspökség tárgyában. Mivel ez a bizottság azt kérdi, hogy a kérvényt a város küldötte Rómába a szentséges atyához (pápához), vagy nem? És akar-e a város püspököt nyerni, vagy nem? Azért mindenki (a képviselet) szavazatát — akarata szerint — nevének aláírásával adja be. A választ a város írja és adja át a bizottságnak, hogy vigye azt a főkormányzékhez. (Khághvélov bádveli telnádsê povántág bádveli khághkhovèn, voronkh or álvár kërádz in, vászèn comisiáin hámár Guberniuminê, vornor egile háj Jébiszgoboszutheán hámár, the khághkkin kèrerové eghádz éllá instánczián Hèrom szèrpázán pháphin mod, the cshe; gám guze khághákhê jébiszkobosz unenálu, the cshe? Ászor hámár ámen megè, vor irèn gámáczhê korá, ézvotumê irèn ánènovè gudá, ézbádászchánê khághákhê gikère u gudá komisiáin or dáni Guberniumin).

Dániel Tódor tanácsnok (Chèngánosz voghormádz hoki Thoroszi, ághá), Karátsonyi Bogdán Szamosújvár főbirája

---

¹⁾ L. Szongott Kristóf, Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz 47—48 lap.

Ազգանունը որ. Խաչեղիկ Գրէչնիւսիւց. Պիրով Հայրապետութիւն : Ászvádur vogh. Chácshigi Krecsuneánczh. Birov Hájoczkhághákhí), Novák Kristóf, Placsintár Dávid, Simai Tódor a Gergelyé (Toder vogh. Krikori Simáján), Jakabffi Simon főgondnok (Dzerig Chácshigi jégéghéczhpán = [Jakabffi] Kristófnak fia Simon), Gorove Kristóf, Lukács Emánuel (Mánug Lukuczi), Simai Simon, László Emánuel fia Bogdán (Ászvádur Mánugi Nászturi), Placsintár Jakab, Jakabffi Miklós fia Kristóf (Chácshig vogh. Nikulai Jákobffiján), Novák Jakab, Dániel Ferencz (Frénkucz Thoroszján), Dániel Longinus fia Bogdán jegyző (Ászvádur Chêngánoszi Dánielján notár), Gajzágó Bogdán fia Gábor ¹⁾ (= Gajzágó Gábor, *Գայրովի Ազգանունի Կառնագոյնիւն* : Kápriel Ászváduri Gághszákóján), Placsintár Lukács fia Lázár (Gházár vogh. Luszigi Plecsintárján), Kasza Kristóf (Chácshádur Khoszáján), Szarokán Dávid (Távit Száruchán-i), Szácha Simon fia Gergely (Kirkor Dzerigi Száchá-i), Mitko Kristóf (= Mihály Kristóf), Csokán Mihály (Mitko Csokán-i), Moldován Lukács fia Kristóf (Kriszdoszdur' Luszigi Moldován-i), Simai Gergely fia Vártán (Vártán Krikori Simáján), Verzár György fia János (Ohánnesz Keorki Vêrdzárján), Placsintár Joachim (Ovágim Plecsintár-i), Szongott Gergely (Kirkor Szongod-i), Jursa Lázár (Gházár Jursá-i), Chácshum Jereremiás (= Jeremiás Kristóf, Eremiá-i Chácshum), Jakabffi Kristóf (Chácsig Ágopsáján), Szarukán Lukács, Bocsánczi János fia Márton (Márdirosz Ohánnesz Bocsánczhu), Kovrig Tódor (Thorosz Kovrig-i), Jakabffi Simon fia Kristóf, Chácshig Dzerigi Ágopsájánczh), Karátsonyi Lukács fia Kristóf (Karátsonyi Kristóf: Chácshig Luszigi Krecsuneáncz), Balta Emánuel fia Márton (Balta Márton: Márdirosz Mánugi Báltá-i), Novák Emánuel, Korbuly Jakab (Ágopsáh Korbuly-i), Násztur István, Drágomán Ezaiás fia Gergely (Drágomán Gergely: Kirkor Iszáj-i Drágománján), Álexa Emánuel fia Gergely (Álexa Gergely: Kirkor Mánug-i Álekszáján), Ántonás Péter (Bedrosz Ántonásján), Korbuly Kristóf, Czetz Vártán fia Zachar (Czetz

¹⁾ Ez armális nemességet kapott; azért családi nevének (Gajzágó) elhagyásával Bogdánfi Gábornak nevezte magát. A Bogdánfi-család tehát a Gajzágó-családból szakadt ki: a Bogdánfi-ág nemes, míg a törzs (Gajzágó) nem-nemes.

Zachariás: Záchnoh Vártáni Czetz-i), Gajzágó Dávid, Duha Alexa (Duha Elek: Álexá Duháján).“ (Vár. lev. Örm. prot. III. köt. 68—70 l.).

8. *Fejezet. Esküdt közönségünknek irata a bécsi örmény érsekhez.*

„2537—1858 sz. Elnök polgármester Jakabb Bogdán úr, az idei aug. 28-án 1842 sz. alatt hozott határozat ötletéből megpendített indítványát ujjolag felelevenítendő, jónak látná az örmény nemzet közohajtásának elérése végett valami lépést tenni arra, hogy a boldog emlékű III. Károly és Mária Theresia ő felségeik által megállapított, de a közbejött sajnós emlékű események miatt b. e. néhai püspök Verzereskul Auxentius elhunytá óta ürességben maradt szamosújvári örmény püspökség restauráltatását eszközölni lehessen. — Az indítvány, mint olyan, mely a választott közönség minden egyes tagjának szíve legmélyebb rejtekében ápolt vágyával van összhangzásban, kellemes meglepéttel fogadtatván: mielőtt a nagy czél kivitelére — mihez Isten erőt és kitartást adjon! — valami czélra vezető lépést tenne, jónak, sőt szükségesnek találja a bécsi tisztelendő pater Mechitharisták kolostorelnökét, az örmény érsek úr ő méltóságát megkérni útmutatás-adásra az iránt: mit kellessék ez ügy kezdeményezése körül a választott közönségnek cselekedni, mely által az Erdélyben és Magyarországon szétszórt örmények egyházi érdeke előmozdittassék és a végenyészettől megmentessék.

Szabad kir. Szamosújvár város esküdt közönségének nov. 20-án 1858. tartott üléséből: Voith titkár, Nagy János, Czetz Gergely esküdt polgárok.

*

A bécsi örmény kath. érsekhez, ki ázsiai ember létére nem tudott magyarul, a következő német felterjesztést intézte az esküdt közönség:

... Diese allerh. Gnade und väterliche Fürsorge Seiner Majestät beherziget den Magistrat und die Gemeinde der Stadt Sza-

mosujvár zur Anregung eines heiszersehnten Wunsches, dessen Grundstein Se. Majestät glorreichen Andenkens König Carl der III. im Jahre 1737. gelegt und dessen Verwirklichung den Grundstein zur Sicherung des glücklichen Fortbestehens der in Siebenbürgen und Ungarn wohnhaften Armenier in circa 20000 an der Zahl, so wie zur Bewahrung ihres Ritus und ihrer Sprache dienen würde, und dies ist die Errichtung beziehungsweise die Restaurirung des armenisch cathol. Bisthums in Szamosujvár.

Nicht die Eitelkeit, noch weniger die Prachtsucht ist der Grund, von welchem bei der Initiative dieses Wunsches, die Stadt Szamosujvár geleitet wird. Die Armenier, welche sich in 17-ten Jahrhunderte in Siebenbürgen niedergelassen, und in der Kirche ihre national Sprache und ihren eigenen Ritus bis zum heutigen Tage treu bewahrt haben, hatten nicht nur in Zeiten ihrer Ansiedelung, sondern auch später hin ihre eigenen Bischöfe gehabt, deren einer eine kurze Zeit lang selbst die Leitung der vacanten römisch cath. Dioecese anvertraut, und unter deren Leitung so viele Beweise der christlichen Tugenden, und der Unterthans-Treue gegen das a. h. regierende Haus geliefert haben, dass sie der besonderen Gnade und Protection der jeweiligen königlichen Majestäten sich erfreuen dürften. So zwar, dass Se. Majestät König Carl der III. in der a. h. inscriptional Urkunde von 30-ten Jänner 1738 die Errichtung des armenischen Bisthums in Szamosujvár, und die Dotirung desselben allergnädigst zu bewilligen geruthen in den Worten:

„Nos vero ut Armenae in Transylvania nationi Sanctae romano catholicae Ecclesiae ibidem unitae ex suo pariter unito clero Episcopus admittatur ejusdem denominatione et presentatione Majestati nostrae semper reservata clementer resolverimus, ac pro intertentione seu mensa episcopali annuatim sexcentos florenos rhenenses pendendos, pro reali seu hypothecario fundo autem in capitali duodecim mille florenos rhenenses ex suprafata centum millium florenorum rhenensium pro Dominio Szamosujvár ultimam deponenda summa prae manibus ipsius communitatis, quousque fiscalia bona aut alius fundus ejusdem valoris occurreret, relinquendos constituerimus vigore benignae Resolutionis nostrae, per cameram nostram aulicam dedato in hacce Civitate nostra Vienna Austriae die octava mensis Maji anni jam praeteriti millesimi septingentesimi trigesimi septimi ad regiam Cancellariam nostram aequè aulicam transylvanicam intimatae clementer danda, donanda, conferenda et inscribenda duximus.“

Dieselbe hohe Absicht hatten auch Wailand Se. Majestät Maria Theresia zeuge des hohen an den damaligen Thesaurarius Ignatz Freiherrn von Bornemissza im Jahre 1746. 3-ten Dec. erlassenen Rescriptes in folgenden Worten:

„Wir haben auf das P. Michaelis Theodorovics Protonotarii apostolici, archidiaconi und emerirten armenischen Pfarrers zu Szamosujvár in Siebenbürgen demüthigstes Bitten, wie auch der armenischen Communität zu vorgedachten Szamosujvár laut in Copia beiliegenden Instrumenti selbsteigenes allerunterthänigstes Anliegen, dann hierüber von unserer in Transylvanicis angeordneten Hof-Comission gehorsamst abgestatteten Vortrag, aus besonderen Beweg-Ursachen gnädigst entschlossen, dasz von denen jenen Zwölftausend Gulden, welche Wailand unser hochgeehrtester Herr Vatter höchsten Andenkens der bemerkten armenischen Szamosujvárer Communität als Kaufere der alldaligen fiscalisch Herrschaft von dem bedungenen Kaufschilling in Händen und auf wiederholten Dominio Szamosujvár als ein Capitale zur Fundierung des catholisch-armenischen Bisthums in Siebenbürgen anliegend erlassen, die darvon a. 5 percento abfallende Interessen in so lang, bis etwo die Bestellung eines catholischen-armenischen Bischoffens in Siebenbürgen vor sich gehet, und zwar dem obengenannten P. Michaeli Theodorovich jährlich Fünf-Hundert Gulden, auf Abschlag seiner an die Szamosujvárer armenische Communität wegen sollicitir und Auswürkung obigen Herrschafts-Kauffes, wie auch Errichtung des armenischen Bisthums habenden Praetension abgerechnet, und die übrige jährliche Ein-Hundert Gulden zu Unterhaltung der armenischen-katholischen Pfarr-Kirche zu Szamosujvár verwendet, vann aber mittler Zeit ein catholischer armenischer Bischof in Siebenbürgen bestellt würde und ersagtem P. Michaeli Theodorovich an seiner Forderung noch etwas rückständig verblieben wäre, solcher Überrest demselben sodann von der armenischen Szamosujvárer Communität nachgetragen und gutgemacht werden solle...“

Die diesfälliger hohen Absichten der erhabenen Monarchen scheiterten jedoch an den gegen das Emporkommen der armenischen Nation andererseits emporgestiegenen Felsen. Die einstweilige Dotation des Bischofs blieb zwar in den Händen der Stadt Szamosujvár, deren Zinsen zu Folge des letztbelobten a. h. Rescriptes Anfangs dem emerirten Pfarrer Theodorovich, weiterhin aber und zwar bis Heute in der Hälfte die hierortige Geistlichkeit armenischen Ritus und die andere Hälfte der armenischen Pfarrkirche zugewiesen wird, und die gesammte Kirche armenischen Ritus in Siebenbürgen wurde von Seite der a. h. Regierung der Sorge des röm. cath. Bischofs in Siebenbürgen anvertraut, der Ritus aber, wie eine mutterlose Waise sich selbst seinen einheitlichen Typus, den Willkührlichkeiten und der individuellen Auffassung einzelner Seelsorger überlassen, somit das ganze Volk hinsichtlich seines Ritus hirtelos geworden.

Die Folgen dieses verwaisten Zustandes wollen wir hier nicht aufzählen, sei es nur erlaubt so viel zu sagen: dasz die Nation

bezüglich ihrer Kirche und ihres Cultus alle Leiden der stiefmütterlichen Pflege genossen, und wenn ihn nicht bei Zeiten eine radicale Abhilfe zu Theil wird, gänzlichen Zertörung zugeführt wird

Und dieser Umstand hat die Gemeinde der Stadt Szamosujvár als des einstigen Sitzes der ehemaligen Bischöfe und als die gröszte der in Siebenbürgen befindlichen armenischen Gemeinden, werche ihrer compacten Natur nach sich berufen fühlt die Interessen der in Siebenbürgen und Ungarn zerstreiten Armenier zu vertreten, dahin gewiesen zur Rettung der eigenen Kirche dahin zu trachten, damit das von den Ahnen Sr. apostol. Majestät glorreichen Andenkens zugesicherte, theilweise auch gestiftete nationale Bisthum restaurirt werden möge.

Wir sind fest überzeugt, dasz Se. Majestät, a. h. dessen Gnade unserem Emporblühen zugeführt, auch der Kirche dem Basis alles weltlichen Glückes, dieselbe Gnade zu ertheilen geruhen werden; damit in der ruhmreichen Restaurirung des mächtigen Reiches alles das, was a. h. Ihre Vorfahren zum Ziel gesetzt, jedoch nicht Alles verwirklicht zum ewigen Ruhme höchst ihrer glorreichen Regierung in Erfüllung gebracht werde. Dies mit gnädiger Nachsicht Euer Hochwürden voraus lassend, unterfängt der ehrfurchtsvoll unterfertigte Magistrat und Stadt-Gemeinde Euer Erzbischöfliche Gnaden in tiefster Ehrfucht und festem Zutrauen zu bitten, geruhen uns in diesem hochwichtigen Angelegenheit jenen Weg gnädigst andeuten zu wollen, welchen wir mit Zuversicht auf den günstigen Erfolg anzutritten haben, damit wir unterstützt durch die Leitung Eueren Erzbischöflichen Gnaden und gestützt auf die a. h. Gnade Sr. apostol. Majestät des groszen Kaisers zur Gründung unserer Zukunft, zur Sicherung der armenischen Kirche und des Ritus und zur Liebe Gottes, das Werk bald beginnen können.

Szamosujvár den 20-ten Nov. 1858. Vom originali mundirt am 24/12 1858 Voith, Magistrats-Secretär.

Külső czím: Ad Nrum 2537—1858. Seiner Bischöflichen Gnaden, dem hochwürdigsten Herrn Jacob Bosági, Erzbischof von Caesarea, General-Abt der Mechitharisten-Congregation in Wien.

9. Fejezet. Választott közönségünk újabb határozata.

193—1860 sz. Elnök polgármester úr a boldog emlékezetű III. Károly és Mária Theresia Ő Felségeik által megalapított, de a közbejött kevésbbé kedvező körülmények miatt néhai püspök Verzeresko Auxentius elhalálózása óta üresedésben maradt szamosújvári örmény püspökség helyreállításának kieszközlése iránt még 1858. nov. 20-án 1537

sz. alatt hozott választott közönségi határozat ötletéből, felhívja a közönséget nyilatkozni az iránt: ha vallyon látja-e szükségét e tárgyat újból feleleveníteni s a püspökség restauráltatása tekintetéből a további szükséges lépéseket megtenni? S ha igen, mennyi összeggel kíván e közérdekű nemes célra saját pénztárából hozzájárulni?

A választott közönség ragaszkodva ez úttal is még 1858-ban 2537 sz. alatt kimondott nézetéhez és az összes örmény polgárság közöshajtásával is egybehangzólag, mint annak képviselője, ezennel egyes akarattal és közegyetértéssel folyamodást határoz intézni Ő császári kir. apostoli Felségéhez a szóban levő szamosújvári örmény püspökség restauráltatásának a boldog emlékezetű III. Károly által a város részére a szamosújvári uradalom Inscriptioja ötletéből még 1738. ján. 30-án kiadott kiváltságlevélben a püspökségre vonatkozólag kimondott elvek alapján legkegyelmesebben leendő megengedése iránt; s ezen, az összes örménység egyházi érdekének előmozdítására szolgáló közhasznú nagy czél létesíthetésére és illetőleg a püspökség felállítására szükséges és a városban kezelendő pénz-alapot közadakozás útján szándékozáván előteremteni, — addig is, míg ez — felsőbb engedély mellett — megkísértetvén, kezdeményezésül a város majorsági pénztárából — legfelsőbb jóváhagyás reményében — e célra 20.000 osztr. ért. forintot szavaz meg államkötelezvényekben, melynek 5°/₁₀₀-os kamatja évenként a városi pénztárból a restaurálandó püspökség részére annak idejében ki fog szolgáltatni; felkértevén a tekintetes Tanács, hogy e határozatot végrehajtandó, a folyamodást mielőbb Ő császári kir. apostoli Felségéhez fölterjeszteni, s egyszersmind az adakozás gyűjtésére szükségelt legfelsőbb engedélyt, valamint azt is, hogy minden ez ügybeli tárgyalási okiratok, kiállítandó vevények és alapítványi okleveleknek a bélyegmentesség legkegyelmesebben megadásék, — kieszközölni sziveskedjék.

Szamosújvárt febr. 11-én 1860-ban tartott választott közönségi ülésből: Jakabb, Lászlóffy, László László esküdt polgár, Simai Salamon esküdt polgár.

Erre a határozatra hátriratban a tanács a következő választ adta:

Helyben hagyatik és a folyamodás Ő császári kir. apostoli Felségéhez a bécsi nagyontisztelendő P. P. Mechitharisták congregatiójának jelenleg itten levő general-procuratora: főtisztelendő Pater Sükür Ignác úr által felterjeszteni s a most említett főtisztelendő úr valamint ezen, úgy az e városban felállítani célba vett „általános gyakorlati ipartanoda“ ügyének is előmozdítására szükségelt lépések megtehetése tekintetéből felhatalmazó-levéllel elláttatni határoztatik.

Szamosújvárt febr. 15, 1860-ban tartott tanácsülésből: Lászlóffy,

10. *Fejezet. Felirat a Királyhoz.*

K. K. apost. Majestät, allergnädigster Herr und Kaiser!

Die allerhöchste Gnade und väterliche Fürsorge, die Euer k. k. apost. Majestät jeder gemeinnützigen und umsomehr der unentbehrlichsten und wichtigsten Anstalt der Cultus-Gemeinde stets zu widmen geruhen, ermüthigt den Clerus, den Magistrat und die Gemeinde der katholisch-armenischen Stadt Szamosujvár in Siebenbürgen Euer k. k. apost. Majestät allerunterthänigst die ehrfurchtsvollste Bitte zu unterbreiten, deren Realisirung schon Sr. Majestät Kaiser Carl VI. glorreichen Andenkens im Jahre 1738 angebahnt, und zu deren beabsichteter angestrebter Verwirklichung die unvergeszliche grosze Kaiserin Maria Theresia im Jahre 1746 einen weiteren Schritt gethan hat, und von deren factischer Erfüllung und ins Lebetreten allein das glückliche Fortbestehen der in Siebenbürgen und Ungarn wohnhaften katholischen Armenier von circa 20.000 Seelen, — so wie die Erhaltung ihres Ritus und ihrer Sprache hauptsächlich abhängig ist; — und diese allerunterthänigste Bitte beabsichtigt die Errichtung beziehungsweise die Restaurirung des armenisch katholischen Bisthums in Szamosujvár von der unbegrenzten Huld und Gnade Euer k. k. apost. Majestät zu erflehen.

Nicht Eitelkelt oder Prunksucht, sondern nur das dringenste Bedürfnisz ist der Grund, welcher die Stadt Szamosujvár zwingt dieselbe an den Stufen Euer k. k. apost. Majestät geheiligten Thrones vertrauensvoll zu unterbreiten und auch folgende Umstände zur groszmüthigen Berücksichtigung Euer k. k. apost. Majestät allerunterthänigst vorzutragen.

Die katholischen Armenier, welche sich im 17-ten Jahrhundert in Siebenbürgen niedergelassen, und in der Kirche ihre National-Sprache und ihren eigenen Ritus bis zum heutigen Tage treu bewahrt haben, hatten nicht nur in der Zeiten ihrer Ansiedelung, sondern auch späterhin ihre eigenen Bischöfe gehabt (deren einen: Auxentius Verzaresko eine Zeit lang, selbst die Leitung de vacanten römisch-katholischen Dioecese anvertraut war) und unter deren Leitung sie viele Beweise christlicher Tugenden und echter Unterthanstreue dem stets geliebten a. h. Regierenden Hause Österreich geliefert haben, so dasz sie der besonderen Gnade und Protection der jeweiligen k. Majestäten sich erfreuten. Schon Sr. Majestät Kaiser Carl VI. hat in der a. h. Inscriptional-Urkunde von 30-ten Jänner 1738 die Errichtung des katholisch-armenischen Bisthums in Szamosujvár, und die Dotirung desselben allergnädigst zu bewilligen geruht, wie die allerunterthänigst angeschlossene Copia des bezüglichen a. h. kaiserl. Rescriptes sub A) nachweist.

Dieselbe hochherzige Absicht verfolgte auch Wail. Ihre Majestät Kaiserin Maria Theresia, wie es aus einem im Jahre 1746 den 3-ten Dec. an den damaligen Thesaurarius Ignac Freiherrn von Bornemissza erlassenen Rescripte ersichtlich ist, dessen Copia hier ebenfalls ehrerbithigst beigeschlossen wird sub B).

Diese wohlthätigen h. kaiserlich. Absichten scheiterten jedoch an den gegen das Emporkommen der kath. armenischen Nation andererseits entsprungenen unüberwindlichen Hindernissen. — So kam es, dasz die gesammte Kirche kath. armenischen Ritus in Siebenbürgen durch die Regierung *provisorisch auf eine kurze unbestimmte Zeit*, untergeordnet, wodurch aber der kath. armenische Ritus, wie eine mütterlose Waise sich selbst sein einheitlicher Typus den Willkührlichkeiten und der individuellen Auffassung eizelner Seelsorger überlassen, somit das ganze Volk hinsichtlich seines kirchlichen Cultus und Ritus, seines Heiligsten, hirtelos wurde. Es ist zwar nicht nöthig die traurigen Folgen dieses verwaisten Zustandes näher zu erörtern, sie sprechen selbst schon zu laut, durch die erzeugten Thaten. Nur sei es noch erlaubt die traurige Thatsache hervorzuheben, dasz die kath. armenische Nation bezüglich ihrer Kirche und ihres Cultus alle Leiden der stiefmütterlichen Pflege zu ertragen hatte, und noch ertragen musz; so zwar, dasz venn ihr nicht bei Zeiten eine radicale Abhilfe zu Theil wird, dieselbe dem gänzlichen Verfall unvermeidlich anheim fallen musz.

Diese Umstände haben den Clerus, den Magistrat und die Gemeinde der Stadt Szamosujvár, als des einstigen Sitzes, der ehemahligen kath. armenischen Bischöfe und als die gröszte der in Siebenbürgen und Ungarn befindlichen kath. armenischen Gemeinden ermuthigt, sowohl im eigenen, als im Interesse der übrigen in Siebenbürgen und Ungarn zerstreiten kath. Armenier und Unterthanen Euer Majestät, die Eingangs allerunterthänigst vorgebrachte Bitte zu wagen, und dadurch zur Rettung der eigenen Kirche dringend die Gnade Euer k. k. apost. Majestät dahin anzuflehen, damit dasz von den glorreichen Ahnen Euer k. k. apost. Majestät bereits durch kaiserliches Wort zugesicherte kath. armenische Bisthum, durch die kaiserl. Macht und Gnade Euer k. k. apost. Majestät wieder restaurirt und im Sinne und nach den Andeutungen des unter A) ausgesprochenen kaiserlichen Willens ins Leben gerufen werde.

Sowie wir einerseits einsehen, dasz die Dotation des zu restaurirenden Bisthums dem Staate nicht zur Last fallen darf, hegen wir anderseits die feste Hoffnung, dasz diese Dotation mit vereinten Kräften der in der Monarchie lebenden Armenier, sobald zu diesem Zwecke die Sammlung solcher freiwilliger Gaben (wozu wir die allerhöchste Genehmigung hiemit zugleich erfliehen) a. h. bewilligt wird, zu Ehren Gottes und zum Schutze des a. h. Thrones zusammen gebracht wird; umso mehr, dasz wir eine schöne und

groszartige Cathedral-Kirche in Szamosujvár bereits besitzen, und die allertreueste Stadt Szamosujvár sub C) in Anhoffung¹⁾ der a. h. Genehmigung 20 Tausend Gulden in Staats-Obligationen zu dieser Dotation gewidmet hat, welche christlich-patriotische That gewisz alle Gemeiden und Kinder der Kirche armenischen Ritus zu solchartigen weiteren Opfern hinreizen wird.

Wir leben getrost der festen Überzeugung, dasz Euer k. k. apost. Majestät in gewohnter a. h. Gnade und Huld diese allerunterthänigste Bitte gewähren werden, wodurch unsere staatsbürgerliche Existenz mehr gesichert, und dem Emporblühen zugeführt, und der Kirche, als einzigen sicheren Basis alles weltlichen Wohlstandes, Sicherheit, Festigkeit, Einheit und Lebenskraft, zum Heile der Nation und des von ihr stets mit Gut und Blut geschützten und allverehrten Thrones Euer k. k. apost. Majestät zu Theil werden, durch welche ruhmreiche Handlung der Restaurierung dieses armenischen Bisthums unter Euer Majestät mächtigen Scepter, auch alles das, was a. h. Euer k. k. apost. Majestät Vorfahren begannen, aber nicht verwirklichen konnten, in Erfüllung gebracht werden würde.

Endlich erkühnen wir die a. h. Gnade Euer k. k. apost. Majestät dahin zu erflehen, dasz allen diesbezüglichen Verhandlungs-Acten, auszustellenden Empfangsscheinen und Stiftungen die Stempelfreiheit a. gnädigst gewährt werde.

Szamosujvár am 15-ten Febr. 1860. Allerunterthänigster Diener und Unterthanen: der Clerus, Magistrat und Gemeinderath der k. Freissadt Szamosujvár.

Gefertigt durch

Von Seite der Clerus:

Christoph Lukácsi mp.
Decan u. Stadt-Pfarrer.
Gregor Lengyel mp. cooperator,
Simon Kopár mp. Districts-
Notar u. cooperator,
Anton Mártonffi mp. cooperator.
Adeodat Csákány mp. cooperator.
Theodorus Papp mp. cooperator.

Von Seite der Gemeinde:

Adeodat Jakabb mp. Bürgermeister,
Anton Lászlóffy mp. Magistrats-Rath,
Martin Voith mp. Magistrats-Secretär.
Ladislaus László mp.
Salamon Simai mp.
Lukas Turesa mp.
Adeodat Duha mp.
Lukas Merza mp.
Adeodat Bárány mp.
Dr. Lucas Gajzágó mp.
Zacharias Gábrus mp.
Gregor Czetzy mp.

Ad num 193—1860. Kapesolatban az idei február 11-ről 193 sz. alatt hozott választott közönségi határozattal, az erdélyi örmény püspökség restauráltatása ötletéből, a bécsi P. P. Mechitharisták congregatioja titoknoka és general-procuratora főtisztelendő P. Sükür Ignác úr által az e városi polgármester úrhoz intézett

¹⁾ Nincs a németben Anhoffung, hanem csak Hoffnung főnév.

missilis-levél, s az abban foglalt utasítás következtében folyamodást kelletvén intézni a római Hitterjesztő-társulat bíbornok-főnökéhez: Barnabo Sándor úr Ő Eminenciájához, és annak előmozdítása végett egy kérelmet a római Szentszéknek Bécsben levő apostoli követéhez: érsek Luca Antonius Ő Excellentiájához, mind kettő pedig az utóbbinak leendő kézbesítés és az ügy pártolása végett egy külön kérelem mellett a cs. kir. magas vallás és közoktatásügyi miniszteriumhoz felterjesztendő lévén, — a folyamodás és kérelmek megkészítettvén, illő helyre juttatás végett, jelenleg rendkívüli birodalmi tanácsosi minőségben Bécsben levő polgármester Jakabb Bogdán úrhoz felküldetni határozatnak.

Szamosujvárt, Julius 6. 1860.

Korbuly.

Lászlóffy.

11. Fejezet. A Propagandához küldött kérelem.

Eminentissime Princeps S. R. Ecclesiae Cardinalis, Sacrae Fidei Propagandae Congregationis Praefecte!

Domine Gratosissime Benignissime!

Historica Ecclesiae nostrae perhibent monumenta, Armenos Transylvaniae inde a tempore Unionis ipsorum cum Ecclesia Romana, quae ipsa quoque opera et auspiciis ejusdem Sanctae Sedis Apostolicae contigit, in cunctis arduis Ecclesiae nostrae negotiis opem semper et auxilium Sanctae Sedis Apostolicae et S. Congregationis de Propaganda Fide, sub eujus in n u m e r a t a (?) cura et protectione steterunt, filiali cum fiducia implorasse, paternam semper experti ejusdem Sanctae Sedis et Summorum Pontificum erga Se benevolentiam atque elementiam. — Majorum nostrorum inducti exemplo, et Sanctae Sedis pia omnium Gentium Matris et Magistrae provocati benevolentia, nos devotissimi Sanctae Sedis Romanae filii, in praesenti Ecclesiae nostrae calamitate, qua lingua, ritus, liturgia et tractationes (?) Patrum nostrorum in manifestum adducti sunt discrimen, ad eandem Sanctam Sedem Apostolicam et Sacram fidei Propagandae Congregationem supplices recurrimus, orantes, ut Eadem maternae pietatis oculos in miserimum Ecclesiae Armenae in Transsylvania statum convertere dignetur.

Debiles sumus Eminentissime Princeps Cardinalis, debiliores cunctis gentibus et Ecclesiis, inter quas vivimus, et tristis temporum nostrorum conprobat experientia, quod debiles fortioribus sacrificentur, — nos quoque si nobis ipsis et viribus nostris relinquamur, elementis fortioribus, aliunde non bene erga nos affestis, nostrisque fidelibus et Ecclesiis inhiantibus, succumbamus et in praedam cedamus oportet, ni nobis succurratur. In hac infirmitatis nostrae conscientia spem omnem p. . . D. . . (?) reperimus in Sancta Sede Apostolica Romana et Sanctissimo Domino nostro Romano Pontifice, atque in Augussissimo Imperatore et Rege

nostro Apostolico, firmiter confidi fore, ut summae hae Potestates, pro innata sibi erga humiles et subjectos pietate et elementia, vacillantes confirmet, debiles sublevent, infirmos erigant, nosque adversus assultus potentiorum ac insidias, tutos praestent atque immunes.

Proinde officium propriae conservationis et existentiae obligationem nobis imponunt petere :

Ut Ecclesia Armena in Transsylvania suum habeat Vicarium Apostolicum, qui sit consecratus Episcopus et sedem suam Armenopoli habeat, quemadmodum fuit Episcopus consecratus et hic habuit sedem immortalis memoriae Episcopus Armenorum Auxentius Verziresko, cujus Episcopalia insignia hodie dum existunt in Ecclesia nostra ; — indignum enim reputamus. ut dum in hac Patria praeter Latini et Graeci Ritus Catholicus, etiam Schismatici, imo etiam variarum sectarum asseclae, atque etiam ipsi Israelitae suae gentis ritus et sectae habent superiorem Ecclesiasticum, soli Armeni Romano Catholici, qui in Transsylvania et Hungaria ad 20. mille animas numerant, hoc privilegio, quo ante Unionem cum Ecclesia Romana, et etiam post Unionem longo tempore gavisi sunt, destituantur. — Svadet id

a) damnum grave, quod ex neglectu et suppressione Ritus et Ecclesiae Armenae, non tantum in nationem, verum et praecipue in Religionem Catholicam redundaret —

b) magnum bonum, quod e tali restauratione specialiter Ecclesiae Catholicae accresceret. Schismatici enim Armeni, qui in vicina Bucovina, Moldavia, Valachia et Bessarabia numerosi valde habitant, quibuscum frequens est Patriae nostrae filiis commercium, si res Ecclesiasticae, Linguae, ritus et liturgiae nostrae meliori loco constitutas et florentes cernerent, prout quemadmodum nunc faciunt, ob horum neglectum, nos vituperarent et calumniarentur, ipsi quoque nobiscum et cum Sancta Ecclesia Romana in fidei unitate jungerentur, prout id complures ex illis, cum quibus haec de re consilia contulimus, non obscure declararunt.

Quapropter etiam atque oramus Eminentiam Vestram atque obsecramus, ut more suorum praedecessorum humillimam nostram Petitionem benigne acceptare, tueri et protegere dignetur ; quae petitio etiam Excelso Suae Majestatis Sacratissimae Gubernio nota est, cujus aequitas et magnus fervor gentis ejusque, inprimis Romano-Catholicae bonum spirituale et temporale pro viribus promovendi, est nobis pignus felicitis exitus Causae nostrae certissimum, cupientes, ut omne tandem negotium, pro quo necessaria quoque sumptuum dos ex parte jam procurata est, Deo optimo favente, optatum finem consequatur.

Tandem Eminentiam Vestram demississime oramus, ut Ipsa nos ad pedes Suae Sanctitatis adoratissimi Patris deferat, a quo Sanctam et Apostolicam benedictionem humillime imploramus cum

venia deosculandi Sacram Ipsius purpuram, et obsecramus insuper, ut Eminentia Vestra Reverendissima famulatum nostrum submissa cum reverentia omnique filiali cum humilitate oblatum acceptare et conservare dignetur.

Gratis et favoribus impensissime devoti profundissimo Venerationis cultu manemus.

Eminentissimi Domini Cardinalis Praefecti
Armenopoli — Szamosujvár — 6-a Iulii 1860
in Transsylvania

humillimi servi:

Clerus, Magistratus et Electa
Communitas Liberae Regiaeque
Civitatis Szamosujvár.

Subscripserint a parte Cleri:
Christophorus Lukácsi,
Parochus Armenopolitanus,
Gregorius Lengyel cooperatores,
Simeon Kopár cooperatores,
Adeodatus Csákány cooperatores,
Antonius Mártonfi cooperatores.

Adeodatus Korbuly senator,
Antonius Lászlóffi senator,
Martinus Voith secretarius,
Dr. Lucas Gajzágó,
Zacharias Gábrus,
Salamon Simai,
Gregorius Czetetz membra
Communitatis Electae.

Hátirat: Ad Eminentissimum Principem Cardinalem Dominum Alexandrum Comitem de Barnabo Sacrae Congregationis de propaganda fide Praefectum — humillime preces Cleri, Magistratus et Communitatis Liberae Regiaeque Civitatis Szamosujvár (Armenopolis) in Transsylvania — intuitu restorationis ritus Armeni Episcopatus in Transsylvania.

12. Fejezet. Kérelem a bécsi apostoli nuncziushoz.

Excellentissime ac Reverendissime Domine Archiepiscopo,
Nuntie Apostolice, Domine Gratosissime Benignissime!

Quum status Ecclesiae nostrae Armeno-Catholicae in Transsylvania — e rationibus prope ante biennium, dum Excellentiam Vestram Archiepiscopalem hic Szamosujvárini honorem habuissimus venerandi, tum scripto, tum viva voce factis, Excellentiae Vestrae Archiepiscopali apprimè notos, — ad hodiernum usque haud emendatus, imo de die in diem adhuc labefactus sit; motivo existendi, et Ecclesiam, ritum, linguam et institutiones Patrum nostrorum conservandi, potenter inducti, ad S. Seden Romanam et Sacram de Propaganda fide Congregationem humillime preces fundere audemus.

Ast, ut praesentem nostrum humilem ac pium conatum felix et optatus coronet successus, potens Excellentiae Vestrae Archiepiscopalis patrocinium implorare haud desistimus, orantes, et filiali

cum fiducia rogantes Excellentiam Vestram Archiepiscopalem, ut supplices nostras preces ad Sacram fidei propagandae Congregationem demississime directas heic humillime adclusas suo loco gratiose promovere, potenti Suo patrocinio fulcire, et nos, causamve nostram justam et legitimam manutenere, commendareve pro inna tibi benevolentia non dedignetur.

Excellentissime Domine Archiepiscopo, Nuntie Apostolice! Sicut malum e neglectu et suppressione Ecclesiae, ritus, lingvae et institutionum nostrarum emergent, ita et bonum ex eorum restauratione et conservatione enascens ingens est et ponderosum; res enim haec non nos solos, hujus Ecclesiae filios, sed et praecipuis universam Ecclesiam catholicam respicit; in vicinis enim, Transsylvaniae prope adjacentibus Provinciis, uti: in Bucovina, Moldava, Valachia et Bessarabia residentes, et oras has mercimoniorum causa non semel petentes numerosi Armeni Schismatici res nostras, Ecclesiastico respectu meliori loco positas cernentes, nec ab unione, ut hucdum fecerunt, abhorrescere, nec Ecclesiam Romanam vituperio et calumniis, — quamquam indigne — afficere, imo nobiscum et cum Ecclesia Romana uniri optabunt, anhelabuntque; e contra, si res nostrae non tantum aliam, optabiliorem, non induerint faciem, sed plane in praesenti desolatu statu manserint, lata aperietur Schismaticis Armenis via Ecclesiam Romanam in posterum quoque calumniandi, et ab unione se penitus subtrahendi.

Hoc igitur ex obtutu dignabitur Excellentia Vestra Archiepiscopalis nos causamque nostram potenti suo patrocinio tueri, — quod iterum atque iterum e gratiosa Excellentiae Vestrae Archiepiscopalis benevolentia filiali cum fiducia supplicantes, Gratiis et favoribus commendati, in jugi profundae Venerationis cultu perseverantes, sumus Excellentiae Vestrae Archiepiscopalis

Armenopoli - Szamosujvár — die 6-a Julii 1860.

humillimi servi:

Clerus, Magistratus, et Electa
Communitas Liberae Regiaeque
Civitatis Szamosujvár.

Subscripserunt a parte Cleri:

Christophorus Lukácsi
Parochus Armenopolitanus,
Gregorius Lengyel cooperator,
Simeon Kopár cooperator,
Adeodatus Csákány cooperator,
Antonius Mártonfi cooperator.

Adeodatus Korbuly senator,
Antonius Lászlófi senator,
Martinus Voith secretarius,
Dr. Lucas Gajzágó,
Zacharias Gábrus,
Salamon Simai,
Gregorius Czetz, membra
Communitatis Electae.

Hátirat: Ad Excellentissimum ac Reverendissimum Dominum Antonium de Luca, Archiepiscopum Tharsensem, Sanctae Sedis Apostolicae apud Caesareo-Regiam aulam Austriacam Nuntium — humillimae preces Cleri, Magistratus et Communitatis L. R. Civitatis Szamosujvár (Armenopolis) in Transsylvania, — intuitu pro-

motionis Recursus adlusi in objecto Restaurationis ritus Armeni in Transsylvania Episcopatus.

*

Az itt közölt három folyamodást (király Ő Felsege, a bécsi pápai nuncius, a propaganda) a P. Sükür részére kiállított felhatalmazással együtt a város következő sorok kíséretében küldötte fel Bécsbe Jakabb Bogdánhoz, hírneves polgármesterünkhöz, ki akkor éppen a császári székvárosban tartózkodott:

Méltóságos Jakabb Bogdán úrnak

Bécs, Heumarkt Nro 642 II. Stock.

Az erdélyi örmény püspökség restaurálataása tárgyában a nagytiszteletű P. P. Mechitharisták congregatiojának titoknoka és general-procuratora: főtisztelendő Pater Sükür Ignác úr által közölt minták szerint — azonban némely szükségeseknek talált változtatásokkal — összeállított folyamodások hivatalos tisztelettel és azon kéréssel küldetnek fel Méltóságodhoz, miszerint azokat maga részéről is aláírva, illő helyre benyújtani és hathatós pártfogásával előmozdítani méltóztatnék.

Szamosújvárt, Július 6. 1860.

Korbuly.

Lászlóffy.

*

A felhatalmazás szövege a következő:

Felhatalmazás, mely szerint szab. kir. Szamosújvár városa tanácsa és választott közönsége részéről és nevében a bécsi P. P. Mechitharisták-Congregatiojának titoknoka és general-procuratora: főtisztelendő P. Sükür Ignác úr felhatalmaztatik és megbizatik, hogy a boldog emlékezetű VI. Károly és Mária Theresia Ő Felsegeik által megállapított szamosújvári örmény püspökség restaurálataása, ugy az e városban felállítani czélba vett „általános gyakorlati ipar-tanoda“ (Practisch Real-Polytechnikum) létesítése iránt Ő Felsegéhez a városi közönség részéről intézett két különrendbeli folyamodást legmagasabb helyre benyujthassa, s ezeknek legkegyelmesebben leendő elhatározását eszközölhesse s e tekintetben a városi közönség javára és hasznára minden szükséges lépéseket illő helyen megtchessen.

Kelt szab. kir. Szamosújvár városában 1860. febr. 15. tartott tanácsülésben: Jakabb.

13. Fejezet. A főkormányzsek leirata.

A főkormányzsek ⁹⁶⁸⁵⁻¹⁸⁶²_{1. 88.} sz. alatt ezeket írja a városnak:

A szamosújvári örmény szertartásu katolikus papság és község 1860-ban Julius 6-án kërlevelet intézett a romai hitterjesztõ gyülekezet elnökéhez, s illetõleg a romai szentszékhez azért ese-

dezvén, hogy az erdélyi örmény szertartásu katholikus püspökség, melynek székhelye Szamosujvár városa lenne, állittassék vissza. Ezen folyamodványt az Örményszertartásu papság, tanács és község másolatban felküldötte a Vallás és közoktatásügyi Cs. kir. ministeriumhoz azért könyörögvén, hogy a Cs. kir. Vallás és közoktatásügyi ministerium is maga részéről azt pártolván, hivatalos uton juttassa a romai hitterjesztő egylet elnökéhez. A Cs. kir. vallás és közoktatásügyi ministerium ezen folyamodványt 1860-iki September hava 28-án $\frac{11384}{3375}$ -száma alatt leküldötte az Erdélyi volt Cs. kir. helytartósághoz a végett, hogy a helytartóság tegyen jelentést az iránt: ha vallyon a szamosujvári örmény község kérelmét osztják általában az erdélyi örmény szertartásu megyék hiveiis? és ha vallyon politikai tekintetben ajánlhatóe ezen kívánat pártolása? s végre, ha vallyon vané kilátás az örményszertartásu Apostolicus Vicarius dotatioja biztosítására nélkül, hogy az acrarium ezen tekintetben igénybe vétessék? Az erdélyi volt es. kir. helytartóság, mielőtt a vallás és közoktatásügyi ministerium amaz felhívására felelt volna, a leküldött ezen tárgyra vonatkozó irományokat 1860-ki november 30-án $\frac{20271}{3026}$ -száma alatt véleményes nyilatkozat végett erdélyi püspök Dr. Haynald Lajos önmltgával közlötöte, püspök önmlga véleményes jelentését 1861-ki 2069 száma alatt ide beadván, az innen 1861-ki 10616 főkormányzéki szám alatt Ö Cs. és kir. apostoli Felségéhez fölterjesztetett, a honnan 1862-i 967 udvari szám alatt azon legkegyelmesebb kir. leirat érkezett ide, miszerint — meghagyatott ezen kir. főkormányzéknek, hogy tegyen jelentést legfelsőbb helyre az iránt, ha vallyon lehet-e kilátás az örmény szertartásu önálló püspökség dotatioja biztosítására a nélkül, hogy az állam pénztár ezen tekintetben igénybe vétessék? mert miután tudva van, hogy dotatio cím alatt csakis 12000 váltó ft. létezik töke alap gyanánt, minek évi kamata 240 ezüst fto tészen, ha ezen pénz alap, melynek kamata most a szamosujvári anyaegyház szükségeire fordittatik, ennek megrövidítésével eredeti céljára t. i. a püspökség dotatiojára fordittatnék, s efelelt a szamosujvári község által felajánlott 40000 frt földtehermentesítési papir, tulajdonképen ennek évenkénti 2000 frto tevő kamata, ugyancsak a püspökség részére folyová tétessék; kérdést nem szenved, miként ezen összeg a püspöki méltóság fentartására és ezen hivatalal járó költségek elhordozására elégséges nem lenne, mihez képest szükség előre az évi fizetés mennyiségét a segély-személyzetre kiterjedőleg megalapítani, — a forrást, a melyből a szükséges pénz évenként kiállittatnék, kimutatni, s jelesen azon szempontot kiemelni: vallyon az egész honban csak nyolcz ezer lelket számláló örmény lakosság, ismeretes hitbuzgósága mellett is, képes és hajlando leende az évenkénti szükségletek elhordozására?

Ezek folytán meghagyatik a szamosujvári nemes tanácsnak, miszerint az a szamosujvári örmény szertartásu községgel egyetértőleg

nyilatkozatát ide írja meg az iránt: az örmény szertartású püspökséget Szamosújvárt micsoda segély-személyzettel véli felállítandónak? a püspöknek külön, és a segély-személyzetnek külön a püspöki méltóság fenntartására, és az ezen hivatallal járó költségek elhordozására szükségelt évenkénti fizetését milyen összegben? és micsoda jövedelmi forrásból gondolja kiállithatonak? és állandoul biztosithatonak? a nélkül, hogy az állam pénztár ezen tekintetben igénybe vétessék.

Az erdélyi nagyfejedelemség kir. főkormányzérének — Kolozsvárt május 23-án 1862-ben tartott üléséből

Papp

Moga.

Erre a város a következőket írta a főkormányzérének:

776—1862,

Felséges kir. Főkormányzérék!

Idei Május 23-ról $\frac{9685}{1. 88}$ sz. a. ide lehatott kegyelmes rendelet ötletéből, minekutána az erdélyi örmény szertartású katolikus püspökség visszaállítása tárgyában, erdélyi püspök dr. Haynald Lajos ur Ő nagyméltósága még 1861-ben 2069 szám alatt a felséges kir. főkormányzéréhez beadott ugyanazon évben 10616 főkormányzéréki szám alatt Ő Cs. kir. apostoli Felségéhez fölterjesztett s onnan idei 967 udvari szám alatt visszaérkezett véleményes jelentése a fennebb tisztelt 9685 sz. alatti kegyelmes rendeletben föl van ugyan említve, de azzal kapcsolatban ide le nem küldetett, annak hiányában pedig a kérdésben forgó szerfelett fontos, s az erdélyi örményekre valósággal életkérdéssé vált tárgyhoz tüzetesen hozzá szólnánk s felparancsolt nyilatkozatunkat úgy, hogy ezen ügy minden oldalról fölfejtve és a netaláni nehézségek alaposan megoldva legyenek — megtennünk lehetetlen, annál fogva mély alázattal esedezünk a felséges kir. főkormányzérének, miszerint érdekelt 2069—1861 sz. alatti nyilatkozatát az erdélyi püspök ur Ő nagyméltóságának akár eredetben, akár pedig másolatilag a dolog sietősége tekintetéből mielőbb ide kegyelmesen leküldeni méltóztassék. Örökös mély tisztelettel lévén

A felséges kir. főkormányzérének

Szamosújvárt Július 1. 1862. tartott tanácsüléséből
alázatos szolgája

Szab. kir. Szamosújvár város tanácsa.

Feliratunkra a főkormányzérék ezt a választ adta:

15260—1862

e. 131

Szamosújvár sz. Kir. Város Nemes Tanácsának!

Egy olyan írományt, melyet egy Dicasterium egy akár politikai, akár egyházi hatóságtól maga tájékoztatására vett be, nem lehetvén kiadni, az erdélyi püspök Dr. Haynald Lajos Őnmlga

által a Szamosujvárt felállítani tervezett örmény szertartásu Kath. püspökségre nézve tett, s ide beadott nyilatkozat nem közölhető: ennél fogva a Városi és Tanácsnak 1862-ki 776. száma alatt ide tett jelentése folytán meghagyatik, miszerint azon kérdésekre, melyek ezen tárgyban az 1862-ki 9685 főkörmányszéki szám alatt oda intézett főkörmányszéki rendeletben kitéüzték, feleletét adja be.

Az erd. n. Fejedelemségbeli Kir. főkörmányszékének
Kolozsvárt Aug. 16. 1862 tartott üléséből

Kovácsnai
titoknok.

14. Fejezet. Három jegyzőkönyv.

Szamosujvart 1863. Május 7-én főbíró Lászlóffy Antal ur elnöklése alatt szamosujvári örmény községi értekezleti gyűlés jegyzőkönyve.

Jelen vannak: Fötiszt. Mártonfi Antal segédlelkész, Bárány Lukács tanácsos, Korbuly Dávid tanácsos, ifj. Szongott Kristóf tanácsos; az esküdt polgárok közül: Merza Lukács, Voith Miklós, Dájbukát János, Bárány Bogdán, Mártonfi János, id. Szongott Kristóf, László János, László László, Placsintár Dávid, Pál László, Dr. Gajzágó Lukács, Dsehez Péter, Ábrahám Emanuel, Bányai Miklós, Nyegrutz Kristóf, Kopár Márton, Moldován Simon, id. Simai Márton, ifj. Duha Kristóf, ifj. Simai Tódor, Haragai István, Flora Antal, Deák Gergely, Turcsa Kajtán, Gábrus Zachariás, Voith Márton főjegyző, tollvivő.

Főbíró Lászlóffy Antal ur előadja, hogy miután a fels. kir. főkörmányszék idei Ápril 3-ról kelt k. rendeletében a helybeli tanácsot oda utasította, miszerint a tavali május 23-ról kelt meghagyás értelmében, a tanács a szamosujvári örmény szertartásu községgel egyetértőleg adjon nyilatkozatot az iránt, hogy a szamosujvári örmény Papság és közönség által kért erdélyi örmény szertartásu Püspökség felállítása tárgyában a Szamosujvart felállítandó Püspökséget micsoda segéd-személlyezettel véli felállítandónak és hogy a Püspöknek külön és a segéd-személlyezetnek külön a püspöki méltóság fentartására és az ezen hivatallal járó költségek hordozására szükségelt évi fizetések milyen összegben és micsoda alapból gondolja kiállithatónak a nélkül, hogy az államkinestár megterhelhetnék?

Ez okból szükségesnek tartotta ezen, az összes erdélyi örmény nemzetet érdeklő ügyben, mielőtt az a maga illetékes utján tárgyalathatnék, egy előleges értekezletet tartani, s azért üdvözlővén a megjelent tagokat, felhívja: a kérdésben forgó tárgyra nézve nézeteiknek nyilvánítására, egyszersmind indítványozván, hogy egy bizottság neveztessek ki, mely a helybeli örmény szertartásu főt. Plebános és segédlelkész urakkal egyetértőleg a fennebb tisztelt kegy. rendeletben kitéüzt kérdések alapos megoldhatása tekintetéből körülményes és okadatott javallatot készítsen és azt további tüzetes tárgyalás végett adja be.

Az indítvány közmegegyezéssel elfogadtván, Bárány Lukács, dr. Gajzágó Lukács, Moldován Simon, ifj. Simai Tódor, Gábrus Zachariás és tollvivőül Voith Márton urak azon megbizással neveztetnek ki, hogy főt. plebános Lukácsi Kristóf ural és a helybeli örmény szertartású tisztelendő papsággal egyetértőleg a kérdés alatti tárgyban dolgozzanak ki egy körülményesen okadatolt javallatot s azt lehető legsietőbben (s ha lehet e hó 12-ig) adják be az e részbeni közreműködésre a főt. plebános ur is felkérve.

*

Esperes-plebános főt. Lukácsi Kristóf urnak. Helyben.

Hogy a nmgu erd. k. főkörmányszéktől még tavali máj. 23-án, a helybeli városi tanácshoz lehetott k. rendeletben kitűzött azon kérdésekre, hogy

A Szamosújvárt fellitandó örmény szert. Püspökséget micsoda segédszemélyzettel véli ellátandónak?

Hogy a püspöknek külön és segédszemélyzetének ismét külön a püspöki méltóság fentartására és az ezen hivatallal összekötött költségek hordozására szükséges fizetés milyen összegben és micsoda jövedelmi forrásból lenne kiállitható s állandoul biztositható a nélkül, hogy az állampénztár ezen tekintetben igénybe vétetnék? A minden szamosújvári örmény ajku polgár által ohajtott módon s a több évek hosszu során erre nézve forrón táplált reményeket kielégítőleg lehessen megfelelni:

A mai napon a tanács és esküdt közönség s számos városi polgár jelenlétében tartott előleges értekezlet városi tanácsos Bárány Lukács, esküdtek: dr. Gajzágó Lukács, Moldován Simon, továbbá városi polgárok ifj. Simai Tódor, Gábrus Zachariás és főjegyző Voith Márton urak személyében egy bizottságot nevezett ki, mely a főt. plebános ural és a helybeli tiszt. örmény szert. papsággal egyetértőleg az irt kérdésekre a lehető legsietőbben s ha csak lehet e hó 12-ig kimerítő és körülményesen okadatolt javallatot készitsen.

Midőn főt. ur ezen bizottságban való részvételre s a közös cél elérésére minden esetre mellőzhetlen közreműködésre teljes bizalommal felkértek, — kitünő tisztelettel maradunk

Főtisztelendő urnak

Szamosújvárt máj 7. 1863. tartott értekezleti gyűlésből kész szolgái: Voith tollvivő.

*

Jegyzőkönyv a Szamosújvárt Május 10-én 1863-ban tartott bizottmányi gyűlésről. Jelen vannak a város főbirájának elnöktele alatt tartott örmény szertartású község előleges értekezletéből ki-nevezett következő tagok: elnök főtisztelendő Lukácsi Kristóf esperes és örmény szertartású plebános. Az örmény szertartású papság részéről: tiszt. Lengyel Gergely, tiszt. Kopár Simon, tiszt. Mártonfi Antal, tiszt. Csákány Adeodat segédlelkészek; az értekezlet részéről Bárány Lukács tanácsos, dr. Gajzágó Lukács, Moldován Simon, ifj. Simai Tódor, Voith Márton.

Tárgy. Az e hó 7-ről felvett előleges értekezlet jegyzőkönyve szerint ezen bizottság a végett nevezetvéni ki, miszerint az erdélyi kir. főkörmányszékek tavali május 23-ról . . . (l. előbb).

Vélemény. A bizottság minden körülménynek a jelenben, valamint az ezen kérdés körül évek hosszú során észlelt eseményeknek a multban illő tekintetbe vételével s érett megfontolás után, a Szamosujvár városába teendő székhelylyel felállítandó örmény szert. róm. kath. püspökség kérdésében véleményét a következőkben foglalja össze :

1) Hogy az itt felállítandó püspökség minden erdélyi örmények megyés püspöke legyen s mint ilyennek segéd-személyzete egy prepostból, három kanonokból, kiknek egyike a mindenkori szamosujvári, másika az erzsébetvárosi plebános lenne s egy titkárból álljon; továbbá, hogy a püspök az ötet megillető állás méltóságához illően foglalhassa el s az elébe szabott hivatali teendők által igényelt költségek fedezésére kellő eszközökkel birjon, szükségesnek találja a bizottság, hogy

Maga a püspök évi 6000 frt készpénzbeli fizetéssel és Szamosujvár város közönsége által adandó ingyen szállással, a prepost évi 2000 frt fizetéssel szállás nélkül; az első kanonok 1400 frttal szállás nélkül, a második és harmadik kanonok a szamosujvári és erzsébetvárosi mindenkori örmény szert. plebánosok személyeiben, — az általuk viselt ezen hivatalos állással egybekötött s kanonoki méltóságaiknak megfelelőleg szervezendő fizetéssel és szállással legyenek ellátva, azon meggyőződésben levén, hogy a fenn kiirt fizetéseknél kevesebbrel egyik sem állhatna fenn.

A mi azon kűtfóket illeti, melyekből a mondott kiadások fedeztetethetnének, erre nézve a bizottmány azon vélekedésben van, hogy

Mirekutána a püspökség felállítására Szamosujvár városa esküdt közönsége még 1860-ban febr. 11-én a város majorsági pénztárából már megszavazott 20 ezer frt alaptökének kamatai, ha szinte azok b. e. VI. Károly ő felsége által az örmény szert. püspök asztala számára 1738. ján. 30-án adományozott 12 ezer forintnak kamataival egyesítettnének is, az erre szükséges dotatiót kellőleg nem fedeznék, a bizottság ohajtandónak látja, sőt a szamosujvári tanács és esküdt közönségnek e részben többször nyilvánított meleg részvételtől biztosan remélhetőnek hiszi, miszerint azon 20 ezeret is, melyet a fentebbi 20 ezerrel egyidejűleg a Szamosujvárt felállítando Polytechnicumra szánt, s melynek szükségessége a jelenleg e városon fennálló tanoda (algymnasium) mellett s Kolozsvárhoz oly közel, egyelőre nélkülözhetőnek mutatkozik, — a püspökség dotatiójára szentelendi a városi közönség. E felett reményli, hogy valamint az erdélyi örmény közönségek s a nemzet egyes erdélyi és magyarhoni fiainak buzgalma, továbbá a magyar egyház főpapjainak ismeretes bőkezűsége és áldozatkészsége, úgy kiválólag s mindenek felett az uralkodó Felségnek más egyházakkal is éreztetett atyai kegyelme hozzá fogván járulni: az ezen

dotatiohoz szükséges alaptőke közadakozás útján kiállíthatatik. Ezen közadakozás megindíthatására az engedélynek mindkét magyar házára nézve megadatásáért folyamodást véleményezvén.

Addig is pedig, míg a fenn körvonalozott kiadásokra szükséges alaptőke összegyűjtethetnék, a bizottság e püspökség felállításának sürgős voltát tekintve, elégségesnek látná csak is, ha a megnevezett állomások egyelőre csak sythemizáltatnának ugyan, azonban csak is a püspöki, a két plebános által viselendő két kanonoki és az egy titkári állomás töltenék be, a preposti és első kanonoki állomások betöltése akkorra hagyatván fenn, midőn a nemzetnek az arra szükséges — innen-onnan összegyűjtendő — pénz-ereje azt megengedné.

Egyéb iránt a bizottság megjegyzendőnek találja azt is, hogy ezen püspökség miatt sem a székes-egyházra, sem a papnövelde építésére szükséges költséggel másnak terhére nem volna a nemzet, miután Szamosujvárt egy elég díszes egyházzal és a szükséges számú papnövendékek neveltetésére kellő alapítványi tőkével már bír.

Továbbá a boldog emlékezetű VI. Károly ő Felségének 1738 évi Privilegiuma ezen szavaira: „Nos vero, ut Armenae in Transsylvania nationi S. R. Catholicae ibidem unitae ex suo pariter unito Clero Episcopus admittatur ejusdem denominatione et praesentatione Majestati Nostrae semper reservata clementer resolverimus“ — hivatkozva, megkérendőnek véleményezi a bizottság Ő es. apost. kir. Felségét, miszerint azt, hogy a szamosujvári örmény püspökségre saját saecularis papságából választhasson és terjeszthessen fel legfelsőbb kinevezés végett az örmény nemzet: kegyelmesen megengedni méltóztasson.

Vége a bizottság azon ohajtását fejezi ki, hogy az örmény püspökség kérdésében minden, felsőbb helyre tett felterjesztések, valamint az eddig és most történt, úgy ezután is mindig az örmény szert. tiszt. papsággal is aláíratassanak.

Miről a jegyzőkönyv bezáratott és aláíratott.

Szamosujvárt 1863. Rogate vasárnapon, Május 10.

Lukácsi Kristóf	Bárány Lukács tanácsos,
szamosujvári örmény szert. plebános,	Moldován Simon esküdt polgár,
Lengyel Gergely segédlelkész,	Dr. Gajzágó Lukács esküdt polgár,
Kopár Simon s. k. segédpap,	Voith Márton főjegyző,
Csákány Adeodat, segédpap,	mint bizottsági tollvivő.
Mártonfi Antal segédpap,	

*

Szamosujvárt Junius 2-án 1863. tartott tanácsi és esküdt közönségi elegy gyűlésben főbiró Lászlóffy Antal elnöklete alatt jelen voltak a tanács részéről: Govrik Tódor, Szongott Kristóf, Merza Lukács tanácsosok, Voith Márton főjegyző. A választott közönség részéről: Simai János főszónok, Placsintár Dávid alszónok, Czetz Gergely, Duha Kristóf, Beteg János, Bárány Bogdán, id. Szongott Kristóf, Voith Miklós, Placsintár Bálint, dr. Gajzágó

László, dr. Gajzágó Lukács, Szappanyos Miklós, Mártonfi János, Moldován Simon, Szenkovics Kristóf, Gajzágó Izsák, Kasza Gergely, Szappanyos Tódor, László László, László János, id. Simai Gergely, id. Simai Márton, Simai Tódor, Dájbukát János, Pál László, Dsehez Péter, Pakulár Mózes.

675—1863. Elnök főbíró ur mult Május hava 7-ről kinevezett bizottság által, a szamosujvári székhelylyel visszaállítandó örmény püspökség személyzetének és ennek fizetése mennyiségéről s azon forrásokról, honnan ezek fedeztethetnének, ugyanazon hó Május 10-én felvett jegyzőkönyvében letett véleményét felolvastatja.

A közgyűlés a fels. kir. főkormányzékhez felterjesztendő nyilatkozatban kijelenteni határozza, miszerint jóllehet a közgyűlés ezen kérdés előleges megvitatására a V. Clerussal egyetértőleg eszközölhető megállapodás nyeresére kiküldött bizottság véleményét mind a püspökség és annak személyzeti létszámára, mind pedig annak évi dotatiojára és azon forrásokra nézve, a honnan ezeket fedezhetőknek látja, — osztja s avval tökéletesen egy értelemben van, mivel mind az által az amugy is sokfelől igénybe vett állami pénztárnak nem szeretne annyira terhére esni, egy részről, más részről mert nem hiszi, hogy az örménység magára hagyatva a tetemes összegre menő évi kiadást most egyelőre megbirhassa, addig is, míg részint az országos közadakozás, részint a Cs. és apost. kir. Felség kegyelmének hozzájárulásával a bizottság által tett vélemény szerinti püspökség létesíthetnék, a pillanatnyi szükségét kielégítve látná azáltal is, ahogy addig egy apostoli vicarius választatnék és erősíttetnék meg cum jure ordinandi; ki mint ilyen az erdélyi latin szertartású megyés püspöktől független állásban legyen s kinek fizetése évenként a VI. Károly Ő Felsége által ajándékozott 12 ezer frtnak, továbbá a város által e célra szánt 20 ezer és a polytechnicumra ajánlott ugyancsak 20 ezer frtnak kamatai lennének.

Látta: Merza h. elnök.

Voith főjegyző.

*

Még mielőtt a város az említett gyűléseket megtartotta volna, a főkormányzék ezt a leiratot küldötte a tanácshoz:

31161—1863

e 70.

Szamosujvár szab. kir. város ns. Tanácsának

Mult év Május 23-ról 9685 főkormányzékéki szám alatt meghagyatott volt a ns. tanácsnak, miszerint a szamosujvári örmény papság és község által kért erdélyi örmény szertartású püspökség felállítása tárgyában nyilatkozatát ide tegye meg és annak mind- eddig eleget nem tett, — aztat annyival is inkább szükségesnek találja e kir. kormányzék komolyan sürgetni, mivel másfelő Urunk Ő Felségének folyó évi Böjtmáshó 27-ről 1466 udvari szám

alatt kelt legkegyelmesebb kir. rendeletnél fogva sürgettén, — felelős a ns. tanács.

Az erd. kir. főkormányzéknek Kolozsvártt April 30. 1863 tartott üléséből

Crenwille

Páll Sándor.

15. Fejezet. Simay Gergely polgármester indítványa.

254—1868. Elnök polgármester az örmény nemzetnek e házában szinte két század előtti megtelepedése alkalmával már létezett s ezután is bizonyos ideig fennállott, de a közbejött mostoha körülmények miatt mind ez ideig betöltetlen álló örmény püspökség visszaállítása szükségének és jogosságának indokolt előterjesztésével indítványozza, miszerint:

Intéztessék kérvény a nagyméltóságú magyar. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz az örmény püspökségnek államköltségen szamosújvári székhellyel leendő visszaállítása iránt, alapul felhozván:

a) Az idegenszerű jelenlegi főpásztori igazgatásnak mostohasága és sikertelensége, s a restaurálandó nemzeti egyházi kormányzatnak czélszerűsége.

b) VI. Károly és Mária Terezia uralkodóknak e részben már tett királyi intézkedéseik.

c) Az alkotmány helyreállításával érvényükbe visszahelyezett, az egyházak egyenjoguságára vonatkozó 1848-ki törvények.

d) Az állam terheinek hordozásához jeletékeny mértékben való hozzájárulásunk.

e) A hasonló egyházszertertársnak analogiája és mindezeknél fogva

f) Egyházi ügyeinkben az állam-segély igénybe vehetésének jogosultsága.

Mely indítványt elnök azon kijelentéssel köti össze, hogy a nagy horderejű tárgyban való tanácskozás megkönnyítése tekintetéből az érdekelt kérvény egy a végett tartott értekezletben formuláztatván, úgy magát a püspökség kérdését, mint a fogalmazott szerkezetet érdemleges tárgyalás és elhatározás végett a közgyűlés elejébe terjeszti.

A közgyűlés polgármester indítványában saját érzelmeinek s legforróbb ohajtásának hű tükrét és valódi kinyomatát szemlélvén, az indítvány nagy fontosságához méltóan, az örmény püspökségnek, mint nemzet-egyházi fenmaradásunk egyedüli biztosítékának visszaállítását multhatatlanul szükségesnek látva, az indítványozott kérelmezést, illetőleg az egész terjedelmében felolvasott kérvény-szerkezetet általános tetszés-nyilvánítással és egyhangúlag elfogadta, s annak az illető nagyméltóságú magyar kir. vallás- és közoktatásügyi ministeriumhoz leendő felterjesztését olyképpen határozza el, hogy mielőtt a fölterjesztés megtörténne,

ezen — úgy szólva — concret nemzeti ügyben hasonló maguktartása végett szólíttassanak fel: a nemzet-rokon Erzsébet szab. kir. városi törvényhatóság, valamint a gyergyó-szt-miklósi és szépvízi örmény egyház-községek is, felkérve, hogy e részbeni megállapodásaik eredményéről sziveskedjenek legkésőbb Márczius 20-ig a közgyűlést annyival is inkább értesíteni, minthogy ezen idő bekövetkeztével, az érdekelt tárgy sürgössége tekintetéből a felterjesztés már csak azért sem szenvedhet további késedelmet, mert nagyon kívánatosnak s magára az ügyre előnyösnek tűnik fel, hogy a magyar képviselőház előtt tárgyalandó belkormányzati költségvetés alkalmával egyidejűleg a fennemlített kérvény tárgyalása is a nagyméltóságú magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium előtt legyen.

A Szamosujvár szab. kir. városi közönségének Február 22-én 1868 tartott közgyűléséből

Bárány főbíró,
Czetz képviselő,

Simay polgármester,
Voith főjegyző.

16. Fejezet. Városunk felszólítást intéz a három örmény testvér-helységhez.

254—1868.

a) Szabad kir. Erzsébetvárosa tekintetes közönségének
Erzsébetváros.

b) Nemes Gyergyó-Szt-Miklós mezőváros örmény egyházának.
főt. Merza Antal plebános ur kezére

Gyergyó-Szt-Miklós.

c) Nemes Csik-Szépviz községe tekintetes örmény egyházának
főt. Pap Tivadar plebános ur kezére

Csik-Szépviz.

Kedves barátaink és atyánkfiai!

Ha azok, kikhez jelen szavainkat intézzük, nem ugyanazon édes anyának gyermekei s nem testvéreink lennének, kiknek lelkök örömben repdes, ha gondolatainkkal nemzetünk dicső multján me-rengenek; s ha a lehanyatlott fényes napnak bár egy-egy halovány sugarát visszavarázsolhatni reménylik; szóval, kiknek bánatuk és örömük velünk együtt közös és egyetemes ne volna; nem a rokoni indulat és testvéri szeretet őszinte, s azért egyszerű hangján, hanem a hideg logika meggyőző érveivel szállanak hozzájuk

Lelkeseést kelteni azoknál, kiknek azt ugyanazon forrás nyitja, mely nekünk: nem volna egyéb, mint megsértése nemzetünk emelkedett geniuszának s kételkedés a legszentebb érzelmek iránt.

Kedves barátaink és atyánkfiai iránti teljes bizalmunk jelét tehát az által véljük leginkább feltüntethetni, ha minden commen-

tár nélkül közöljük azon coneret nemzeti ügyet, melynek foganatosítása iránt felsőbb helyen lépést tenni elhatározott szándékunk.

E tekintetből záradékaival együtt ide mellékeljük a már tetteleg létezett, de a közbejött kedvezőtlen körülmények miatt mind ez ideig betöltetlen álló erdélyi örmény püspökség restauratiojára azon kérvény szerkezetét, melyet városi egyetemünk a folyó febr. hava 22-én tartott közgyűlésében egyhangúlag elfogadott és határozatra emelt, melynek az illető ministeriumhoz leendő felterjesztését azonban mindaddig függőben tartani rendelte, míg kedves barátaink s atyánkfiainak is e részbeni maguktartása eredményéről értesülést veend. Ez által is egy újabb bizonyítványát akarván adni azon atyafiságos viszony értékének nagyrabecsülése iránt, mely minket kedves barátainkkal és atyánkfiaival, s semmi körülmények között meg nem szakítható testvéri szeretet és érdekesség kapcsolatával egybe köt.

Midőn tehát kedves barátainkat és atyánkfiait nemzetrokoni érzülettel böles belátásukra bizva, akár érdekelt kérvényünk meleg pártolására, akár hasonló önálló kérvénynek felterjesztésére tiszteltteljesen fölhívjuk: ezt azon barátságos kérésünkkel kötjük össze, sziveskedjenek minket ez ügyben tett határozott megállapodásuk eredményéről, ha lehetséges legkésőbb Márcz. hó 20-ig értesíteni, hogy ez idő bekövetkeztével kérvényünk felterjesztése megtörténhessék. Mi főleg azért kívánatos s az ügyre nézve előnyös, hogy midőn a magyar képviselőház előtt a belkormányzati költségvetés napi rendre kerülend, egyidejűleg érdekelt kérvényünk tárgyalása is foganatban legyen.

Kik egyébaránt változhatlan atyafiságos indulattal maradunk Kedves barátaink és atyánkfiainak

Szamosújvár szab. kir. város közönségének Febr. 22-én 1868 tartott közgyűléséből atyafi szolgálai és barátai

Voith főjegyző.

17. Fejezet. Erzsébetváros kérelme.

Nagyméltóságú magyar kir. vallás és közoktatásügyi Ministerium.

Az ő császári és apostoli királyi Felsége által visszaállított alkotmány a magyar hazában levő minden vallás és egyházfelekezet jogait biztosítván, szerencsés helyzetünkben mi sem akadályozhatja azokat saját ügyeiknek szabadon intézhetésében más vallás- és egyházfelekezetek beleszólása nélkül; s az 1848. évi törvényezikk némely vallásfelekezeteket előbbi állapotokból kiemelve, azoknak egyenjogosítására nézve bővebben is rendelkezvén, törvényes kívánataik teljesülését biztosan várhatják — Csak az örmény szertartású katolikus polgárok kénytelenek még azon lealázó állást tűrni, hogy egyedül legyenek kizárva a hazában attól, miszerint saját egyházi kormányzó alatt rendezzék és igazgassák önügyeiket;

egyedül legyenek azon helyzetben, hogy a többi vallás- és egyházfelekezetek jogaiban s azok jótékonyágában részt vehetni csak ohajtaniok szabadjon.

Reméljük azonban, hogy az alkotmányosság elveinél, a törvény szelleménél fogva megadatik nekünk is, mit egy vallásfelekezetre nézve is kétségbe vonni nem kívánt senki, a mit megnyerni nekünk is jogunk van; és ez az egykor Erdélyben létezett örmény püspökség visszaállítása.

Mély tisztelettel bátorkodunk azért a nagyméltóságú magy. kir. vallás és közoktatásügyi ministeriumhoz folyamodni, méltóztasson hathatós közbenjárásával azt ő császári és apostoli királyi Felségénél, egyszersmind az országgyűlés elejébe a püspökség dotatiojára törvényjavaslatot terjeszteni. Okainkat bátorkodunk a következőkben előterjeszteni:

1) Erdélyben az örményeknek saját püspökük volt, mikor Moldovából 1672. évben I. Apafi Mihály alatt bejöttek; saját püspökük vezetése alatt egyesültek a római egyházzal és csak is az utolsó püspök-helyettes Verzáresko halála után — minthogy az akkori uralkodó által püspökválasztásra egybehívott örmény katolikus gyűlés tagjai a választandó püspök személyisége fölött meg nem egyeztek s e miatt a hívek főpásztor nélkül maradtak — bizatott meg ideiglenesen az erdélyi latin szertartású róm. kath. püspök az örmények kormányzásával.

Az ideiglenes intézkedést bizonyítják VI. Károly és Mária Terezia dicső emlékü uralkodók által Szamosújvár és Erzsébetváros közönségének adott kiváltságlevelek, melyekben részint határozottan megígértetik az örmény püspök leendő kinevezése és annak részére némi dotatio is jelöltetik ki, -- részint rendelkezés tétetik a latin szertartású erdélyi kath. püspökhöz, hogy az örmény rítusnak mindenekben változhatatlan fenmaradásáról gondoskodjék; mint ez a) jegy alatt meg is látszik. Világos ebből az, hogy az örményeknek a latin szertartású püspökség kormányzása alá adása csak ideiglenes intézkedés volt.

De az ideiglenességet tanusítja azon körülmény is, hogy a római apostoli szentszék az erdélyi örmény püspökség ürességben léte idejében maga gondoskodott az örmények lelki szükségéik pótlásáról. Papokat nevelt számukra a római hitterjesztő-társulat collegiumában és a propaganda útján közvetlen gyakorolta a joghatóságot az erdélyi örmény egyház felett. Soha az erdélyi latin szertartású katolikus püspökségre a joghatóság az örmény egyház felett nem volt átruházva! Ily átruházási okmány elő nem mutatható. Következésképen a római szentszék fentartotta magának az erdélyi örmény püspökségnek — a kormány beleegyezésével — bármikor is visszaállítását.

Ezen kedvező előzmények daczára is az örmény püspökség visszaállításának mindeddig nem sikerülhetése fájdalmas érzést támaszt bennünk. Mert vissza kell emlékeznünk azon szerencsétlen

körülményekre, melyek az örmény szertartású róm. kath. híveket az egyetértés felbontására vezették, s a melyek miatt a püspökség restaurációja tárgyában együttes lépések tételére nem egyesülhetvén, az erdélyi latin szert. püspöki székek alkalom adatott az örmény szertartású római katolikusok fölött való ideiglenes gondozási kötelességet joghatósággá változtatni és állandósítani törekedni.

De eljöttnek hisszük idejét annak, hogy akkor, midőn az országban közelebbi időben több eddig nem létezett görög szertartású püspökség alapított és állított fel, nekünk örmény szertartású katolikus híveknek is, régi, valósággal létezett, soha el nem törölt püspökségünk restaurációját a törvényes jogegyenlőség alapján kérhessük és várhassuk! Idejét mondjuk eljöttnek igenis, mert vajjon, kedvező körülmények közt, kérhettük vala ezt a hatalomtól akkor, mikor minden igények teljesülését remélni lehetett az alkotmány felfüggesztése ideje alatt a politikai kormányzat módjában való megnyugvás árán? Ily uton azonban az örmény szertartású katolikus polgárok — mint alkotmányos érzésű honfiak — boldogulni, alkotmányellenes uton, hazafíú kötelességgel összeütköző maga alkalmazással legszentebb jogot sem kívántak nyerni! Miért azon hit melegíti keblünket, hogy az alkotmányos magy. kir. miniszterium kérésünket Ó Felsége atyai kegyelmességétől kieszközleni hivatásának tekinteni méltóztatni fog.

2) Bátorkodunk felhozni az okokat, melyek az örmény püspökség visszaállításának nélkülözhetlenségét igazolják.

Vallásunk igaz, ugyanazon kath. vallás, mely minden más nemzetbeli katolikusok vallása; de a kereszténység kezdetétől fogva híiben ugyan egyesült, azonban mindig külön álló osztályát képezte és képezi jelenleg is a kath. Egyháznak. Az isteni szolgálatot örmény rítus — mind a latintól, mind a görögtől különböző — lyurgia szerint örmény nyelven végzi.

Csak ezen külön egyház tartotta fenn az örmények nyelvét mai napig az ősi honban, miután elvesztvén politikai létét, idegen hatalmak zsarnoksága alá jutottak.

Ezen külön egyház tartotta fenn a nyelvet az ősi honból századok előtt kivándorolt eleinknél s ezen külön egyház fennáll a mai napig még! S vajjon ez ősrégi vallási institutióinknak elenyészését meggátolni nem legszentebb kötelességünk-e? Igen, ezred éves hagyomány szentesíti e jogot s azt maradékainknak is sértetlenül áthagyni kívánjuk. De ezt tennünk csak úgy lehet, ha örmény szertartású kath. püspökségünk visszaállítatik, mint önfentartásunk lényeges és egyedüli feltétele; mert az eddigi ideiglenes egyházi kormányzat alatt annak akaratán kívül az örmény egyházra romlás és enyészet várhat. Ugyanis nem esmervén azt, nyelvünket és rítusunkat, képesítve nem lehet arra, hogy az örmény egyház fölött az egyházi főhatóságot oly módon gyakorolhassa, miszerint az ősi institutiók sértetlen megtartásának a különböző egyházközségek

közt, a rítus és szertartási egység, egyformaság megóvassék. S valójában már kitetsző az örmény püspökség nem létezésének azon káros következése, hogy a hány örmény parochia van az országban, csaknem annyiféle a szertartás. Ezt pedig az okozza, hogy a rítus és nyelvet ismerő egyházi főnökök nincsen, ki együtt tartó képesül szolgáljon, s ki felügyeljen, hogy mindenütt egyformán — változtatás nélkül — tartassék meg eredeti tisztaságában az örmény rítus s a ki elláthassa a híveket papokkal, miután a latin szertartású püspök különben is nem szentelhetvén fel maga az örmény szertartású papokat, ezek Rómába, Velenczébe, Bécsbe vagy Lembergbe kénytelenek menni pappá szenteltetés végett.

Ennél még fájdalmasabb s a jövőt tekintve veszedelmesebb körülmény az, hogy miután az örmények eredeti városaiból a népesség egy része az ország többi városaiba és helységeibe kiszármazott és telepszik ki naponta, nem lévén örmény szertartású püspök, ki kötelességének tartsa gondoskodni új parochiák alapításáról, azon kiköltözött örmények tetteleg elhagyni kénytelenek az örmény rítust, mert nincs örmény szertartású papjok, s az illető latin szertartású pap joghatósága alá estek és esnek; miből az következett, hogy már jelenleg legalább is annyi örmény szertartású katolikus vagyon az országban a latin szertartású joghatóság alatt, a mennyi maradt az örmény parochiákban örmény szertartású papjaik alatt. Így folytatva nem nehéz kiszámítani azon hátra levő időt, mely alatt az örmény rítus kitöröltetik és a latinba olvassatik. Az örmény katolikus egyháznak az országban kihalását így előkészítettetni szemeinkkel látván, azt megakadályozni minden erőnkben tartozunk; s meg vagyunk győződve, hogy midőn minden nemzetiség nemcsak vallási, hanem politikai jogokat kér és ezeket kiterjesztetni kívánja, — mi, kik minden körülmények közt: jó- és bal-sorsban, régiebb és újabb megpróbáltatások idején a Trón és Honn iránti hűségünket megőriztük és bebizonyítottuk, kik az alkotmányos politikai jogok élvezését, a közszabadságot a hönegység sértetlen megtartása mellett látjuk biztosítottnak, s kiknek soha sem volt és nem lesz gondolatjukban politikai tekintetben külön nemzetiséget formálni akarni; hanem lelkünk mélyéből ragaszkodunk az 1791. erdélyi országgyűlés 61. törvényezikk szellemében a magyar nemzethez tartozásunk eszméjéhez, — nem lehetünk oly szerencsétlenek, hogy egyedül csak tőlünk tagadtassék meg saját rítusú püspökségünk visszaállítására és hazafiúi kötelességünknek hű teljesítése jutalmául azzal büntetessünk, hogy miután önkényt politikailag a magyar nemzet tagjaivá lettünk, akkor, mikor más nemzetiségek külön politikai jogokat nyernek, — mi vallási régi institutióink fentartásától is elessünk, ezredéves rítusunknak végenyészetének megakadályozását az alkotmányos kormányzat pártfogásától meg ne nyerhessük — ezt feltennünk nem szabad; s azért bizalomtellenesen reméljük, hogy a nagyméltóságú magy. kir. miniszterium tekintetbe véve elősorolt okainkat, kérésünk megnyerhetését elősegélleni kegyes leend.

3) Bátorkodunk felhozni azon körülményt is, hogy az örmény püspökség dotatio nélkül vissza nem állítható, a kormánytól nyerendő dotatiohoz pedig törvényes igényünk lehet.

Jól tudjuk mi és tudva van az ország előtt is, hogy magunkra hagyatva, önnön erőnkön a püspökséget fentartani nem vagyunk képesek, részint mert az örmény szertartású katolikusok megrovatására fektetni az alapot nem ígérhet állandó biztosítékot; részint mert az ily megrovatás útján a szükség nem is fedeztethetnék a hívek nagy részének elszegényedése s nem nagy száma miatt; tehát a legmélyebb tisztelettel nyíltan kijelenteni kötelességünknek látjuk, hogy az örmény püspökség visszaállításával egyszersmind annak dotatiojáért is esedezünk; mert a püspökség visszaállítását megengedni, de dotatio nélkül s a dotatit az örmény kath. hívekre utalni, annyit tenne, mint magát az elvet tagadni meg, felülmulván a hívek erejét a szükséges költségeknek fedezése.

Már pedig valamint más vallás- és egyházfelekezetek kormányi dotatióban részesednek, az örmény katolikusok is méltán tarthatnak igényt ahhoz, kik aránylag az ország vagyonához a közadakozással épp úgy járulnak, mint a többiek és a számkevesebbség mellett is — különösen a kereskedés folytatása által — minden esetre oly mértékben járulnak, hogy a kért dotatit e tekintetben is kiérdemelhetjük. Egyébaránt is a számkevesebbség nem arra használtathatik fel, hogy e miatt a püspökség és ennek dotatioja megtagadtassék, hanem inkább kedvezésül arra, hogy mint gyengébbek pártfogásra méltattassunk annyival inkább, hogy a törvény a jogegyenlőséget nem a népességi szám szerint osztja, hanem az alkotmányosságnak értelme éppen az, hogy különbség nélkül terjeszti ki a törvényeken alapuló egyenjogúságot minden egyházfelekezetre.

Mi illeti a dotatio mennyiségét, mi valamely összeg megállításaiba nem bocsátkozunk, nem valamely pazar javadalmazást számítunk; a mi szerény kívánságunk csak oda terjed, hogy a püspöknek, mint egyházi főnöknek ellátása tekintélyének megfelelőleg a nélkülözhetlen kiadások fedezve legyenek, — mit a nagyméltóságú magy. kir. ministerium ajánlatára az országtól és felséges Úrunktól méltán reméllünk.

4) Midőn mi ezen alázatos kérésünkben az örmény egyház együttes önállóságának biztosítására törekszünk, nem tehetjük, hogy egyúttal ki ne jelentsük, miként mi teljességgel nem akarjuk a többi egyházközségek örmény kath. híveinek egyéni önállóságát megszorítani, valamint mi se engedjük, hogy akaratumk és közbejövételünk nélkül tehessenek oly intézkedéseket, melyek az egész örmény kath. ritus köztanácskozását igénylené.

Ennél fogva alázatos tisztelettel az iránt is esedezünk, hogy az örmény püspökség visszaállításának kieszközlésével méltóztasson a nagyméltóságú magy. kir. ministerium egyszersmind örmény szertartású vegyes egyházi és világi gyűlést hivatni egybe, mely

minden a püspökség visszaállításával kapcsolatos kérdésre és teendőre nézve köztanácskozást tartson előlegesen, s a közegyetértséssel megalapítandókat megerősítés alá terjeszse fel, ezen úton lehetvén csak biztosítani valamint az összes örmény kath. egyház önállóságát és jogait, úgy szintén az egyes egyházakét is egymás mellett testvéri egyetértséssel.

Nagyméltóságú magy. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium! Mi törvényes igazságot kérünk s ezt a törvények fentartásán örökös felelős ministerium hazafias működésétől és erős meggyőződésünk szerint méltó okaink tekintetéből megnyerni egész bizalommal reméljük.

Mi fejedelmi legszentebb régi biztosítások teljesülését várjuk: — és e tekintetben dicső elődeinek a népek boldogítására irányzó tetteit kegyelettel követő felsőges Úrunknak, királyunknak atyai kegyelmességében nem kétségeskedhetünk.

Mai jogegyenlőségbeni részeltetésre számítunk és ettől az alkotmányhoz, a magyar nemzethez rendületlenül ragaszkodó örmény kath. honfiakat a magyar alkotmányos kormány ki nem zárhatja.

Azért ügyünket, kérelmünket a legnagyobb bizodalommal terjeszszük a nagyméltóságú magy. kir. vallás és közoktatásügyi ministerium elébe, kik mély tisztelettel maradtunk.

Erzsébetváros 1868, Ápril. 7

alázatos szolgálai

szabad kir. Erzsébetváros közönsége.

*

Ezt a fölötté érdekes munkálatot a testvérváros a következő sorok kíséretében küldötte el hozzánk:

84
1868

Tekintetes nemes városi közönség!

Tisztelt barátaink és atyánkfiai!

Az erdélyi örmény szertartású kath. püspökség visszaállítása tárgyában a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi ministeriumhoz intézett folyamodásunkat ide mellékelve másolatban a végett közöljük tisztelt barátaink-atyánkfiaival, hogy nézeteinkről tudomásul lehetvén, a kitűzött czél elérhetése tekintetéből annyira szükséges közegyetértséssel tehessük meg lépéseinket. Jelentjük egyszersmind, hogy a nagyméltóságú minister úrakhöz egyenként hasonló folyamodással járulunk. Úgy a kalocsai s a bécsi örmény szertartású érsek, mint szintén az erdélyi latin szertartású püspök úr ő nagyméltóságait is felkértük, hogy illetékes helyen pártolólággal lépjenek fel. Végre még egy pár országgyűlési képviselőt is — kiket Erzsébetvárosa barátai közé számíthatni szerencsés, e tárgyban felkértünk. Önöktől függ e részben — saját belátásuk

szerint — megtenni azt, mit szükségesnek vélnék. Tisztelettel maradván

A tekintetes nemes városi közönségnek, tisztelt barátaink és atyánkfiaiának

Erzsébetváros April 7. 1868

őszinte barátai

Karácsony János főbíró,
Joseffi Antal aljegyző.

*

504—1868

Erzsébetváros közönsége Ápril 7. 84 sz. alól közli másolatát azon kérvénynek, melyet az idei 254 sz. alól kelt felszólításra az erdélyi örmény püspökség visszaállítása és dotatioja ügyében a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felterjesztett.

Tudásul vétetett. Szamosújvár szab. kir. város közönségének máj. 7. 1868. tartott közgyűléséből Bárány főbíró, Korbuly Bogdán tanácsos, Kopár Simon képviselő, Voith főjegyző.

18. Fejezet. Csik-Szépviz csatlakozása.

Tekintetes Tanács!

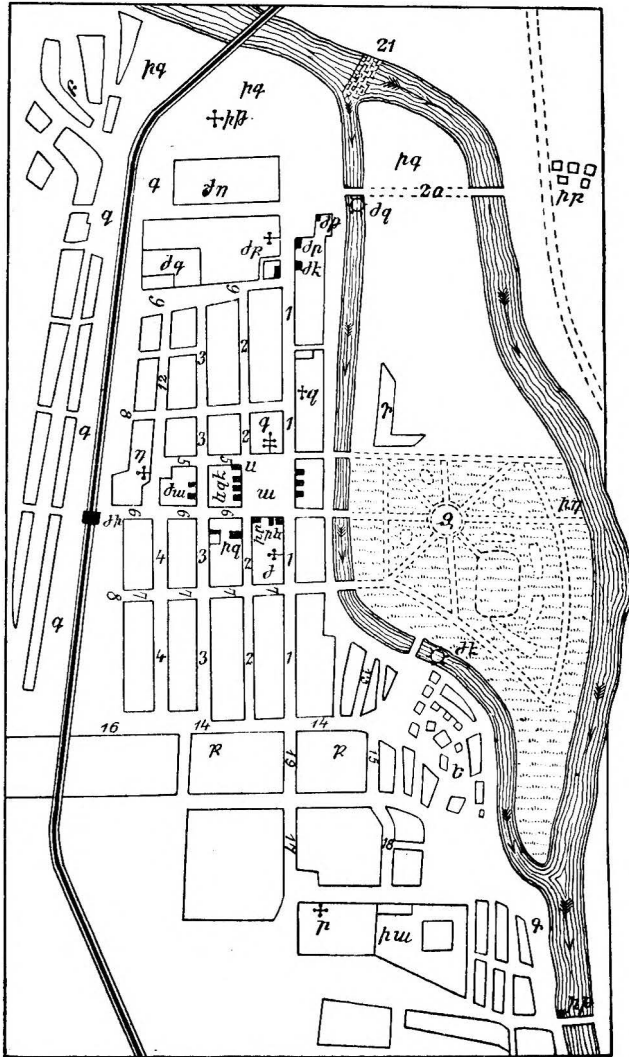
Egy lelket emelő eszme pendítették meg nemes Szamosújvár város Közönsége által, mely a multnak valódi fényét vissza kívánná varázslani; egy ötlet, mely nemzet és vallás érdekében villan fel az érző kebel szív-üteréből: azon öntudat, hogy őseink is egykor nagy és hatalmas nemzet valának az Ararát tövén önálló és független hatalmasságot képeztek.

Miután Háik, vagy örmény nemzetünk azon töredéke, melynek utódai közé mi is számítottunk, kik az ozmán és tatár dűh és rombolás által szent vallásunk ügye miatt, Erdély bérczei közé szorítatva, különösebben 4 telepítvényekben kebelezteténk be Hazánk népei közé, mely édes Hazához nemzetünk mindig a legőszintébb hálaadó ragaszkodással viseltetett.

Ezen telepek közül nemes Szamosújvár városa keblében létezett egykori Püspökségünk visszaállítását tervezvén ugyan e nemes Város, megmutatá jelenleg is, hogy ezen tervet szíven hordozva legszentebb kötelmének ösmeré, nemzete és szent vallása ügyét előmozdítani, — mely szent vágy ámbár mindnyájunk kebelébe be vala oltva, de mégis — mint nagyobb és kitartóbb testület, vezérszerepet vinni ez ügyben soha el nem mulasztá.

Miért küldjük mi a távolból ámbár, de tiszta szívből eredő igénytelen sorainkban legforróbb hálánkat, legdrágább: nemzet-, vallás- és nyelvrokonainknak és érdemteljes hazánk-polgárainak. Legyenek nemcsak általunk, de az utókor által is tisztelve azon nagy erényért, mely által kívánják a minden nagyra, szépre és jóra való törekvés láncszemét szakadatlanul fentartani, mely minden nemzet multját a jelennel, a jelent a jövővel szoros kapcsolatban

tartja — tudva azt, hogy egyedül ez azon eszköz, mely minden nemzetet a végenyészettől menthez meg, tudva azt, hogy ez által tudhat minden nemzet a szellemi és anyagi téren haladni és morális czéljának tetőpontját megközelíteni.

Szamosújvár város tervrajza.

Ugyanazért mi a legnagyobb készséggel ohajtjuk karöltve e szent ügyet pártolni Anyavárosunkkal s haladni a legszentebb pályán, mely mindnyájunknak a természet Urától ki van tűzve.

Testvérek! A nemzet hálája lengje át buzgóságuk ernyedetlen munkálkodását s engedje Isten, hogy a legmagasabb Trón és honatyák szentesítsék felterjesztendő kérvényünket, s annyira óhajtott püspökségünk visszaállíttassék, hogy így fáradozásunk koronázva lehessen és így azon férfiak működése, kik ezen ügyben oly lélekemelő módon iparkodnak, nemcsak általunk és utódaink által, de a történelem lapjai által is, melyet a századok és idők mohá le nem törölhet, dicsőítve legyen!

Egyébiránt a kérvényt egész terjedelmében elfogadtuk és azt aláírva tiszteletteljesen visszaküldjük.

Kik változatlan atyafiságos indulattal maradunk Csik-Szépvíz örmény szert. megyegyüléséből Márczius 8. 1868

atyafi szolgálói és barátai:

Papp Tivadar lelkész,
Száva János jegyző.

*

Csik-Szépvízen 1868. év Márczius 8-án 13. szám alatt tartott örmény szert. megyegyülésnek jegyzőkönyvi kivonata.

Indítvány. Felolvasatott Szamosújvár szab. kir. város nemes közönségének $\frac{204}{1868}$ sz. alatt Február 22-én tartott üléséből kelt és a csik-szépvízi örmény közönséghez szóló levele, valamint a magy. kir. vallás és közoktatásügyi ministeriumhoz intézendő kérelme, melyben kéretik a magas ministerium, hogy Erdélyben az örmény püspökség visszaállíttassék.

Határozat. A nemes közönség az említett örmény püspökség restauratiója tárgyában a Szamosújvár szab. kir. város nemes közönsége által a magy. kir. vallás és közoktatásügyi ministeriumhoz irt kérelmét egész terjedelmében egyhangúlag a legnagyobb lelkesedéssel elfogadta és magáévá tette.

Kiadta Száva János örm. szert. megyegyülési jegyző.

*

Szám $\frac{11}{1868}$

Nagyméltóságú magy. kir. vallás és közokt. Ministerium!

Nemes Szamosújvár szab. kir. város közönsége folyó év Február hó 22-én tartott gyűlésének 204 sz. alatt kelt határozata következtében szerkesztett és Csik-Szépvíz örmény ajku és szertartású népségéhez átküldött s folyó év Márczius hó 4-én kezünkhöz vett és ugyan e hó 8-án e tárgyban tartott közgyűlésünk előtt felolvasatott — egy a negyméltóságú magy. kir. vallás- és közoktatásügyi ministeriumhoz fölterjesztendő kérvénye, az erdélyi összes örménység volt püspöksége restaurációja érdekében. Ezen igen alapos és kielégítő kérvényt közönségünk gyűlése általános lelke-

sedéssel, minden kivétel nélkül a maga terjedelmében elfogadta és magáénak nyilvánította; mit az ide mellékelt és e tárgyra vonatkozó közgyűlésnek jegyzőkönyvi kivonata igazol.

Ily nagy horderejű kérvény czélt érhető határozatától látjuk létünk fennállhatásának jövőjét biztosítani: legszentebb kötelességünknek tartjuk ahhoz csatlakozni.

Melyekre nézt tiszteletteljesen egyszersmind kérjük a nagyméltóságú magy. kir. vallás és közoktatásügyi Ministeriumot ezen reánk nézve életkérdésű kérvény általunk lett ünnepélyes elfogadását a legmagasabb Trón elé juttatni, eszközölni.

Ezen legalázatosabb kérvény-nyilatkozatunkat ismételve a legmélyebb hódolattal esedezünk a fennérintett örmény püspökség restaurációja ügyét legkegyelmesebben pártolni.

Csik-Szépvizen Márczius 10-én 1868.

Legalázatosabb szolgálai:

Papp Tivadar mp. örmény szert. lelkész, Száva Kajtán, Száva Gergely, Száva Antal, Zachariás Izsák, Zachariás Lukács főgondnok, Száva István és fiai, id. Száva Kristóf, Dájbukát Dávid, id. Zakariás Zaki, Amirás Bogdán, id. Száva Kristóf, Zakariás Márton és fia Joachim, Potoczki Antal, Máxin János, id. Száva Gergely, Lázár Lukács, Mánya János, Lázár Kajtán és testvére, Lukács Antal, Fejér István, Dájbukát István, Császár János, Jakab Lukács, Száva Zachariás, Mánya József, Szentpéteri Gergely és fia, Szentpéteri Mihály, Szentpéteri Antal, ifj. Szentpéteri Antal, ifj. Száva Antal, Lázár László, id. Lázár Lázár, Dájbukát Jakab, Zakariás Kristóf, id. Potoczki Antal, özv. Zakariás Lukácsné és fia, Zakariás Antal, Zakariás Dávid, Szebeni Péter, Szebeni Márton, Potoczki József, Dobál János, Izsák Antal, Jakab István, Fejér Miklós, Struttán János és fiai, Dobál Antal, Száva József, Szentpéteri Izsák, Ázbej Lukács, Lukács János, id. Száva János, id. Száva Gergely, Potoczki Alajos, Száva Zachariás, Potoczki Gergely és János, Potoczki Péter, Mánya Mártonné, Fejér Antal, Dániel Antal, Lázár Antal, Ázbej János, Máxin Antal, id. Zakariás Lukács.

19. Fejezet. Gyergyó-Szt-Miklós hozzájárulása.

Szám 44 D. a J. K.!

1868.

Tekintetes nemes Tanács és választott Közönség!

Méltóztatott a tekintetes nemes Tanács és választott Közönség jelen év febr. 22-én 254 szám alatt tartott közgyűléséből bennünket is rokon- s barátilag fölszólítani: miként — ha részünkről is kívánunk járulni a Szamosujvár városi nemes község azon méltányos és jogos kívánatához és illetőleg kérvényéhez, hogy a nagymélt. magy. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium útján

Ő csász. kir. apost. Felségénél Erdélyben az örmény püspökség visszaállítása és dotatioja eszközöltessék, — ez annyira nemzetünkre és szertartásunkra nézve nélkülözhetetlenül szükséges és fontos ügyben vagy a szamosújvári kérvényhez csatlakozólag, vagy külön feliratban fellépni siessünk.

Ez ügyben megtartatván f. év Márcz. 15. napján elnökségem alatt a közgyűlés, közakarattal és semmi ellenszólás nélkül elfogadtatott annak meleg pártolása és hő óhaja azon hozzáadással és kikötéssel: miként külön feliratban terjesztessék fel ebbeli legalázatosabb kérvényünk a kultusministerhez, a tekintetes Szamosújvár városi Tanács útján. Mit is bepecsételten ide tisztelettel csatolva van szerencsénk a tek. nemes Tanácsnak közbesítni, melynek másolatát nyílt példányban ide mellékeljük áttekintés és tudomás végett. . .

Mindennapi imánk ez: Adja a szeretet és igazság Istene, hogy ezen emberi tervet mihamarább égi végzés koszoruzván, láthassák már valahára szemünk üdvünk napját.

Különben hálás köszönettel kísérve a bennünk helyezett bizalmat, magamat kedvelt hűveimmal magas kegyökbe ajánlva, változatlan tisztelettel öröklök

A tek. nemes Tanácsnak és választott Közönségnek
Gyergyó-Szt-Miklós 1868. ápr. 30.

hű atyafi szolgálja
Merza Antal
örmény szert. lelkész és
cz. esperes.

*

Nagyméltóságú magy. kir. vallás- és közoktatásügyi Ministerium!

Gyergyó-Szt-Miklós és vidékének hódolattal alatt irt örmény szertartású és nemzetiségű polgárai bizalommal tekintve a magas magy. kir. kormánynak országszerte megkezdett végetlen érdemű számos intézkedéseire, melyekkel a közelmúlt időkben összehízalt közállami érdekeket az alkotmányosság igaz ösvényére terelni törekszik: e bizalomnak kifejezést óhajtanak szolgáltatni, midőn egy, az örmény nemzetiség élet-érdekeivel szoros kapcsolatban levő ügyben, az erdélyi örmény püspökség ügyében — illetőleg annak visszahelyezéseért — őszinte és igénytelen szavukat fel-emelik.

Meg levén ugyanis győződve és áthatva azon törvényes jog-szerűségnek érzetétől és tudatától, melynél fogva egy eddig is sajnosan nélkülözött örmény szertartású püspökségnek Erdélyben létesítése kivihető.

Tekintetbe véve azon történelmi tény, hogy az örményeknek Erdélyben nemzeti püspökjük volt, s annak fentartását fejedelmi oklevelek és ígéretök biztosították, úgy szintén a római szentszék is.

Meg levén győződve arról, hogy e hon örmény nemzetiségű polgárai sem az ország egysége, sem az alkotmányosság ellen nem cselekednek akkor, midőn vallási önállóságuk és függetlenségük kivívására erejüket és esdő szavukat egyesítik, sőt éppen a jelenkor vívmányainak, a szabadság és egyenlőség kívánalmainak tétetik elég: ha a különböző nemzetiségek és vallásfelekezetek s így az örmény nemzetiség és vallásfelekezet is egyházkormányzati tekintetben a többi nemzetiségekkel egyenlő fokra emeltetik.

Tekintettel továbbá arra, hogy a kérelmezett örmény püspökség visszaállítása újabbi ösztönül s indokul szolgál az őssz magyar haza és alkotmány iránt eddig is minden egyes örmény kebelében táplált honszeretet és testvéri bizalom fokozására; s végül a mindennapi tapasztalásból látva és meggyőződve mindazon visszaélések káros következményeiről, melyek az eddigi, ránk nézve igen mostoha latin szertartású egyházkormányzati rendszer miatt nemzeti vallásunk, egyházi és nevelési institutióink, sőt nemzetiségünkre is oly nyomasztólag nehezednek, midőn egyházmegyénk kebeléből eltávozott s más helységbe letelepedett atyánkfiai, kik az anyaközségtől alig egy-két mérföldnyire vannak, örmény rítusunktól elzáratnak és joghatóságilag a latin egyházhoz annectatnak; miáltal vallási és nemzeti existentiánk a lassankénti enyészet felé közelg.

A fennebb elősoroltakból elkerülhetetlen szükségesnek, sőt reánk nézve életérdekűnek tartjuk az örmény nemzeti püspökség visszaállítását.

Midőn tehát legalázatosabban bátorkodunk a magas kormány figyelmét az ez ügyben Szamosújvár szab. kir. város nemes közönségének velünk is közölt folyó év febr. hó 22-én tartott közgyűlésében s f. év ápr. 7-ről kelt, kellőleg okadatolt és ugyancsak a magas magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz felküldeni határozott folyamodványára felhívni, egyszersmind tiszta önérzettel csatlakozunk nevezett atyánkfiai alázatos felterjesztéséhez, hódoló tisztelettel kérvén: méltóztasson a nagymélt. magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium ügyünknek jogosultsága és a fennálló alkotmányosság alapelveire való tekintettel, az idők és viszonyok mostohasága miatt eddig is elhalasztott örmény szertartású püspökség restauratioját Erdélyben Ő császári és apost. királyi Felségénél hathatós közbenjárásával kieszközölni, s ezen püspökség illő dotatioját az országgyűlésben megállapíttatni.

Levén a nagymélt. magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak hódoló tisztelettel

Gyergyó-Szt-Miklós 1868. ápr. 15. alázatos szolgálai:
Merza Antal örmény szert. lelkész és czimzetes esperes, Száva Gerő, Lázár Antal, Nádas Kristóf, Nádas János, Zakariás Zakariás, Merza Kristóf, Száva Antal, Novák János, Fejér Gergely, Boecsánzi Kristóf, Lázár Gergely, Kritsa Lukács, ifj. Lázár Zaki, Eránosz

Jakab, Keresztes Kristóf, Kápdebo Jenő, Frunkucz Péter, Vákár Lajos, Vákár Kristóf, Drótos János, id. Kritsa Márton, Czifra Ferencz, Kopacz Antal, Ávéd István, Temesvári Imre, Tarisnyás János, Bogdán János, Karácson Alojzi, Vákár Gergely, Urmáncai István, Urmáncai Gergely, Nuritsán Lukács, ifj. Kritsa Márton, Bogdán Jakab, Császár István, Ávéd Kristóf, Csiki István, Bodó Kristóf.

*

1868. máj. 7-én tartott közgyűlésen hozott határozat értelmében felküldetett Budapestre Gajzágó Salamon és Simay Gergely országgyűlési képviselőkhöz.

Sz. 591—1868. Elnök főbíró jelentvén, hogy az idei febr. 22-én 254 szám alól megállapított fölhívásunkhoz az Erdélyben létezett örmény püspökség visszaállításáért és dotatiojáért hozzájuk intézett felszólítások következtében a más két község (Erzsébetváros és Csik-Szépviz) már régebben, a gyergyó-szentmiklósi azonban csak a mai napon vett levelében nyilvánította esatlakozását, felhívja a gyűlést intézkedni a már megállapított folyamodás előmozdítása felől.

Ezen felhívás folytán meghatározatik, miszerint az idei febr. 22-én tartott közgyűlésben a 254 sz. alól megállapított kérvény, valamint a csikszépvizi és gyergyó-szentmiklósi örmény szertartású egyházak által ide küldött 401 és 504 számok alatt kelt kérvények is előmozdítás végett országgyűlési képviselők Gajzágó Salamon és Simay Gergely atyánkfainak kézbesíttessenek, felkérve, hogy ezen kérést illő helyen benyújtani és e város közérdekeinek előmozdításában tapasztalt buzgalmukkal pártolni és annak pártolást szerezni sziveskedjenek.

Továbbá meghatározatik, hogy a szőnyegen levő kérvény kinyomatván, az pártolásuk kikérése mellett küldessék meg a magyar- és erdélyhoni főtisztelendő püspöki karnak és kellő számú példányban — a képviselők között leendő kiosztás végett — képviselő atyánkfainak, végre szükséges tudás végett közöltessék az Erdélyben és Magyarhonban tömegesebben együtt lakó örmény atyánkfiaival is.

Szamosujvár szab. kir. város közönségének máj. 7-én 1868. tartott közgyűléséből: Bárány főbíró, Korbuly Bogdán tanácsos, Kopár Simon képviselő, Voith főjegyző.

20. Fejezet. A mi kérvényünk.

Nagyméltóságú magyar kir. vallás és közoktatásügyi
miniszterium! 254—1868.

Az Ő császári és apostoli királyi Felsége által visszaállított alkotmány, a magyar korona országaiban lakó minden nemzetiségű, vallás- és egyházi felekezetet visszaadott önmagának.

Az alkotmány ezen áldásaiban részesülni óhajtván, az Erdély- és Magyarhonban lakó örmény nemzet is, bátorkodik mély tisztelettel a nagyméltóságú magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz folyamodni az iránt: hogy nemzet-egyéni élete és önfentartása lényeges föltételének, az egykor Erdélyben Szamosújvárt létezett örmény püspökség visszaállítását, Ő császári és apost. kir. Felségénél, hathatós közbenjárásával kieszközölni méltóztassék.

Tekintjük pedig az örmény püspökséget nemzeti életünk és önfentartásunk lényeges föltételeül, és ép azért, annak restaurációjáért alázatosan esedezünk a következő okokból:

Az örmény nemzet, a kereszténység kezdetétől fogva, ha egyesült is hitben a római és görög egyházzal, — azoktól egy mindig külön álló osztályát képezte a keresztény egyháznak, mely az isteni szolgálatot a nemzetről nevezett ritus szerint saját, a latintól és a görögtől merőben különböző lythurgiája szerint anyanyelvén végzi.

Politikai létének ősi honában elvesztése után, egyedül egyházában él a nemzet, úgy eredeti honában Örményországban, mint azon kívül messze szétszórt állapotában.

Ezen egyház tartotta fenn nyelvét és nemzetiségét mind máig a szamosújvári, az erzsébetvárosi és a többi erdélyi örményeknek is.

Azonban egyházunk és vele összekötött nemzetiségünk Erdélyben bizonyos enyészetnek néz elébe, ha rajta egy nemzeti püspökség felállításával mielőbb segítve nem lesz.

Örmény püspök vezetése alatt jöttek be I-ső Apafi Mihály erdélyi fejedelem korában 1672-ben Moldovából Erdélybe az örmények.

Püspök vezetése alatt egyesültek a római egyházzal.

Verzereskul Auxentius apostoli helyettes és aladini fölszentelt örmény püspök tette le alapját Szamosújvár városának és élte fogytáig kormányozta az erdélyi örmény egyházat.

Verzereskulnak halála után addig is, míg a nemzet által tartandó választás folytán új örmény püspök neveztetnék ki, az erdélyi örmények az erdélyi latin szertartású püspöknek felügyelésére bizattak; de csak ideiglenesen, és azon határozott kikötéssel: hogy ennek gondja legyen, miszerint az örmény ritus Erdélyben, Szamosújvárt és egyébütt sértetlenül fentartassék. A mi magában is tanúsítja azt, hogy e rendszabály csupán ideiglenes, s az uralkodó Felsőnek az egyház fölötti főörködési jogából kifolyó közigazgatási intézkedés volt; s a mi még világosabban kitűnik a dicső emlékü VI-ik Károly császár és apostoli királynak azon valóban atyai legfelsőbb elhatározásából, melynélfogva az erdélyi örmény püspökséget 1737-ki május 8-án visszaállíttatni legkegyelmesebben elrendelte, s egyszersmind ebbeli legmagasabb elhatározását a következő 1738 ik évi jan. 30-án a Szamosújvár városa örmény közönségének elzálogosított szamosújvári uradalomról kiállított Inscipcionalisban nyilvánította — s egyszersmind az örmény püspök

asztalának fentartására 12 ezer frt tőkét alapított, addig is, míg e célra más fiscalis jorzág avagy más alap eléadná magát. A mint azt az idézett okmánynak ide vonatkozó s másolatban legmélyebb tisztelettel **A** alatt csatolt szövege bizonyítja.

Hasonló szándékkal volt VI-ik Károly császárnak leánya és az uralkodásban utóda a dicső emlékű Mária Terezia Ő Felsege is, ki egy 1746-ban decz. 3-án kelt és akkori kincstárnok báró Bornemissza Ignácshoz intézett legfelsőbb leiratában, az erdélyi örmény püspöknek mielőbb bekövetkezendő kinevezését helyezi biztos kilátásba.

Ezen érdekes okmánynak másolatát tiszteletteljesen mellékeljük **B** alatt.

Másfelől a római szentszék is maga részéről, a vele hitben egyesült erdélyi örményeket anyai gyöngédséggel ápolta, gyámolította, lelki szükségéinek pótlásáról gondoskodott. Saját költségén egyházi könyveket nyomtatott, és a világhírű római hitterjesztő társulat collegiumában papokat nevelt számára.

A római szentszék soha sem bocsátotta ezen egyházat az erd. latin szertartású püspökök lelki joghatósága alá, jóllehet azt ezek megnyerni többször megkísérlették; hanem a joghatóságot magának tartván fenn, ezt a „Propaganda“ utján közvetlen maga gyakorolta, mintegy nagyfontosságú missiói állomás fölött, mely magát képezte, a katholicismusnak a szomszéd Dunafejedelemségekben és beljebb Keleten nagy számmal lakó nem-egyesült örmények közli terjesztésére.

Ily czélből időről-időre apostoli visitatorokat küldött le hozzájuk, és viszont papjaik közül nem egyet alkalmazott külföldi missiókra.

Ezen magatartás és intézkedések által az apostoli szentszék fentartotta magának a jogot és nyitva az útat, az erdélyi örmény püspökségnek a kormány beleegyezésével, bármikor is visszaállítására.

Hogy mindazonáltal, daczára ezen kedvező előzményeknek, az örmény püspökség vissza nem állíthatott, annak okát részint a püspökválasztási vajudások, és a reá következett harezias idők mostohaságában, részint pedig és főkép abban találjuk fel, hogy Erdély püspökei, kik a kath. örményeket saját megyéjükhöz annectálni és az elárvult örmény egyházat, nemzeti ritusának és ősi intézményeinek megsemmisítésével, az erdélyi latin szertartású egyházba beleolvasztani óhajtották: e czélből mindenkor meg tudták hiúsítani úgy Bécsben, mint Rómában, az erdélyi örményeknek püspökségük restauratiójára irányult, s a nemzet kebelében folytonosan melegen ápoltt jogos törekvéseiknek érvényre juthatását.

Ez a historia által constatatált tény, melynek bizonyításába, valamint az abból reánk háromolt gyászos következményeknek fejtegetésébe nem bocsátkozunk. Azok terjedelmesen és indokolva

előadvák a mély tisztelettel ide csatolt „Historia Armenorum Transilvaniae“ és „Adalékok“ czimű történelmi munkákban **C, D** alatt.

Legyen elég itt tiszteletteljesen felemlitenünk, hogy ennek következtében az örmény nemzet egyházi egysége felbontatván és feldarabolgatván, hiveinek nagy része az ősi szertartástól elvonatott és a latin egyházhoz annectáltatott. Az örmény kath. cultus gyakorlása sokképen korlátoltatott és különböző rendszabályok hozattak: az örmény rítusnak az egymástól elszigetelt örmény közösségekben mielőbbi kiirtására. Szóval: részesültünk a legnagyobb mértékben és részesülünk mind maig mindazon önkényszerű mostoha bánásmódban, mely az árvák és elhagyatottaknak szokott lenni osztályrésze.

Egyházunknak megmentésére azon válságos helyzetből, melybe azt, a fennebb érintett rendszeres elnyomás sodorta, más utat és módot nem látunk mind azt, hogy az életbe lépett alkotmányos elvek nyomán, — jelesen pedig az 1848-ik évi magyarországi XX-ik és erdélyi IX-ik törvényczikkék alapján, más hasonló egyházak példájára egyházunk is visszaadassék önmagának, s hogy annak erőhatalommal feloszlatott egysége visszaállítatván, szétszórt elemei s egymástól elkülönített és távol tartott részei, egy nemzeti püspök igazgatása alatt viszont egyesíttessenek; s mentessék fel egyházunk az eddigi idegen egyházi kormányzat alól, mely nyelvünket és rítusunkat nem ismervén, annál kevésbé lehet képesítve arra, hogy fölöttünk egyházi hatóságot gyakorolhasson, minthogy ez tényleg papjainkat sem szentelheti fel, s azért ezek, az egyházi rendek fölvétele végett vagy Bécsbe vagy Lembergbe utazni kénytelenek. Szóval: fiat restitutio in integrum.

Saját felekezetük kebeléből birnak főpásztorokkal a hazának minden ajkú, elismert vallású és szertartású lakói. Miért lennének ezen vigasztalástól és alkotmányos jótéteménytől csupán az örmények megfosztva?!

Mert, ha az e haza többi népeinél és egyházi felekezeteinél számra nézve kevesebben vagyunk is, hazafiság tekintetében bizonyára hátrább egyiknél sem állunk. És a politikai érettségnek és polgárosodásnak mindenestre állunk azon fokán, melyen méltán megkívánhatjuk, hogy az idegen egyház gyámsága alól felszabadítatván: legszentebb, legelidegeníthetlenebb érdekeinknek, egyházunk, iskolánk és alapítványaink ügyeit mi magunk kezelhessük.

De járulunk is aránylag az államköltségek fedezéséhez oly mértékben, hogy méltán igényelhessük: miszerint az örmény püspökségnek országos költségen leendő fentartása által, az állam részéről, mi is részeltessünk azon jótéteményben, melyben más hasonló egyházak tényleg részesednek.

Az absolutismus közelmúlt gyászos emlékű korszakában, midőn Magyarország és Erdélyhon különböző nemzetiségei deputatiókkal és kérvényekkel járultak Bécsbe, és nem egy érseki és püspöki szék felállítását eszközölték ki az akkori kormánynál, — esábitólag

kinálkozott az alkalom nekünk is arra, hogy mi is a többi felekezetek példáját kövessük, ha nemzeti püspökségünk visszaállítása dolgában boldogulni akarunk. Mit azonban tenni áthatatosan vonatunk. Nem akarván ebbeli czélunkhoz alkotmányos érzületünknek megtagadásával jutni, s ekkép oly actióba belevonattatni, mely multunkkal, jellemünkkel és mindenkor vallott alkotmányos meggyőződéseinkkel nem fér össze. Hanem a helyett тұrtünk békével s várakoztunk azon erős hitben, hogy a magyar alkotmány visszaállításával, melynek bekövetkeztén soha se kétkedtünk, majd alkotmányos úton s törvényes eszközökkel, és ép ezért teljes megnyugvásunkra fogunk czélt érni; s hiszszük is szentül, hogy ezen számitásunkban nem csalatkozunk.

Megtart minket ebbeli hitünkben ügyünknek jogos és igazságos volta, mely, távol minden egyéb tekintetektől és érdekektől, — csakis egyházunk emancipatióját tűzte ki czélul.

De nem is új dolog az, a miért folyamodni bátorkodunk. Mert az örmény püspökségnek történelmi multja van Erdélyben; — s annak vizonti felállítása iránt fejedelmi szavát birjuk dicső emlékü VI. Károly és Mária Terezia Ő Felségeiknek. — S éppen nem kételkedünk azon, mikép ha szerencsések leszünk a nagyméltóságú magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak magas kegyét ügyünknek megnyerni; — Ő csász. és kir. Felsege, vele született és a monarchia minden népeit egyaránt átkaroló atyai kegyességénél és vallásos apostoli buzgóságánál, ugyszintén azon pietásnál fogva, melylyel nagynevű elődeinek és dicső őseinek emléke iránt viseltetik, kik az uralkodóház és a közhaza iránt minden időben áldozatra készen állott örmény nemzetet, mindenkor különös fejedelmi kegyeikbe részeltették. nemes kötelességének tekintendű: beváltani szavát VI Károly császárnak, és végrehajtani kedvencz tervét Mária Tereziának, mely csak az idő mostohasága miatt maradt teljesítetlen.

Egyébiránt püspökségünk restauratiója még azon esetben is életkérdés volna reánk nézve, ha az erdélyi püspöki szék részéről a legjobb bánásmódban részesülnénk; minthogy csak szabad institutiók árnyéka alatt tenyészik a nemzeti jóllét, az anyagi és szellemi haladás és fejlődés; és csak az autonomia nyujthat elegendő biztosítékot. jövő főnmaradásunkra.

Azt pedig nekünk senki rossz néven nem veheti, a velünk e hazában együtt élő nemzetiségek közül, ha mi is, köztük és mellettük erkölesileg élni akarunk; ha nyelvünket és hagyományos szertartásainkat legalább egyházainkban s iskoláinkban föntartani óhajtjuk! Mert a morális élethez joga van: minden magában bármily igénytelen nemzetiségnek, annyival is inkább egy, már az ókorban világtörténelmi szerepet játszott és terjedelmes irodalommal bíró nemzet-töredéknek, milyen az erdélyi örménység is, mely saját érdekeit soha sem választotta el a magyar haza jól felfogott érdekeitől.

Mivel pedig érezzük gyöngeségünket és jól tudjuk: hogy ha magunkra hagyatunk, existenciánk nyilvános veszélyben forog, az alkotmányosságban és a törvényben keressük fönmaradásunk azon garantiáit, melyek nélkül fenn nem állhatunk; tudván azt: hogy az alkotmányosságnak épen az a föladata, hogy a törvényeken alapuló egyenjogúságot minden egyházfelekezetre külömbiség nélkül egyaránt terjessze ki, s tényleg alkalmazásba vegye.

Császár és apostoli király Ő Felségének magyar kormánya az erdélyi örmény püspökségnek újbóli helyreállításával, midőn egy elnyomott egyháznak igazságot fog szolgáltatni, és ezáltal legfényesebb bizonyítványát adandja annak, mikép komoly szándéka a magyar korona tartományaiban létező minden nemzetiségnek és vallásfelekezetnek jogos kívánalmait teljesíteni; — másfelől meleg rokonszenvet fog kelteni Ő Felségének kormánya iránt a Dunafejedelemségekben és egész Keleten elterjedt több millió lelket számláló nemzet-rokonainkban, kikre egy örmény püspökségnek visszaállítása Erdélyben, látván a hivatlan idegen egyházi kormányzat megszüntetését, kétségkívül a legkedvezőbb benyomást fogná gyakorolni.

A mi már azon évi segélyösszeget illeti, melyet az erdélyi örménység, az annyiszor említett püspökség visszaállítása, s az örmény egyház önállóságának biztosítása tekintetéből, egyéb források hiányában, a mondott okokból s a törvény alapján az államtól igénybe venni bátorkodik, az, az **E** alatt alázattal ide mellékelt kimutatásból kitetszik, hogy t. i. minekutána díszes templomunk, püspöki szállásnak való házunk és iskoláink vannak, s így semmi nemű építésre szükségünk nincs, az egész évi kiadás, melylyel egy püspök maga, mint szintén a kimutatásban megjelölt személyzete is, szerény nézetünk szerint, tisztességesen dotálva lenne, a 20 ezer frtnál többre nem rug.

Az előterjesztett jogos és törvényes indokainknál fogva, különösen még azért is, hogy tekintve Magyarország politikai viszonyait, az erdélyi örmény püspökségnek visszaállítása a magyar nemzet saját érdekeinek consolidatiojára minden időben hatalmas tényezőül szolgál:

Mély tisztelettel kérjük a nagyméltóságú magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot, méltóztassék hazafias pártfogása által, — a melyen egyébiránt pillanatig sem kétkedünk, — jelen kérésünket Ő császári és apostoli királyi Felségénél kedvező eredményre juttatni.

Örökös mély tisztelettel lévén a nagyméltóságú magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak, Szamosújvárt, febr. 22-én 1868. tartott közgyűlésünkben alázatos szolgálai:

Szamosújvár szab. kir. város közönsége.

* * *

Erre a kérelmünkre, melyet a hazai összes örmény helységek egyhangúlag pártoltak, a mai napig még választ — nem kaptunk.

XI. Czikkely.

Az örmény egyház Magyarországon.

1. Fejezet. Örmény parochiák.

Nincs Ázsiának egyetlen nemzete, mely oly rátartó lenne eredetére, mint — az örmény. Az ázsiai örmények mindnyájan ismerik szép hazájuk dicső történelmét. „Büszkén vallom magamat örménynek — így szól ázsiai testvérünk az idegenhez. — Mert a mi termékeny földünket öntözi a négy édeni folyó: Euphrat, Tigris, Dsoroeh és Araxes. Miénk a paradicsom. Az Ararát hegyén állapodott meg Nóe bárkája. Örmény anyja szülte a külső iróktól is annyira magasztalt hősöket: Áram-ot, Tigrán-t, Vártán-t. Az örmény nyelv a világ legfőnségesebb és leggazdagabb nyelveinek egyike. A mi birtokunkban van mai napság is a vizözön után épített és örmény névvel nevezett első város: Náchicseván (első leszállás, prima descensio*). A miénk Örményország, mely négyezer év óta képezi hazánkat. Akkor, midőn a görög, perzsa még nem tömörült volt nemzetté, mi örmények már nemzet voltunk és rendezett álladalommal birtunk.“

Apáink, midőn 1672-ben Erdélybe költöztek, sok becses emléket hoztak magukkal az ősi hazából: lehetnének és még sem vagyunk nagyra azokkal; de büszkít a tudat, hogy annak a nemzetnek vagyunk ivadékai, mely a világ összes nemzetei közül legelőször vette fel a kereszténységet. Ábágár királyunk volt az első koronás fő, ki Krisztus hitét vallotta; ő volt az a páratlan szerencsés halandó, ki édes Üdvözítőnknek hozzája intézett levelét saját szemeivel olvashatta. Terjedt a mennyei tan, a fogékony keblekbe vetett mag hamar kikelt. Szentegyházak keletkeztek. Talán egyetlen egy országban sem építettek annyi templomot és zárdát, mint Armeniában. (Áni városában ezeregy templom volt). Százanként vették fel az egyházi rend szentségét. Erős, hatalmas, gazdag lett az ország; terjedt a tudomány, fejlődött az ipar, virágzott a

---

*) Lásd Flavius József történelmét.

kereskedelem. A szép nyelv aranykorát érte... De a derűs napokat borús évek változták fel; jött az irigy perzsa, saracen, mongol, egyiptomi török-tatár... és megfosztotta a királyt trónjától és a szép országot önállóságától; három részre osztatott Armenia: Perzsa-, Orosz- és Török-Örményországra. Csak egytől nem tudták megfosztani az örményt — vallásától.

A híhű ősök dicséretes példáját követték apáink is, midőn ott hagyták Krimiában, Lengyelországban és Moldova-Oláhországban vagyonukat, de magukkal hozzák e hazába legdrágább kincsöket: a vallást, a nyelvet és az örmény ritust. Püspök és számos pap jött velök. Itt püspökséget és négy plébániát alapítottak. A püspöki szék a nagy Verzereszkul halála (1715) után betöltetlenül maradt, ellenben a négy plébánia (a később keletkezett ötödik [ujvidéki] plébánia hívei nagyon leapadtak) Isten dicsőségére, — virágzik.

2. Fejezet. Vicariusok és visitátorok.

Verzereszkul halála után „vicarius“ (helyettes püspök) kormányozta az erdélyi örmény egyházat. Az első vicarius: Budakovics Lázár halála után Theodorovics Mihály nyerte el ezt a méltóságot. Vicariusainkat a Szent-szék nevezte ki, azért mind a kettő „vicarius apostolicus“ czímet viselt és papszentelési joggal is birt (cum jure ordinandi). Állításomat a következő, kezeim közt levő okirat bizonyítja:

A csikszépvízi örm kath. egyházközség nevében ir 1718. júl. 12-én ($n\acute{o}t = 1000 + 100 + 60 + 7 = 1167 + 551 = 1718$) Novák (Ávák) bíró, Chonthikhár Nigol, Mégêrdics Simon, Chonthikhár Gergely, Chácsherész Vártán, Simon Jakab és Zachariás (Záchnoh) Márton — Szamosújvárra és kérik (Budakovics) Lázár főesperes urat *st. p. - bawqur t. q. v. p. t. g.*: Der-Cházár Ávákereczh; (*h*-vel és nem *n*-dal van a *q. w. q. u. r* irva!), hogy testvérüket: Simont, ki a levelet viszi, szentelje fel pappá (*muwawuaj or'nikh*: kháháná or[th]nikh). Valamint a püspök Szamosújvárt lakott, úgy a vicariusoknak is, kik 45 évig (1715—1760) kormányozták a hazai

örmény egyházat, szintén Szamosújvár volt székhelye. Mindkét vicarius előbb szamosújvári plebános volt. Theodorovics 1741-ben lemond plebánosi állásáról, de nemcsak „Archidiaconus Armenorum Transilvaniae“ czímét tartja meg, hanem vicariusi teendőit is teljesíti haláláig (1760).

Harmadik plebánosunk Verzár Lukács idejében alakul az erdélyi róm. kath. egyházmegyének belső-szolnoki kerülete (districtus Szolnok interioris). Az erdélyi róm. kath. püspök ezen kerület első főesperesévé Szamosújvár érdemes plebánosát: Verzár Lukácsot nevezte ki. És ezt joggal tehette is; mert az érdemet tisztelni, elismerni, jutalmazni nemcsak szabad, de sőt kötelesség is. Ellenben jogtalanul cselekedett ugyanezen püspök, midőn Verzár Lukácsot, a város, mint kegyúr által megválasztott örmény szertartású plebánost ő erősítette meg állásában; mert ehhez már joga nem volt. Ehhez nem kapott jogot sem Rómától, mely ömaga ajándékozta meg a különböző ritusokat autonomiával; sem a potronus: az örmény szertartású választó város nem ruházta e joggyakorlatot a róm. kath. püspökre. S ha így e jogot senkitől sem kapta, mégis hogyan jutott ezen jog birtokába? A viszonyosság elvét alkalmazta elég helytelenül, midőn úgy gondolkodott: „Ha latin püspök nem-létében kormányozhatta örmény püspök ezt az egyházmegyét, miért ne kormányozhatnám én — örmény püspök nem-létében az erdélyi örmény egyházat? És a gondolkodást azonnal tett is követte. Pedig a két eljárás között óriási a különbség! Ugyanis ebben az időben Erdélyben a hatalom a protestánsok kezébe került, kik Verzereszkult, az örmény püspököt, a haza körül szerzett kiváló érdemeiért tisztelettel vették körül, -- ellenben Ilyés Andrást, a róm. kath. püspököt számkivetésbe küldötték. Azért ez, nehogy egyházmegyéje árván, fő nélkül maradjon, püspöktársát: Verzereszkult kérte fel arra, hogy míg Isten a kath. egyház sorsát Erdélyben jobbra fordítja, kormányozza egyházmegyéjét is. E szerint Verzereszkul nem kéretlenül elegyedett bele a latin egyház ügyeibe; a kérés pedig illetékességet kölcsönöz. Ehhez járult még az alkalmasság is; mert Verzereszkul Rómában tanulván nemcsak latinul tudott, de a latin ritust is ismerte. Ellenben

Mártonfi püspök illetlenül avatkozott egyházi ügyeinkbe, mert erre nem volt senki által sem felhatalmazva, sem felkérve; és alkalmatlan is volt, miután sem örményül nem tudott, sem az örmény ritust nem ismerte. De azért a gyakorlat szokássá (nem usussá, hanem abusussá) vált, melynek ott Gyulafehérvártt kötelező erőt tulajdonítottak. Azóta gyakorolják az erdélyi róm. kath. püspökök — kik közül egyik sem ismerte sem nyelvünket, sem ritusunkat — jogtalanul ezt a megerősítési jogot. Sőt volt olyan is, ki a kinevezési joggal is akart élni, de — sikertelenül. (L. alább plebánosaink között Bogdánffi Kristófot).

A vicariusok idejében Róma az erdélyi örmények közé egyházi „visitator“-okat is küldött. De a vicariatusság megszűnte óta egyetlenegy visitator sem jött közibénk, hanem a ritusunkkal ismeretlen erdélyi püspök tesz az örmény parochiákon „canonica visitatio“-t.

Az első visitator volt Chácshádur Áráchél (magyarul: Apostol Kristóf. Az idegenek a Chácshádur [= Kristóf, Keresztadta, a cruce datus] örmény keresztnevet nem tudták kimondani, azért ezt hibásan Cacciadurnak nevezik. Még a derék Lukácsinál is ez az elferdített alak fordul elő, pedig Lukácsi tudta, hogy Cacciadur = Chácshádur, Kristóf, — de követte a külső írókat. [Historia Armenorum Transilvaniae, 79. l.]).

Lukácsi ugyan azt mondja, hogy dr. Chácshádur (= Cacciadur) visitator ki volt ugyan küldve a Szentszék által, de sohasem járt Erdélyben („Cacciadurum incertum quare Transilvianiam nunquam est ingressus saltem nullum illius in monumentis nostris, ut harum partium visitatoris deprehendere vestigium.“ Historia Armenorum Transilvaniae, 70 l.). De a minek nyomára nem jött Lukácsi, azt megkapta e munka írója. Ime itt közlöm az akkori bécsi pápai nuntius iratát, mit városunk főbirájához: Simai Salamonhoz (= Salamon a Tódoré, Simai Tódornak fia Salamon) irt, melyből világosan látszik, hogy Chácshádur nemcsak járt Erdélyben, hanem itt Szamosújvártt is tartózkodott. Az eredeti levél, mely a főbiró és örmény nép különös vallásosságáról, buzgóságáról szól s mely köszönetet mond a sok szives szolgálatért, melyekkel

a szamosújvári örmény közönség Chácshádurt elhalmozta, következő:

Perillustris et eximie Domine. Dnus Cacciaturus Arachiel missionarius Apost. tam multa de singulari pietate, zeloque D. V. Perillustris, istiusque Populi Armeni in suo reditu mihi narravit, ut singulari amore erga ipsos illico sim accensus. Quapropter persuasum esse volo D. V. Perillustri me posthac libenter amplexurum occasiones omnes, quibus Communitatem istam catholicam innare possim, eique patefacere quam grata mihi fuerint plurima illa humanitatis officia, quibus praefatum Dominum Cacciaturum complexa est: Interim D. V. Perillustri felicia ac fausta queque ex animo apprecor. Vienae 5 Decembris 1719 D. V. Perillustris — officiosus ad omnia. Archiep. Casavae, Nunt. Apt.“

Alul: „D. Salamoni de Theodor supremo Judici Armenorum.“ Kivül a levélczím: „Perillustri et eximio Dno Dno Sálomoni de Theodor supremo Judici Armenorum — Samouiuarium.“ A boritékra kívül a czím fölé örményül örmény betűkkel ez van írva: „Becsi nunczin chërgádz thurchthën e: a bécsi nunczius által küldött levél.“

A második visitator: Jonás, a sebaste-i (most Sivás) örmény kath. püspök.

A harmadik dr. Báronián (Bárun) Mihály (vártábéd Der-Minász Báronián). Ez évekig tartózkodott közöttünk¹⁾, kinek fizetést is adott a város. „A misszionár doctornak évi fizetése 160 magyar frt.“ (Örmény prot. I. köt. 562 lap). De oly fényes házat tartott, hogy jövedelme nem volt elég kiadásainak fedezésére; azért adosságot is csinált: „Tartozik a misszionarius doctor (a hittan tudora volt = dr. theologiae) a városnak husz magyar frttal (bárdi vártábéd misszionár b mádsri khághkhin. Örmény prot. I. köt. 228 l.).

A negyedik, egyszersmind utolsó visitator Roska-Stephanovics István. Ezt ajánlotta volt a haldokló

¹⁾ L. Szongott „Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz“ művének 55. lapján: „A szerzet-alapító Mechithár levele“ czimű fejezetet.

Verzereskul a maga utódául az örményeknek és ez az, kit Róma két ízben (1721 és 1729) küld el az erdélyi örmények meglátogatására. Végre 1732. febr. 13-án maga az örmény clerus és nép kéri a Propagandát, hogy adjon engedélyt Stephánovics Istvánnak, ki örmény szerzetartású róm. kath. prepost Stanislau-ban (Lengyelország) arra, hogy Szamosújvárra jöhessen és itt tartózkodhassék legalább két-három évig: az egyesülés óta szükségessé vált,

Stephánovics István apostoli visitator.

de mindeddig még nem a legtökéletesebb helyzetben levő örmény ritus megállapítása végett... és ígérk, hogy a mélytudományú főpapnak nemesak uti költségét fedezik a magukéból, hanem el is látják mindennel: „Clerus et populus Armenus per Transilvaniam effusi eminent. et Reverend. Vestr. gratiam genu flexo supplices exoramus, quatenus cum per Spiritus Sancti gratiam coelestem cum sancta Romana Sede apostolica unio sic statuta et confirmata, itaque cum ad hoc usque tempus S. Eccl. Romanae Ritus eo Norma S. unionis praetactae, nec tum foret in perfectissimo firmamento ac statu ob presbyterorum spiritualium carentium, qui doctrinâ, ac scientia pietateque deberent preesse (bonis exemplis) plebi Armeno.

Quapropter demississime ab Alma et Venerabili S. Romanae Eccl. congregatione de Propaganda Fide petimus

instando: Reverendissimum Dominum, in Christo Patrem Stephanum Stephanovich (nunc in Polonia Stanislaviae) Armenorum unit. praepositum, scientiâ et doctrinâ profunde edoctum (saltem pro duobus et tribus annis) in civitatem nostram Armenopolim, nobis gratiose ad concedendum exoramus translocandumque nostris propriis sumptibus ex Polonia ac translaturum intertenendum esse unanimiter obligamus.“ (Vár. lev. 1732 év).

3. Fejezet. *Rituale és directorium.*

Az erdélyi örmény papság és nép („Clerus et populus Armenus per Transilvaniam diffusi“) engedélyt kér 1731-ben a Propagandától arra, hogy örmény kézirati ritualéját és directoriumát Velenczében a mechitháristáknál kinyomathassa (. . . „ut rituale nostrum Armenum, quod etiam aliquas orationes, benedictiones et exorcismos ex latino desumptos continet, et quô a principio sanctae unionis hucusque utimur, sicut etiam directorium nostrum, Venetiis pro nobis et Armenis in Polonia degentibus typis mandetur“).

Nyomatott rituálénk még most sincs; ellenben a directoriumot báró Szepesi Ignác erdélyi püspök rendeltére Ká b d e b ó János erzsébetvárosi főesperes-plebános állította össze, ki — miután munkáját a szamosújvári clerussal közölte — azt Velenczében az Antonianus-atyáknál (mechitháristáknál) 1824-ben kinyomatta.

4. Fejezet. *Az örmény „clerus.“*

A püspök élteben az erdélyi örmény papok együttesen képezték az „örmény clerus“-t. De a vicariusok ideje óta csak a szamosújvári örmény papság használja a clerus nevezetet — jogosan. Ime a sok bizonyíték közül bár kettő:

Kollonits László erdélyi püspök, Gyulafehérvárt 1779. márcz. 28-án kelt és Szamosújvár város tanácsához intézett iratában ezt mondja: „Cum D. Lucas Verzár e vivis ereptus sit, alium e Clero suo pro Parocho hujus Civitatis mihi praesentat canonice investiendum.“

Báró Szepesi Ignác püspök is a szamosújvári papságot „clerus Armenopolitanus“-nak nevezi (L. a Kábdebó János által szerkesztett „Örmény directorium“ [Gárkávovuthiun ászduádzájin básdámánczh] 4. lapját).

Ha nem illette volna meg a „clerus“ nevezet a szamosújvári papságot, bizonyára az illetékes főpásztorok nem illetik azt illetéktelen (incompetent) czímmel. Illétekesen használta e szerint a szamosújvári papság mindenha a clerus nevezetet; mert itt székel a püspök, itt laktak a vicariusok és itt tartózkodtak a visitatorok leghosszabban . . . Aztán mindkét vicarius, kik papszentelési joggal is birtak (cum jure ordinandi) szamosújvári plebános volt; de magas képzettségüknél (a mult században a szamosújvári örmény papok mind Rómában tanultak, honnan mint doctor-ok tértek vissza; némelyek két tudorrangot is nyertek), irodalmi munkásságuknál és számuknál fogva (mindig volt itt annyi örmény pap, mennyi a többi örmény parochiákon együtt véve) méltán képviselték az örmény clerust. Mi még mai napság is használjuk az „egyházmegye“ nevezetet és gyűlésünk, mely vegyesen egyháziak és világiakból áll, nem „egyházközségi,“ hanem „egyházmegyei gyűlés“ név alatt fordul elő.

A nép még szűkebb értelmet tulajdonít a clerus szónak; szerinte csak azok az örmény papok képezik a clerust, kik a lelkipásztorkodás terén működnek; ellenben az a paptanárs, ki csak a tanítás terén foglalatoskodik — „nem tagja a clerusnak“ (geluri mecs cshe).

5. Fejezet. A szamosújvári papság és a városi vegyes gyűlés.

Kezdet óta a plebános és a papság képviselője (később a kerületi jegyző) tagja volt a vegyes gyűlésnek és a tisztújítás alkalmával szavazott is. De 1839-ben a legújabb diplomát a közgyűlés úgy magyarázta, hogy a papság nem élhet régi jogával, mert ettől a diploma megfosztotta. A papság tehát, mivel „több fels. Fejedelem által neki adott justól erőszakosan elzárattott, — ellentmondó beadványában azt mondja, hogy — a diplomát a Felség, a ki adta és nem a közgyűlés magyarázza; így legalább nem ‚via facti,‘

hanem a törvény útján fognak jussoktól elvettetni.“ A közgyűlés ezt „az ellenmondó levelet olyannak tekintette, mely a kiváltságlevél megcsonkítására törekszik,“ mivel „jussának követelésével a közönség tagadhatatlan jussait szándékszik megerőtleníteni,“ azért az ellenmondást nem iktatta jegyzőkönyvbe. (Vár. lev. 1839—783. sz.).

Azonban a papság követelésétől el nem állott, hanem felfolyamodott. Erre ez a végválasz jött:

„Kegyelmeteknek és a helybeli választott közönség és az odavaló örmény papság között, az említett papságnak a tanácsbeli tisztviselők választásában való befolyás felett, az ujonnan nyert királyi kegyelmes kiváltságok kihirdetése után 1839 ján. 23. napján tartott tisztújítás esetéből eredőleg fenforgó mindkét felek által a kir. főkormányshoz elibe felhozott, onnan pedig legfelsőbb helyre fölterjesztett egyenetlenség tárgyára nézve idei ján. 12. napjáról 66 sz. a. költ udvari kegyelmes rendelés tartalma szerint a kérdés alatti egyenetlenség tárgya kegyelmetek és a városi választott közönség részéről közelebből Urunk Ő Felsege eleiben terjesztett azon nyilatkozatnál fogva — mi szerint a helybeli örmény papnak (plebános) és segédjének a tisztújításban való befolyásukat régibb időktől fennálló kiváltságaik értelmében elismerik és elfogadják — elenyészettnek nyilvánítván, ezen legfelsőbb kegyelmes kir. parancsolatból folyó udvari kegyelmes rendelés kegyelmeteknek a fenforgó tárgyban ide tett három rendbeli felírásaik következtül oly hozzáadással iratik meg, hogy — minekutánna a főtebb érdeklött egyenetlenség már elenyészett, — a felfüggesztett tisztújítás akadályá is önkényt megszüntnek tekintetik. E Regio M. Princ. Trans. Gubernio. Claudiopoli die 9 febr. anno 1843. Comes Iosephus Teleki, C. Ladislaus Lázár, Dániel Kabos. (1381—1843 kormányshéki szám.).

6. *Fejezet. Az örmény papság és a papi nőtelenység (coelibatus).*

Az örmények beköltözésekor (1672. év) a velök jött papok nők voltak. Rövid idő mulva egyesültek ugyan a hazai örmények Rómával, de azért egyetlen egy örmény

papnak sem kellett elválni nejétől; sőt még azon papok is, kik a beköltözés után szentelődtek fel, megnősültek. Allításom igazságáról tanúskodnak következő idézetek.

„Dániel, a doctornak (= Theodorovics Mihály főesperes-plebános) veje“ (Donig vártábédin pheszán. Örmény prot. I. köt. 140 lap. 1721. ján. 20). — „Szulimán papnak felesége“ (Szulimán derderin giné. Szamosújvári kereszteltek I. köt. 30 l. 205 tétel, 1723 év). — „Lukács, a doctornak (Theodorovics Mihály főesperes-plebános) unokája“ (Luszig vártábédin nepoté. Örm. prot. I. köt. 141 lap, 1721 ján. 17.). — „Miklós, a főesperes úr fia“ (*տիկոս ար աւարտիպոյն ուսիս*: Nigolê der ávákiriczhu vêtin. Örmény prot. I. köt. LXXV. l. 1725 év). — „Tisztelendő Miklós pap megkeresztelte a Nerszesz pap leányát“ (bádvéli Der-Nigolê megêrdéczh êz Der-Nerszeszin tusztrên. Szamosújvári kereszteltek I. köt. 29 l. 190 tétel). — „Én Emánuel Kristóf pap megkereszteltem Pap-Nerszesz Ászvádur fiának fiát“ (Jész Der-Chácshig Mánugián megêrdéczhi êz dêghán i Ászváduren Der-Nerszeszián. Szamosújvári kereszt. II. köt. 7 l. 84 tétel 1743 év).

1743-tól kezdve csak a papok fiai (mint az utolsó idézet is tanúsítja) vagy leányai gyermekeiről van szó: mi-ből következik, hogy a nőtelenség a hazai örmény papok közé Mária Terezia uralkodásának első éveiben hozatott be.

Az örmény apácák pedig a mult század első felében még férjhez mentek: „Az apácza férje Simon“ (*ժամուսնութիւն տղկու, ծէտղկու*: márábédin erigê, Dzerigê. Örmény prot. II. köt. 207 lap, 1738 év); de később csak férjetlen apácákról van említés téve . . .

7. Fejezet. Korai misék.

„Városunk — írja a tanács a főesperesnek — commercialis város, a benne lakó polgárok mindnyájan katholicusok és kereskedők, kik kereskedésök folytatása végett majdnem minden nap útra indulván, a jókori szentmise hallgatását a velök született buzgó és ájtatos kivánságaiknál fogva, nagyon ohajtják; azért mise-hallgatás nélkül és a töredelmesség felgerjesztése nélkül elindulni nem akarnak.

Aztán reggel korán hosszasan öltözködni sem kell; de a mesteremberek és cselédek is korán reggel — mert ekkor van idejük — a jókori szent-mise szolgáltatás által mintegy felbuzdítottván, örömmel sietnének, hálaadásaik megtétele végett a templomba s haza jövén lelki megelégedéssel fognának munkájukhoz. Ezek a későbbi misékre nem jelenhetvén meg; szokássá válna bennök az Istentől való megfélelkezés és mintegy ok szolgáltatnék nekik arra, hogy az isteni ájtatosságok gyakorlásában restelkedjenek, az Isten és anyaszentegyház parancsai teljesítésétől elálljanak és lelkeiket veszedelembe ejtsék.“

Felkéri tehát a tanács a főesperestet, hogy intézkedjék arról, hogy korai misék szolgáltatassanak és mivel a tanuló ifjúság naponként nem jár templomba, arra is kérte, hogy rendelje el a mindennapi templombajárást. Átiratát a tanács így fejezi be:

„Az ifjúság neveléséhez először is az isteni félelemnek és szeretetnek — mely forrása és talpköve minden erkölcsnek — felgerjesztése kívántatik; ezen két iudulatra leghathatósabbban a szentmiséknél mindennapi hallgatása által buzdítottatik és serkentetik fel az ifjúság, melytől ha elvonatik és az isteni tiszteletnek és ájtatosságnak gyakorlására a jó és erkölcsös előljárók által példásan nem vezetetik, hideg szívvvel lesz az a hit iránt, — soha abból jó és Istent féltő keresztényt remélleni nem lehet, mivel tapasztalásból tudjuk, hogy a mire valaki fiatal és zsenge korában tanítottatik és szoktattatik, azt megtartja élete fogyásáig.“ (Vár. lev. 1824 — 1714 sz.).

8. Fejezet. A templom és plebános dézsmát kap.

Városunknak huszonöt évig (1700—1725) egy talpalatnyi határa sem volt: a város az egyenlő hosszú utcaszorok első házával kezdődött és a sor utolsó házánál végződött. De 1725-ben felment dr. Theodorovics Mihály befolyásos főesperesünk Bécsbe és ott az erdélyi udvari kancellariánál elmondotta azt, hogy az eladó kinstár rászedte megszorult apáinkat: mert másoktól az egész szamosújvári uradalomért 50.000 frtot kért, a szamosújvári

örményektől pedig ezen uradalom egy nagyon jelentéktelen kis részeért (mely még nem tesz egy négyszög kilométert) 25.000 frtot vett; azért ráadásul szakítson a kancellaria az uradalomnak a kincstár kezén maradt és a város körül közvetlenül elterülő részéből legalább egy kis határt. Ekkor csatoltatott Szamosújvárhoz (= Örményváros) körökörül az a föld, mely mai napság is városunk szük határát képezi; de egyszersmind kötelességünkké tétetett az, hogy a határ terményéből tizedet (dézsmát) adjunk a templomnak és a plebánosnak. Templomunk kapott háromnegyed részt, míg az egynegyedet plebánosunknak adtuk. A vonatkozó rendelet szó szerint így hangzik: „Quandoquidem Natio Armena Szamosujváriensis hactenus et ab initio suae foundationis semper immunitata fuerit a decimis fructuum, ex assignato sibi territorio provenientium (az „assignatum territorium“ alatt a „hegy alatt“ levő majorokat kell érteni), hinc inter eandem Nationem hodie amicabiliter conventum est, quatenus deinceps unusquisque concivis (a polgárok közt osztatott ki — használat végett — a határ) decimas praestare teneat, ex quibus tres partes pro Ecclesia, quarta pars vero pro ordinario Parocho seu Plebano cedat. Szamosújvár 9. 7bris J. David Uhlein.“ (Ez egy kincstári tisztviselő).

Ime a derék Theodorovics egy csapással három forrást nyit meg: megszerzi a városnak a nélkülözhetlen határt, és gondoskodik a templom és plebános első jóvedelméről.

A határ egyik részét beültették szőlővel (szőlőhegy, hétkereszthege), a másik részét szántóföld gyanánt használták a polgárok, a harmadik a város kaszálóját képezte.

Ebből a dézsmából — 1731-ben Theodorovics és a város között kötött egyesség szerint — kapott a plebános négy részt és három részt az örmény kath. templom: „Anno Domini millesimo septingentesimo trigesimo primo, die decima septima mensis Augusti in congregatione Senatus Oppidi Armenopoliensi praesente Reverendo Domino Michaelae Theodorovich Presbitero et Seniore memorati oppidi Catholicae Ecclesiae inter partes solit. eundem Reverendum Dnum Pa-

trem et Senatum conclusum inviolabile ac deinceps semper practisandum hujusmodi est factum :

Quandoquidem Excelsa Camera Aulica Transylvanica Dominis Armenis Territorium ad statum Oppidum pertinens arabile, erga praestandam Fisco Regio decimam donaverit et contulerit, ex speciali tamen gratia Altae fatae Camerae obvenerit decimam Idem Fiscus Regius Zelò erga Dominum Deum moto Ecclesiae Catholicae Oppidi Armenopolitanae concessit . . . Ex decimis quarta pars cedit Domino Plebano, tres autem partes Ecclesiae ad manus curatoris deveniendae et consignandae.“ (Örmény prot. II. köt. 19 lap).

„Adtam a föesperesnek szöködézsmában nyolcz sus-tákot“ (Dèvi Ávákhjéreczhin „ [8] szêmákh ekinè. L. a timárok iratai közt 1738. nov. 11.).

A dézsma megszűnt 1782-ben. Ezen időtől fogva vala-mint a templom, úgy a papság is dézsmakárpótlást kapott: a templomnak a város lett a kegyúra, a papság pedig fizetést kapott.

9. *Fejezet. A plebános és papok fizetése.*

Apáink a beköltözés után is még sokáig (1672—1782; 110 évig) a Keleten gyakorolt szokást követték és papjaik-nak nem adtak fizetést. Papjaink 1782-ig a misékből, a stolából (keresztelés, esketés és temetés) és a házszentelés jövedelméből éltek. De azért nem láttak szük napo-kat, hanem tisztességesen bőségben éltek; mert mind a három forrás: nem csepegett, hanem csorgott. Misérevalót kaptak — eleget. Aztán akárhány völegény volt, ki az eskető pap áldó imáját tiz arannyal jutalmazta. Keresztelés alkalmával is — egyéb ajándékokon kívül — bár két aranyat küldött a tehetős szülő a papnak. De a papság legbővebb jövedelemforrását a házszentelés képezte. Házat szenteltek évenként kétszer: karácson- és húsvétkor. Nem volt ugyan meghatározva a díj, mégis kivétel nélkül mindenki megjutalmazta a pap fáradságát. Hát mit szóljak azon sok ajándékozatról, melyekben templom és papság különböző alkalommal részesült? Haza jött a kereskedő:

haszonnal adta volt el marháit; azért itthon első dolga az volt, hogy templomba menjen és megköszönje Istennek a jó sikert, melyből kijutott a plebánosnak is; de kapott a templom is vagy miseruhát, vagy legalább néhány font gyertyát. Ha forgatjuk a timár- és kereskedőtársaság régi, elfakult számadásait, ide vonatkozólag bő adatokra akadunk. Ime egy-kettő:

„Mikor haza jött a főesperes úr, elmentünk hozzája találkozni és vittünk ajándécul négy körmöczi (piros) aranyat, egy szattyánt és adtunk hat misérevalót“ (Jérphor egáv Der-Ávákjéréczhê, kênáczhinkh hándêbelu, ná dárinkh báschês *n* [4] kermeczkh oszki gármir, meg száchtian mê, *a* [6] bádarákhi. L. a timárok 1738. évről készített számadásának jún. 13-iki tételét).

„Adtam a lelkiatyának: a káplán úrnak hat aranyat.“ (Dêvi Der-horê der-kápellánin véczh oszki. L. a timárok 1738. nov. 11-én kelt iratát).

„Adtunk a káplán úrnak a mult évben 63 magyar forintot“ (Dêvâdz e ánczhâdz dâri der-kápellánin *u* mádsri L. a timárok 1738. nov. 11-én kelt iratát).

„Küldöttünk a plebános úrnak (Theodovics Mihály) Debreczenből Bécsbe nyolcz köteg szattyánt, mi az előbb küldött négy köteggel tesz 12 köteget.“ (Chêrgéczinkh Debreczinen *v* thuch száchtian kêrhârkéli der-horê Becsê, u árács ál chêrgileinkh *n*, ná gáne *sp*. Ugyanott.).

Kivételképen kapott dr. Theodorovics Mihály a város körül szerzett érdemei elismeréseül fizetést is; de ez nem annyira fizetés, mint inkább jutalmazás: „A tanács és város úgy találta, hogy tisztelendô Der-Minász (Theodorovics) plebánosnak adjunk a város pénzéből 175 frt fizetést; ezt három részletben fogja kapni. Ezenkívül karácsonkor és húsvétkor is vegyen a házszentelés díjából 12 frt 50 krt úgy, hogy fizetése 200 frtra egészüljön ki.“ (Ászbesz kédâv télnâdsê u khâghâkhê, ov bâdvédi Der-Minâszin plebânusin dânkh hách (*szûhi*) khâghkhin êsztêgen 175 fiorin írjék ânkâm u báschá ârnu donin dunorthnekhin 12 fiorin 50 chácsh, u zâdgin dunorthnechin álvê 12 fiorin 50 chácsh, or lêmennâ 200 fiorinê. Örmény prot. II. köt. 6 l. 1731. ján. 3.). Ez a fizetés csak személyi illeték volt (quo ad

personam), mert az utána következő plebános már nem kapta . . .

III. Károly által a szamosújvári dominium inscriptio-nalis összegéből (100.000 frt) kiszakított és örmény püspöki asztalra szánt 12.000 frtnak (mely 5⁰/₁₀₀ mellett a commu-nitas kezénél hagyatott) 600 frt évi kamatjából kapott Theodorovics évenként haláláig (1760) 500 frtot, a 100 frtot pedig a segédlelkészek kapták. De mikor hozzákez-dettek a nagytemplom építéséhez (1748) ezt a 100 frt, Theodorovics halála után pedig az egész évi kamatot (600 frt) az építésre fordították.

Városunknak 1775. júl. 15-én tartott ülése ezeket mondja: „Parochi et Parochiae per totam Transilvaniam beneficiis provisi sunt, unde vivere possint, nostri autem nec unius oboli beneficio gaudent.“

Ugyanazon évről vezetelt jegyzőkönyvünk még ezt is mondja: „Proventus annuos Parochus, aliique ministri et coadjutores nullos penitus habent, solum modo ex stipendio sacror. et ex stola vivunt.“

Azért a püspök 1779-ben ezt írta a városnak: „Se Parochum (Jakabfi János) non confirmaturum, nisi domus aedificetur Parochialis et annum aliquod designetur sala-rium.“ Mire a város ezt felelte: „Domum Parochialem propter sumptus in duo imperfecte haerentia in gremio oppidi Templi necessarios et summos erigi pro nunc non posse, prius quam alterum saltem eorundem templorum extruatur; salarium autem in illa quantitate, quam Elisabethopolitani solvunt, annuatim designandum et solvendum.“ 1782-ben a város a clerus-sal a következő megállapodásra jutott:

1. Ezután 6 káplánt (segédlelkész = cooperator), tart a város. 2. A plebános és 6 káplánnak 1050 frt fizetést ígér úgy azonban, hogy házszentelés vagy keresz-telés alkalmával a pap tiszteletdíjt ne vegyen (ámenevin ikhmê táksá gám honorarium cshi árvi sub quoquunque titulo). 3. Az 1050 frtból a plebános kiszakítván a maga illetékét („honorifice excindat ánelov éz competentíán“) a többit a káplánok magok között egyenlően osszák fel

(„capellannéré aequaliter ex supernatanti participat éllán“.
Vár. lev. 1782—209 sz.).

1784-ben adott a város a maga pénztárából a plebánosnak 150 frtot; a stola-jövedelem volt 500 frt 4 $\frac{1}{2}$ kr. A két kántor kapott a várostól 145 frt 50 krt és 36 véka buzát. A „stolaris“ jövedelmekhez tartóztak a keresztelési, esketési és temetési illetékek. (Caeterum tam hos, quam fixos stolaris 500 fl. 4 $\frac{1}{2}$ xr. constituentes Rev. Dom. Parochus cum suis sex capellanis aequaliter dividit. Duo cantores occasione copulationis et baptizmi suas taxas praeter memoratum fixum, percipiunt.“ (Vár. lev. 1784.—125. sz.)

1815-ben a plebános fizetése 450 frt, a hat segédlelkészé 600 frt. (Vár. lev. 1815—1752 sz.).

A közgyűlés a papság fizetésére nézve ezeket határozta:

1. Hogy az eddigi 1050 Rft rendes fizetés ezutánra is fenmaradjon.

2. A salariale adjunctum ezután is adassék.

3. A 12.000 frt kamatjának fele a clerusnak adassék, a másik fele a parochiale templom építésére forditassék, míg az tökéletes perfectiora nem vitetik.

4. Naturalékban vagyis deputatumokban a plebánosnak az eddig volt 4 boglya széna és 4 öl tűzifán kívül még két öl fa és 24 véka buza; a curatus káplányoknak esztendőnként egynek-egynek 2 hosszú ölfá és 12 véka buza. (Vár. lev. 1820—1571 sz.).

„Igen érzékeny örömmel — így ír báró Szepesy Ignác püspök a tanácsnak — és szives köszönettel vettem a tekintetes nemes magistratusnak és választott hites közönségnek a helybeli papsággal kötött és jóváhagyás végett hozzám küldött azon egyezését, melyben a papság élleme öregbítettni és az 12000 frtok interesének fele a Clerus számára, fele pedig a templom szükségeire fordittatni rendeltetett.“ 1820 aug. 21. (Vár. lev. 1820—1655 sz.).

Ugyanezen püspöki irat ezeket is mondja: „A szent czélokra rendelt fundatiók pontosabb gondviselése iránt is kiadtam a mai napon a szükséges rendeléseket, a helybeli papságnak köteleességévé tevén, hogy a maga kebeléből

egyét azok gondviselésére kinevezzen, a ki is eszten-dönként az esperesi széken, a hová a főbiró úr és az ecclesia curatora is meg fognak hivatni, számolni és minden előforduló nehézségre megfelelni tartozik, annak utánna pedig bővebb megvizsgálás végett az ő számadása előmbe felküldessék.“

Jelenleg (1900 év) a plebános fizetése a városi pénztárból 1100 frt és a három kápláné à 400 frt.

10. *Fejezet. Parochialis ház.*

A jegyzőkönyvekben van ugyan nem egy helyütt említés téve plebánosi lakról („domus parochialis“ L. a Theodorovics és boncznyiresi Kapitány Ilyés közt fölmerült kellemetlen esetről 1729. márcz. 7-én felvett jegyzőkönyvet); de azért plebánosainknak 1782-ig nem volt szabad szállásuk; mert az a ház, melyben a plebános lakott, ugyan „parochialis“ háznak neveztetett (mert abban lakott a parochus), de nem volt plebánosi lakház, hanem a plebánosnak saját vagy bérelt háza volt.

1741. márcz. 28-án „Simai Gergely és Lukács uraimék ő kegyelmek, mint üdvezült Simai Salamon uram fundatiojának patronussi, megengedték, hogy tisztelendő Pater Theodorovics Mihály uram azon említett Salamon uram fundatioházában usque ad Pascha 1742 inturbate meglakni. (L. Örmény prot. II. köt. 280 lap).

Végre 1779-ben a püspök azt irta a városnak, hogy a megválasztott plebánost (Jakabfi János) addig nem erősíti meg, míg a város nem épít plebánosi lakot („nisi domus aedificetur Parochialis“) és a plebánosnak évi fizetést nem határoz.

A város mindkét feltételnek eleget tett; nem épített ugyan új plebánosi lakot, hanem megvette azt a kész alkalmas épületet, melyben lakik mai napság is — a plebános . . .

XII. Czikkely.

V á r o s u n k p l e b á n o s a i .

I. Fejezet. Budákovics Lázár.

Kevés városnak adott a Gondviselés olyan nagytudományú, tekintélyes, eszes, példás erkölcsű plebánosokat, mint a milyenek Szamosújvár város lelki kormányzatát vezették.

Érdemes plebánosaink sorát Budákovics Lázár (*Գազար Գառնիկյան*: Gházár Budáchján) nyitja meg. Előbb a gyulafehérvári örményeknek volt papja; de ezek jobbára papjokkal együtt Szamosújvárra költöznek, hol a számosújvári örmények Budákovicsot plebánosuknak választják.

Az „Örmény protocollum“ (I. köt. 32 l.) ezt mondja: „Kelt levelem Szamosújvártt (Gerlá) 1716. áug. 10-én (Budákovics) Lázár esperessége (*բարձրագույնիսմ Եր-Գազարիկ*: khahánájutheán Der-Gházárin) és gazdag (Jakabfi) Kristóf birósága idejében. Ugyanez a „protocollum“ még tesz egy helyütt említést Budákovicsról . . . „Vettünk kölcsön Lázár paptól 30 magyar frtot.“ (Örm. prot. I. köt. LIV. l. 1717 év).

Budákovics nemcsak számosújvári plebános, hanem püspöki helyettes és az erdélyi összes örmények főesperese volt („Erat id temporis [1716] Vicarius et Archidiaconus omnium per Transilvaniam Armenorum Lazarus Budákovics Parochus Armenopolitanus.“ L. Lukácsi, *Historia Armenorum Transilvaniae*, 75 l.).

És hogy Budákovics tényleg a többi örmény parochiákat is kormányozta, világosan látszik magának Budákovicsnak ezen szavaiból: „Ego Lazarus Budákovics Archidiaconus et Vicarius Armenorum Transilvaniae rati habeo et confirmo quaecunque in hoc scripto continentur, et quicquid Armenopolitani, Elisabethopolitani, Gyergyoesenses, ceterique Albae Carolinae congregati decreverunt . . .“ (L. Lukácsi, *Historia Armenorum Transilvaniae* 77 lap).

1721-ben nyugalomba teszik; plebánosi székét Theodorovics Mihály foglalja el.

2. Fejezet. Theodorovics Mihály.

Theodorovics Mihály (Todorovics, *Տո-Միսուս Թորոսյան*: Der-Minász Thoroszján) 1690-ben született (Szamosújvárt a törvényszék előtt tanúságtétel alkalmával ő maga úgy nyilatkozott 1735-ben, hogy „45 éves;“ tehát születésének éve 1690). 1721-ben mint plebános fordul elő. (L. ezen munka 152 lapját).

Második plebánosunk is nemcsak az erdélyi örmények főesperese, hanem püspöki helyettes is; 1726-ban egy hivatalos iratot így irt alá: „Ego Michael Thodorovics plebanus Szamosújváriensis ac Archidiaconus Armenorum“ (Vár. lev. 1726 év). Később a „Propaganda“ még az „apostoli főjegyzői“ czímmel is kitüntette. 1735-ben egy bizonyítványon ezt az aláírást találtam: „Theodorovics Michael protonotarius et plebanus Armenopolitanus.“ (Vár. lev. 1735). Placsintár Bogdán latin nyelvű kérelmének, mit az „Inclytum supremum Tricesimale officium“-hoz (harminczad-hivatal) intézett hátiratán (rubrum) ez olvasható: „Reverendissimo Domino Michaëli Thodorovics Prothonotario Apostolico et Armenor. Ecclesiar. per Principat. Transilvaniae Vicario Perrenali, nec non Plebano Armenopolitano, ubique zelantissimo et in Christo Patr. colendissimo.“

Mivel P(ater) Minász (Theodorovics) és P. Mihály között emberi gyarlóságból egyenetlenség esett; azért „Antalffi János Erdélij választott Püspök“ és „Deméter János Erdéli Generalis Vicarius“ aláírásával ellátott irat küldetett 1724. máj. 27. „Szamos Ujvárat lako nemes és Becsületes Eörmény Városa Birájának és alatta levő több becsületes eörményeknek,“ — mert „az egyenetlenséget még első sengéjében ki akarja irtani és gyomlálni.“

1725. decz. 25-én Bécsbe küldi a város, hogy az általa kieszközölt Károly-féle (első) diplomát hozza haza. Visz magával 8600 (*μιασ*) magyar forintot; ezenkívül még küldenek fel hozzája 7600 (*ντασ*) magyar forintot, ajándékokra pedig 2260 frtot. (Örm. prot. I. köt. 301 lap).

Habár nagy állásához képest korlátolt jövedelme volt, mégis rokonokkal úgy, mint idegenekkel igen sok jót tett:

Thodorovics István és Miklós „atyafiai“ a Bánátban kereskedést folytattak. Mikor haza jöttek, még 1130 frt káruk volt. „Mivel penig T. Pater Mihály ur semmi féle keresetekbe magát nem elegyítette, hanem Papi Hivatallya után élt . . . és az három Atyafiai nevelték az adosságot; mégis Pater Mihály ur maga joakarattyából obligálta magát, hogy in defalcationem Restantiar. négy Esztendeig Segiti őket ötven ötven forintal, in Summa 200 forintal . . .“ (Vár. lev. 1725 die 6. 9bris).

A nagy embereknek ellenségei, irigyei is vannak: Theodorovicsnak is volt elég. És ő egyen sem állott boszút; pedig magas, befolyásos állásánál fogva lett volna módja és alkalmja is elégszer. Nem tette; mert ő nemcsak nemeslelkű ember, hanem példányszerű pap is volt. Ő nemcsak elimádkozta a „Mi atyánk“ ezen szavait: „És bocsásd meg nekünk a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk ellenünk vétkezőknek,“ — hanem ezek szerint cselekedett is. Ime egy eset: Kapitány Ilyés boncznyiresi nemes személy Theodorovics plebánost Szamosújvártt, a plebániákban („in Domo Parochiali“) összeszidta, az örményeket pedig megnyuzással fenyegette. A szomorú történet az alispán elé került. Ez megvizsgálta a dolgot és kihallgatta a plebános tanút; mivel mind a kilencz tanú egyhangúlag a plebános mellett vallott, a „viczeispán Kapitányt elfogatta. (Theodorovics tanúi: 1. Szöcs János szamosújvári örmény; 2. Pap Samú, gróf Bánffy György zsellére (inquilinus) Nagy-Devecserről; 3. Stephánovics Dániel szamosújvári örmény; 4. Gábor Péter szamosújvári örmény; 5. Ászlán szöcs, szamosújvári örmény; 6. Gergelyfi Tódor szamosújvári örmény; 7. Zuki István szamosújvári lakos; 8. Koller Mihály szászvárosi postamester [ki akkor tájt Szamosújvárt volt]; 9. Tatrosi Kristóf szamosújvári harminczados). Erre megjelenik a boncznyiresi előljároság Bánffy Ferencz és Kapitány Máthé az „Örményváros becsületes magistratusa“ előtt és -- irásos egységre lépnek, (1729. márcz. 7.), mely egység a többek között ezeket mondja: „Történvén, hogy bizonyos atyánkfia Kapitány Ilyés Boncz Nyiresi portionatus Nemes megrészegedvén említet városon, alá való káromkodásai után, midőn a parochián Tiszteletes plebanus Ő

atyaságát illetlenül Dehonestálta volna, mondván, hogy nem nyugszik adig, míg magát békoban vagy kalodában nem vereti és anak utána egy vagy két örményt maga meg nem nyuz, mely szavai és malitiáji által mind Eklesia, mind religio, mind plebánus ellen vétvén, méltán megfogott. Mü ezért Considerálván ebül az Causabul emergálható bajt, ara nézve becsülettel Circumvenialván mind az plebánust, mind az becsületes magistratust, sok intercessionkra Condescendáltak ara ő Kmek, hogy pro hic et nunc békeségre lépvén 20 id est husz magyar forintokban, melyet deponálván magunk kezessége alatt eliberáltuk is infra scriptis conditionibus, 1. hogy sem egyszer, sem más-szor Nemes Kapitány Ilyés sem titkon, sem nyiltan mostan végbe vit rosz Cselekedetét nem reiterálja, melyre magát obligálja is; de ha deprehendáltatik ezen malitiának Cselekedeteiben, ezen pactum invalidáltatván . . .“ És a nagylelkü plebános a birságot elengedte — Kapitánynak.

*

Mi alólirtak így egyeztünk meg főtisztelendő Theodorovics Mihály főesperes úrral, hogy a néhány év óta megtagadott bor-negyed (a szőlő-tulajdonosok tartoztak a termés negyedét [minden négy vederből egyet] a főesperesnek adni) helyett adunk — a míg él — évenként ötven véka buzát, negyven veder bort és kétszáz magyar forint pénzt azon sok és sikeres szolgálat jutalmául, melyeket a városnak tett; ebből azonban Főtisztelendőséged utóda mi követelést sem formálhat, miután mi ezt egyedül csak főtisztelendő (Theodorovics) Mihály urnak ajándékoztuk. Ez az egység a tanács előtt történt 1734. október 29-én. (Minkh ál vár kéreálkhész ájszbesz kontetovát eghánkh héd bádvéli Der-Ávákjericzhin Der-Minász Thoroszján, or vorovhédév meg kháni dárov mē árács ekészttēnnun kvártá tégēduit árilinkh iren hērmonczhē incshváni ábriná, nēmánábesz jévész kontetuvát eghánkh héd Der-Hojrē czhorenin szebé, or unenánkh irén hērmonczhē ámen dári 50 mirczá czhorén dálu kvártáin szebé incshváni ábri ná, minkh ál fégēduit gélánkh dálu deszelov zirén hērmonczhē sád thurlu áschádánkhé khághkhin; irén hērmonczhē edevánczh successoré ászkiczh hecs meg pretensiomé cshi bi unená,

zerám ájsz miájn bádveli Minászin báschilinkh, gudánkh ámen dári meg khárszênoczhmê kini. Ájsz jéghev telnádsin timáczh, némánábesz gudánkh 200 mádsri, incshváné ábri náh). Én Simai Gergely, az örmények birája tizenkét esküdt tanácsnokkossal együtt (Jész Krikor Toderi birov hájoczkh im 12 [սբ] jértjál dzerov), László Gergely tanácsnok (ághá Kirkor Nászturjanczh), Bogdán Gergely tanácsnok (ághá Kirkor Ászvadári), Todor Longinus tanácsnok (ághá Chêngánoszh vogh. hoki Thoroszi), Kristóf főgondnok (jégéghéczhpán Chácshig), Pap-Gergely Álexa tanácsnok (ághá Álexá Der-Kirkori), Duha Salamon tanácsnok (Duha Kristófnak fia Salamon: ághá Szoghomon Duháji Chácshádèri), Gajzágó Emánuel közgyűlési tag (ághácshá Mánug Gágghszákoi), Gergely Tódor közgyűlési tag (ághácshá Toderás Kirkori).

Erre az egységre maga Theodorovics saját kezüleg örményül ezeket a sorokat vezette:

Ezen fent irt feltételek, melyeket érdemetlenségem érdekében irtak a nagyságos és tekintetes örmény úrak, t. i. a nagyságos bíró és a nagyságos tanácsnokok, az én akaratommal történtek és adattak nekem kegyesen ingyen, hogy azokat használjam, míg vissza nem térek Istenemhez. Én Theodorovics Mihály pap, az Örményváros plebánosa, az erdélyi örmények főesperese és apostoli főjegyzője (Այս վերոյ գրեալ պայմաններն, որոնք անարժանիս համար գրեցին մեծարեւելի եւ պատգեւելի մեր հայոց իշխաններն այսինքն մեծարեւելի պիբոզ, եւ մեծարեւելի սղաններն, իմ կամսն եղել, մինչեւ զիմ առ Աստուած փոխելն վս զայս վերոյ գրեալքս ինձ շորհաց է, պաշտելչ, կամաւ: Ájsz véroh kéreal bájmánérén, vornor ánárzsánisz hamár kéréczhin médzaréli jév bádveli mér hájoczkh ischánnerén, ájszinkhên médzaréli birov jév médzaréli ághánérén, im gámávén jéghev, mincshjév zim ár Ászduádz phochélèn, vászên zájsz véroh kéralkhêsz incz snorhádz e, báschês, gámáv. *Ես Տր-Սիխաս Թրսս եւ Ըլպանուչ Հայոցաղքի եւ արքեպիգոս հայոց Գրանդիվանույ եւ բրոզնուպարուչ ստարեւալան:* Jész Der-Minász Thoroszên plebánus Hájoczkhághkhi jév árkhidikon hájoczkh Tránzilvánioh jév proto-notarius árákhélágán. Vár. lev. Örmény prot. II. kötet 139 lap).

1736 júl. 6-án felmentette a város a plebánosi teen-
dők teljesítése alól és helyébe más (Verzár Lukács) ple-
bánost választott. Theodorovics ezután egyedül csak „vi-
cariusi“ hivatalának élt. Az örmény nyelven szerkesztett
közgyűlési határozat magyarul így szól:

Tudtúl adjuk azt, hogy 1736 júl. 6-án összeült a te-
kintetes tanács, a communitás (az esküdt közönség: „sutá“
és a papság . . . és azt határoztuk, hogy főtisztelendő
Theodorovics ur (Der-Thoroszê) ezután (*յիմ գաղտնիկ է: հիմ-
գուշեն*) mi szolgálatot se tegyen a népnek (*օչ կրճ չի
նվճարայ ծարրութիւն սնկլու ժողովորդին: օշի օհմէ օշի օւնենահ
ճարտիւն անու չսօցհօւրտին*). Násztur Emanuel tanácsos,
Simai (Sémájanczh) Lukács tanácsos, Béczás szónok, Ke-
resztes (Kérésztis) szónok, Donovák Kristóf, Szarucnán,
Gorove János, Álexa Dávid; Miklós, a kereskedő-társaság
elnöke (szárésztá), Péter Tódor (Toder Bedroszi), János
Emanuel (Mánug-Ohánnesz), Simon Gergely (Kirkor Dze-
rigi), Karátsonyi Jakab (Ágopsá Kérészsuni), Lukács Emá-
nuel (Mánug Lukuczi), Bágchshá (Kertész) Bogdán (Ászvá-
dur Bágchshái), Páskul Kristóf (Chácshkoh Páskuli), Kákicz
(Kovács) Kristóf (Chácshádur Kákiczi), Kasza Péter. (Bed-
rosz Khoszái), Gusát Várteresz. (Vár. lev. 1736. évi jegy-
zőkönyv).

„1746-ban ment fel Bécsbe főtisztelendő (Theodorovics)
Mihály atya (kérhárkéli der hájrê Der-Minászê) a tekintetes
város ajánlólevelével a királynőhez, (fáradságáért 300 frtot ad
Theodorovicsnak a város. L. Örmény prot. II. köt. 349.
lap), hogy ott járjon utána és hozza tisztába, vajjon az
Ő Felseége (Mária Teresia) által örmény püspöki asztalra
(püspökségi alapítvány: jebiszgoboszutheán fundáció) tett
12000 frtnak évi kamatja kit illet, minket-e vagy a „ka-
marát“ (= kincstár), miután ez követeli azt a várostól?“
De a királynő intézkedése a mondott összeg kamatját
magának a közbenjáró főtisztelendő Theodorovics atyának
(ki a rendeletet magával is hozta) adta, hogy azt élte
fogytáig élvezhesse. És így a város, melynek kezén maradt
az említett 12000 frt, tartozik főtiszt. Theodorovics urnak
évenként 575 (ötszázhetvenöt) magyar frtot adni. Azonban
a tekintetes tanács, az esküdt közönség és az egész város

úgy egyezkedett a főtiszt. úrral, hogy az évi 575 frt helyett adja a füzesi (Ördöngös-Füzes, Belső-Szolnokmegye) részjorzágot, hogy ennek hasznát vegye évről évre; viszont a főtiszt. úr lemond előbbi plebánosi fizetéséről és más követeléssel sem lép fel.“

Dr. Theodorovics Mihály.

Én Pap Emánuel (Jész Mánug [Der-] Kirkorján) az örmények városának birája. Ez a dolog elhatározódott az én tanácsnokaimmal, a tanácssal és a szónokokkal. Toderás Longinusz (Chêngánosz voghorm. hoki Thoroszi), Simai Gergely a Tódoré (Kirkor Toderi Simáján), Simai Lukács közgyűlési tag, Karácsonyi Kristóf (Chácshig Krecsuni) közgyűl. tag, Bogdán Gergely (Kirkosá Ászváдри)

közgyül. tag, Én Násztur Gergely, Novák Kristóf (közgyül. tag. (Vár. lev. Örm. prot. II. köt. 361. lap, 1747. márcz. 28.).

*

Theodorovics 1747. elején Pap Emánuel főbiránk és ennek neje társaságában Rómába ment: ott töltötték a nagyhetet. Pap Tivadar volt csikszépvízi plebános, mostan is közöttünk tiszteletben élő örmény kath. áldozár szájából hallottam ezt a feljegyzésre méltó vallásos esetet, ki a szóhagyománynyal együtt megtartotta azt a szép szentképet is, mit szép-apja hozott akkor az „örök város“-ból.

Theodorovicsot Mária Terezia örmény püspöknek nevezi ki. (L. Szongott, Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz, 45—47 lap). Tizenöt (1721—1736) évig volt plebánosunk és haláláig végezte pontosan vicariusi teendőit. Hetven esztendőt élt. Meghalt 1760. ján. 3-án. (L. Szamosújvári halottak könyve II. köt. 96 lap 4 tétel).

3. Fejezet. *Verzár Lukács.*

A város 1736. júl. 6-án választotta meg plebánosnak. A „Verzár“ név csak melléknév, a család vezetéknéve: Stephánián, Stefánovics (=Istvánfi); azért ez a nagyra-becsült plebános nevét az anyakönyvekbe örményül hol Ghugász Vérdzárján¹⁾-nak (Verzár Lukács), hol Ghugász Stephánián-nak (Stephánián Lukács) írja. 1701-ben született. Mindkét előde vicarius és az erdélyi örmények főesperese; Verzár: főesperes-plebános. Verzárt kiváló tulajdonságaiért az erdélyi püspök kanonoksággal tüntette ki. (Vár. lev. 1784—408 sz.).

1777. aug. 2-án mondotta el aranymiséjét²⁾; 78 évét élt, 1778. decz. 27-én költözött el a boldogok honába.

---

¹⁾ Polgártársai röviden csak így hívták: Der-Ghugász (Lukács pap). Volt újabb időben az orosz hadseregben is egy kiváló, hős örmény hadvezér, ki pap-ösének nevéből szintén Der-Ghugászián nak (Pap-Lukács-fi) neveztetett; az oroszok azonban *T e r k u g a s s o f*-nak mondták.

²⁾ A hazai örmény papok közül ez az első, ki aranymisét mondott... és Papp Tivadar áldozár az utolsó. L. „Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz“ 87 lap. A forrás, miből 1893-ban azt a lélekemelő adatot merítettem „ezüstmise“ szót használ; de

(L. Szamosújvári halottak II. köt. 223 lap 142 tétel). 42 évig 5 hónapig és 21 napig volt városunk plebánosa. A Salamon-templom szentélyében temettetett el.

4. *Fejezet. Der-Chácshádur Jészáján.*

Döghalál (pestis) pusztított 1742-ben e város lakói között. Még a papok is megijedtek. És hogy a haldoklók az utolsó szentség-vigasza nélkül ki ne muljanak, a város Gajzágó Kristóf papot kérte fel arra, hogy a „esumas“ embereket gyóntassa meg. A nyujtott nagy előnyök daczára sem vállalkozott a bátortalan Gajzágó arra a hőstetre, mire állásánál fogva különben is kötelezve volt... De elvállalja önként, kéretlenül Der-Chácshádur Jészáján (Iszáján, Iszáj vagy Izai Kristóf). Isten hív szolgáját megőrizte a bajtól. Élvezte a Gajzágónak ígért anyagi előnyöket és használta a „tiszteletbeli plebános“ czimet is. Ugyanis a város halálából — kötelességéből folyó bátorszívűségeért — tiszteletbeli plebánosnak választotta és megígérte, hogy ha túléli a működő Verzár Lukácsot, megválaszsa valóságos plebánosnak is. (Örm. prot. II. köt. 290 l.). A városi jegyzőkönyvekben több helyütt fordul elő ez a kifejezés: „Kérhárkéli Der-Chácshádur Jészáján“: Főtisztelendő Iszáj Kristóf. A „kérhárkéli“ czímet pedig az örmény csak a plebánosnak adja; mivel pedig Jészájánt kérhárkélinek nevezték, tehát (tiszteletbeli) plebános volt. És itt — hol a plebánosokról szólok — kötelességemnek tartottam erről a körülményről megemlékezni.

Három évvel előbb mult ki, mint Verzár Lukács plebános; ezért nem válthatta be a város kötelező ígétét. Meghalt 1775. máj. 1-én. (L. Szamosújvári halottak II. köt. 189 lap 43 tétel).

5. *Fejezet. Jakabffy János.*

Verzár Lukács halála után többen vágyakodtak a fényes plebánosi állásra: mindegyik arravaló volt. De legtöbb

---

mivel kitudó plebánosunk ezüstmiséjét még 1751-ben mondotta el, az ott előforduló ezen szót „ezüstmiséjét“ kiigazitom evvel: aranymiséjét.

kilátása volt Jakabffy Jánosnak, kinek számára a város a következő szép bizonyítványt állította ki 1779. ján. 7-én:

„Nos iudex primarius (Martinus Novák) caeterique senatores ac notarii, tota item communitas privilegiati oppidi Armenopolitani memoriae commendamus tenore praesentium omnibus et singulis, quorum interest praesentibus ac futuris: Quod cum nos die 7-ma mensis Ianuarii anni cur. 1779 ad tractanda publicum civitatis nostrae statum ac emolumentum concernentia quaedam negotia, in domo pretorialis congregati fuisset, eo tum praesentato coram nobis supplici suo libello Adm. Rev. Dominus Joannes Jakabffy Ecclesiae hujatis Parochialis coadjutor Capellanus, petierit humillime publicum sibi ad defensionem existimationis suae, per nonnullos, uti semet certo ex rumore intellexisse, asseverabat, graviter laesae deserviturum per nos extradari de anteaetae suae vitae modo ac ratione testimonium; cuius justa hujusmodi petitione in considerationem sumpta, siquidem justa petenti assensum denegandum non esse, sed et insuper vitam ac famam pari passu ambulare probe sciamus; ex eo praesentibus fide nostra publica mediante testamur eundem prae laudatum Adm. Rev. Dominum vitam suam per exactos in gremio nostri 27 sacerdotii sui annos ita conformasse, ut illa legibus probitatis, honestatis, sobrietatis item ac pietatis apprime conformis fuerit, munus vero suum in obeundis Ecclesiasticis muniis ea cum accurate tractasse, ut nihil omnino eorum in se desiderari passus sit, quo saluti animarum in hoc oppido, quin in ditionibus Turcicis per obitam inter summa pericula missionem promovendae emolumento pietatis per impetratas a sancta sede Romana indulgentiis procurando, incremento item Divini honoris per conciones et Catecheses in condignum statum ponendo, utilitati et decori Ecclesiae, per elemosinas munificentiam labores et vigiliis augendae et conservandae idoneo ac necessario advertit . . .“

Nemsokára összeült a választó-gyűlés: Jakabffy kapott 20, Karátsony 9, Duha Kristóf 5 és Káringetz 1 szavazatot. Jakabffy erősített meg.

Megválasztatott 1779. jún. 24-én, beiktattatott 1779. júl. 10-én. Karátsonyi János erzsébetvárosi főesperes volt a manufactora. (Szam. anyakönyv, II. köt. 515 lap).

„Dániel Tódor ‚consiliarius‘ és Novák Márton főbíró, kik mint küldöttek jártak Szebenben, haza jöven mondják, hogy a püspök főt. Jakabffy János választását megerősítette és fizetését 150 frtban állapították meg a püspökkel („ . . . in electionem Dni Adm. Reverendi Joannis Jakabffy concensisse, illamque confirmasse, tractatum ibique et de annuo

ejusdem salario, quod ubi in 150 Rh. florenorum fixum fuisset“).

Ide vonatkozólag 1779. máj. 22-én tartott ülés jegyzőkönyve ezeket mondja: „Nos magistratus et Communitas Privileg. opp. Armenop. in Transilvania virtute praesentium declaramus et obstringimus nosmet ad tenorem conventionis circa confirmationem denominati in Parochum Adm. Rdi Dni Joannis Jakabffi cum Excellmo Illmo ac Rmo Dno Praesule nostro Gratosissimo Ladislao e comitibus Kollonitz de Kollegrad per deputatos nostros hoc in passu delegatos Magnificum Dnum Reg. Consiliarium Theodorum Dániel et Spectabilem Dnum Judicem Primarium Martinum Novák inita ac celebrata eidem Dno Adm. Rdo Joanni Jakabffi, successoribusque ejusdem futuris Parochis nostris ex Cassa Communitatis nostrae annuatim 150: centum quinquaginta Rh. flor. soluturos; ac Domum etiam Parochialem, ubi aedificium Templi nostri absolutum fuerit, aedificaturos. In quorum uberiorem fidem ac amplius robor praesentes solita auth. munitas extradidimus. E sessione Magist. et confluxu Communitatis die 22 junii 1779 celebr. Martinus Novák iudex primarius, Joannes Kádár notarius ord.

„Ladislaus C. a Kollonicz Episc. Alvincz 1779 die 19 Junii“ a városi tanácshoz írott levelében ezek fordulnak elő: „... una rogare, ut Parochiali ibidem Ecclesiae nunc Pastore suo destitutae D. Joannes Jakabffy Parochus praeficiatur.“ Jakabffy 1779-ben esperes-plebános; a kinevezési oklevelet az erzsébetvárosi örmény kath. főesperes olvasta fel parochialis templomunkban a buzgó hívek sokasága előtt. Egy év mulva (1780) megnyerte a czimzetes kanonokságot is. Jakabffy átiratban arra kérte a várost, hogy egy régi — de még érvényben levő — városi határozat értelmében tiltsa ki a külső szerzetekből jött és házról-házra járó „barátok“-at, kik csak terhére vannak a lakósságnak. A tanács, mely főesperesünket Balta Márton főjegyző által szerkesztett válaszszal értesítette, — a felszólításnak eleget tett.

A püspök 1780-ban azt kívánta a várostól, hogy „canonica portio“ czimen adjon a plebánosnak 20 hold szántót és 15 szekér szénát termő kaszálót. Mire a város:

szük és terméketlen a határunk. „Accedit, quod nos cum Parochis nostris jam inde ab antiquo Accordam et ligamen intuitu stolarum ac proventuum Parochialium contraxerimus, et quidem suis in punctis ab Exsimo quondam Episcopo Zorger ratihabitu et confirmatum; quae stola non, ut in locis aliis, tenue et per exiguum quid importat, sed honestis (bene pingvibus) subrixa est proventibus, ex quibus nostri Parochi sese sustinere potuerint.“ Ezt irta a város Battyáni Ignácznak, ki Kolonitz helyét foglalta el. . .

Mártonfi Péter feladást intézett a püspökhöz Jakobffy ellen. A város védőiratában, mely az igazságtalan árulkodót „homunculus“-nak (emberke, haszontalan ember) nevezi, így szól Jakobffyról: „Veneranda canicies integerrimi optimique Patris“. . . „Patris nostri optimi et Parochi zelantissimi justissimique integritas. . .“ (Vár. lev. 1783. évi jegyzőkönyv).

Jakobffy János¹⁾ 1784. márcz. 31-én főbiránkhöz irott örmény levélben a többek között ezeket mondja: „Csak kötelességet teljesítek, midőn irók. . . Állapítsunk meg egy alkalmas időt; aztán gyűljünk össze: a clerus és a tekintetes közönség és tanácskozzunk a felett, hogy mit kellene még tennünk a végből, hogy készen láthassuk a templomot (*որ հասիր անժամնը գժամը*: or hádir desznunkh ézsámè). Mert ha mi jóindulattal leszünk az Isten háza iránt, akkor Isten is dolgaink-, munkánkban és kereskedésünkben bövséges sikert fog adni.“ (*Զէ թէ որ մինք քարի հղովը ըլննը Աստուծոյ աննը վրա, նա Աստուծո՞ւ ալ արաստութիամբ պի շնորհէ մէզիկ մէր աննին, գործզին ու արաստութին մէջ գործն աշողութիւնը*: Ze the or minkh pári ighezov élánkh Ászdudzo dáné vèrá, ná Ászduádz ál áraduthiámp bi snorhe mezig mér pánin, kordzkin u áruduriñ mecs zirén ácsoghuthiuné.)

Jakobffyról a város még a következő bizonyítványt állította ki:

„Nos Magistratus Liberae Regiaeque Civitatis Armenopolis tenore praesentium damus pro memoria significantes, quibus expedit universis, quod Rdsimus D. Joannes Jakobffy

¹⁾ 1787-ben segédlelkészek: Káringetz Bogdán, Korbuly Kelemen, Korbuly Jakab; egynek-egynek fizetése a várostól 150 frt, a plebános fizetése 450 frt.

Parochus Armenopolitanus in observando Divinorum Ordina. et in muneribus Ecclesiasticis obeundis, pro uti nobis notorium est, et sui conportatione et exactitudine, per universos Plebaniatus sui annos semet probaverit, ut adversus supplicantem Rdmum D. Porochem J. Jakabffi nulla omnino a Magistratu querela formata unquam fuerit; quod hujusmodi testium Rsimi Dni Parochi Armenopolitani sigilli nostri munimine roboratum dandum et concedendum duximus.“ (Vár. lev. 1789. jún. 20. 172 jk. sz.).

Meghalt 1791. szept. 3-án. (L. Szamosújvári halottak II. köt. 326 lap 113 tétel); 12 évig 2 hónapig és 10 napig volt érdemes plebánosunk.

6. Fejezet. Moldován Adeodát.

Habár Jakabffy János kapta a plebánosságra a szavazatok többségét (a 35 szavazatból Jakabffy kapott 20-at és a másik három együttvéve 15-öt), mégis — mivel Jakabffy ellen feladás történt — a püspök nem erősítette meg Jakabffyt, hanem azt írta, hogy a „clerus“ (a helybeli örmény papság) tagjai közül mást terjeszzen elő a város megerősítés végett. Ugyanis Kollonitz László püspök, Gyulafehérvárrt 1779, márcz. 18-án kelt és a tanácshoz intézett iratában ezeket mondja: „Cum D. Lucas Verzár e vivis ereptus sit, alium e Clero suo pro Parocho hujus Civitatis mihi praesentat canonice investiendum.“ A város Jakabffy mellett foglalt állást és nem terjesztett elő (nem „praesentált“) más papot. Erre a püspök Moldován Adeodat (Ászvádur = Bogdán) helybeli segédlelkészt (cooperator), ki a választás alkalmával egyetlen egy szavazatot sem kapott és így a hármasszamba (ternarium) be sem ment, — nevezte ki plebánosnak. Erről a kinevezésről tanuskodik — a többek között — a főkormányzéseknek 1780. aug. 17-én kelt leirata is, melyben ez a világos kifejezést fordul elő: „Plebani Adeodat Moldován.“ (Ugyanis Moldován pap egy hosszas pert folytatott a város ellen; azért neve gyakran fordul elő ezután is a főkormányzések előtt. Vár. lev. 1780—1861 sz.). De a város Moldovánról, ki nem volt az ő választottja, hallani sem akart; azért rögtön fel is küldötte követeit: Dániel Tódor

consiliariust és Novák Vártán főbirót a „jobban informálandó“ püspökhöz. A küldöttek megmondották azt, hogy a püspök városunkkal szemben nem gyakorolhat kinevezési, hanem csak megerősítési jogot; elmondották továbbá azt, hogy a város soha sem ismerné el Moldovánt plebánosának, ki egy követség alkalmával (bécsi út) tettével foltot vetett jellemére. Végre kérték a főpásztort, hogy erősítse meg Jakabffyt, a „derék, becsületes, józan életű, jámbor“ papot, ki — reménylik — egyike lesz a város legjobb plebánosainak. A püspök engedett a meggyőző szavaknak . . . és megerősítette — Jakabffyt. Moldován — ki egy perczig sem volt tényleges (beigtatott) plebánosunk, — azután is élt a plebánosi cízzel.

7. Fejezet. *Dr. Korbuly Kelemen.*

1746-ban született, atyja Emanuel. A keresztségben Antal nevet nyert, de mint pap a bérmanevét (Kelemen = Clemens) használta. Ugy mint elődei, ő is Rómában tanult. Az „Örök-város“-ból 1769 máj. 6-án városunk főbirájához („Spectabili ac Generoso Domino Christophoro Jakabfi, Privilegiati Oppidi Armenopolitani Judici Primario mihi plurimum colendo. Per Mantuam, Viennam Austriae, Budam, Claudiopolim — Szamosujvár in Transylvania“) irt örmény levelében a többek között ezeket mondja: „Remélem, hogy három hét múlva felveszem — Isten segítségével — a szent fokozatokat és ha Istennek véghetetlen jó-sága méltóvá tesz engemet arra, hogy az egyházi rendbe felvétessem, úgy az első olvasó misémet Szt-Péter templomában fogom elmondani a mi tekintetes városunk lelki és testi javáért“ (*Կի յուսան, զի կրիք շարդեն վրա Ածային օգնութքն աի սկսիմ զ սբ ստործանքը բնորոշելու, եւ թէւր Այ անճուն բարութիւնըր գիս արժանի ան, բանաստեղծութիւն կարբին, նա զամջի թիմ պատարագըս Սբ-Քլարոսու Եկեղեցուն մէջ աի ստիմ մեր պատմելի բարքին թէ նօզեւոր եւ թէ մարմնաւոր յաջողութեանը նամար: Գի հւսչամ, the րեքի սպտեն .v.երá Աշդուádzájin oknutheámpèn bi szgészim èz szurp ászdidsánkhè èntunelu, jév theor Ászduádzájin ánhun páruþhiunè zisz árzsáni áne kháhánájágán gárkhiin, ná zárcsi thiv bádrákhèsz Szurp-Bedroszá Jégéghèczhun mecs bi ászim mér*

bádvéli khághkhin the hokevor, jév the mármnávor hácsoghutheánê hámar).

Korbuly Kelemen részére, kit a nép Der-Géghmosznak nevezett, a város a következő kitünő bizonyítványt adta ki:

„Nos Magistratus Liberae Regiaeque Civitatis Armenopolis, vigorè praesentium damus pro memoria, significantes quibus expedit universis, A. R. D. Clementem Korbul curatum hujus Civitatis Capellanum, per 20 annos in cura animarum isthic positos, talem se se tulisse semper, ut incumbentibus obligationibus suis perfectissime responderit, et in spargendo Divino ex cathedris Templorum ad populi concionem semine, non modo facundum, sed in fructu operis, messeque spirituali colligenda foccundum quoque cum lucro animarum, Divinae gloriae zenotem semet probaverit, in laboribus spiritualibus invicto semper et infracto spiritu praecedens, in cura animarum disponendisque moribundis noctu diuque desudans, bonum odorem, exemplum perfectionis aedificationis normam ubique relinquens, Lucernam virtutum ardentem et lucentem se se exhibuerit adeo, ut coram Deo et hominibus merito dilectus habeatur, insuper promptitudinem et dexteritatem suam ad cuncta Ecclesiastica negotia cooperando Magistratui in Altissimis, praesertim circa Ecclesiastica jussis, quandocunque requisitus extitit extendisse. Super quibus modo praevio recensitis praesentes Litteras nostras testimoniales, futura A. R. D. Clementis Korbul sui pro legitimatione deservituras authentici sigilli nostri munimine roboratas dedimus.“ (Vár. lev. 1789. aug. 19. 230 jk. sz.).

A derék Jakabffy János után a híres Korbuly Kelement választották a hívek plebánossá. Az új plebánosról ezt mondja gróf Battyáni Ignác püspök: „Meválasztottak valóban egy tiszta, feddhetetlen életű, a lelkipásztorkodás terheinek viselésére hasonló (olyan, mint a néhai Jakabffy) férfiút, ki az én ítéletem szerint is az Isten egyháza körül érdemeket szerzett.“ A megválasztást megerősítő püspöki irat szó szerint következő: „Amplissime Magistratus! Dilecti in Christo Filii! Redditae sunt mihi Amplissimi Magistratus litterae, quibus electionem Honorabilis Clementis Korbuly

in Parochum suum mihi significat, confirmandumque proponit. Elegerunt sane virum integrum, oneri pastoralis ferendo parem, et meo quoque iudicio de Ecclesia Dei bene meritum, Cujus electio sicut mihi accepta est, ita eandem accepto et confirmo, subin. Investitura, hanc meam voluntatem testaturus. Iisdem Honorum gradibus, quibus Admodum Reverendus condam Joannes Jakabffy, dum viveret Parochus Armenopolitanus gavisus est, titulis, insignibus et praerogativis novum hunc Parochum suum ornare non deero; Amplissimum itaque Magistratum Paternae hortor, ut praedictum Honorabilem Clementem Korbuly, donec haec omnia suo modo expediantur, et deinceps etiam Pastorem suum audiat, reversatur, ac etiam protegat, et ab iis, quorum interest, omnem reverentiam et obedientiam prostrari faciat. Caeterum Paternam Episcopalem meam benedictionem impertiens, maneo Amplissimi Magistratus Claudiopoli 18. 7bris 1791. verus Pater: Ignatius Episcopus Trans. Comes de Battyán.“ (Vár. lev. 1791—139 sz.).

1791. szept. 18-án erősítette meg a püspök Korbuly Kelemen¹⁾ megválasztását és ugyanazon év decz. 11-én már kinevezi főesperessé és tiszteletbeli kanonokká. Ezen kinevezés vonatkozó része így szól: „Amplissime Magistratus! Plura pro sua pietate DVtras in Bonum Ecclesiae praestitisse quoties apud me tacitus recolo, toties loetitia perfundor, spemque concipio fore, ut ampliora in Ecclesiam conferant pietatis documenta, non ultimo loco commemorandum mihi illud est, quod nuper absque ulla acceptatione personae libera suffragia sua in hodiernum contulerint Parochum intuitu cujus liberalitatem DVrum modo majori spe fretus etiam provocare debeo; perspicuum quippe est, quod quidquid in Eum collaturi sunt, in Bonum

---

¹⁾ 1792-ben ezek voltak a segédlelkészek: Káringetz Bogdán, Moldován Kajtán (Adeodat), Novák Péter, Verzár Auxentius, Korbuly Simon, Antalfy Mihály, Mártonfi Kristóf, Simai Lukács, Bogdánfi Kristóf. (Örmény prot. III. köt. 490 lap). De már 1799-ben csak hat segédlelkészünk van: Novák Péter, Verzár Auxentius, Korbuly Simon, Miron Mihály, Simai Lukács és Czetz Kristóf (Mártonfi).

Ecclesiae, cui propterea deservit quodammodo redundabit, Eum per me honore Canonici Ecclesiae meae Cathedralis auctum, atque etiam munere Archidiaconi ornatum . . .“

A város Korbuly Kelemen számára ismét egy szép bizonyítványt állított, melyből a következőket közöljük: Rssimus Dnus Clemens Korbully SSae Theol. doctor. Cathedr. Eccl. Albo. Carolinensis canonicus, Archidiaconus Szolnokiensis et Parochus. . . . Quapropter Rssimum Dnum, qua capellanum et per quator annorum curriculum scolarum hujatum Latino-hungaricarum professorem, quam qua Archidiaconum et parochum muniis sibi concreditis laudabili cum dexteritate, zelo indefessa, sedulitate muneris omnibus absoluta, ex asse absque ullo defectu, — ad omnium et singulorum usque complacentiam quoad functiones Archidiaconales et parochiales, quam quoad regimen scholarum — satisfecisse adeo, ut quamvis circa promovendam Parochialis Ecclesiae fabricam ad solatium singulorum occuparetur, nihil tamen eorum, que ad praeattactas parochiales functiones et scholarum directionem attinent, praetermittat. Unde eundem Rssimum Dnum Clementem Korbully quoad omnem rationem praecipuo amore, favore, honore ac muniis eidem collatis omnino dignissimum esse. Super quibus praerecensitis qualitatibus ac caeteris etiam peculiaris animi dotibus, eximiis item virtutibus et exemplariter traducta ejusdem vitae ratione vere ac conscientiose attestari non dubitamus.“ (Vár. lev. 1800—734 sz. 1800. júl. 26-án tartott városi közgyűlés jegyzőkönyvéből).

„A főtisztelendő esperest urnak az eddigelé esztendőnként adni szokott (habár canonica portio-adással nem tartozik) négy boglya szénán kívül a város ex consideratione meritorum esztendőnként négy öl fát is önként applacidál.“ (Vár. lev. 1801—617.). Tizennyolcz évig, 3 hónapig és 20 napig volt plebános, 64 évet élt. Meghalt 1810. ján. 7-én. (L. Szamosújvári halottak, II. köt. 457 lap).

Korbuly Kelemen hagyatékának harmadrésze, mi a rokonoknak jutott, — 9024 frt 33 kr. Az osztályt, mely örményül van írva, ezek a papok csinálták: Czetz (Mártonfi) Kristóf (Der-Chácsig Czetzján), Simai Lukács (Der-

Luszig Simáján), és Gajzágó Kristóf (Der-Chácsig Gághszákóján. Vár. lev. 1811—1008 sz.).

8. *Fejezet. Bogdánffi Kristóf.*

Korbuly Kelemen halála (1810. ján. 7.) után a következő sorokkal jelenti a város a püspöknek, hogy az új választást minél hamarább megejtí:

„Excellentissimo Dno Episcopo Jos. Mártonffi. Reverendissimum Dnum Clementem Korbuly, dum vixisset hujatem Parochum et Archidiaconum zelantissimum et virum quoad omnem rationem omni laude dignissimum, die 7-ma praesentis mensis (január) et anni supremum obiisse diem, demisse referimus, candidaturem etiam ad hanc vacantem sedem jure Patronatus instituentem quo cicius submissuri.“ (Vár. lev. ján. 13. 1810—46 sz.).

A választás nemsokára megtörtént; az eredményt a város a következő jelentés kíséretében küldötte a püspökhöz:

„Reverendissimo Dno Clemente Korbuly, dum vixisset hujus civitatis parochus, canonico Albensi gremiali, item ac simul districtus Szolnokiensis Archidiacono die 7-a praesentis mensis januarii 1810 fatis cedente, magistratus cum jurata Communitate in eo coaluit, ut haecce vacantia consveta modalitate restauretur, ita quidem, ut vota ad singulos Rdos Dominos tam capellanos, quam professores, tam denique intra vel extra gremium constitutos armeni ritus presbiteros extendatur; quorum nomina sequentur hunc in modum:

1. Reverendus D. Christophorus Duha missionarius;
2. Nicolaus Karátson emeritus capellanus;
3. Auxentius Verzár emeritus capellanus;
4. Simon Korbuly capellanus;
5. Michael Antalfy capellanus;
6. Christophorus Mártonffi capellanus;
6. Lucas Simai capellanus;
8. Christophorus Bogdánffi professor;
9. Christophorus Gajzágó capellanus;
10. Christophorus Keresztes capellanus;
11. Gregorius Keresztes.

E quibus facta votisatione obtinuerunt vota taliter :

Rdus D. Christoph. Mártonffi	obtinuit	vota	14
Lucas Simai	. . . . .		6
Christophorus Bogdánffi	. . . . .		5
Michael Antalffi	. . . . .		2
Nicolaus Karátsoni	. . . . .		1
Auxentius Verzár	. . . . .		1

Et hac ratione cum plura vota Rdus D. Christ. Mártonffi obtinuisset unanimiter conclusum est, ut Etissimus D. Episcopus Josephus Mártonffi demisse requiratur super eo, ut eundem Rdum Christophorum Mártonffi pro parochio confirmare ac omnibus iis titulis, dignitatibus, que antecessori fuerunt collata, hunc etiam condecorare gratiose dignetur.“

Kovrik Tódor senator és Márkovits Bogdán nyug. orator vitték a jelentést a püspökhez, kik szóval is kérték, hogy Mártonffi Kristófot, ki legtöbb szavazatot kapott, erősítsé meg. (Vár. lev. 1810—170 sz.).

De a püspök a három jelölt közül az utolsót: Bogdánffi Kristófot, ki csak 5 szavazatot kapott, nevezte ki plebánossá. „Etsi autem in ternario duo alii candidati hunc aliquot votis superabunt, iique tam mihi accepti, quam etiam reipsa digni ad hoc munus et omnino apti fuerint, hunc tamen eligendum censui, non solum jure meo usus, verum etiam Benignis Decretis Regiis permotus, quibus partim in genere professores diu juventutis institutioni insudantes prae coeteris adplicare jubentur, partim autem de Do. Christophoro Bogdánffi peculiariter mihi injungitur, ut eum condigne adcommo-
dare satagam. Duobus igitur aliis candidatis, eamque fortasse non multum remotam consolationem polliceor, et amplissimo Magistratui ceterisque fidelibus meis, quos omnes in Christo amplector, pacem, concordiam, charitatem, sine qua nulla Ecclesia est, commendo. Claudiopoli febr. 9. 1810. addictissimus in Dno serv.

(Vár. lev. 1810—207 sz.)

Josephus Mártonfi
Epcus Trans.“

A város nincs megelekedve a püspök eljárásával; azért felír és kéri a püspököt, hogy mellőzze el a kinevezett Bogdánffi Kristófot és az első helyre jelölt Mártonffi Kristófot nevezze ki plebánosnak. Mire a püspök: „Jus quidem esse Civibus in hac Civitate tres proponendi ad vacantem Parochiam, sed perinde jus esse Episcopo ex his tribus aut eligendi unum, aut rejiciendi, si Canonicae adsint causae, omnes quosdam; si enim jus esset Civibus eum sibi deprecandi, qui plurima vota habuit, tunc non proponerent tres, aut plane sex, sicut hic factum est“. . . és mit se tágitott, hanem megmaradt véleménye mellett és eljárását nem másította meg. (Vár. lev. 1810—236 sz.).

Erre a város — habár nekünk volt igazunk — nem huzott ujjat a püspökkel, hanem — engedett, és nemcsak belenyugodott a változtathatlan helyzetbe — különben sem volt a hiveknek semmi kifogásuk a derék Bogdánffi Kristóf ellen, — hanem a következő sorokkal hívta haza, a kinevezett plebánost, ki akkortájt Szebenben tanárkodott:

„Főtisztelendő plebános úr! Az idevaló parochialis ecclesiabelieknek van ugyan egy érdemes administratoruk (Mártonffy Kristóf), de plebánosuk nincsen. Arra való nézt tisztelettel kérjük a főt. urat, mint a nagymélt. erdélyi püspök mindszei Mártonffi József ur eő excellentiája által szinte két esztendő olta kinevezett plebánosunkat, hogy mivel a juhak a rendszerint való pásztor nélkül nem lehetnek, tehát azoknak számba vételére és lelki eledellel leendő legeltetésére, ha lehet minél hamarább eljönni és az idevaló jövetelnek terminusáról bennünket előre bizonyossá tenni méltóztassék. 1811. decz. 10. Szamosújvár választott közönsége.“ (Vár. lev. 1811—1788 sz.).

A szép meghívó sorokra azt a feleletet írta Bogdánffi, hogy 1812. ján. végén haza jön és állását elfoglalja (Vár. lev. 1811—1788 sz.).

Eltelt a határidő, sőt eltelt még más két hónap is. . . és még se jött el. Ezért 1812. ápr. 7-én a püspökhöz írt közönségünk és kérte a főpásztort, hogy szólítsa fel Bogdánffyt új állásának elfoglalására. (Vár. lev. 1812—537 sz.)

Miután Bogdánffy a püspök által kitüzött határidőre se jött el, hogy „parochiáját“ foglalja el, a város most

arra kérte főpásztorát, hogy az üres állásra nevezzen ki más örmény papot . . . (Vár. lev. 1812—827 sz.).

9. *Fejezet. Czetz (Mártonffi) Kristóf.*¹⁾

Bogdánffy Kristóf önérzetét nem az a körülmény bántotta, hogy a plebánosi választás alkalmával nem ő nyerte el a szavazatok többségét, hanem az fájt neki, hogy szülővárosa, melyet ő annyira szeretett, miért fogadta kinevezését kénytelenül és nem készségesen; azért jobban megfontolván a dolgot, megbánta előbbi tettét, mely vele terminust iratott . . . és másodszor azt írta a városnak, hogy tekintsék polgártársai a plebánosi állást üresnek, mert ő azt soha sem foglalja el . . .

Most a püspök kedvezett a városnak, mely előbb — habár kedvetlenül — szintén teljesítette főpásztorának kedvét . . . és kinevezte választottunkat: Czetz (Mártonfi) Kristófit.

Az új plebános („Cristophorus Mártonfi Parochus Szamosujváriensis et Archidiaconus Szolnokiensis“) átiratában arra kérte a tanácsot, hogy intézkedjék arról, hogy vásár- és ünnepnapokon a boltok zárva tartassanak, a műhelyekben ne dolgozzanak és disznót ne öljenek. (Szép az átiratnak, mely latinul van szerkesztve, indoklása. Vár. lev. 1812 év 1833—1844 sz.).

Mártonfi Kristóf esperes-plebános 1819-ben k a n o n o k lett. Erről szól Rudnay püspöknek (ki már ekkor kinevezett esztogromi érsek volt) következő irata:

Amplissime Magistratus et electa Communitas!

Dolenter perspecta ex advoluto in origine erga remissionem Archi-Diaconi Szolnokiensis et Parocho Armenopolitani sollicitudine illa, quam eidem per Suam Majestatem Smam honorato causavit angusta domi supellex, Amplissimum Magistratum et electam Communitatem condigne hisce requiro, ut eum honor dignissimo huic Viro delatus, in totam Civitatem, imo in totam redundat in clytam nationem, exiguam in Rfnis 113 c. consistentem taxam unde reparare, me vero eatenus quantocius infor-

¹⁾ L. nevét a papok közt.

mare velit, qui condigno cultu maneo, Felső-Páld die 23 oct. 1819 ad officia paratus Alexander Princeps a Rudna. (Vár. lev. 1819—1901 sz.).

Czetz (Mártonfi) Kristóf két évig (1810—1812) administrator és tiz évig (1812—1822) plebános volt. Meghalt (szélütés) 1822. okt. 14-én 70 éves korában. (L. Szamosújvári halottak II. köt. 22 lap).

*

1815-ben örmény papok Szamosújvárt: „Christophorus Mártonfi parochus Szamosújváriensis et Archidiaconus Szolnokiensis; Christophorus Gaizágo curatus capellanus, Gregorius Keresztes curatus capp., Emanuel Czetz cur. capp., Joannes Korbuly cur. capp., Martinus Korbuly praesbyter, Tamási Dominicus praesbyter (Vár. lev. 1815—1093 sz.),

10. Fejezet. Simay Lukács.

Mártonfi Kristóf halála után a városi vegyes gyűlés „minden voxolás nélkül főt. Simay Lukácsot a nagyérdemű curatus cappellanust candidálta az üresedésbe jött esperes-plebánosi helyre és elhatározta, hogy megkéri az erdélyi püspök ur ő Excellenciáját arra, hogy a fenn tisztelt pap urat idevaló parochusnak confirmálja és őt a néhai parochus által viselt hivatalokkal is diszesíteni méltóztassék.“ (Vár. lev. 1822—2203 sz.).

A vegyes gyűlés az új plebánosról — a többek közt — ezeket írta a püspöknek: „... Omnium in mixta sessione praesentium mens, ratio, et consilium in eo concludit votis concordibus, ut Admodum Redum Dominum Lucam Simay, velut virum exemplarem, toti proinde civitati charum, tamquam a scientia, doctrina, non minus etiam ac cumulata per plurium annorum decursum experientia superioribus necessaria clarum, omni modo ornatissimum pro Parocho hujus civitatis nostrae proponamus, prout proponimus etiam, ac simul demisse et filiali devotione unanimi consensu supplicamus Excellentiae Vestrae: quatenus praelaudatum Admodum Rdum Dominum Lucam Simay, virum omni ratione et undiquaque conspicuum dignissimumque pro Parocho nostro benignissime confirmare omnibusque iisdem honoribus, characteribus non minus ac

dignitatibus, quibus denatus ejusdem piae memoriae Prae-
decessor usque ad dies vitae gavisus est, condecorare ac
in tesseram Paternae suae Clementiae, bonitatis et innatae
sibi Benignitatis beare non dedignetur. (Vár. lev. 1822—
2203 sz.).

Városunk gyönyörű felterjesztésére rövid idő múlva
a püspök következőleg válaszolt:

Amplissime Magistratus! Quamquam ad vacans Bene-
ficium Parochiale a Patrono plures idonei proponi debeant;
attamen concordibus votis Amplissimi Magistratus et Elec-
tae Communitatis solummodo Lucam Simai Districtus Szol-
nokiensis notarium Pastore viduatae Parochiae Armenopo-
litanae praefici expetentibus tanto promptius satisfacio,
quanto certius mihi constat, nominatum virum sicut aetate,
ita etiam doctrina, meritis, vitaeque integritate ceteros col-
legas suos antecellere.

Idcirco tam ad Parochiale, quam Archi-Diaconale mu-
nus auspicandum necessariam Investituram Eidem hodie
tradiði; canonici autem Honorem tunc a Regia majestate
impetrare conabor, dum eos, quorum causa haud pridem
preces meas exhibui, hac dignitate condecoratos esse ac-
cepero.

Ceterum — virum omni veneratione dignissimum Am-
plissimi Magistratus et Electae Communitatis Favoribus
atque Benevolentiae impense commendo... Claudiopoli
14. nov. 1822. ad obsequia paratissimus B. Ignatius Sze-
pesy. Eppus. (Vár. lev. 1822—2234 sz.).

Erről a szent-életű plebánosról G ö r ö g Kristóf főkán-
tor a következőket írja:

„Si m a y Lukács esperes-plebánost, mint gyermek jól
ismertem. Szép közép-magas termetű ember, ájtatos pap,
csaknem minden vasárnap a nagymisén neki minis-
tráltam és én énekeltem a leczkét a templomban. Olyan
példás jóság rejlett benne, hogy az akkori városi örmény
polgárok (mert hiszen akkor azok csaknem mindnyájan
örmények voltak) szentnek mondták. Mint az iskolák
igazgatója minden csütörtökön meglátogatván az iskolákat:
oktatta a gyermekeket. Vallásos lévén, ha valamelyik gyer-
mek ásitott, megparancsolta, hogy keresztet vessen a szá-

jára. Gyönyörű szép tiszta hangjával oly szépen s kifogástalanul énekelte a sárágánokat, hogy daczára a sok sárágánsinak, ő volt az első; fel is ügyelt, hogy hibásan ne énekeljék azokat; nem tűrte a rossz sárágán-éneklést; mise végeztével a rossz éneklőt a hangjegyek megtartására oktatta.

Tudom, midőn a secunditiáját mondta; akkor a szentbeszédet Keresztes Kristóf örmény pap mondta. Könnyezett Simay; de könnyezett a hallgatóság is, olyan szivrevatatólag sorolta fel igaz, ájtatos papi viselkedését, tetteit.

Halála előtt 8 nappal felszólított engemet, hogy Der-Dominikhoz (Tamási Domokos pap) menjek és kérjem, hogy jöjjön és gyóntassa meg. Akkori szokás szerint karíngben menvén a pap, minister is kellett: én mentem vele, meggyóntatta; a haldoklók szentségeinek feladása után haza mentünk — és ő már másnap templomba nem mehetett.

Utolsó óráiban az ágyból felkelvén kinézett az ablakon. Tekintete a templomra esett: nevetett egyet. A vén apácza-tanítónő, (Várbéd Rózsi), ki több éven át gazdaszszonya volt, éppen mellette volt és kérdi tőle: Incs gi dzidzághisz? (Mit nevet?) Várbéd! gi dzidzághim éz áschárkhê; gi náim éz zsámê, uruch jész ádcchá dári ánczuczilim. (Tanítónő! Nevetem a világot, nézem a templomot, hol én annyi évet töltöttem). Lefeküdt s többet fel se kelt. Örökre lezárodtak ártatlan szemei.

Meghalt, de siratták is a halálát a városi polgárok, siratták a szegények; mert elvesztették jóltevőjüket. Ugyanis megboldogult minden héten szombaton a szegények közt, délután a vecsernyéről haza menve, saját kezeivel bizonyos összeg pénzt osztogatott ki.

Két jó barátja volt: Kábdebó, az erzsébetvárosi akkori plebános, ki — úgy tudom iskolatársa is volt, ezzel gyakran érintkezett egyházi ügyekben. Kábdebó többször meg is látogatta. A másik Zakhar professzor; egy nap se mult el a nélkül, hogy ne tárgyaltak volna együtt Gábrus Zakharral.“

Simai Lukácsnak, ki 85 tavaszt látott, áldott jó lelke 1838. nov. közepén szállott fel az égbe. Halála napján ezt irták róla: „Angyali szelidséggel volt ez a férfiú megáldva: ezért mindenki szerette. Méltó volt hosszabb életre, de méltóbb az öröklétre.“ (Vir angelica gracilitate praeditus et hinc omnibus clarissimus. Longiori vita dignus, sed dignior aeterna. L. a helybeli szentferenczrendi zárda „Historia domus“-át).

Alig helyezték földi maradványait örök nyugalomra, — a püspök ezeket írta a városnak:

Tekintetes nemes Tanács! Szolnoki volt főesperes és szamosújvári plebános Simai Lukácsnak, ki példás magaviselete s lelkészi hivatalának buzgó és pontos teljesítése által a közkedvességet és az én megelégedésemet teljes mértékben megnyerte, — haláláról való tudósítását sajnosan és megilletődött szívvel fogadtam. Nyugodjanak békében a jobblétre s megérdemlett boldogságra átszenderült agg és érdemekkel teljes egyházi férfiú porai! Hogy pedig a szamosújvári Megye minél előbb egy jó lelki pásztorral megvigasztalva a történt nagy veszteséget feledhesse, ezennel hivatalosan szólitom fel a tek. Tanácsot és választott nemes közönséget, hogy patronatusi jogánál fogva három érdemes egyházi férfiakból álló candidatióját haladék nélkül előmbe terjessze... Kolozsvár B. Asszonyhava 25. 1839. Köteles szolgálja Kovács Miklós erdélyi püspök. (Vár. lev. 1839—101 sz.).

A választó-gyűlés első helyre kándidálta Keresztes Kristóf volt szamosújvári káplánt, marosvásárhelyi tanárt, ki 21 szavazatot kapott; a második helyre jelölte Gajzágó Kristóf helybeli káplányt, ki 17 szavazatot nyert és a harmadik helyre került Korbuly János, a gyergyó-szt-miklósi örmény szert. plebános, ki innen ment el Gyergyó-Szt-Miklóstra, — 7 szavazattal. Bárány István is kapott egy szavazatot. A püspök Gajzágó Kristófit nevezte ki.

11. Fejezet. Gajzágó Kristóf.

Gajzágó Kristóf segédlelkészt és kerületi jegyzőt a püspök a következő szavakkal erősítette meg:

„Tekintetes Tanács! Örömmel és atyai szívem teljes meglepődésével vettem a tek. nemes Tanácsnak f. évi január 31-ről a megürült plebánosi Hivatal betöltésére előmbe terjesztett candidatióját, oly egyházi férfiak lévén ezen hivatalra szózatok többségével választva, kik nemcsak hoszszas szolgálatjuk által magokat ezen megkülönböztetésre érdemesítették, hanem a plebánosi hivatal elviselésére alkalmasok is. Átlátván egyszersmind azt is, mennyire kívánja a tek. nemes Tanács és választott közönség is a közjó előmozdítására szánt lelkes férfiak törekvéseit megjutalmazni. Ezen elvből vezéreltetve, tekintetbe vévén Gajzágó Kristófnak 42 esztendei buzgó szolgálatját, példás magaviseletét és fáradhatlan munkásságát, nem különben azt is szem előtt tartva, hogy Elődcim is e plebánosok kinevezésében az idősebb és érdemesebb szolgálk iránt mindig különös figyelemmel voltak, fennevezett Gajzágó Kristófot, kit a tek. nemes Tanács is candidált, nevezem ki mai napon szamosújvári plebánosnak, remélvén, hogy pontos szolgálatja és példás magaviselete által mind az én, mind pedig a tek. nemes Tanács és választott Közönség várakozásának tökéletesen megfelelelend. Egyébaránt szokott jó indulattal vagyok a tek. nemes Tanácsnak. Kolozsvárt Böjtmáshava 1. 1839. Elkötelezettje Miklós, erd. püspök. (Vár. lev. 1839—302 sz.).

Kedves István kolozsvári apát-plebános iktatta be hivatalába Urunk menybemenetele napján. 1839. máj. 9-én.

Nemsokára ezután a város Kolozsvárra küldötte a püspökhöz Novák Márton és Govrik Márton hűtös polgárokat azért, hogy kérjék meg a főpásztort arra, hogy plebánosunkat nevezze ki esperesnek is.

Az ötvenes évek elején az előregedett Gajzágót ágyhoz szegezte a kór. Helyette a plebánosi teendőket Korbuly János végezte.

12. Fejezet. Korbuly János helyettes plebános.

Kiváló képzettséggel, nagy tudománynyal birt ez a Krisztus szelleme szerint élt pap. Volt theologiai tanár

Gyulafehérvártt. Irt dogmatikai munkát, melylyel személyesen ment el Nagy-Váradra Szániszló Ferencz lat. szert. püspökhez, ki hajlandó volt a munka kiadási költségeihez hozzájárulni. A kézirat Fogarasi Mihálnál, ki később erdélyi püspök lett, — maradt Váradon, hol idővel — a theologiai irodalom kárára — elveszett. Mondják azok, kik a derék munkát átlapozták, hogy az hézagpótló mű volt.

Szabad ideje alatt nagy előszeretettel foglalkozott a méhekkal is. A méhészetről magyar nyelven. irt könyve nyomtatásban is megjelent. Ha jól tudom, ez az első (?) mű, mit a méhekről magyarul irtak...

*

Korbuly János idevaló örmény szert. papot egy Szt-István-napi praedicatiójáért a tanács nemcsak fizetésétől fosztotta meg, hanem még fel is adta a püspöknek és a főkormányzéseknek is. A főkormányzések helytelenítette a tanács eljárását és úgy nyilatkozott, hogy a püspök eligazítja a dolgot. A püspök pedig, kitől azt kérték volt, hogy mozdítsa el innen, így irt a tanácsnak: „Nehezteléssel vettem azon cselekedetét a tekintetes Tanácsnak, mely szerint ugyan akkor, midőn tiszt. Korbuly János ellen nálam panaszt tett, feleletem el sem várván, a fels. kir. főkormányzéseknel is alkalmatlankodott . . . hivatala folytatásában és fizetése vételében (melyet csakugyan ezelőtt sem vesztett volt el) tökéletesen megerősíttem, felettébb nagy illetlenségnek találván azt, hogy egy ily dicséretes magaviseletű és jeles tudományú férfiú ellen egy csekély megbotlásért, mi inkább onnan származott, mivel a materiát Szt-István napjára magam rendeltem és nem ő maga választotta, hogy az előljárók és alattvalók kötelességeiről, melyekről a Szt-Irásban nem egyszer vagyon emlékezet — szóljon. (Vár. lev. 1821—2105 sz.).

*

A gyergyó-szt-miklósi küldöttek ide jöttek 1838-ban és elhalt papjuk helyébe Korbuly Jánost hívták meg. Erre a választott közönség ezt határozta: „Mivel a helybeli klerusban nincsenek számon felül levő káplányok, hogy azokból valakit valahova lehetne elrendelni, annál fogva szí-

vére vevén a vál. közönség tiszt. Korbuly Jánosnak azon szándékát (ki késznek nyilatkozott az elmenetelre, ha a püspök elrendelné), a vál. közönség jó előre találja meg püspök úr Ö Excellenciáját, és kérje meg, hogy tiszt. Korbuly János elmenetelét ne confirmálja, miután vannak itt más papi személyek, kiket a deputatusok által kívánt hivatalra ajánlani lehetne. — Mivel Korbuly J. a tanácsban személyesen azt felelte, hogy „bizonyosan elmegy, ha a püspök elrendeli — a dolog függőben maradt, míg e tárgyban a püspök nem intézkedik.“ (Vár. lev. 1828—300 sz. Tempora mutantur: 1821-ben azt irták a püspöknek, hogy rendelje el innen és most nem akarták elbocsátani!)

*

A püspökhöz pedig a következő iratot intézte a tanács:
Erdélyi püspök csiktusnádi Kovács Miklós úr Ö
Excellentiájához.

Bizonyosan tudjuk mostan azt, hogy Excellentiád helybeli káplányt: tiszt. Korbuly János urat gyergyó-szt-miklósi örmény rítusú plebánosnak választani és kirendelni méltóztatott. Mi ugyan végtelenül tiszteljük Excellentiádnak apostoli bölcs intézkedését, mely szerint Excellentiád a megnevezett helységben lakozó felekezetünkbeli római katolikus hívei számára egy ilyen minden tekintetben érdemes lekipásztorról gondoskodni méltóztatott; de mivel patronatus jussán sok esztendőttől fogva állod. kassánkból systemisalt fizetéssel provideált helybeli káplányaink városunk népességéhez és az a szerint való szükséghez alkalmaztatólag hat személyre megállapítva levő száma most is hiányos, csak 4 káplányaink lévén mostanság; és ezek közül egyik öreg, másik beteges; a harmadik a kegyes hagyományok felvigyázója (Bárány István) és az evvel járó terhes hivatal miatt el van foglalva, azért mind a háromnak segítségre nagyon szüksége; mivel mostani plebánosunk szolnoki főesperes főt. Simay Lukács urat koros ideje testében elgyengítette — és egyedül a nevezett pap úr az, a ki ilyen helyheztesünkben sükeres segítségünkre nagyon, következőleg reája, mint különben is példás és szorgalmatos lekipásztorra mind mostan, mind pedig — az öregebbek valamelyikének közben jöhető halála

esetében — jövődre még nagyobb szükségünk vagyon; — különben is iránta városi népünk, különösen a szegénység, kit a dicséretes közönséges tudás szerint nemcsak példával, oktatással, hanem vagyona egy részének segélyezésre való önkéntes feláldozásával gyámolítani szokott, igen nagy bizalommal viseltetik. — Végre nyomos tekintetet érdemel az is, hogy tulajdon patrimoniumának titulására szenteltetett pappá és egy 80 esztendősen idős atyát és koros anyát táplálnia és gyámolítania kelletik, kiket éltek, vagy legalább egészségök veszedelmeztetése nélkül oly messze és fáradságos utra nehezen vihetne el; ezen okoknál fogva mai napon hűtös közönségünkkel együtt tartott tanácsi közgyűlésünkből egyesített kéréssel esdeklünk Excellentiádnak az iránt, hogy a mi szükségünket is e részben kegyesen általlátni és az érdekelt pap úr iránt tett rendelkezését ennyiben megváltoztatva sem ötöt, sem többi káplányaink egyikét sem innen máshova ne méltóztassék elrendelni. (Vár. lev. 1828—395 sz.).

Erre a püspök így válaszolt:

Tekintetes nemes Tanács! Noha, nagy örömemre szolgál nekem a tek. nemes Magistratusnak folyó holdnak 24-én hozzám intézett becses leveléből érteni, hogy: Korbuly János szamosújvári segédpap példás magaviselete, fáradhatlan szorgalmatossága, buzgó oktatásai és más dicséretes tulajdonságai által teljes mértékben megnyerte legyen a hiveknek szeretetét és tiszteletét; mindazonáltal, mivel épen e volt indító ok arra: hogy érdemeit némiképen megjutalmazzam és a gyergyó-szt-miklósi örmény rítusú róm. kath. hiveknek ily példás életü lelkipásztorra lévén szükségek, oda plebánosnak nevezzem. Azért a tekintetes Magistratus kérését nem teljesíthetem, hanem az említett pap iránt tett rendelkezésemet újítva megerősítem.

A tek. nemes Tanácsnak Károlyfehérvártt, 27. máj. 1828. Köteles szolgája: Kovács Miklós m. k. erd. püspök. (Vár. lev. 1828—408 sz.).

Elment és több évig volt ott plebános; de évek mulva ott hagyta a parochiát és — haza jött. Az eltávozás okát és körülményeit igen szépen írja Kritsa Klára „Az átok“ czimű elbeszélésében, mely az „Armenia“ IV. évfolyamában (1890) jelent meg.

Mikor Korbuly János (Der-Ohánnesz) visszajött, plebánosunk: Gajzágó Kristóf ágyban fekvő beteg volt; azért a város Korbulyt bizta meg a helyettesítéssel (administrator), ki a plebános halála után is teljesítette a plebánosi teendőket — Lukácsi Kristóf megválasztásáig (1855). 1850-ben már helyettes plebános (: „1850-ben Korbuly János helyettes plebános.“ Vár. lev. 1850—30 sz.).

13. Fejezet. Lukácsi Kristóf.

A sok kiváló plebános egyik legkitünőbbje: Lukácsi Kristóf 1827. decz. 20-án szenteltetett fel pappá Bécsben örmény szertartás szerint. Atyja: Lukácsi Joachim, ki a tanácsház alatt volt boltját jelölte ki papi „patrimonialis fundus“-úl. Előbb itt segédlelkészkedett. De a püspöknek szüksége volt e nagy tehetségre, azért Gyulafehérvárra rendelte el tanárnak. Erre a város a következőket írta a püspöknek:

Erdélyi püspök nagyméltóságú tusnádi Kovács Mihály úrhoz.

Commercialis szab. kir. városunk privilegiált kereskedő-társasága, a polgári rend és a szöcsek czéhje a mai napon tartott közgyűlésünkhez folyamodván előnkbe terjesztett és ezeknek eredeti voltokban tisztelettel ide rekesztett kérelmes-leveleikben bennünket hathatósan megkértek, hogy helybéli cooperator Lukácsi Kristóf úrnak, kinek városunkból leendő eltávoztatását nagy szívbeli fájdalommal értették, köztünk való további megmaradását Excellentiádtól eszközölnök ki. — Mi, a kiknek mélyen szíveinken fekszik városunk boldogsága, polgáraink erkölcsi és vallásbeli kimiveltetése, az említett érdemes társaságok kívánságát helyesnek és üdvösségesnek, — előhozott számos okokat igen fontosoknak és igazságosoknak találván, közakarattal elhatároztuk, hogy a fenforgó tárgyban Excellen-

tiádhoz folyamodjunk annál is inkább, mivel nevezett tiszt. káplány úrnak jeles érdemei, példás egyházi férfiút illő magaviselete, ritka tulajdonságai előttünk is ismereteseek; táplálja is azon édes reménység sziveinket, hogy Excellentiád, mint főpásztor, kire az úr nyájának legeltetése és őrizete bízott, számos juhait egy fáradhatatlan segédlelkipásztortól és az úr szülőjét — szorgalmatos művelőjétől elválasztani nem fogja. Ugyanis egy egész saeculum és több eszten-deje annak kegyelmes Úrnak, hogy városunkkal egyidős napkeleti örmény szertartású plebániánk ezen Nagyfejedelemség megyéjében virágzik és mind ez ideig azon ritka szerencsével dicsekedhetett, hogy kebeléből származott, többnyire Rómában a collegium Urbanumban és a Propagandában vagy Lembergben a Centrale seminariumban nevedett, nem régiben pedig a bécsi universitásban tanult jeles egyházi férfiakkal dicsekedett és mint nemzeti anya város gyakran a többi erdélyi örmény parochiákat is papokkal provideálta; sőt az egész nemes Hazának és megyének több tudós professorokat a maga kebeléből adhatott. Most pedig fájdalommal tapasztaljuk, hogy papjaink száma annyira megkevesedett, hogy csupán római kath. buzgó lakosokból álló népes városunk a lelki dolgokban máris szükségét kénytelenítettik szenvedni, nem lévén honnan betölteni a tiszt. káplány úrknak ez ideig szokásban levő és fels. Fejedelmeinktől kegyelmesen meghatározott, most pedig fogyatkozó számát.

Ugyanis a felsőbb rendelkezéknél és őseink megegyezésénél és határozásánál fogva egy plebánosnak és 6 káplánnak kell lenni városunkban; már pedig a főt. plebánoson kívül most csak 4 káplány van tiszt. Lukácsi Kristóffal együtt; Lukácsi kivételével a többi 3 öreg, beteges és nehéz testalkotású lévén, papi szent hivatásukban és szolgálatjokban pontosan eljárni ezen városra nézve nem elégségesek. Az ebből következő hiányosságokat Lukácsi úr fáradhatatlan szorgalmatossága, kötelességének hív és pontos teljesítése által mostanáig annyira kipótolta, hogy a káplányok számában levő fogyatkozás nem volt érezhető; tartunk azonban attól, hogy az oltár ezen buzgó

szolgájának eltávoztatása után az se lesz, ki a lelki eledel után éhező és esdeklő gyermekeknek az Evangelium életkenyerét megszegje és a szomjuhozókat az örök üdvesség forrásaira vezesse. És így idővel az anyaszentegyház célja és privilegiumaink tartalma ellen az örmény rítus — ez a szép virág, — melyet hajdan sok ősi szent atyák véreikkel öntözgettek és ápolgattak, az erdélyi anyaszentegyház kertjéből kiszáradjon. Mert mit is várhatunk egyebet tisztt. Lukácsi Kristóf úrnak ezen véletlen esete után, mely mind a papi státusra vágyó ifjak, kiknek különben szándékuk lett volna városunkban az örmény rítus szerint az Istennek és embertársaiknak szolgálni, — mint pedig azoknak tehetősebb szüleit a reájok teendő, — Lukácsi úr esete és példája szerint a szülőkre nézve — hasztalan költségektől elijesztette. Mi is birhatta egyéb tisztt. Lukácsi szüleit arra, hogy vagyonuknak jobb részét szeretett fiok erkölcsös és tudományos kimivelésére elköltsek, ha nem az az édes reménység és vigasztaló bizodalom, hogy valaha öregségök istápja és öröme lészen.

Az örmény rítusnak ebből történhető kifogyásának elejét akarván venni ezen Tanács és hütös Közönség, kikre dicső emlékezetű VI. Károly cs. által 1726. okt. 17-én és utóbb halhatatlan emlékezetű Mária Terézia által 1758. ápr. 17-én conferált kegyelmes privilegiumoknak 11. pontja erejénél fogva helybeli plebániánk patronus jussát oly hathatos meghagyás mellett bizta, hogy a város gondoskodjék arról, nehogy nemzeti szertartású, szükséges tulajdonságokkal felékesített egyházi személyekben fogyatkozást szenvedjen; valamint az idézett privilegiumok 11. pontjából világosan kitetszik, szent kötelességének tartotta, hogy egy papságra menendő ifjúra, ezen város állod. cassájából teendő költségnek helybenhagyásáért most közelebbről a fels. kir. Főkormányshékhez folyamodjon. Reményli is szent igyekezetének sikeres és kérésének foganatos kimenetelét. Addig is pedig, mivel népes városunk pap nélkül (a mi egy-kettőnek könnyen történhető halálával megeshetik) nem lehet. — Lukácsi K. káplány úr pedig, ki papi szent hivatását jól érzi és azt hiven, pontosan teljesíti is — a ki 5 esztendeig, mint szorgalmas és munkás mivelő

az Úrnak szőlőjében — a Szt-Irás szerint — a napnak és hévségnek terhét nagy lelki erősséggel hordozta, — a maga — egy ily ifjú időkorban ritka és példás élete, nyájas, szelid és kedveltető magaviselete, úgy nemkülönbön rövid, értelmes és buzgó szent beszédjei, kivált a betegek és haldoklók körül, különösen városunkban uralkodott szomorú emlékezetű veszedelmes epekorság idejében tett fáradságai által az egész népnek szeretetét, hajlandóságát és bizodalmit oly annyira megnyerte, hogy mindnyájan ritka megegyezéssel egy szívvel és lélekkel azon törekednek, hogy a tiszt. káplány urat továbbra is városunkban megmaraszthassuk. Mivel pedig méltán mondhatni, hogy vox populi, vox Dei, Lukácsi K. urat pedig az egész város kedveli és akarja, — a mi megtetszik a mondott társaságok kérelmes-leveleiből is — annak okáért alázatosan könyörgünk Excellentiád előtt, méltóztassék mindezen előhozott okokat, környülállásokat, káplányunk érdemeit kegyelmes, szívvel tekintve, ötet innen el nem mozdítani, hanem élete folytáig városunkban való maradását elrendelni. Újítva alázatos könyörgésünket állandóul mélységes tisztelettel maradván Excellentiádnak

Szamosújvárt alázatos szolgálai: a Tanács és választott Közönség.“

Azonban a püspök a szép kérésnek nem tett eleget. Kénytelen volt Lukácsi Gyulafehérvárra menni, hol majdnem 23 évet töltött. („Lukácsi Kristóf 1841-ben Gyulafehérvárott a püspöki lyceumban a bölcsészettan tanára.“ Vár. lev. 1841. év).

*

Lukácsi Kristóf 1855. febr. 11-én Gyulafehérvárról, hol igazgató-tanár volt, ezeket írja Jakabb Bogdán polgármesterünknek: „Szamosújvár nemes városa pénztárában levő 1000 pengő frt összeg tőkémét, néhai bátyám Lukácsi Gergely két leányának szántam oly formán, hogy a midőn férjhez menendnek, ebből 500 pengő legyen egyiké és 500 a másiké.“

*

Gajzágó Kristóf helybeli esperes-plebános 1855. augusztus 24-én halt el. „Sajonnal értettem tiszt. Kopár esperesi ügyvivő és szamosújvári segédlelkésznek folyó hó 24-ről 140 szám alatt kelt tudósításából, hogy főt. Gajzágó Kristóf helybeli esperes-plebános folyó hó 24-én megszűnt élni. Kérem hő imáimban — mondja Haynald Lajos püspök, K. Fehérvártt, 1855. Kisasszonyhava 26-án $\frac{2328}{1855}$ sz. alatt kelt és a városi tanácshoz intézett iratában — az Istent, hogy ötet a jó szolgák jutalmában részesíteni méltóztassék.“ Azután felszólítja a várost, hogy „kegyúri jogánál fogva az ürességbe jött plebánosi állomásra a hármas kijelölést megtenni sziveskedjék.“

Az új plebánosi választás szept. 4-én történt meg. „A tanács a választott közönséggel együtt tartott s igen szép számú ülésében egyenlő akarattal s közlekedéssel az első helyre közfelkiáltás s háromszoros megéljenzéssel károlyfehérvári igazgató-tanár Lukácsi Kristóf urat jelölte ki, mint oly egyént, ki a mostani idő szellemében úgy is, mint pap, úgy is mint polgár az üresedésbe jött állomást minden tekintetben leginkább betölteni képes.“ (Vár. lev. 1855—2464 sz. jegyzőkönyv).

A második helyre Kopár Simon 16 szavazatot kapott és a harmadik helyre Lengyel Gergely 12 szavazatot. Korbuly János csak 3 szavazatot kapott. (Vár. lev. ugyanott).

Jakabb Bogdán polgármester a püspökhöz intézett iratában a többek között ezeket mondja: . . . „Mult kisasszonyhó 26-ról 2328 sz. a. kelt főpásztori kegyes felhívása következtében van szerencséje a tanácsnak előterjeszteni, miként a választott közönséggel alólirt napon egyesülten tartott gyűlésben az üresedésbe jött plebánosi állomásra igényelt hármas kijelölés tárgyában, az örmény nemzet jelenlegi viszonyainak s ezekből kiindulva a plebánosi különben is díszes állás nem kis fontosságának tekintetéből, a választó testület önmagával és a betöltendő állomásra hivatva lehető egyéniségekkel számot vetve, a vallásos érzelem és különös bizalom lelkesedéséből kifolyó általánosan egygyé olvadt közakarattal és felkiáltással

1-ső helyre nagyontisztelendő Lukácsi Kristóf károlyfehérvári igazgató-tanárt,

2-dik helyre tiszt. Kopár Simon segédlelkész és esperesi ügyvivőt 16 szavazattal és

3-dik helyre tiszt. Lengyel Gergely segédlelkészt 12 szavazattal választotta meg.

Mely választás eredményét Excellentiádnak páratlan kegyességébe s bölcsességébe vetett bizalommal azon alázatos esedezés mellett van szerencséje a tanácsnak és választott közönségnek felterjeszteni, hogy ha Excellentiádnak az anyaszentegyház és hivei épülésére növekvő bölcs nézei is úgy hoznák magukkal, méltóztassék nagyontisztelendő Lukácsi Kristóf urat plebánossá való kineveztetésével városunknak vissza ajándékozni és a választás alkalmával a választó testület kebelében Lukácsi Kristóf úr iránt fellobbant lelkesedést megerősíteni... Szamosújvár város tanácsa és esküdt közönsége.“ (Vár. lev. 1855 6, 9.).

Sokan gratuláltak a városnak ezért a választásért. Az írásos üdvözetek közül álljon itt a következő:

Merza Antal örmény szertartású plebános Gyergyó-Szt-Miklósról (1855) ezeket írja: „Bátorkodom nyilvánítani őszinte keblem valódi érzelmét: mily kedvesen hatott reám nézve is — mint Szamosújvár szülöttjére — a közelebbről történt új plebánosi választás, melybe az erdélyi egyházmegye örmény szertartású papságának testületéből n. t. Lukácsi, Lengyel és Kopár úrakban a legtudományosabb, tevékenyebb és érdemdúsabb egyének jövének bele. Valóban Szamosújvár megmutatta, hogy valamint mindenkor és mindenben, úgy ezen alkalommal is az egyházi személyekben az érdemet akarta és tudta méltányolni.“

Néhány nap mulva megjött a püspöki megerősítés. Az örvendetes sorok ime így hangzanak:

$\frac{2592}{1855}$ D. a I. K.

Tekintetes Tanács és esküdt Közönség!

A milly kedvesen esik nekem a buzgó vallásosságáról esmeretes és üdvözítő anyaszentegyház

házunkhoz hiven ragaszkodó szeretett örmény hiveimnek kivánságát tüstént teljesíthetni: olly annyira fájlalom, hogy a Tekintetes Tanácsnak és közönségnek mult hó 4-én tartott elegy üléséből bemutatott plebánus jelelési felterjesztése több hetek lefolyása után főpásztori utamon jutott csak kezeimhez, melly körülmény által akadályoztaték hő kivánságuknak szivem szándéka szerint minél előbb megfelelni.

Most azonban vevén a Nemes városnak említett nyilatkozatát, akár különösen kedvelt Hiveim méltányos ohajtása betöltésére mindenkor kész hajlandóságomat, akár a szamosújvári díszes plebánosi állomás szükségait, akár végre N. tisztelendő Lukácsi Kristóf püspöki sz. széki ülnök és K. Fehérvári középtanodai Igazgatónak jeles tehetségeit tekintsem,

hathatosan felszólítva érzem magamat, hogy Istenben boldogult Főtisztelendő Gajzágó Kristófnak helyébe Szamosújvár nemes város örmény hivei plebánosává főnemlített Nagyon tisztelendő Lukácsi Kristófot az Urban kinevezem.

Mivel pedig minden alkalmat szivesen megragadok kedves örmény szertartású hiveim iránti különös hajlandóságom tanusítására, — egyszersmind a Belső-Szolnok kerületi Esperesi díszes hivatallal is őt felruházni eltökélttem, melly kettős kitüntetésről szóló okmányok többször említett N. tisztelendő Lukácsi Kristófnak ugyan e mai kelt alatt adatandnak ki.

Miről midőn a Tekintetes Nemes városi Tanácsot és közönséget értesíteni szerencsém vagyok, kedves kötelességemnek tartom a már kinevezett Főtisztelendő Esperestplebánust szives hajlamukba, ragaszkodásukba és szeretetökbe ajánlván, azon édes reményt kifejezni, miszerint az ő buzgó működésének sikerülend kedves örmény hiveim sziveiben nemcsak föntartani, hanem mindinkább szilárdítani a Jézus üdvözítő religiója és egyháza iránti hő, s a keresztény élet szépségében gyümölcsöző ragaszkodást.

Egyébkint szeretetteljes hajlandósággal maradok a Tek. Tanácsnak és esküdt Közönségnek Porumbáchon 1855. Mindszenthó 13-án elkötelezettje Lajos erdélyi püspök.

Lukácsi hivatalának elfoglalása után nemsokára a következő sorokat intézte a városi tanácshoz:

Tek. Tanács és választott Közönség!

Szerencsémnek, de egyszersmind kötelességemnek tartom Vil.-Szt.-Gergely ünnepén f. év június 19-én anyatemplomunkban mondott egyházi beszédemet a tek. Tanácsnak és választott közönségnek felszólítására és az abban nyilvánított célból, hogy az a tek. nemes város pénztára költségén sajtó útján közzététessék, a tek. Tanácsnak tisztelettel bemutatni.

Fogadja a tek. Tanács és választott közönség írói munkásságom ezen zsengejét kegyes pártfogásába s fogadja egyszersmind legőszintébb hála nyilatkozatomat azon elismeréseért, melyre történeti tartalmú beszédemet méltatni és a megtiszteltetésért, melyben egyúttal engem is részeltetni kegyeskedett. Ösztönül fog az nekem szolgálni több és terjedelmesebb hasontartalmú munkák írása által a tek. Tanácsnak és vál. közönségnek kegyes pártfogását kiérdemelni.

Engedje meg nekem a tek. Tanács és vál. közönség, hogy tiszteletem és háladatoságom tanusításául beszédemet a tek. Tanács és vál. Közönség czime alatt adhassam ki és hogy a tek. Tanácsnak fentebb tisztelt nagybecsű levelét nyomtatás végett beszédemhez csatolhassam.

Hazafiúi törekvésemet és magamat továbbra is a tek. Tanács és esküdt közönség pártfogásába ajánlva a legmegkülönböztetebb tisztelettel vagyok

A tek. Tanács és vál. közönségnek alázatos szolgálja:

Szamosújvárt nov. 24. 1858.

(Vár. lev. 1858—1517 sz.). Lukácsi Kristóf plebános.

*

Lukácsi husz évig volt e városnak érdemtelen plebánosa (1855 nov. 13—1876 okt. 24). Szabad idejét három irányú munkásság vette igénybe: megteremtette — nagyobb részt a sajátjából — Szamosújvárt a Világosító-Szt-Gergelyről elnevezett fiú-árvaházat, — megírta a „Historia Armenorum Transilvaniae“ czimű művet, mely az örmények történetét dióhéjban és a hazai örmények vázlatos egyházi

történetét tárgyalja; megírta örmény kútfők alapján „A magyarok őseleit, hajdankori neveit és lakhelyeit“ és az „Adalékok“-at; végre sokat fáradozott azért, hogy az erdélyi örmény kath püspökség visszaálltassék. E fönséges nagy eszme, mely ezt a kiváló férfiút egész életén át foglalatokodtatta, vitte Lukácsit 1871. év végén Rómába. A város által számára kiadott felhatalmazvány így hangzik:

Nos magistratus et electa Communitas liberae regiaeque Civitatis Szamosujvár olim Armenopolis in Transsilvania memoriae commendamus quibus expedit universis et singulis, quorum interest, quod Reverendissimum Dominum Christophorum Lukácsi parochum Armenopolitanum et Archidiaconum, — cui adjuncta Ecclesiae et ritus Armeni in Transsilvania apprime cognita sunt, et qui pro defensione jurium Ecclesiae armenicae hucdum etiam plurimum adlaboravit — tanquam nationis et Ecclesiae nostrae deputatum Romam mittimus, ut supplicem nostrum libellum — justas nostras querelas et petitionem constitutionis armeni ritus in Transsilvania Episcopi continentem — Sanctissimo Domino nostro Pio IX gloriose regnanti Summo Pontifici nostrum omnium nomine exhibere bonum et utilitatem Ecclesiae nostrae apud Sanctam Sedem Apostolicam Romanam, et si ita adjuncta tulerint in ipso quoque Concilio oecumenico — pro contestato suo in rebus gerendis zelo, dexteritate et prudentia — procurare et promovere valeat.

Quamobrem prae laudatum dominum Christophorum Lukácsi praesentium tenore litterarum — plena nostrum omnium et parochiae nostrae nomine agendi instruimus facultate, atque Sanctissimum Dominum ac sanctam sedem apostolicam romanam, pro ut et omnes illos, ad quos eundem in causa ritus et Ecclesiae armenae venire et se convertere contigerit, enixissimis oramus praecipibus, ut eundem, tanquam nostram repraesentantem, benigne excipere, admittere et exaudire dignentur.

Datum e Sessione magistratus et electae jurataeque Communitatis liberae regiaeque Civitatis Szamosujvár in Transsilvania. Anno r. s. 1871 die 12-ma Decembris celebrata.

A hazai örménység és az örmény parochiák pedig a következő megbízó-levéllel látták el:

Cum ritus armeni in Transsilvania Ecclesia — proprii ritus Episcopo a longiori tempore destituta — subsistere diutius in desolato, ad quem devenit, statu absolute nequeat, nostra vero, qui patriis nostris ritibus et traditionibus cum pietate adhaeremus, conservatio Ecclesiae nostrae plurimum intersit, nec aliud suppetat ejus conservandi medium aequae opportunum ac Episcopatus armenici, qui olim in hac patria pro Armenis stetit, restauratio: Christophorum Lukácsi parochum Armenopolitanum et Archidiaconum, cui adjuncta Ecclesiae et ritus armeni in Transsilvania apprime

cognita sunt, et qui pro defensione jurium Ecclesiae armenicae hucdum etiam plurimum adlaboravit, — tanquam nationis et Ecclesiae nostrae deputatum Romam mittimus, ut supplicem nostrum libellum, — justas nostras querelas et petitionem constitutionis armeni ritus in Transsilvania Episcopi continentem, — Sanctissimo Domino nostro Pio IX. gloriose regnanti Summo Pontifici nostrum omnium nomine exhibere bonum et utilitatem Ecclesiae nostrae apud Sanctam Sedem Apostolicam Romanam, et si ita adjuncta tulerint, in ipso quoque Concilio oecumenico, — pro contestato suo in rebus gerendis zelo, dexteritate et prudentia — procurare et promovere valeat. Idcirco infrascripti Ecclesiae . . . Parochus et fideles armenae nationis et ritus praenominatum Christophorum Lukácsi praesentium tenore litterarum plena — nostrum omnium et parochiae nostrae nomine — agendi instruimus facultate, atque Sanctissimum Dominum ac Sanctam Sedem Apostolicam Romanam, prout et omnes illos, ad quos eundem in causa ritus et Ecclesiae armenae venire et se convertere contigerit, enixissimis oramus precibus, ut eundem tanquam nostrum Repraesentantem benigne excipere, admittere et exaudire dignentur.

1930—1871 sz. Elnök polgármester bemutatja és felolvastatja teljes szövegét azon — a római szentszékekhez intézett — latin szerkezetű kérésnek, melyet esperes-plebános főtisztelendő Lukácsi Kristóf ur javaslatképpen a városi közgyűlés elé a végett kért terjeszteni, hogy azt elfogadása esetében magáévá tevén a gyűlés, annak a városi közönség nevében való aláírására elnök és jegyző atyánkfiait hatalmazza fel, kijelentvén, hogy azt Rómába még ezen a télen maga szándékszik felvinni; és hogy a dotatio alapjául maga a plebános úr egy húszezer frt értékű fekvő birtokot szánt azokon kívül, melyek a városi közönség által eddigelő már felajánlottak, miről az ajándékozási oklevelet is kiállítandja.

A szerkezetet a gyűlés egész terjedelmében igen jellesnek és olyannak találván, mely a püspökség szükségességét s jogosságát teljesen kimutatja, és a városi közgyűlés részéről is többször kifejezett óhajtást híven tolmácsolja, — azt nemcsak osztatlan tetszéssel fogadja, hanem esperes-plebános főt. Lukácsi Kristóf urnak, az ügy előmozdítása érdekében evvel is tanúsított buzgalmaért és áldozatkészségeért jegyzőkönnyvileg hálás köszönetét fejezvéni ki, elnök és jegyző atyánkfiait, a bemutatott kérvénynek, — mit a közönség egész terjedelmében elfogadott, — vala-

mint ezen kérvénynek előmozdítása czéljából a városi közönség nevében kiállítandó felhatalmazványnak aláírására ezennel felhatalmazza. Szamosújvár szabad kir. város közönségének decz. 12-én 1871. tartott közgyűléséből: Simay (Gergely) polgármester, Gopcsa Joachim tanácsos, ifj. Simay Tivadar képviselő, Voith (Márton) főjegyző.

*

Itt közlöm előbb az ajándékozási oklevelet, azután a pápához intézett kérést.

I.

Ad Nr. 1930. 1871.

Alapítványi Oklevél.

Tekintve azt, hogy Erdélyben egykor virágzott örmény kath. püspöki szék restauratioja iránt az örm. kath. községek által 1868-ik évben a Magyar kir. Vallás- és Oktatásügyi Ministeriumba beadott kérelem mind mai napig még nem láttatott el. Tekintve azt, hogy az ismételt kísérletek, melyek országgyűlési képviselőnk Simay Gergely által tétettek: az állam pénztárából örmény kath. cultusz-célokra bizonyos összeget nyerni, eredmény nélkül maradtak. Tekintve végre azt, hogy egyetlen vívmány, melyet több évek folyása alatt egyházi téren tennünk sikerült, az: hogy az örmény kath. egyház az 1868-ik év December 2-án alkotott erdélyi Unio törvényben becikkelyezettett, önkormányzati joggal felruházott és egyenjogúvá nyilvánított a Magyar- és Erdélyhonban létező többi egyházakkal és vallásfelekezetekkel, és hogy az önállóság, melyet a jelzett törvény számunkra biztosít, csakis úgy eszközölhető, ha egyházunk felszabadulva azon természetellenes és nyomasztó viszonyból, melyben jelenben az erdélyi latin szertartású püspöki székhez tényleg áll, saját kebeléből választott püspökkel birhat. — Miután örmény nemzeti egyháznak felszabadítása, és az őt megillető önállóságnak számára leendő megszerzése képezte eddig is életem feladatát, kész levén most is a mondott szent cél elérhetése tekintetéből bárminémű tölem kitelhető áldozatot hozni, az Erdélyben újból felállítandó örmény kath. püspökség, esetleg vicariatusság alapjára szentelem és ezennel felajánlom Belső-Szolnok-megyei czoptelki husz ezer osztr. értékű forintot érő fekvő birtokomat, s jelen írásom által kötelezem magamat:

1-ör. Hogy azon naptól fogva, midőn Szamosújvárt az örmény kath. püspökség, esetleg vicariatusság újból felállítatik, a czoptelki jóságot az örmény püspökség dotatiójára mostan akkorra átadom, joga levén a felállítás napján az örmény püspökségnek jelen kötelezésemnél fogva az átadott czoptelki birtokot magára telekkönyveztetni.

2-or. Szándékom levén 20 ezer forintos dotatiót tenni, ha netán a püspökség felállítása alkalmával a czoptelki határon fekvő jorzág a megnyert és hozzá csatolandó erdő és legelő részekkel, az abban létező épületekkel és egyéb fundus instructussal, melyet hasonlólag átadok, — husz ezer forintot egy bekövetkezendő becsü véghezvitele következtében nem érne, -- kötelezem magamat a hiányzó öszveget husz ezer forintig kipótolni, — ellenben, ha a czoptelki határon fekvő jorzág a püspökség beigtatása idején mindennemű rajta találtató fundus instructussal husz ezer forintnál többre becsültetnék, a felül levő öszveg is átmegy a püspökség dotatiójára. — Önként értetödvén, hogy ezen esetben egyéb, a több-ször mondott határon kívül vagy éppen Szamosujvárt birt fekvő és felkelhető vagyonom ezen felül ajánlott öszveg rovatába nem vonható, hanem erről külön és szabadon intézkedhetem.

3-or. Addig, míg a püspökség felállítatnék, az ezennel püspöki alapra adományozott czoptelki jorzágnak jövedelme szabad rendelkezésemre marad, azonban annak tulajdon jogáról sem életben, sem végrendeletileg, kivéve az alább következő 5-ik pont alatti esetet, nem intézkedhetem, önként értetvén, hogy ha azt tennem, az érvénytelen lesz.

4-er. Ha az én életemre a püspökség esetleg vicariatusság fel nem állítatnék, a czoptelki jorzág adassék haszonbérbe és jövedelme évenként tőkésítették; az ekkép begyült töke és kamat szolgáljon a felállítandó püspökség szükségeinek fedezésére. Kezelését pedig a jorzágnak és jövedelmének halálom után a püspök kinevezéseig, a helyi örmény szertartású plebánusra és papságra bízom; ugyancsak ő fogja képviselni annak tulajdonosát a püspökség létrejöttéig; mely fáradságáért évi száz forint oszt. ért. honorariuma leend a jorzág jövedelméből.

5-ör. Ha a püspökség esetleg vicariatusság teljességgel fel nem állítatnék és az még életben kimondatik, a czoptelki jorzág visszaesik és marad szabad rendelkezésemre, úgy azonban, hogy ha halálom előtt arról végrendeletileg máskép nem intézkedném, álljon az itt következő 6 ik pont.

6-or. Ha Isten Ő Szent Felsége elébb szólítana ki az életből, sem hogy az örmény püspökségi kérdés végleg eldöntetnék, a czoptelki jorzág kezeltessék tiz egymásután következő éven át a 4-ik pontban leirt mód szerént. Ha ezen tiz év alatt is szorgalmas utánjárás után a püspökség fel nem állítatnék, az alapítvány maradjon meg ugyan továbbra is örmény püspöki alapnak; hanem annak jövedelme valamint a tiz év alatt tőkésített évi haszonbéri pénzek és azok kamataiból keletkezett öszvegnek évi kamatja osztassék azután három egyenlő részre :

Annak egy részét kapja az általam Szamosujvárott alapított Szent-Gergely nevét viselő árva-intézet; — egy harmadát kapják az erdélyi örmény szertartású egyházak és azok lelkészei; — a megmaradt harmad rész végre legyen az erdélyi örmény egyházak

kántoraié, segrestyéseié — és harangozóié, kik azt egyenlő részben felosztandják.

Ezen alapítványomat örmény katolikus hitfelekezeti alapnak nyilvánítom és örmény egyházi vagyonnak kívánom tekintetni, és mint olyant kezelteni minden időben, miért is annak tulajdonosát püspök létében a püspök vagy vicarius, annak nem létében a plebános képviseli, ugyancsak ők fogják a kegyuri jogot is gyakorolni.

Miről adom ezen sajátkezüleg aláírt alapítványi okiratomat a felkért tanúk előtt azon kijelentéssel, hogy ezen okmány három egyenlő példányban állittatván ki, egyike az örmény püspökség visszaállítására iránt Ő Szentségéhez IX. Pius pápához intézett folyamodáshoz mellékeltessek; másik a szamosujvári közönség, harmadika végre az örmény katolikus szamosujvári papság levéltárában őriztessek meg. — Szamosujvárt December 12-én 1871.

Lukácsi Kristóf

plebános.

Mint tanúk:

Gopcsa Joachim
városi tanácsos.

Govrik Tivadar
városi tanácsos.

és Voith Márton
városi főjegyző.

II. A szentséges pápához intézett kérvény.

Beatissime Pater!

Sanctitas Vestra ad Concilium Oecumenicum Vaticanum convocare dignata est omnes quotquot in Orbe terrarum existent Ecclesias christianorum, cujuscunque illae essent confessionis aut ritus. Sola Ecclesia Armenorum catholicorum Transsilvaniae carebit hoc Fidei suae solatio ut in universali totius Ecclesiae conventu suum habeat repraesentantem, qui bonum Ecclesiae suae procuret et jura defendat.

Hujus tantae nostrae calamitatis causam in eo repositam esse advertimus, quod dum ceterae omnes per Orbem Ecclesiae, quae Catholico censentur nomine sui ritus habeant Episcopum, nos soli eo destituamur, atque in tristi hoc orbitatis statu nos ipsi: Armeniae scilicet nationis et ritus clerus populusque cogimur esse solliciti de Ecclesiae ritusque nostri conservatione.

Ad sedecim usque viginti mille Armeni catholici, qui actu in Transsilvania et adjacentibus partibus Hungariae inveniuntur formam praeseferunt gregis dispersi, cui nullus adest Rector, qui eorum curam gerat; nullus Pastor, qui vocem ovium harum intelligat; quare maxima eorum pars a patriis ritibus est avulsa. Qui avitum ritum exercent Armeni, ad restantes adhuc quatuor parochias restricti aegre admodum se se sustentant. Inter illos etiam deest in Ecclesiasticis unitas, deest in cultu divino uniformitas, deest enim superior Ecclesiasticus proprii ritus, et ni periclitanti huic Ecclesiae de distincto, Armeni ritus Episcopo provideatur, brevi penitus deficiet, cum ingenti rei catholicae detrimento et non minori compromissione Sanctae Sedis Apostolicae Romanae.

Patres nostri dum ejurato sub finem Saeculi XVII-mi auspiciis Sanctae Sedis, schismate, unioni cum Ecclesia Romana nomen dederunt, id ea, sub expressa conditione fecerunt, qua nostris his diebus Bulgari, ut nimirum hierarchia et ritus Armenus salva illis ac integra post unionem permaneant.

Stetit quidem in principio intenta Hierarchia et ritus. Suum quippe habuit Ecclesia Armenorum Transsilvaniae primum quidem Episcopum Dioecesanum, dein Vicarium Apostolicum Episcopali insignitum ordine et jurisdictione; at vero non diu haec nostra duravit felicitas, defuncto enim Anno 1715 Oxendio ultimo Armenorum Episcopo, Episcopi Transsilvaniae latini ritus, nihil intentatum reliquerunt quo armenos catholicos sui ritus Pastore orbatos sui redderent juris et suae annecterent Dioecesi. Quod ut facilius consequerentur conatibus Armenorum suae gentis et ritus obtinendi Episcopum sese omni virium nisu opposuerunt. Itaque conversionis Armenorum sinceritatem, Fidei integritatem et intentionis puritatem Viennae aequae ac Romae suspectam reddiderunt. Quibus rebus Summorum terrae Principum et Regum Apostolicorum prae-habitis circa Armenos optimos intentiones irritas effecerunt.

Monumenta quippe litteraria tabularii Ecclesiae Nostrae irrefragabile perhibent testimonium Carolum VI-tum Imperatorem Episcopatus armenici in Transsilvania restaurationem edito speciali in eam rem Diplomate decrevisse, imo etiam fundum aliquem pro intertentione Episcopi constituisse. Haud absimiliter constat Ejus filiam atque in Regno successorem gloriosae memoriae Reginam Hungariae Mariam Theresiam predictam piam Patris sui Caroli VI-ti voluntatem effectui dare non una vice intendisse atque eo jam perduxisse apud Sanctam Sedem Apostolicam, ut non nisi Episcopi superesset denominatio.

Impediverunt quidem Episcopi Transsilvaniae ne distitutus pro Armenis nominaretur Episcopus, verum efficere non potuerunt, quantumvis multum adlaborassent; ut a Santa Sede Apostolica directam in Armenos Transsilvaniae obtinerent missionem et jurisdictionem. Hanc quippe Santa Sedes sibi semper retinuit exercitque per Sacram Romanam Propagandae Fidei Congregationem.

Sancta Sedes Apostolica novam hanc Ecclesiae Catholicae in Transsilvania acquisitionem tanquam per opportunam missionem Stationem ad propagandam unionem et catholicam veritatem inter numerosos Armenos Schismaticos in provinciis Danubianis atque in Oriente habitantes, singularis Maternae pietatis et benevolentiae signis est prosequuta.

Itaque Missale et libros liturgicos in usum Ecclesiae Armenae Transsilvaniae Romae typis Collegii de Propaganda Fide imprimi curavit. Apostolicos ad eam propius invisendam deputavit Visitatores. Clericos sacerdotio juxta ritum armenum initiandos in celeberrimo totius Orbis Collegio Romano suis sumtibus educavit; e

quibus deinde plures ad exterarum deputavit Missiones in Chersonesum Tauricam, in vicinam Moldaviam, Valachiam et Bessarabiam. Denique nihil non egit, quo ritus Armeno-Catholicus apud Armenos Transsilvaniae in sua integritate et puritate conservaretur. Aretior haec Armenorum Transsilvanorum cum Sede Apostolica relatio stetit usque ad tempora Josephi II-di, sub quo in sequelam infaustorum principiorum, quae tum invaluerunt, omnis quidem communicatio cum Sede Romana restricta, Armenorum vero penitus est interseissa.

Qua Ecclesiae Nostrae calamitate, Episcopi Transsilvaniae in rem suam usi, jurisdictionem suam in Armenos, absque Apostolica Missionem propria auctoritate extenderunt.

Atque utinam arrogatam sibi taliter potestatem exercuissent in aedificationem et non in destructionem Ecclesiae nostrae, at vero facta hoc ultimum testantur.

Initium quippe singulari huic administrationi datum est a divisione, nexus omnis ecclesiarum Armenarum inter se atque unitas sublata. Sacerdotes noverca manu instar privignorum filiorum Dioecesis tractati, itaque onera ferre, emolumentis Dioeceseos carere coacti.

Non Clerici ritus Armeni, nisi pro se solvissent, studiorum causa ad seminarium recepti. Non titulus illis ordinationis datus, sed hunc ipsi sibi procurare coacti, non sumtus illis ad sacros ordines ritu Armeno Viennae aut Leopoli suscipiendos suppeditati.

Non denique sacerdotes morbo et aetate fracti sublevati, sed sorti suae relictis, in residuos vitae dies in summa rerum omnium penuria exigere necessitati. Atrocitatem facti hujus atque injustitiam auget illud, quod ad fidem Documentorum authenticorum, quae prae manibus habemus indubie constet, Armeni ritus sacerdotes ad fundum nascentis et deficientis Cleri Dioecesanum tum vita comite summas non temendas contulisse, tum ex posthuma eorum substantia certam partem in rationem dictorum fundorum esse detractam.

His accesserunt diversae constitutiones episcopales: quibus exercitium ritus Armeni diversimode est arctatum et circumscriptum. Imprimis Armeni numerosi, qui in circumscriptis parochiis Armenis, vicis et oppidis sedes fixerunt, a proprii ritus Ecclesia, ad quam spectata sua origine pertinebant abstracti, parochorum latini ritus subjecti sunt jurisdictioni; remotius habitantes nullo excepto sunt latinisati. Proles utroque parente Armeno natae, in defectu sacerdotis armeni ritus, ritu latino baptisatae, Ecclesiae latini ritus declaratae sunt fideles. Matrimonia inter armenos in civitate Armenopolitana, et locis proximis, non attentata reclamatione proprii parochi armeni ritus, coram administratione parochiae latinae ordinis S. Francisci celebrata sunt. E quibus quidem matrimoniis, intra breve tempus, plane duo matrimonia, quod ea contracta fuissent cum impedimentis dirimentibus, cum ingenti scandalo et sacramenti profanatione sunt dissoluta.

Interim nolumus molesti accidere Sanctitati Vestrae, uberiore malorum nostrorum narratione, luculentissimam eorum praebent adumbrationem libelli historici argumenti, lingua latina et hungarica exarati, heic reverentissime adnexi. Sed vel ex adductis sufficienter apparet, quanto in discrimine versetur, ecclesiae et ritus Armeni in Transsilvania existentia.

Preces, obsecrationes et obtestationes saepius interpositae ad sistendam indignam prorsus atque injuriosam cum clero et ritu armeno agendi rationem effectum caruerunt. Provocationes ad sacros Canones et Summorum Pontificum constitutiones editas pro tuendis ritibus orientalibus, insuperhabita imo cum indignatione acceptae.

Is ex clero nostro, qui vocem quandoque attollere pro ritus defensione ausi sunt, injuriis sunt affecti, traditores ex adverso titulis et honoribus aucti.

Pronum est ex his Beatissime Pater! intelligere, oeconomiam universam quam Reverendissimus Ordinariatus Transsilvanicus cum Armenis sibi obnoxiiis adhibendam censuit, eo fuisse directam, ut ritus Armenus in hac patria penitus exstirparetur et residuae adhuc dicti ritus parochiae et populus Dioecesi annecterentur, ut jure cum Jeremia dicere possimus: »Misericordiae Domini quia non sumus consumpti.« Armenae itaque nationis clerus populusque, quem praedicti conatus eorumque tendentia minime latebat, cum patrios suos ritus et avitas Ecclesiae suae institutiones, quibus religiosa adhaeret devotione, in praesentissimo excidionis periculo versari videret, nec aliud suppeteret, iis conservandis aequae opportunum medium, consilium iniit: restaurandi, qui olim in Transsilvania viguit armenici episcopatus, atque hac ratione praehabita cum Sancta Sede Apostolica intimam unionem et directam relationem restabiliendi.

Hoc fine exhibita anno 1868 Regio Hungarico cultus et Institutionis Ministerio petitione, prae laudatum Ministerium enixissimis exoravit precibus, ut justis nationis Armenae precibus annuere faxere suaque interposita opera apud Caesareo Regiam apostolicam Majestatem Regem Nostrum Clementissimum efficere dignaretur: ut Eadem Caesareo Regia Majestas decretam a gloriosae Memoriae Majoribus Suis, Carolo VI-to et Maria Theresia Episcopatus Armenici in Transsilvania restaurationem et dotationem benignissime effectui dare dignaretur.

Piis nostris conatibus non defuit Divina benedictio. In publicis quippe Regni Hungariae Comitibus Lex est condita et per suam Caesareo Regiam Apostolicam Majestatem die 6 Decembris Anni 1868 sanctionata, qua Ecclesia Armena sui juris est declarata, atque omnibus iis juribus et libertatibus donata, quibus receptae in Regno Hungariae Religiones ritus et confessiones gaudent. Iam vero Ecclesia Armena in Transsilvania esse sui juris atque ab alia, cujusvis ritus et confessionis Ecclesia in cultus sui

exercitio independens nonnisi tunc et sic esse poterit, si quemadmodum aliae Ecclesiae ritus et confessiones ita et ipsa proprium habeat hae gentis et ritus Episcopum; quominus itaque predictae legis fruamur beneficio, Episcopi nos impedit defectus.

Huic defectui ut per constitutionem Episcopi Armenici medela adferatur a paterna gratia et benignitate Sanctitatis Vestrae filiali cum devotione enixissimis oramus precibus.

Ad Ecclesiam Romanam magnam hanc gentium matrem et magistram propter potiore Eius principalitatem omnis recurrit Ecclesia Christianorum. Ad hanc recurrimus nos quoque devotissimi Ecclesiae Romanae filii et fideles in angustiis et necessitatibus nostris, recurrimus autem pleni bonae spei atque fiduciae confisi causae nostrae bonitati et aequitati, ac una conscii debilitatis nostrae quam nisi piissimae matris Ecclesiae Romanae sufficiat benevolentia, sublevet pietas, protegat justitia et aequitas, non obstante causae nostrae sanctitate et justitia, succumbendum nobis esse probe perspicimus. Idcirco sublatis ad Coelum manibus cum Sancto Petro oramus supplices. »Domine salva nos, quia perimus!«

Sola Sancta Sedes Apostolica Romana, in specula universae Ecclesiae constituta novit ritus Orientalis armenici conservationem metiri, et aestimare ex utilitate Ecclesiae universalis; dum Episcopus particularis Ecclesiae, eundem, secundum angustos Dioecesis suae limites dijudicat, quo fit ut privatis respectibus et propriis commodis magis, quam bono Ecclesiae intentus, multa committat in particulari, quae universali Ecclesiae nocent. Cujus rei luculentissimum sane praebet documentum, desolata Ecclesiae armenae in Transsilvania conditio. Iam vero diu vix potest, quantum noverca haec agendi ratio, cum armenis Ecclesiae Romanae unitis, rei catholicae, signanter, negotio sanctae unionis apud armenos schismaticos per totum Orientem nocuerit, quantum ad obfirmandum eorum in schismate et erroribus animum contulerit.

Non patiatut Sancta Sedes ut Orientales, qui rituum et consuetudinum suarum sunt tenacissimi, nostro exemplo ab unione deterreantur. Non patiatut ut nostro exemplo possint comprobare, haud carere fundamento, consuetas eorundem in Ecclesiam Romanam criminationes, quasi Sancta Sedes non alio ex fine schismaticis ad unionem perducendis in Oriente insudaret, quam ut eos mox linguae, ritu et hierarchia exutos latinae adnectat Ecclesiae.

Non patiatut Sancta Sedes Apostolica ut dum hierarchia et ritus Armenus reforescit in Oriente, deficiat in Occidente, dum in Oriente novae exurgunt sedes episcopales, pro Armenis unitate fidei Ecclesiae Romanae junctis, in Occidente etiam illa, quae aliquando exstitit, suppressa permaneat, dicique jure possit res armenorum catholicorum, quoad regimen ecclesiasticum, pejore loco positas esse in Regno Christianorum ac in regnis infidelium, atque signanter Armenos Catholicos Transsilvaniae, eo quod abjurato

schismate amplexi fuissent unionem cum Ecclesia Romana tulisse gravem sane poenam amissionis quippe hierarhiae suae nationalis. Absit Beatissime Pater ut tale quid vel cogitari quidem minus adhuc dici jure posset. Verum negari nequit, recogitanti multiplices sane injurias et vexationes, quas in defectu proprii Episcopi toleramus ultro se offerre cogitationem. Quod si Patres nostri in schismate et erroribus permansissent, salva nobis utique nostra permansisset hierarchia. Certe Ordinariatus Transsilvanicus nullam se se in negotia armenorum ingerendi habuisset ansam atque occasionem.

Sanctissime Pater! In civitate Armenopolitana recentioribus temporibus Episcopi graeco catholici constituta est Sedes. Nos tametsi de incremento praedictae Ecclesiae gratulemur, optassemus tamen Sedem hujus Episcopatus defigi in loco nobis minus importuno praesertim cum locus alius magis idoneus in centro novae Dioecesis inveniri facile potuisset.

Celare enim non possumus, quod erectio praefatae Cathedrae in civitate armena, ab armenis condita atque ab armenis potissimum inhabitata, in qua olim armeni ritus resedit Episcopus, praeterquam quod in se sit ominosa, sensum doloris nostri, aliunde satis magnum quod proprii ritus careamus Episcopo, nimium quantum anxio.

In hoc quippe eventu singulari non possumus non advertere manifestationem, quamdam vilipensionis Ecclesiae armenae, qua eadem infra ceterarum Ecclesiarum deprimitus conditionem et dignitatem atque sorti Ejusdem aliunde satis afflictae nova additur afflictio.

Rebus nostris omni ex parte taliter desolatis consuli et conservationi Ecclesiae et ritus armeni inter tot pericula eidem undique instantia prospici aliter nequit, nisi hierarchiae restauratione.

Itaque Sanctitatem Vestram et Sanctam Sedem Apostolicam instantissime oramus, ut siquidem, quod minime dubitamus interest Ecclesiae catholicae, ritus armeni in Transsilvania conservatio, propter conversionem armenorum Orientalium a sacris catholicis alienorum, tum vero Ecclesia dicti ritus, e depresso et desolato in quo actu existit statu relevetur, atque in pari cum ceteris diversorum rituum Catholicis ecclesiis, intuitu hierarchiae collocetur loco et dignitate, ut siquidem stat, stet ut decet Ecclesiam religioni christianae coevam et a Sancta Sede approbatam, administretur eidem justitia, liberetur ab oppressione aliena atque detur ei Episcopus e propria gente et ritu, qui linguam et liturgiam Ecclesiae nostrae intelligat, qui fidei puritati, ritus integritati et cultos divini uniformitati invigilet. Quem nos Patrem appellare possimus, qui jura Ecclesiae nostrae apud Sanctam Sedem Apostolicam et coram Dicasteriis defendat. Qui nos Ecclesiamque nostram in concilio oecumenico repraesentet.

Valde enim triste esset Sanctissime Pater, si dum generale celebratur concilium, ut si quae, temporum iniquitas Ecclesiae in-

fixit vulnera sanarentur, Ecclesia Armena Transsilvaniae, Ecclesiae Romanae Fidei unitate conjuncta, queri jure merito posset, se ad universalem hunc Ecclesiae Catholicae conventum se ne admissam quidem, minus adhuc copiam eidem factam esse, ut justas suas querelas, quae promptam exposcerent medelam, effunderet fiducia-liter in sinum Sanctae matris Ecclesiae et communis fidelium Christianorum Patris, summi Pontificis.

Quin imo suavissimam spem fovemus, fore: ut quod favente coeptis nostris supremo numire, a civili obtinuimus potestate, ut Deputatos nostros pro Ecclesia Armena Transsilvaniae verba facientes in publicis Regni Hungariae comitiis benigne exaudiret, et agnita causae quam defendebant aequitate, legem Ecclesiae Armeno-Catholicae favorabilem conderet; Id ipsum a suprema potestate Ecclesiastica in spiritu Sancto in concilio congregata tanto a fortiori obtineamus, quod causa quam propugnamus sit pure ecclesiastica, respiciat bonum et emolumentum Ecclesiae universalis, tendat ad majorem Dei gloriam et salutem animarum ac una involvat honorem et reputationem Sanctae Sedis Apostolicae Romanae.

Dum itaque iterato atque de genu supplices oramus Sanctitatem Vestram ne nos Ecclesiamque nostram in tanti momenti negotio destituere dignetur. Apostolicam Sanctitatis Vestrae imploramus Benedictionem, atque paternae gratiae et benevolentiae inpensissime commendati profundissimo cum venerationis cultu inter oscula sacrorum pedum emorimur.

Sanctissimi Domini Nostri

devotissimi filii et fideles.

Lukácsi kimerítő élet-rajzát közzétettem Szamosújvár város kath. algymnasiumának „Tudositvány“-ában (1876). Ezen kívül 1893-ban, az „Armeniá“-ban egy egész Lukácsi-füzetet adtam közre. (L. „Armenia“ 7. évfolyam 325—412 lap). Levelezéseinek egy részét már közre adta az „Armenia“-ban; a többi pedig nemskára következni fog.

*

Lukácsi Károly

14. *Fejezet. Kopár Simon.*

$\frac{3474}{1876}$ sz. D. a J. Kr.

Tekintetes Nemes városi Tanács!

Főtisztelendő Lukácsi Kristóf szamosujvári örmény szertartású plebános és Szolnok-kerületi esperes mult hó végén az Urban kimulván, ez által az említett plebánosi állomás jogilag és tényleg megüresedett. Nekem pedig legfőbb ohajtásom abban áll, hogy ezen kitünő egyházi hivatal törvényes uton, érdemes és alkalmazos egyénnel minél hamarább betöltessék.

Annakokáért, felszólítom ezennel a Tekintetes Nemes Tanácsot, hogy a t. választott közönség által az öt illető kegyuri jognál az ürességbe jött plebánosi állomásra a szabályszerű hármias kijelölést megtételni s azt hozzám fölterjeszteni sziveskedjék.

Egyébiránt őszinte szives hajlandósággal maradok a Tekintetes Nemes Tanácsnak Károlyfehérvártt 1876. november 8-án elkötelezettje Mihály püspök.

Mivel e tárgyban a város 1877. ján. 29-ig mit se tett; a püspök a mondott napon a következőket írta a tanácsnak:

$\frac{333}{1877}$ szám. D. a J. Kr.!

Tekintetes Nemes városi Tanács!

Volt szerencsém mult évi November 8-án 3474 sz. alatt kelt iratomnál fogva felhívni a Tekintetes Nemes Tanácsot a Plébános választásának szabályszerű keresztülvitelére. Nincsen tudomásom arról, hogy micsoda intézkedés történt a választás eszközlésére, vagy hogy mi okból halasztatott ily hosszúra a választás tényleges megejtése. Azomban arra kívánom a Tekintetes Nemes Tanácsot egész tisztelettel figyelmeztetni, hogy az egyházi törvények értelmében, ha a patronus bizonyos idő alatt (a kisebb javadalmaknál három hónap) választási jogával nem él, a devolutio esete áll be és a püspök tetszése szerint nevezhet plebánost. Itten, ha az elhalálozás napját (okt. 24) vesszük kiindulási pontul, a három hónap már letelt; ha pedig a választás megtételére való hivatalos felszólítás

datumát (nov. 8), akkor is néhány nap múlva lejár a három hónap. Ezt figyelemben tartva, illő tisztelettel felhívom a Tekintetes Nemes Tanácsot, miszerint sziveskedjék engem sietve értesíteni arról, hogy miképen intézkedett, vagy szándékozik intézkedni a plebános-választást illetőleg, hogy én is tájékozhasam magamat a további teendőkre nézve s hogy esetleg jogommal élhessek.

Egyébiránt őszinte szives hajlandósággal maradok a Tekintetes Nemes városi Tanácsnak Károlyfehérvártt 1877. ján. 29. elkötelezettje Fogarasy Mihály.

Erre a város gyűlést tartott. A határozat vonatkozó része így szól:

Az alólirt napról ^{2127—1876}_{2:—1877} sz. a. kelt határozat értelmében a hármás kijelölés határnapjául folyó hó 10-e tüzetvén ki, erről Püspök úr ö Nagyméltósága a tanács útján értesíttetni határoztatik.

Szamosújvár sz. kir. város képviselőténak 1877. febr. 3-án tartott közgyűléséből: Osztián főjegyző.

Egyúttal ugyanez a gyűlés felirt a püspökhöz is: . . .

„Kérjük tehát ez okon Nagyméltóságodat, hogy a plebánosi állomás betöltésére vonatkozó magas elhatározását e kijelölés megejtéseig — melynek eredményét annak idejében Nagyméltóságoddal sürgösen tudatni kötelességünknek tartandjuk — elhalasztani kegyeskedjék.“ (Vár. lev. febr. 3. 1877—366 szám).

A választás (= kijelölés) febr. 10-én történt meg:

Szám 31 — 1877. Elnök atyánkfia előterjeszti, miszerint a folyó hó 3-án tartott közgyűlésnek 22. jegyzőkönyvi számú határozata értelmében

Kópár Simon.

az összehívott jelen közgyűlés leend hivatva a mult év okt. 24-én elhunyt Lukácsi Kristóf feledhetlen emlékü

szamosújvári örmény szertartású plebános helyének betöltésére megkivántató s a város közönségét, mint az örmény egyház kegyurát megillető hármaskijelölés megejtésére; felhívja ennél fogva a közgyűlés tagjait, hogy szavazatlapjaikat, melyeknek egy jelölt nevét kell tartalmazniok — az ő, valamint gazdasági tanácsos Govrik Tivadar és főjegyző Osztián Kristóf személyeiben megalakult szavazatszedő bizottságnak adják be.

A közgyűlést alkotó 47 szavazó jogosult tisztviselő és képviselő által beadott ugyanennyi szavazatlapból szamosújvári örmény szertartású segédlelkész és plebános-helyettes: Kopár Simon 21-et, — szamosújvári örmény szertartású segédlelkész és gymn. tanár Bárány Lukács 18-at, végre szamosújvári örmény szertartású segédlelkész és gymn. tanár Csákány Adeodat 7-et nyervén, egy szavazatlap pedig üresen adatván be, a hármaskijelölés, a szavazás fennebbi eredményének megfelelőleg erd. róm. kath. Püspök úr Ö Nagyméltóságához a tanács útján felterjesztetni határoztatik.

Szab. kir. Szamosújvár város képviseletének 1877. febr. 10-én tartott közgyűléséből, kiadta Osztián főjegyző (Vár. lev.)

Ezt a kijelölést 1877. febr. 15-én tartott üléséből küldötte fel a tanács. A felirat a többek között ezeket mondja:

„Képviselő-testületünk részint a veszteség fölötti fájdalom benyomása alatt, mely veszteség örmény nemzetünket s városunkat egyaránt sujtá, részint a közbejött politikai szervezés által akadályozva, e különben is nagyfontosságú és sokoldalú meggondolást igénylő kegyúri joggyakorlását kissé tán huzamosabb idő közbejöttével folyó hó 10-én tartott közgyűlésében vette fogamatba, a midőn is a szabályszerű hármaskijelölést a szép számmal egybegyűlt képviseleti tagok szavazataival megállapítván, az eredménynek Nagyméltóságod elé leendő terjesztésével tanácsunkat bizá meg.

Ezek alapján van szerencséje tanácsunknak, a hódoló tisztelet teljes nyilvánításával Nagyméltóságod elé terjeszteni a kijelölés eredményét, mely szerint az üresedésbe jött szamosújvári örmény szertartású kath. plebánosi állomásra

1-ső helyre Kopár Simon 21 szavazattal,
2-ik helyre Bárány Lukács 18 szavazattal,
3-ik helyre Csákány Adeodat 7 szavazattal jelöl-
tettek ki.

Midőn tehát a közbizalom kifolyásából fennebb kijelöl-
tek neveit Nagyméltóságod elé felterjeszteni szerencsések
lehetünk, főpásztori ismert bölcseségébe és jóságába vetett
teljes bizalommal és reménnyel esedezünk, hogy városunk
örmény egyházának kiválóan fontos és díszes plebánosi
állomását a városi közérületnek megnyugtatójával mielőbb
betölteni méltóztassék.

Kik egyébiránt mély tisztelettel vagyunk Nagyméltó-
ságodnak Szamosújvárt 1877. Bőjtelőhava 15-én tartott
tanácsülésünkől, alázatos szolgálai N. N. polgármester, Osz-
tián Kristóf főjegyző, expedálta Szongott (Vár. lev.).

Erre néhány nap mulva ezt írta a püspök a városnak :

⁶³⁰
1877 sz. D. a. J. Kr.

Nemes Szamosújvár városa Tekintetes Tanácsának
és képviselő Testületének.

A nemes város tekintetes képviselő-testülete, mely a
Szamosújvár városi örmény szert. kath. egyház irányában
a nemes Communitást megillető kegyüri jogot gyakorolni
ez idő szerint hivatva van, — a törvényesen ürességbe
jött plebánosi állomásra szabályszerű választás utján három
örmény szert. kath. áldozópapot kijelölvén, ezen kijelölést
a Tekintetes Tanács folyó hó 15-ről 453 sz. alatt kelt becses
átiratában előmbe terjesztette.

Minekutána a megejtett választás modozata, vagy pedig
a bemutatottak személyisége ellen kifogásom nincsen és e
tekintetben mások sem tettek kifogást, nincsen okom a
dolgot késleltetni, sőt örömet sietek a nemes választó
közönség ohájának hitem szerint az által leginkább meg-
felelni, hogy a bemutatott érdemes egyének közül azt, ki
legtöbb szavazatot nyert, s e szerint a hivek bizalmát leg-
nagyobb mértékben bírja: Kopár Simon segédlelkézt,
espereskerületi jegyzőt és szentszéki ülnököt a Szamosújvár
városi örmény szertartású kath. egyház rendes Plebanusává,
sőt tekintettel egyfelől ezen plebánosi állás kitünőségére, más-

felől a jelöltnek elismerésre méltó érdemeire, — ugyanőt a Belső-Szolnoki egyházkerület Esperesévé is kinevezni és megerősíteni eltökélettem, sőt mai napon ki is neveztem.

Miről midőn a Tekintetes nemes Tanácsot és képviselő Testületet értesíteni szerencsém vagyom, kedves kötelességemnek tartom, az újonnan kinevezett Plebánost szives hajlamukba, ragaszkodásukba és szeretetükbe melegen ajánlani, azon édes reményben élvén, miszerint az ő buzgó működése kedvelt örmény szertartású hiveim szívében nemcsak ápolni és fentartani, hanem mindinkább fokozni és szilárdítani fogja az Ur Jézus üdvözítő religioja és egyháza iránti ama buzgalmat, szeretetet és ragaszkodást, melyben a katolikus örmény nemzet mindenkor kitűnt.

Egyébiránt őszinte szives hajlandósággal maradok, Károly-Fehérvárt 1877. Február 20-án elkötelezettje Fogarasy Mihály.

Ezen leiratot a város ápr. 14-én tartott ülésében tárgyalta:

Sz. 59—1877. A felolvasott püspöki leirat tartalma örvendetes tudomásul vétetik.

Ez alkalomból intézkedés tételni határoztatik a major-sági pénztári hivatalhoz az iránt, hogy mindazon rendszerezített járandóságokat, melyeket a városi örmény kath. egyház a város közönségétől élvezett, s melyek a mindenkori örmény szert. kath. plebánosnak adattak ki: jövőre városi örmény kath. plebánossá újonnan kinevezett ftdő Kopár Simon úrnak elismervényeire szolgáltatassa ki.

E határozat végrehajtásával a tanács bizatik meg.

Szab. kir. Szamosújvár város képviseletének 1877. ápril 14-én tartott közgyűléséből. Kiadta: Osztian főjegyző.

*

Kopárt a következő szavakkal ajánlja az akkori esperes-plebános a városnak alapítványi-helyre:

A jó, istenfélő, tanulásában jól elément ifjúnak: Kopár Simonnak, ki a philosophiát tanulva, taval (1833) bevégezte, az idén a just gyakorolja, — nagy kedve vagyom, hogy nemzeti szertartásunkon a papi rendet fellevén, itt helyben az Ur szállójében szolgáljon.

A lelki munkások már is kevesen vannak e nemes város kebelében, és ki tudja mily kevés időnek eltelte után

a legkisebb számra apadhatnak, kik igen kevesen lévén, már nem lesznek elégségesek, hogy mindenüvé juthassanak s mindennek eleget tehessenek, kivált ily számos polgár hiveink közt, kik többnyire csak a magok szülött nyelveken beszélnek, inkább azon hallják az Isten igéjét s értik jobban. Én ezen tárgyban (Kopárt ajánlja alapítványra) nem magamért szólok, hanem a közönségért, forróan kívánván, hogy elhunytom után is a lelkiekben szükségét ne szenvedjenek. (Simay Lukács esperes-plebánosnak a tanácshoz 1833. jún. 29-én benyújtott iratából. Vár. lev.)

Kopár csak 2 év, 4 hónap és 24 napig volt esperes-plebánosunk; 1879. júl. 13-án estve egészségesen még sétált, azután rendesen lefeküdt; de éjjel előállott régi ászthmája (fulladozás) . . . és egy rövid óra alatt kioltotta nemes életét.

15. Fejezet. *Bárány Lukács.*

Kivonat Szamosújvár szab. kir. város képviselő-testületének 1879. szept. hó 11-én tartott közgyűléséről.

Sz. 125—1879. Olvassatik a képviselő-testületi közgyűlésnek folyó hó 6-án 122—1879 jegyzőkönyvi szám alatt egyhangú szavazattal hozott határozata, mely szerint a Kopár Simon városi örmény szertartású kath. plebános folyó évi július hó 14-én történt elhalálózása folytán ürességbe jött plebánosi állomásnak betöltésére, illetőleg ezen állomásra a városi közönséget kegyuri jogából kifolyólag megillető, s erdélyi róm. kath. püspök úr ö Nagyméltóságához felterjesztendő hármaskijelölés megejtésére, a mai napra összehívott képviselő-testületi közgyűlés tüzelt ki.

Ennek következtében elnök Placsintár Dávid polgármester felhívja a közgyűlést, hogy a hármaskijelölést szabályszerű választás útján, vagy is akként, hogy minden szavazó jogosult szavazatlapjának, az eddigi gyakorlat szerint, egy egyén nevét kell tartalmaznia, — hajtsa végre.

A felolvasott közgyűlési határozat, s a kapcsolatos elnöki felhívás meghallgatása után a választásnak, illetőleg a hármaskijelölésnek szavazatlapok által, titkos szavazás útján leendő megejtéséhez a közgyűlés hozzá kezd, s e

czélből elnöklő polgármester elnöklete alatt Gopcsa Joachim közigazgatási tanácsnok és Korbuly Manó rendőrkapitány személyeiben szavazatszedő bizottságot küld ki . . .

A jelenlevő 43 szavazó jogosult által beadott ugyanannyi szavazat-lap közül B á r á n y L u k á c s örmény szert. kath. segédlelkész nevét 38 szavazat-lap, C s á k á n y A d e o d á t segédlelkész 12, P a p T i v a d a r segédlelkész 2 és N o v á k G e r g e l y segédlelkész 1 szavazat-lap tartalmazta.

Ennek alapján az erdélyi róm. kath. püspök ú r ö Nagyméltóságához felterjesztendő hármass kijelölést, a választásnak fentebb kijelentett eredményéhez képest következőleg teszi meg a közgyűlés :

Első helyre kijelöli B á r á n y L u k á c s örmény szert. kath. segédlelkészt 38 szavazattal,

Második helyre kijelöli C s á k á n y A d e o d á t örmény szert. kath. segédlelkészt 12 szavazattal,

Harmadik helyre kijelöli P a p T i v a d a r örmény szert. kath. segédlelkészt 2 szavazattal.

Egyszersmind megbizsa a közgyűlés a tanácsot, hogy a választás, illetőleg a kijelölés eredményét a városi közönség nevében erdélyi róm. kath. püspök ú r ö Nagyméltóságához intézendő felterjesztésben azon kéressel terjeszse fel, hogy tekintettel arra, miszerint a szamosújvári örmény kath. plebánosi s azzal az iskolák róm. kath. felekezeti jellegénél fogva kapcsolatos iskola-igazgatói állás helyes betöltésére megkívántató szellemi követelményeknek az első helyre kijelölt B á r á n y L u k á c s teljes birtokában van: őt a plebánosi állomásra kinevezni annál inkább méltóztassék, mert a közvéleménynek a megejtett szavazás eredményében feltűnően nyilvánuló ohajtása e díszes és sokoldalú képzettséget igénylő helyre legméltóbbnak és legalkalmasabbnak őt tartja.

Végre megbizsa a közgyűlés Voith Miklós városi ügyész, Szappanyos Miklós és Gajzágó Ferencz képviselő-testületi tagokat, hogy e határozatot s a tanács által ennek alapján szerkesztendő felterjesztést erdélyi róm. kath. püspök ú r ö Nagyméltóságának a városi közönség mély tiszteletének kijelentése mellett személyesen adják át, s az abban kifejtett érveknek szóval is hangsúlyozásával kérik ő Nagy-

méltóságát, hogy a megüresedett szamosújvári örmény szert. kath. plebánosi állomásra a hivek bizalmát legnagyobb mértékben bíró Bárány Lukács városi örmény szert. segédlelkészt kinevezni s ez által a város közérzetét megnyugtanni méltóztassék. Osztián Kristóf főjegyző.

A választás eredményét a következő felterjesztés kíséretében küldötte a város a püspökhöz:

2348—1879 sz.

Nagyméltóságú püspök úr! Kegyelmes Urunk!

Nem kétlünk Nagyméltóságod is vette hírért azon szomorú eseménynek, mely Kopár Simon szamosújvári örmény szertartású róm. kath. plebános és belső-szolnoki egyházkerületi esperes folyó évi júl. hó 14-én történt halála által e város örmény kath. egyházát s annak hiveit érdemes és kedvelt előjárójától s pásztorától megfosztotta.

Fájdalmas érzetet keltett e veszteség Szamosújvár szab. kir. város közönségének kebelében is, s a folyó hó 6-án tartott képviselő-testületi közgyűlésében fájdalmanak jegyzőkönyvi megörökítését határozta el, egyszersmind azonban kegyuri jogából kifolyó kötelességének vélt eleget tenni akkor, midőn a pásztor hiányát mélyen érző örmény kath. hivek forrón táplált ohajtásának kielégítése végett, de leginkább a városi felekezeti jellegű népiskola s gymnasium érdekében, melyeknek a város mindenkori örmény kath. plebánosa egyszersmind igazgatója is, s melyek az igazgató huzamos hiányát sajnosan érzik, — a megüresedett plebánosi állomás betöltése tekintetében megillető hármaskijelölési jogának mielőbbi gyakorlását ugyanezen alkalommal közakarattal elhatározta.

A mai napot tüzte ki tehát a kijelölés megállapítására, s azt a nagyszámmal egybegyűlt képviselő-testületi tagok közgyűlésében megejtván, tanácsunknak juttatá osztályrészül a szerencsét, hogy a kijelölés eredményét, kiváló tiszteletének kifejezése mellett Nagyméltóságod főpásztori bölcs elhatározása alá terjeszsze.

Midőn tehát az úgy alakilag, valamint a lényegileg is kifogástalan pontossággal megtartott választás folyamáról s

annak végeredményéről felvett jegyzőkönyv hiteles kivonatát /. alatt felterjeszteni s a városi közönségnek Nagyméltóságod magas főpásztori személye iránt viseltető hódolatát, saját mély tiszteletünk kifejezése mellett átadni szerencsések volnánk, egyszersmind a hármaskijelölésnek eredményét . . .

Ismerjük mi — nagyméltóságú püspök úr! — Nagyméltóságod kinevezési jogának egyedül bölcs belátásától függő elhatározási szabadságát; de épen azért, mert tudjuk, miszerint hiveinek vallási érdekei s lelki előmenete által vezérelt bölcs belátása s atyai jósága szokott irányt szabni mindenkori elhatározásainak, a legmélyebb tisztelettel esedezünk, hogy a megüresedett plebánosi állomásra a hármaskijelölésben első helyre tett B á r á n y L u k á c s segédlelkészt kinevezni nemcsak azért méltóztassék, mert benne azon szellemi előnyök, melyek e díszes és sokoldalú képzettséget igénylő állás betöltésére megkívántatnak, hazafiúi és papi kifogástalan jellemmel párosulva oly mérvben vannak, miszerint a hivek lelki előmenetele, a vallás és egyház érdekeinek előmozdítása működésétől jogosan várható, — hanem azért is, mert a hiveknek a választás eredményében feltűnően nyilvánuló közohajtása a plebánosi állomásra legalkalmasabbnak és legméltóbbnak őt tartja.

S ez utóbbi tekintet méltánylását Nagyméltóságodtól, kinek szabad irányú érzületét és a közvélemény érvényének elismerését ismerni s tisztelni többször volt szerencsénk, annál reményteljesebben várjuk, mert valamint Nagyméltóságod dicső emlékü főpásztori elődei is mindig méltánylással viseltettek főpásztori személyeikhez hagyományos tisztelettel ragaszkodó szamosújvári örmény katólikus hiveiknek közvéleménye iránt, úgy Nagyméltóságod is a közbizalom nyilvánulását mindenkor, legutóbb pedig K o p á r S i m o n elhalálozott plebános kinevezésénél is irányadó figyelemre méltatta. Ismételve s a legmélyebb tisztelet kifejezése mellett kérjük tehát Nagyméltóságodat, hogy a hármaskijelölésben első helyre tett s a hivek bizalmát legnagyobb mérvben bíró B á r á n y L u k á c s örmény szert. kath. segédlelkészt a megüresedett plebánosi állomásra kegyesen kinevezni s ez által úgy az egyház kegyu-

rának, Szamosújvár szab. kir. város közönségének, valamint a szamosújvári örmény kath. hiveknek közérzületét megnyugtató méltóztatások.

Szamosújvár szab. kir. város tanácsa 1879 szept. 11.
Placsintár polgármester,   Osztián főjegyző.

*

Erre a püspök a következő sorokat írta :

$\frac{3042}{1873}$ szám. D. a. J. Kr.!

Szamosújvár sz. kir. városa Tkts nemes Tanácsának
és képviselő Testületének

Szamosujvártt.

K o p á r S i m o n szamosújvári örmény szertartású katolikus plebánosnak folyó évi Julius 14-én bekövetkezett halála által a szamosújvári örmény szert. kath. plebánosi állomás törvényesen ürességbe jöven, a t. ottani városi képviselő Testület, mely a szamosújvári örmény szert. kath. egyház irányában a nemes városi közönséget megillető kegyuri jogot gyakorolni ez idő szerint hivatva van, a plebános választást f. hó 11-én megtartván, annak eredményeül a Tkts nemes Tanács ugyanazon hó 11-én 2348 szám alatt hozzám intézett előterjesztésében a szabályszerű hármas kijelölést nekem bemutatta, első helyre Bárány Lukácsot 38, Csokány Bogdánt 12 és Pap Tivadart 2 szavazattal kitűzvé.

Mint hogy nekem a megválasztott ezen örmény szert. kath. áldozárok ellen canonszerű kifogásom nincsen, a választást és illetőleg a kijelölést ez alkalommal elfogadom és tekintettel arra, hogy Bárány Lukács már 1877. évben tartott választás alkalmával jelentékeny szavazatszámmal második helyen lett kijelölve, s ez alkalommal pedig tekintélyes szavazati többséggel első helyen van bemutatva, — tekintettel a Tkts nemes Tanácsnak öt megtisztelő ajánlatára és azon reményre, melyet az ő lelkesi és tanügyi buzgó működéséhez a képviselő-testületnek nagy többsége fűz: indítatva t. Bárány Lukácsnak előttem is ismeretes papi jelessége által, őt mai napon és jelen szám alatt szamosújvári örmény szert. kath. lelkésznek kinevezem.

Midőn a Tkts nemes Tanácsot és képviselő Testületet ezen kinevezésről értesíteni és a kinevezett egyházi férfiót meleg pártfogásukba ajánlani szerencsém van; nem tehetem, hogy azon módozatra és befolyásra nézve, mely Szamosújvártt a plebános választásnál jelenleg gyakoroltatik, a következő észrevételeket ne tegyem:

a) Semmi sem természetesebb és méltányosabb, mint a hol patronatusi jog létezik, ezen választást azon vallási testület gyakorolja, melynek leginkább áll érdekében szavazatával oly egyénnek választásához járulni, ki e testületnek ügyeit, lelki javát és érdekét előmozditja.

b) A privilegiumot adományozó királyi apostoli Felégnek bizonyára nem volt szándékában, hogy midőn egészen más idők és politikai viszonyok között az örmény szert. kath. plebánosnak választhatására a városi közönségnek jogot adott, az által utat akart volna arra nyitni, hogy nem-katholikus városi képviselők egy leglényegesebb benső kath. ügynek elintézésére szavazatukkal befolyjanak, miként ez jelenleg is történt.

c) Valamint a katolikusok a nem-katholikus lelkészek választására sehol az erdélyi részekben be nem folynak, úgy méltán kell feltennem az automiai jogokat tisztelő és azokhoz ragaszkodó nem-kath. honfitársakról, hogy ők sem kívánnak, valamint nem is kívánhatnak oly befolyást, mely vallási körökön kívül esik.

d) Vannak előzetes példák, melyek szerint a királyhágóntúli némely oly városokban, hol a plebános-választási jog hasonlóul a községi képviseletet illetvén, midőn e jog gyakorlatát nem-kath. képviseleti tagok is igénybe akarták venni, attól kormányi rendelet által eltiltattak.

e) A jelen idők szelleme és a magyar törvényhozás a választási jogoknak nem megszorítását, hanem inkább azoknak kiterjesztését kívánja; már pedig ezzel éppen ellenkezik, hogy a szamosújvári örmény szert. kath. plebános választásától az örmény kath. egyház megyének jelentékeny része elüttessék, a mi pedig mindaddig tényleg úgy lesz, míg a plebános-választási jog az örmény kath. egyházi képviselő-testületre át nem ruháztatik.

Ezen szempontokból a f. hó 11-én tartott plebános-választás kifogástalannak ugyan nem mondható; még sem akartam ezen kifogást ezen alkalommal és jelen esetben érvényesíteni azért, mert azon reményben élek, hogy valamint ez Kolozsvártt és Brassóban már rég gyakorlatban van, úgy Szamosújvártt is életbe fog azon gyakorlat lépni, mely szerint a plebános-választási jog az illető egyházi képviselő-testületre átruházva, tényleg általa gyakoroltatik.

Egyébiránt őszinte szives hajlandósággal maradok a Tkts nemes Tanácsnak és képviselő Testületnek Károlyfehérvártt 1879. szept. 20. elkötelezettje Fogarasy Mihály erdélyi püspök.

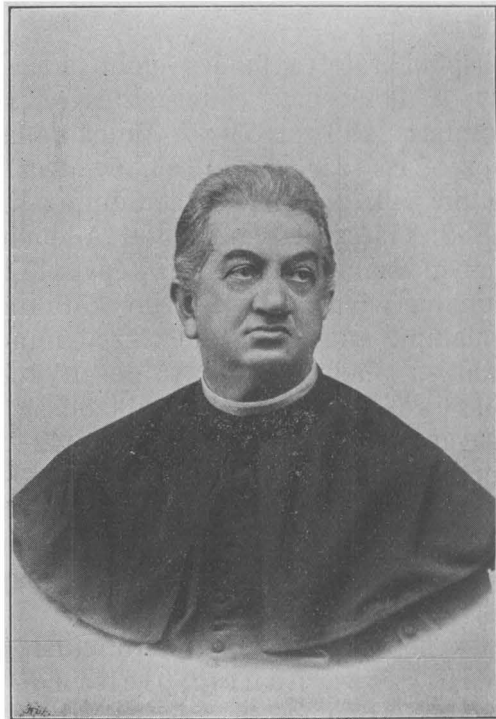
Ezt a püspöki iratot a tanács előbb a szakosztályhoz utasítja, mely a tanácsnak előterjesztésére a következő véleményt mondja: 2499—1879 sz. Minekutána a boldogemlékezetű József császár által 1786. év decz. 27-én kiadott Privilegium 7-ik pontja, — valamint az V. Ferdinánd király által 1838. márcz. 10-én kiadott Adománylevél 7-ik pontja értelmében Szamosújvár város képviselő-testületének kegyuri (patronatusi) jog adatott azon körülírással, hogy plebánosát, valamint ennek segédlelkészeit mindenkor szabadon választhassa, mely jogát folytonosan gyakorolta is, — megütközéssel veszi a szakbizottság püspök úr ö Nagyméltóságának f. évi szept. 20-án 3042 sz. alatt kelt azon főpásztori leiratát, melynél fogva a képviselő-testület által nagy többséggel plebánosnak választatott Bárány Lukács urat, kiről ö Nagyméltósága is ezen említett leiratában úgy nyilatkozik: „előttem is ismeretes papi jelessége által“ — csak lelkésznek erősítette meg.

Mint hogy a képviselő-testület patronatusi jogából kifolyólag nem lelkészt, hanem plebánost választott; mint hogy ö Nagyméltósága is 1877-ben febr. 20-án 630 sz. alatt Istenben boldogult Kopár Simont is nem lelkésznek, hanem plebánosnak erősítette meg, sőt azon leiratban annak e szavai szerint: „Tekintettel ezen plebánosi állás kitünőségére“ — még kerületi főesperesnek kinevezte, — kéressék meg püspök úr ö Nagyméltósága, hogy miután Szamosújvár város képviselő-testülete, mely ö Nagyméltóságának is $\frac{3042}{1879}$ számú leirata szerint

illetékes plebános-választó-testület, — nem lelkészt hanem plebánost választott, s miután ő Nagyméltósága is e leiratában azt mondja, hogy a megválasztottak ellen canon-szerű kifogása nincs, — méltóztassék Bárány Lukács urat szamosújvári örmény kath. plebánosnak és nem lelkésznek — megerősíteni.

Szamosújvár szab. kir. város szakbizottságának 1879. nov. 20-án tartott üléséből. Gopesa Joachim tanácsos-elnök, Mihályfy Imre aljegyző.

*

Bárány Lukács.

A közgyűlés a szakosztály véleményét elfogadván, 1879. nov. 27-én tartott ülésében a következő határozatot hozta :

Szám 145—1879. A szakosztályi vélemény elfogadásával, határozatilag kimondja a közgyűlés, hogy tekintettel

a városi közönségnek a szamosújvári örmény kath. egyház irányában való patronátusi jogát körülíró kiváltságleveleire, melyekben a városi közönség az örmény kath. egyház parochusának (plebánosának) s nem lelkészének megválasztására van feljogosítva: erdélyi püspök úr ő Nagyméltósága leiratának azon kifejezését, melyben a közgyűlés által folyó évi szept. 11-én 125. szám alatt megválasztott Bárány Lukácsot, mint a szamosújvári örmény kath. egyház lelkészét erősíti meg, sajnálattal veszi annál inkább, mert a városi közönség által plebánossá s nem lelkésszé megválasztott Bárány Lukács a városi hatósághoz intézett irat

Csákány Adeodat.

— hihetőleg kinevezési okmánya alapján — már nem is mint lelkész, hanem mint a szamosújvári örmény kath. egyház administratora, kezelője írja alá.

Megbizzá ezek alapján a közgyűlés a városi tanácsot, hogy erdélyi püspök úr ő Nagyméltóságához a városi közönség nevében feliratot intézzen, s ebben kérje ő Nagyméltóságát, hogy a városi közönségnek kir. adományleveleken alapuló plebános-választási jogát respectálva, a közgyűlés által nagy szótöbbséggel megválasztott Bárány Lukácsot Szamosújvár város örmény kath. egy-

házának plebánosául megerősíteni, s ez által a százados jogára féltékeny városi közönség közérzületét megnyugtanni méltóztassék...

Egyszersmind meghatározza a közgyűlés, hogy a plebánosi állomással járó s a majorsági pénztárból élvezett járandóságok Bárány Lukács részére 1879 okt. 1-től kezdődőleg utalványoztassanak. (Vár. lev. Jegyzőkönyvi kivonat.) Kiadta: Osztían Kristóf főjegyző.

Ilyen értelemben intézett a város a püspökhöz egy újabb felterjesztést; azonban a főpásztor nemcsak megmaradt előbbi elhatározása mellett, de sőt szolnok-kerületi főesperessé Csákány Adeodátot nevezte ki. És ezen kinevezés visszas helyzetet idézett elő; mert a míg Bárány Lukács mint plebános, Csákány főesperesnek volt alávetve, addig Csákány mint gymnasiumi tanár, Bárány igazgatása alatt működött. — Ez az állapot Csákány haláláig (1894. nov. 26) tartott.

*

Mielőtt e cikkelyt befejezném szólok egy-két szót Csákány Adeodátról is, ki 1819. jún. 24-én született Szamosújvárt. Lembergben 1842. szept. 15-én szentelte pappá Stefánovics Sámuel Cyríl érsek. Mint segédlelkész kezdte meg működését Szamosújvárt; 1851-ben a helybeli népiskolákban hitelemző és örmény nyelvtanító. Egy évig (1855) tanárkodott Erzsébetvároson a Ráfáel-féle gymnasiumnál. 1863-ban megválasztsza Szamosújvár város képviselő-testülete gymnasiumához tanárnak; 1879-ben előbb alesperes, később főesperessé neveztetett ki. 1890-ben negyven éves tanárságát jubilálta. Egykori tanítványai a legszebb megtiszteltetésben részesítették: száznál több arczképpel ellátott díszes ébenfa-albummal lepték meg. Estve fáklyás menetet rendeztek; a szónok, egykori tanítványa: dr. Molnár Antal országgyűlési képviselő volt. Az ünnepélyt fényes társasvacsora fejezte be (L. „Armenia“ 1890. — IV. — évfolyam 193—194 és 224 lapját). 1892. okt. 16-án mondotta el aranymiséjét: ekkor a kerületi papság tiszteletének s ragaszkodásának őszinte jeléül díszes kehelyyel ajándékozta meg. Ebből az alkalomból felkereste őt a királyi kegy is. 1893. nov. 12-én tüzték mellére a legfelsőbb királyi kitüntetést: a Ferencz József-rend lovagkeresztjét. Erre az alkalomra Murádin János aradi ügyvéd, ki tanulótársa volt Csákánynak, két énekben üdvözlő költeményt irt Csákányról. (L. „Armenia“ 7. évfolyam — 1893 — 411—412 lapjait).

Mint pap 52 évig munkálkodott az Ur szőlőjében; 75 évet, 5 hónapot és 2 napot élt. (1819. jún 24. — 1894. nov. 26. Lásd életrajzát „Armenia“ IX. évfolyam [1895] 25—28 lapjain).

*

Most bezárom az előbbi fejezetet, mely Bárány Lukács-ról szól. Csákány halála után Bárány lett a szolnok-kerületi főesperes (1894 végén); 1899-ben pedig tiszt. kanonokságot nyert. (L. életrajzát „Armenia“ 8. évfolyam [1894] 2—6 lapjain).

*

És most befejezésül derék plebánosainkról statisztikát is közlök. I. Plebánoskodási idő és élettartam:

1. Budákovics Lázár (1715—1721) hat évig volt plebános; élettartama ismeretlen.

2. Theodorovics Mihály (1721—1736) tizenöt évig volt plebános; 70 évig élt.

3. Verzár Lukács (1736—1778) negyvenkét évig volt plebános; 78 évet élt.

Jeszáján Kristóf feltételesen megválasztatott, de tényleges (megerősített) plebános nem volt; azonban megválasztásától (1742—1775) haláláig (33 évig) viselte a plebánosi címet.

4. Jakabffy János (1779—1791) tizenkét évig volt plebános; 64 évet élt.

Moldován Adeodat ugyan a püspök által kinevezett plebános volt; de egy napig nem ült a plebánosi székben.

5. Korbuly Kelemen (1791—1810 jan. 7.) tizennyolcz évig volt plebános; 53 évet élt.

Bogdánffy Kristóf a püspök által kinevezett plebános, de nem foglalta el plebánosi székét. Két évig (1810—1812) Czetz Kristóf adminisztrálta parochiánkat.

6. Czetz (Mártonfi) Kristóf (1812—1822) tíz évig volt plebános; 70 évet élt.

7. Simay Lukács (1822—1838) tizenhat évig volt plebános; 75 évet élt.

8. Gajzágó Kristóf (1839—1855) tizenhat évig volt plebános; 81 évet élt.

Korbuly János (1850—1855) öt évig helyettes plebános.

9. Lukácsi Kristóf (1855 nov. 13—1876 okt. 24) husz évig volt plebános; 73 évet élt.

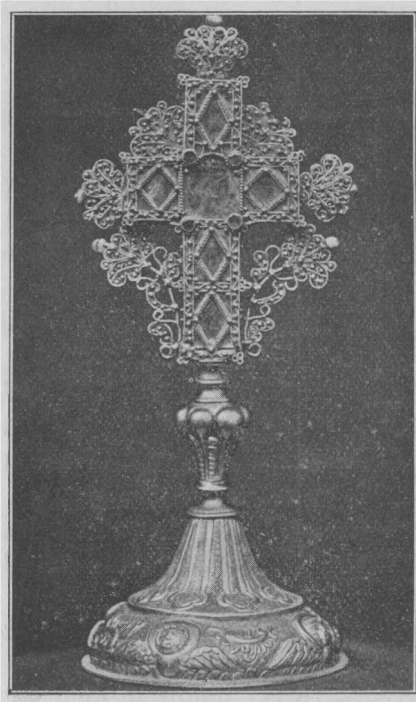
10. Kopár Simon (1877—1879) két évig volt plebános; 66 évet élt.

Csákány Adeodat (1879—1894) tizenöt évig főesperes; 76 évet élt.

11. Bárány Lukács (1879—) 20 év óta plebánosunk; most 60 éves.

E szerint a tényleges plebánosok száma: tizenegy; ezenkívül volt három névleges (Jészáján Kristóf, Moldován Adeodát és Bogdánffy Kristóf) és egy helyettes plebánosunk (Korbuly János). Összesen 15.

II. Budákovics Lázár kivételével a többi mind Szamosújvárt született.

Verzereskul keresztje.

III. Méltóságra nézve a két első (Budákovics és Theodorovics) „Archidiaconus Armenorum Transilvaniae“ (az erdélyi örmények főesperese) és „Vicarius Apostolicus,“ a többi kilencz „szolnokerületi főesperes.“

IV. Arany és pap: Verzár Lukács, Simay Lukács, Gajzágó Kristóf, Csákány Adeodát.

V. Kanonokságot nyertek: Verzár Lukács, Jakabfi János, Korbuly Kelemen, Czetz (Mártonfi) Kristóf, Bárány Lukács.

VI. Tudori fokozatot (dr. theologiae) szereztek: Theodorovics, Verzár

Lukács, Jakabfi János, Korbuly Kelemen.

Az első kötet tartalma.

A munka felosztása.

Első rész.

A) szakasz.	A római castrum	1.
B) szakasz.	1. Fejezet. A vár története	3.
	2. Fejezet. A szamosújvári vár leírása	11.
	3. Fejezet. A szamosújvári kir. országos fegyintézet multja	39.
	I. Korszak (1787—1849)	40.
	II. Korszak (1850—1868)	49.
	III. Korszak (1868—1898)	55.
	A szamosújvári kir. országos fegyintézet tisztii személyzetének névsora	60.
	Vajna Károly fegyintézeti igazgató	63.
C) szakasz.	Gerla falú	65.
D) szakasz.	Az örmények vázlatos története.	
	1. Fejezet. A Hájk-uralkodóház	69.
	2. Fejezet. Az Árságuni-(Ársacida-)uralkodóház	71.
	3. Fejezet. Az örmények a helytartók és arabok alatt	76.
	4. Fejezet. A Pákráduni-uralkodóház	79.
	5. Fejezet. A Rupenisták	83.
E) szakasz.	A beköltözés és a két Apaffi	97.
F) szakasz.	Szamosújvár város történelme megalakulásától napjainkig.	
	I. Czikkely. I. Lipót kora (1691—1705).	
	1. Fejezet. A város alapítása	101.
	2. Fejezet. Ki vetette meg a városnak alapját?	103.
	3. Fejezet. A terület, melyen a város épült	105.
	II. Czikkely. II. Rákóczi Ferencz (1703—1711)	106.
	III. Czikkely. I. József kora (1705—1711)	107.
	IV. Czikkely. III. Károly kora (1711—1740)	108.
	1. Fejezet. Diploma - tervezet és privilegium	108.
	2. Fejezet. A besztzercei örmények Szamosújvárra menekülnek	110.

	3. Fejezet. A felsőbbség által eszközölt összeírás	117.
	4. Fejezet. A város által készített összeírás	118.
	5. Fejezet. Főbiránk irata Erdély katonai kormányzójához	122.
	6. Fejezet. Az ellenség pusztító keze	124.
	7. Fejezet. Szamosújvár kiváltságát nyer	124.
	8. Fejezet. Első nagy égés	125.
V. Cikkely.	Mária Terezia kora (1740—1780)	
	1. Fejezet. Szabadalomdíj	128.
	2. Fejezet. Szamosújvár és Erzsébetváros kiváltságlevelei	128.
	3. Fejezet. Az uradalom egy része zálogban	129.
	4. Fejezet. Donationalis nemesek	130.
	5. Fejezet. Armalis nemesek	130.
	6. Fejezet. Kik bocsáttattak a „hazafiúi hit”nek letételére?	131.
	7. Fejezet. A külföldi nemesség érvénytelen	131.
	8. Fejezet. Nemesek Szamosújvárt	132.
	9. Fejezet. A szamosújvári nemes családok	133.
	10. Fejezet. A magyar tudományos akadémia legelső alapítója	133.
VI. Cikkely.	II. József kora (1780 - 1790)	
	1. Fejezet. II. József Szamosújvárt	136.
	2. Fejezet. II. József mint társ-kormányzó	136.
	3. Fejezet. Jog-gyakorlat a Szászföldön	136.
	4. Fejezet. Koronajavak eladása	137.
	5. Fejezet. Örményhez fordult az, kinek valami jelentékeny dologra volt szüksége	137.
	6. Fejezet. Az uralkodó rendelete Erdélyt 11 megyére osztása	138.
	7. Fejezet. A katonák elszállásolása	140.
	8. Fejezet. Szamosújvár a szabad királyi városok sorába emelkedik	141.
	9. Fejezet. Polgári házasság-féle	141.
	10. Fejezet. A törvénykezés nyelve	142.
	11. Fejezet. Ima a beteg uralkodóért	142.
	12. Fejezet. II. József halála	142.
VII. Cikkely.	II. Lipót kora (1790—1792).	
	1. Fejezet. II. Lipót megkoronáztatása	142.
	2. Fejezet. Honorarium a megkoronázott királynak és királynénak	143.
	3. Fejezet. Szamosújvár legelső követői	143.
	4. Fejezet. Kisebbitő cím	143.
VIII. Cikkely.	I. Ferencz kora (1792—1835)	
	1. Fejezet. A közterhek megváltása	146.
	2. Fejezet. A hazaszeretet világos jelei	147.

	3. Fejezet. I. Ferencz „osztrák császári“ czi- met vesz fel	148.
	4. Fejezet. A várbeli rabok kihallgatása . . .	148.
	5. Fejezet. Hűségünk elismerése	149.
	6. Fejezet. A devalvatio	149.
	7. Fejezet. A szász nemzeti egyetem törvény- telen eljárása	150.
	8. Fejezet. A király fogadtatása	153.
<i>IX. Cikkely.</i>	V. Ferdinánd kora (1835—1848)	
	1. Fejezet. A hivatalos magyar nyelv	163.
	2. Fejezet. Az unio	164.
<i>X. Cikkely.</i>	I. Ferencz József kora (1848—).	
	1. Fejezet. A király Szamosújvárt	166.
	2. Fejezet. Görög kath. püspökség	167.
	3. Fejezet. Örmény kath. gymnasium	167.
	4. Fejezet. Becses okirat	167.
	5. Fejezet. Az ékes-szóló püspök	168.
	6. Fejezet. Az örmény egyház függetlensége .	169.
	7. Fejezet. Az uradalom megvétele	170.
	8. Fejezet. Katonai laktanya	170.

Második rész.

Városunk történetének önálló részletei.

<i>I. Cikkely.</i>	A város szervezése.	
	1. Fejezet. Valóságos polgár	171.
	2. Fejezet. Polgárjog	172.
	3. Fejezet. Polgári „taksa“	172.
	4. Fejezet. Városi pénztár	174.
	5. Fejezet. Segítő pénztár	174.
	6. Fejezet. Az utcák elnevezése, gyarapodása; utczakapitányok, városrészek	175.
	7. Fejezet. A főpiacz és az utcák kikövezése .	176.
	8. Fejezet. A Szamos árka és a felső-malom .	177.
	9. Fejezet. Szükséges intézkedések	179.
	10. Fejezet. Tűz-esetek	181.
	11. Fejezet. Az ország-út behozatala	182.
	12. Fejezet. Fenhatóság, mely alatt városunk állott	184.
	13. Fejezet. „Fiscalis“ kereset	184.
	14. Fejezet. A város eljárása	185.
	15. Fejezet. Közönség, mely az ország érdeké- ben jelentékeny szolgáltatokat tesz	185.
	16. Fejezet. A város fennállásának biztosítéka .	186.
	17. Fejezet. A város hasznos és bölcs kormány- zásának meglepő eredményei	187.
<i>II. Cikkely.</i>	Szamosújvár határai	187.

<i>III. Cikkely.</i>	A város neve, czimere, jövedelme és leírása.	
	1. Fejezet. A város neve és czimere.	193.
	2. Fejezet. Az ország kormányzójának egyik irata	195.
	3. Fejezet. A város jövedelme	196.
	4. Fejezet. A város legrégibb leírása	199.
<i>IV. Cikkely.</i>	Városunk főbirái, polgármesterei.	
	1. Fejezet. A kompánia bírása	199.
	2. Fejezet. Törvényesnek el nem ismert bírák	201.
	3. Fejezet. A főbirói választást a király hagyta helyben	202.
	4. Fejezet. Főbiráink és polgármestereink	203.
<i>V. Cikkely.</i>	A városház (tanácsház)	221.
<i>VI. Cikkely.</i>	A tanács (senatus).	
	1. Fejezet. Az első tanács	225.
	2. Fejezet. Tiszt-újítás és tanácsi határozatok	226.
	3. Fejezet. A tanács felosztása	237.
	4. Fejezet. „Ferialis és törvényes sessiók“	238.
	5. Fejezet. A tanács tekintélye	239.
<i>VII. Cikkely.</i>	Tisztviselőség.	
	1. Fejezet. Tanácsnokok, tisztújítószék, választás ideje	239.
	2. Fejezet. Tisztikar, magyar jegyző, jegyzőkönyvek, szolgaszemélyzet, fizetés	240.
	3. Fejezet. Adószedő, pénztáros, városgazda, levéltárnok, alügyész, iktató és aljegyző	246.
	4. Fejezet. Leltár, városi fogház. A tisztikar hatósága	247.
	5. Fejezet. Kivonat a város jelenleg is érvényes szabályrendeletéből	248.
	6. Fejezet. Napidíjak	249.
<i>VIII. Cikkely.</i>	A választott közönség.	
	1. Fejezet. Vegyes gyűlés	249.
	2. Fejezet. Az esküdt közönség határozataiból	251.
	3. Fejezet. Érdekes indítványok és kérelem-tárgyak	252.
	4. Fejezet. Simay János, a minta főszónok	253.
	5. Fejezet. Két „hűtös polgár“	255.
	6. Fejezet. Esküminták	256.
<i>IX. Cikkely.</i>	Verzereskul püspök.	
	1. Fejezet. Gyermekek- és tanulókora	257.
	2. Fejezet. Megtéríti a hazai örményeket	259.
	3. Fejezet. Szamosújvár városát alapítja	263.
	4. Fejezet. Verzereskul, az örmény szertartású püspök kormányozza az erdélyi román. kath. egyházmegegyét is	267.

5. Fejezet. Tekintélye, befolyása	269.
6. Fejezet. Fontos küldetése	270.
7. Fejezet. Az örmények is kölcsönöznek a megszorult országnak pénzt	272.
8. Fejezet. Hívei érdekében tett ernyedetlen fáradozása	275.
9. Fejezet. Verzereskul érdemei	277.
10. Fejezet. Miből fedezte Verzereskul kiadásait?	280.
11. Fejezet. Püspökünk javadalmazása	281.
12. Fejezet. Verzereskul halála	282.
13. Fejezet. Mit jegyzett még fel az „örmény protocollum“ Verzereskulról?	283.
14. Fejezet. Verzereskul hagyatéka	284.
15. Fejezet. A végrendeletet a külföldön maradt rokonok perrel támadják meg	291.
16. Fejezet. Verzereskul emléke	295.
<i>X. Cikkely.</i> A hazai örmény püspökség.	
1. Fejezet. A két első püspök	296.
2. Fejezet. Apostoli helynökök	298.
3. Fejezet. III. Károly kiszakít a szamosújvári uradalom zálogösszegéből 12.000 forintot az örmény püspöki asztal számára	300.
4. Fejezet. Mária Tereziának kászoni báró Bornemissza Ignác József kincs- tárnokhoz intézett levele	301.
5. Fejezet. Az örmény püspöki asztalra tett 12.000 forint kamatai	302.
6. Fejezet. Mária Terezia kinevezi Theodoro- vics Mihályt örmény kath. püspökké	304.
7. Fejezet. Az örmény püspökség visszaállítá- sára irányuló törekvések	305.
8. Fejezet. Esküdt közönségünk irata a bécsi örmény érsekhez	307.
9. Fejezet. Választott közönségünk újabb hatá- rozata	310.
10. Fejezet. Felirat a királyhoz	312.
11. Fejezet. A Propagandához küldött kérelem	315.
12. Fejezet. Kérelem a bécsi apostoli muncziushoz	317.
13. Fejezet. A főkormányzék leirata	319.
14. Fejezet. Három jegyzőkönyv	322.
15. Fejezet. Simay Gergely polgármester indit- ványa	327.
16. Fejezet. Városunk felszólítást intéz a három örmény testvér-helységhez	328.
17. Fejezet. Erzsébetváros kérelme	329.
18. Fejezet. Csik-Szépvíz csatlakozása	345.

19. Fejezet.	Gyergyó-Szt-Miklós hozzájárulása	338.
20. Fejezet.	A mi kérvényünk	341.
<i>XI. Cikkely.</i>	Az örmény egyház Magyarországon.	
1. Fejezet.	Örmény parochiák	347.
2. Fejezet.	Vicariusok és visitatorok	348.
3. Fejezet.	Rituale és directorium	353.
4. Fejezet.	Az örmény „clerus“	353.
5. Fejezet.	A szamosújvári örmény papság és a városi vegyes gyűlés	354.
6. Fejezet.	Az örmény papság és a papi nő- telenség	355.
7. Fejezet.	Korai misék	356.
8. Fejezet.	A templom és plebános dézsmát kap	357.
9. Fejezet.	A plebános és papok fizetése	359.
10. Fejezet.	Parochialis ház	363.
<i>XII. Cikkely.</i>	Városunk plebánosai.	
1. Fejezet.	Budákovics Lázár	364.
2. Fejezet.	Theodorovics Mihály	365.
3. Fejezet.	Verzár Lukács	371.
4. Fejezet.	Der-Chácshádur Jészáján	372.
5. Fejezet.	Jakabffi János	372.
6. Fejezet.	Moldován Adeodát	376.
7. Fejezet.	Dr. Korbuly Kelemen	377.
8. Fejezet.	Bogdánffi Kristóf	381.
9. Fejezet.	Czetz (Mártonfi) Kristóf	384.
10. Fejezet.	Simay Lukács	385.
11. Fejezet.	Gajzágó Kristóf	388.
12. Fejezet.	Korbuly János helyettes plebános	389.
13. Fejezet.	Lukácsi Kristóf	393.
	I. Alapítványi oklevél	403.
	II. A szentséges pápához intézett kérvény	405.
14. Fejezet.	Kopár Simon	412.
15. Fejezet.	Bárány Lukács	417.
	Csákány Adeodát	426.

K é p e k.

Dobó István	11.
A szamosújvári vár (Priorato-féle térkép)	16.
A fegyintézet alaprajza	23.
Rákóczy-épület	33.
Szapolyai-czímer	35.
Martinuzzi-czímer	36.
Országos fegyintézet a déli oldalról nézve	56.
Vajna Károly	62.
Hájk, az első örmény uralkodóház alapítója	70.
Áni romjai: a székesegyház	72.

Áni romjai: a székesegyház belseje	73.
Áni romjai: a Megváltó kápolnája	76.
Áni romjai: oszlopmaradványok	77.
Áni romjai: Szent-Gergely sírkápolnája	81.
Áni romjai: a királyi palota kapúja	84.
Áni romjai: a királyi palota főkapúja	85.
Az assyrok ostromolnak egy örmény várost	88.
VI. Leo király	89.
Áschen, Tiridát király neje	92.
Choszrovituchd, Tiridát király nővére	96.
I. Apaffi Mihály	99.
II. Apaffi Mihály	100.
I. Lipót	101.
II. Rákóczi Ferencz	106.
I. József	107.
III. Károly	108.
Mária Terezia	128.
II. József	136.
II. Lipót (1790—1792)	142.
I. Ferencz (1792—1835)	146.
Deák-hármasok	162.
V. Ferdinánd	162.
I. Ferencz József	166.
Szamosújvár a déli oldalról nézve	178.
Szamosújvár a keleti oldalról nézve	179.
A város czimere	195.
Sétatéri fenyves	196.
Sétatéri vashíd	197.
Sétatéri körönd	198.
(II) Placsintár Dávid	220.
A régi tanácsház	228.
Simay János főszónok	253.
Verzereskul Oxendius püspök	285.
Szamosújvár város tervrajza	336.
Stephánovics István apostoli visitator	352.
Dr. Theodorovics Mihály	370.
Lukácsi Krisztóf	411.
Kopár Simon	413.
Csákány Adeodát	425.
Bárány Lukács	424.
Verzereskul keresztje	428.

